

**СҮЛЕЙМЕНОВА Э.Д., ШӘЙМЕРДЕНОВА Н.Ж.,
СМАҒҰЛОВА Ж.С., АҚАНОВА Д.Х.**

**ӘЛЕУМЕТТІК
ЛИНГВИСТИКА ТЕРМИНДЕРІНІҢ
СӨЗДІГІ**

**СЛОВАРЬ
СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ
ТЕРМИНОВ**

Жауапты редактор
филология ғылымдарының докторы, профессор А.М. Алдашева

Ответственный редактор
доктор филологических наук, профессор Э.Д. Сулейменова

БКК

Әл Фараби ат. Қаз.ҰУ-інің филология факультетінің Ғылыми кеңесі ұсынады.
Рекомендовано к изданию Ученым советом филологического факультета
и РИСО КазНУ им. аль-Фараби

Рецензенттер:

филология ғылымдарының докторы, профессор К.Ш. Хусаин;
филология ғылымдарының докторы, профессор О.Б. Алтынбекова

Ә **

Сүлейменова Ә.Д. ж.б.

Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Словарь социолингвистических терминов. 2-басылымы, өңделген/ Сүлейменова Ә.Д., Шәймерденова Н.Ж., Смағұлова Ж.С., Ақанова Д.Х. – Астана: «Арман-ПВ» баспасы, 2019. – 394 с.

ISBN

Сөздікке әлеуметтік лингвистиканың негізгі концептуалды-ұғымдық аппараттарына, әлеуметтік лингвистиканың теориялық мәселелеріне, әдіснамасы мен әдістемесіне қатысты түсініктерді айқындайтын 650-дей термин енгізілген. Сөздік лұғатында әлеуметтік лингвистиканың терминдік жүйесіндегі өзара қарым-қатынастарды нақтылауға мүмкіндік беретін өзара сілтемелер бар.

Сөздік студенттерге, магистранттар мен аспиранттарға сондай-ақ әлеуметтік лингвистиканың теориясы мен практикасын зерделеумен шұғылданушыларға арналады.

В словарь вошло около 650 терминов, отражающих основной концептуально-понятийный аппарат социолингвистики и связанных с теоретическими проблемами, направлениями, методологией и методикой социолингвистических исследований. В словарных статьях имеются взаимные отсылки, которые позволяют уточнить отношения в терминосистеме социолингвистики.

Словарь предназначен для студентов, магистрантов, аспирантов, преподавателей, а также для всех, кто интересуется теорией и практикой социолингвистических исследований.

БКК

ISBN

© Сүлейменова Ә.Д.
Шәймерденова Н.Ж.
Смағұлова Ж.С.
Ақанова Д.Х., 2019

© «Арман-ПВ» баспасы, 2019

Барлық құқығы қорғалған. Баспаның рұқсатынсыз көшіріп басуға болмайды.
Репродуцирование (воспроизведение) любым способом данного издания без договора с издательством запрещается.

АЛҒЫСӨЗ

Әлеуметтік лингвистика саласының терминдер жүйесі – сандық-сапалық тұрғыдан шапшаң өзгеріп отыратын тармақтардың бірі. Бұның біралуан себептері бар: ең алдымен әлеуметтік лингвистика ғылымының пәнаралық сипаты, осы сала терминдерінің шоғырлану табиғаты, сондай-ақ әлеуметтік лингвистиканың экстралингвистикалық факторларға тәуелді екендігі нақты бір ұғым-түсінік аталымдарының қатары жаңа, соны терминдермен ұдайы толығып (қайсыбір терминдердің өзекті сипаты бәсеңдейтіні де байқалады) отыратындығына себепкер болады. Бұл жайт әлеуметтік лингвистика терминдерін түзу ісінде елгезектік танытуды, лексикографиялық еңбектерді мүмкіндігінше жиі-жиі жаңғыртып, толықтырып отыруды қажет етеді. Оның үстіне әлеуметтік лингвистика ғылымының қарқынды ілгерілеуіне байланысты концептуалды-ұғымдық аппаратқа саналы, әрі байыпты қарау талабын да алға шығарады, өйткені осы тармақтың ұғым-түсініктері басқа да ғылым салаларының таралымдары сияқты кеңестік дәуірден сақталып қалған «елестер» мен «мифтерден» арылу, қалыптасу, жетілу сатысына көтерілді.

Ұсынылып отырған сөздік анықтамалық құрал іспетті; онда әлеуметтік лингвистиканың басты терминдері турасында барынша маңызды мағлұматтар қамтылған. Сөздікті түзудегі мақсат – әлеуметтік лингвистика бойынша зерттеулердің қазіргі жай-күйін бейнелеу; әлеуметтік лингвистиканың негізгі бағыттарына шолу жасай отырып, осы саланың әдістерін сипаттау; терминдік құрамды мүмкіндігінше анықтап, белгілеу; әрбір терминге лұғаттық түсініктеме беру және әрбір түсініктемені баяндаудың баршаға ұғынықты болатындай тиімді нысанын орнықтыру.

Сөздік материалдарын жинау, ресімдеу, жүйелеу және түзу жұмыстарын жүргізудің қорытындысында төмендегідей нәтижелерге қол жеткізілді:

- әлеуметтік лингвистиканың жеке ғылым саласы ретінде қалыптасқан кезеңінен бастап пайда болған терминдердің негізгі жүйесі жасалды; олар қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі зерттеулерден, лексикографиялық еңбектерден жинақталды;
- әлеуметтік лингвистика терминдері сыни талдаудан өткізіліп, ресімделді;
- бұрын анықтамасы көрсетілмеген терминдер Сөздікке дербес лемма ретінде енгізіліп, олардың дефинициясы жасалды;
- қазақ тіліндегі терминдердің орыс және ағылшын тілдеріндегі баламалары көрсетілді;
- өзге тілдерден енген және интернационалдық терминдердің қазақ тіліндегі баламалары ұсынылды;
- бірқатар терминдерге этимологиялық анықтама берілді; сондай-ақ тағы да бір топ аталымдардың пайда болуының және қалыптасуының қайнаркөздері айқындалды;
- өзара сілтемелер арқылы сөздік лұғатының ішінде және оның соңында терминдер арасындағы жүйелі байланыс нақтыланды.

Сөздік әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Жалпы тіл білімі кафедрасына қарасты «Қазақ тілі: психолінгвистика және әлеуметтік лингвистикалық зерттеу» оқу экспе-

рименталды зертханасында жасалды. Сөздіктің баспаға дайындалуына өз үлестерін қосқаны үшін авторлар ұжымы М. Ақберді мен Ж. Күзембековаға алғысын білдіреді. Сөздіктің «Словарь социолингвистических терминов» атты бірінші (Алматы, 2002), екінші (Алматы, 2007) және «Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Словарь социолингвистических терминов» (Алматы: Арман-ПВ, 2007; 2008) атты төрт баспасы шетелдік және қазақстандық ғалымдардың оң пікірлеріне ие болды. Авторлар ұжымы әлеуметтік лингвистика саласы терминдерінің түсініктемесіне, жаңа ұғым-оралымдардың нормалық, терминдік сипатына қатысты құнды пікірлер айтқан мамандарға және сарапшыларға шынайы алғысын білдіреді.

СӨЗДІКТІ ПАЙДАЛАНУ РЕТІ

Сөздік (сол жағы) қазақ әліпбиінің тәртібі бойынша түзілген. Сөз тіркестері алдыңғы сыңары бойынша ретпен орналастырылған, мыс., *Халық санағы – Перепись населения, Тілдің өміршеңдігі – Витальность языка, Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі – Барьер в межкультурной коммуникации*. Сөздік лұғатында (оң жағында) лексикографиялық ұстанымдарға негіздей отырып, ықшамдылық, орын үнемдеу мүддесінде жеке сөз, сөз тіркесі қысқартылған нысанда берілді, мыс., *Әлеуметтік лингвистика деректер банкі – Банк социолингвистических данных* – Б.с.д.

Лұғаттық термин курсив және басыңқы-қою шрифтімен берілген. Оған ілестіріле терминнің синонимі немесе варианты көрсетіледі; ал осы терминнің синонимі, яки жарыспалы нұсқасы алфавит ретімен келген жағдайда негізгі терминге сілтеме жасалады. Мыс., *Іріктеу* – қараңыз: *Іріктеудің жиынтығы*. Сөздікте терминдер қазақ әліпбиі жүйесімен орналастырылғанымен, аталымдарды блок бойынша жиынтықтаудың оңтайлы екендігі ескерілді. Осыған байланысты терминдер әлеуметтік лингвистика ғылымының теориялық аспектілері; әлеуметтік лингвистиканың ғылым ретінде қалыптасуы; әлеуметтік лингвистиканың бағыттары; зерттеулердің әдіснамасы мен әдістемесі; әлеуметтік лингвистиканың негізгі түсініктері (бұл блок өз ішінде *Тіл саясаты және Тілді жоспарлау; Тілдік жарыспа және Тіл жарыспалылығы, Тілді сақтап қалу және Тіл қазасы және т.б. тәріздес бірнеше тармақшаларға ажыратылады*) типтес блоктарға топтастырылды. Сөздік сонымен қатар Қазақстандағы әлеуметтік лингвистика проблемаларын анықтауы және Қазақстан Республикасындағы тіл жағдаяты мен тіл саясаты турасында мүмкіндігінше толыққанды мағлұмат беруі жағынан да тиімді.

Лұғаттық терминнің ағылшын тіліндегі баламасы, сондай-ақ қысқаша этимологиялық анықтамасы берілген, мыс., *Амбилингвизм* (лат. *ambi* қосарлылық + *lingua* тіл), *Диаспора* (грек. *diaspora* – шашырау). Сызықша (–) белгісінен соң терминнің анықтамасы жазылған. Терминнің бірнеше мағынасы болған реттерде олар азатжолға бөлінбей, араб сандары және нүкте арқылы ажыратылған, мыс., *«Екінші тіл* – 1. Балалық шақтан меңгерілген тілдердің бірі. Екінші тіл – *Бірінші тілден* кейін меңгерілген тіл. Бұндай жағдайда екінші тіл *Ана тілі* ұғымына сәйкес келуі де, сәйкес келмеуі де мүмкін. 2. *Қостілділік* жағдайында *Тілдік құзырет* деңгейі екінші тіл бойынша – басым тілмен салыстырғанда қосалқы тіл. 3. Білім беру жүйесінде екінші тіл – шет тілі, *Тіл-мақсат* деген ұғымдарды білдіреді».

Терминдердің өзара жүйелі қарым-қатынастарын нақтылайтын сілтемелер мәтін ішінде де, сондай-ақ мәтін соңындағы анықтама түрінде де бас әріппен жазылып, курсивпен терілген. Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты және тілдің жай-күйі сипаттамасына тікелей қатысты қосымша ақпарат терминнің дефинициясынан кейін ұсынылды.

Сөздікте қазақ және орыс тілдеріндегі әлеуметтік лингвистика терминдердің екі алфавиттік көрсеткіші (қазақша-орысша және орысша-қазақша) бар, онда басыңқы-қою әріптермен термин көрсетілген бет, ал жай шрифтімен осы термин ұшырасатын беттер көрсетілген.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Система терминов социолингвистики как никакой другой лингвистической науки подвержена быстрым изменениям. Это объясняется целым рядом причин, в том числе междисциплинарным характером самой социолингвистики, интегрированной природой терминов социолингвистики, зависимостью задач социолингвистики как прикладной дисциплины от экстралингвистических обстоятельств. Все это подтверждает необходимость оперативного дефинирования терминов по социолингвистике, включения их в глоссарии к учебникам, а также создания специальных терминологических словарей. Кроме того поступательное движение социолингвистики требует осознанного и критического отношения к собственному концептуально-понятийному аппарату, который в настоящее время преодолевает нелегкий период освобождения от «иллюзий» и «мифов» советского периода и находится в стадии становления.

Двуязычный словарь был задуман как справочная книга, содержащая важнейшие сведения об основных социолингвистических терминах, и направлен на решение следующих задач: отразить современное состояние социолингвистических исследований; по возможности дать обзор направлений социолингвистики; охарактеризовать методы социолингвистики; определить основной состав терминов социолингвистики и, используя накопленный богатейший опыт, дать им словарные дефиниции; найти форму изложения, наиболее приемлемую для Словаря и для учебных целей (поскольку Словарь создавался как учебное пособие для изучающих курс социолингвистики и как пособие для тех, кто занимается социолингвистическими исследованиями).

Основные результаты работы над словарем социолингвистических терминов могут быть суммированы следующим образом:

- исследован основной корпус социолингвистической терминологии в доступных лексикографических и социолингвистических источниках на казахском, русском и английском языках с момента оформления социолингвистики как самостоятельной науки до начала нового века;
- осуществлены упорядочение, критический лексикографический анализ и систематизация имеющегося терминологического корпуса социолингвистики;
- осуществлены отбор единиц словника и концептуализация единиц собранного корпуса терминов социолингвистики;
- в необходимом объеме осуществлена нормирующая и унифицирующая деятельность по формированию дефиниций отобранных терминов;
- выделены терминологические единицы, ранее не получавшие определения – они введены в Словарь в качестве самостоятельных лемм и для них созданы словарные терминологические дефиниции, в целом дефинировано около 650 социолингвистических терминов;
- ко многим терминам приведены эквиваленты терминов на английском языке;
- ко многим терминам дана этимологическая справка;
- для части терминов определены источники их появления и формирования;

- с помощью взаимных курсивных отсылок в самом тексте словарной статьи и в ее конце в виде справок уточнены системные отношения между терминами.

Термины социолингвистики даны в левой (казахской) части Словаря в строго алфавитном порядке, термины правой части (на русском языке) не следуют алфавитному порядку.

Корпус терминов внутренне четко структурирован по блокам: теоретические аспекты социолингвистики как науки, связи социолингвистики с другими смежными и вспомогательными науками, формирование социолингвистики как науки, направления социолингвистики, методология и методика социолингвистических исследований, основные понятия социолингвистики, которые, в свою очередь, также распределяются по проблемным блокам (языковая политика и языковое планирование, языковое варьирование и варианты языка, сохранение и смерть языка и др.). Специфика словаря создается также тем, что он по возможности отражает особенности казахстанской социолингвистической проблематики и дает достаточное представление о языковой ситуации и новой языковой политике в Республике Казахстан.

Словарь создан в лаборатории «Казахский язык: социолингвистические и психолингвистические исследования» при кафедре общего языкознания Казахского национального университета им. аль-Фараби. Пользуясь случаем, авторы выражают искреннюю признательность М. Акберди, Ж. Кузембековой, оказавшим значительную помощь в подготовке словаря к изданию. Четыре издания «Словаря социолингвистических терминов» (Алматы, 2002; Алматы, 2007), а также «Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Словарь социолингвистических терминов» (Алматы: Арман-ПВ, 2007; 2008) получили положительные отклики в зарубежной и казахстанской печати. Мы благодарим рецензентов, а также всех коллег, принявших участие в обсуждении предложенных дефиниций социолингвистических терминов, и надеемся, что Словарь станет предметом дальнейшего серьезного анализа и обсуждения.

КАК ПОЛЬЗОВАТЬСЯ СЛОВАРЕМ

Социолингвистические термины в левой части расположены в Словаре в алфавитном порядке казахского языка. Если термин представляет собой словосочетание, он располагается по первому слову и в той форме, в которой обычно употребляется в социолингвистических текстах (без инверсии), напр., *Халық санағы – Перепись населения, Тілдің өміршеңдігі – Витальность языка, Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі – Барьер в межкультурной коммуникации* и т.п. В словарной статье на русском языке (в правой части) термин не повторяется, а дается в сокращенном виде, напр., *Банк социолингвистических данных – Б.с.д., Суржик – С.*

Заголовочный термин дается с заглавной буквы курсивом полужирным шрифтом. Следом за ним дается дублет (синоним) термина или его вариант, которые на своем месте имеют отсылку к основному термину «то же, что», напр., *Анкетный опрос – то же, что Анкетирование, Выборочная совокупность – то же, что Выборка.*

К заголовочному термину даются английские эквиваленты, кроме того каждый термин по возможности сопровождается краткой этимологической ссылкой, которая дается в круглых скобках, напр., *Амбилингвизм* (лат. *ambi* обоюдность, двойственность + *lingua* язык); *Билингвизм* (лат. *bi...* дву(х) + *lingua* язык); *Диаспора* (греч. *diaspora* рассеяние).

Затем после тире дается толкование термина. Если термин имеет несколько значений, то они приводятся без абзаца под арабскими цифрами с точкой, напр.: «*Второй язык – 1. По порядку усвоения в детстве (по времени индивидуального (онтогенетического) овладения языками Билингва) В.я. – это язык, усвоенный после Первого языка. В таком понимании В.я. может совпадать или не совпадать с Родным языком. 2. По уровню Языковой компетенции при Двужычии В.я. – это дополнительный язык по отношению к Доминирующему языку. В таком понимании В.я. может также совпадать или не совпадать с родным языком. 3. По порядку изучения в учебных заведениях В.я. – это второй иностранный язык, Язык-цель при обучении (см. Базовый язык)».*

В случае если внутри словарной статьи дается определение термина, он выделяется подчеркиванием.

Взаимные отсылки как в самом тексте словарной статьи, так и в ее конце в виде справок, уточняющих системные отношения между терминами, даются курсивом с заглавной буквы. Дополнительная информация следует после дефиниции термина, напрямую связанного с характеристикой языкового состояния, языковой ситуации, языковой политики в Республике Казахстан.

Словарь содержит также два алфавитных указателя терминов (казахско-русский и русско-казахский), в которых **полужирным шрифтом** указывается страница, где дается термин и словарная статья к нему, обычным шрифтом указываются страницы, на которых встречается данный термин.

ҚЫСҚАРТУЛАР ТІЗІМІ:

ағыл. – ағылшын тілі
ауыс. – ауыспалы мағына
бас. – басы (басында)
бел. – белорус тілі
грек. – грек тілі
ғ. – ғасыр
ж. – жыл
жж. – жылдары
итал. – итальян тілі
қаз. – қазақ тілі
қара. – қараңыз
лат. – латын тілі
мақ. – мақала
мыс. – мысалы
нем. – неміс тілі
ор. – орыс тілі
салыс. – салыстырыңыз
соң. – соңы (соңында)
т.б. – тағы басқа
фр. – француз тілі

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ:

англ. – английский
белорусс. – белорусский
гл. обр. – главным образом
греч. – греческий
г. – год
гг. – годы
др. – другой
итал. – итальянский
каз. – казахский
кон. – конец
лат. – латинский
мн.др. – многое другое
напр. – например
нач. – начало
нем. – немецкий
перен. – переносное значение
проч. – прочий
рус. – русский
см. – смотри
ср. – сравни
ст. – статья
в т.ч. – в том числе
фр. – французский

СӨЗДІК

СЛОВАРЬ

Абстанд (нем. *abstand* арақашықтық) ағыл. *abstand* – *Диалект* емес, керісінше толыққанды *Тіл* деп есептелінетін *Тіл-жарыспа*, өйткені ол басқа тілдерден өзінің тілдік сипаттамалары арқылы ерекшеленеді. Олардың арасындағы тілдік арақашықтық абстандтың *Аусбаудан* айырмаланатын дербес тіл ретіндегі мәртебесіне ешбір күдік болмауы үшін әбден жеткілікті. Туыстас тілдер екендігіне және ұқсастықтарына қарамастан қазақ және қарақалпақ тілдері әрқайсысы өз алдына дербес, сондықтан оларды әртүрлі абстанд деп есептеуге болады. Абстанд терминін неміс тілші-ғалымы Х. Клосс (1967) ұсынған (қара. *Акролект, Базилект, Стандарт тіл, Тіл дербестігі, Тілді қалыптандыру*).

Автохтон тіл (грек. *autochthon* жергілікті, негізгі) – 1. Солтүстік және Оңтүстік Американың байырғы тұрғындарының тілі, мыс., вакаш семьясы тілдері – Ванкувер аралындағы квакиютль және нутка; Австралия континенті оңтүстік бөлігінің оннан тоғызы сөйлейтін пама-нюнга тілдері және Австралияның солтүстігі мен солтүстік-батысындағы не-пама-нюнга емес тілдер. 2. *Ауыс*. Елдің байырғы, негізгі тұрғындарының тілі, мыс., қазақ тілі – Қазақстанның, моңғол тілі – Моңғолияның автохтон тілдері (қара. *Диаспора тілі, Диаспораның экзоген тілі, Диаспораның эндоген тілі, Жергілікті тіл, Мажоритар тіл, Миноритар тіл, Негізгі тіл, Негізгі ұлт тілі, Суперлект, Ұлттық тіл, Этникалық тіл*).

Ад-хок болжамы (лат. *ad hoc* осы жағдай үшін) – нақты бір дербес құбылысты түсіндіру / сипаттау үшін ұсынылатын және осы құбылыс туралы алдыңғы

Абстанд (от нем. *abstand* расстояние) англ. *abstand* – *Вариант-язык*, считающийся полноправным *Языком*, а не *Диалектом*, так как он значительно отличается от других языков своими языковыми характеристиками. «Языковое расстояние» между ними достаточно для того, чтобы не возникало сомнений в особом статусе А. как отдельного языка, отличающегося от *Аусбау*. Казахский и каракалпакский языки, несмотря на свое родство и сходство, достаточно автономны, чтобы считаться разными А. Термин А. предложен немецким лингвистом Х. Клоссом (1967) (см. *Автономность языка, Акролект, Базилект, Кодификация языка, Стандартный язык*).

Автохтонный язык (от греч. *autochthon* местный, коренной) – 1. Язык коренного населения Северной и Южной Америки, напр., языки семьи вакаш – квакиютль и нутка на о. Ванкувер; языки пама-нюнга, на которых говорят девять десятых южной части австралийского континента, и языки не-пама-нюнга, занимающие север и северо-запад Австралии. 2. *Перен.* Язык коренного, исконного населения страны, напр., казахский язык – А.я. Казахстана, монгольский язык – А.я. Монголии (см. *Коренной язык, Мажоритарный язык, Местный язык, Миноритарный язык, Национальный язык, Суперлект, Титульный язык, Экзогенный язык диаспоры, Эндогенный язык диаспоры, Этнический язык, Язык диаспоры*).

Гипотеза ад-хок (от греч. *hypothesis* предположение и лат. *ad hoc* для данного случая) – *Гипотеза*, принимаемая для объяснения / описания данного отдельного явления и не

тұжырымдармен байланысты емес болжам (қара. *Теория*).

Адресант (нем. *Adressant* жіберуші) ағыл. *speaker* – 1. Бір тілде қарым-қатынас жасаған кезде немесе *Кодтардың алмасуы* кезіндегі коммуникация үшін *Сөйлеуші*, *Сұхбат жүргізуші*. 2. *Коммуникативтік жағдаят* компоненттерінің бірі (бұндай компоненттер қатарына *Адресат*, сөйлеуші мен *Тыңдаушы* арасындағы қарым-қатынастар, ресми-бейтарап-достық шырайлы сияқты реңктер, қарым-қатынастың құралдары, әдістері, жүзеге асырылған орны жатқызылады). 3. Ақпаратты жіберуші адам, сөйленісті туындататын ақпараттық, эмотивті, донативті іс-әрекеттің субъектісі (қара. *Коммуникант*, *Кілт*, *Сөйлеу актілер теориясы*, *Сөйлеу актісі*, *Сөйлеу этнографиясы*, *Фрейм*).

Адресат (нем. *Adressat* алушы) ағыл. *addressee* – 1. Бір тілде қарым-қатынас жасаған кезде немесе *Кодтардың алмасуы* кезіндегі *Тыңдаушы*, сұхбаттасушы, коммуникациядағы әріптес (жеке адам; бірнеше адам; жиналған қауым). 2. *Коммуникативтік жағдаят* компоненттерінің бірі (бұндай компоненттер қатарына *Адресант* мен *тыңдаушы* арасындағы қарым-қатынастар, ресми-бейтарап-достық шырайлы сияқты реңктер, қарым-қатынастың құралдары, әдістері, жүзеге асырылған орны жатқызылады). 3. Ақпараттық, эмотивті немесе донативті іс-әрекет бағытталған адам (қара. *Коммуникант*, *Коммуникация*, *Кілт*, *Сөйлеу актілер теориясы*, *Сөйлеу актісі*, *Сөйлеу этнографиясы*, *Фрейм*).

связанная с предшествующими знаниями об этом явлении (см. *Теория*).

Адресант (от нем. *Adressant* отправитель) англ. *speaker* – 1. *Говорящий*, собеседник, партнер коммуникации при *Общении* на одном языке или при *Переключении кодов*. 2. Один из компонентов *Коммуникативной ситуации* (наряду с *Адресатом*, отношениями между *Говорящим* и *Слушающим*, тональностью (*официальная – нейтральная – дружеская*), средствами, способами, местом общения). 3. Лицо – отправитель информации, субъект информативного, эмотивного или донативного действия, порождающий высказывание и т.д. (см. *Ключ*, *Коммуникант*, *Коммуникация*, *Речевой акт*, *Речь*, *Теория речевых актов*, *Фрейм*, *Этнография речи*).

Адресат (от нем. *Adressat* получатель) англ. *addressee* – 1. *Слушающий*, собеседник, партнер коммуникации, в том числе аудитория при *Общении* на одном языке или при *Переключении кодов*. 2. Один из компонентов *Коммуникативной ситуации* (наряду с *Адресантом*, отношениями между *Говорящим* и слушающим, тональностью (*официальная – нейтральная – дружеская*), средствами, способами, местом общения). 3. Лицо, к которому обращено информативное, эмотивное или донативное действие (см. *Ключ*, *Коммуникант*, *Коммуникация*, *Речевой акт*, *Речь*, *Теория речевых актов*, *Фрейм*, *Этнография речи*).

Адстрат (лат. *ad* жанындағы, маңайындағы + *stratum* қабат) ағыл. *adstrate* – ұзақ мерзім бойында, жаппай және қарқынды өзара ықпал жағдайында бір тілдің екінші тілге әсерінен (*Тілдік қатынастан*) туындайтын белгілердің, қасиеттер мен сипаттардың жиынтығы. Адстрат – *Субстратқа*, *Суперстратқа* қарама-қарсы түсінік. Адстрат жағдайында *Ықпал* және бір тілдің басқа тілге сіңісіп кету үдерісі жүрмейді, мыс., IX–XI ғасырлардағы скандинав тілдерінің ағылшын тіліне әсері шекаралық *Ареалдарда* белорус-литва тілдерінің бір-біріне ықпалы. Терминді итальян лингвисті М. Дж. Бартоли ұсынған (қара. *Интерференция*, *Конвергенция*, *Қосарланған елдер*, *Қостілді қауымдастық*, *Мозаика елдер*, *Тілдердің араласуы*, *Тілдердің конвергентті дамуы*, *Тілдік континуум*).

Ажалды тіл ағыл. *moribund language* – *Жоғалу жолындағы тіл* ұғымымен бірдей.

Азаматтық сәйкестілік ағыл. *civic identity* – тұлға *Сәйкестілігінің* бір түрі, тұлғаның өзінің белгілі бір мемлекетке тиесілігін сезінуі (өз-өзін сезіну, өз-өзін теңдестіру, өз-өзін анықтау). (қара *Әлеуметтік сәйкестілік*, *Гендер сәйкестілігі*, *Діни сәйкестілік*, *Жас сәйкестілігі*, *Кәсіби сәйкестілік*, *Сәйкестендіру*, *Тілдік сәйкестілік*, *Этникалық сәйкестілік*).

Аймақтық тіл ағыл. *regional language* – аумақ жағынан шектеулі *Тіл*, ол *Ұлтаралық*

Адстрат (от лат. *ad* при, около + *stratum* слой, пласт) англ. *adstrate* – совокупность черт, признаков, свойств языка, вызванных влиянием одного языка на другой в условиях длительного, массового и интенсивного взаимодействия (*Языковых контактов*). А. – понятие, противоположное *Субстрату*, *Суперстрату*. При А. не происходит *Ассимиляции* и растворения одного языка в другом, напр., скандинавское влияние на английский язык в IX – XI вв., белорусско-польское и белорусско-литовское взаимовлияние в пограничных *Ареалах*. Термин был введен итальянским неолингвистом М. Дж. Бартоли (см. *Двоичные страны*, *Двуязычная общность*, *Интерференция*, *Конвергентное развитие языков*, *Конвергенция*, *Мозаичные страны*, *Смешение языков*, *Языковой континуум*).

Умиращий язык англ. *moribund language, language on the point of extinction* – то же, что *Исчезающий язык*.

Гражданская идентичность (от лат. *identicus* тождественный) англ. *civic identity* – одна из *Идентичностей* личности, осознание (самоосознание, самоотожествление, самоопределение) личностью своей принадлежности к государству (см. *Возрастная идентичность*, *Гендерная идентичность*, *Идентификация*, *Профессиональная идентичность*, *Социальная идентичность*, *Религиозная идентичность*, *Этническая идентичность*, *Языковая идентичность*).

Региональный язык (от лат. *regio/regionis* область, округ, район) англ. *regional language* –

тіл қызметін атқара алады; мыс., Канаданың француздар тұратын аймақтарындағы француз тілі (*Ресми тіл* болып табылады), Индонезиядағы яван тілі (қара. *Жергілікті тіл, Мемлекеттік тіл, Тіл мәртебесі, Тіл мәртебесін жоспарлау, Тіл саясаты, Халықаралық тіл*).

Айрықша белгі ағыл. *marker* – элеуметтік факторларға (*Элеуметтік жарыспалау*) және стильге (*Стильдік жарыспалау*) тәуелділігі арқылы сипатталатын *Элеуметтік лингвистикалық өзгермелілік*. Тілді пайдаланушылар, әдетте, айрықша белгінің бар екенін айқын сезінеді, әрбір жарыспа нұсқа элеуметтік ақпаратқа ие және ол сөйлеушінің элеуметтік *Сәйкестілігін* жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мыс., қазақ тіліне енген «вагон» деген кірме сөздің бастапқы дыбысының [п / б] немесе [в] болып айтылуы әралуан элеуметтік топтарға, сөйлеушінің білім деңгейіне сәйкес келеді (қара. *Гендерлект, Индикатор, Кодтардың алмасуы, Социометрия, Статистикалық талдау, Стереотип*).

Айрықшалану ағыл. *markedness* – таңбаланған, ресімделген, айқындалған; коррелятивті белгінің болуы. Мыс., түсіндірме сөздіктерде стильдік айрықшалану кітаби, *Қарапайым тіл*, ауызекі сөйлеу тілі, ресми-іскери, көтеріңкі, дәстүрлі-поэтикалық және т.б. тәріздес сөздік белгілерімен көрсетіледі. Тіл құрылымының барлық қаттауларына тән тілдік бірліктердің элеуметтік айрықшалануы олардың қайсыбір *Элеуметтік рөлге* және топтарға қарым-қатысының сипаты арқылы көрініс табады

территориально ограниченный *Язык*, который может служить *Межнациональным языком*, напр., французский язык (являющийся *Официальным языком*) во французских провинциях Канады, яванский в Индонезии (см. *Государственный язык, Международный язык, Местный язык, Статус языка, Статусное планирование, Языковая политика*).

Маркер (от англ. *marker* < *to mark* отмечать, обозначать) – *Социолингвистическая переменная*, характеризующаяся зависимостью от социальных факторов (*Социальная вариация*) и стиля (*Стилистическая вариация*). Носители языка, как правило, ясно осознают существование М., каждый вариант несет социальную информацию и позволяет осуществлять социальную *Идентификацию* говорящего. Напр., произношение [п/б] или [в] в начале заимствованного в казахский язык слова «вагон» ассоциируется с разными социальными слоями и образовательным уровнем говорящего (см. *Гендерлект, Индикатор, Переключение кодов, Социометрия, Статистический анализ, Стереотип*).

Маркированность (от англ. *marker* < *to mark* отмечать, обозначать) англ. *markedness* – отмеченность, оформленность, выраженность; наличие коррелятивного признака. Напр., стилистическая М. в толковых словарях выражается такими словарными пометами, как книжное, *Просторечие*, разговорное, официально-деловое, высокое, традиционно-поэтическое и т.п.; социальная М. языковых единиц, характерная для всех уровней языковой структуры, проявляется в характере их соотношения с теми или иными *Социальными ролями* и группами (см. *Микросоциальная*

(қара. *Әлеуметтік топ, Микроәлеуметтік қауымдастық, Тілдік қауымдастық*).

Айтылым ағыл. *talking* – Сөйлеу іс-әрекетінің өнімді түрлерінің бірі; айтылым және Тыңдалым арқылы ауызша вербалды қарым-қатынас жүзеге асырылады (қара. *Адресант, Адресат, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-әрекеті, Сөйлеуші, Тыңдаушы*).

Айырым ағыл. *exclusion* – Тіл идеологиясының бір түрі, миноритар *Этникалық топтың Маргиналдауына* бағытталған (қара. *Вернакуландыру, Вестерндендіру, Маргиналдық, Миноритар тіл, Тіл саясаты, Тілдік жағдаят, Тілдік жоспарлау*).

Академия (грек. *akademia*) ағыл. *academy* – тілдің дамуына бақылау жасау мүддесінде құрылған мемлекеттік немесе қоғамдық институт. Академия грамматиканы, сөздіктерді (соның ішінде ортологиялық сөздіктері де) жариялайды, *Норма, Тілді қалыптандыру, Тілді нормаландыру, Тіл корпусын жоспарлау* мәселелерімен дәйекті түрде шұғылданады. Алғашқы Академиялар – Италиян Академиясы (1512), Француз Академиясы (1634), Ресей Академиясы (1783). Қазақстанда Академия 1946 ж. ашылды, А.Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институты 1961 ж. бастап жұмыс істейді. Академия қазақ тілінің ұлттық корпусын қалыптастыру саясатын жүргізеді. Қазіргі таңда Академия әлемнің көптеген елдерінде бар, көп ретте Академияның құрылуы *Ұлттық тілдің қалыптасуы, жан-жақты сипаттау бағытымен* сәйкес келеді. Бірқатар елдерде Академия *Пуризм* саясатын жүргізеді (қара. *Стандарттау, Тіл мәртебесін жоспар-*

общность, Социальная группа, Языковая общность).

Говорение англ. *talking* – один из *Продуктивных видов речевой деятельности*, посредством Г. совместно с *Аудированием* осуществляется устное вербальное общение (см. *Адресант, Адресат, Говорящий, Речевая деятельность, Речевой акт, Слушающий*).

Исключение англ. *exclusion* – разновидность *Языковой идеологии*, направленная на *Маргинализацию миноритарной Этнической группы* (см. *Вернакулизация, Вестернизация, Маргинальность, Миноритарный язык, Языковое планирование, Языковая политика, Языковая ситуация*).

Академия (от греч. *akademia*) англ. *academy* – государственный или общественный институт, созданный для контроля за развитием языка. А. издает грамматики, разные типы словарей, в том числе ортологические словари, последовательно занимается проблемами *Нормы, Нормализации языка, Кодификации языка, Корпусного планирования языка*. Первыми академиями были Италиянская А. (1512), Французская А. (1634), Российская А. (1783). А. в Казахстане была зарегистрирована в 1946 г., Институт языкознания им. А. Байтұрсынова – в 1961 г. А. проводит политику формирования национального корпуса казахского языка. Сегодня А. существуют во многих странах мира, часто учреждение А. совпадает с созданием, признанием и полноценным описанием *Национального языка*. Во многих странах А. проводят политику *Пуризма* (см. *Стандартизация, Статусное планирование языка,*

лау, Тілдік жоспарлау, Тілдерді реттеу, Тілдік сана-сезім).

Аккомодация (лат. *accomodatio* бейімделу) ағыл. *accomodation* – Коммуникативтік акті кезінде адамдардың *Акцентті, Диалектіні, Тіл-жарыспаларды*, басқа да тілдік сипаттамаларды өзара, бір-біріне сәйкес келтіре, бейімдеуі нәтижесін танытатын үдеріс. Г. Гилс ұсынған аккомодация теориясы бойынша, аккомодацияның екі түрі болуы мүмкін: біріншісі – *Конвергенция*, яғни *Сөйлеуші* өзінің сөзін коммуникативтік актіге қатысушы басқа адамдардың сөзіне ұқсастырады (жақындатады) және екіншісі – *Дивергенция* (бұл сирегірек ұшырасады), сөйлеуші әлеуметтік ара-алшақтықты көрсеткісі келген ниетпен немесе мақұлдамайтындығын білдіргісі келген жағдайда өзінің сөзін сұхбаттасушының сөзіне ұқсамайтындай етеді (қара. *Адресант, Адресат, Әңгіме менеджменті, Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі, Сөйлеу актісі, Сөйлеу этнографиясы, Тілдердің араласуы, Тілдік қатынас*).

Аккультурация (лат. *accumulare* жинақтау + *cultura* өңдеу) ағыл. *acculturation* – 1. Әртүрлі *Мәдениеттердің* және қоғамдық қатынастар тұрғысымен дамыған халықтың мәдениеті басымырақ болған жағдайда мәдениет үлгілерінің өзара ұқсастырылуы және бір-біріне бейімделуі. 2. Бір халықтың қалыптасқан жеке тұлғаның екінші мәдениетті (*Қосалқы мәдениетті*), оның элементтерін, прецедентті мәтіндерді, сөйлеу қалыбының *Стереотиптерін* және т. б. бойына сіңіру үдерісі. Аккультурация шетел тілдерін оқып-үйренуде айрықша

Языковое планирование, Языковое регулирование, Языковое самосознание).

Аккомодация (от лат. *accomodatio* приспособление) англ. *accomodation* – процесс, в результате которого участники *Коммуникативного акта* взаимно приспособливают свой *Акцент, Диалект, Вариант языка* и другие языковые характеристики. Согласно теории А., предложенной Г. Гилсом, А. может быть двух видов: *Конвергенция*, при которой *Говорящий* уподобляет (сближает) свою речь речи других участников коммуникативного акта, и реже – *Дивергенция*, когда говорящий, желая подчеркнуть социальную дистанцию или неодобрение, делает свою речь непохожей на речь собеседников (см. *Адресант, Адресат, Речевой акт, Барьер в межкультурной коммуникации, Менеджмент разговора, Смешение языков, Этнография речи, Языковой барьер, Языковой контакт*).

Аккультурация (от лат. *accumulare* накапливать + *cultura* возделывание) англ. *acculturation* – 1. Взаимное уподобление и приспособление различных *Культур* и ее фрагментов при возможном доминировании культуры более развитого в общественном отношении народа. 2. Процесс усвоения личностью, сформировавшейся в одной культуре, элементов другой культуры (*Субкультуры*), в том числе прецедентных текстов, *Стереотипов* речевого поведения и др. А. имеет особое значение при изучении иностранных языков (см. *Антропологическая*

маңызға ие (қара. *Антропологиялық константа, Антропологиялық лингвистика, Элеуметтену, Инкультурация, Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі, Сөйлеу этнографиясы, Тіл меңгеру деңгейі*).

Акролект (грек. *akros* жоғары + (*dia*) *lektos* диалект) ағыл. *acrolect* – элеуметтік *Диалектілер (Социолектілер)* континуумында айрықша беделді болып есептелетін *Тіл-жарыспасы*. Элеуметтік жағынан төмен мәртебеге ие тіл жарыспалар *Мезолектілер* және *Базилектілер* деп аталады. Акролект аталымы посткреолды континуумдағы *Тілдік жағдаятты* сипаттауда жиі қолданылады, мыс., ағылшын тілі Ямайкада акролект, ямайкалық креол – базилект, басқа тіл-жарыспалар – мезолект болып саналады (қара. *Жарыспалану, Тіл беделі, Тілдік қақтығыс*).

Актуация (ағыл. *actuate* қозғалысқа түсіру, ниеттендіру) ағыл. *actuation* – тіл өзгерісінің басталуы немесе себептері. Актуация аталымы тіл өзгерісінің әралуан қырларын ажыратуға, танып-білуге септігін тигізеді. Айталық, өзгерістер *не себептен* және *қай тұстан* басталады, өзгерістер *неліктен* нақ осы *мерзімде* және осы жағдайда басталады, жаңа *Тіл-жарыспалар* қалайша пайда болады тәріздес сауалдарға актуация термині арқылы жауап беруге болады (қара. *Жарыспалану, Жарыспалылық, Инноватор, Тарихилық, Тілдің дамуы, Урболингва*).

Акцент (лат. *accentus* дауысты жоғарылату, екпін) ағыл. *accent* – 1. Екпін (әралуан суперсегменттерді пайдалана отырып, буынды, сөзді, фразаны ажыратып жеткізу).

константа, Антропологическая лингвистика, Барьер в межкультурной коммуникации, Инкультурация, Социализация, Уровень владения языком, Этнография речи).

Акролект (от греч. *akros* высокий + (*dia*) *lektos* диалект) англ. *acrolect* – *Вариант языка*, считающийся наиболее престижным в континууме социальных *Диалектов (Социолектов)*. Другие варианты языка, имеющие более низкий социальный статус, называются *Мезолектами* и *Базилектами*. Термин А. часто используется при описании *Языковой ситуации* в посткреольном континууме, напр., английский язык на Ямайке является А., ямайский креол – базилектом, другие варианты – мезолектами (см. *Варьирование, Престиж языка, Языковой конфликт*).

Актуация (от англ. *actuate* приводит в движение, побуждать) англ. *actuation* – начало или причины изменения языка. Использование термина А. помогает различать разные аспекты изменения языка: *почему* начинаются изменения, *где* начинаются изменения, *почему* изменения начинаются именно в это время и в этом месте, как возникают новые *Варианты языка* (см. *Вариативность, Варьирование, Инноватор, Историчность, Развитие языка, Урболингва*).

Акцент (от лат. *accentus* повышение голоса, ударение) англ. *accent* – 1. Ударение (выделение слога, слова, фразы с помощью различных суперсегментных средств).

2. *Екінші тілде* белгілі бір ерекшеліктермен сөйлеу (ағылшын тілінде сөйлеген кезде қазақ тілінің табиғи сипаттарының немесе қазақ тілінде сөйлеген кезде ағылшын тілінің артикуляциялық дағдысының байқалуы – қазақша акцент, ағылшынша акцент), бұл ретте *Ана тілінің* артикуляциялық дағдылары еріксіз көрініс табады, фонетикалық деңгейде *Интерференция* байқалады. Акцент бір тілдің өз ішінде де болуы мүмкін (диалектілік акцент), мыс., Қазақстанның кейбір жерлерінде [ш] дыбысының орнына [ч] дыбысы айтылады; солтүстік өңірдегі орыс ұлтының тілінде [о] дыбысы жиі қолданылады. Дыбыстардың айтылуында, екпін мен интонацияда, сөз ырғағында акцент айқын аңғарылады (қара. *Адстрат, Аккомодация, Актуация, Аралас тіл, Гиперкоррекция, Субстрат, Суперстрат, Тілдердің араласуы, Тілдік қатынас*).

Ақпараттық тіл – ақпараттық-іздістіру жүйесінде қолданылатын *Жасанды тіл*; ақпараттық тіл құжаттың мазмұнын нақты жазып алуға мүмкіндік береді; ақпаратты іздеуді автоматтандыру, мәтінді өңдеу және қысқарту, машиналық аударма үшін пайдаланылады. Ақпараттық тілде көпмағыналылық, синономия, омонимия және т.б. жоқ. Ақпараттық тілдің төмендегідей түрлері бар: біріншісі – ақпараттық-іздістіру тілдері; бұл ақпаратты жазу, жинақтау, жүйелеу, талдау және беру үшін керек. Мыс., кітапхана ісіндегі Әмбебап ондық жіктеме (ӘОЖ) осыған жатады. Екіншісі – ақпараттық-логикалық тілдер; бұл формалды-логикалық байланыстар мен үлгілерді игеру арқылы білімді жеткізу үшін қолданылады; мыс., В.В. Мартыновтың Әмбебап семантикалық

2. Своеобразное произношение на *Втором языке* (казахский А. в английском языке, английский А. в казахском языке и т.п.), в котором непроизвольно проявляются артикуляционные навыки *Родного языка*; проявление *Интерференции* на фонетическом уровне. А. может наблюдаться и внутри одного языка (диалектный А.), напр., произношение [ч] вместо [ш] в речи казахов; оканье в речи русских-северян. Наиболее заметно А. проявляется в произношении звуков, интонации, ударении, темпе речи (см. *Адстрат, Аккомодация, Актуация, Гиперкоррекция, Смешанный язык, Смешение языков, Субстрат, Суперстрат, Языковой контакт*).

Информационный язык (от лат. *informatio* сообщение) – *Искусственный язык*, используемый в информационно-поисковых системах; И.я. позволяет однозначно записывать смысл документа, используется для автоматизации поиска информации, для переработки и сокращения текста, машинного перевода и т.п. И.я. свойственно отсутствие многозначности, омонимии, синонимии и др. Среди И.я. различают информационно-поисковые языки (используются для записи, накопления, систематизации, анализа и выдачи информации, напр., Универсальная десятичная классификация (УДК), используемая в библиотечном деле) и информационно-логические языки (используются для представления знаний с использованием формально-логических связей и моделей,

коды. Ақпараттық тіл типологиялық жіктемелерге таратылады (қара. *Бағдарламалау тілдері, Қосалқы тіл II, Халықаралық тіл*).

Амбилингв (лат. *ambi* екіжақтылық, қосарлылық + *lingua* тіл) ағыл. *ambilingual* – екі немесе бірнеше тілдерді тең дәрежеде меңгерген *Қостілді адам* (қара. *Амбилингвизм, Көптілділік, Қостілділік, Семилингв, Семилингвизм, Тілдік қатынас*).

Амбилингвизм (лат. *ambi* екіжақтылық, қосарлылық + *lingua* тіл + *-изм*) ағыл. *ambilingualism* – *Қостілділіктің* бір түрі; *Қостілді адамның* екі тілді тең дәрежеде білуі; бір тілде сөйлеген кезде *Сөйлеу іс-әрекетінің* барлық түрінде де екінші тілдің ешбір белгісі байқалмайтындай деңгейде екі тілді меңгеру. Амбилингвизм өте сирек ұшырасады, қостілді адамдардың көпшілігі үшін меңгерілген тілдің бірі негізгі (*Бірінші тіл, Ана тілі, Басым тіл*) болып, ал екіншісі – *Екінші тіл* болып саналады (қара. *Көптілділік, Қостілділік, Семилингв, Семилингвизм, Тілдік қатынас*).

Америка әлеуметтік лингвистикасы ағыл. *American sociolinguistics* – бұл саланың аймақтық мектебі немесе бағыттары жоқ. Америка әлеуметтік лингвистикасының дамуы Америка тіл біліміндегі *Бихевиоризм* және *Антропологиялық лингвистика* дәстүрлерімен байланысты. Америка әлеуметтік лингвистикасы туралы мәліметтер Д. Хаймстың, У. Лабовтың, Ч. Фергюсонның, С. Эрвин-Трипптің, Дж. Гамперцтің еңбектерінде көрсетілген.

напр., Универсальный семантический код В.В. Мартынова). И.я. подвергаются типологическим классификациям (см. *Вспомогательный язык, Международный язык, Языки программирования*).

Амбилингв (от лат. *ambi* обоюдность, двойственность + *lingua* язык) англ. *ambilingual* – *Билингв*, в равной степени владеющий двумя (и более) языками (см. *Амбилингвизм, Билингвизм, Двужычие, Многоязычие, Семилингв, Семилингвизм, Языковой контакт*).

Амбилингвизм (от лат. *ambi* обоюдность, двойственность + *lingua* язык + *-изм*) англ. *ambilingualism* – разновидность *Двужычия*; одинаково хорошее знание и использование *Билингвом* обоих языков без всяких следов одного языка в другом во всех видах *Речевой деятельности*. А. встречается крайне редко, для большинства билингвов один из языков является основным (*Первым языком, Родным языком, Доминирующим языком*), другой – *Вторым языком* (см. *Билингвизм, Многоязычие, Семилингв, Семилингвизм, Языковой контакт*).

Американская социолингвистика англ. *American sociolinguistics* – характеризуется отсутствием локально оформленной школы или направления. Развитие А.с. связано с традициями *Бихевиоризма* и *Антропологической лингвистики* в американском языкознании. А.с. представлена работами Д. Хаймса, У. Лабова, Ч. Фергюсона, С. Эрвин-Трипп, Дж. Гамперца и др. А.с. сосредоточена на изучении соотношения *Языка и общества*, языковых и социальных струк-

Америка әлеуметтік лингвистика ғылымы *Тіл және Қоғамның*, тілдік және әлеуметтік құрылымдардың өзара қарым-қатынастарын, *Коммуникацияны* модельдеу бағыттарын қарастырады. Америка әлеуметтік лингвистикасы *Әлеуметтік лингвистиканы* *Макроәлеуметтік лингвистика* және *Микроәлеуметтік лингвистика* тармақтарына бөлуді ұсынды, тілдік және әлеуметтік факторларды зерттеу үшін бірегей модель жасады (Д. Хаймс, У. Лабов), *Диглоссия* теориясының негізін қалады (Ч. Фергюсон), *Тілдік жағдаяттың* және *Тілдік жоспарлау* аспектілерінің бағыттарын айқындады, *Өрістік зерттеудің* тетіктерін реттеді (қара. *Әлеуметтану бағыты*, *Сөйлеу этнографиясы*).

Ана тілі ағыл. *mother tongue* – 1. Ересектердің тіліне еліктей отырып, баланың сәби шақта саналы емес түрде меңгерген тілі; адамның есейген шағында пайдалану дағдылары сақталуы немесе жоғалуы мүмкін. Ана тілі *Бірінші тіл*, *Екінші тіл*, *Басым тіл* бола алады. 2. Кез келген халықтың *Тілдік санасында* маңызды орын алатын, «өзімдікі» және «бөгде» деген ұғымдарды ажырататын менталды *Стереотиптердің* іс-әрекетіне байланысты, этноспен *Сәйкестілік* тілі. Б.Х. Хасановтың көзқарастары бойынша, ана тілі – этникалық категория: әлемдегі басқа тілдердің қай-қайсысынан да өзінің ішкі құрылымы арқылы айрықшаланатын, тарихи тұрғыдан сандық көлеміне қарамастан нақты бір *Этносқа* (тайпаға, *Ұлысқа*, халыққа, *Ұлтқа*) тиесілі, осы этностың *Этникалық сана-сезімінде* бекітілген, этникалық қажеттіліктерді толық қанағаттандыру үшін

тур, моделирования *Коммуникации* и др. А.с. предложено деление *Социолингвистики* на *Макросоциолингвистику* и *Микросоциолингвистику*, разработаны единые модели для изучения языковых и социальных фактов (Д. Хаймс, У. Лабов), заложены основы теории *Диглоссии* (Ч. Фергюсон), обозначены направления в изучении *Языковых ситуаций* и аспектов *Языкового планирования*, отшлифована техника *Полевых исследований* и мн. др. (см. *Социологическое направление*, *Этнография речи*).

Родной язык англ. *mother tongue* – 1. Язык, усваиваемый ребенком в раннем детстве бессознательно, путем подражания речи взрослых, и навыки использования которого могут сохраняться или утрачиваться взрослым человеком. Р.я. может быть *Первым языком*, *Вторым языком*, *Материнским языком*, *Доминирующим языком*. 2. Язык *Идентификации* с этносом, занимающий важное место в *Языковом сознании* любого народа и связанный с действием ментальных *Стереотипов*, дифференцирующих понятия «свое» и «чужое». Согласно Б.Х. Хасанову, Р.я. – это этническая категория: любой *Естественный язык*, отличающийся по своей внутренней структуре от всех существующих в мире других языков и исторически принадлежащий конкретному *Этносу* (племени, *Народности*, народу, *Нации*), независимо от его численности, закрепленный в его *Этническом самосознании*, употребляемый им

өмірдің барлық салаларында (кем дегенде отбасылық-тұрмыстық қарым-қатынастарда) қолданылатын, тұрғылықты мекеніне, жынысына, *Жас* мөлшеріне, діни ұстанымына, наным-сеніміне, кәсіби мен қызмет түріне, әлеуметтік және әл-ауқат жағдайына қарамастан этностың барлық мүшелері үшін төлума ортақ құрал болып табылатын, кезкелген *Табиғи тіл*. Ана тілі нақты бір адам пайдаланған, пайдаланатын және пайдалана алатын, ауызша және жазбаша сөйлеудің тілдік нысаналарының жиынтығы ретінде де танылады, өйткені ана тілі ұғымы әрқашанда нақты жеке адамға қатысты, ана тілінің иесі тек жекелеген адамдар ғана бола алады. Әр адамның саусақ таңбаларының дербес болатыны сияқты стильді өзгертіп қолдану, қолтаңбаның, сөйленістің, ауызша, жазбаша сөйлеудің тілдік ерекшеліктерінің қайталанбайтындығы жағынан ана тілі де әрбір жеке адам үшін өзіндік сипатқа ие; демек, ана тілін пайдалануды реттейтін нормалардың көпшілігі азаматтардың жеке құқықтарымен байланысты (қара. *Менталдылық, Менталитет, Сана-сезім, Сәйкестендіру, Сәйкестілік, Тіл онтогенезі, Тіл филогенезі, Тілдік құқық, Тілдік сана, Тілдік сана-сезім, Тілдік сәйкестілік, Ұлт, Этникалық сәйкестілік, Этникалық тіл, Этнос*).

Аналогия (грек. *analogia* сәйкестік, ұқсастық) ағыл. *analogy* – тілдік бірліктердің формалды немесе семантикалық жағынан өзіне ұқсас парадигмаға сәйкестенуі арқылы байқалатын тіл өзгерісінің үдерісі. Түркі тілдерінде қазір көптік жалғаудың кеңінен таралған нысаны *-lar* тұлғасы; алайда байырғы дәуірлерде көрсетілген аффикс басқа нысандармен салыстырғанда, си-

в различных сферах жизни (по крайней мере в семейно-бытовом общении) для полного удовлетворения этнических потребностей, исконно общее средство для всех членов *Этноса*, без различия места проживания, пола, *Возраста*, вероисповедания, убеждений, профессии и рода деятельности, социального и имущественного положения. Р.я. может быть представлен в виде совокупности языковых объектов устной или письменной речи, которые использовал, использует или может использовать конкретный человек, поскольку понятие Р.я. всегда связан с конкретным индивидуумом, носителями Р.я. могут быть только отдельные люди. Как отпечатки пальцев индивидуальны для каждого человека, так и Р.я. присущ ему в конкретной, личностной модификации стиля, почерка, говора или иных языковых особенностей устной или письменной речи, следовательно, большинство норм, регламентирующих использование Р.я., связано с личными правами граждан (см. *Идентификация, Менталитет, Ментальность, Нация, Онтогенез языка, Самосознание, Филогенез языка, Этническая идентичность, Этнический язык, Этнос, Языковая идентичность, Языковое право, Языковое самосознание*).

Аналогия (от греч. *analogia* соответствие, сходство) англ. *analogy* – процесс изменения языка, при котором единицы языка формально или семантически уподобляются единицам сходной парадигмы. В тюркских языках наиболее распространенной формой множественного числа является аффикс *-lar* и его фонетические варианты, хотя в глубокой древности этот аффикс был менее частым:

рек қолданылған; сөйтіп, аналогия бойынша барлық түркі тілдерінде дерлік *-lar* қосымшасы парадигмалық жағынан бірдейлестірілген. Аналогия – *Тілдің дамуындағы, Бірінші тілді және Екінші тілді* меңгерудегі маңызды фактор. Екінші тілді меңгеру теориясында айрықша ұлғайту термині жұмсалады; ол аналогия жан-жақты, әрі жаппай пайдаланылатындығын білдіреді (қара. *Гиперкоррекция, Тіл меңгеру деңгейі*).

Антипозитивизм (грек. *anti* қарама-қарсылықты білдіретін қосымша және лат. *positivus* жағымды, оң) ағыл. *anti-positivism* – элеуметтік пәндердің жаратылыстану ғылымдарынан айырмаланатын философиялық іргелі негіздемелері. Антипозитивизмнің ықпалы арқылы элеуметтік ғылымдарда төмендегідей маңызды өзгерістер болды: а) зерттеулер сыртқы факторларға емес, жеке адамдарға қарай бағыттала бастады; ә) зерттеулердің бағыттары эмоцияға және мораль мәселелеріне бет бұрды; б) сандық әдістерден гөрі интерпретациялау әдістері кеңінен қолданыла бастады; в) зерттеушінің субъективті ұстанымына, оның білім деңгейіне, ғалымның қабылдау көзқарасына жол ашылды. Антипозитивизм шұғыл нысанда (мыс., герменевтика) қорытудың, себеп-салдарлық қарым-қатынастарды түсіндірудің мүмкіндіктерін жоққа шығарады. Антипозитивизм зерттеулердің квалитативті әдістерінің эпистемиологиялық базасы болып табылады (қара. *Әдіснама, Элеуметтік лингвистика әдістері, Элеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Квалитатив тұрғыдан қарау, Квантитатив*

произошло парадигматическое выравнивание по А. А. – важный фактор в *Развитии языка*, в усвоении *Первого языка и Второго языка*. В теории усвоения второго языка используется термин сверхгенерализация, обозначающий широкое и массивное использование А. (см. *Гиперкоррекция, Уровень владения языком*).

Антипозитивизм (от греч. *anti* приставка, обозначающая противоположность и лат. *positivus* положительный) англ. *anti-positivism* – философское фундаментальное обоснование социальных дисциплин в отличие от естественных наук. Под влиянием А. в социальных науках произошли следующие существенные изменения: а) исследования стали сосредотачиваться на индивидууме, а не на внешних факторах; б) исследования были перемещены на эмоции и вопросы морали; в) шире стали практиковаться интерпретативные, а не квантитативные методы исследования; г) шире стала допускаться рефлексия ученого, признаваться субъективная позиция исследователя и относительность знания. А. в экстремальной форме (напр., герменевтика) отрицает возможность обобщения, объяснения причинно-следственных отношений. А. является эпистемологической базой многих квалитативных методов исследования (см. *Достоверность социолингвистических данных, Квалитативный подход, Квантитативный подход, Методология, Методы*

тұрғыдан қарау, Неопозитивизм, Позитивизм, Эпистемология).

Антитіл (грек. *anti* қарама-қарсылықты білдіретін қосымша) ағыл. *anti-language* – *Қосалқы мәдениеттің және қоғамның шеткері топтары (тұтқындалғандар, қылмыстық банды топтары) өкілдерінің сөйлеуінде белгілі бір жағдаятта қолданылатын Тіл-жарыспалар*. Антитілдің тілдік ерекшеліктері: кері лексикалау – белгілі сөзге жаңа мағына беру; қатпарлы лексикалау – көптеген сөздерді бір мағынада қолдану; сөзді фонетикалық тұрғыдан және басқалай да бұзып айту; сөйлеуде басқа тілге тән сөздердің барынша көп болуы (қара. *Акролект, Арго, Әлеуметтік топ, Базилект, Жаргон, Жастар тілі, Мезолект, Социолект*).

Антропологиялық константа (грек. *anthropos* адам + *logia* ілім және фр. *constante* < лат. *constans* тұрақты) – белгілі бір *Мәдениетті* бойына сіңірген адамға тән белгі (қасиет, сапа); бұл белгі биологиялық, психологиялық, әлеуметтік, табиғи сипаттардан тәуелсіз (қара. *Антропологиялық лингвистика, Лингвистикалық антропология, Сөйлеу этнографиясы, Тілдік сәйкестілік, Этникалық сәйкестілік*).

Антропологиялық лингвистика (грек. *anthropos* адам + *logia* ілім және фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *anthropological linguistics* – 1. *Жазбасы жоқ тілдерді зерттейтін Тіл білімінің бір тармағы*. 2. Лингвистикалық зерттеу

социоллингвистика, Неопозитивизм, Позитивизм, Эпистемология).

Антиязык (от греч. *anti* приставка, обозначающая противоположность) англ. *anti-language* – *Вариант языка, используемый представителями Субкультур и маргинальных групп общества (заключенными, членами криминальных банд, хиппи и др.) в определенных речевых ситуациях. Языковыми особенностями А. являются: перелексикализация – придание новых значений существующим словам (напр., шестерка в значении 'прислужник'); надлексикализация – использование множества слов в одном значении; фонетические и иные искажения слов; большое количество заимствований из иных языков и др.* (см. *Акролект, Арго, Базилект, Групповой язык, Жаргон, Мезолект, Молодежный язык, Социальная группа, Социолект*).

Антропологическая константа (греч. *anthropos* человек + *logia* учение и фр. *constante* < лат. *constans* постоянный) – признак (свойство, качество), присущий носителю определенной *Культуры*, независимо от биологической, психологической, социальной природы этого признака (см. *Антропологическая лингвистика, Лингвистическая антропология, Этническая идентичность, Этнография речи, Языковая идентичность*).

Антропологическая лингвистика (греч. *anthropos* человек + *logia* учение + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *anthropological linguistics* – 1. Раздел языкознания, изучающий *Бесписьменные языки*. 2. Условное название направлений лингвистических

бағыттарының шартты атауы, бұнда әдіснамалық негіз ретінде 'антропологиялық ұстаным' (тіл – адамның бір бөлігі) ұсынылады және тілдік құбылыс 'тіл – адам' қосар ұғымдарының аясында талданады. Мыс., тілді меңгеруді, оны білу мен пайдалануды қамтамасыз ететін мидың күрделі инфрақұрылымына талдау жасау негізінде *Тілдік қабілетті* зерделеу; тілді қолданушылар мен тілші-ғалымның өзінің ішкі сезім түйсігіне сүйену (*Интроспекция*); тілдің танымдық қызметін әлем көрінісінің бір нысаны ретінде қарастыру; тілдің, адам мен қоғамның өзара қарым-қатынастарын зерттеу; тіл мен халықтың рухани мәдениетінің, менталитетінің, халық шығармашылығының қарым-қатынастарын зерттеу; тілге адам белгілерін телу (соның нәтижесінде тіл-ағза, тіл-жүйе, тіл-тетік және т.б. образдары қалыптасады); тілді сипаттау арқылы адамды зерттеу және т.б. Антропологиялық лингвистика *Лингвистикалық антропологиямен, Сөйлеу этнографиясымен* ұштасады (қара. *Әлеуметтік лингвистика, Неогумбольдтшылдық, Сепир-Уорф болжамы, Тіл және қоғам, Тіл және мәдениет, Тіл қызметі, Этнолингвистика*).

Апартеид (африкаанс *apartheid* бөлек өмір сүру) – *Дискриминация* және *Сегрегацияның* шектен шыққан нысаны; тұрғындардың қайсыбір тобын саяси, әлеуметтік, экономикалық, тілдік, азаматтық (тіпті оларды аумақтық оқшаулауға дейін) құқықтарынан айыру немесе тұрғындар тобының осы құқықтарын елеулі түрде шектеу. Апартеидке *Геноцидтің* кейбір актілері жатады. Қазіргі халықаралық құқық апартеидті адамзатқа

исследований, выдвигающих в качестве методологической основы 'антропологический принцип' (язык как часть человека) и изучающих языковые явления в диаде 'язык – человек'. Напр., изучение *Языковой способности* на основе анализа сложной инфраструктуры мозга, обеспечивающей овладение языком, его знание и использование; апелляция к интуиции носителей языка и самого лингвиста (*Интроспекция*); исследование познавательной функции языка как формы представления мира; исследование взаимоотношений языка, человека и общества; исследование взаимосвязи языка, духовной культуры народа, народного менталитета, народного творчества и др.; придание языку черт человека, в результате чего создается образ языка-организма, языка-системы, языка-механизма и пр.; изучение человека посредством описания языка и мн. др. А.л. сближается с исследованиями *Лингвистической антропологии, Этнографии речи* (см. *Гипотеза Сепира-Уорфа, Неогумбольдтианство, Социоллингвистика, Функции языка, Этнолингвистика, Язык и культура, Язык и общество*).

Апартеид (африкаанс *apartheid* раздельное проживание) – крайняя форма *Дискриминации* и *Сегрегации*; лишение или существенное ограничение политических, социально-экономических, языковых, гражданских и др. прав какой-либо группы населения, вплоть до ее территориальной изоляции / резервации. К А. относятся некоторые акты *Геноцида*. Современное международное право считает А. преступлением против

қарсы қылмыс деп санайды. 1973 ж. БҰҰ апартеидтің алдын алу және ол үшін жазау жөніндегі халықаралық конвенцияны қабылдады (қара. *Африкаанс, Тілді ығыстыру, Лингвоцид, Оқшаулау, Тілді қолдау, Тілдік құқық*).

Апостериор тілдер (лат. *a posteriori* кейінгіден) – *Табиғи тілдердің* моделі бойынша латын, грек, герман, роман, славян және т.б. тілдердің лексикасы негізінде жасалған халықаралық *Жасанды тілдер*. Апостериор тілдер табиғи тілдерден лексикалық және грамматикалық элементтерді ала отырып, оларды өзіндік, дербес құрылымдық қағидалар мен заңдарға бағындырады. Апостериор тілдер *Априор тілдерге* қарама-қарсы болып саналады (қара. *Идо, Интерлингва, Интерлингвистика, Лексификатор, Окциденталь, Халықаралық тіл, Эсперанто*).

Аппроксимативті жүйе (лат. *approximare* жақындау) – *Өткіңші тіл, Өтпелі тіл* ұғымдарымен бірдей.

Априор тілдер (лат. *a priori* алдыңғыдан) – *Табиғи тілдерге* тәуелсіз түрде жасалған халықаралық *Жасанды тілдер*. Априор тілдер мағына мен сөз арасындағы қарым-қатынастардың өзіндік уәждемесіне немесе түсініктердің логикалық тұрғыдан тұтастырылуына сүйенеді. Априор тілдер *Апостериор тілдерге* қарама-қарсы болып саналады (қара. *Идо, Интерлингва, Интерлингвистика, Лексификатор, Окциденталь, Халықаралық тіл, Эсперанто*).

человечества. В 1973 г. ООН была принята Международная конвенция о пресечении А. и наказании за него (см. *Африкаанс, Вытеснение языка, Изоляция, Лингвоцид, Поддержка языка, Языковое право*).

Апостериорные языки (от лат. *a posteriori* из последующего) – международные *Искусственные языки*, образованные по модели *Естественных языков* на основе интернациональной лексики из лат., греч., германских, романских, славянских и др. языков. А.я., заимствуя из естественных языков лексические и грамматические элементы, подчиняют их собственным (автономным) структурным правилам и законам. А.я. противопоставляются *Априорным языкам* (см. *Идо, Интерлингва, Интерлингвистика, Лексификатор, Международный язык, Окциденталь, Эсперанто*).

Аппроксимативная система (от лат. *approximare* приближаться) – то же, что *Интерязык, Переходный язык*.

Априорные языки (от лат. *a priori* из предшествующего) – международные *Искусственные языки*, построенные независимо от *Естественных языков*. А.я. основываются на логической классификации понятий или на своеобразной мотивации отношений между значениями и словами. А.я. противопоставляются *Апостериорным языкам* (см. *Идо, Интерлингва, Интерлингвистика, Лексификатор, Международный язык, Окциденталь, Эсперанто*).

Аралас тіл ағыл. *mixed, hybrid language* – байланыс тілі, «будан» тіл, *Креол тілдер; Өткінші тіл*, көптілді қоғамда пайда болатын және лексикалық құрамы, синтаксистік-морфологиялық жүйесі көптектілігі арқылы сипатталатын тіл; мыс., украиндық *Суржик*; белорустық *Трасянка*; әралуан *Пиджин* тілдер, креол тілдер және т.б. (қара. *Интерференция, Креолдану, Лексификатор, Тілдердің араласуы, Тілдердің тоғысуы, Тілдік қатынас*).

Арго (фр. *argot*) ағыл. *argot* – сөйлеудің әлеуметтік немесе кәсіби түрі; ол лексиканың шарттылығы, жасандылығы және құпиялылығы арқылы сипатталады; *Социолектінің* бір түрі. Арго, әдетте, біршама тұйық әлеуметтік топтарға немесе қоғамдастықтарға (мыс., кедей адамдар, қайыршылар, ұрылар, қаңғыбастар, саудагерлер, бандылық топтар, хиппи және т.б.) тән болып саналады. Аргоның түсініктілік деңгейі әртүрлі болады: мыс., офени аргосының «құпиялылық» дәрежесі өте жоғары; ал, қылмыскерлер аргосының құпиялылығы мейлінше шартты түрде болады. Дж. Гамперц аргоны бірнеше түрге ажыратуды ұсынды: а) қосалқы аймақтық немесе аймақтық арго; бұл сауда жүргізу немесе топаралық қарым-қатынас құралы болып табылады; бұл ретте тайпалық ареалдардың қалайда бір бедел-мәртебесі жоқ нормаға түсіп қалыптанбаған тілін еске түсіруге болады; ә) кейбір кәсіби және *Әлеуметтік топтар* тиісінше арнаулы мақсаттар үшін тар қолданылатын арго; мыс., арго топтың айрықша екендігін таныту үшін қолдан пайдалануы мүмкін (кезбе саудагерлердің тілі, ұрылардың жар-

Смешанный язык англ. *mixed, hybrid language* – контактный язык, гибридный язык, *Креольские языки, Интеръязык*; язык, возникающий в многоязычном обществе и характеризующийся гетерогенностью лексического состава, синтаксических и морфологических конструкций и т.п., напр., украинский *Суржик*, белорусская *Трасянка*; различные *Пиджин* языки, креольские языки и др. (см. *Интерференция, Креолизация, Лексификатор, Смешение языков, Скрещивание языков, Языковой контакт*).

Арго (от фр. *argot*) англ. *argot* – социальная или профессиональная разновидность речи, характеризующаяся условностью, искусственностью, тайностью лексики; разновидность *Социолекта*. А. принадлежит, как правило, относительно замкнутым (декласированным) социальным группам или сообществам. Напр., А. нищих, воров, бродяг, хиппи, торговцев, бандитских группировок и проч. Степень понятности А. варьирует: ср. А. офеней с высокой степенью «тайности» и А. уголовников, «секретность» которого весьма условна. Дж. Гамперц предложил различать несколько типов А.: а) субрегиональные или региональные А., являющиеся средством торгового и межгруппового общения и напоминающие малокодифицированные и лишённые сколько-нибудь значительного престижа торговые языки племенных ареалов; б) А., используемое некоторыми профессиональными и *Социальными группами* для соответствующих специальных целей, напр., поддержания групповой исключительности (языки бродячих торговцев, воровские жаргоны, литературные и декламационные стили народных сказителей); такие А. обе-

гоны, халық жыршыларының әдеби және көтеріңкі, көркем мәнерлі стилі); бұндай арго ауызша және жазбаша түрде болады; бөгде адамдардан қорғайды; б) шіркеу және әкімшілік аргосы; бұл кең аумақтарға таралған (орта ғасырларда Еуропада герман, роман және ішінара славян ареалында латын тілі шіркеу және әкімшілік аргосы ретінде пайдаланылған; санскрит және парсы тілдері де ортағасырлық Үндістанда осындай қызмет атқарды); бұндай арго *Тілді қалыптандырудың* мейлінше жоғары деңгейі арқылы сипатталады, биік беделге ие; зерттеу үшін елеулі күш-жігерді талап етеді (қара. *Дін тілі, Жаргон, Жастар тілі, Құпия тілдер, Сленг, Социолект, Тіл беделі, Топ тілі*).

Ареал (лат. *area* алаң, кеңістік) англ. *area* – тілдердің нақты фактісінің жиынтығы немесе осы фактінің таралу аумағы; нақты бір тіл немесе *Тіл-жарыспа* таралған аймақ (қара. *Ареал лингвистикасы, Балқан тілдер одағы, Диалект, Изоглосса, Тілдік қатынас, Тілдік одақ*).

Ареал лингвистикасы (лат. *area* алаң, кеңістік және фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *areal linguistics* – тілдік құбылыстардың аумақтық таралуын зерттеу, *Изоглоссаларды* тіркеу және түсіндіру, тілдердің, *Диалектілер мен Тілдік одақтардың* өзара ықпалдарының *Ареалдарын* анықтау, тіларалық және диалектіаралық өзара әрекетті сипаттау мақсатында итальян неолингвистикасының, *Лингвистикалық географияның, Диалектологияның* идеяларын, *Тілдік қатынастар* теориясын ұштастырған *Тіл білімінің* бір тармағы. Ареал лингвистика-

регают и хранят от посторонних, они могут быть устными и письменными; в) церковные и административные А., которые распространены на более обширной территории (в средневековой Европе латынь использовалась как церковное и административное А. в германском, романском и отчасти славянском ареале; санскрит и персидский языки выполняли аналогичные функции в средневековой Индии); такие А. характеризуются достаточно высокой степенью *Кодификации языка*, требуют затрат больших усилий для изучения, имеют высокий престиж (см. *Групповой язык, Жаргон, Молодежный язык, Престиж языка, Сленг, Социолект, Тайные языки, Язык религии*).

Ареал (от лат. *area* площадь, пространство) англ. *area* – область распространения данного факта или совокупности фактов языка; регион, в пределах которого распространён данный язык или *Вариант языка* (см. *Ареальная лингвистика, Балканский языковой союз, Диалект, Изоглосса, Языковой контакт, Языковой союз*).

Ареальная лингвистика (от лат. *area* площадь, пространство и фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *areal linguistics* – раздел *Языкознания*, синтезировавший идеи итальянской неолингвистики, *Лингвистической географии, Диалектологии, теории Языковых контактов* и др. для изучения территориального распространения языковых явлений, фиксации и объяснения *Изоглосс*, выявления *Ареалов* взаимодействия языков, *Диалектов, Языковых союзов* и описания межъязыкового и междиалектного взаимодействия. Термин А. л. был введен М.Дж. Бар-

сы аталымын М.Дж. Бартоли (1925) және Дж. Видосси (1943) енгізді. (қара. *Аралас тіл, Балқан тілдер одағы, Тілдердің араласуы*).

Ассоциативтенген тіл (лат. *associare* қосу, біріктіру) – 1. Заңнамалық актілер арқылы айқындалатын, айрықша саяси-құқықтық мәртебесі бар тіл. 2. Ортақ, мақсатты белгілері арқылы біріктірілетін тілдердің қандай да бір тобына, яки тілдер ассоциациясына енетін тіл. Үндістанда ағылшын тілі 1965 ж. ассоциативтенген тіл мәртебесіне ие болды. (қара. *Жергілікті тіл, Жұмыс тіл, Конституциялық тіл, Мемлекеттік тіл, Негізгі тіл, Негізгі ұлт тілі, Ресми тіл, Тіл мәртебесі, Тілдік заңнама*).

Ассоциативтік эксперимент (лат. *associatio* біріктіру және *experimentum* сынама, тәжірибе) ағыл. *association experiment* – ұсынылған сөз-стимулға тікелей сөйлеу реакциясын сипаттау арқылы сөздің ассоциативті мағынасын, тілді пайдаланушының ассоциативті-вербалды аясын және ассоциативті тезаурусты анықтау; мыс., ассоциация тәжірибесі арқылы орыс тілінің ассоциативті нормасы (А.А. Леонтьев), орыс тілінің ассоциативті тезаурусы (Ю.Н. Караулов) нақтыланған (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Интроспекция, Сыпаттылық, Эксперимент*).

Аттриция (ағыл. *attrition* жұтылу, жойылу) – *Екінші тілді* меңгеру нәтижесінде бір тілдің жоғалу үдерісі; көбіне-көп тілдің грамматикалық, лексикалық және фонетикалық жүйесін қарапайым ету немесе

толи (1925) и Дж. Видосси (1943) (см. *Балканский языковой союз, Смешанный язык, Смешение языков*).

Ассоциированный язык (от лат. *associare* присоединять) – 1. Язык, имеющий особый политико-правовой (юридический) статус, определяемый законодательными актами. 2. Язык, входящий в какую-либо группу или ассоциацию языков, объединяемых общими функциональными признаками. Статус А.я. приобрел английский язык в Индии после 1965 г. (см. *Государственный язык, Конституционный язык, Коренной язык, Местный язык, Официальный язык, Рабочий язык, Статус языка, Титульный язык, Языковое законодательство*).

Ассоциативный эксперимент (от лат. *associatio* соединение и *experimentum* проба, опыт) англ. *association experiment* – определение ассоциативного значения слова, ассоциативно-вербальной сети носителя языка и ассоциативного тезауруса через описание непосредственных речевых реакций на предъявляемые слова-стимулы, напр., с помощью А.э. установлены ассоциативные нормы русского языка (А.А. Леонтьев), ассоциативный тезаурус русского языка (Ю.Н. Караулов) (см. *Интроспекция, Методы социолингвистики, Репрезентативный, Эксперимент*).

Аттриция (от англ. *attrition* истирание, истощение) – процесс потери одного языка в результате усвоения *Второго языка*; чаще всего выражается в упрощении грамматической, лексической и фонетической систем и/

тілдің нақты бірліктерін қолдануды толық доғару арқылы байқалады. Аттриция басқа этникалық, яки білім берудің өзге ортасына түсіп, *Этникалық тілден Басым тілге ауысқан балалардың тіліне тән* (қара. *Ажалды тіл, Жоғалу жолындағы тіл, Миноритар тіл, Тілдің ауысуы, Тіл қазасы, Тілді пайдалану ортасы, Тілді жоғалту, Тілді ығыстыру, Үстем тіл*).

Аулақтану ағыл. *avoidance* – нақты бір шектеулерді талап ететін, кейбір *Тілдер мен Мәдениетке* тән қарым-қатынас стратегиясы. Мыс., қазақ мәдениетінде келіннің өз күйеуі туысқандарының аттарын атауына, сондай-ақ олардың есімдеріндегі түбір сөздерді айтуына рұқсат етілмейді. Оңтүстік Африканың кейбір тілдерінде әйелдер күйеуінің туысқандарының есімдерінде кездесетін буындарынды айтуға тиіс емес. Лингвистикалық единицалардағы (әсіресе лексикалық единицалардағы) аулақтану көзбе-көз, тікелей қарым-қатынас кезінде көрініс табады (қара. *Гендерлект, Гендер лингвистикасы, Дисфемизм, Коммуникация, Сөйлеу этнографиясы, Табу, Эвфемизм*).

Аусбау (нем. *Ausbau* даму, жақсару) ағыл. *ausbau* – Тілдік сипаттамаларына қарай емес, әлеуметтік, мәдени және саяси сипаттамаларына қарай *Тіл* ретінде қабылданатын *Тіл-жарыспалар*. Көп жағдайда бұндай тілдер саяси, мәдени дербестікті және жаңа норма мен стандартты бейнелейді. Урду vs. хинди, норвег тілі vs. швед тілі, серб тілі vs. хорват тілі өте жақын туыстас тілдер екендіктеріне қарамастан осы тілдерді пайдаланушылар үшін әр басқа тілдер

или полном прекращении использования определенных единиц языка. А. наиболее характерна для детей, переходящих с *Этнического языка* на *Доминантный язык* после вступления в иную, чем этническая, образовательную среду (см. *Вытеснение языка, Доминирующий язык, Исчезающий язык, Миноритарный язык, Смена языка, Смерть языка, Среда использования языка, Умирающий язык, Утрата языка*).

Избегание англ. *avoidance* – присущая некоторым *Языкам* и *Культурам* стратегия общения, предписывающая определенные ограничения. Напр., в казахской культуре невесткам не разрешается произносить имена родственников мужа, а также корни, из которых состоят их имена; в некоторых языках южной Африки женщины не должны произносить слоги, встречающиеся в именах родственников мужа. Часто И. лингвистических единиц (обычно лексических) сопровождается отказом от прямого контакта глазами, контакта наедине и т.п. (см. *Гендерлект, Гендерная лингвистика, Дисфемизм, Коммуникация, Табу, Эвфемизм, Этнография речи*).

Аусбау (от нем. *Ausbau* развитие, улучшение) англ. *ausbau* – *Вариант языка*, воспринимаемый как *Язык* не из-за собственно языковых, а социальных, культурных, политических характеристик. Часто такие языки символизируют политическую и культурную автономию и ассоциируются с новыми нормой и стандартом. Урду vs. хинди, норвежский vs. шведский, сербский vs. хорватский воспринимаются их носителями как разные языки, несмотря на высокую степень

ретінде қабылданады, өйткені олар – әр мемлекеттердің *Негізгі ұлт тілдері*. Әра-луан жазу, грамматика, сөздіктер және т.б. жасалған реттерде, жарыспалардың арасында қалыптасқан елеулі айырмашылықтар айрықша белгіленетін жағдайда, *Тілдік жоспарлау* нәтижесінде жаңа аусбау жасалуы мүмкін (қара. *Абстанд, Диалект, Норма, Стандарт тіл, Тіл дербестігі, Тілді қалыптандыру, Тілді нормаландыру, Этноорталықтандыру*).

Ауызекі сөйлеу ағыл. *speech, spoken language* – негізінен ауызша нысанда көрініс табатын, *Тілдің* функционалды түрлерінің бірі. Ауызекі сөйлеу төмендегідей ерекшеліктері бар: қалыптанбаған; алдын ала дайындықсыз жүзеге асырылады; бейресми қарым-қатынаста қолданылады; *Сөйлеуші* мен *Тыңдаушының* қатысуы міндетті. Ауызекі сөйлеудің негізгі нысаны – диалог, сирегірек – монолог (қара. *Әдеби тіл, Қалыптанған тіл, Тілді қалыптандыру, Тіл корпусын жоспарлау, Тілдік жоспарлау*).

Африкаанс – *Креол тілдерінің* бірі (кейбір мәліметтер бойынша, *Пиджин* тіл); XVII ғ. Голландиядан Оңтүстік Африкаға қоныс аударушылардың тілі, яғни нидерланд, неміс, ағылшын, француз диалектілері, сондай-ақ негізгі тұрғындардың тілдері (готентот, банту, бушмен), теңізшілер мен құлдардың креол малай-португал тілінің негізінде дамыған. Қазіргі кезде Оңтүстік Африка республикасындағы ақ нәсілділердің жартысына жуығы және аралас тілді тұрғындардың көп бөлігі африкаанс тілінде сөйлейді (қара. *Креолдану, Лексифика-*

близости, поскольку являются Титульными языками разных государств. Новые А. могут возникать в результате *Языкового планирования*, когда существующие незначительные различия между вариантами особо подчеркиваются, создаются разные письменности, грамматики, словари и т.п. (см. *Абстанд, Автономность языка, Диалект, Кодификация языка, Норма, Нормализация языка, Стандартный язык, Этноцентризм*).

Разговорная речь англ. *speech, spoken language* – одна из функциональных разновидностей *Языка*, представленная, в основном, устной формой. Р.р. имеет следующие особенности: некодифицированность, неподготовленность (спонтанность), использование в неофициальном *Общении*, обязательное участие *Говорящего* и *Слушающего*. Основной формой реализации Р.р. является диалог и реже – монолог (см. *Кодификация языка, Кодифицированный язык, Корпусное планирование языка, Литературный язык, Языковое планирование*).

Африкаанс – один из *Креольских языков* (по некоторым данным, *Пиджин* язык), развился на основе языка переселенцев, приплывших в XVII в. из Голландии в Южную Африку, т.е. диалектов нидерландского, немецкого, английского, французского, а также языков коренного населения (готентотских, банту, бушменских), креольского малайско-португальского языка моряков и рабов. В настоящее время на А. говорит около половины белого и большая часть смешанного населения Южноафриканской республики (см. *Креолизация, Лексификатор, Смешение язы-*

тор, Тілдердің араласуы, Тілдік қатынас, Шапшаң креолдану).

Әдеби оқиға ағыл. *literacy event* – *Сөйлеу іс-әрекетінің* мәдени тұрғыдан танылатын фактісі, *Сөйлеу оқиғасының* түрі. Әдеби оқиға мәдени және әлеуметтік жағынан *Мәнмәтінге* тәуелді, мыс., халықтың орташа тобының отбасында балаға кітап оқып беру кезіндегі әдеби оқиға ілесе жүретін коммуникативтік іс-әрекеттің (кітап оқып беру үдерісі кезінде оқылған мәтін талқыланады, мазмұны қайыра айтылады, суреттегі бейнелерге назар аударылады және т.б.) тұрмысы нашар отбасындағы Әдеби оқиғадан айырмашылықтары бар. Әдеби оқиға *Сауаттылық* деңгейіне де байланысты, өйткені әртүрлі әлеуметтік мән-мәтінде әдеби оқиға әралуан мағынаға ие болады (мыс., ғылыми мақалаларды оқу барлық адам үшін міндетті емес, алайда көшелердің атауларын оқи білу міндетті) (қара. *Коммуникативтік акт, Коммуникативтік жағдаят, Коммуникативтік орта, Коммуникация, Сөйлеу актісі, Сөйлеу этнографиясы, SPEAKING, Тіл, Фрейм, Футинг*).

Әдеби тіл ағыл. *standard (literary) language* – *Қалыптанған тіл; Стандарт тіл* ұғымымен бірдей; әлеуметтік салалардың басым көпшілігіндегі (ғылымда, *Мәдениетте*, дипломатияда, заң ісінде, іскери қарым-қатынаста, білім беруде, күнделікті қарым-қатынаста және т.б.) *Коммуникация* үшін жарамды тіл. Көркем әдебиет тілінен (бұнда қарапайым, диалект сөздер, жаргон сияқты *Тіл өмір сүру нысандарының* нормаланбаған кезкелген элементтері қолданыла алатындығы белгілі) айырмашылығы – әдеби тіл – қатаң

ков, Стремительная креолизация, Языковой контакт).

Литературное событие англ. *literacy event* – культурно распознаваемый факт *Речевой деятельности*, разновидность *Речевого события*. Л.с. культурно и социально зависит от *Контекста*, напр., коммуникативные действия, сопровождающие Л.с. при чтении книги ребенку в семьях среднего класса (чтение сопровождается обсуждением прочитанного, пересказом, координацией изображаемого и изображенного на рисунке и проч.), отличаются от Л.с. в неблагополучных семьях. Л.с. зависит от уровня *Грамотности*, которая имеет различное значение в разных социальных контекстах (напр., чтение научных статей необязательно для всех, однако умение читать названия улиц обязательно) (см. *Коммуникативная ситуация, Коммуникативная среда, Коммуникативный акт, Коммуникация, Речевой акт, SPEAKING, Фрейм, Футинг, Этнография речи, Язык*).

Литературный язык (от лат. *litteratura* написанное, сочиненное) англ. *standard (literary) language* – то же, что *Кодифицированный язык, Стандартный язык*; язык, наиболее пригодный для *Коммуникации* в большинстве социальных сфер (науке, *Культуре*, дипломатии, юриспруденции, деловой коммуникации, образовании, повседневном общении и проч.). В отличие от языка художественной литературы (в котором могут использоваться элементы любых некодифицированных *Форм существования языка* – просторечные, жаргонные, диа-

нормаланған, көпфункционалды, әлеуметтік тұрғыдан беделді. Мәдениеттің иегері, әрі аса маңызды бөлігі ретінде адамдар әдеби тілді меңгеруге ұмтылады (қара. *Диалект, Жаргон, Креол тілдер, Норма, Тіл беделі, Тілді қалыптандыру, Тіл корпусын жоспарлау, Тілді нормаландыру, Тілдік жоспарлау*).

Әдіснама ағыл. *methodology* – 1. Ғылымның әдістері мен құралдары туралы ілім; қандай да бір ғылым саласының негізін құрайтын жалпы ұстанымдардың, қағидалардың, нақты әдістер мен техникалық тәсілдердің жүйесі. 2. Білімді алудың, оны сипаттаудың, негіздеудің және бағалаудың әдістері. Бұндай түсінік әлеуметтану ғылымынан тараған. Әдіснаманың философиялық негіздемесімен таным теориясы, яғни *Эпистемология* шұғылданады. *Конструктивтілік* әдіснамасы, *Редукишлдік* әдіснамасы, *Жүйелі тұрғыдан қарау* әдіснамасы деп аталатын түрлері бар (қара. *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Әлеуметтік лингвистика әдістері*).

Әйел тілі ағыл. *woman language* – әлеуметтік, діни, дүниетанымдық шектеулер мен тыйымдарды ұстанатын әйелдер пайдаланатын, сондай-ақ олар өзара тілдік қарым-қатынаста, ер адамдармен сөйлескен кезде қолданатын тіл. Әйел тілінде эмоциялы-бағалауыш сөздер, әсіресе еркелету мағынасындағы сөздер, *Эвфемизмдер* көбірек болады. Мыс., жапон тілінде *Ер адам тілі және әйел тілі* арасында есімдіктерді, эмоциялы-экспрессиялы көмекші сөздерді,

лектные и др.), Л.я. строго кодифицирован, нормирован, общеобязателен, полифункционален, социально престижен. Л.я. стремятся овладеть как важнейшим и базовым компонентом культуры (см. *Диалект, Жаргон, Кодификация языка, Корпусное планирование языка, Креольские языки, Норма, Нормализация языка, Престиж языка, Языковое планирование*).

Методология (от греч. *metodos* путь вслед за чем-либо, исследование + *logos* учение) англ. *methodology* – 1. Учение о методах и средствах научной деятельности; система наиболее общих принципов, положений и конкретных методов и технических приемов, составляющих основу той или иной науки. 2. Методы получения знания, его описания, объяснения, обоснования и оценки. Подобное (широкое) понимание М. пришло из социологии. Философским обоснованием М. занимается теория познания, или *Эпистемология*. Различают М. *Конструктивизма, Редукционизма, Системного подхода* и проч. (см. *Методы социолингвистики, Организация социолингвистического исследования*).

Женский язык англ. *woman language* – язык, используемый женщинами при соблюдении ими социальных, религиозных, мировоззренческих ограничений и запретов, а также при общении между собой или с мужчинами. Обычно Ж.я. более консервативен, в словаре женщин больше эмоционально-оценочных слов (прежде всего уменьшительно-ласкательных) и *Эвфремизмов*. Напр., в японском языке *Мужская и женская речь* имеют лексическое разграничение по местоимениям,

сыпайылық нысандарына қатысты лексикалық шектеу бар. Қазақ тілінде әйелге тән өзіндік паралингвистикалық құралдар, сондай-ақ көбіне-көп әйелдер тілінде игерілетін одағай сөздер қалыптасқан; яна үнділері ер адамдарының тілі хабарды жіберуші немесе қабылдап алушы ер адам болғанда жұмсалады, ал әйел тілі әйел адамдар өзара сөйлескенде ғана пайдаланылады (Э. Сепир). 90-ыншы жж. гендерлік зерттеулердің жаңа бағыты қалыптасып, дамыды. Жынысқа қатыстылығына қарай жеке адамның тілдік мінез-құлқында байқалатын мәдени, әлеуметтік және басқа да факторлар, ер адам мен әйел адамның қасиет-сапалары туралы стереотипті түсініктер талдануда. Қазіргі таңда 'әйел тілі' ұғымы орнына 'ер адам тілі және әйел тілі' пайдаланылады (қара. *Гендер, Гендерлект, Гендер стереотиптері, Гендер лингвистикасы, Сексизм, Стереотип, Тілдегі гендерлік асимметрия, Табу*).

Әлем тілдері ағыл. *languages of the world* – Жер бетінде өмір сүретін *Табиғи тілдер*, идиоэтникалық тілдер, *Этностардың Ана тілдері*. Әлем тілдерінің саны шамамен екі жарым мыңнан жеті мыңға дейін: 2500 өміршең тілдер (А.А. Реформатский, 1996); 5000 тіл (Комри Б., Мэтьюс С., Полински М., 1998); 6528 өміршең тілдер (Grimes B.F., 1996); 6604 тіл (300 өлі тілді қоса есептегенде; *The International Encyclopedia of Linguistics*, 1992); 6796 тіл (*Atlas of the World's Languages*, 1994); 6809 тіл (*Ethnologue: Geographic Distribution of living Languages*, 2001) және т.б. Әлем тілдерінің санына байланысты елеулі айырмашылықтар тек лингвистикалық қана

эмоционально-экспрессивным частицам и формам вежливости; в казахском языке существуют специфические женские паралингвистические средства, а также некоторые междометия, используемые преимущественно женщинами; мужская речь индейцев яна употребляется в тех случаях, когда или отправитель, или получатель – мужчина, а женская речь только в разговоре женщин друг с другом (Э. Сепир). В 90-е г. формируется и развивается новое направление гендерных исследований, анализируются культурные, социальные, а также иные факторы, проявляющиеся в языковом поведении индивидов в связи с их принадлежностью к тому или иному полу, стереотипные представления о мужских и женских качествах. Понятие Ж.я. в настоящее время заменено понятием мужской и женской речи (см. *Гендер, Гендерлект, Гендерная асимметрия в языке, Гендерная лингвистика, Гендерные стереотипы, Сексизм, Стереотип, Табу*).

Языки мира англ. *languages of the world* – *Естественные языки*, идиоэтнические языки, *Родные языки Этносов*, живущих на Земле. Данные о количестве Я.м. варьируют в пределах от двух с половиной тысяч до почти семи тысяч: 2500 живых языков (А.А. Реформатский, 1996); 5000 языков (Комри Б., Мэтьюс С., Полински М., 1998); 6528 живых языков (Grimes B.F., 1996); 6604 языка (включая 300 мертвых языков; *The International Encyclopedia of Linguistics*, 1992); 6796 языков (*Atlas of the World's Languages*, 1994); 6809 языков (*Ethnologue: Geographic Distribution of living Languages*, 2001) и др. Значительные расхождения в количестве Я.м. объясняются не только линг-

емес, сонымен қатар тарихи, мәдени, саяси, діни, әдеби және т.б. себептер арқылы түсіндіріледі: 1. Әлем тілдерінің картасында әлі күнге дейін «ақтандақтар» бар; мыс., Амазонка өзенінің алқабында трансамазон жолы жүйесінің құрылысын жүргізу жаңа тілдер мен жаңа ұлыстардың табылуына мүмкіндік берді; Орталық Африка, Жаңа Гвинея, Фиджи аралдары да тілші-ғалымдар үшін жаңа өңірлер болып шықты. 2. Әлем тілдерінің барлығының да бірдей атауы жоқ (*Лингвоним, Этноним*); сондай-ақ бір тілге бір ғана атау сәйкес келе бермейді. Мыс., көптеген қауымдастықтарда тіл үшін атау жоқ, оның орнына өздері мекен ететін өзеннің, алқаптың, таудың атаулары қолданылады, бұған мысал ретінде көптеген банту тілдерін (Африка) атауға болады. Керісінше, кейбір тілдердің бірнеше атауы бар (мыс., неміс тілінің атаулары: Deutsch, German, Tabesco, Allemand, неміс, алмания және т.б.). Х.П. Граймстың (1996) көзқарастары бойынша, әлем тілдерінің 37000 атауын 6528 өміршең тілге топтастыруға болады. «Ethnologue language name index» мәліметтеріне (2002) қарағанда, 6800 әлем тілдеріне 41000 баламалы атау сәйкес келеді. 3. *Тілдер мен Диалектілерді* ажыратуда туындайтын қиындықтар бар, мәселен, Ұлыбританиядағы, АҚШ-тағы, Жаңа Зелландиядағы, Үндістандағы және т.б. ағылшын тілі *Жарыспа нұсқаларын* айқындау мәселесі әлі де шешілген жоқ; олардың ортақтығы – жалпы әдеби негізі мен *Стандарт тілінің, Жазба тіл* болуында; ал айырмашылықтары сөздердің айтылуында, сөздік құрамында, сөз тіркесімінде және т.б. байқалады; саяси, діни, әдеби қарама-қарсылықтар да бұған әсер етеді.

вистическими, но и историческими, культурными, политическими, религиозными, литературными и др. причинами: 1. На карте Я.м. до сих пор есть «белые» пятна, напр., строительство трансамазонской дорожной системы позволило обнаружить в пойме реки Амазонки новые языки и новые народности; такими же новыми для лингвистов регионами оказались Центральная Африка, Новая Гвинея, острова Фиджи и др. 2. Не все Я.м. имеют названия (*Лингвоним, Этноним*), и не всегда одному языку соответствует одно название, напр., многие сообщества не имеют названия для языков, вместо него используется название реки, долины, гор, местности, где они проживают, таковы многие языки банту (Африка), напротив, некоторые языки имеют несколько названий (см. названия немецкого языка: Deutsch, German, Tadesco, Allemand, немецкий, алмания и др.). По мнению Х.П. Граймса (1996), 37000 названий Я.м. могут быть сгруппированы в 6528 живых языка; по данным «Ethnologue language name index» (2002), 6800 Я.м. соответствуют 41000 альтернативных названий. 3. Трудности, возникающие при разграничении *Языков и Диалектов*, напр., нерешенным является вопрос о вариантах английского языка в Великобритании, США, Новой Зелландии, Индии и др., общность которых подтверждается общей литературной базой и *Стандартным языком, Письменным языком*, а различия обнаруживаются в произношении, словарном составе, сочетаемости и проч.; противоречия между политической, религиозной, литературной и др. *Идентичностью, Этническим самосознанием* народов заставляют считать разными языками хинди и урду, бенгали и ассамский, сербский

Халықтардың *Этникалық сана-сезімдері* хинди және урду, бенгал және ассам, серб және хорват тілдерін әр басқа тілдер деп тануға мәжбүр етеді. Қытай тілі диалектілерінің арасындағы айырма белгілер соншалықты, тіпті иероглиф жазуын пайдаланатындар ғана өзара түсінісе алады.

4. *Пиджин* және *Креол тілдерді* есептеудің де қиындықтары кездеседі, мыс., крио, ток-писин, гаитян, маврикий, сейшел және т.б., оларды әлем тілдерінің қатарына қосу, яки қоспау мәселесі анықталмаған.

5. Әр-текті *Жасанды тілдерді* (*Қосалқы тілдер II, Ақпараттық тілдер, Халықаралық тілдер*), *Діни тілдерді* (көне славян, копт тілдері және т.б.) әлем тілдеріне жатқызу мәселесі де шешілген жоқ; аталған типтер табиғи тілдер, Ана тілі емес, олар оқыту арқылы меңгеріледі. Жасанды тілдердің тобына *Бағдарламалау тілдері*, клингон тілі («Жұлдызды жол» фильмінен) сияқты ойдан шығарылған тілдер немесе Дж. Толкиен ойлап тапқан тілдер мен сөйленістер енгізілуі тиіс.

6. *Ым-ишара тілін* де әлем тілдері деп жіктеу қиындыққа соғады, оны есту қабілеті төмен адамдармен қатар қалыпты түрде еститін адамдар да пайдаланатыны белгілі. Мыс., Финляндияда ым-ишара тілі *Негізгі тілдер* санатына енгізілген.

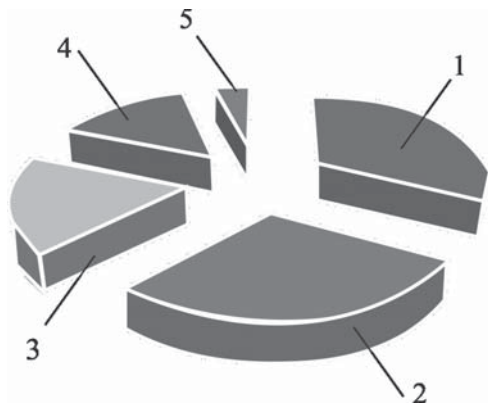
7. Әралуан *Социолектілерді, Арго* мен *Жаргондарды* әлем тілдері қатарына қосу талас тудырады.

8. *Өлі тілдерді* анықтаудың айқын межелері жоқ. Тілші-ғалымдар *Өркениеттің* таралуы және *Жаһандану* үдерісіне байланысты жер бетіндегі тілдердің жоғалуы тым шапшаңдады деп есептейді. Соңғы жылдары әлем тілдерінің жартысы 10 000 тілді пайдаланушыға, әлем тілдерінің ширек бөлігі 1000 тілді пайдаланушыға азайды.

и хорватский и проч.; различия между диалектами китайского языка столь велики, что взаимопонимания могут достичь только те носители разных диалектов, кто пользуется иероглифическим письмом и др. 4. Трудности учета так наз. *Пиджинов* и *Креольских языков*, напр., крио, ток-писин, гаитянский, маврикийский, сейшельский и мн. др., и нерешенность вопроса об их включении в общее количество Я.м. 5. Нерешенным является отнесение к Я.м. *Искусственных языков* разных типов (*Вспомогательные языки, Информационные языки, Международные языки*); *Религиозных языков* (старославянского, коптского и т.п.), которые также не являются естественными языками, *Родными языками* и усваиваются через обучение. В эту же группу искусственных языков должны быть отнесены *Языки программирования*, а также вымышленные языки вроде клингонского (из сериала «Звездный путь», или многочисленных языков и наречий, придуманных Дж. Толкиеном. 6. Затруднительна квалификация *Языков жестов* как Я.м., которыми пользуются как глухие, так и нормально слышащие люди. В Финляндии, напр., язык жестов отнесен к категории *Коренных языков*. 7. Спорным является отнесение к Я.м. различных *Социолектов, Арго, Жаргонов* и пр. 8. Отсутствие четких критериев определения *Мертвого языка*. Лингвисты отмечают, что скорость исчезновения языков на земле возросла в связи с распространением *Цивилизации* и процессами *Глобализации*. За последние годы половина Я.м. уменьшилась более чем на 10000 носителей, четверть Я.м. уменьшилась более чем на 1000 носителей; в Австралии из 250 языков коренного населения 100 языков перешли в разряд

Тілдер және континенттер Языки и континенты

1 сызба
Схема 1

1. Азия: 2301 тіл = 32,4%
  2. Африка: 2138 тіл = 30,1%
  3. Океания (Австралиямен бірге): 1313 тіл = 18,5%
  4. Америка: 1064 тіл = 15%
  5. Еуропа: 286 тіл = 4%
- Барлығы: 7102 тіл = 100%

1. Азия: 2301 языков = 32,4%
  2. Африка: 2138 языка = 30,1%
  3. Океания (включая Австралию): 1313 языков = 18,5%
  4. Америка: 1064 языков = 15%
  5. Европа: 286 языков = 4%
- Всего: 7102 языка = 100%

Тілдер және сөйлеушілердің саны Языки и число говорящих

Сөйлеушілердің саны/ Число говорящих	Тірі тілдердің саны/ Количество живых языков	%
100,000,000–999,999,999	8	0.1
10,000,000–99,999,999	82	1.2
1,000,000–9,999,999	307	4.3
100,000–999,999	956	13.5
10,000–99,999	1811	25.5
1,000–9,999	1980	27.9
100–999	1064	15
10–99	329	4.6
1–9	144	2
0	219	3.1
Белгісіз/Неизвестно	202	2.8
Барлығы/Всего	7102	100

Сөйлеушілердің саны Число носителей языка

Тілдің көлемі/ Размер языка	Сөйлеушілердің саны/Число носителей	%
100,000,000–999,999,999	2,709,546,730	40.78777
10,000,000–99,999,999	2,609,446,190	39.28092
1,000,000–9,999,999	948,917,508	14.28439
100,000–999,999	305,209,791	4.59443
10,000–99,999	61,803,881	0.93036
1,000–9,999	7,630,091	0.11486
100–999	470,472	0.00708
10–99	12,268	0.00018
1–9	584	0.00001
Всего	6,643,037,515	100

Австралиядағы жергілікті тұрғындардың 250 тілінің 100 тілі өлі тілдер қатарына ауысты; тағы да 100 тіл осы жолда тұр. 1926 ж. КСРО-да 194 тіл бар болатын; бүгінгі таңда ТМД елдерінде 120-150 тіл туралы айтылады. 455 тілді пайдаланушылардың саны жүзден аспайды, сондықтан тілші-ғалымдардың пікірлері бойынша, бұндай тілдер бір-екі ұрпақ бойында жоғалады. Кейбір пессимист ғалымдар ХХІ ғ. аяғында тілдердің 10%-ы ғана аман қалады деп санайды. 6525 өміршең тілдің өңірлер мен құрылыстардағы пайыздық қарым-қатысының есебі бойынша, (Х.П. Граймс) әлем тілдерінің көрінісі 1-інші сызбада берілген. 6604 әлем тілдерінің 25%-ын, яғни 1000-нан астам адам пайдаланатын үлкен тобын 1631 тіл құрайды, ал 5%-ы, яғни миллионнан астам адамның тілі – 283 тіл. Тілде сөйлейтіндердің саны туралы мәлімет 2-інші сызбада көрсетілген («The International Encyclopedia of Linguistics», 1992).

Тілдерді пайдаланылатын адамдардың саны тұрғысынан бағалағанда, әлем тілдерінің ішінде қытай (1 млрд-тан астам), ағылшын және испан (400 млн), хинди (320 млн), араб (260 млн), бенгал (210 млн), португал (190 млн), орыс (160 млн), жапон (120 млн), неміс (100 млн), француз (90 млн), пенджаб, яван, вьетнам, индонезия (80 млн), корей, тамил, маратхи, телугу, урду (70 млн), парсы, түрік, итальян (60 млн) тілдері алдыңғы қатарда тұр, бұл тілдерде Жер беті тұрғындарының 64%-ы сөйлейді. Интернетте қолдану бойынша әлем тілдері төмендегіше орналасады: ағылшын (240 млн), қытай (76 млн), жапон (62 млн), испан (48 млн), неміс (45 млн), корей (30 млн), итальян (24 млн), француз (23 млн), орыс (20 млн),

мертвых и 100 находится на этом пути; в 1926 г. в СССР насчитывалось 194 языка, сегодня мы говорим о 120-150 языках стран СНГ и др. Количество носителей 455 языков не достигает 100 человек – такие языки, по мнению лингвистов, исчезнут в течение одного-двух поколений. Некоторые пессимистически настроенные лингвисты считают, что к концу ХХІ в. уцелеет только 10% языков. Соотношение Я.м., исходя из расчета 6528 живых языков и их процентного соотношения по регионам и континентам (Х.П. Граймс), представлено в схеме 1. Из 6604 Я.м. 25%, т.е. самую большую группу с носителями более 1000 человек, составляет 1631 язык, а 5%, т.е. самую маленькую группу с носителями более миллиона человек – 283 язык. Данные о количестве говорящих суммированы в схеме 2 (по данным «The International Encyclopedia of Linguistics», 1992).

С точки зрения количества носителей, лидируют китайский (около 1 млрд), английский и испанский (по 400 млн), хинди (320 млн), арабский (260 млн), бенгальский (210 млн), португальский (190 млн), русский (160 млн), японский (120 млн), немецкий (100 млн), французский (90 млн), пенджабский, яванский, вьетнамский и индонезийский (по 80 млн), корейский, тамильский, маратхи, телугу и урду (по 70 млн), фарси (персидский), турецкий и итальянский (по 60 млн) языки, на них говорит 64% населения планеты. По использованию в Интернете Я.м. распределяются следующим образом: английский (240 млн), китайский (76 млн), японский (62 млн), испанский (48 млн), немецкий (45 млн), корейский (30 млн), итальянский (24 млн), французский (23 млн),

португал (19 млн) тілдері. Кеңінен таралған генеалогиялық жіктеме бойынша, әлем тілдері макроәулеттерге және *Тілдік әулеттерге* (мыс., тілдердің үндіеуропалық әулеті, тілдердің алтай макроәулеті) бөлінеді. Құрылымдық ұқсастықтары мен айырмашылықтары негізіндегі типологиялық жіктеме арқылы әлем тілдері төмендегіше таратылады: тілдердің дараланушы типі, тілдердің агглютинативті жалғамалы типі, тілдердің флектив типі, тілдердің инкорпоратив типі, тілдердің эргатив құрылысы, номинативті тілдер. Әлем тілдерінің ареалды жіктемесі *Тілдік қатынастар* нәтижесінде пайда болған ортақ белгілердің негізінде тілдерді *Тілдік одаққа* біріктіреді (қара. *Балқан тілдер одағы, Көпұлттық тіл, Қазақстан тілдері, Тіл білімі, Тілдерді топтастыру, Тілдің туні*).

Әлемдік тіл ағыл. *international, global language* – Біріккен Ұлттар Ұйымының *Ресми тіл* және *Жұмыс тілі* мәртебесіне ие тіл: ағылшын, араб, испан, қытай, орыс және француз тілдері. Әлем тілі мәртебесі бар тілдің коммуникативтік дәрежесі де жоғарылап, бекітіле түседі; бұндай тіл *Ұлттық тіл, Ұлтаралық тіл*, этносаралық тіл шекарасынан шығып, әлем тілі тобына енеді. Нақты мағына жағынан қарағанда әлем тілі мінсіз, идеалды, белгілі бір жағдайларда байқалатын мүмкіндікке ие жынтық дегенді білдіреді, сондықтан әлем тілін дербес меңгерген субъект болуы мүмкін емес. Әлемдік тілде тілді жалпы пайдаланушы, айтылуды бірыңғай емле қағидалары болмайды. Әлем тілін әлем мәдениеті ескерткіштерінің санатына жатқызуға болады. Әлемдік тарих пен әлем

русский (20 млн), португальский (19 млн). Описание Я.м. с помощью самой распространенной генеалогической классификации распределяет их на макросемьи и *Языковые семьи* (напр. индоевропейская семья языков, алтайская макросемья языков и др.). Типологическая классификация на основании структурного сходства и различия группирует Я.м. на изолирующий тип языков, агглютинативный тип языков, флективный тип языков, инкорпорирующий тип языков; эргативный строй языков, номинативные языки. Ареальная классификация Я.м. объединяет языки в *Языковые союзы* на основании общих признаков, приобретенных ими в результате *Языковых контактов* (см. *Балканский языковой союз, Классификация языков, Полинациональный язык, Тип языка, Языки Казахстана, Языкознание*).

Мировой язык англ. *international, global language* – *Язык*, имеющий статус *Официального языка* и *Рабочего языка* Организации Объединенных наций: английский, арабский, испанский, китайский, русский, французский. Вместе со статусом М.я. получает подтверждение о том, что объем его коммуникативного ранга чрезвычайно высок: данный язык перерастает границы *Национального языка*, межгосударственного и межэтнического языка, попадая в «клуб» М.я. В определенном смысле понятие М.я. определяет некоторое идеальное, виртуальное множество, поэтому не может существовать и субъектов, монополюно владеющих М.я. У М.я. не может быть общего носителя языка, единой трактовки произношения, единых правил написания. М.я. может быть отнесен к категории памятников мировой

мәдениеті объектілерінің категориялары арқылы әлем тілін әлеуметтік-құқықтық мәртебесі толыққанды айқындалады деп шамалауға болады (қара. *Ассоциативтенген тіл, Жергілікті тіл, Конституциялық тіл, Көпұлттық тіл, Мемлекеттік тіл, Негізгі тіл, Негізгі ұлт тілі, Тіл мәртебесі, Ұлтаралық тіл, Халықаралық тіл, Этникалық тіл*).

Әлемнің тілдік бейнесі ағыл. *language world view* – нақты бір *Тілдік қауымдастықтың Санасында* тарихи қалыптасқан және әлем туралы түсініктердің *Тілде* бейнеленген жиынтығы, ақиқатты концептуалдаудың тәсілі. Әлемнің тілдік бейнесі В. фон Гумбольдттың және *Неогумбольдтишылдықтың* (Й.Л. Вайсгербер және т.б.) идеяларынан, *Этнолингвистика, Лингвистикалық ықтимал болжамынан* бастау алады. Әлемнің тілдік бейнесінің мазмұны мен тілдік ерекшеліктерін Ю.Д. Апресян былайша нақтылайды: *Табиғи тіл* әлемнің концептуалдануының (қабылдау және бойға сіңіру) нақты тәсілдерін бейнелейді, тілдік мағына көзқарастардың бірегей жүйесіне топтасады, ол тілді пайдаланушылардың барлығы үшін міндетті құбылыс ретінде танылады. Ақиқат шындықтың тілдік концептуалдануының тәсілдері әмбебап және ұлттық жағынан өзіндік сипатқа ие; сондықтан әр тілдің өкілдері әлемді өз тілі арқылы танып-қабылдайды. Әлемнің тілдік бейнесі «қарапайым» болып, әлемнің «ғылыми» бейнесінен айрықшалануы да мүмкін, алайда әлемнің «қарапайым» тілдік бейнесі сондайлық қарапайым деуге болмайды (мыс., адамның ішкі жан-дүниесінің тілдік концептуалда-

культуры. По-видимому, через категорию объектов мировой истории и культуры может быть более полно раскрыт социально-правовой статус М.я. (см. *Ассоциированный язык, Государственный язык, Конституционный язык, Коренной язык, Международный язык, Межнациональный язык, Местный язык, Полинациональный язык, Статус языка, Титульный язык, Этнический язык*).

Языковая картина мира англ. *language world view* – исторически сложившаяся в *Сознании* данной *Языковой общности* и отраженная в *Языке* совокупность представлений о мире; определенный способ концептуализации действительности. Понятие Я.к.м. восходит к идеям В. фон Гумбольдта и *Неогумбольдтианства* (Й.Л. Вайсгербер и др.), *Этнолингвистики, Гипотезы лингвистической относительности*. Содержание и языковые особенности Я.к.м. обосновываются Ю.Д. Апресяном следующим образом: *Естественный язык* отражает определенный способ концептуализации (восприятия и организации) мира, языковые значения складываются в единую систему взглядов, которая навязывается в качестве обязательной всем носителям языка. Способы языковой концептуализации действительности универсальны и национально специфичны, поэтому носители разных языков видят мир через призму своих языков. Я.к.м. может быть «наивной» и отличаться от «научной» картины мира, однако наивная Я.к.м. не является примитивной (напр., языковая концептуализация внутреннего мира человека отражает опыт интроспекции десятков поколений на протяжении многих тысячелетий). Реконструкция Я.к.м. составляет одну из важнейших задач

нуы – көптеген мыңжылдықтар бойындағы ондаған ұрпақтың тәжірибесінің жемісі). Әлемнің тілдік бейнесін қайта жаңғырту – қазіргі лингвистикалық семантиканың аса маңызды мәселелерінің бірі; нақты бір *Мәдениет* үшін негізгі болып саналатын, әлемнің тілдік бейнесінің бір үзгі болып саналатын концептілер, әлем туралы түсініктердің тұтас жүйесі қайырадан қалпына келтірілуде (қара. *Сана-сезім, Тіл және мәдениет, Тілдік сана, Тілдік сана-сезім*).

Әлеуметтану бағыты – Тілді әлеуметтік құбылыс, қарым-қатынастың негізгі құралы деп анықтайтын мектептер және теориялар (XIX–XX ғғ). Тілге осындай тұрғыдан қарау К. Фосслердің эстетикалық идеализміне және жас грамматизмнің дербестендірілген психологизміне реакция ретінде қалыптасты. Әлеуметтану бағыты тілді ұжымның тарихи мұрасы деп белгіледі, тілдік өзгерістерді тек әлеуметтік себептер арқылы ғана түсіндірді. Әлеуметтану бағытын *Француз әлеуметтану мектебі* (А. Мейе, Ж. Вандриес, М. Коэн және т.б.), *Женева мектебі* (А. Сеше, Ш. Балли, А. Мартине, С.О. Карцевский, Р. Гедель), *КСРО-дағы әлеуметтану бағыты* (Р.О. Шор, В.М. Жирмунский, Б.А. Ларин және т.б.), басқа да мектептер ұсынған (қара. *Әлеуметтік лингвистика*).

Әлеуметтену ағыл. *socialization* – жеке тұлғаның қалыптасу үдерісі, нақты қоғамға, *Әлеуметтік топқа* немесе өзге де *Микроәлеуметтік қауымдастыққа* тән құндылықтарды, нормаларды, қағидаларды, мінез-құлық үлгілерін жеке адамның өз бойына сіңіруі. Бастапқы әлеуметтену (отба-

современной лингвистической семантики, восстанавливаются цельные системы представлений о мире, ключевые для данной *Культуры* концепты как фрагменты Я.к.м. (см. *Самосознание, Язык и культура, Языковое самосознание, Языковое сознание*).

Социологическое направление (от лат. *soci(etos)* общество + *logia* учение) – школы и теории (XIX–XX вв.), определяющие *Язык* как социальное явление, основное средство общения. Данный подход к языку сформировался как реакция на эстетический идеализм К. Фосслера и индивидуалистический психологизм младограмматизма. С.н. определяло язык как историческое наследие коллектива, объясняя языковые изменения исключительно социальными причинами. С.н. представлено *Французской социологической школой* (А. Мейе, Ж. Вандриес, М. Коэн и др.), *Женевской школой* (А. Сеше, Ш. Балли, А. Мартине, С. О. Карцевский, Р. Гедель и др.), *Социологическим направлением в СССР* (Р.О. Шор, В.М. Жирмунский, Б.А. Ларин и др.) и др. школами (см. *Социоллингвистика*).

Социализация (от англ. *socialization* < лат. *socialis* общественный) англ. *socialization* – процесс становления личности, усвоение индивидом ценностей, норм, установок, образцов поведения, присущих данному обществу, *Социальной группе*, или иной *Микросоциальной общности*. Различают первичную

сында) және жанама, екінші әлеуметтену (бүкіл өмір бойы) деген түрлер ажыратылады. Әлеуметтену негізгі үш салада жүзеге асырылады, олар: қызмет, қарым-қатынас және *Сана-сезім*. *Тіл* – әлеуметтенудің аса қуатты факторы (Э. Сепир), құралы және құрамдас бөлігі. Тілге қатысына қарай әлеуметтенудің төмендегідей түрлері бар: а) тіл арқылы жүзеге асырылатын әлеуметтену (тіл – негізгі құрал); ә) тіл үшін жүзеге асырылатын әлеуметтену (тіл – негізгі нәтиже); бұл ретте мәдени және әлеуметтік тиімді *Тілді пайдалану аялары* жөніндегі білім әлеуметтену үдерісі барысында қалыптасады; б) әлеуметтену тіл туралы (тіл жөнінде білім пайда болады, ал тілге қарым-қатыс әлеуметтену үдерісінде қалыптасады). Тілдік әлеуметтенудің тетігі (тілді меңгеру немесе *Тілдік қабілеттің* дамуы) адамның бүкіл өмірі бойында жетілдіріледі. Әлеуметтену стихиялы түрде (еліктеу, айналадағылардың мақұлдауы // мақұлдамауы) және нысаналы түрде (тәрбие, оқу, жарнама, үгіт-насихат) жүреді. Екінші жағдайда әлеуметтенуді «әлеуметтік бағдарламалау» деп те атайды. Әлеуметтену бірнеше кезеңге тарамдалады: бейімделу кезеңі (әлеуметтік тәжірибе сыни тұрғыдан емес, бейімделу есебінен болады); дербестену кезеңі (өзін басқалардан айрықша етіп көрсету ниеті пайда болады, мінез-құлықтың қоғамдық нормаларына сыни көз-қарас-пікір қалыптасады); шоғырлану кезеңі (қоғам жеке адамды қабылдайды немесе қабылдамайды); еңбек ету кезеңі (адам әлеуметтік тәжірибені бойына сіңіреді, таратады, басқаларға жеткізеді); еңбек етуден кейінгі кезең (адам әлеуметтік тәжірибені келесі ұрпаққа жеткізуге, таратуға үлес қосады)

С. (в семье) и вторичную С. (в течение всей жизни). С. осуществляется в трех основных сферах: деятельность, общение и *Самознание*. Язык – это самый мощный фактор С. (Э. Сепир), компонент и инструмент С. В зависимости от отношения к *Языку* различают: а) С., которая осуществляется через язык (язык – основной инструмент); б) С., которая осуществляется для языка (язык – основной результат), при этом само знание о культурно и социально-приемлемых *Сферах использования языка* формируется в процессе С.; в) С. о языке (знания о языке возникают, а отношение к языку формируется в процессе С.). Механизм языковой С. (овладение языком, или развитие *Языковой способности*) совершенствуется в продолжении всей жизни человека. С. происходит стихийно (подражание, одобрение/неодобрение окружающих) или целенаправленно (воспитание, обучение, реклама, пропаганда). Во втором случае С. называют также «социальным программированием». Выделяется несколько стадий С.: стадия адаптации (когда социальный опыт усваивается некритически, за счет приспособления); стадия индивидуализации (когда появляется желание выделить себя среди других, формируется критическое отношение к общественным нормам поведения); стадия интеграции (когда социум принимает или не принимает человека); трудовая стадия (когда человек усваивает социальный опыт, воспроизводит и передает его); послетрудовая стадия (когда человек вносит свой вклад в воспроизводство социального опыта и передает его следующим поколениям) (см. *Глоттогенез, Идентичность, Онтогенез языка, Социолект, Субкультура*).

(қара. *Глоттогенез, Қосалқы мәдениет, Сәйкестілік, Социолект, Тіл онтогенезі*).

Әлеуметтік алғышарттар ағыл. *social conditions* – Тіл қолданылатын нақты тарихи жағдайлар: *Қоғамның әлеуметтік құрылымы, Әлеуметтік өзгермелілік, Мәдениет* пен білім берудің деңгейі, әлеуметтік-демографиялық жағдайлар, тілдік мінез-құлықтағы айырмашылықтар және т.б. Әлеуметтік алғышарттар *Қоғамның, Этностың, Ұлттың* әлеуметтік-экономикалық, мәдени және саяси даму деңгейіне әрдайым тәуелді (қара. *Әлеуметтену, Әлеуметтік желі, Демография*).

Әлеуметтік жарыспалау ағыл. *social variation* – *Ұлты, Жас* мөлшері, жынысы, табы және т.б. бойынша әралуан *Әлеуметтік топтар тарапынан* жасалатын *Жарыспалылық*. Әлеуметтік жарыспалау – әртүрлі *Әлеуметтік топтарға* жататын әр басқа адамдардың сөйлеуіндегі айырмашылықтар. Ал *Стильдік жарыспалау* әрқилы *Тілді пайдалану аяларында, сөйлеу Стилінде, Тіл өмір сүру нысандарында* жеке адамның сөйлеуіндегі байқалатын жарыспалылық дегенді білдіреді (қара. *Әлеуметтік лингвистика, Гендер, Тіл, Тіл-жарыспа*).

Әлеуметтік желі ағыл. *social network* – қарым-қатынастың тұлғааралық бағыттарының жиынтығы (В.И. Карасик); мүшелері ұдайы негізде өзара қарым-қатынас жасайтын шағын *Әлеуметтік топ* (отбасылық-туыстық әулет, көршілер, шіркеу тобының мүшелері, интернат, қылмыстық топ және т.б.) Әлеуметтік желі

Социальные условия (от лат. *socialis* общественный) англ. *social conditions* – конкретно-исторические условия, в которых функционирует *Язык: Социальная структура общества, Социальная переменная, уровень Культуры* и образования, социально-демографические обстоятельства, различия в речевом поведении и др. С.у. всегда обусловлены социально-экономическим, культурным и политическим уровнем развития общества, *Этноса, Нации* (см. *Демография, Социализация, Социальная сеть*).

Социальная вариация (от лат. *socialis* общественный и *varians* изменяющийся) англ. *social variation* – *Вариативность*, создаваемая разными *Социальными группами* по полу, *Возрасту*, классу, *Национальности* и др. С.в. – это различия в речи разных индивидов, принадлежащих к разным *Социальным группам*, в то время как *Стилистическая вариация* означает вариацию в речи одного индивида, обусловленную использованием языка в разных *Сферах использования языка, Стилях речи, Формах существования языка* (см. *Вариант языка, Гендер, Социолингвистика, Язык*).

Социальная сеть (от лат. *socialis* общественный) англ. *social network* – совокупность межличностных направлений общения (В.И. Карасик); малая *Социальная группа*, социальный кластер, члены которого общаются друг с другом на регулярной основе (семейный клан, соседи, члены церковной группы, интернат, криминальная группа

өрмекшінің торы тәрізді, онда адамдардың әлеуметтік сипаттамалары (*Гендер, Жас және т.б.*) емес, керісінше, адамдар арасындағы байланыс маңызды. Әлеуметтік желінің белгілері – тығыздық (*density*) және күрделілік (*multiplexity*). Әлеуметтік желінің тығыздығы – тор мүшелерінің арасындағы байланыстың саны, бұл барлық байланыстардың нақты, қолданыстағы қарым-қатынастарға арақатысы арқылы анықталады. Байланыстардың санына қарай жоғары тығыздықтағы әлеуметтік желі және төмендегі тығыздықтағы әлеуметтік желі деген түрлер ажыратылады, Алдыңғысында барлығы бірін-бірі біледі, ал кейінгісінде сөйлеу актісіне қатысушылар бірмен-бірі таныс емес. Әлеуметтік желінің күрделілігі – жеке адамдардың байланыс жасауының дәрежесі, ол адамдардың көпқонтактті байланысының (яғни *A B*-мен отбасында, жұмыста, спорт клубында, көрші ретінде қарым-қатынас жасайды) байланыстардың жалпы санына арақатысы арқылы анықталады. Әлеуметтік желінің өз ішіндегі байланыстарының дәрежесіне қарай күшті байланыс және бәсең (әлсіз) байланыс деген түрлер бар. Әлеуметтік желінің басты қызметі – оған қатысы бар мүшелердің нақты әлеуметтік нормаларға сәйкес келуін талап ету (қысым көрсету). Әлеуметтік желінің күшті байланысы *Тіл практикасын* қоса есептегенде қалыптасқан мәдени нормаларды сақтауға және қолдауға қабілетті. Ал бәсең (әлсіз) байланыс тілдік және әлеуметтік мінез-құлқындағы *Әлеуметтік жарыспалауды* көбірек байқатады. Әлеуметтік желіні терең зерттеуді Milroy және Milroy (1978) жүргізді, олар Белфастағы (Ирландия) жұмысшы

и др.) С.с. представляет собой паутину, в которой важными оказываются контакты, связи между людьми, а не их социальные характеристики (*Гендер, Возраст* и др.). Признаками С.с. являются плотность (*density*) и сложность (*multiplexity*). Плотность С.с. – это количество связей между членами сети, которое определяется отношением общего количества всех возможных связей к реально существующим связям. В зависимости от количества связей выделяют С.я. с высокой плотностью, где все знают друг друга, и С.я. с низкой плотностью, где индивиды знают центральную фигуру в сети, но не знакомы друг с другом. Сложность С.с. – это степень контакта между индивидами, которая определяется отношением многоконтактных связей (*A общается с B в семье, на работе, в спортивном клубе, как сосед и т.п.*) к общему количеству связей. В зависимости от степени контакта внутри С.с. выделяют сильные и слабые связи. Основной социальной функцией С.с. является давление со стороны сети на ее членов в том, чтобы они соответствовали определенным социальным нормам. С.с. с сильными связями способны сохранять и поддерживать установившиеся культурные нормы, включая *Языковую практику*, в то время как С.с. со слабыми связями демонстрируют больше *Социальных вариаций* в речевом и социальном поведении. Наиболее серьезные исследования С.с. проводились Milroy и Milroy (1978), которые изучали язык рабочих поселков в Белфасте (Ирландия); Лабовым (1972), исследовавшим язык подростков в Гарлеме Нью-Йорка; Eskert (1988), которая изучала язык подростков в школах Детройта (см. *Социальная роль, Социальная структура общества, Социаль-*

поселкесінің тілін зерттеді; Лабов (1972) Нью-Йорк Гарлеміндегі, ал *Eskert* (1988) Детройт мектебіндегі жасөспірімдердің тілін қарастырады (қара. *Әлеуметтік алғышарттар, Әлеуметтік рөл, Қоғамның әлеуметтік құрылымы, Социолект, Тілдердің әлеуметтік-функционалдық топтастырылуы, Тілдік сана, Тілдік сана-сезім*).

Әлеуметтік конформдылық (*conformisme* бейімделу < лат. *conformis* – ұқсас) ағыл. *social conformism* – жаппай сананың, дәстүрдің, беделдің ұстанымдар мен көзқарастарын, стандарттары мен *Стереотиптерін* мойындау және оларды сыни тұрғыдан тыс қабылдау (қара. *Әлеуметтену, Конформдылық, Конформшылдық, Менталитет, Нонконформдылық*).

Әлеуметтік лингвистика (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) ағыл. *sociolinguistics* – тіл әлеуметтануы, әлеуметтанушылық лингвистика, әлеуметтану тіл білімі, лингво-әлеуметтану, 1952 ж. бастап Х. Керридің термині – әлеуметтік лингвистика кеңінен таралды. *Тіл және қоғамның* өзара себепті байланысын, тілдің қоғамдағы қолданылу ерекшеліктерін, әлеуметтік айқындылықтағы, нақтылықтағы тілді зерттейтін *Тіл білімінің* бір тармағы. Тілдің әлеуметтік себеп-салдарларын қарастыруға алғаш рет *Француз әлеуметтану мектебі* айрықша назар аударды (П. Лафарг, А. Мейе, Ж. Вандриес, М. Коэн, А. Соммерфельт). Әлеуметтік лингвистиканың ғылым ретіндегі негізін қалаушылар – Прага структурализмінің, Женева мектебінің (А. Сеше, Ш. Балли, А. Мартине, С.О. Карцевский, Р. Гедель және т.б.); неміс тарихи диалектографиясының

но-функциональная классификация языков, Социальные условия, Социолект, Языковое самосознание, Языковое сознание).

Социальный конформизм (от лат. *socialis* общественный и *conformis* подобный) англ. *social conformism* – не критическое принятие и следование господствующим мнениям, стандартам и *Стереотипам* массового сознания, традициям, авторитетам, принципам, установкам (см. *Конформизм, Конформность, Менталитет, Нонконформизм, Социализация*).

Социолингвистика (от лат. *soci* (*etos*) общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *sociolinguistics* – социальная лингвистика, социология языка, социологическая лингвистика, социологическое языкознание, лингвосоциология; начиная с 1952 г., повсеместное распространение получил термин Х. Керри – С.; раздел *Языкознания*, изучающий *Язык и общество* в их причинной взаимообусловленности, специфику функционирования языка в обществе, язык в его социальной детерминированности и др. На социальную обусловленность языка особое внимание впервые обратили во *Французской социологической школе* (П. Лафарг, А. Мейе, Ж. Вандриес, М. Коэн, А. Соммерфельт); основы С. как науки заложили представители Пражского структурализма, *Женевской школы* (А. Сеше, Ш. Балли, А. Мартине, С.О. Карцевский, Р. Гедель и др.), немецкой

(Г.Розенкранц, Т.Фрингс, Р.Гроссе және т.б.), *КСРО-дағы әлеуметтану бағытының* (С.М.Карцевский, Р.О.Шор, А.М.Селищев, В.Волошинов, Е.Д.Поливанов, Л.П.Якубинский, В.М.Жирмунский, Б.А.Ларин және т.б.) өкілдері. АҚШ-та әлеуметтік лингвистиканың дамуы Э.Сепир және Б.Уорфтың (тілге этнолингвистикалық тұрғыдан қарау), Н.Хомскийдің (қазіргі американдық формалды лингвистиканың іргетасын салушы), Г.Ф.Фергюсонның (Ch.Ferguson) (ол *Диглоссия* терминін ұсынған), Дж.Гамперцтің (J.Gumperz) (әлеуметтік лингвистиканың *Тілді таңдауға* және *Тілдік репертуарға* қарым-қатынас деген ұғымдарын енгізген), Дж.Фишманның (J.Fishman) (*Тілдік бейтараптылық*, *Тілдік жағдаят*, сондай-ақ Дж.Гамперцпен бірдей уақытта тілді таңдау, тілдік репертуар терминдерін ұсынған) есімдерімен тығыз байланысты. Дж.Фишманның көзқарастарына сәйкес қазіргі әлеуметтік лингвистика мәліметтерді жинақтаудың жүйелілігі, қатаң бағытталғандығы, фактілердің сандық-статистикалық талдануы, ұсынылатын болжамдардың тәжірибе көмегімен тексерілуі, әлеуметтік лингвистикалық және тілдік талдаудың өзара тығыз ұштасуы арқылы сипатталады. У.Лабов әлеуметтік лингвистиканы «әлеуметтік мәнмәтіндегі тілді» зерттейтін ғылым деп бағалайды. Әлеуметтік лингвистика басқа ғылымдармен (әлеуметтану, этнография, жеке адам және қоғам психологиясы, мәдениеттану, педагогика, тарих, дінтану және т.б.), сондай-ақ тіл туралы ғылымның тармақтарымен (*Тілдік қатынас* теориясы, когнитивті лингвистика, *Антропологиялық лингвистика*, *Ареал лингвистикасы*, *Коммуникация* теориясы,

исторической диалектографии (Г. Розенкранц, Т. Фрингс, Р. Гроссе и др.), *Социологического направления в СССР* (С.И. Карцевский, Р.О. Шор, А.М. Селищев, В. Волошинов, Е.Д. Поливанов, Л.П. Якубинский, В.М. Жирмунский, Б.А. Ларин и др.). Развитие социолингвистики в США связано с именами Э. Сепира и Б. Уорфа (этнолингвистический подход к языку), Н. Хомского (основоположник современной американской формальной лингвистики), Г.Ф. Фергюсона (Ch. Ferguson), предложившего термин *Диглоссия*, Дж. Гамперца (J. Gumperz) (ввел понятия *Выбор языка*, *Языковой репертуар*), Дж. Фишмана (J. Fishman) (ввел термины *Языковая лояльность*, *Языковая ситуация*, а также почти одновременно с Дж. Гамперцем – выбор языка и языковой репертуар. Согласно Дж. Фишману, современная С. характеризуется системностью, строгой направленностью сбора данных, количественно-статистическим анализом фактов, экспериментальной проверкой выдвигаемых гипотез, тесным переплетением социолингвистического и лингвистического анализа. У. Лабов определяет С. как науку, которая изучает «язык в его социальном контексте». С. сформировалась как в высшей степени интегральная дисциплина, тесно связанная с различными науками (социологией, этнографией, антропологией, психологией личности и общества, культурологией, педагогикой, историей, религиоведением и др.) и разделами науки о языке (теорией *Языковых контактов*, когнитивной лингвистикой, *Антропологической лингвистикой*, *Ареальной лингвистикой*, теорией *Коммуникации*, *Лингвистической антропологией* и др.). Различают *Социолингвистику общества*,

Лингвистикалық антропология және т.б.) тығыз байланыстағы, жоғары дәрежеде шоғырланған пән ретінде қалыптасты. Қоғам әлеуметтік лингвистикасы, Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасы, Тұлғаның әлеуметтік лингвистикасы, Тілдің әлеуметтік лингвистикасы деген түрлер ажыратылады. Қазіргі кезде әлеуметтік лингвистика өзіндік зерттеу әдістері, зерттеудің бірнеше бағыттары бар дербес ғылым ретінде қарастырылады: *Диахронды әлеуметтік лингвистика vs Синхронды әлеуметтік лингвистика*; *Қолданбалы әлеуметтік лингвистика vs Теориялық әлеуметтік лингвистика*; *Эксперименталды әлеуметтік лингвистика vs теориялық әлеуметтік лингвистика*; *Макроәлеуметтік лингвистика vs Микроәлеуметтік лингвистика*; айқын көзге түсетін тілдік құбылыстарды (оның ішінде *Жарыспалылық*) зерттейтін ингерентті әлеуметтік лингвистика; жасырын тілдік құбылыстарды зерттейтін (мыс., *Гендерлект*) адгерентті әлеуметтік лингвистика. Әлеуметтік лингвистиканың нысанасы, тұтастай алғанда *Қоғам*, *Микроәлеуметтік қауымдастық*, тілді/тілдерді пайдаланушы нақты адам (тілдің иесі), тілдің қоғамға тәуелді екендігін барынша айқын танытатын маңызды тұстар, қасиет-сапалар мен қарым-қатыстар. Қазақстандағы әлеуметтік лингвистика КСРО-да үстем болған әлеуметтану бағыттарының ыңғайымен дамыды. Республика тәуелсіздік алғаннан бері Қазақстанда тілдік жағдаят, жаңа *Тіл саясатының* қағидалары жан-жақты талқылануда, *Тілдік жоспарлау* мәселелері шешілуде (З.Қ.Ахметжанова, М.К.Исаев, Ә.Қайдар, А.Е.Карлинский, М.М.Копыленко, С.Т.Саина, Э.Д.Сүлейменова, Б.Х.Хасанов,

Социолінгвистикау общенія, Социолінгвистикау личности, Социолінгвистикау языка; в настоящее время С. рассматривается как самостоятельная наука, имеющая собственные *Методы социолінгвистики* и несколько направлений исследования: *Диахроническая социолінгвистика vs. Синхроническая социолінгвистика*; *Прикладная социолінгвистика vs. Теоретическая социолінгвистика*; *Экспериментальная социолінгвистика vs. теоретическая лингвистика*; *Макросоциолінгвистика vs. Микросоциолінгвистика*; ингерентная С., исследующая явно выраженные языковые явления (в том числе *Вариативность*), адгерентная С., исследующая скрытые языковые явления и др. (напр., *Гендерлект*). Объектом С. выступают языковой *Социум* в целом, *Микросоциальная общность*, конкретный носитель того или иного языка/языков и др., существенные стороны, свойства, отношения и проч., наиболее полно выражающие зависимость языка от общества. С. в Казахстане развивалась в русле тенденций, доминировавших в *Социологическом направлении в СССР*; в годы независимости Республики ведется широкое обсуждение *Языковой ситуации*, положений новой *Языковой политики*, решаются вопросы *Языкового планирования* (О.Б.Алтынбекова, З.К.Ахметжанова, М.К.Исаев, А.Кайдар, А.Е.Карлинский, М.М.Копыленко, С.Т.Саина, Э.Д.Сүлейменова, Ж.С.Смагулова, Б.Х.Хасанов, Е.А.Хасенов, Н.Ж.Шаймерденова и др.) (см. *Социометрия, Социопсихолінгвистика, Этнолінгвистика, Языковая общность*).

Е.А.Хасенов, Н.Ж. Шәймерденова және т.б.) (қара. *Әлеуметтік психолінгвистика, Социометрия, Тілдік қауымдастық, Этнолингвистика*).

Әлеуметтік лингвистика әдістері ағыл. *sociolinguistic method* – әлеуметтік лингвистиканың теориясы мен Әдіснамасы біріктірген зерттеу рет-тәртібінің, тәсілдерінің және әдістері мен операцияларының жиынтығы. Әлеуметтік лингвистика әдістері пәнаралық сипатқа ие, өйткені олардың көмегі арқылы әлеуметтік және тілдік құбылыстар өзара байланыста және айқындылықта зерделенеді. Әлеуметтік лингвистика әдістері әралуан негіздемелер бойынша топтастырылады: а) материалды жинақтаудың әдістері (*Байқау, Кірістірілген байқау, Интроспекция, Эксперимент, Сұрастырым, Сауалнама жүргізу*, әртүрлі *Тестілер, Сұхбат* және т.б.); материалдарды өңдеудің әдістері, *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығын* бағалаудың әдістері (*Интерпретация, Реинтерпретация, Санақ таксономия әдісі* және т.б.); ә) *Синхронды әлеуметтік лингвистика* әдістері және *Диахронды әлеуметтік лингвистика* әдістері; б) белсенді әдістер (сұхбат, сауалнама жүргізу, эксперимент және т.б.), бұнда зерттеуші (*Сұхбат жүргізуші, Сауалнамашы*) белгілі бір дәрежеде эксперимент барысын бақылай алады және баяу әдістер (жазба мәтіндерді зерттеу, байқаудың әралуан түрлері және т.б.), бұл ретте зерттеушінің рөлі мәтіндерді, тілдік фактілерді іріктеуге байланысты болады (қара. *Әдіснама, Әлеуметтік лингвистика, Әлеуметтік лингвистика деректер банкі, Әлеуметтік лингвисти-*

Методы социолінгвистики (от греч. *metodos* путь вслед за чем-либо, исследование и лат. *soci (etos)* общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *sociolinguistic method* – совокупность приемов, процедур, операций и методов исследования, связанных с теорией и *Методологией* социолінгвистики. М.с. имеют междисциплинарный характер, т.к. с их помощью исследуются социальные и языковые явления в их взаимосвязи и детерминированности. М.с. группируются по разным основаниям: а) методы сбора материала (*Наблюдение, Включенное наблюдение, Интроспекция, Опрос, Эксперимент, Анкетирование, Тесты* разных видов, *Интервью, Эксперимент* и др.), методы обработки материала, методы оценки *Достоверности социолінгвистических данных* (*Интерпретация, Реинтерпретация, Метод численной таксономии* и др.); б) методы *Синхронической социолінгвистики* и методы *Диахронической социолінгвистики*; в) активные методы (интервью, анкетирование, эксперимент и др.), при которых исследователь (*Анкetter, Интервьюер*) в известной степени управляет ходом эксперимента, и пассивные (исследование письменных текстов, разные виды наблюдения и проч.), при которых роль исследователя заключается в выборе текстов, отборе языковых фактов и др. (см. *Банк социолінгвистических данных, Методология, Организация социолінгвистического исследования, Пилотажный эксперимент, Программа социолінгвисти-*

ка зерттеу бағдарламасы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Статистикалық талдау, Тұңғыш эксперимент, Эксперименталды әлеуметтік лингвистика, Эпистемология).

Әлеуметтік лингвистика деректер банкі (фр. *banque* < итал. *banco* – алмастыру орны) ағыл. – әлеуметтік лингвистика нәтижелерінің, оларға эмпирикалық және теориялық тұрғыдан талдау жасаудың қорытындыларының арнаулы ретпен ұйымдастырылған жиынтығы. Әлеуметтік лингвистика деректер банкі хронологиялық, аумақтық ретпен, сондай-ақ пәнге және авторға қатысты тәртіпте жинақталады. Әлеуметтік лингвистика деректер банкі әлеуметтік лингвистика зерттеулерінің пәндік салаларының ақпараттық үлгісі болып саналады, оны пайдалану деректер базасының басқару жүйесінің көмегі арқылы жүзеге асырылады. Әлеуметтік лингвистика деректер банкі өңдеу әр түрлі компьютерлік бағдарламаларды (SPSS, CLAN, DMASTER/DMDX және т.б.) пайдалану арқылы жүргізіледі. Әлеуметтік лингвистика базасы толыққанды болмайынша, тілдер мен диалектілерді сипаттау мүмкін емес. Мыс., «Ресейдегі аз халықтардың тілдері» деп аталатын әлеуметтік лингвистика деректері банкі Ресей Ғылым академиясы Тіл білімі институтының Ұлттар және тілдер қарым-қатынастары жөніндегі ғылыми-зерттеу орталығында жасалады. Ол тіл туралы жалпы мағлұматты (тілдің генетикалық қатыстылығы, типологиялық жіктемесі, таралу аумағы, диалектілерге бөлінуі); грамматикалық сипаттамаларының сөздіктер мен оқулықтардың, ЭВМ–де ма-

ческого исследования, Социолингвистика, Статистический анализ, Экспериментальная социолингвистика, Эпистемология).

Банк социолингвистических данных (от фр. *banque* < итал. *banco* лавка менялы) – специальным образом организованная совокупность результатов социолингвистических исследований, итогов их эмпирического и теоретического анализа. Б.с.д. может храниться в хронологическом, территориальном, предметном и авторском порядке. Б.с.д. является информационной моделью предметной области социолингвистического исследования, обращение к которой может осуществляться с помощью системы управления базами данных, обработка Б.с.д. – с помощью разнообразных компьютерных программ (SPSS, CLAN, DMASTER/DMDX и др.). Без полноценного Б.с.д. невозможно описание языков и диалектов. Напр., Б.с.д. «Языки малочисленных народов России» (ЯМАЛ) создана в Научно-исследовательском центре по национально-языковым отношениям Института языкознания Российской Академии наук и включает: общие сведения о языке (генетической принадлежности и типологической квалификации, территории распространения, диалектном членении); сведения о наличии грамматических описаний, словарей, учебников; сведения о наличии материалов данного языка (текстов, словарей и т.п.) на электронных носителях; статистические данные об *Этносе* – носителе языка; собственно социолингвистическую информацию (о *Языковых контактах*, наличии *Письменности*, степени владения

териалдардың (мәтіндердің, сөздіктердің) бар екендігі; тілді пайдаланушы ұлт, этнос туралы сандық деректерді; Тілдік байланыстарды, *Жазуының* бар екендігі, ұлт өкілдерінің тілді меңгеру дәрежесі, *Қостілділіктің* дәрежесі, *Тілдік қызметі*, көркем, ғылыми және басқа да әдебиеттің бар екендігі және т.б. жөніндегі мәселелерді қамтиды. «Ресейдегі аз халықтардың тілдерін» бағдарламалық жоспарлау жаңа тілдер мен тың мәліметтерді дер кезінде енгізуге, басы артық ақпаратты алып тастауға, кез келген ақпарат жөнінде сауал жүргізуге ықпал етеді. Ресей Ғылым академиясы Тіл білімі институты және Лаваль атындағы университет (Квебек, Канада) *Тілдік жоспарлау* жөніндегі зерттеулердің халықаралық орталығы бірлесіп жасаған әлеуметтік лингвистика деректер банкінің халықаралық жобасы «Письменные языки мира: языки Российской Федерации. Социолингвистическая энциклопедия»; «The Written Languages of the World. A survey of the Degree and Modes of Use» атты көптомды еңбектің құрастырылуына негіз болды (қара. *Әдіснама, Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеулер бағдарламасы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру*).

Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) – бұл *Сенімділік* және *Талаптарға жарамдылық* арқылы өлшенеді. Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы деректерді бастапқы жинау және өзге де зерттеушілер жинақтаған мәліметтерді талдау барысында анықталады. Деректердің сенімділігі мен талаптарға жарамдылығын

языком представителями этноса, степени *Двуязычия, Функциях языка*, наличия художественной, научной и иной литературы и проч.). Программное обеспечение Б.с.д. ЯМАЛ позволяет добавлять новые языки и новые параметры (а также убирать ненужную информацию), осуществлять запрос на получение информации по любому параметру или совокупности параметров описания. Б.с.д. международного проекта Института языкознания РАН и Международного центра исследований по языковому планированию Университета им. Лавалья (Квебек, Канада) положен в основу многотомных изданий «Письменные языки мира: Языки Российской Федерации. Социолингвистическая энциклопедия»; «The Written Languages of the World. A survey of the Degree and Modes of Use» (см. *Методология, Методы социолингвистики, Организация социолингвистического исследования, Программа социолингвистического исследования*).

Достоверность социолингвистических данных (от лат. *soci(etos)* общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) – измеряется *Надежностью* и *Валидностью*. Для определения Д.с.д. при первичном сборе данных и при анализе данных, полученных другими исследователями, необходимо четко определить, *что* необходимо измерить и *какие* методы анализа способны обеспечить на-

қамтамасыз етуге қабілетті талдау әдістеріне және өлшемдерге әрдайым назар аудару қажет (қара. *Әдіснама, Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Сыпаттылық*).

Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) – зерттеудің теориялық негіздері, тұжырымдамасы, *Әдіснамасы*, әдістемесі мен рет-тәртібі баяндалатын және негізделген құжат. Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы іс-қимылдың жоспарлы жүргізілуін, енбектің айқын бөлінісі мен ынтымақтастығын, зерттеу кезеңдерінің сабақтастығын, яғни түпкі нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған, іс-қимылдың реттелген жүйесін белгілейді. Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасының әралуан түрлері бола тұрса да, олар үшін міндетті екі тармақ болады; олар: әдіснамалық және әдістемелік. Бағдарламаның әдіснамалық бөлігі зерттеудің мәселелерін, мақсаттар мен міндеттерін, нысаны мен пәнін, анықтаудан негізгі түсініктерді логикалық талдауда жұмыс болжамын қалыптастырудан тұрады. Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасының әдістемелік немесе зерттеу бөлігінде іс-қимыл жүйесін, әртүрлі техникалық тәсілдерді игерудің сабақтастығы және оларды ұйымдастыру қамтылады. Әдістемелік бөліктің бірінші бөлімінде ақпаратты жинаудың, бастапқы өңдеу мен талдаудың әдістері мен техникасы баяндалады. Екінші бөлімде деректерді болжамдар бойынша өңдеу мен талдаудың тәсілі сипатталады; әлеуметтік лингвистика зерттеуінің стратегиялық бағдарламасы барлау жоспарын (таңдалған тақырып

дежность и валидность данных (см. *Методология, Методы социолингвистики, Организация социолингвистического исследования, Репрезентативный*).

Программа социолингвистического исследования (от греч. *programma* публичное объявление, распоряжение, указ и лат. *soci (etos)* общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) – документ, в котором изложены и обоснованы теоретические основы, концепция, *Методология*, методика и процедуры исследования. П.с.и. определяет планомерность деятельности, четкое разделение и кооперацию труда, последовательность этапов исследования, т.е. упорядоченную систему действий, направленных на достижение конечных результатов. Несмотря на различные виды П.с.и., которые определяются задачами социолингвистического исследования, они содержат две обязательные части: методологическую и методическую. Методологическая часть программы включает в себя определение проблемы, цели и задач, объекта и предмета исследования, логический анализ основных понятий, формулировку рабочих *Гипотез*. Методическая, или процедурная, часть П.с.и. представляет собой систему действий, способ организации и последовательность применения различных технических приемов. В первом разделе процедурной части П.с.и. описываются методы и техника сбора, первичной обработки и анализа информации. Второй раздел процедурной части П.с.и. содержит описание способа обработки и анализа данных по гипотезам; иногда стратегическая П.с.и. включает в себя разведывательный план (изучение

бойынша әдебиетті зерделеу, мамандармен сұхбат жүргізу, *Тұңғыш экспериментті* өткізу, болжамдарды ұсыну, алдын ала *Байқау* жүргізу және т.б.) және талдау жоспарын (ұсынылған болжамды тексеру, әлеуметтік лингвистикалық зерттеу жүргізу, нәтижелерді талдау және қорыту) қамтиды. Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы, әсіресе оның әдістемелік бөлігі, *Әлеуметтік лингвистика зерттеулер жоспарымен* тығыз стратегиялық байланыста болуы тиіс (ол кейде әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасына ұйымдастыру бөлімі ретінде енгізіледі) (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру*, *Эпистемология*).

Әлеуметтік лингвистика зерттеулер жоспары (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) – *Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасының* стратегиялық бөлігі, оның ұйымдастырушы тармағы (қара. *Әлеуметтік лингвистика деректер банкі*, *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру*, *Сыпаттылық*).

Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) – қойылған міндеттерді тиімді және сапалы шешуді, зерттеушінің (зерттеу ұжымының) жұмысын үйлестіруді қамтамасыз ететін іс-шаралар кешенін жүзеге асыру. Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру: а) жұмыстың қажетті түрлерін айқындауды және олардың сабақтастығын; ә) қажетті материалдық және қаржылық көздерді есепке алуды;

литературы по избранной теме, проведение интервью со специалистами, проведение *Пилотажного эксперимента*, выдвижение гипотезы, проведение предварительного *Наблюдения* и др.) и аналитический план (проверка выдвинутой гипотезы, проведение социолингвистического исследования, анализ и обобщение результатов и др.). П.с.и., особенно ее процедурная часть, должна быть тесно увязана со стратегическим *Планом социолингвистического исследования*, который иногда включают в П.с.и. в качестве организационного раздела (см. *Методы социолингвистики*, *Организация социолингвистического исследования*, *Эпистемология*).

План социолингвистических исследований (от лат. *planus* плоский, ровный и лат. *soci (etos)* общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) – стратегическая часть *Программы социолингвистического исследования*, ее организационный раздел (см. *Банк социолингвистических данных*, *Достоверность социолингвистических данных*, *Организация социолингвистического исследования*, *Репрезентативный*).

Организация социолингвистического исследования (от нем. *Organisation* и лат. *soci(etos)* общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) – осуществление комплекса мероприятий, которые обеспечивают координацию работы исследователя (исследовательского коллектива), эффективное и качественное решение поставленных задач. О.с.и. предусматривает: а) определение необходимых видов работ и их последовательность; б) расчет необходимых материальных

б) жұмыстың жекелеген түрлеріне, тұтастай алғанда зерттеуге шығындалатын мерзімді талдауды; в) орындаушылардың еңбегін реттеуді; г) қолда бар мүмкіндіктерді тиімді пайдалану үшін зерттеу ұжымы мүшелерінің өзара іс-қимылын үйлестіруді қарастырады. Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастырудың техникалық ұстанымдарының (тәсілдердің сабақтастығы, жабдықтар мен техникалық құралдарды пайдалану) және кезеңдерінің (зерттеудің мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асыру сатыларын құрайтын рет-тәртіптің кешені) принципті мәні бар. Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастырудың дайындық кезеңі, жедел кезең және нәтижені жинақтау кезеңі деп аталатын кезеңдері бар. Дайындық кезеңінде *Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы* әзірленеді, оның негізінде зерттеудің барша үдерісін басқарудың (жұмыстың уақытша, желілік кестесін қоса есептегенде) негізгі құжаты – ғылыми-зерттеу жұмысының жоспары жасалады, ақпаратты жинау үшін жабдықтар (*Сауалнама*, бланкілер, карточкалар, хаттама-күнделіктер), сондай-ақ *Сауалнамашы* мен *Сұхбат жүргізушілер* үшін нұсқаулар, жаднамалар, жіктеушілер және т.б. дайындалады. Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастырудың жедел кезеңінде әлеуметтік лингвистикалық бастапқы ақпаратты жинау жүргізіледі, *Өрістік зерттеу* зерттеуді ұйымдастырушы және атқарушы топтарды жасақтау, техникалық құралдарды әзірлеу, орындаушыларға тапсырмалар беру, *Іріктеу жиынтығына* енген адамдармен байланыс орнату жұмыстары жүзеге асырылады, сауалнама парағын толтырудың дұрыстығы мұқият қадағаланады. Нәтижені

и финансовых ресурсов; в) анализ затрат времени на отдельные виды работ и исследование в целом; г) нормирование труда исполнителей; д) координацию взаимодействия членов исследовательского коллектива для эффективного использования имеющихся возможностей. Принципиальное значение имеют технические принципы О.с.и. (последовательность приемов, использование инструментария и технических средств) и этапы (комплекс процедур, составляющих стадии реализации целей и задач исследования). Этапы О.с.и.: подготовительный, оперативный и результирующий. На подготовительном этапе О.с.и. разрабатывается *Программа социолингвистического исследования*, на основе которой составляется план научно-исследовательских работ — основной документ управления всем процессом исследования, включая временной (сетевой) график работ, готовится инструментарий для сбора информации (*Анкеты*, бланки, карточки, протоколы-дневники), инструкции, памятки, классификаторы и т.п. для *Анкетеров* и *Интервьюеров*. На оперативном этапе О.с.и. ведется сбор эмпирической социолингвистической информации, осуществляется формирование групп организаторов и исполнителей *Полевого исследования*, подготовка технических средств, обеспечение заданиями исполнителей, установление контакта с теми лицами, которые вошли в *Выборочную совокупность*, тщательно контролируется правильность заполнения анкет. На результирующем этапе О.с.и. выполняется обработка, анализ, обобщение информации, вырабатываются рекомендации (см. *Анкетирование, Интервью, Методология, Методы социолингвистики*).

жинақтау кезеңінде ақпаратты өңдеу, талдау, қорыту орындалады, ұсыныстар дайындалады (қара. *Әдіснама, Әлеуметтік лингвистика әдістері, Сауалнама жүргізу, Сұхбат*).

Әлеуметтік лингвистикалық аймақ (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) ағыл. *sociolinguistic zone* – белгілі бір аумақтардағы нақты әлеуметтік, этникалық, саяси, мәдени-тұрмыстық, табиғи-географиялық жағдайлар мен ахуалдарға байланысты тіл өмірінің барынша дәл сипаттамасын беру үшін В.А. Виноградов, А.И. Коваль және В.Я. Пархомский енгізген термин. Әлеуметтік лингвистикалық аймақ *Коммуникативтік ортаны* біріктіретін аса ірі және әдетте, барынша тұрақты дербес тұтастық дегенді білдіреді. Мыс., Батыс Африкада әлеуметтік лингвистикалық аймақтың 3 түрі бар: 1) ішкі (судандық); 2) жағалаудағы (гвинеялық); 3) орта (ормандық). Судандық аймақ үшін мұсылман дінін берік ұстанатын, ірі көлемді халықтар (йоруба, хауса) *Тілдерінің беделі* жоғары, әртүрлі деңгейде этникааралық қарым-қатынас үшін *Жергілікті тілдерді* кеңінен пайдалану (*Лингва франка*, қала *Койнесі*, облыс пен елдің *койнесі*), ресми тіл мәртебесіне ие еуропалық тілдермен қатар ірі көлемді тілдер мен аймақтық қарым-қатынас тілдерінің негізінде *Стандарт тілдерінің* (ауызша және жазбаша түрлерін) тән. Гвинеялық аймақ үшін жауап алушы бұрынғы мемлекеттер тілдерінің (француз, ағылшын) жоғары беделі, коммуникативті салмағы, олардың негізінде пиджин-тілдердің, әрі қара *Креол тілдердің* (этникааралық коммуникация үшін), *Элита* арасында *Этникалық тілдердің* ұмытылуы

Социолингвистическая зона (от лат. *soci* (*etos*) общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык и греч. *sone* пояс) англ. *sociolinguistic zone* – термин, введенный В.А. Виноградовым, А.И. Коваль и В.Я. Пархомовским для более точной характеристики языковой жизни определенных территорий в конкретных социальных, этнических, политических, культурно-бытовых, природно-географических обстоятельствах и условиях. С.з. представляет собой более крупные и обычно более устойчивые автономные образования, объединяющие *Коммуникативные среды*. Напр., в Западной Африке выделяют три С.з.: 1) внутреннюю (суданскую); 2) береговую (гвинейскую); 3) среднюю (лесную). Для суданской зоны характерны такие признаки, как высокий *Престиж языков* крупных исламизированных народов (йоруба, хауса), широкое использование *Местных языков* для межэтнического общения на разных уровнях (*Лингва франка*, городские *Койне*, койне области или страны), формирование на базе крупных языков и языков регионального общения *Стандартных языков* как устного, так и письменного общения параллельно с европейскими языками, имеющими статус официальных. Для гвинейской зоны характерны высокий престиж и коммуникативный вес языков бывших метрополий (французского, английского), возникновение на их основе языков-пиджинов, а затем и *Креольских языков* в межэтнической коммуникации, забве-

және толық жоғалуы сипаты бар (қара. *Әлеуметтік желі, Ресми тіл, Тіл мәртебесі, Тілдік қауымдастық*).

Әлеуметтік өзгермеліліктер (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) ағыл. *sociolinguistic variables* – әлеуметтік және жағдаяттық *Жарыспалылықтың* бір белгі бойынша ажыратылатын тіл жүйесі элементтері (А.Д.Швейцер пікірі). Әлеуметтік лингвистикалық өзгермеліліктер ретінде жекелеген тілдік бірліктерді және олардың фонетикалық, грамматикалық және басқа да жарыспаларын, сондай-ақ тілдік жүйелерді (*Код*) атауға болады. Әлеуметтік лингвистикалық өзгермеліліктер лексикалық, фонетикалық деңгейлерде айрықша көзге түседі (У. Лабов), грамматикалық және т.б. қатарларда да байқалады. Мыс., орыс тілінде *сен* және *Сіз* есімдіктерінің әлеуметтік жағдайға байланысты қолданылуы; тілдегі гендерлік айырмашылықтар әлеуметтік лингвистикалық өзгермеліліктердің көрінісі бола алады (қара. *Әлеуметтік өзгермелілік, Гендерлект, Жарыспалылық, Кодтардың алмасуы, Корреляциялық талдау, Социометрия, Статистикалық талдау, Тілдік өзгермелілік*).

Әлеуметтік мәртебе ағыл. *social status* – 1. Құқықтарын, міндеттерін және мінез-құлықтың өзара алмасу кезегін (оның ішінде *Тіл практикасы* да) қамтитын, *Қоғамның әлеуметтік құрылымындағы* жеке адамның орны, жағдайы. 2. *Әлеуметтік тап* ұғымымен бірдей; алайда барлық ретте де бұлай емес (мыс., Қазақстанда Өзбекстаннан келген жұмысшы-*Мигранттармен* салыстыр-

ние и полное отмирание *Этнических языков* в интеллектуальной *Элите* (см. *Официальный язык, Социальная сеть, Статус языка, Языковая общность*).

Социальные переменные (от лат. *soci (etos)* общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *sociolinguistic variable* – речевые корреляты социальной и ситуативной *Вариативности* (по А.Д. Швейцеру). В качестве С.п. могут выступать отдельные языковые единицы и их фонетические, грамматические и иные варианты, а также языковые системы (*Коды*). Наиболее ярко С.п. проявляются на лексическом, фонетическом (У. Лабов), грамматическом и др. уровнях, напр., социально обусловленное использование местоимений *ты* и *Вы* в русском языке; проявлением С.п. могут считаться гендерные различия в языке (см. *Вариативность, Гендерлект, Корреляционный анализ, Переключение кодов, Социальная переменная, Статистический анализ, Социометрия, Языковая переменная*).

Социальный статус (от лат. *socialis* общественный и *status* положение, состояние) англ. *social status* – 1. Положение индивида в *Социальной структуре общества*, включающее права, обязанности и взаимные ожидания поведения (в том числе *Языкового поведения*). 2. То же, что и *Социальный класс* (однако, не всегда, напр., в Казахстане рабочим русской национальности предписыва-

ғанда, орыс ұлты жұмысшыларына жоғары әлеуметтік мәртебе беріледі). Әлеуметтік мәртебе тәуелсіз (*ascribed*) болуы (*Гендер, Жас* мөлшері, *Ұлт*, мәдени және әлеуметтік тек осы қатарға жатады) және меңгерілген/иеленген (*acquired*) болуы мүмкін (білім беру, кәсіп, тілді меңгеру дәрежесі және т.б.). Әлеуметтік мәртебені анықтауда адамның жеке басының сипаттамасы екінші қатарға ығысады (Карасик, 2002). М. Вебердің пікірі бойынша, бұл термин қоғамдағы экономикалық немесе әлеуметтік *Стратификацияны* емес, керісінше мәдени стратификацияны сипаттау үшін пайдаланылады. Әлеуметтік мәртебедегі айырмашылықтар нақты *Әлеуметтік топтарға* бекітілген әлеуметтік артықшылық, бедел арқылы айқындалады (қара. *Әлеуметтену, Әлеуметтік алғышарттар, Әлеуметтік рөл, Социолект, Тіл беделі*).

Әлеуметтік өзгермелілік англ. *social variable* – *Тіл практикасы* арқылы реттеле-тін сөйлеушінің *Әлеуметтік сәйкестілігінің* (*Жас мөлшері*, әлеуметтік тап, *Гендер*, этникалық қатыстылық) аспектісі (қара. *Әлеуметтік лингвистикалық өзгермеліліктер, Әлеуметтік сәйкестілік, Гендер сәйкестілігі, Девиантты, Сәйкестілік, Тілдік өзгермелілік, Тілдік сәйкестілік*).

Әлеуметтік психоллингвистика (грек. *psyche* жан + фр. *linguistique* < лат. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *sociopsycholinguistics* – *Тіл білімі*, әлеуметтану және психология ғылымдарның түйісінде тілді қоғамдық құбылыс ретінде қарастыратын аралық пән

вається более высокий С.с., чем рабочим-*Мигрантам* из Узбекистана). С.с. может быть независимым (*ascribed*) (таковы *Гендер, Возраст, Национальность*, культурное и социальное происхождение и др.) и усвоенным/приобретенным (*achieved*) (таковы образование, профессия, степень владения языком и др.). При определении С.с. личностные характеристики отступают на второй план (Карасик, 2002). Термин С.с. (по М. Веберу) используется для описания культурной, а не экономической или социальной *Стратификации* в обществе. Различия в С.с. определяются социальным престижем, предписанным определенным *Социальным группам* (см. *Престиж языка, Социализация, Социальная роль, Социальные условия, Социолект*).

Социальная переменная (от лат. *socialis* общественный) англ. *social variable* – аспект *Социальной идентичности* говорящего (*Возраст*, социальный класс, *Гендер*, этническая принадлежность), который коррелирует с *Языковой практикой* (см. *Гендерная идентичность, Девиантный, Идентификация, Социальная идентичность, Социолингвистические переменные, Языковая идентичность, Языковая переменная*).

Социопсихоллингвистика (от греч. *societos* общество + *psyche* душа + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *sociopsycholinguistics* – пограничная дисциплина, изучающая язык как общественное явление на стыке *Языкознания, социологии и психологии*

(қара. *Әлеуметтік лингвистика, Теориялық әлеуметтік лингвистика*).

Әлеуметтік рөл ағыл. *social role* – жеке адамның *Әлеуметтік мәртебесіне* қатысты стандартты жалпы қабылданған нәтижелердің кешені. Бір-бірімен салыстыра қарағанда, бір жеке адам әралуан мәртебелік әлеуметтік рөл атқара алады (жұмыс беруші vs. қызметкер, әке vs. бала, сатып алушы vs. сатушы, бастық vs. қарамағындағы қызметкер және т.б.), сондай-ақ жағдаяттық әлеуметтік рөлдің мәртебелік рөлі бар (қонақ vs. үй иесі, клуб президенті vs. клуб мүшесі және т.б.) әлеуметтік рөлдің мәртебелік айырмашылықтары сөйлеудің *Айрықшалануында* (ең алдымен тілдік құралдарды тандауда) көрініс береді, жағдаяттың әлеуметтік рөлі мінез-құлық стереотипінің аса жоғары дәрежесі арқылы сипатталады. Әлеуметтік рөл *Қос-тілділікке* әсер етеді, сөйтіп, *Кодтардың алмасуының* себептері мен тетіктерін түсінуге көмектеседі (қара. *Айрықша белгі, Әлеуметтік алғышарттар, Жастар тілі, Социолект, Стереотип*).

Әлеуметтік сәйкестілік ағыл. *social identity* – жеке адам *Сәйкестілігінің* бір түрі; жеке адамның қоғамға, *Әлеуметтік топқа* өзінің қатыстылығын сезінуі (*Са-на-сезімі*, өзін-өзі теңдестіруі, өзін-өзі айқындауы); *Әлеуметтік мәртебемен* және *Әлеуметтік рөлмен* (ер адамдар, кәсіп өкілдері, *Этникалық топ* мүшелері, азаматтылық және т.б.) өзін-өзі теңдестіруі. Әдетте, әлеуметтік сәйкестілік *Өзін-өзі сәйкестендірудің* көмегі арқылы айқындалады (қара. *Азаматтық сәйкестілік,*

(см. *Социоллингвистика, Теоретическая социоллингвистика*).

Социальная роль (от лат. *socialis* общественный) англ. *social role* – комплекс стандартных общепринятых ожиданий в зависимости от *Социального статуса* индивида. Один индивид может исполнять разные статусные С.р. относительно друг друга (работодатель vs. работник, отец vs. сын, покупатель vs. продавец, начальник vs. подчиненный и проч.), а также ситуационные С.р. (гость vs. хозяин, президент клуба vs. член клуба и проч.). Статусные различия С.р. более всего проявляются в *Маркированности* речи (прежде всего в выборе языковых средств), ситуационные С.р. характеризуются высокой степенью стереотипизации речевого поведения. С.р. могут проецироваться на *Двуязычие*, помогая понять причины и механизмы *Переключения кодов* (Е.Ф. Тарасов). Освоение С.р. осуществляется в процессе *Социализации* личности (см. *Маркер, Молодежный язык, Социальные условия, Социолект, Стереотип*).

Социальная идентичность (от лат. *socialis* общественный и *identicus* тождественный) англ. *social identity* – одна из *Идентичностей* личности; осознание (*Самоосознание*, самоотождествление, самоопределение) личностью своей принадлежности к *Социуму, Социальной группе*, отождествление себя с *Социальным статусом* и *Социальной ролью* (мужчины, представителя профессии, члена *Этнической группы*, гражданина и т.п.). Как правило, С.и. определяется с помощью *Самоидентификации* (см. *Возрастная иден-*

Гендер сәйкестілігі, Діни сәйкестілік, Жас сәйкестілігі, Кәсіби сәйкестілік, Тілдік сәйкестілік, Этникалық сәйкестілік).

Әлеуметтік тап ағыл. *social class* – экономикалық мүдделері, табыс пен жекеменшік мүлкі ұқсас адамдарды біріктіретін ірі *Әлеуметтік топ*. К. Маркс екі тапты бөліп көрсетті: буржуазия және пролетариат; ал неомарксистер «орта» әлеуметтік тап деген түсінікті қосты (қара. *Әлеуметтену, Қоғамның әлеуметтік құрылымы, Марксистік теория, Мезолект, Социолект*).

Әлеуметтік топ ағыл. *social group* – ортақ әлеуметтік сипаттамалары бойынша біріктірілген (ер адамдар, әйелдер, жас-өспірімдер, жұмысшылар, *Оралмандар*, ересектер, жастар, балалар және т.б.), сондай-ақ қоғамдық еңбек бөлінісінің жалпы құрылымында нақты функциялар атқаратын адамдар жиынтығы. Әлеуметтік топ қоғамда көбіне-көп сатылы қарым-қатынаста болады және әлеуметтік тұрғыдан теңбе-тең емес (қара. *Әлеуметтену, Әлеуметтік рөл, Қосалқы мәдениет, Маргинал, Социолект, Топ тілі, Тілдік құзырет*).

Әлеуметтік шындық тіл ағыл. *language as social reality* – әлеуметтік шындық тіл белгілі бір тілді тарихи тұрғыдан нақты пайдаланушыдан тәуелсіз өмір сүретін жүйе

тичность, Гендерная идентичность, Гражданская идентичность, Профессиональная идентичность, Религиозная идентичность, Этническая идентичность, Языковая идентичность).

Социальный класс (от лат. *socialis* общественный и лат. *classis*) англ. *social class* – крупная *Социальная группа*, объединяющая людей со сходными экономическими интересами, уровнем доходов и собственности. К. Маркс различал два класса – буржуазию и пролетариат; неомарксисты добавили понятие «среднего» С.к. (см. *Марксизм, Мезолект, Социализация, Социальная структура общества, Социолект*).

Социальная группа (от лат. *socialis* общественный и *varians* изменяющийся и фр. *groupe*) англ. *social group* – совокупность людей, объединенных общими социальными характеристиками (мужчины, женщины, подростки, рабочие, *Мигранты, Оралманы*, взрослые, молодежь, дети и др.) и выполняющих определенные функции в общей структуре общественного разделения труда. Часто С.г. в обществе организованы иерархично и социально неравны. С.г. – это родовое понятие по отношению к классу, социальному слою, коллективу, *Нации, Этносу, Языковой общности* и др. (см. *Групповой язык, Маргинал, Социализация, Социальная роль, Социолект, Субкультура, Языковая компетенция*).

Язык как социальная реальность (от лат. *socialis* общественный) англ. *language as social reality* – язык как социальная реальность является системой, существующей

болып табылады. Сонымен қатар әлеуметтік шындық тіл осы тілдің өмір сүруіне тікелей тірек болатын *Әлеуметтік топтан* бөлек кете алмайды. Мыс., қазақ тілін әлеуметтік шындық тіл деп атауға болады, өйткені қазақ тілінің өмір сүруіне тірек болатын, осы тілде сөйлейтін *Этникалық топ* бар; сонымен қатар қазақ тілі жекелеген, нақты адамдардың дүниеге келуіне немесе қайтыс болуына қарамастан өмір сүре береді (қара. *Тіл және қоғам, Тілдік қауымдастық, Тілдің әлеуметтік лингвистикасы*).

Әліпби ағыл. *alphabet* – белгілі бір жазуда қабылданған, бекітілген ретпен орналастырылған әріптер жиынтығы. Әліпби *Тілде және Мәдениетте* бірнеше қызмет атқарады, ең бастысы – әліпби арқылы тілдегі сөздің дыбыстық бет-бейнесі беріледі. Әліпби *Графика* және орфография ережелері сияқты дыбыстық тілден кейін тұрады, қондырма болып есептеледі, сол себепті әліпбиді нысаналы түрде өзгертуге немесе ауыстыруға болады. Айталық, кириллица Әліпбиінің жаппай, күштеп ендірілуі кезеңінде (30-ыншы жж.) *Орыстандыру* саясаты арқылы КСРО құрамындағы көптеген халықтардың тілдері (оның ішінде қазақ тілі де) Кириллицаға көшірілді. Әліпбидің ауыстырылуы «орыстандыру саясатының саяси көрінісінің» жаңа нысаны ретінде бағаланды (М. Арапов). Әліпбидің әлденеше мәрте алмасуының нәтижесінде қазақтар ауызша сөйлеуінде елеулі айырмашылықтар болмаса да жазбаша тіл жағынан бөлініп кетті: Қазақстанда, ТМД елдерінде, Монғолияда тұратын қазақтар кириллицаны пайдаланды, Еуропада, Америкада, Түркияда тұратын қазақтар үшін *Латын әліпбиі* – негізгі

независимо от какого-либо исторически конкретного носителя этого языка. Вместе с тем Я.к.с.р. не существует независимо от самовоспроизводящейся *Социальной группы*, напр., казахский язык может квалифицироваться как Я.к.с.р., поскольку существует самовоспроизводящаяся *Этническая группа*, говорящая на нем; казахский язык существует независимо от рождения и смертей отдельных конкретных индивидов (см. *Социолингвистика языка, Язык и общество, Языковая общность*).

Алфавит (от названий первых двух букв греч. алфавита *alpha* и *beta*) англ. *alphabet* – совокупность букв, принятых в данной письменности и расположенных в установленной последовательности. А. выполняет в *Языке* и *Культуре* несколько функций, главная из них – передача звукового облика слов данного языка. А., а также правила *Графики* и орфографии, будучи вторичными по отношению к звуковому языку, могут подвергаться целенаправленным изменениям или могут быть заменены. Так, политика *Русификации* в период территориальной экспансии кириллического А. (30-е годы) привела к тому, что многие языки в СССР, в том числе казахский язык, были переведены на *Кириллицу*. Смена А. тем самым была новой формой «политической демонстрации политики русификации» (М. Арапов). Неоднократная смена А. казахского языка привела к тому, что при высокой степени единства устной речи казахи, проживающие в разных странах, оказались разделены письменно: в Казахстане, странах СНГ, Монголии казахи пользуются кириллицей, в Европе, Америке, Турции – *Латиницей*, в Китае – арабским А. В совре-

әліпби; ал Қытайдағы қазақтар араб графикасын қолданады. Қазіргі таңда әлемде оншақты дербес әліпби бар, олар нысаны, пайда болуы, сондай-ақ «1 әріп = 1 дыбыс» ұстанымы жағынан әрқилы. Әдетте, әліпбидегі әріптердің саны 20-дан 30-ға дейін болып келеді; дегенмен гавай тілінде 12 әріп, ал сингал тілінің әліпбиінде 50 әріп бар екендігін атауға болады. Әліпбиде негізгі әріптерден басқа әріптердің тіркесі, диакритикалық белгілер де қолданылады (қара. *Жазба тіл, Жазбасы жоқ тіл, Көне жазба тіл, Латындандыру, Тіл саясаты, Тілдік жоспарлау*).

Әмбебап тіл ағыл. *universal language* – Ортақ тіл ұғымымен бірдей (*Жасанды тіл, Халықаралық тіл*).

Әңгіме менеджменті (ағыл. *management < to manage басқару*) ағыл. *conversation management* – әңгімеге қатысушылардың (бір-бірімен әңгімелесушілердің) әңгімені құру/басқару үдерісі. Әңгіме менеджментіне қатысты зерттеулерде әңгіменің басталуы мен аяқталуына талдау, *Кезектілік (әңгімелесуде)*, әңгіме құруға қатысты әлеуметтік-мәдени стратегиялар ажыратылуы қажет (қара. *Әңгіме талдау, Дуэт, Кілт, Сөйлеу актілер теориясы, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-әрекеті, Сценарий, Сызба, SPEAKING, Фрейм, Футинг*).

Әңгіме талдау ағыл. *conversation analysis* – табиғи ауызша тілдік *Қарым-қатынасқа* эмпирикалық талдау, бұнда *Сөйлеу іс-әрекет* нысаны ретінде қарастырылады. Әңгіме талдау төмендегідей жайттарды

менном мире используются десятки отдельных А., разнообразных по форме, происхождению и степени соответствия принципу «1 буква = 1 звук». Количество букв в А., как правило, находится в диапазоне от 20 до 30, хотя А. гавайского языка насчитывает 12, а А. сингальского языка – 50 букв; помимо основных букв в А. могут использоваться сочетания букв, а также диакритические знаки (см. *Бесписьменный язык, Латинизация, Письменный язык, Старописьменный язык, Языковая политика, Языковое планирование*).

Универсальный язык (от лат. *universalis* общий, всеобщий) англ. *universal language* – то же, что *Всеобщий язык* (см. *Искусственный язык, Международный язык*).

Менеджмент разговора (от англ. *management < to manage* управлять) англ. *conversation management* – процесс управления/создания разговора его участниками. В исследованиях М.р. следует выделить анализ начала и конца разговора, *Очередности (в разговоре)*, социально-культурных стратегий по созданию разговора и др. (см. *Анализ разговора, Дуэт, Ключ, Речевая деятельность, Речевой акт, Сценарий, Схема, SPEAKING, Теория речевых актов, Фрейм, Футинг*).

Анализ разговора (от греч. *analysis* разложение, расчленение) англ. *conversation analysis* – эмпирические исследования естественного устного *Общения*, при этом *Речь* рассматривается как форма действия. А.р.

қамтиды: а) сөйлеу іс-әрекеті *қалай* жүргізіледі (мәселен, әңгіме қалай басталады және қалай аяқталады, сөйлеудегі реттілік қалай қадағаланады); ә) әңгіменің жалпы құрылымы және сабақтасуы *қандай*; б) әңгіме табысты өтуі үшін оған қатысушылардың ортақ іс-әрекеті *қандай* дәрежеде және т. б. Әдетте, әлеуметтік мән-мәтіннен тыс қарастырылады (қара. *Әңгіме менеджменті, Кезектілік, Кілт, Сөйлеу актісі, Сөйлеу оқиғасы, Сөйлеу ықпалы, Сөйлеу іс-әрекеті, Сөйлеу этнографиясы, Фрейм*).

Әртілділік көрсеткіштері – әлеуметтік-экономикалық, саяси, географиялық факторларға байланысты тілдердің бөлінуінің сандық көрсеткіштері; осыған сәйкес нақты бір аумақта тұратын әртүрлі этникалық топтардың *Көптілділік* дәрежесін айқындауға болады (Дж. Гринберг, С. Либерсон). Әртілділік көрсеткіштері әрқилы тәсілдер арқылы айқындалады, мыс., біртілді таразыланбаған әдіс, біртілді таразыланған әдіс, кездейсоқ сөйлеуші әдісі, кездейсоқ әңгімелесушілер әдісі және т.б. (қара. *Әдіснама, Әлеуметтік лингвистика әдістері, Кодтардың алмасуы, Қостілділік*).

«**Балқыма қазаны**» ағыл. *melting pot* – миноритар (шағын) *Этникалық топтар мен Миноритар тілдерін Ассимиляциялауға* бағытталған стратегия (қара. *Тіл идеологиясы, Тіл саясаты, Тілдік жоспарлау*).

Бағдарламалау тілдері ағыл. *programming language; algorithmic language* – алгоритмді (формалды) тілдер; «адам ↔ компьютер» жүйесінде қолданылатын, ақпаратты

концентрируется на следующих моментах: а) *как* совершаются речевые действия (напр., как начинается и заканчивается разговор, соблюдается очередность говорения и др.); б) *какова* общая структура и последовательность разговора; в) *какова* совместная деятельность участников для успешности разговора и др. Как правило, А.р. рассматривает разговор вне его социального контекста (см. *Ключ, Менеджмент разговора, Очередность, Речевая деятельность, Речевое воздействие, Речевое событие, Фрейм, Фрутинг, Этнография речи*).

Показатели разноязычия – количественные показатели распределения языков в зависимости от социально-экономических, политических, географических факторов, согласно которым можно определить степень *Многоязычия* между разными этническими группами, населяющими данную территорию (Дж. Гринберг, С. Либерсон). П.р. определяются с помощью различных приемов: одноязычный невзвешенный метод, одноязычный взвешенный метод, метод случайного говорящего, метод случайных собеседников и др. (см. *Двуязычие, Методология, Методы социолингвистики, Переключение кодов*).

«**Плавильный котел**» англ. *melting pot* – стратегия, направленная на *Ассимиляцию миноритарных Этнических групп и Миноритарных языков* (см. *Языковая идеология, Языковая политика, Языковое планирование*).

Языки программирования (от греч. *programma* предписание) англ. *programming language; algorithmic language* – алгоритмические (формальные) языки; класс *Ис-*

компьютерлік өңдеуге арналған, *Жасанды тілдердің бірі*. Бағдарламалау тілдері арнаулы бағдарлама түрінде жүзеге асырылады. Олардың төмендегідей деңгейлері бар:

а) әліпбилік деңгейі; әріп, сан, әралуан таңба, нышан, математикалық және логикалық іс-әрекет, көмекші сөздер сияқты қарапайым бірліктердің жиынтығы; ә) есім, нышандық тізбек, сөздердің компьютерлік аналогтары деңгейі; б) сөйленіс, атаулардың предикативті емес қисындастыру деңгейі; в) оператор, нұсқау көрсетілетін синтаксистік құрылым деңгейі; г) мәгін немесе бағдарламалар деңгейі (қара. *Ақпараттық тіл, Әлем тілдері, Интерлингвистика*).

Базилект (лат. *basis* негіздеме + (*dia*)*lektos* диалект), ағыл. *basilect* – әлеуметтік *Диалектілер (Социолект)* тұтастығында ең төменгі әлеуметтік мәртебеге ие *Тіл-жарыспалар*. Базилект аталымы посткреол тұтастығындағы *Тілдік жағдаятты* сипаттауда жиі жұмсалады, мыс., Ямайкада ағылшын тілі *Акролект*, ямайка креолы – *Базилект*, басқа жарыспалар – *Мезолектілер* болып табылады (қара. *Тіл беделі, Тілдік қақтығыс, Этноорталықтандыру*).

Байқау ағыл. *observation* – 1. Айналадағы органы танып-білудің тәсілі, сондай-ақ әлем жөнінде ақпарат алуға мүмкіндік беретін, адамның еркінен тыс қызмет. 2. Арнайы қабылдау және алдын ала дайындалмаған сөзді тікелей тіркеу арқылы зерттелетін нысан туралы әлеуметтік-лингвистикалық бастапқы мағлұмат жинақтау әдісі. Байқау

кусственных языков, предназначенных для компьютерной обработки информации, применяемых в в системе «человек ↔ компьютер». Я.п. задаются своим описанием и реализуются в виде специальной программы. Я.п. имеют следующие уровни: а) алфавитный уровень, представляющий набор элементарных единиц – букв, цифр, различных знаков, символов, математических и логических действий и функций, служебных слов и др.; б) уровень имен, символьных цепочек, компьютерных аналогов слов; в) уровень выражений, непредикативных комбинаций имен; г) уровень операторов, синтаксических конструкций, содержащих предписания; д) уровень текстов, или программ (см. *Интерлингвистика, Информационный язык, Языки мира*).

Базилект (от лат. *basis* основание + (*dia*)*lektos* диалект) англ. *basilect* – *Вариант языка*, имеющий самый низкий социальный статус в континууме социальных *Диалектов (Социолектов)*. Термин Б. часто используется при описании *Языковой ситуации* в посткреольном континууме, напр., английский язык на Ямайке является *Акролект*ом, ямаикский креол – Б., другие варианты – *Мезолектами* (см. *Престиж языка, Этноцентризм, Языковой конфликт*).

Наблюдение англ. *observation* – 1. Способ познания окружающего мира, а также произвольная деятельность человека, позволяющая получать информацию о мире. 2. Метод сбора первичной (эмпирической) социолингвистической информации об изучаемом объекте путем непосредственного преднамеренного восприятия и прямой регистрации

үшін жүйелілік, жоспарлылық және бақылау тән. Әлеуметтік лингвистикалық зерттеудің барлық кезеңінде де байқау әдісін пайдалануға болады: зерттеу нысаны мен пәнін нақтылау барысында («барлау» үшін байқау деп атауға болады), әлеуметтік лингвистика деректерін жинау, өңдеу, *Әлеуметтік лингвистика деректер банкі*н қалыптастыру жұмыстарында, болжамды ұсыну мен тексеруде, зерттеу жұмысының қорытындыларына түзетулер енгізуде байқау тиімді қолданылады. Байқауды зерттеудің басқа әдістерімен ұштастыруға да болады. *Әлеуметтік лингвистика әдістерінің* басқаларынан байқаудың негізгі айырмашылығы – *Информанттардың* табиғи, шынайы, емін-еркін айтылған сөзі туралы ақпарат алу. Байқау мұқият дайындалуы қажет. Байқаудың кемшін тұстары ретінде жаппай байқау жүргізудің мүмкін болмайтындығын, қымбатшылықты (арнаулы дыбысжазба, кино-, бейне-, фотожабдықтарды пайдалану кезінде) атауға болады (қара. *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Байқаушы парадоксы, Кірістірілген байқау*).

Байқаушы парадоксы (грек. *paradoxos* күтпеген, әдеттен тыс) ағыл. *observer's paradox* – У. Лабов ұсынған бұл терминнің мағынасы: тілдік ұжымды лингвистикалық зерттеудің мақсаты жүйелі бақылауда болмаған жағдайда адамдардың қалай сөйлейтіндігін (ал бұндай мәліметтерді тек жүйелі бақылау арқылы алуға болады) анықтау болып табылады. Байқаушы парадоксы құбылысты жеңудің негізгі жолы – *Әлеуметтік лингвистика әдістерін: Сауалнама жүргізуді, Кірістірілген байқауды, Тестілеуді* және т.б. – ұштастыра пайдалану (қара. *Әлеуметтік лингвистика деректерінің*

спонтанной речи. Н. отличается систематичностью, планомерностью и контролем. Н. может быть использовано на всех этапах социолингвистического исследования: в ходе уточнения объекта и предмета исследования (т. наз. «разведывательное» Н.), при сборе и обработке социолингвистических данных и формировании *Банка социолингвистических данных*, при выдвижении и проверке гипотез, при корректировке выводов исследовательской работы. Н. может сочетаться с другими методами исследования. Главным отличием Н. от других *Методов социолингвистики* является получение данных о непроизвольной, естественной речи *Информантов*. Н. должно быть тщательно подготовлено. К недостаткам Н. могут быть отнесены: невозможность массового Н., дороговизна (при использовании специальной звукозаписывающей кино-, видео-, фотоаппаратуры) (см. *Включенное наблюдение, Организация социолингвистического исследования, Парадокс наблюдателя*).

Парадокс наблюдателя (от греч. *paradoxos* неожиданный, странный) англ. *observer's paradox* – сформулирован У. Лабовым: целью лингвистических исследований речевого коллектива является выяснение того, как говорят люди, когда за ними не ведется систематического наблюдения; а получить такие данные можно только путем систематических наблюдений. Основной путь преодоления П.н. заключается в использовании сочетаний разных *Методов социолингвистики: Анкетирования, Включенного наблюдения, Тестирования* и проч. (см. *Достоверность социолингвистических данных, Надеж-*

шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Сенімділік, Сыпаттылық).

Байырғы сөз ағыл. *vernacular word* – бастапқы лексикалық мағынасы сақталған, нақты бір Тілдің негізгі сөзі (қара. *Кірме*).

Балқан тілдер одағы ағыл. *Balkan language union* – Тілдік қауымдастықтың айрықша түрі, ол біртұтас географиялық кеңістік аумағында ұзаққа созылған және ұдайы жүргізілген Тілдік қатынастың нәтижесінде қалыптасқан Балқан тілдер одағы – Тілдердің конвергентті дамуының нәтижесі, генетика жағынан туыстас емес тілдердің өзара жақындасуының нақты үлгісі. Бұл ретте тілдердің грамматикалық белгілері ортақ болады, сондай-ақ сөздік құрамның елеулі бөлігінде сәйкестік байқалады (Б. Гавранек). Балқан тілдер одағына болгар, македон, серб, хорват, румын, молдаван, албан, және жаңа грек тілдері енеді; оларға төмендегідей конвергентті ортақ белгілер тән: артикуляциялық база ұқсас (әсіресе *a, e, i, o, u* дыбыстары); экспираторлы екпін болады; дауыстылардың созылыңқылығы жағынан айырмашылықтары жоқ; дауыстылардың тон жағынан айтылуы бірдей; дауыссыздар «жұмсақ»; ілік және барыс септіктері бір форма арқылы беріледі; белгілік//белгісіздік категориялары; постпозициялық артикль; сын есімнің аналитикалық шырайлары; локативті үлгі бойынша, сан есімнің 11-ден 19-ға дейін жасалуы; аналитикалық келер шақ нысандары және т.б. бар. Балқан тілдер одағының құрылымдық ұқсастығын лексикалық сәйкестіктердің, калька жо-

ность, Организация социолингвистического исследования, Репрезентативность).

Исконное слово англ. *vernacular word* – основное слово определенного Языка, сохранившееся в своем первоначальном лексическом значении (см. *Займствование*).

Балканский языковой союз англ. *Balkan language union* – особый тип Языковой общности, сложившейся в результате длительных и регулярных Языковых контактов в пределах единого географического пространства. Б.я.с. – результат Конвергентного развития языков, типичный пример взаимного сближения генетически неродственных языков, приобретших общие грамматические признаки, а также значительное совпадение словаря (Б. Гавранек), балканским языкам свойственна одна грамматика и различная лексика (Ф. Миклошич). К языкам Б.я.с. относятся: болгарский, македонский, сербский, хорватский, румынский, молдавский, албанский, новогреческий. Б.я.с. присущи общие конвергентные черты: сходство артикуляционной базы (особенно звуков *a, e, i, o, u*); экспираторное ударение; отсутствие различия гласных по долготе; одинаковые тоны у гласных; смягчение согласных; совпадение родительного и дательного падежей; наличие категории определенности/неопределенности; постпозитивный артикль; аналитические степени сравнения прилагательного; образование числительных от 11 до 19 по локативному типу; наличие аналитического будущего времени и мн.-мн. др. Структурное сходство языков Б.я.с. поддерживается большим числом лексических соответствий,

лымен жасалған тілдік бірліктердің сан жағынан көп болуы да таныта алады. Мыс., румын және болгар тілдерінде бірдей және ұқсас сөздер 38%-ды құрайды; ауызекі сөйлеу тілінде бұл көрсеткіш анағұрлым жоғары (қара. *Ареал, Ареал лингвистикасы, Глоттогенез, Конвергенция, Тілдердің араласуы, Тілдік одақ*).

Басты жиынтық ағыл. *population* – тілдік ерекшеліктері әлеуметтік лингвистикалық зерттеулердің объектісі болып табылатын *Информанттардың* жалпы жиынтығы. Басты жиынтық ауқымы жағынан әртүрлі болуы мүмкін, басқаша айтқанда, негізгі жиынтық дербес бір елдің тұрғындарынан бастап *Микроәлеуметтік қауымдастыққа* дейін қамтиды, сондықтан басты жиынтықты әлеуметтік лингвистикалық зерттеу информанттардың *Іріктеу жиынтығын* сипаттау арқылы жүзеге асырылады (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Макроәлеуметтік лингвистика, Микроәлеуметтік лингвистика, Респондент, Сыпаттылық*).

Басым тіл ағыл. *dominant language* –
1. Әлеуметтік тұрғыдан басым топтың тілі.
2. Нақты бір тілдік мәнмәтінде коммуникативтік қуаттылығы айрықша жоғары тіл (қара. *Мозаика елдер, Үстем тіл, Экзоглот мемлекеттер, Эндоглот мемлекеттер*).

Бейсик (ағыл. *Basic, Beginners – all-purpose* эмбебап + *symbolie* символды түрде +

калек (так в румынском и болгарском языках 38% одинаковых и сходных слов, в разговорной и просторечной форме данный процент еще выше) (см. *Ареал, Ареальная лингвистика, Глоттогенез, Конвергенция, Смешение языков, Языковой союз*).

Генеральная совокупность (от лат. *generalis* общий, главный) англ. *population* – общая совокупность *Информантов*, чьи языковые особенности служат объектом социолингвистического исследования. Г.с. может быть разной по масштабам: от населения отдельной страны до *Микросоциальной общности*, поэтому социолингвистическое исследование Г.с. осуществляется за счет описания *Выборочной совокупности информантов* (см. *Достоверность социолингвистических данных, Макросоциолингвистика, Методы социолингвистики, Микросоциолингвистика, Организация социолингвистического исследования, Респондент, Репрезентативный*).

Доминантный язык (от лат. *dominans, dominantis* господствующий) англ. *dominant language* – 1. Язык социально-доминантной группы. 2. Язык, обладающий большей коммуникативной мощностью в конкретном языковом контексте (см. *Доминирующий язык, Мозаичные страны, Экзоглотные государства, Эндоглотные государства*).

Бейсик (от англ. *Basic*, образованное от начальных букв слов *Beginners* для начинаю-

Instruction оқу + *Code* код деген сөздердің бастапқы әріптерінен құрастырылған) – *Ақпараттық тілдердің* немесе *Бағдарламау тілдерінің* бірі. Бейсикке қарапайым құрылым тән; ол компьютерді пайдаланудың алғашқы кезеңдерінде бағдарламалау үшін қолданылды (қара. *Апостериор тілдер*, *Априор тілдер*, *Бағдарламалау тілдері*, *Basic english*, *Жасанды тіл*, *Қосалқы тіл II*).

Билингв (лат. *bi...* екі(ден) + *lingua* тіл) англ. *bilingual* – *Қостілді адам* ұғымымен бірдей (қара. *Амбилингв*, *Амбилингвизм*, *Билингвизм*, *Біртілді адам*, *Біртілділік*, *Диглоссия*, *Көптілді адам*, *Көптілділік*, *Қостілділік*, *Семилингв*, *Семилингвизм*).

Билингвизм (лат. *bi...* екі(ден) + *lingua* тіл) ағыл. *bilingualism* – *Қостілділік*, *Полилингвизм* ұғымдармен бірдей (қара. *Көптілділік*, *Қостілді адам*).

Бихевиоризм (ағыл. *behaviour* іс-әрекет) ағыл. *behaviourism* – 1. Позитивті әлеуметтану ғылымындағы бағыт; оның негізіне іс-әрекеті және сыртқы ортаның ықпалына вербалды жауабы бақыланатын тұтас жиынтық ретінде адамның, жануарлардың мінез-құлқын (оның ішінде адамның *Тіл практикасы* да) түсіндіру енеді. Бихевиоризм ХХ ғ. 20-ыншы жж. қарқынды дамыды. Жалпы лингвистикада бихевиоризм – *Тілдің* мәні мен қызметін ағзаға сыртқы ортаның ықпалына ағзаның вербалды және эмоциялы реакциясының жиынтығы ретінде айқындау. Бихевиоризм Л. Блумфилдтің, дескриптивті лингвистика өкілдерінің (Б. Блок) еңбектерінде, семиотикалық теорияға (Ч.С. Мор-

щих + *all-purpose* универсальный + *symbolic* символический + *Instruction* учебный + *Code* код) – один из *Информационных языков*, или *Языков программирования*. Б. обладает простой структурой и использовался для программирования на начальных этапах использования компьютеров (см. *Апостериорные языки*, *Априорные языки*, *Basic English*, *Вспомогательный язык*, *Искусственный язык*, *Языки программирования*).

Билингв (от лат. *bi...* дву(х) + *lingua* язык) англ. *bilingual* – (см. *Амбилингв*, *Амбилингвизм*, *Двужычие*, *Монолингв*, *Монолингвизм*, *Семилингвизм*, *Билингвизм*, *Полиглот*, *Двужычие*, *Диглоссия*).

Билингвизм (от лат. *bi...* дву(х) + *lingua* язык) англ. *bilingualism* – то же, что *Двужычие*, *Полилингвизм* (см. *Билингв*, *Многоязычие*).

Бихевиоризм (от англ. *behaviour* поведение) англ. *behaviourism* – 1. Направление в позитивистской социологии, в основе которого лежит объяснение поведения человека (в т.ч. *Языкового поведения*) и животных как совокупности наблюдаемых действий и сводимых к ним вербальных ответов (реакций) на воздействие внешней среды (стимулы). Б. достиг расцвета в 20-е гг. ХХ в. 2. В общей лингвистике Б. – это определение сущности и функций *Языка* как совокупности вербальных и эмоциональных реакций организма на стимулы внешней среды. Б. в классическом виде представлен у Л. Блумфилда, представителей дескриптивной лингвистики (Б. Блок), в семиотической теории

рис), прагматизм теориясына (Ч.С. Пирс), ішінара трансформациялық-генеративті грамматикаға (Н. Хомский) қатысты тұжырымдарда көрсетілген (қара. *Антипозитивизм, Әдіснама, Позитивтілік*).

Болжам – 1. Қандай да бір құбылысты түсіндіру үшін ұсынылатын және *Верификацияны* талап ететін ғылыми жорамал. 2. Ғылым дамуының қазіргі деңгейінде ақиқат екендігін дәлелдеу мүмкін болмайтын жорамал (қара. *Теория*).

Бөгде сөз ағыл. *insertion* – шетел тілінің сөзі; әдетте, сөйлеуде өзінің «бөгделігін» анық байқатып тұрады; *Кодтардың алмасуы* кезінде, *Тілдердің араласуында, Қостілді адамның, Біртілді адамның* сөйлеуінде өзгеріссіз жұмсалады (қара. *Инноватор, Интернационалдандыру, Интернационалды лексика, Кірме*).

Бұқаралық ақпарат құралдары ағыл. *mass media* – қысқартылған нысаны БАҚ; *Масс-медиа* ұғымымен бірдей. БАҚ қатарына баспасөз (газет, журнал) телерадиохабары (радио мен телевизия), интернет (ақпараттық агенттіктер, интернет-басылымдар) жатады. *Тілдік жоспарлау субъектісі* ретінде БАҚ *Тілді қалыптандыру, Тілді нормаландыру* үдерістеріне елеулі әсер етеді, идеологияның, *Тіл идеологиясының* таралуына ықпал жасайды (қара. *Мультимедиа, Тілдік жоспарлау объектілері*).

Бүркемесіз диалект (грек. *dialektos* – әңгіме, жергілікті сөйленіс) – тиісінше *Әдеби тілі*

(Ч.У. Моррис), в теории прагматизма (Ч.С. Пирс), частично в трансформационно-генеративной грамматике (Н. Хомский) и др. (см. *Антипозитивизм, Методология, Позитивизм*).

Гипотеза (от греч. *hypothesis* предположение) – 1. Научное предположение, которое выдвигается для объяснения какого-либо явления и требующее *Верификации*. 2. Вероятностное предположение, истинность которого не может быть доказана на современном уровне развития науки (см. *Теория*).

Вкрапление англ. *insertion* – иноязычная единица (слово), которая, как правило, употребляется в неизменном виде при *Переключении кодов, Смешении языков*, в речи *Билингвов* и *Монолингвов*, сигнализируя о своей «иноязычности» (см. *Займствование, Инноватор, Интернационализация, Интернациональная лексика*).

Средства массовой информации (от лат. *informatio* осведомление, просвещение) англ. *mass media* – сокращенно СМИ; то же, что *Масс-медиа*. К СМИ относятся печать (газеты, журналы), телерадиовещание (радио, телевидение), интернет (информационные агентства, интернет-издания). СМИ как *Субъект языкового планирования* оказывают значительное влияние на процессы *Кодификации языка, Нормализации языка*, способствуют распространению *Идеологии, Языковой идеологии* (см. *Мультимедиа, Объекты языкового планирования*).

Неприкрытый диалект (от греч. *dialektos* разговор, говор, наречие) – *Диалект*, не име-

жоқ *Диалект*. Терминді Х. Клосс енгізген (қара. *Диалектология, Диглоссия, Тіл өмір сүруінің нысандары*).

Білім ортасы ағыл. *educational context* – білім мекемелерінде (мектеп, жоғары оқу орны және т.б.) *Тілді* пайдаланушылармен ұдайы қарым-қатынас жасаймай-ақ тілді үйренетін (кейде жасанды) орта (қара. *Ана тілі, Бірінші тіл, Қостілді білім, Қостілді білім типтері*).

Білім беру тілі (оқыту тілі) ағыл. *language of education* – білім беру саласында қолданылатын тіл (типтік бағдарламалары мен оқулықтардың тілі және кәсіби орта, білім ордаларында қолданылатын тіл ж.б.). Қазақстандағы Б.б.т. – қазақ, орыс, өзбек, түрік, ұйғыр және басқа тілдер. Үштұғырлы тіл саясатының енуімен Қазақстандағы Б.б.т. ағылшын тілі қосылды (қара. *Ана тілі, Қостілді білім беру, Қостілді білім беру типтері*).

Біртұтастық ағыл. *unitarism* – орталықтану бағыты, біртұтас болуға, оның ішінде *Әмбебап тілдің* болуына ұмтылыс. Ұлт мәселелерін шешуде біртұтастық және *Сегрегация* ұғымдары біріне-бірі кереғар. Біртұтастық ұлттық айырмашылықтарды есепке алмайды және ұлт мәселелерінің шешілуінің негізі жаппай, өзара *Ықпалға* байланысты, яғни халықтар арасындағы тілдік, мәдени, психологиялық, мемлекеттік-ұйымдастырушылық және т.б. өзгешеліктерді жоюда деп таниды (қара. *Тіл идеологиясы, Тіл саясаты, Тілдік бірдейлестіру*).

ющий соответствующего *Литературного языка*. Термин Х. Клосса (см. *Диалектология, Диглоссия, Формы существования языка*).

Образовательное окружение англ. *educational context* – окружение (иногда искусственное), в котором обучающийся изучает *Язык* без постоянного контакта с носителями языка в образовательных институтах (школе, вузе и др.) (см. *Первый язык, Родной язык, Двужычное образование, Типы двуязычного образования*).

Язык обучения англ. *language of education* – язык, на котором осуществляется образование (язык типовых программ, учебников, общения учителя и учеником и т.п.). В Казахстане Я.о. являются казахский, русский, узбекский, турецкий, уйгурский и др. языки. С введением трехязычия Я.о. в Казахстане становится также английский язык (см. *Родной язык, Двужычное образование, Типы двуязычного образования*).

Унитаризм (от фр. *unitarisme* < лат. *unitas* единство) англ. *unitarism* – тенденция к централизации, стремление к единству, в том числе к *Универсальному языку*. В решении национальных проблем друг другу противостоят две крайности *У.* и *Сегрегация*. *У.* игнорирует национальные различия и решение национальных проблем видит во всеобщей взаимной *Ассимиляции* – стирании языковых, культурных, психологических, государственно-организационных и др. различий между народами (см. *Языковая идеология, Языковая политика, Языковая унификация*).

Біртiлдi адам ағыл. *monolingual* – Монолингв ұғымымен бiрдей; бiр тiлдi меңгерген адам (қара. *Билингв, Билингвизм, Бiртiлдiлiк, Көптiлдi адам, Қостiлдi адам, Қостiлдiлiк, Монолингвизм*).

Біртiлдi қауымдастық ағыл. *monolingual community* – бiр Тiлдi пайдаланатын Тiлдiк қауымдастық (қара. *Біртiлдi адам, Бiртiлдiлiк, Көптiлдiлiк, Қауымдастық, Қостiлдi қауымдастық, Қостiлдiлiк, Микроэлементтiк қауымдастық*).

Біртiлдiлiк ағыл. *monolingualism* – қоғамның немесе жеке адамның бiр тiлдi меңгеруi және қолдануы (қара. *Біртiлдi адам, Бiртiлдi қауымдастық, Монолингв, Қостiлдi адам, Қостiлдiлiк*).

Біріншi тiл ағыл. *first language* – 1. *Қостiлдi адамның* тiлдердi дербес (онтогенетикалық) тұрғыдан меңгерген мерзiмi бойынша бiрiншi тiл. 2. Функционалдық тұрғыдан бастапқы (артықшылық берiлетiн) *Үстем тiл* (қара. *Ана тiлi, Басым тiл, Екiншi тiл, Тiл онтогенезi, Тiл филогенезi*).

Baby talk (ағыл. *baby* сәби + *talk* әңгiме) – жас баламен тiлдiк қарым-қатынастар жасаған кезде ересектер пайдаланатын қарапайымданған тiл. Ересектер өзiнiң сөзiн бала тiлiне қарай бейiмдейдi; бұл ретте бала тiлiнiң даму деңгейi ескерiледi: ересек адам грамматикалық дұрыс құрылымдарды пайдалана отырып, грамматиканың жеңiл, қарапайым нысандарын алады, өз сөзiн ықшам сөйлемдермен жеткiзедi, бұрыннан таныс, жиi қолданылатын сөздердi қолда-

Монолингв (от греч. *monos* один, единый, единственный + лат. *lingua* язык) англ. *monolingual* – человек, владеющий одним языком (см. *Билингв, Билингвизм, Монолингвизм, Полиглот*).

Одноязычная общность англ. *monolingual community* – *Языковая общность*, использующая один *Язык* (см. *Двуязычная общность, Двуязычие, Микросоциальная общность, Многоязычие, Монолингв, Монолингвизм, Общность*).

Монолингвизм (от греч. *monos* один, единый, единственный + лат. *lingua* язык + *-изм*) англ. *monolingualism* – владение и использование обществом или индивидом одного языка (см. *Билингв, Двуязычие, Монолингв, Одноязычная общность*).

Первый язык англ. *first language* – 1. Первый язык по времени индивидуального (онтогенетического) овладения языками *Билингва*. 2. Функционально первичный (предпочтительный) *Доминирующий язык* (см. *Второй язык, Доминантный язык, Онтогенез языка, Родной язык, Филогенез языка*).

Baby talk (англ. *baby* младенец + *talk* разговор) – упрощенный язык, используемый взрослыми при общении с маленькими детьми. Взрослые приспособливают свою речь к речи детей с учетом уровня языкового развития ребенка, систематически упрощая грамматику, но используя при этом грамматически правильные конструкции; предпочитая короткие однозначные предложения; выбирая легкие, наиболее частотные слова; четко артикулируя; повышая тон голоса; не-

нады, анық дауыспен сөздерін нақпа-нақ жеткізеді, айтылғанды бірнеше мәрте қайталап, баланың түсінгенін қадағалайды. Сәби-сөздің мүмкіндіктері (Ferguson, 1978, Ellis 1994) – қарым-қатынас жасау үдерісін жеңілдету, тілге үйрету және баланың *Әлеуметтенуіне* ықпал ету (қара. *Тілдік қабілет, Ішпей сөйлеу*).

Basic English (ағыл. *Basic: Beginners* алғаш бастағандар үшін + *all-purpose* әмбебап + *symbolie* символды түрде + *Instruction* оқу + *Code* код деген сөздердің бастапқы әріптерінен құрастырылған + *English* ағылшын) – халықаралық *Жасанды тілдердің* бірі; ағылшын жазушысы және тілші-ғалымы Ч.К. Огден (1926–1930) жасаған, қарапайымдалған ағылшын тілі. Ч.К. Огден бейсик англиш аталымының құрамындағы BASIC сөзін былайша тараптып, қабылдауды ұсынды – *British American Scientific International Commercial*. Бейсик англиш халықаралық *Қосалқы тіл* ретінде пайдалану мүддесінде жасалған болатын. Бейсик англиштің сөздік құрамы мен грамматикасы барынша шектеулі: онда зат есім – 600, сын есім – 150, тірек сөздердің саны – 100 (*can, do, across, after, to, the, all, if, not, very*), 18 етістік тұлғасы басқа сөздермен тіркескен жағдайда 4000-ға жуық жалпы қолданыстағы етістіктерді алмастыра алады, мыс., *'put together assemble'* немесе *'combine'* үшін; *'make up invent'* үшін, *'take pictures photograph'* үшін және т.б. Көптік жалғауды, сын есімнің шырайларын жасау, сондай-ақ префикс пен суффикс арқылы сөзді түрлендіру (мыс., *un-, -er, -ing, -ed, -ly,*) үшін бірнеше ереже пайдаланылады. Бейсик англиш қазірге дейін ағылшын тілін

однократно повторяя сказанное и проверяя, понял ли ребенок сказанное. Возможные функции В.т. (Ferguson 1978, Ellis 1994): облегчение процесса общения, обучение языку и *Социализация* ребенка (см. *Внутренняя речь, Языковая способность*).

Basic English (от англ. *Basic*: от начальных букв слов *Beginners* для начинающих + *all-purpose* универсальный + *symbolie* символический + *Instruction* учебный + *Code* код + *English* английский) – один из международных *Искусственных языков*, упрощенный английский язык, созданный британским писателем и лингвистом Ч.К. Огденом (1926–1930). Название Б.и. расшифровывалось им как *BASIC – British American Scientific International Commercial*. Б.и. предназначался для использования в качестве международного *Вспомогательного языка*. Лексический состав и грамматика Б.и. состоит из ограниченного числа словарных единиц: 600 имен существительных, 150 имен прилагательных, 100 операционных слов (*can, do, across, after, to, the, all, if, not, very*), 18 глаголов, которые при помощи комбинации с другими словами могут заменить около 4000 общепринятых английских глаголов, напр.: *put together* для *assemble* или *combine*; *make up* для *invent*; *take pictures* для *photograph* и т.п. Используется несколько правил образования множественного числа, степеней сравнения имен прилагательных, присоединения префиксов и суффиксов, типа *un-, -er, -ing, -ed, -ly,* и проч. Б.и. до сих пор используется на начальных этапах изучения английского языка. Б.и. описан в книгах Ч.К. Огдена

үйренудің бастапқы кезеңдерінде игеріледі. Бейсик инглиш туралы Ч.К. Огденнің «Бейсик инглиш» (1930), «Слова в бейсик» (1932), және «АВС Бейсик инглиш» (1932) атты еңбектерінде баяндалған (қара. *Бағдарламалау тілдері, Бейсик, Лексификатор, Халықаралық тіл*).

Варваризм (грек. *barbaros* бөгде; жатжерлік) англ. *barbarism* – тілді пайдаланушылардың тілінде ұдайы қолданылатын, алайда тілдің лексикалық құрамына енген, фонетикалық тұрғыдан бейімделмеген, тілді пайдаланушылар бөгде сөз деп танитын, өзге тіл сөзі немесе сөз тіркесі. Мыс., ауызекі сөйлеу тілінде қолданылатын *‘значит, давай, мешать эту, дворга шығу’* қазақ тілі үшін варваризмдер болып саналады (қара. *Кірме, Байырғы сөз*).

Верификация (фр. *verification* < лат. *ver us* ақиқат + *facere* істеу) ағыл. *verification* – фактілер мен істің ақиқат жағдайын таразылауға сүйенетін әлеуметтік лингвистика *Болжамдарын* бағалау тәртібі; ғылыми қағидалардың шынайылығын тексеру; олардың нақтылығы мен дәлдігін тәжірибе арқылы айқындау; болжамның шынайылығын эмпирикалық тұрғыдан бекіту (қара. *Әдіснама, Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Сенімділік, Сыпатылық, Талаптарға жарамдылық, Теория*).

Вернакуландыру (ағыл. *vernacular* туған, жергілікті) ағыл. *vernacularization* – *Тіл идеологиясының* бір түрі; *Жергілікті*

«Бейсик инглиш» (1930), «Слова в бейсик» (1932) и «АВС Бейсик инглиш» (1932) (см. *Бейсик, Лексификатор, Международный язык, Языки программирования*).

Варваризм (от греч. *barbaros* чужеземный) англ. *barbarism* – иноязычное слово или выражение, имеющее регулярное употребление, но не вошедшее в лексическую систему языка, не освоенное полностью, не подвергшееся фонетической адаптации и воспринимаемое носителями языка как чужеродное. Напр., для русского языка В. являются выражения *who is who? de facto* и др. (см. *Заемствование, Исконное слово*).

Верификация (от фр. *verification* < лат. *ver us* истинный + *facere* делать) англ. *verification* – процедура оценки социолингвистических *Гипотез*, состоящая в соотнесении их с фактами и реальным положением дел; проверка истинности теоретических положений, установление их достоверности опытным путем; эмпирическое подтверждение истинности гипотезы (см. *Достоверность социолингвистических данных, Валидность, Методология, Надежность, Организация социолингвистического исследования, Программа социолингвистического исследования, Репрезентативный, Теория*).

Вернакулизация (от англ. *vernacular* родной, местный) англ. *vernacularization* – разновидность *Языковой идеологии*, основанная

тілдің функцияларын қалпына келтіру, оны *Мемлекеттік тіл, Ресми тіл* деп жариялау идеясына негізделеді (қара. *Автохтон тіл, Негізгі тіл, Тіл саясаты, Тілдік жағдаят, Тілдік жоспарлау*).

Вестерндендіру (ағыл. *west* батыс) ағыл. *westernization* – *Тіл идеологиясының* бір түрі; тілді батыс мәдениетімен, батыс елдері тілдерімен бірдейлестіру идеясына негізделеді. Вестерндендіру батыс Еуропа тілдерінен сөздердің шектен тыс көп енуі арқылы көрініс табады, мыс., түрік тілінің латын әліпбиіне көшуі нәтижесінде түрік тіліне француз, ағылшын тілдерінен және басқа да еуропалық тілдерден көптеген кірме сөздер енген (қара. *Тіл саясаты, Тілдерді реттеу, Тілдік жағдаят, Тілдік жоспарлау*).

Волапюк (ағыл. *volapuk* деген сөзден бұрмаланған *world* > *vol* әлем + *speak* > *puk* сөйлеу) ағыл. *Volapuk* – аралас априор-апостериорлы типтегі халықаралық *Жасанды тіл*. Волапюкті И.М. Шлейер 1879 ж. құрастырған. Волапюк лексикасы – негізінен ағылшын тілінен, сондай-ақ неміс, француз және латын тілдерінен алынған, тұрқы өзгертілген (бұрмаланған) сөздер; орфографиялық емлесінде фонетикалық ұстаным игеріледі; грамматикалық құрылымына күрделі сипат тән; егістік және есім грамматикалық категориялары жиі қолданылады Волапюк кең таралымға ие бола алмады (қара. *Апостериор тілдер, Априор тілдер, Идо, Қосалқы тіл II, Лексификатор, Халықаралық тілдер, Эсперанто*).

на идее восстановления функций *Местного языка* и провозглашении его *Государственным языком, Официальным языком* (см. *Автохтонный язык, Коренной язык, Языковая политика, Языковая ситуация, Языковое планирование*).

Вестернизация (от англ. *west* запад) англ. *westernization* – разновидность *Языковой идеологии*, основанная на идее идентификации с западом, западными культурами и языками. В. может выражаться в чрезмерных заимствованиях из западноевропейских языков, напр., переход турецкого языка на латинский алфавит и сопровождавшие его заимствования из французского, английского и других европейских языков (см. *Языковая политика, Языковая ситуация, Языковое планирование, Языковое регулирование*).

Волапюк (искаженное *volapuk* от англ. *world* > *vol* мир + *speak* > *puk* говорить) каз. *волапюк*, англ. *Volapuk* – международный *Искусственный язык* априорно-апостериорного смешанного типа. В. создан И.М. Шлейером (1879). Лексика В. состоит из видоизмененных (деформированных) слов, в основном, англ., а также нем., фр., лат. и др. языков, в орфографии используется фонетический принцип; грамматическая структура имеет сложный характер; используется большое число именных и глагольных грамматических категорий. В. не получил широкого распространения (см. *Апостериорные языки, Априорные языки, Вспомогательный язык, Идо, Лексификатор, Международные языки, Эсперанто*).

Вульгаризм (лат. *vulgaris* жай, қарапайым) ағыл. *vulgarism* – әдеби тілде сөйлеу үдерісінде қолданылған оспадар, тұрпайы сөз (қара. *Дисфемизм, Инвектива, Обсцен (тыйым) лексика, Табу, Эвфемизм*).

Гегемония (грек. *hegemonia* өктемдік, біріншілік) ағыл. *hegemony* – өктемдік, қоғамда *Өкіметтің* қарым-қатынастарын жүзеге асыру тәсілдерінің бірі. Мыс., қоғамдағы әлеуметтік топтың бірі екіншісінен басым болады. Өктемдік зорлықпен, өкіметтің ресмилігін мойындататын әлеуметтік институттарды (отбасы, шіркеу) пайдалану арқылы болуы мүмкін. Өктемдік *Тіл саясатында, Тілдік жо-спарлауда* көрініс табады (қара. *Идеология, Лингвоцид, Маркшылдық, Сегрегация, Сыни дискурстық талдау, Төзімділік, Тіл беделі*).

Гендер (ағыл. *gender* жыныс) ағыл. *gender* – нақты тілдік категория болып есептелмейтін (кейде мәдениеттің концептісі ретінде қарастырылатын), алайда тілдің нысандары мен мағыналарын өзбетінше танытуға қабілеті жоқ әлеуметтік/әлеуметтік-мәдени жыныс түрі. Әлеуметтік философияда, әлеуметтануда, тарих және саясаттану ғылымдарында гендер әлеуметтік жынысты биологиялық жыныстан (*sexus*) саралап ажырату үшін пайдаланылады. Лингвистикалық тұжырымдама бойынша жыныс гендердің мәдени жағынан ұғындырылады, бейнелеуіш құралдарының көмегі арқылы *Дискурс практикасында* нақтыланады. Гендерлік зерттеулер тіл білімінде пәнаралық мәртебеге ие (қара. *Әйел тілі, Гендер лингвистикасы, Гендер сәйкестілігі, Гендер стереотиптері, Гендерлект, Ер адам тілі және әйел тілі*,

Вульгаризм (от лат. *vulgaris* простой) англ. *vulgarism* – грубое, пошлое слово, употребленное в *Литературном языке* (см. *Дисфемизм, Инвектива, Обсценная (запретная) лексика, Табу, Эвфемизм*).

Гегемония (от греч. *hegemonia* господство, первенство) англ. *hegemony* – один из способов реализации отношений *Власти* в обществе, напр., доминирования одного социального класса над другим. Г. может осуществляться путем насилия, использования социальных институтов (семья, церковь), которые обеспечивают легитимность власти. Г. может присутствовать в *Языковой идеологии, Языковой политике* (см. *Идеология, Критический дискур-ный анализ, Лингвоцид, Марксизм, Престиж языка, Сегрегация, Толерантность*).

Гендер (от англ. *gender* род, пол) англ. *gender* – социальный/социокультурный пол, не являющийся собственно языковой категорией (иногда рассматривается как концепт культуры), но способный проявляться в формах и значениях языка. В социальной философии, социологии, истории, политологии Г. используется для дифференциации социального пола от биологического пола (*sexus*). В основе лингвистических концепций часто лежит понимание пола как культурной репрезентации Г., конструируемой соответствующими *Дискурсными практиками* при помощи выразительных средств языка. Гендерные исследования получили в языкознании статус междисциплинарных (см. *Гендерлект, Гендерная асимметрия в языке, Гендерная идентичность, Гендерная лингвистика, Гендерные стереотипы, Женский*

Сексизм, Тілдегі гендерлік асимметрия, Тілді феминистік сынау).

Гендер лингвистикасы (ағыл. *gender* жыныс + фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *gender linguistics* – тілді пайдаланушылардың жыныстық айырмашылықтарына байланысты тілдік құбылыстарды зерттейтін айрықша лингвистикалық пән (қара. *Әйел тілі, Гендер, Гендерлект, Ер адам және әйел тілі, Сексизм, Тілдегі гендерлік асимметрия, Тілді феминистік сынау).*

Гендер сәйкестілігі (ағыл. *gender* жыныс) ағыл. *gender identity* – *Гендерге* қатысты жеке адам орнықтыратын *Сәйкестілік* (қара. *Гендер лингвистикасы, Гендер стереотиптері, Тілдегі гендерлік асимметрия, Тілді феминистік сынау, Тілдік сәйкестілік).*

Гендер стереотиптері (ағыл. *gender* жыныс және грек. *stereos* қатаң + *typos* таңба, белгі, із) ағыл. *gender based stereotypes* – ер адамдар және әйелдер қандай қасиеттерге ие, сондай-ақ өздерін қалай ұстайтындығы туралы түсінік (сенім). Мыс., ер адамдарға және әйелдерге тән деп есептелетін гендерлік стереотиптердің қатарында логикалылық vs. аңғарымпаздық; абстрактілік vs. нақтылық, тәуекелшілдік vs. экспрессиялық, саналылық vs. сезімге берілгіштік, үстемдік vs. бағыныштылық, тәртіп vs. хаос, еркіндік vs. ұжымшылдық, белсенділік vs. енжарлық, тұрақсыздық vs. тұрақтылық және т.б. болады (қара. *Гендер, Гендер лингвистикасы, Әйел тілі, Ер адам және әйел тілі, Сексизм, Стереотиптер, Тілді феминистік сынау).*

язык, Мужская и женская речь, Сексизм, Феминистская критика языка).

Гендерная лингвистика (от англ. *gender* род, пол и фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык)) англ. *gender linguistics* – особая лингвистическая дисциплина, изучающая языковые явления в связи с различиями носителей языка по полу (см. *Гендер, Гендерлект, Гендерная асимметрия в языке, Женский язык, Мужская и женская речь, Сексизм, Феминистская критика языка).*

Гендерная идентичность (от англ. *gender* род, пол и лат. *identicus* тождественный) англ. *gender identity* – *Идентичность*, устанавливаемая индивидом по отношению к *Гендеру* (см. *Гендерная асимметрия в языке, Гендерная лингвистика, Гендерные стереотипы, Феминистская критика языка, Языковая идентичность).*

Гендерные стереотипы (от англ. *gender* род, пол и греч. *stereos* твердый + *typos* отпечаток) англ. *gender based stereotypes* – сформировавшиеся в культуре обобщенные представления (убеждения) о том, какие качества имеют и как действительно ведут себя мужчины и женщины, напр., среди приписываемых мужчине и женщине Г.с. имеются логичность vs. интуитивность, абстрактность vs. конкретность, инструментальность vs. экспрессивность, сознательность vs. бессознательность, власть vs. подчинение, порядок vs. хаос, независимость vs. коллективность, активность vs. пассивность, непостоянство vs. консервативность и т.п. (*Гендер, Гендерная лингвистика, Женский язык, Мужская и женская речь, Сексизм, Стереотипы, Феминистская критика языка).*

Гендерлект (ағыл. *gender* жыныс + (*dia*) *lektos* диалект) ағыл. *genderlect* – бір *Этникалық тіл, Ұлттық тіл, Социолект* көлемінде ер адамдар тілдерімен салыстырғанда vs. әйелдер тілінің лексикалық, эмоциялы-экспрессиялы, грамматикалық, стильдік және басқа да ерекшеліктері. Гендерлект *Ер адам тілі және әйел тілі* белгілерінің тұрақты жиынтығы болатынын білдіреді, алайда олардың арасындағы айырым белгілер айтарлықтай емес. Ер адам тілі және әйел тілі кез келген *Сөйлеу актісінде* байқала бермейді, жыныс коммуникацияның айқындаушы факторы дегенге дәлел бола алмайды (*Гендер лингвистикасы* дамуының алғашқы кезеңінде осындай болжам болды). Өртүрлі *Коммуникативтік жағдаятта Кодтардың алмасуы* кезінде жеке адамның әралуан тілдік мінез-құлықты аңғаруға қабілеті бар. Ер адамдар мен әйелдердің мінез-құлқының стратегиясы мен тактикасы олар өмір сүретін қоғамдағы мәдени дәстүрге барынша тәуелді болады. Ер адамдар және әйелдердің әлемнің ассоциативтік бейнесіндегі *Гендер стереотиптерінің* айырым белгілерін талқылау әлі де жалғасуда (қара. *Әйел тілі, Гендер, Гендер сәйкестілігі, Сексизм, Тілдегі гендерлік асимметрия, Тілді феминистік сынау*).

Геноцид (грек. *genos* тайпа + лат. *caedere* қыру, дәлме-дәл: тайпаны қырып-жою) ағыл. *genocide* – жаппай қыру; тұрғындардың жекелеген топтарын нәсілдік, ұлттық, этникалық, тілдік немесе діни белгілері бойынша қырып-жою, сондай-ақ олардың аталған белгілеріне қарай толықтай немесе ішінара қырылуын көздеп, әдейі жасалатын өмір жағдайы. Биологиялық жаппай

Гендерлект (от англ. *gender* род, пол + (*dia*) *lektos* диалект) англ. *genderlect* – лексические, эмоционально-экспрессивные, грамматические, стилистические и иные особенности языка женщин vs. мужчин в пределах одного *Этнического языка, Национального языка, Социолекта*. Г. обладает постоянным набором признаков *Мужской и женской речи*, однако различия между ними не столь значительны, не проявляют себя в любом *Речевом акте*, не свидетельствуют о том, что пол является определяющим фактором коммуникации (как это предполагалось на начальном этапе развития *Гендерной лингвистики*). Кроме того, один и тот же человек в разных *Коммуникативных ситуациях* при *Переключении кода* способен обнаруживать различное речевое поведение; стратегии и тактики речевого поведения мужчин и женщин находятся в сильной зависимости от культурной традиции данного общества. Продолжают обсуждаться различия в *Гендерных стереотипах*, мужской и женской ассоциативных картинах мира (см. *Гендер, Гендерная асимметрия в языке, Гендерная идентичность, Гендерная лингвистика, Женский язык, Сексизм, Феминистская критика языка*)

Геноцид (от греч. *genos* род + лат. *caedere* убивать, букв. уничтожение рода, племени) англ. *genocide* – истребление отдельных групп населения по расовым, национальным, этническим, языковым или религиозным признакам, а также умышленное создание жизненных условий, рассчитанных на полное или частичное физическое уничтожение этих групп; биологический Г. – меры

қыру – бала тууды тоқтатуға қатысты шаралар. *Апартеидтің* кейбір актілері геноцид болып табылады. «Геноцид қылмысының және ол үшін жазалаудың алдын алу туралы» халықаралық конвенция (1948) жаппай қыруды жүзеге асырған кінәлі адамдардың халықаралық қылмыстық жауапкершілігін айқындайды. Тілдік белгілері бойынша геноцидтің үлгілерінің бірі – Франциядағы Ұлы төңкеріс тұсында «ұлттың тұтастығы» үшін аймақтық тілдер мен диалектілерді толық жою идеясы; аталған кезеңде арнаулы заңға (1794) сәйкес ресми құжаттар тек француз тілінде жасалды (қара. *Дискриминация, Лингвоцид, Сегрегация, Тілдің ауысуы*).

Гетероген тілдер (грек. *hetero* басқа + *genes* біртекті емес) ағыл. *heterogeneous languages* – туыстас емес, сондықтан бір-біріне ұқсамайтын тілдер. Мыс., қазақ тілі (түркі тілі) және орыс тілі (славян тілі) гетерогенді тілдер ретінде жіктеледі (қара. *Гетероморф тілдер, Гомоген тілдер, Тілдік әулет, Тілдік жағдаят, Тілдің типі*).

Гетероген этнос (грек. *hetero* басқа + *genes* біртекті емес және *ethnos* халық, тайпа) ағыл. *heterogeneous* – тілдік құрылымы жағынан әртүрлі *Этнос* (халық, Ұлт), мыс., Қазақстанның гетерогенді этносы (қара. *Гомоген этнос, Қосарланған елдер, Мозаика елдер, Экзоглос мемлекеттер, Эндоглос мемлекеттер*).

Гетероморф тілдер (грек. *hetero* басқа + *morphe* нысан; әртүрлі құрылымды) ағыл. *hybrid language* – аралуан *Тілдің типтеріне* жататын, яғни типологиялық (құрылымдық) тұрғыдан әр басқа тілдер. Мыс., қазақ тілінің

по предотвращению деторождаемости и т.п. Г. являются некоторые акты *Апартеида*. Международная конвенция «О предупреждении преступления геноцида и наказания за него» (1948) устанавливает международную уголовную ответственность виновных в совершении Г. Примером языкового Г. может служить идея полного уничтожения региональных языков и диалектов во имя «единства нации» в период Великой революции во Франции, когда все официальные документы, согласно специальному декрету (1794), составлялись только на французском языке (см. *Лингвоцид, Дискриминация, Сегрегация, Смена языка*).

Гетерогенные языки (от греч. *hetero* другой + *genes* неоднородный) англ. *heterogeneous languages* – неродственные и потому несходные языки. Напр., казахский (тюркский) и русский (славянский) языки квалифицируются как Г.я. (см. *Гомогенные языки, Гетероморфные языки, Тип языка, Языковая семья, Языковая ситуация*).

Гетерогенный этнос (от греч. *hetero* другой + *genes* неоднородный и *ethnos* народ, племя) англ. *heterogeneous* – неоднородный в языковом отношении *Этнос* (народ, *Нация*) напр., Г.э. Казахстана (см. *Гомогенный этнос, Двоичные страны, Мозаичные страны, Экзоглосные государства, Эндоглосные государства*).

Гетероморфные языки (греч. *hetero* другой + *morphe* форма, букв. разноструктурный) англ. *hybrid language* – языки, относящиеся к разным *Типам языков*, т.е. типологически (структурно) различные языки. Напр.,

(жалғамалы) және орыс тілінің (флексиялы) құрылымдық жүйесі әртүрлі болғандықтан, олар гетероморфты тілдер ретінде жіктеледі (қара. *Гетероген тілдер, Гомоморф тілдер, Тілдерді топтастыру, Тілдік жағдаят, Тілдің туні*).

Гиперкоррекция (грек. *hyper* жоғары, үстіңгі + нем. *Korrektion* < лат. *correctio* түзету) ағыл. *hypercorrection* – лингвистикалық нысандарды өлшеусіз, шектен тыс қорыту. Сөйлеу үдерісінде әлеуметтік беделі төмендеу *Тіл-жарыспаны* пайдаланушылар өз сөзінде беделі жоғары тіл-жарыспалары белгілерін қолдануға ұмтылады, соның нәтижесінде грамматикалық қағидаларды шектен тыс жалпылауға немесе негізсіз ұлғайтуға жол береді. Осындай типтес жағдайларды сипаттау үшін гиперкоррекция немесе *Аналогия* қолданылады (қара. *Тіл беделі*).

Глоссарий (лат. *glossarium* сөздік) ағыл. *glossary* – *Мәтіннің* түсіндірме сөздігі; қандайда бір мәтіннің немесе оның бір үзінді бөлігінің түсіндірме сөздігі. Мыс., жазба ескерткіштер мәтінінің түсіндірме сөздігі, *Екінші тіл* оқулығындағы мәтіннің түсіндірме сөздігі.

Глоттогенез (грек. *glotta* тіл, сөйлеу + *genesis* пайда болу) ағыл. *glottogenesis* – 1. Таңбалардың басқа жүйелерінен айырмаланатын, адамның *Табиғи тілінің* қалыптасу үдерісі. Глоттогенез теориясы ХХ ғ. бойында антропологтармен және палеоневрологтармен бірлесе отырып талданды (А. Тромбетти, Б. Розенкранц). Парижде глоттогенезді зерттеу жөніндегі халықаралық қоғам құрылған (1984). Бұл

казахский (агглютинативный) и русский (флективный) квалифицируются как Г.я. (см. *Гомоморфные языки, Гетерогенные языки, Классификация языков, Тип языка, Языковая ситуация*).

Гиперкоррекция (от греч. *hyper* над, сверх + нем. *Korrektion* < лат. *correctio* исправлять) англ. *hypercorrection* – чрезмерное обобщение лингвистической формы. Термин Г. обычно используется для описания случаев, когда носители социально менее престижного *Варианта языка* в попытке применить в своей речи черты более престижного варианта языка подвергают сверхгенерализации грамматические правила или необоснованно расширяют *Аналогию* (см. *Престиж языка*).

Глоссарий (от лат. *glossarium* словарь) англ. *glossary* – толковый словарь к какому-либо *Тексту*, или его отрывку. Напр., Г. письменного памятника, Г. к тексту в учебнике *Второго языка*.

Глоттогенез (от греч. *glotta* язык, речь + *genesis* происхождение) англ. *glottogenesis* – 1. Процесс становления человеческого *Естественного языка*, отличающегося от других систем знаков. Теория Г. разрабатывалась на протяжении ХХ в. совместно с антропологами и палеоневрологами (А. Тромбетти, Б. Розенкранц); в Париже учреждено Международное общество по исследованию Г. (1984). В результате исследований Г. уче-

мәселені зерттеудің нәтижесінде ғалымдар табиғи дыбыстық тілдің бөлік-бөлшектерге таратылған нысанының (қазіргі тілге жақын) пайда болуын неандерталдықтар мен қазіргі типтегі алғашқы адамдардың арасындағы кезеңге жатқызады (*Homo sapiens*, бұдан 100 мың жылдай бұрын). 2. Тілдің *Диахронды әлеуметтік лингвистиканың* пәні ретінде пайда болуы (қалыптасуы). Глоттогенездің төмендегідей факторлары сипатталады: тарихи-генетикалық ажыратылу, *Тілдік қатынас*, *Тілді қалыптандыру* және тілді *Стандарттау*, *Миграция*, окшаулау, жаулап алу арқылы *Диалектілерді* айрықшалау, *Пиджиннің*, *Креол тілдерінің* пайда болуы, *Ұлттың* түзілуі, этностық, *Сәйкестілік*, діни ағымдар, *Тілдің жаңғырыуына* ұмтылыс, жеке адам қызметінің нәтижесі (Данте, Лютер, К. Ататүрік және т.б.), сауда байланыстары, құлдық, плантация шаруашылығы, сондай-ақ халықаралық *Жасанды тілдерді* жоспарлы түрде құру (қара. *Дивергенция*, *Интерференция*, *Конвергенция*, *Қостілділік*, *Тіл моногенезі*, *Тіл онтогенезі*, *Тіл саясаты*, *Тіл филогенезі*, *Тілдердің дивергентті дамуы*, *Тілдердің конвергентті дамуы*, *Тілдік жоспарлау*, *Тілдің пайда болуы*).

Гомоген елдер (грек. *homos* тең, біртекті, бірдей + *genos* тек, пайда болу) – тілдік тұрғыдан карағанда, біртекті елдер, мыс., Жапония, Венгрия (қара. *Қосарланған елдер*, *Мозаика елдер*, *Тілдік жағдаят*, *Экзоглос мемлекеттер*, *Эндоглос мемлекеттер*).

Гомоген тілдер (грек. *homos* тең, біртекті, бірдей + *genos* тек, пайда болу) ағыл. *homogeneous languages* – туыстас, сондықтан

ные ориентировочно относят возникновение естественного звукового языка в его членораздельной (близкой к современной) форме к периоду между неандертальцами и первыми людьми современного типа (*Homo sapiens*, ок. 100 тыс. лет назад). 2. Образование (формирование) языка как предмета *Диахронической социолингвистики*. Описаны следующие факторы Г.: историко-генетическое расщепление, *Языковой контакт*, *Кодификация языка* и *Стандартизация языка*, выделение *Диалектов* путем *Миграции*, изоляции, завоеваний, образование *Пиджинов*, *Креольских языков*, образование *Нации*, этничность, *Идентичность*, религиозные течения, попытки *Возрождения языка*, результат деятельности личности (Данте, Лютер, К. Ататюрк и др.), торговые контакты, рабство, плантационное хозяйство, а также плановое создание международных *Искусственных языков* (см. *Билингвизм*, *Дивергентное развитие языков*, *Дивергенция*, *Интерференция*, *Конвергентное развитие языков*, *Конвергенция*, *Моногенез языка*, *Онтогенез языка*, *Происхождение языка*, *Филогенез языка*, *Языковая политика*, *Языковое планирование*).

Гомогенные страны (от греч. *homos* равный, однородный, одинаковый + *genos* род, происхождение) – однородные в языковом отношении страны, напр., Япония, Венгрия (см. *Двоичные страны*, *Мозаичные страны*, *Экзоглосные государства*, *Эндоглосные государства*, *Языковая ситуация*).

Гомогенные языки (от греч. *homos* равный, однородный, одинаковый + *genos* род, происхождение) англ. *homogeneous languages* –

құрылымы ұқсас тілдер. Мыс., түркі тілдеріне жататын қазақ және қырғыз тілдері гомоген тілдер болып табылады (қара. *Гетероген тілдер, Гомоморф тілдер, Тілдік әулет, Тілдік жағдаят, Тілдің түні*).

Гомоген этнос (грек. *homos* тең, біртекті, бірдей + *genos* тек, пайда болу жән *ethnos* халық, тайпа) – тілдік тұрғыдан қарағанда, біртекті *Этнос*, мыс., Венгрия гомогенді этностан тұрады (қара. *Гетероген этнос, Мозаика елдер, Экзоглот мемлекеттер, Эндоглот мемлекеттер*).

Гомоморф тілдер (грек. *homos* тең, біртекті, бірдей + *morphe* құрылым) – типологиялық тұрғыдан бір топтағы тілдер. Мыс., тілдердің жалғамалы типіне жататын қазақ және қырғыз тілдері гомоморфты тілдер ретінде қарастырылады (қара. *Гетероморф тілдер, Гомоген тілдер, Тілдерді топтастыру, Тілдік жағдаят, Тілдің түні*).

Графика (грек. *graphike* < *grapho* жазамын, сызамын, сурет саламын) ағыл. *script* – 1. Жазу таңбаларын, әріптерін сызу; заттардың бейнелерін тұтас сызықтармен, үзік сызықтарын сызу өнері; сондай-ақ осы өнер туындысы. 2. *Тіл білімінің жазу (Әліпби, графика) туралы саласы; ол дыбыстар мен әріптердің арақатынасын және оларды жеткізу жолдарын зерттейді* (қара. *Графикалау, Кирилл әліпбиі, Жазба тіл, Жазбасы жоқ тіл, Латын әліпбиі, Латындандыру*).

Графикалау (грек. *grapho* – жазамын, сызамын, сурет саламын) ағыл. *graphization* –

родственные и потому структурно сходные языки. Напр., казахский и киргизский языки, относящиеся к тюркским языкам, рассматриваются как Г.я. (см. *Гетерогенные языки, Гомоморфные языки, Тип языка, Языковая семья, Языковая ситуация*).

Гомогенный этнос (от греч. *homos* равный, однородный, одинаковый + *genos* род, происхождение и *ethnos* народ, племя) – однородный в языковом отношении *Этнос*, напр. Г.э. Венгрии (ср. *Гетерогенный этнос, Мозаичные страны, Экзоглотные государства, Эндоглотные государства*).

Гомоморфные языки (от греч. *homos* равный, однородный, одинаковый + *morphe* структура) – языки одного типологического класса, напр., казахский и киргизский языки, относящиеся к агглютинативному типу языков, рассматриваются как Г.я. (см. *Гетероморфные языки, Гомогенные языки, Тип языка, Языковая ситуация, Классификация языков*).

Графика (от греч. *graphike* < *grapho* пишу, черчу, рисую) англ. *script* – 1. Начертание письменных или печатных знаков, букв, искусство изображения предметов линиями и штрихами, а также произведения этого искусства. 2. Раздел *Языкознания* о письме (*Алфавите, Г.*), изучающий соотношения между буквами и звуками и способы их передачи (см. *Бесписьменный язык, Графизация, Латинизация, Латиница, Кириллица, Письменный язык*).

Графизация (от греч. *grapho* пишу, черчу, рисую + суффикс *-изация*) англ. *graphi-*

бұрын *Жазбасы жоқ тілдердің* жаңа жазуын жасау немесе жазбасы жоқ тілдерді қолданыстағы жазуға бейімдеу (қара. *Әліпби, Графика, Латын әліпбиі, Латындандыру, Жазба тіл, Кирилл әліпбиі*).

Граффитти (итал. *graffiti* < *graffito* сызат түскен) ағыл. *graffiti* – 1. Көне жазулар, негізінен тұрмыстық сипаттағы жазулар, мыс., құмыраларға, ыдыстарға және т.б. жазылған жазулар. 2. Аэрозоль бояумен қабырғаларға, қақпаларға жазылған жазулар (қара. *Жазу*).

Дағдарысты жас ағыл. *critical age* – *Екінші тілді* толық меңгеру және *Тілдік құзыретке* толыққанды қол жеткізу мүмкін болмайтын жас мөлшері. Дағдарысты жасқа жеткен адамдар, әдетте, *Акцентті* жеңе алмайды, грамматикалық қателер жіберуді жалғастыра береді (қара. *Интерференция, Фоссилдану*).

Дактилология (грек. *dactilos* саусақ + *logos* ілім) – қолдың саусақтары арқылы қалыптасқан *Әліпби*; мыс., ағылшынша, орысша, полякша дактилология; мылқау адамдар дактилологияның көмегі арқылы қарым-қатынас жасайды ('қол әліпбиі', 'саусақтар тілі') (қара. *БІМ-ишара тілі*).

Дәнекер тіл ағыл. *mediator language* – екі немесе одан да көп *Этникалық топтардың* қарым-қатынасы үшін пайдаланылатын тіл, бірақ бұл ретте тілдердің ешқайсысы да *Ана тілі* мәртебесінде емес. Макродәнекер тіл (ол атқаратын қоғамдық қызмет саны жағынан барынша ауқымды) және микро-дәнекер тіл (бір немесе бірнеше қоғамдық

zation – создание новой письменности или приспособление существующей письменности для ранее *Бесписьменных языков* (см. *Алфавит, Графика, Латинизация, Латиница, Кириллица, Письменный язык*).

Граффитти (от итал. *graffiti* < *graffito* нацарапанный) *көне жазулар*, англ. *graffiti* – 1. Древние надписи, главным образом, бытового характера, напр., рисунки, нацарапанные на стенках сосудов, чаш и т.п. 2. Надписи на стенах, заборах, нанесенные аэрозольной краской (см. *Письмо*).

Критический возраст англ. *critical age* – возраст, по достижении которого невозможно полное усвоение *Второго языка* и достижение полной *Языковой компетенции*. Достигнув К.в., люди обычно не могут преодолеть *Акцент*, продолжают делать грамматические и прагматические ошибки (см. *Интерференция, Фоссилизация*).

Дактилология (от греч. *dactilos* палец + *logos* учение) – *Алфавит*, воспроизведенный пальцами рук, напр., английская, русская, польская Д.; способ общения глухонемых при помощи Д. ('ручная азбука', 'язык пальцев') (см. *Язык жестов*).

Язык-посредник англ. *mediator language* – язык, используемый для общения двумя и более *Этническими группами*, при этом ни для одной из них он не является *Родным языком*. Различают язык-макропосредник (выполняющий максимальное количество общественных функций) и язык-микропосредник (выполняющий одну или несколько общественных

қызмет атқарады және жекелеген әлеуметтік топтарға қызмет етеді) деген түрлерге бөлінеді (А.Е. Карлинский, М.М. Михайлов, В.А. Чернышев). Дәнекер тілге феодалды Еуропадағы латын, Латын Америкасындағы отарлау кезеңіндегі испан тілі мысал бола алады (қара. *Аралас тіл, Әлемдік тіл, Дін тілі, Креол тілдер, Қостілділік, Lingua-franса, Пиджин, Тіл-эталон, Халықаралық тіл, Ұлтаралық қарым-қатынас тілі*).

Девантты (лат. *deviatio* ауытқу) ағыл. *deviant* – жұртшылық мойындаған әлеуметтік нормалардан ауытқушылық; адамдардың немесе топтардың әлеуметтік нормалардың бұзылуына әкеліп соқтыратын және *Әлеуметтік топтар* немесе қоғам таптарынан тиісінше қадағалауды, реттеуді талап ететін іс-әрекеті. Аталым *Қосалқы мәдениетті* және оның тілдерін түсіндіру үшін қолданылады (қара. *Арго, Басым тіл, Гендерлект, Жаргон, Жастар тілі, Қоғамның әлеуметтік құрылымы, Социолект*).

Демография (грек. *demos* халық + *grapho* жазамын) ағыл. *demography* – тұрғындарды және олардың даму заңдылықтарын зерттейтін қоғамдық ғылым. Демография тұрғындардың өсіп-өнуі, ұлттық құрам, саны жағынан өзгеруі, аумақтық және аймақтық орналасуы, ішкі және сыртқы *Миграция* мәселелерін қарастырады. Демография түрлі мемлекеттерде тұрғындар санының арасалмағына, тілдердің таралу сипатына, сондай-ақ *Тілдер мен Диалектілердің* даму динамикасына назар аударады. Негізгі демографиялық көрсеткіштері төмендегілер: тұрғындардың жас мөлшеріне және жынысына қарай құрылымы, тұрғындардың

функций и обслуживающий отдельные социальные группы (А.Е. Карлинский, М.М. Михайлов, В.А. Чернышев). Примером Я.-п. может служить латынь в феодальной Европе, испанский в Латинской Америке в период колониализма (см. *Двуязычие, Креольские языки, Lingua-franса, Международный язык, Мировой язык, Пиджин, Смешанный язык, Язык межнационального общения, Язык религии, Язык-эталон*).

Девантный (от лат. *deviatio* отклонение) англ. *deviant* – отклоняющийся от общепризнанных социальных норм; действия, поступки людей или групп, приводящие к нарушению социальных норм и вызывающие необходимость соответствующего реагирования со стороны *Социальной группы* или общества в целом. Термин употребляется для объяснения *Субкультур* и их языков (см. *Арго, Гендерлект, Доминантный язык, Жаргон, Молодежный язык, Социолект, Социальная структура общества*).

Демография (от греч. *demos* народ + *grapho* пишу) англ. *demography* – общественная наука, изучающая население и закономерности его развития (воспроизводство, изменение численности, национального состава, территориального или регионального размещения, внешние и внутренние *Миграции* и т.п.). Д. учитывает соотношение численности населения и распространенности языков в различных государствах, а также динамику развития *Языков и Диалектов*. Основными демографическими показателями являются: половозрастная структура, естественное движение населения, городское и сельское население, социальный состав населения,

табиғи қозғалысы, әлеуметтік құрамы, қала және ауыл тұрғындары, миграция және т.б. Әрбір тілде сөйлейтіндердің сандық көлемі тұрғындардың демографиялық қуатын белгілейді. Демографиялық жағынан теңбе-тең тілдік жағдаят және демографиялық жағынан теңбе-тең емес тілдік жағдаят деген түрлер ажыратылады. Мыс., Бельгияда демографиялық жағынан теңбе-тең тілдік жағдаят қалыптасқан, яғни тұрғындардың 39,1% – француз тілді валлондар, ал 50,7% – фламандтар. Қазіргі таңда Қазақстанда – демографиялық жағынан теңбе-тең емес тілдік жағдаят (қара. *Қазақстандағы тілдік жағдаят, Тілдік жағдаят, Халық санағы, Эмиграция*).

Демократтандыру (грек. *demos* халық + *kratos* өкімет + косымша *-ландыру*) ағыл. *democratization* – *Тілдер және Мәдениеттің* дамуын дәйекті, сабақтасты түрде реттеу, тұрғындардың басым көпшілігінің мүдделері заңды екендігінің құқықтық *Дискриминация* тетіктерін қамтамасыз етеді (қара. *Оқшаулау, Плурализм, Сегрегація, Тіл идеологиясы, Тіл саясаты, Тілдік заңнама, Тілдік жоспарлау, Тілдік құқық, Шоғырландыру*).

Демоскопия (грек. *demos* халық + *skopeo* қарау) – ауызша немесе жазбаша түрдегі *Сауалнама, Сұхбат* арқылы әлеуметтік пікір, рай, халықтың көңіл-күйі, көзқарасы және ұстанымдарын зерттеу (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Қоғамдық сана, Демография*).

миграция и др. В зависимости от количества говорящих на каждом языке определяется его демографическая мощность. Различаются демографические равновесные языковые ситуации и демографически неравновесные языковые ситуации. Напр., в Бельгии наблюдается демографически равновесная языковая ситуация: 39,1% населения – франкоязычные валлоны и 50,7% – фламандцы. В Казахстане – демографически неравновесная языковая ситуация (см. *Перепись населения, Эмиграция, Языковая ситуация, Языковая ситуация в Казахстане*).

Демократизация (от греч. *demos* народ + *kratos* власть + суффикс *-изация*) англ. *democratization* – последовательное регулирование развития *Языков* и *Культур*, обеспечение правовых механизмов законности с точки зрения интересов большинства и уравнивающего всех в правах и обязанностях (см. *Дискриминация, Изоляция, Интеграция, Плурализм, Сегрегація, Языковая идеология, Языковая политика, Языковое законодательство, Языковое планирование, Языковое право*).

Демоскопия (от греч. *demos* народ + *skopeo* смотрю, рассматриваю) – изучение общественного мнения, выявление настроений и позиции населения к чему-либо путем устного или письменного *Опроса, Интервью* (см. *Демография, Методы социолнгвистики, Общественное сознание*).

Дербес сауалнама жүргізу – Сауалнама жүргізудің бір түрі. Сауалнама парағын бір Респондент толтырады. Дербес сауалнама жүргізу көбіне-көп респонденттің тұрғылықты жерінде, жұмыс немесе оқу орнында өткізіледі. Сауалнамашы респонденттің қасында болып, оған паракты толтырудың тәртібін түсіндіреді, қажет болған жағдайда кеңес береді. Осы себепті дербес сауалнама жүргізу *Сұхбатқа* ұқсас және көп ретте осы екі нысан қатар жүргізіледі (мыс., жасы егде респонденттермен жұмыс кезінде). *Топтық сауалнама жүргізуге* қарағанда дербес сауалнама жүргізуге біршама уақыт кетеді. Оның артықшылығы – респонденттерді дұрыс таңдауға, сауалнама парағын сапалы, әрі толық толтыруға, сондай-ақ сауалнаманы деркезінде қайтарып беруге бақылау жасалады (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Байқаушы парадоксы, Информант, Макроәлеуметтік лингвистика, Микроәлеуметтік лингвистика, Пошталық сауалнама жүргізу, Сыпаттылық, Эксперимент, Эксперименталды әлеуметтік лингвистика*).

Деректер базасы (лат. *basis* негіздеме) ағыл. *database* – Әлеуметтік лингвистика деректер банкі ұғымымен бірдей.

Деструктивті тілдік заңнама (лат. *destructivus* бұзушы, талқандаушы) – Мемлекеттік тіл мен Ресми тілден басқа тілдердің қолданылуына тыйым салатын Тілдік заңнама (қара. *Конструктивті тілдік заңнама, Тіл мәртебесі, Тілдік жоспарлау*).

Индивидуальное анкетирование (от лат. *individuius* нераздельный и фр. *enquete*) – разновидность Анкетирования, письменного опроса, состоящая в заполнении Анкет одним Респондентом. И.а. чаще всего проводится по месту жительства или работы/учебы, и Анкетер, объяснив респонденту правила работы с анкетой, присутствует при ее заполнении, по мере надобности консультируя респондента. Поэтому И.а. по форме проведения приближается к *Интервью* и часто проводится в сочетании с ним (напр., в работе с пожилыми респондентами). И.а. требует большего объема времени, чем *Групповое анкетирование*, его преимущества заключаются в контроле за правильностью отбора респондентов, качественным и полным заполнением анкеты, а также ее возвратом (см. *Достоверность социолингвистических данных, Информант, Макросоциолингвистика, Методы социолингвистики, Микросоциолингвистика, Организация социолингвистического исследования, Парадокс наблюдателя, Почтовое анкетирование, Репрезентативный, Эксперимент, Экспериментальная социолингвистика*).

База данных (от лат. *basis* основание) англ. *database* – то же, что *Банк социолингвистических данных*.

Деструктивное языковое законодательство (от лат. *destructivus* разрушительный) – *Языковое законодательство*, запрещающее использование других языков кроме *Государственного языка* или *Официального языка* (см. *Конструктивное языковое законодательство, Статус языка, Языковое планирование*).

Диалект (грек. *dialektos* – әңгіме, жергілікті сөйленіс) ағыл. *dialect* – аумақтық немесе әлеуметтік жағынан біріктірілген, шоғырланып орналасқан ұжымның тілдік қарым-қатынас жасауының негізгі құралы болып табылатын тіл. **Аумақтық диалект** – аумақтық жағынан шектелген және *Әдеби тілмен* қатар қолданылатын тіл; ол тек ауызша нысанда ғана болады; қатаң нормалары жоқ; стильдік тармақтары да сараланбаған. **Әлеуметтік диалект** әлеуметтік немесе кәсіби жағынан топтасқан ұжымның тілдік қарым-қатынас құралы болып табылатын тіл. Фонетикалық, грамматикалық құрылымы жағынан әдеби тілден соншалықты айырмашылықтары жоқ, әлеуметтік тіл негізінен лексика, семантика, фразеология бойынша айырмаланады. Мыс., құмырашылар мен аңшылардың тілін әлеуметтік диалектіге жатқызуға болады (қара. *Арго, Бүркемесіз диалект, Жаргон, Жастар тілі, Социолект, Құпия тілдер, Топ тілі*).

Диалектизм (грек. *dialektos* – әңгіме, жергілікті сөйленіс + қосымша *-изм*) ағыл. *dialectism* – қандайда бір аумақтық *Диалектілерге* тән тілдік бірлік; оның әдеби тілдің нормаларынан ауытқу ретінде қабылданатын фонетикалық және акцентологиялық жарыспа қатарлары. Мыс., қазақ тілінде *маңлай, дөрт, бұйақ, келемеш, ақбалшық, жуырқан* (әдеби нормада – *маңдай, төрт, бұл жақ, келемеж, әк, көрпе*) диалектизм болып саналады (қара. *Норма*).

Диалектология (грек. *dialektos* – әңгіме, жергілікті сөйленіс + *logos* ілім) ағыл. *dialectology* – *Диалектілерді* зерттейтін тіл білімінің саласы.

Диалект (от греч. *dialektos* говор, наречие) англ. *dialect* – разновидность языка, являющаяся средством общения коллектива, объединенного территориально (территориальные Д.) или социально (социальные Д.). **Территориальный Д.** – это разновидность языка, ограниченная территориально и функционирующая наряду с *Литературным языком*; существует только в устной форме, не имеет жесткой нормированности и менее дифференцирована стилистически; отмечается в диалектологических картах. **Социальный Д.** – это средство общения коллектива, объединенного социально или профессионально; различается главным образом в области лексики, семантики, фразеологии, однако по фонетическому и грамматическому строю мало отличается от литературного языка. Напр., к социальным Д. могут быть отнесены язык гончаров, офеней, охотников (см. *Арго, Групповой язык, Жаргон, Молодежный язык, Неприкрытый диалект, Социолект, Тайные языки*).

Диалектизм (от греч. *dialektos* говор, наречие + суффикс *-изм*) англ. *dialectism* – характерная для каких-либо территориальных *Диалектов* единица, ее фонетические, а также акцентологические варианты, воспринимаемые как отступление от нормы *Литературного языка*. Напр., русские лексические Д. *мырится* вместо литературного *плакать, горевать, скучать; кочет, петун* вместо *петух* (см. *Норма*).

Диалектология (от греч. *dialektos* говор, наречие + *logos* учение) англ. *dialectology* – раздел языкознания, изучающий *Диалекты*.

Диалектілер теңдесуі (грек. *dialektos* – әңгіме, жергілікті сөйленіс) ағыл. *dialect leveling* – урбандану *Миграция* жағдайында, *Тілдік қатынасқа* қатысатын *Диалектілердің* жиі қолданылатын, ортақ нысандарын сақтау нәтижесі байқалатын үдеріс (қара. *Аралас тіл, Кодтардың алмасуы, Конвергенция, Креол тілдер, Креолдану, Лексификатор, Пиджин, Сабир, Тілдердің араласуы, Тілдік қатынас, Тілдік одақ*).

Диаспора (грек. *diaspora* шашырау) ағыл. *diaspora* – 1. Тарихи тұрғыдан өсіп-өнген жерінен тысқары тұратын *Этностың* (ұлттың, халықтың, ұлыстың, этникалық қоғамдастықтың) бір бөлігі. 2. Бір-бірімен өзара, сондай-ақ тарихи туыстас этноспен (егер бар болса) қарқынды байланыс орнатқан *Этникалық топ* жиынтығы (А.А. Степанян). 3. Қандайда бір қолайсыз жағдайлардың күштеуі салдарынан өзінің бастапқы тарихи аймағынан еріксіз қоныс аударылған топ, халықтың бір бөлігі. Бұндай топта, әдетте, қорлану, өкіну, арман ету, аңсау, сағыныш сезімдері болады. Г.М. Меңдіқұлованың мәліметтері бойынша, тек 800000 қазақ диаспора болып саналады, ал Қазақстанмен шектес аймақтарда, әртүрлі тарихи кезеңдерде Қазақстаннан алынып, Ресейге, Қытайға, Өзбекстанға берілген жерлерде тұратын қазақтар *Ирредентаны* құрайды (қара. *Диаспора тілі, Диаспораның экзоген тілі, Диаспораның эндоген тілі, Дивергенция, Интерференция, Тілдердің дивергентті дамуы*).

Выравнивание диалектов (от греч. *dialektos* говор, наречие) англ. *dialect leveling* – процесс, в результате которого *Диалекты*, находящиеся в *Языковом контакте*, в условиях *Урбанизации, Миграции*, сохраняют более частотные формы, общие для контактирующих диалектов (см. *Конвергенция, Креолизация, Креольские языки, Лексификатор, Переключение кодов, Пиджин, Сабир, Смешение языков, Смешанный язык, Языковой контакт, Языковой союз*).

Диаспора (от греч. *diaspora* рассеяние) англ. *diaspora* – 1. Часть какого-либо *Этноса* (национальности, народа, народности, этнической общности), проживающая вне страны ее исторического происхождения, в новых районах расселения. 2. Совокупность *Этнических групп* (общин), имеющая и поддерживающая интенсивные связи как между собой, так и с материнским этносом (если таковой существует) (А.А. Степанян). 3. Расселение за пределы изначального этнического ареала, произошедшее вынужденно, под давлением каких-либо неблагоприятных обстоятельств (война, голод, насильственная депортация и пр.) и сопровождавшееся чувством национального унижения, горечи, отчаяния. По Г.М. Мендикуловой, только 800000 казахов составляют собственно Д., остальные казахи, проживающие на сопредельных с Казахстаном землях, оторванных от него и присоединенных к России, Китаю, Узбекистану в разные исторические периоды, составляют казахскую *Ирреденту* (см. *Дивергентное развитие языков, Дивергенция, Интерференция, Экзогенный язык диаспоры, Эндогенный язык диаспоры, Язык диаспоры*).

Диаспора тілі (грек. *diaspora* шашырау) ағыл. *diaspora language* – *Этникалық топтың* бір бөлігінің тарихи түптөркіні бар елден сыртқары жерде – басқа елде тұратын, *Негізгі ұлт тілімен* салыстырғанда, тілді пайдаланушыларының саны аз ұлт өкілдерінің тілі; олар негізгі ұлт тілі қалыптасқан, мерзім және кеңістік бойынша шектелген мемлекеттің аумағында негізгі ұлт өкілдерімен қатар өмір сүреді. Диаспора тілі деген ұғымның анықтамасы, айқындалуы бір-бірімен және түптөркін еліндегі *Этноспен* қарқынды байланыс орнатқан (және оны үзбей жалғастырып келе жатқан) этноқауымдастықтың жиынтығы ретіндегі *Диаспора* түсінігіне тікелей катысты. Түптөркін елінің шекарасынан сыртқары қалыптасқан диаспора тілінің қолданылу аялары мен қызметі тарылады. Әдетте, диаспора тілі күнделікті тұрмыстық қарым-қатынас тілі, мерзімді басылымдар, радиохабарлар тілі, көркем әдебиет, Интернет сайттарының және т.б. тілі ретінде өмір сүреді. Түптөркін елінен ұзақ уақыт бойы сыртқары дамыған диаспора тілінде интерферентті белгілер (кірме сөздер, фонетикалық өзгерістер және т.б.) пайда болады. Мыс., Қытайда, Моңғолияда, Түркияда тұратын қазақ диаспорасының қазақ тілі, орыс *Эмиграциясының* алғашқы толқыны диаспорасының орыс тілі. *Бұқаралық ақпарат құралдарының* кеңінен таралуына, *Интернационалдандыру* және *Жаһандану* үдерістеріне байланысты диаспора тілі мен негізгі тілдің арасындағы алшақтықтар бәсеңдейді деген болжамдар бар. *Диаспораның экзогенді тілі* және *Диаспораның эндогенді тілі* деген түрлер ажыратылады

Язык диаспоры (от греч. *diaspora* рассеяние) англ. *diaspora language* – язык части *Этнической группы*, проживающей вне страны исторического происхождения и представленной меньшим числом носителей по отношению к *Титульному языку*, сосуществующему с ним на территории данного локализованного во времени и пространстве государства. Определение Я.д. напрямую соотносится с пониманием *Диаспоры* как совокупности этнообщин, имеющей и поддерживающей интенсивные связи между собой и с материнским *Этносом*. У Я.д., находящихся вне границ их исконного распространения, значительно сужаются функции и сферы использования. Как правило, Я.д. существуют как средство повседневного (бытового) общения, как языки периодических изданий, радиопередач, художественной литературы, сайтов Интернет и проч. В Я.д., живущих длительное время вне страны исторического происхождения, появляются интерферентные черты (лексические заимствования, фонетические изменения и проч.), напр., казахский язык казахской диаспоры, проживающей в Китае, Монголии, Турции; русский язык диаспоры первой волны *Эмиграции*, живущей в США или Европе. В связи с широким распространением *Средств массовой информации*, процессами *Интернационализации* и *Глобализации* прогнозируется замедление процессов расхождения Я.д. с основным языком. Различают *Экзогенный язык диаспор* и *Эндогенный язык диаспоры* (см. *Ирредента*, *Коренной язык*, *Мажоритарный язык*, *Миноритарный язык*, *Нация*, *Этнический язык*).

(қара. *Ирредента, Мажоритар тіл, Миноритар тіл, Негізгі тіл, Ұлт, Этникалық тіл*).

Диаспораның экзоген тілі (грек. *diaspora* шашырау және *exo* сырттай + *genesis* пайда болу) ағыл. *exogenous diaspora language* – Қазақстаннан тыс жерде аумақтық-мемлекеттік құрылымда *Негізгі ұлт тілі, Мемлекеттік тіл, Ресми тіл, Мажоритар тіл* болып табылады. Қазақстандағы диаспораның экзогенді тілдері қатарына абазин, абхаз, авар, адыгей, әзірбайжан, албан, алтай, армян, башқұрт, белорус, болгар, бурят, венгр, ғағауыз, грек, грузин, даргин, ингуш, қабардин-черкес, калмық, қарақалпақ, қарашай-балқар, қырғыз, коми-зырян, коми-пермяк, корей (юкчин және менчхон диалектілері), құмық, лак, латыш, лезгин, литва, таулық мари, молдаван, монғол, мордовалық мокша, далалық мари, мордовалық эрзя, неміс, ноғай, осетин, парсы, поляк, пушту, румын, орыс, серб, словак, табасаран, тәжік, татар, тат, тува, түркімен, удмурт, өзбек, ұйғыр, украин, финн, хакас, хорват, шешен, чуваш, чех, эстон, якут (саха) тілдері жатады (қара. *Диаспора, Диаспораның эндоген тілі, Жергілікті тілі, Ирредента, Негізгі тіл*).

Диаспораның эндоген тілі (грек. *diaspora* шашырау және *endon* ішкі + *genesis* пайда болу) ағыл. *endogeneous diaspora*

Экзогенный язык диаспоры (от греч. *exo* снаружи + *genesis* происхождение и *diaspora* рассеяние) англ. *exogenous diaspora language* – *Язык диаспоры*, имеющей вне Казахстана основное территориально-государственное образование, в котором данный язык является *Титульным языком, Государственным языком, Официальным языком, Мажоритарным языком*. К Э.я.д. Казахстана относятся абазинский, абхазский, аварский, адыгейский, азербайджанский, албанский, алтайский, армянский, башкирский, белорусский, болгарский, бурятский, венгерский, гагаузский, греческий, грузинский, даргинский, ингушский, кабардино-черкесский, калмыцкий, каракалпакский, карачаево-балкарский, кыргызский, коми-зырянский, коми-пермяцкий, корейский (диалекты юкчин и менчхон), кумыкский, лакский, латышский, лезгинский, литовский, марийский горный, марийский луговой, молдавский, монгольский, мордовский мокша, мордовский эрзя, немецкий, ногайский, осетинский, персидский, польский, пушту, румынский, русский, сербский, словацкий, табасаранский, таджикский, татарский, татский, тувинский, туркменский, удмуртский, узбекский, уйгурский, украинский, финский, хакасский, хорватский, чеченский, чешский, чувашский, эстонский, якутский (саха) (см. *Диаспора, Ирредента, Коренной язык, Местный язык, Эндогенный язык диаспоры*).

Эндогенный язык диаспоры (от греч. *endon* внутри + *genesis* происхождение и *diaspora* рассеяние) англ. *endogeneous diaspora*

language – Қазақстанда тұратын басқа ұлт өкілдерінің *Диаспора тілі*; бұндай тілді пайдаланушылардың негізгі тобы Қазақстаннан тыс аумақтарда орналасқан; бұл тіл басқа елдерде *Негізгі ұлт тілі*, *Мемлекеттік тіл*, *Ресми тіл*, *Мажоритар тіл* болып саналмайды. «Эндогенді миноритар тілдер дегеніміз – нақты бір елдегі аз ұлт өкілдері сөйлейтін, сондай-ақ басқа елде мажоритарлы деп есептелмейтін тіл» (Trudgill, 2003). Мыс., Қырым автономды республикасының 1992 ж. Конституциясы бойынша қырым-татар тілі – украин және орыс тілдерімен қатар мемлекеттік тіл болып саналған; 1996 ж. Украинаның жаңа Конституциясында қырым-татар тілі аталмайтындықтан, бұл тіл *de facto* және *de jure* тұрғысынан Украинадағы *Миноритар тілі* қатарына ауысты. Қазақстандағы диаспораның эндогенді тілі қатарына төмендегілер жатады: агул, алеут, ассирия (жаңа сирия), белудж, вепс, долған, дұнған, ижор, ительмен (камчадал), қарайым, карел, кет (остяк), коряк, қырым-татар, курд, лив, мансы, нанай, негидал, ненец, нивх, орок, ороц, рутул рушан, саам, селкуп, талыш, тофалар, удин, удэгей, ульч, ханты, цахур, чуван (юкагир тілінің диалекті), шор, шугнан, эвенк, эвен, энец, юкагир тілдері. Әдетте, Қазақстандағы диаспораның эндогенді тілдері – Ресей Федерациясындағы аз көлемдегі негізгі халықтардың тілдері (қара. *Диаспора*, *Диаспораның экзоген тілі*, *Жергілікті тіл*, *Ирредента*, *Негізгі тіл*).

language – *Язык диаспоры*, имеющей вне Казахстана иной район расселения, в котором данный язык не является *Титульным языком*, *Государственным языком*, *Официальным языком*, *Мажоритарным языком*. «Эндогенные миноритарные языки – это языки, на котором говорит языковое меньшинство в данной стране и которое также не является мажоритарным в другой стране» (Trudgill, 2003), напр., крымско-татарский язык, согласно ст.6 Конституции Автономной Республики Крым 1992 года, наряду с украинским и русским языками является государственным языком; с 1996 г. из-за отсутствия в тексте новой Конституции Украины упоминания о крымско-татарском языке он *de facto* и *de jure* стал в Украине *Миноритарным языком*. К Э.я.д. Казахстана могут быть отнесены: агульский, алеутский, ассирийский (новосирийский), белуджский, вепсский, долганский, дунганский, ижорский, ительменский (камчадалский), караимский, карельский, кетский (остяцкий), корякский, крымско-татарский, курдский, ливский, мансийский, нанайский, негидальский, ненецкий, нивхский, орокский, ороцкий, рутульский, рушанский, саамский, селькупский, талышский, тофаларский, удинский, удэгейский, ульчский, хантыйский, цахурский, чуванский (диалект юкагирского языка), шорский, шугнанский, эвенкийский, эвенский, энецкий, юкагирский. Как правило, Э.я.д. Казахстана – это языки малочисленных коренных народов Российской Федерации (см. *Диаспора*, *Ирредента*, *Коренной язык*, *Местный язык*, *Экзогенный язык диаспоры*).

Диахронды әлеуметтік лингвистика

(грек. *dia* арқылы + *chronos* уақыт және фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *diachronic sociolinguistics* – Әлеуметтік лингвистиканың бір саласы; тілдің мақсаты (функционалды) және құрылымдық жақтарын бірдей, тұтастай қамти отырып, тілдің қоғамдық табиғатынан туындаған тілдің пайда болу және тарихи тұрғыдан *Тілдің дамуы* заңдылықтарын зерделейді. Диахронды әлеуметтік лингвистика *Тілдің пайда болуы*, *Жоғалу жолындағы тілдер*, *Тілдік одақ*, *Креол тілдері*, нақты бір тілдердің тарихы мәселелерін әлеуметтік лингвистика аспектісінде қарастырады; тіл дамуының ішкі және сыртқы факторларын және олардың бір-біріне ықпалын, тіл тарихындағы стихиялы және саналы алғышарттардың рөлін, *Тіл саясатын*, *Тіл құрылысын* диахронды тұрғыдан зерттейді (қара. *Адстрат*, *Глоттогенез*, *Синхронды әлеуметтік лингвистика*, *Субстрат*, *Суперстрат*, *Тілдердің дивергентті дамуы*, *Тілдердің конвергентті дамуы*).

Дивергенция (лат. *divergo* ауытқимын, алшақтаймын) ағыл. *divergence*, *divergent evolution* – 1. Тілдік бірліктердің *Жарыспалылық* сипатын айқындайтын алғышарттардың шеттетілуіне (жойылуына) байланысты тілдік бірлік жарыспаларының дербес тілдік бірлікке айналуы. 2. Тілдердің глоттогониялық дамуы, *Тілдердің дивергентті дамуы* (қара. *Конвергенция*, *Көпұлттық тіл*, *Тіл-жарыспа*, *Тілдердің конвергентті дамуы*).

Диверсификация (лат. *diversus* әртүрлі + *fasere* істеу + қосымша *-фикация*) ағыл.

Диахроническая социолингвистика (от греч. *dia* через + *chronos* время и лат. *soci* (*etos*) общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *diachronic sociolinguistics* – раздел *Социолингвистики*, изучающий закономерности возникновения и исторического *Развития языка*, которые обусловлены его общественной природой и одинаково касаются его функциональной и структурной стороны. Д.с. изучает проблемы *Происхождения языка*, *Исчезающих языков*, образования *Языковых союзов*, *Креольских языков*, историю конкретных языков в социолингвистическом аспекте; внешние и внутренние факторы эволюции языка в их взаимодействии; роль стихийного и сознательного в истории языка; *Языковую политику* и *Языковое строительство* в диахронии и мн. др. (см. *Адстрат*, *Дивергентное развитие языка*, *Глоттогенез*, *Конвергентное развитие языка*, *Синхроническая социолингвистика*, *Субстрат*, *Суперстрат*).

Дивергенция (от лат. *divergo* отклоняюсь, отхожу) англ. *divergence*, *divergent evolution* – 1. Превращение вариантов языковой единицы в самостоятельные единицы в связи с устранением условий, определяющих их *Вариативность*. 2. Глоттогоническое развитие языков, то же, что *Дивергентное развитие языков* (см. *Вариант языка*, *Конвергентное развитие языков*, *Конвергенция*, *Полифункциональный язык*).

Диверсификация (от лат. *diversus* разный + *fasere* делать + *-фикация*) англ.

diversification – тіл мәдениетінің көрсеткіші ретінде тілдің лексикалық құрамының әртүрлі болуы. Диверсификация коэффициенті – сөздің жалпы санына әртүрлі сөздердің қатысы, мыс., бұл *Түпнұсқа мәтін* көлемінде, әдебиеттің даму кезеңдерінде байқалады (қара. *Антропологиялық лингвистика, Байырғы сөз, Интернационалды лексика, Интернационализм, Кірме, Мәдени код, Мәдени сәйкестілік, Мәдени сенделіс, Пуризм, Сөйлеу этнографиясы*).

Диглоссия (грек. *di* екі мәрте + *glossa* тіл) ағыл. *diglossia* – бір *Ұлттық тілдің* (әдетте, *Қалыптанған тілдің*), яки *Стандарт тілдің* әртүрлі ішкі жүйесін менгеру және менгерілген жүйені ішкі жағдаятқа, тілді пайдалану аяларына қарай қолдану; бұл осы тілдің қалыптанбаған вариантына қарама-қарсы *vs* қойылады (Ч.Фергюссонның көзқарасы бойынша, ішкітілдік диглоссия деп аталады); диглоссия теңбе-тең емес (тең түспейтін) *Қостілділіктің* айрықша түрі; бұған тілдің немесе *Тіл өмір сүруі нысандарының* тілдің қызметі мен қолданылу аялары бойынша бөлінісі тән. Диглоссия ұғымын және аталымын араб, жаңа грек, швейцар неміс, Гаити аралындағы *Креол тіл* және т.б. тілдердің түрлерін сипаттаған ғалым Ч.Фергюссон енгізді. Одан кейін бұл мәселені Дж.Гамперц, Дж. Фишман, А.В.Исаченко, Б.А.Успенский, Л.П. Крысин талдады. Диглоссия жағдайында *Тілді таңдау* сөйлеушілердің этнотілдік қатыстылығына емес, қарым-қатынас жағдаятына тәуелді болады. Диглоссияның ерекше үлгісін араб елдерінен байқауға болады; араб елдерінің әрқайсысында араб тілінің екі нысаны бар:

diversification – разнообразие лексического состава речи как показатель культуры языка. Коэффициент Д. – это отношение разных слов к общему числу слов, напр., в пределах *Аутентичного текста*, периода развития литературы и проч. (см. *Антропологическая лингвистика, Заимствование, Интернационализм, Интернациональная лексика, Исконное слово, Культурная идентичность, Культурный код, Культурный шок, Пуризм, Этнография речи*).

Диглоссия (от греч. *di* дважды + *glossa* язык) англ. *diglossia* – владение разными подсистемами одного *Национального языка* (как правило, *Кодифицированным языком*), или *Стандартным языком vs* некодифицированным (*Просторечие, Диалект, Жаргон* и проч.) вариантом этого же языка и использование их в зависимости от ситуации и *Сферы использования языка* (так называемая внутриязыковая Д., согласно Ч. Фергюссону); особый вид несбалансированного *Двуязычия*, которому свойственно распределение языков или *Форм существования языка* по функциям и сферам использования языка. Понятие и термин Д. были предложены Ч. Фергюсоном (при описании языковых разновидностей в арабском, новогреческом, швейцарском немецком, *Креольском языке* острова Гаити и др.), разрабатывались Дж. Гамперцем, Дж. Фишманом, А.В. Исаченко, Б.А. Успенским, Л.П. Крысиным. При Д. *Выбор языка* больше зависит от ситуации общения, а не от этноязыковой принадлежности говорящих. Яркий пример Д. можно наблюдать в арабских странах, в каждой из которых арабский язык имеет две формы: одна обслуживает художественную лите-

бір нысан көркем әдебиетке, баспа ісіне, радио мен телевизияға және т.б. таралған, екіншісі (классикалық араб тілі, Құранның тілі) дипломатия саласында, *Дін тілінде* қолданылады. *Қостілділіктен* диглоссияның басты айырмашылығы: диглоссия – бір тілдің әралуан түрлерін меңгеру, ал қостілділік – екі немесе одан да көп тілді білу (қара. *Көптілділік, Тіл-жарыспа, Тілдік жағдаят*).

Дискриминация (лат. *discriminatio* бөліну, ажырату) ағыл. *discrimination* – құқықты шектеу; ұлтқа қатыстылығы, әлеуметтік тегі, саяси және діни көзқарастары, жынысы, жас мөлшері және т.б. белгілеріне қарай жеке-леген адамдардың немесе тұрғындарының белгілі бір санатының құқықтарын шектеу немесе оларды құқықтарынан айыру. Байырғы емес тұрғындарға азаматтық бермеу, этникалық және ұлттық белгілеріне қарай жұмысқа қабылдамау құқықты шектеу болып табылады (қара. *Апартеид, Лингвоцид, Сегрегация, Сексизм, Тілдік заңнама, Тілдік құқық*).

Дискурс (фр. *discours* сөйлеу, сөз сөйлеу) ағыл. *discourse* – 1. Сөйлеу, нақты *Мәтін*; ол табысты *Коммуникация* үшін әлеуметтік, мәдени, психологиялық факторлар ескеріле отырып, айтылудың және мақсаттың толыққандылығы арқылы қарастырылады; дауыс ырғағына, интонацияға және т.б. белгілерге сәйкес мәтін материалдарын ұйымдастыру. 2. *Сыни дискурстық талдауда* дискурс – әлемде тілді қабылдаудың, оны түсінудің және тілдің әлемде тіршілік етуінің бір тәсілі. Дискурстың тілдің тіршілік етуіне ғана емес, сонымен қатар тілдің танылуына, *Идеологияға* да қатысы бар. Мыс., білім ме-

ратуру, печать, радио, телевидение и др., вторая (классический арабский язык, язык Корана) используется в дипломатии и культовом *Языке религии*. От *Двужычия* Д. отличается прежде всего тем, что Д. – это владение разновидностями одного языка, а двуязычие – владение двумя (и более) языками (см. *Вариант языка, Многоязычие, Языковая ситуация*).

Дискриминация (от лат. *discriminatio* отделение, различие) англ. *discrimination* – ограничение в правах, лишение равноправия отдельных лиц и определенных категорий населения страны по признакам национальной принадлежности, социального происхождения, политических и религиозных взглядов, пола, возраста и другим признакам. Д. может выражаться в отказе получения гражданства некоренному населению, в отказе принятия на службу по этническому и языковому признаку и т.д. (см. *Апартеид, Лингвоцид, Сегрегация, Сексизм, Языковое законодательство, Языковое право*).

Дискурс (от фр. *discours* речь, выступление) англ. *discourse* – 1. Речь, реальный *Текст*, рассматриваемый во всей полноте своего выражения и цели с учетом внеязыковых факторов (социальных, культурных, психологических), существенных для успешной *Коммуникации*; организация текстовых материалов в соответствии с ритмом, интонацией и др. признаками. 2. В *Критическом дискурсном анализе* Д. – это способ репрезентации, понимания и существования в мире. Д. относят не только к существованию языка, но и к представлениям, *Идеологии*, напр., Д. в образовательных учреждениях

кемелерінде дискурс – мінез-құлықтың және сөйлеудің жаппай мойындалған, маңызды нормалары (қара. *Дискурс практикасы, Дискурс, Дискурсты қауым, Дискурс рет-тәртібі, Коммуникант, Коммуникативтік акт, Коммуникативтік жағдаят, Коммуникативтік орта, Конситуация, Сөйлеу актісі, Сыни дискурстық талдау*).

Дискурс практикасы (фр. *discours* сөйлеу, сөз сөйлеу және грек. *prakticos* іс-әрекетті, белсенді) ағыл. *discourse practice* – нақты бір *Мәңгілік елдегі* немесе қарым-қатынас саласындағы коммуникативті іс-әрекеттің (*Коммуникативтік актінің*) әралуан типтері. Мыс., дискурс практикасы сабақ барысында болады: оқытушы сұрақ қояды, оқушы оған жауап береді, оқытушы баға қояды және т.б. (қара. *Дискурс, Дискурсты, Дискурс рет-тәртібі*).

Дискурс рет-тәртібі (фр. *discours* сөз, сөз сөйлеу) ағыл. *order of discourse* – Фуконың тұжырымдарына сәйкес тіл мен *Әкімет* арасындағы қарым-қатынастарды белгілеу; нақты *Дискурс практикасына* қатысы бар тілдік мінез-құлықтың қағидалары мен жалпы қабылданған нормалардың жиынтығы. Дискурс рет-тәртібі ұғымы мен термині *Тіл беделінің* әралуан деңгейлеріне талдау жасау үшін қолданылады. Дискурс рет-тәртібіне бақылау жасау өкіметтің үстемдігі кезінде қолданылады (қара. *Дискурс, Сыни дискурстық талдау*).

Дискурсты (фр. *discours* сөйлеу, сөз сөйлеу) ағыл. *discursive* – 1. Өзінің алдыңғысына тәуелді және кейінгісін анықтап отыратын өзара кезектес логикалық бағандардың қатарынан тұратын пайымдауға

как существенные общепринятые нормы поведения и говорения (см. *Дискурсная община, Дискурсная практика, Дискурсный, Коммуникант, Коммуникативная ситуация, Коммуникативная среда, Коммуникативный акт, Конситуация, Критический дискурсный анализ, Лингвистика текста, Порядок дискурса, Речевой акт*).

Дискурсная практика (от фр. *discours* речь, выступление и греч. *prakticos* деятельный, активный) англ. *discourse practice* – разные типы коммуникативных действий (*Коммуникативных актов*) в определенных *Контекстах*, или сферах общения. Напр., в Д.п. на уроке, когда учитель задает вопросы, ученик на них отвечает, учитель ставит ученику оценку и т.д. (см. *Дискурс, Дискурсный, Порядок дискурса*).

Порядок дискурса (от фр. *discours* речь, выступление) англ. *order of discourse* – согласно Фуко, обозначение отношений между языком и *Властью*, набор общепринятых норм и правил языкового поведения, связанного с определенной *Дискурсной практикой*. Понятие и термин П.д. используется для анализа разного уровня *Престижа* языков. Контроль за П.д. используется при гегемонии власти (см. *Дискурс, Критический дискурсный анализ*).

Дискурсный (от фр. *discours* речь, выступление) англ. *discursive* – 1. Основанный на рассуждении, состоящем из последовательного ряда логических звеньев, каждое из которых зависит от предыдущего и об-

негізделген. 2. *Дискурсқа* қатысты (қара. *Дискурс, Коммуникант, Коммуникативтік акт, Коммуникативтік жағдаят, Коммуникативтік орта, Конситуация, Сөйлеу актісі, Сыни дискурстық талдау*).

Дисурсты қауым (фр. *discours* сөйлеу, сөз сөйлеу) – *Әлеуметтену, Бінтымақтастық* арқылы жүзеге асырылған, әлеуметтік және коммуникативті мұқтаждықтарына қарай емес, керісінше, ортақ мүдделері арқылы біріктірілген *Тілдік қауымдастық*. Тілдік қауымдастық сияқты дисурсты қауым әлеуметтік жаппай қабылданған нормалар арқылы реттелді. Дисурсты қауымға академиялық *Дискурс* мысал бола алады. Тілдік қауымдастықты да, дисурсты қауымды да бірегей тіл және бірегей мінез-құлық бойынша топтасатын гомогенді, мінсіз қоғам туралы түсінікке сүйенетіндігі үшін сынайды (қара. *Дискурс практикасы, Дискурс рет-тәртібі, Сыни дискурстық талдау*).

Дисфемизм (грек. *dis* – бірақ мағыналық қосымша + *pheme* айтамын) ағыл. *dis-femism* – дәстүр, сыпайы дағды тарапынан тыйым салынған сөз; оның орнына *Эвфемизм* қолданылады (қара. *Вульгаризм, Инвектива, Обцен (тыйым) лексика, Табу*).

Дуэт (итал. *duetto* < лат. *duo* екі, қос) ағыл. *duetting* – бір Репликаны жасау үшін бірнеше *Сөйлеушілерінің (Коммуниканттардың)* бірлескен іс-қимылы; мыс., А: *Біз демалдық. Ә: Қандай жақсы болған!* (қара. *Әңгіме талдау, Кезектілік, Кілт, Сөйлеу актілер теориясы, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-*

условливает последующее. 2. Относящийся к *Дискурсу* (см. *Дискурс, Коммуникант, Коммуникативная ситуация, Коммуникативная среда, Коммуникативный акт, Конситуация, Критический дискурсный анализ, Речевой акт*).

Дискурсная община (от фр. *discours* речь, выступление) – *Языковая общность*, объединенная не социальными и коммуникативными нуждами, осуществленной *Социализацией, Солидарностью*, а общими интересами. Как и языковая общность, Д.о. регулируется социальными общепринятыми нормами. Примером Д.с. может служить академический *Дискурс*. Понятие Д.о., как и языковой общности, критикуют за то, что в его основе лежит представление о гомогенном, идеальном сообществе, объединенном единым языком и поведением (см. *Дискурсная практика, Критический дискурсный анализ, Порядок дискурса*).

Дисфемизм (от греч. *dis-* приставка со значением *раз-, не-* + *pheme* говорю) англ. *dis-femism* – запрещенное обычаем или приличием слово, на месте которого употребляется *Эвфемизм* (см. *Вульгаризм, Инвектива, Обценная (запретная) лексика, Табу*).

Дуэт (от итал. *duetto* < лат. *duo* два) англ. *duetting* – совместные действия нескольких *Говорящих (Коммуникантов)* по созданию одной *Реплики*, напр.: А: *Отдохнули мы. Б: Замечательно!* (см. *Анализ разговора, Ключ, Речевая деятельность, Речевой акт, Очередность, Сценарий, SPEAKING, Теория ре-*

әрекеті, Сөйлеу этнографиясы, Сценарий, SPEAKING, Фрейм, Футинг).

Дін тілі ағыл. *language of religion* – Діни тіл ұғымымен теңбе-тең; негізінен діни рәсімдерді өткізу үшін пайдаланылатын тіл; мыс., мұсылман мешітіндегі араб тілі; православиіе шіркеуіндегі көне славян (шіркеулік славян тілі) (қара. *Діни сәйкестілік, Тіл және дін, Тіл қызметі*).

Діни сәйкестілік ағыл. *religious identity* – жеке адам *Сәйкестілігінің* бір түрі; дінге қатыстылығын жеке адамның өзінің сезінуі (ойсанасы, *Сана-сезім*, өзін-өзі теңдестіруі, өзін-өзі айқындауы). Діни сәйкестілік, әдетте *Өзін-өзі сәйкестендіру* арқылы айқындалады (қара. *Азаматтық сәйкестілік, Әлеуметтік сәйкестілік, Гендер сәйкестілігі, Жас сәйкестілігі, Кәсіби сәйкестілік, Тілдік сәйкестілік, Этникалық сәйкестілік*).

Діни тіл ағыл. *language of religion* – Дін тілі ұғымымен бірдей.

Екінші тіл ағыл. *second language* – 1. Қос-тілді адамның бала кезінде, өзбетінше дербес түрде үйренген тілдерінің екіншісі; рет-тәртібіне қарай *Бірінші тілден* кейін меңгерілген тіл. Мәселенің осы мағынасында екінші тіл *Ана тіліне* сәйкес келуі де, сәйкес түспеуі де мүмкін. 2. *Қос-тілділік* жағдайында *Тілдік құзыреттің* деңгейіне қарай екінші тіл – басымдығы жоғары *Үстем тілге* қосымша тіл. Мәселені бұлайша түсіндірген ретте екінші тіл ана

чевых актов, Фрейм, Футинг, Этнография речи).

Язык религии англ. *language of religion* – то же, что *Религиозный язык*; язык, используемый, в основном, для проведения религиозных ритуалов, напр., арабский язык в мусульманской мечети; старославянский (церковнославянский) в православной церкви (см. *Религиозная идентичность, Функции языка, Язык и религия*).

Религиозная идентичность (от лат. *identicus* тождественный) англ. *religious identity* – одна из *Идентичностей* личности; осознание (*Самоосознание*, самоотождествление, самоопределение) личностью своей принадлежности к религии. Как правило, Р.и. определяется с помощью *Самоидентификации* (см. *Возрастная идентичность, Гендерная идентичность, Гражданская идентичность, Профессиональная идентичность, Социальная идентичность, Этническая идентичность, Языковая идентичность*).

Религиозный язык англ. *language of religion* – то же, что *Язык религии*.

Второй язык англ. *second language* – 1. По порядку усвоения в детстве (по времени индивидуального/онтогенетического овладения *Билингвом* языками) – это язык, усвоенный после *Первого языка*. В таком понимании В.я. может совпадать или не совпадать с *Родным языком*. 2. По уровню *Языковой компетенции* при *Двуязычии* – это дополнительный язык по отношению к *Доминирующему языку*. В таком понимании В.я. может также совпадать или не совпадать с родным

тіліне сәйкес келуі де, сәйкес түспеуі де мүмкін. 3. Оқу орындарында оқыту-үйрету ретіне қарай екінші тіл – екінші шетел тілі, *Тіл-мақсат* (қара. *Басым тіл, Дәнекер тіл, Негіз тіл, Тіл меңгеру деңгейі*).

Ер адам тілі және әйел тілі ағыл. *men and women languages* – сөйлеушінің жынысына қарай *Тілді* пайдаланудағы лексикалық артықшылықтардың және басқа да кейбір ерекшеліктердің шартты атауы. Бірқатар мәдениетте әйелдердің тілдік мінез-құлқын реттеу алдымен *Әйел тілі* ұғымының пайда болуына ықпал етті. Ер адам тілін және әйел тілін ажыратудың негізіне лексикалық тілдік бірліктер, модальды-экспрессиялы демеуліктердің әралуан жиынтығы (жапон тіліндегі сияқты), *Сыпайылықтың* әралуан нысандары (қазақ тіліндегі сияқты), тілдік стратегия ерекшеліктері (мәселен, ер адамдар өздерінің артықшылықты дәрежеде екендіктерін тілдік бірліктердің ұзақтығы, әңгімеге кірісу-араласу, қарым-қатынастың тақырыбын қадағалау арқылы танытады деп саналады) және т.б. алынады. Жас мөлшеріне, *Этникалық сәйкестілікке*, әлеуметтік тиесілі болуға қарағанда *Гендерді* маңызды деп бағалауға мүмкіндік бермейтін «гендерлік бейтарап» жағдаяттарды сипаттау Ер адам тілін және әйел тілін анықтау ерекшеліктерін біршама ығыстырды, осының нәтижесінде «гендерлік *Қосалқы мәдениет*» болжамы пайда болды (Гамперц), оның аясында ер адам тілі және әйел тілі белгілерінің тұрақты жиынтығы ретіндегі *Гендерлект* түсінігі қалыптасты (қара. *Гендер лингвистикасы, Сексизм, Табу, Тілдегі гендерлік асимметрия, Үндемеу*).

языком. 3. По порядку изучения в учебных заведениях – это второй иностранный язык, *Язык-цель* при обучении (см. *Базовый язык, Доминантный язык, Уровень усвоения языка, Язык-посредник*).

Мужская и женская речь англ. *men and women languages* – условное название лексических предпочтений и некоторых других особенностей употребления *Языка* в зависимости от пола говорящего. Регламентирование во многих культурах речевого поведения женщин обусловило первоначальное появление понятия *Женский язык*. В основе разграничения М.ж.р. лежат лексические единицы, разные наборы модально-экспрессивных частиц (как в японском языке), различные формы *Вежливости* (как в казахском языке), особенности речевой стратегии (считается, что мужчины поддерживают собственное превосходство более длинными речевыми отрезками, частотой перебивания, контролем за тематикой общения) и т.п. Описания «гендерно нейтральных» ситуаций, которые не позволяют приписывать *Гендеру* больше значимости, чем возрасту, *Этнической идентичности*, социальной принадлежности и т.п., несколько сместили особенности описания М.ж.р., так появилась гипотеза «гендерных *Субкультур*» (Гамперц), в рамках которой было сформулировано понятие *Гендерлекта* как постоянного набора признаков М.ж.р. (см. *Гендерная асимметрия в языке, Гендерная лингвистика, Молчание, Сексизм, Табу*).

Еуропа тіл қоржыны – *Тілдік төлқұжатты, Тілдік өмірбаянды, Тілдік мағлұматты* қамтитын құжаттар жинағы. Еуропа тіл қоржыны жеке адамның әртүрлі тілдер бойынша *Тілдік құзыретін*, басқа мәдениетпен, басқа тілдермен байланысын бағалауға мүмкіндік береді. Тілдік құзыретті бағалау үшін Еуропа Кеңесі қабылдаған терминдер пайдаланылады. Еуропа тіл қоржынының міндеті – тілдерді оқып-үйренуге және мәдениетаралық қарым-қатынас тәжірибесіне барлық деңгейде де қолдау көрсету; сондай-ақ Еуропадағы қазіргі тілдерді меңгеру саласында бірегей білім беру кеңістігінің қалыптасуына ықпал ету. Еуропа тіл қоржыны жас мөлшеріне қарай үш топ үшін әзірленеді. Еуропа тіл қоржынын пайдалану арқылы оқушы (үйренуші) өзінің *Тілді меңгеру деңгейін* еуропалық нормалармен салыстыруға, білімі мен дағдыларын жетілдірудің оңтайлы, әрі тиімді әдістерін айқындауға, өзбетінше жұмыс түрлерін ұйымдастыруға мүмкіндік алады. Әр елде Еуропа тіл қоржынының өз нұсқалары қабылданады, мыс., ресейлік нұсқа Еуропа тіл қоржынының бір бөлігі болып саналады, оны Еуропа Кеңесі жобасының шеңберінде Швейцария үлгісі бойынша, Мәскеу мемлекеттік лингвистикалық университеті дайындаған (қара. *Екінші тіл, Коммуникативтік құзырет, Тіл-мақсат*).

Жазба тіл ағыл. *written language* – жазба дәстүрі бар, жазуы бар *Тіл*; жазбаша тілге тән сөздер мен сөйленістерді қолдану ерекшеліктеріне ие тіл. Жазба тіл мемлекет дамуының белгілі бір кезеңінде пайда болады, сөйтіп, тілдің барша ресми қызметі мен міндеттерін жазба тіл атқарады. Мыс.,

Европейский языковой портфель (от фр. *portefeuille* < *porter* носить + *feuille* лист) – сборник документов, включающий *Языковой паспорт, Языковую биографию, Языковое досье*, позволяющий определить *Языковую компетенцию* индивида в разных языках и контакты с другими языками и культурами. Е.я.п. позволяет оценить языковую компетенцию в терминах, принятых Советом Европы, призван поддерживать изучение языков и опыт межкультурного общения на всех уровнях, а также способствовать формированию единого образовательного пространства в области овладения современными языками Европы. Е.я.п. разрабатывается для трех возрастных групп. Используя Е.я.п., учащиеся получают возможность сопоставить свой *Уровень владения языками* с европейскими нормами, определить рациональные способы совершенствования знаний и умений, организовать самостоятельную работу. В каждой стране принимаются свои варианты Е.я.п., напр., российская версия языкового портфеля, являющаяся частью Е.я.п., разработана Московским государственным лингвистическим университетом по швейцарской модели в рамках проекта Совета Европы (см. *Второй язык, Коммуникативная компетенция, Язык-цель*).

Письменный язык англ. *written language* – *Язык*, имеющий письменную традицию, обладающий письменностью; разновидность языка со спецификой употребления слов и выражений, характерной для письменной речи. П.я. возникает в определенный период развития государства, и все официальные

орта ғасырдың бастапқы тұсында латын жазуы роман, герман, кельт халықтары үшін тең дәрежедегі жазба тіл болды. 11 ғ. бастап славян халықтарында байырғы славяндардың жазба тілі – көне славян тілі пайда болды және ол кең өріс алды. 1917 ж. бастап бұрынғы КСРО аумағындағы бұрын *Жазбасы жоқ тіл* болған 50 шақты тіл Жазба тілдерге айналды (қара. *Әліпби, Графика, Жаңа жазба тіл, Көне жазба тіл, Тіл қызметі*).

Жазбасы жоқ тіл – жазу дәстүрі (жазуы) жоқ тіл. Жазбасы жоқ тілді пайдаланушылар көп, әрі бұндай тілдің әлеуметтік-коммуникативті қызметі кең ауқымда болуы мүмкін, мыс., Батыс және Шығыс Памир мен Ауған Бадахшанының түйіскен жерінде Пяндж өзенінің оң және сол жақ саласындағы жазық тұрғындарының шугнан тілі (шығыс иран тармағы) және т. б. Т.Скутнабб-Кангастың бағалауы бойынша, қазіргі көп қырлы мәдени, көптілді әлемдегі алты мың тілдің басым дені – жазбасы жоқ тілдер (қара. *Әліпби, Графика, Жазба тіл, Жазу, Жаңа жазба тіл, Көне жазба тіл*).

Жазу ағыл. *script* – *Сөйлеудің* таңбалық ресімделуі; жазу таңбалардың көмегі арқылы сөйлеуді уақыт бойынша белгілеуге, бекітуге және әрі қарай қабылдау үшін қашықтыққа жеткізуге мүмкіндік береді. Жазудың маңызды белгілері: ұзақ мерзімділік, тұрақты шартты таңбаларды пайдалану, *Мәтінді* тіркеу, көзбен көру мүмкіндігінің болуы (қабылдаудың сезім-түйсік каналдарына негізделген Брайль

функции переходят к нему, напр., в раннем Средневековье латынь была в равной степени П.я. для романских, германских, кельтских народов; с 11 в. у славянских народов возникает и получает широкое распространение старославянский язык – П.я. древних славян. Начиная с 1917 г., около 50 ранее *Бесписьменных языков* на территории бывшего СССР стали П.я. (см. *Алфавит, Графика, Младописьменный язык, Старописьменный язык, Функции языка*).

Бесписьменный язык – язык, не имеющий письменной традиции (письменности). Б.п. может обладать широкими социально-коммуникативными функциями и значительным количеством носителей, напр., шугнанский язык (восточно-иранская ветвь), распространенный в долинах левого и правого притока реки Пяндж на стыке Западного и Восточного Памира и в Афганском Бадахшане; эвенкийский (вепсский) и мн. др. Из шести тысяч языков, насчитывающихся в современном поликультурном и многоязычном мире, по оценке Т.Скутнабб-Кангас, подавляющее большинство является Б.я. (см. *Алфавит, Графика, Письменный язык, Письмо, Младописьменный язык, Старописьменный язык*).

Письмо англ. *script* – знаковая фиксация *Речи*, позволяющая с помощью начертательных знаков закреплять ее во времени и передавать на расстояние для последующего восприятия. П. имеет следующие существенные признаки: долговременность, использование устойчивых условных знаков, фиксация *Текстов*, визуальность (исключение составляет азбука Брайля, основанная на тактильных (осязательных) каналах восприятия, и др. П.

әліпбиі бұл қатарға қосылмайды). Жазу өз дамуында бірнеше кезеңдерді бастан өткерді: пиктографиялық, идеографиялық, буындық, әріптік-дыбыстық және т.б. жазу. Жазу туралы ғылым грамматология деп аталады (қара. *Әліпби, Графика, Графикалау, Жазба тіл, Жазбасы жоқ тіл, Кирилл әліпбиі, Латын әліпбиі, Латындандыру*).

Жаңа жазба тіл – соңғы кезеңдерде жазбаны иеленген тіл (қара. *Жазба тіл, Жазбасы жоқ тіл, Көне жазба тіл*).

Жаңғырту ағыл. *modernization* – Тіл корпусын жоспарлаудың типі; нәтижесінде тіл Коммуникация құралы ретінде жаңа коммуникативті міндеттерді орындау үшін жарамды сипатты иеленетін, тілдің қалыптасу үдерісі (қара. *Тіл мәртебесін жоспарлау, Тіл қызметі, Тіл саясаты, Тілдік жоспарлау*).

Жаргон (фр. *jargon*) ағыл. *jargon* – ортақ мүдделеріне қарай топтасқан, шартты түрде дербес *Әлеуметтік топтың* тілі; жаргон көбіне-көп жасанды түрде жасалған сөздерден, сөйленістерден тұрады, олар жалпыхалықтық тілден айырмаланады (қара. *Арго, Әлеуметтік топ, Диалект, Жастар тілі, Микроәлеуметтік қауымдастық, Микроәлеуметтік лингвистика, Патуа, Сленг, Социолект, Топ тілі*).

Жаргонизм (фр. *jargon* + қосымша *-изм*) ағыл. *slang word* – *Жаргондардың* біріне жататын сөз немесе сөйленіс. Мыс., орыс тілінде – *блатной, мокрушник, перо* (пышақ),

в своем развитии прошло несколько этапов: пиктографическое П., идеографическое П., слоговое П., буквенно-звуковое П. Наука о П. называется грамматологией (см. *Алфавит, Бесписьменный язык, Графизация, Графика, Кириллица, Латинизация, Латиница, Письменный язык*).

Младописьменный язык – язык, получивший письменность в недавнее время (см. *Бесписьменный язык, Письменный язык, Старописьменный язык*).

Модернизация (от фр. *moderne* современный > *modernisation*) англ. *modernization* – тип *Корпусного планирования языка*; процесс усовершенствования языка, в результате которого он как средство *Коммуникации* становится пригодным для выполнения новых коммуникативных функций (см. *Статусное планирование языка, Функции языка, Языковая политика, Языковое планирование*).

Жаргон (от фр. *jargon*) англ. *jargon* – речь какой-либо относительно автономной *Социальной группы*, объединенной общими интересами, которая отличается от общенародного языка словами и выражениями преимущественно искусственного образования (см. *Арго, Групповой язык, Диалект, Микросоциальная общность, Микросоциоллингвистика, Молодежный язык, Патуа, Сленг, Социальная группа, Социолект*).

Жаргонизм (от фр. *jargon* + суффикс *-изм*) англ. *slang word* – слово или выражение, принадлежащее одному из *Жаргонов*. Напр., в рус. яз. *блатной, мокрушник, перо*

малина (притон) – қылмыстық топқа тән жаргонизмдер; қазақ тілінде – *майлау* (пара беру), *бармақ басу*, *көз қысу*, *сабан астынан жіберу* (ізін білдірмеу) – жаргонизм болып саналады (қара. *Арго*, *Әлеуметтік топ*, *Диалект*, *Микроәлеуметтік қауымдастық*, *Микроәлеуметтік лингвистика*, *Жастар тілі*, *Патуа*, *Сленг*, *Социолект*, *Табу*, *Топ тілі*, *Эвфемизм*).

Жарыспалану ағыл. *variation* – *Жарыспалылық* ұғымымен бірдей.

Жарыспалылық ағыл. *variation* – *Тілдің* қолданысын және коммуникативті икемділігін, жарамдылығын қамтамасыз ететін, тілдің және тілдік бірліктердің іргелі, әрі әмбебап қасиет-сапасы. Мағынасы мейлінше тұрақты бола тұрса да, әрбір тілдік бірліктің көптеген *Жарысна* қатарлары болады, сөйтіп, тілдік бірліктің перифраза тудыруға әмбебап қабілеті жүзеге асырылады. Тілдің өзінің аумақтық, әлеуметтік, стильдік, мақсатты, ұлттық және т.б. *Тіл-жарыспалары*, *Тіл өмір сүруінің нысандары* болады. Стратификациялық немесе әлеуметтік жарыспалылық әртүрлі *Әлеуметтік топтар* өкілдерінің тілдік және сөйлеу айырмашылықтарын көрсетеді, ал жағдаяттың жарыспалылығы – әлеуметтік жағдаятқа және *Мәңмәтінге* қарай тілдік құралдардың қолданылуы. Мыс., У.Лабов Нью-Йорк тұрғындарының ағылшын тіліндегі әлеуметтік және жағдаяттық жарыспалылықты сипаттады (қара. *Диалект*, *Дивергенция*, *Конвергенция*, *Көпұлттық тіл*, *Социолект*, *Тілдердің дивергентті дамуы*, *Тілдердің конвергентті дамуы*).

(нож), *малина* (притон) – Ж. преступного мира; в каз. яз. *майлау* (пара беру), *бармақ басу*, *көз қысу*, *сабан астынан жіберу* (*ізін білдірмеу*) (см. *Арго*, *Групповой язык*, *Диалект*, *Микросоциальная общность*, *Микросоциоллингвистика*, *Молодежный язык*, *Патуа*, *Сленг*, *Социальная группа*, *Социолект*, *Табу*, *Эвфемизм*).

Варьирование (от лат. *varians* изменяющийся) англ. *variation* – то же, что *Вариативность*.

Вариативность (от лат. *varians* изменяющийся) англ. *variation* – фундаментальное и универсальное свойство *Языка* и языковых единиц, обеспечивающее его функционирование и коммуникативную пригодность. Каждая единица языка, оставаясь неизменной по своему значению, существует в то же время в виде множества *Вариантов* (реализуя универсальную способность к перифразированию), сам язык существует в виде территориальных, социальных, стилистических, функциональных, национальных и пр. *Вариантов языка*, *Форм существования языка*. Различают стратификационную, или социальную В. – языковые и речевые различия представителей различных социальных слоев и *Социальных групп*, и ситуативную В. – использование тех или иных языковых средств в зависимости от социальной ситуации и *Контекста*. Напр., У.Лабовым описана социальная и ситуативная В. в английском языке жителей Нью-Йорка (см. *Диалект*, *Дивергентное развитие языков*, *Дивергенция*, *Конвергентное развитие языка*, *Конвергенция*, *Полиациональный язык*, *Социолект*).

Жас ағыл. *age* – *Жарыспалылыққа* және *Тілдің дамуына* арналған зерттеулерге қатысты *Әлеуметтік өзгермелілік* (ай, жыл) немесе өмір белестері (балалық шақ, жас өспірім кезең, орта жас, қарттық) (қара. *Жас сәйкестілігі, Жас мөлшерленуі*).

Жас мөлшерленуі ағыл. *age grading* – бір тілде сөйлеушінің өзінің сөйлеу дағдыларын, *Тіл практикасын* бірте-бірте өзгертуі арқылы танылатын айрықшалық; бұл келесі ұрпақта қайталанып отырады, мыс., а) орта жастағы адам көбіне-көп *Акролектіні* пайдаланады, алайда уақыт өте келе беделі төмен *Тіл-жарыспаларына* немесе *Тілге* ауысады; ә) орта жастағы қала қазақтары (*Қостілді адамдар*) қазақ және орыс тілдерін пайдаланғанымен, жасы ұлғайған шақта *Ана тілінде* сөйлеуді артық тұтады. Жастың мөлшерленуін тіл дамуына қатысты зерттеулерді жүргізу кезінде ескеру қажет (қара. *Жас, Жас сәйкестілігі, Қостілділік, Тілдің ауысуы*).

Жас сәйкестілігі ағыл. *age identity* – жеке тұлғаның өз жасына қатысты нақтыланатын *Сәйкестілік* (қара. *Әлеуметтік сәйкестілік, Гендер сәйкестілігі, Жас, Жас мөлшерленуі, Мәдени сәйкестілік, Этникалық сәйкестілік, Тілдік сәйкестілік*).

Жасанды тіл ағыл. *artificial language* – *Табиғи тілдің* аналогы; ол білімнің жеке-

Возраст англ. *age* – характерная *Социальная переменная* в исследованиях вариативности и *Развития языка*. В. может рассматриваться или как непрерывная переменная (месяцы, годы), или как жизненные циклы (детство, подростковый возраст, зрелость, старость) (см. *Возрастная градация, Возрастная идентичность*).

Возрастная градация (от лат. *gradatio* – постепенное повышение < *gradus* ступень, степень) англ. *age grading* – феномен, при котором говорящие постепенно меняют свои речевые привычки, *Языковую практику*, и эти изменения повторяются в следующем поколении, напр.: а) говорящие среднего возраста часто переходят на *Акролект*, однако со временем могут возвращаться к менее престижным *Вариантам языка* и/или *Языкам*; б) если городские казахи-*Билингвы* среднего возраста используют казахский и русский языки, то в зрелом возрасте все больше переходят на *Родной язык*. В.г. следует учитывать при проведении исследований по развитию языка (см. *Билингвизм, Возраст, Возрастная идентичность, Смена языка*).

Возрастная идентичность (от лат. *identicus* – тождественный) англ. *age identity* – *Идентичность*, устанавливаемая индивидом по отношению к собственной возрастной группе (см. *Возраст, Возрастная градация, Гендерная идентичность, Культурная идентичность, Социальная идентичность, Этническая идентичность, Языковая идентичность*).

Искусственный язык англ. *artificial language* – аналог *Естественного языка*,

леген салаларына формалды сипат беру (мыс., ғылымның символдық, нышандық тілдері), ақпаратты іздеу мүддесінде мәтінді өңдеу және қысқарту (*Ақпараттық тіл*) үшін, сондай-ақ бір табиғи тілден екінші тілге аударуды автоматтандыру (автоматты аудару), адамның ЭЕМ-ге пәрменін жеткізу (*Бағдарламалау тілдері*), халықаралық қарым-қатынас жасау (*Халықаралық тіл, Қосалқы тіл*) және т.б. үшін жасалған. Я.А. Бокаревтің көзқарасы бойынша, халықаралық жасанды тілдердің түрлері төмендегідей: 1) *Априор тілдер*; олардың сөздік құрамы түсініктерді жіктемелеу негізінде жасалған жасанды сөздерден тұрады (ро, глобако, унилингва). Бұл тілдердің ешқайсысы да кең тарала алмады. 2) Қарапайымдалған ұлттық тілдер; олардың қатарында ең алдымен *Basic english* (Дж. Пеано), қарапайымдалған латын тілі аталады. 3) Натуралистік типтегі тілдер деп аталатындар; олар табиғи тілдерге, оның ішінде әсіресе роман тілдерінде мейлінше жуықтастырылған. Бұл типтегі тілдердің белгілі түрлері – *Окциденталь* және *Интерлингва*. 4) Дербес типтегі тілдер деп аталатындар; олар – *Эсперанто, Идо, Нео*. Халықаралық жасанды тілдердің жобаларының саны 500-ден асады (қара. *Апостериор тілдер, Интерлингвистика*).

Жастар тілі ағыл. *youth language* – *Тілдің жас мөлшеріне қарай, әлеуметтік және өңірлік айырмашылықтарға ие бір түрі; жастар тіліне белгілі құбылыстар мен заттарды экспрессиялы және метафоралы түрде атау (белгілі сөздерді жаңа мағынамен мысқылдап атау жиірек игеріледі), айрықша образдылық, сөздің*

созданный для формализации отдельных областей знания (символические языки науки), для переработки и сокращения текста в целях информационного поиска (*Информационный язык*), для автоматизации перевода с одного естественного языка на другой (автоматический перевод), для передачи команд от человека к ЭВМ (*Языки программирования*), для международного общения (*Международный язык, Вспомогательный язык*) и т.п. Среди международных И.я., согласно Е.А. Бокареву, различают: 1) *Априорные языки*, словарный состав которых состоит из искусственно созданных слов на основе классификации понятий (ро, глобако, унилингва). Ни один из этих языков не получил распространения. 2) Упрощенные национальные языки, из которых прежде всего следует назвать *Basic English*, упрощенную латынь (Дж. Пеано). 3) Так называемые языки натуралистического типа, максимально приближенные к естественным языкам (преимущественно романским). Наиболее известны из языков этого типа *Окциденталь* и *Интерлингва*. 4) Так называемые языки автономного типа, к ним относятся *Эсперанто, Идо, нео*. Проектов международных И.я. насчитывается более 500 (см. *Апостериорные языки, Интерлингвистика*).

Молодежный язык англ. *youth language* – разновидность *Языка*, имеющая возрастные, социальные и региональные отличия, сводящиеся к более экспрессивному и метафорическому обозначению известных явлений и предметов (часто используются иронические обозначения известных слов с новым смыслом), яркой образности, повышенной

негізгі мағынасын өрістете түсіп, көтеріңкі мән беру, фразаларды қарапайым етіп түзу, анықтауыштарды үстемелету, күшейткіш сөзалды қосымшаларын (*экстра-, мега-, супер-, ультра-*) қосу, сондай-ақ сөздерді қысқартып қолдану және т.б. тән. Жастар тілі айрықша тілдік феномен ретінде кейінгі кезде қарастырыла бастады және арнаулы атауға ие болды. Жастар тілі криптокод (ұрылар *Жаргоны* сияқты шифрланған) емес, компьютер жаргоны сияқты жаңа түсініктерді атап көрсетуді қажет етпейді. Жастар тілін пайдаланудың еркін, сөйлеушілердің арасында бейресми сенімді қарым-қатынас жағдайында үш (топ ішінде, жастар арасында, ересектермен қарым-қатынас жасау үшін) тәсілі белгілі. Жастар тілін пайдаланудың басты мотиві – белгілі бір жастық және әлеуметтік топтың өкілі ретіндегі сөйлеушінің *Сәйкестендіруі, Өзін-өзі сәйкестендіруі*, ересектерден (мұғалімдерден, ата-аналардан) және құрдастарынан өзінің тәуелсіздігін дәлелдеуі. Әрбір 2-3 жыл сайын жастар тілі жаңарып отырады (қара. *Айрықша белгі, Әлеуметтік жарыспалау, Әлеуметтік лингвистикалық өзгермеліліктер, Әлеуметтік сәйкестілік, Индикатор, Социолект, Социометрия*).

Жасырын тіл саясаты – тиісінше тіл заңнамасы, яғни бір мемлекет аумағында тілдің қолданысын реттейтін заң құжаттары жоқ, айқын емес, тұйықталған *Тіл саясаты*, мыс., соңғы уақытқа дейінгі АҚШ-тағы тіл саясаты осындай сипатқа ие (қара. *Тіл идеологиясы, Тіл мәртебесі, Тілді дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы, Тілдік жоспарлау, Тілдік заңнама*).

выразительности с обилием усиливающих основное значение слов, упрощенному построению фразы, удвоению определений, использованию усиливающих добавок перед основным словом (*экстра-, мега-, супер-, ультра-*) и укороченных слов и т.п. М.я. недавно стал рассматриваться как особый языковой феномен и получил специальное название. М.я. не является криптокодом (шифрованным, как воровской *Жаргон*), не нуждается в обозначении новых понятий (как компьютерный жаргон). Отмечается три способа использования М.я. (для общения внутри группы, между молодежными группами, со взрослыми) в свободной, неформальной обстановке при доверительных взаимоотношениях между собеседниками. Главный мотив использования М.я. – *Идентификация, Самоидентификация* говорящего как представителя данной возрастной и социальной группы, самоутверждение собственной независимости от взрослых (учителей, родителей) и от сверстников. Каждые 2-3 года М.я. существенно обновляется (см. *Индикатор, Маркер, Социальная вариация, Социальная идентичность, Социолект, Социолингвистическая переменная, Социометрия*).

Имплицитная языковая политика (от лат. *implicare* сплестать, переплестать) – *Языковая политика*, проводимая без соответствующего языкового законодательства (юридических документов, регулирующих употребление языков в пределах одного государства), не выраженная прямо, скрытая, неявная, напр., до последнего времени языковая политика в США (см. *Государственная програм-*

Жаһандану ағыл. *globalization* – қоршаған орта мен қоғамдағы ауқымды өзгерістердің ықпалы; ұлттар арасындағы халықаралық ынтымақтастықтың барынша кеңеюінің және еңбектің әлемдік бөлінісі сипатында ұлттық дәстүрлердің араласуы және әлемдік аралас мәдениеттің пайда болуы. Білімді қоғам қалыптасқан, ғаламдық ақпараттық желі таралған жағдайда, халықаралық ұйымдардың саны көбейгенде, *Әлемдік тілдер жан-жақты таралып, Миноритар тілдер жойылғанда жаһандану болмай қоймайды* (қара. *Жоғалу жолындағы тіл, Лингвоцид, Миграция, Оқшаулау, Орыстандыру, Плурализм, Сегрегация, Тіл қазасы, Тіл идеологиясы, Тіл саясаты, Тілге көзқарас, Тілдік жоспарлау, Тілдік кедергі, Тілдік қатынас, Тілдік құқық, Тілдік үстемдік, Шоғырландыру*).

Женева мектебі ағыл. *Geneva school* – тіл біліміндегі *Әлеуметтану бағыты* мектептерінің бірі; ол Ф. де Соссюрдің «Жалпы лингвистика курсының» идеяларына сүйенеді және Женева университетінің ғылыми дәстүрлерін (Ш.Балли, А.Сеше, С.О. Карцевский, А.Фрей, Р.Гедель, Р.Энглер, Р.Амакер, Л.Прието) дамытады. Женева мектебінің ең алдымен назар аударатыны – әртүрлі тілдердің материалдары бойынша анықталатын жалпы тіл білімі мәселелері; тіл мен сөйлеу құбылыстарындағы әлеуметтік және жеке адамға тән дербес

ма развития и поддержки языка, Статус языка, Языковое законодательство, Языковая идеология, Языковое планирование).

Глобализация (от лат. *globus* шар) англ. *globalization* – воздействие глобальных изменений окружающей среды и общества; возникновение гибридной мировой культуры и смешение национальных традиций на фоне усиливающегося международного сотрудничества между нациями и всемирного разделения труда. Г. неизбежно связана с появлением образованного общества, распространением глобальной информационной сети, существованием большого количества международных организаций, распространением *Мировых языков*, исчезновением *Миноритарных языков* и др. (см. *Изоляция, Интеграция, Исчезающий язык, Лингвоцид, Миграция, Отношение к языку, Плурализм, Русификация, Сегрегация, Смерть языка, Языковая идеология, Языковая политика, Языковая экспансия, Языковое планирование, Языковое право, Языковой барьер, Языковой контакт*).

Женевская школа англ. *Geneva school* – одна из школ *Социологического направления* в языкознании, непосредственно опирающаяся на идеи «Курса общей лингвистики» Ф. де Соссюра и развивающая научные традиции Женевского университета (Ш.Балли, А.Сеше, С.О.Карцевский, А.Фрей, Р.Гедель, Р.Энглер, Р.Амакер, Л.Прието). В центре внимания Ж.ш. – проблемы общего языкознания, решаемые на материале разных языков, соотношение индивидуального и социального в явлениях языка и речи, связь языка и мышления, про-

сипаттардың арасалмағы; тіл мен ойлаудың байланысы, семиология, семантика және синтаксис мәселелері. 1941 ж. бастап Женева лингвистикалық қоғамы «Chiere F. de Saussure» («Ф. де Соссюр дәптерлері») атты жылнама шығарады, жалпы тіл біліміне, *Әлеуметтік лингвистика* мәселелеріне арналған мақалаларды, ғұмырнамалық био-, және библиографиялық материалдар жарияланады (қара. *КСРО-дағы әлеуметтану бағыты*).

Жергілікті тіл ағыл. *local, regional language* – *Тіл мәртебесі*, заңнамалық құжаттар арқылы бекітілмеген, қолданысы көбіне-көп этникалық топтың көлемінде *Жазбасы жоқ тілдер, Жаңа жазба тілдер* және *Этникалық топтармен* шектелген *Жазба тілдер*. Дегенмен жергілікті тіл бастауыш білім беруде, жергілікті радио, телехабарларды таратуда, газеттер мен журналдарда пайдаланылуы мүмкін. Қазақстанда жергілікті тілге дұнған, ұйғыр тілдерін жатқызуға болады, алайда олардың жергілікті тіл ретіндегі мәртебесі ресми бекітілмеген (қара. *Автохтон тіл, Акролект, Базилект, Негіз тіл, Негізгі ұлт тілі, Мезолект, Мемлекеттік тіл, Ресми тіл, Суперлект, Тілдік қауымдастық*).

Жиілік ағыл. *frequency* – жекелеген тілдік бірліктердің *Мәтін*, жанр көлемінде, нақты бір ақын-жазушының тілінде қолданылу дәрежесі (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Квантитатив тұрғыдан қарау, Статистикалық талдау*).

блемы семиологии, семантики и синтаксиса. С 1941 г. Женевским лингвистическим обществом издается ежегодник «Chiere F. de Saussure» («Тетради Ф. де Соссюра»), в котором публикуются статьи по общему языкознанию, *Социолингвистике*, био- и библиографические материалы (см. *Социологическое направление в СССР*).

Местный язык англ. *local, regional language* – особый *Статус языка*, который не всегда получает подтверждение в законодательных актах, чаще всего это *Бесписьменные языки, Младописьменные языки* или *Письменные языки*, использование которых ограничено рамками *Этнических групп*. В то же время М.я. может использоваться в начальном образовании, местном радиовещании, телевидении, газетах и журналах. К М.я. Казахстана могут быть отнесены, напр., дунганский, уйгурский и др. языки, статус которых, однако, в качестве М.я. официально не подтвержден (см. *Автохтонный язык, Акролект, Базилект, Государственный язык, Коренной язык, Мезолект, Официальный язык, Суперлект, Титульный язык, Языковая общность*).

Частотность англ. *frequency* – степень употребительности отдельных языковых единиц в пределах *Текста*, жанра, языка конкретного писателя, поэта (см. *Квантитативный подход, Методы социолингвистики, Статистический анализ*).

Жоғалу жолындағы тіл ағыл. *disappearing language* – Ажалды тіл; өміршең тілдер мен *Өлі тілдердің* арасында орналасатын тіл. Қолданыстан біртіндеп шығып бара жатқан, тілді пайдаланушылар балаларына үйретпейтін тіл жоғалу жолындағы тілге жатады. Әдетте, жоғалу жолындағы тіл бір-екі ұрпақтан кейін жойылады, «өледі». М. Краусстың пікірі бойынша (1992) енді 100 жылдан кейін тілдердің 90%-ы жер бетінен яки жоғалады, яки оларға жоғалу қаупі төнеді. Адамзат тарихында жоғалған тілдер болған (шумер, аккад, көне славян, сондай-ақ қазір өлі тілдер деп саналатындар; 1490 және 1990 жж. арасында тілдердің жартысынан астамы жоғалды). Қазір де көптеген тілдер жоғалу жолында тұр (дырбал, айн, убых, алутор, арчин, керек және т.б.) Тілдердің жоғалу үрдісі бүгінгі күнде қарқынды жүзеге асады, оған *Жаһандану*, өнеркәсіптендіру, *Бұқаралық ақпарат құралдарының* таралуы, анағұрлым беделді тілге ауысу т.б. үрдістері ықпал етеді. Лингвистердің маңызды мақсаты жоғалу жолындағы тілді құжат жүзінде тіркеу, олардың грамматикасын, фонетикасын, сөздігін сипаттау болып табылады. Кезкелген тілдің жоғалуының және кезкелген мәдениеттің ықпалдануы ауқымының мөлшеріне қарамастан ол үрдіс бірқатар мемлекеттердің мақсатты тілдік саясатына байланысты сол тілде сөйлеушілердің дербестік және ұжымдық құқықтарының бұзылуы, тілдік және мәдени *Геноцидтің* көрініс табуы ретінде бағаланады (қара. *Лингвоцид*, *Миноритар тіл*, *Тіл беделі*, *Тілдердің тоғысуы*, *Тілдік құқық*, *Тілдің ауысуы*, *Тілдердің араласуы*, *Тілдің жаңғыруы*, *Тілдің өміршеңдігі*, *Өлі тіл*).

Исчезающий язык англ. *disappearing language* – то же, что *Умирающий язык*, занимает промежуточное положение между живыми и *Мертвыми языками*. И.я. – это постепенно выходящие из употребления языки, носители которых уже не учат ему детей. Как правило, И.я. обычно исчезает через одно-два поколения. По мнению М. Краусса (1992), через сто лет 90% языков либо совершенно исчезнут с лица земли, либо будут находиться на грани исчезновения. Языки исчезали на протяжении истории человечества (шумерский, аккадский, старославянский и иные ныне мертвые языки; между 1490 и 1990 годами исчезло более половины языков) и продолжают исчезать во всех точках земли (дырбал, айнский, убыхский, алуторский, арчинский, керекский и др.). Процесс исчезновения языков в настоящее время происходит гораздо быстрее, этому способствуют процессы *Глобализации*, индустриализации, повсеместного распространения *Средств массовой информации*, переключения на более престижный язык и проч. Важнейшей задачей лингвистов является документальная фиксация И.я., описание их грамматики, фонетики, словаря. Исчезновение любого языка и ассимиляция любой культуры, как бы малы они ни были, расценивается как нарушение индивидуальных и коллективных прав их носителей, как проявление языкового и культурного *Геноцида*, связанного с целенаправленной *Языковой политикой* ряда государств (см. *Витальность языка*, *Возрождение языка*, *Лингвоцид*, *Мертвый язык*, *Миноритарный язык*, *Престиж языка*, *Скрещивание языков*, *Смена языка*, *Смерть языка*, *Смешение языков*, *Языковое право*).

Жұмыс тіл ағыл. *working language* –

1. Әралуан халықаралық келісімшарттар арқылы тілге берілетін айрықша *Тіл мәртебесі*. 2. Күнделікті *Коммуникация* үшін үкімет пайдаланатын *Ресми тіл* (нышандық *Мемлекеттік тілден* және ресми тілден айрықшалаанады). Біріккен Ұлттар Ұйымы құрылған кезде (1945) ресми тілдермен қатар ағылшын, испан, қытай, орыс, француз тілдері жұмыс тіл болып жарияланды; 1973 ж. араб тілі жұмыс тіл мәртебесін иеленді. Аталған тілдер *Әлемдік тілдер* мәртебесін алды. Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының (ЕҚЫҰ) жұмыс тілдері – ағылшын, испан, итальян, неміс, орыс және француз тілдері. Еуропалық Одаққа мүше елдердің тілдері де осы ұйымның жұмыс тілдері ретінде жария етілді; алайда бұл жағдай жұмыс тілдері санының шапшаң көбеюіне және аудармашылар штатының ұлғаюына әкеліп соқтырды. Әртүрлі дәрежедегі халықаралық саммиттер, мәслихаттар, съезд және семинарлар көлемінде жұмыс тіл туралы шешім қабылданады, кейде бұндай шешім дипломатиялық шарттар арқылы келісіледі (қара. *Аймақтық тіл, Ассоциативтенген тіл, Жергілікті тіл, Конституциялық тіл, Негізгі ұлт тілі*).

Жүйелі тұрғыдан қарау ағыл. *systemic approach* – *Тілді жүйелі қарым-қатынастардың жиынтығындағы элементтердің және олардың арасындағы байланыстың күрделі тұтастығы ретінде қарастыратын Әдіснама* (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Квалитатив тұрғыдан қарау, Квантитатив тұрғыдан қарау*).

Рабочий язык англ. *working language* –

1. Особый *Статус языка*, который придается языку различными международными договорами. 2. *Официальный язык*, используемый правительством для каждодневной *Коммуникации* (отличается от символического *Государственного языка* и *Официального языка*). При создании Организации Объединенных Наций (1945) Р.я. и одновременно официальными языками были объявлены английский, испанский, китайский, русский, французский языки; в 1973 г. статус Р.я. получил арабский язык. Данные языки получили вместе в этом и статус *Мировых языков*. Р.я. в Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе являются английский, испанский, итальянский, немецкий, русский и французский. Р.я. Европейского Союза были объявлены языки государств, являющихся его членами, однако это привело к стремительному увеличению числа Р.я. и расширению штата переводчиков. В рамках различных международных саммитов, конференций, съездов, семинаров разного ранга принимается решение о Р.я., иногда данное решение согласовывается дипломатическим договором (см. *Ассоциированный язык, Конституционный язык, Местный язык, Региональный язык, Титульный язык*).

Системный подход (от лат. *systema* со-единенное, составленное из частей) англ. *systemic approach* – *Методология*, в основе которой лежит рассмотрение *Языка* как сложного целостного множества элементов в совокупности системных отношений и связей между ними (см. *Квалитативный подход, Квантитативный подход, Методы социолингвистики*).

Жүйелі іріктеу ағыл. *systematic sampling* – *Кездейсоқ іріктеудің түрі; бұған сәйкес Басты жиынтықтан жүйелі түрде әрбір жиырмасыншы, оныншы және бесінші бірлікті шығарып тастау жүзеге асырылады. Жүйелі іріктеу орындалуы жағынан қарапайым, ыңғайлы, уақыт шығыны жағынан үнемді (қара. Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Көпсатылы іріктеу, Саналы іріктеу, Стратталған іріктеу, Ұялы іріктеу, Үлестік іріктеу, Іріктеу).*

Иврит ағыл. *Hebrew* – афразиялық (семит) тілдерінің бірі; Израильдің ұлттық *Ресми тілі*. Иврит – *Өлі тілдің қайта жаңғыруының жарқын үлгісі*. Иврит бұрын көне еврей тілі болатын; бұл тілде Көне өсиеттің көп бөлігі жазылды; бірнеше ғасыр бойында культ тілі, діни мәтіндерді зерттеу, басқа елдердегі діндес адамдармен қарым-қатынас жасау құралы ретінде пайдаланылды. 1948 ж. бастап, Израиль мемлекеті құрылғаннан кейін иврит мектептерге оқыту тілі болып енгізілді. Қазіргі таңда Израиль тұрғындарының басым бөлігі ивритті меңгерген, жастар ивритті *Ана тілі* деп есептейді. Тек ашкеназ текті ультраортодоксалды еврейлер бұлайша ойламайды, отбасындағы қарым-қатынастарда және мектептерде олар идишті пайдаланады (қара. *Жоғалу жолындағы тіл, Тіл және дін, Тіл саясаты, Тілдің жаңғыруы, Тілдің өміршеңдігі*).

Систематическая выборка (от фр. *sistematique* < лат. *systema* соединенное, составленное из частей) англ. *systematic sampling* – вид *Случайной выборки*, при которой осуществляется систематическое исключение из *Генеральной совокупности* каждой двадцатой, десятой или пятой единицы. С.в. проста в реализации, удобна, экономна по затрачиваемому времени (см. *Выборка, Гнездовая выборка, Квотная выборка, Методы социолингвистики, Многоступенчатая выборка, Неслучайная выборка, Организация социолингвистического исследования, Программа социолингвистического исследования, Стратифицированная выборка*).

Иврит англ. *Hebrew* – один из афразийских (семитских) языков, национальный *Официальный язык* Израиля. И. – яркий пример возрождения *Мертвого языка*. И. ранее – древнееврейский язык, на котором была написана большая часть Ветхого Завета, в течение веков использовался как язык культа, изучения религиозных текстов, общения с единоверцами из других стран, если у них не было общего языка. Начиная с 1948 г., после основания государства Израиль, И. стали обучать в школах детей, в настоящее время И. владеет большая часть населения Израиля, молодое поколение считает И. *Родным языком*. Исключение составляют ультраортодоксальные евреи ашкеназского происхождения, которые используют для семейного общения и в школе идиш (см. *Витальность языка, Возрождение языка, Язык и религия, Языковая политика, Исчезающий язык*).

Идеология (грек. *idea* елес + *logos* ілім) ағыл. *ideology* – 1. Қоғамдық сананың әртүрлі формаларында көрініс табатын дүниетаным, көзқарастардың, идеялардың, сенімдердің, құндылықтар мен бағыттардың жүйесі. Идеологияның қалыптасқан қоғамдық қарым-қатынастарды бекітуге немесе өзгертуге бағытталған мақсаттары (бағдарламалары) болады. 2. *Маркшиылдық және Неомаркшиылдықта* идеология – әртүрлі *Әлеуметтік топтардың, Әлеуметтік топтардың, Қоғамдардың* мүдделерін көздейтін, сондай-ақ басым топ пен басымдығы төмен топтың арасындағы шынайы қарым-қатынастарды бүркемелеп көрсетуге, оларды сақтап қалуға бағытталған көзқарастар мен идеялар жүйесі. Тіл – идеологияны жеткізудің басты құралы (қара. *Вернакуландыру, Вестерндендіру, Интернационалдандыру, Орыстандыру, Тіл идеологиясы, Тіл саясаты, Тілдік жағдаят, Тілдік жоспарлау*).

Идиолект (грек. *idios* айрықша, ерекше + *(dia)lektos* диалект) ағыл. *idiolect* – нақты бір жеке адамның *Сөйлеуін* сипаттайтын кәсіби, әлеуметтік, аумақтық, психофизикалық, этникалық, эстетикалық және т.б. ерекшеліктердің жиынтығы. Кейбір ғалымдар, әсіресе жасграмматистер, идиолектінің онтологиялық маңыздылығын әсіре көтеруге тырысады, сөйтіп, *Тілді* идиолектінің тұтас жиынтығы етіп көрсетуге ұмтылады. Мәселеге осындай тұрғыдан қарау тілдің жеке адамға тәуелсіз, объективті әлеуметтік өмір сүруін жоққа шығарады (қара. *Диалект, Социолект*).

Идеология (от греч. *idea* представление + *logos* учение) англ. *ideology* – 1. Мировоззрение, мировосприятие, система взглядов, идей, убеждений, ценностей и установок, выраженная в различных формах *Общественного сознания*. И. может содержать цели (программы) социальной деятельности, направленной на закрепление/изменение существующих общественных отношений. 2. В *Марксизме* и *Неомарксизме* – система взглядов и идей, выражающих интересы различных *Социальных групп, Социальных классов, Обществ* и предназначенная для маскировки истинных отношений между доминирующим и недоминирующим классом и сохранения этих отношений. Язык является основным средством выражения, передачи И. (см. *Вернакулизация, Вестернизация, Интернационализация, Русификация, Языковая идеология, Языковая политика, Языковая ситуация, Языковое планирование*).

Идиолект (от греч. *idios* своеобразный, особый + *(dia)lektos* диалект) англ. *idiolect* – совокупность профессиональных, социальных, территориальных, психофизических, этических, эстетических и др. особенностей, характеризующих *Речь* конкретного индивида. Некоторые ученые, особенно младограмматики, преувеличивая онтологическую значимость И., трактовали *Язык* как сумму И. Такой подход исключает объективное социальное существование языка независимо от индивида (см. *Диалект, Социолект*).

Идиом (грек. *idioma* айрықшалық, өзгешелік) ағыл. *idioma* – кез келген тілдік жасалым, оның ішінде *Әдеби тіл, Тіл, Диалект*.

Идо – халықаралық *Жасанды тілдердің* бірі; 1907 ж. Францияда жасалған, жетілдірілген *Эсперанто*. Идоны жасаушылардың ішінде О.Есперсен болды (қара. *Апостериор тілдер, Априор тілдер, Интерлингвистика, Қосалқы тіл, Халықаралық тіл*).

Изоглосса (грек. *isos* бірдей, ұқсас + *glossa* тіл) ағыл. *isogloss* – тілдік (фонетикалық, лексикалық, семантикалық) құбылыстың *Ареалын* білдіретін, географиялық картадағы сызық (қара. *Ареал лингвистикасы, Диалект, Диалектология*).

Иммигрант (лат. *immigrantis* орнығушы) ағыл. *immigrant* – орналасу-тұру үшін басқа елге көшіп келген шетелдік адам (қара. *Мигрант, Оралман, Репатриант, Эмигрант*).

Иммигрант тілі (лат. *immigrantis* орнығушы) ағыл. *immigrant language* – миноритар этникалық топтардың *Иммиграциясы* нәтижесінде жаңадан көшіп келгендердің тілі. Мыс., Қытай тілі Қазақстанда иммигрант тіл ретінде бағаланады (қара. *Диаспора, Диаспора тілі, Диаспораның экзоген тілі, Диаспораның эндоген тілі, Ирредента, Миноритар тіл, Тілдік жо-спарлау, Эмиграция*).

Иммиграция (лат. *immigrate* орнығу) ағыл. *immigration* – тұрақты тұру немесе ұзақ мерзімге орнығып қалу үшін басқа елден

Идиом (от греч. *idioma* особенность, своеобразие) англ. *idioma* – любое языковое образование, в том числе *Язык, Диалект, Литературный язык*.

Идо – один из вспомогательных международных *Искусственных языков*, модифицированный *Эсперанто*, созданный в 1907 г. во Франции. Одним из разработчиков И. был О.Есперсен (см. *Апостериорные языки, Априорные языки, Вспомогательный язык, Интерлингвистика, Международный язык*).

Изоглосса (от греч. *isos* одинаковый, подобный + *glossa* язык) англ. *isogloss* – линия на географической карте, обозначающая *Ареал* языкового (фонетического, лексического, семантического) явления (см. *Ареальная лингвистика, Диалект, Диалектология*).

Иммигрант (от лат. *immigrantis* вселяющийся) англ. *immigrant* – иностранец, прибывший в иную страну для проживания (см. *Мигрант, Оралман, Репатриант, Эмигрант*).

Иммигрантский язык (от лат. *immigrantis* вселяющийся) англ. *immigrant language* – язык новоприбывших в результате *Иммиграции* миноритарных этнических групп, например, китайский язык в Казахстане квалифицируется как И.я. (см. *Диаспора, Ирредента, Миноритарный язык, Экзогенный язык диаспоры, Эмиграция, Эндогенный язык диаспоры, Язык диаспоры, Языковое планирование*).

Иммиграция (от лат. *immigrate* вселяться) англ. *immigration* – перемещение людей из других стран для постоянного или долго-

екінші бір елге ауысу, көшу. Иммиграция – халықаралық *Миграцияның* бір түрі; (қара. *Диаспора, Оралман, Репатриант, Эмиграция, Тілдік жоспарлау*).

Инвектива (лат. *investivus* балағат, бейпіл) – бейнорма сөз, дөрекі, тұрпайы, адамның ар-намысын қорлайтын сөз, *Обцен (тыйым) лексика*, боғауыз сөз. Балағат сөздің кең мағынасы – *Жаргон, Арго, Диалект* қатарынан алынған бейәдеби сөздер мен тіркестер; кейбір дөрекі балағат сөздер мен тіркестер. Балағат сөздің тар мағынасы – нақты бір жағдаятта белгілі бір адамға қарата айтылып, мораль нормаларына елеулі түрде қайшы келетін, адамды қорлау, ар-намысына тию, төмендету, адамның сыртқы келбеті мен мінез-құлқына жағымсыз баға беру үшін қолданылатын бейнорма сөздер мен тіркестер. Инвективаларға ұрыс-керісті білдіретін бейәдеби лексика, мәдени құндылығы жоқ лексика, боғауыз сөз, әдеби тілде бар, бірақ дөрекі қарапайым сөздер, әдеби, алайда бейнорма сөздер жатады (қара. *Әдеби тіл, Вульгаризм, Дисфемизм, Табу, Эвфемизм*).

Индикатор (лат. *indicator* көрсеткіш) ағыл. *indicator* – *Әлеуметтік лингвистикалық өзгермеліліктер*. Оларға саналы емес

срочного проживания. И. – вид международной *Миграции*, рассматриваемой по отношению к стране, куда въезжают *Мигранты* (см. *Диаспора, Оралман, Репатриант, Эмиграция, Языковое планирование*).

Инвектива (от лат. *investivus* бранный, ругательный) – ненормативное, непечатное, неприличное, бранное слово, ругательство, *Обценная (запретная) лексика*, матизм (матерное слово); оскорбительное выступление против кого-либо, оскорбительная речь. Широкое понимание И. – внелитературные слова и выражения, взятые из *Жаргонов, Арго, Диалектов* и некоторые бранные и грубопросторечные литературные слова и выражения; узкое понимание И. – только внелитературные слова и выражения, употребление которых по отношению к определенному лицу в конкретной ситуации в значительной степени противоречит нормам морали и которые употребляются с целью оскорбить, унижить человека, дать негативную оценку его поведению или облику, продемонстрировать собеседнику реакцию на существование тоталитарных запретов, показать, каким раскованным является собеседник, сделать речь более эмоциональной, разрядить психологическое напряжение и др. К И. относят: ругательную нелитературную лексику; обценную лексику, мат; грубопросторечную лексику, входящую в состав *Литературного языка*; литературные, но ненормативные слова и выражения (см. *Вульгаризм, Дисфемизм, Литературный язык, Табу, Эвфемизм*).

Индикатор (от лат. *indicator* указатель) англ. *indicator* – *Социолнгвистическая переменная*, характеризующаяся бессознательным

қабылдау мен пайдалану тән, бұл көрсеткішті *Маркер* мен *Стереотиптен* айрықшалайды. Индикатор *Әлеуметтік жарыспалау* ретінде саналады, *Стильдік жарыспалау* болып қолданылмайды. Индикатор тілдің әбден қалыптасқан сипаты ретіндегі *Жарыспалылықтың* бастапқы кезеңіндегі тіл өзгерістерінің немесе тұрақты жарыспалылықтың белгілері болып есептеледі (қара. *Гендерлект, Кодтардың алмасуы, Социолект, Социометрия, Статистикалық талдау, Стереотип, Тілдік қабілет*).

Инкультурация (лат. *in* ішке қарай + *cultura* мәдениет) – өз *Мәдениетін* қабылдап алу үдерісі, өз мәдениеттерінің, *Қосалқы мәдениеттің* әлеуметтік маңызды нормаларын қабылдау (қара. *Аккультурация, Антропологиялық константа, Антропологиялық лингвистика, Әлеуметтену, Әлеуметтік топ, Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі, Сөйлеу этнографиясы, Тіл меңгеру деңгейі*).

Инноватор (лат. *innovatio* жаңару) ағыл. *innovator* – нақты бір тілдік ұжымға жаңа сөз қолданыстарын, жаңа нысандарды енгізетін адам, тілді пайдаланушы. Инноватор қарым-қатынастың тығыз байланыстағы *Әлеуметтік желісінің* мүшесі емес. Сондықтан инноватор әлеуметтік нормаларды мойындауға соншалықты бейімделе қоймайды, тәжірибе жасауға ұмтылып тұрады. Артикуляциялық базасы жетілмеген және есте сақтау қабілеті төмен балалар тілге жаңалықтар енгізудің негізгі көзі болып табылады, бұндайда морфологиялық жаңалықтар «сөзжасам немесе сөзді өзгерту тетіктерінің нормасынан

восприятием и использованием, это отличает И. от *Маркера* и *Стереотипа*. И. расценивается как *Социальная вариация* и не используется как *Стилистическая вариация*. Считается, что И. являются признаками языковых изменений на начальных стадиях или признаками стабильной *Вариативности* как неизменной характеристики *Языка* (см. *Гендерлект, Переключение кодов, Социолект, Социометрия, Статистический анализ, Стереотип, Языковая способность*).

Инкультурация (от лат. *in* в, внутрь + *cultura*) – процесс присвоения собственной *Культуры*, принятие социально значимых норм своей культуры, *Субкультуры* (см. *Аккультурация, Антропологическая константа, Антропологическая лингвистика, Барьер в межкультурной коммуникации, Социализация, Социальная группа, Уровень владения языком, Этнография речи*).

Инноватор (от лат. *innovatio* обновление) англ. *innovator* – носитель языка, который вводит новые лингвистические формы (языковые инновации) в язык определенного речевого коллектива. И. обычно не являются членами тесно связанной *Социальной сети* общения, и, как следствие, И. менее склонны разделять социальные нормы и чаще экспериментируют в своем социальном и языковом поведении. Считается, что дети вследствие недостаточно развитой артикуляционной базы и памяти являются основным источником языковых инноваций, при этом морфологические инновации характеризуются «постоянством в отклонениях от нормы словообразовательного или

ауытқудың тұрақтылығымен» сипатталады (Р.Якобсон, М.Граммон, С.Н.Цейтлин). *Коммуникативтік жағдаятқа* сәйкес келуі тиіс болғандықтан, ересек адамдар да инноватор болуы мүмкін (қара. *Консерватор, Норма, Сонылықтың бейімделуі, Тілді нормаландыру, Тілдің дамуы*).

Инструменталдық (лат. *instrumentum* құрал + *-изм*) – *Сәйкестілікті* нақты мақсаттарға қол жеткізудің құралы ретінде түсіну; әдетте бұл аталымды *Өкіметті* өз қолына алу және мойындау үшін *Элита* қолданады. Инструменталдық *Халық санағын* өткізу кезінде немесе ресми құжаттарды (төлқұжат, куәлік) беру кезінде пайдаланылады. Мыс., жеке адамның *Этникалық сәйкестілігі* әкесінің (шешесі емес) ұлтына байланысты (КСРО кезінде болды), тұрғылықты орны, яки тілдің таралу аумағына қатысты (Францияда), қанының құрамына қарай (фашистік Германияда) жазылатын жағдайлар болады (қара. *Діни сәйкестілік, Конструктивтілік, Примордиалдық, Тілдік сәйкестілік*).

Интенция (лат. *intencio* талап, ынта, ниет) ағыл. *intention* – *Сөйлеушінің* қандай да бір коммуникативті маңызға ие ойды жеткізу қажет деп санауы, соған ұмтылысы, мақсаты, сананың бір затқа немесе ойға бағытталуы (қара. *Сөйлеу актілер теориясы, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-әрекеті*).

Интериорлану (лат. *interior* ішке қарай + қосымша *-лану*) ағыл. *interiorization* – сыртқы іс-әрекетті «ішке қарай» көшіру; нақты іс-қимылдың ойлау және логикалық сызбаларға ауысуы; сыртқы әлеуметтік қызметтің құрылымын қабылдау, меңгеру

словоизменительного механизма» (Р.Якобсон, М.Граммон, С.Н.Цейтлин). Однако И. могут быть и взрослые, которые вынуждены соответствовать требованиям *Коммуникативной ситуации*. (см. *Адаптация новшества, Консерватор, Норма, Нормализация языка, Развитие языка*).

Инструментализм (от лат. *instrumentum* орудие + *-изм*) – понимание *Идентичности* как средства достижения определенных целей, обычно используемого *Элитой* для признания и получения *Власти*. И. использовался при проведении *Переписей населения* или при выдаче официальных документов (паспортов, свидетельств), напр., когда *Этническая идентичность* приписывалась по национальной принадлежности отца (а не матери), как это было в СССР, по территории проживания или распространения языка, как во Франции; по определенному анализу крови, как это было в фашистской Германии (см. *Конструктивизм, Примордиализм, Религиозная идентичность, Языковая идентичность*).

Интенция (от лат. *intencio* стремление) англ. *intention* – намерение, потребность, цель *Говорящего* выразить некий коммуникативно-значимый смысл; направленность сознания на какой-либо предмет (см. *Речевая деятельность, Речевой акт, Теория речевых актов*).

Интериоризация (от лат. *interior* внутренний) англ. *interiorization* – перевод «вовнутрь» внешних действий, превращение предметных действий в мыслительные и логические схемы; формирование внутренних интеллектуальных структур благодаря усвое-

нәтижесінде адамның ішкі зияткерлік құрылымының, *Тілдік қабілетінің* қалыптасуы (*Тіл онтогенезі*), ойлаудың зияткерлік үдерісі интериорлануға сүйенеді (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері*).

Интерлингва (лат. *inter-* арасында + *lingua* язык) ағыл. *interlingua* – халықаралық *Қосалқы тіл*, оның грамматикалық құрылымы латын тілінің негізінде жасалған; сөздік қоры барлық Еуропа тілдерінің түбір сөздерін қамтиды. Интерлингваны 1903 ж. Джузеппе Леано ұсынды (қара. *Апостериор тілдер*, *Априор тілдер*, *Волапюк*, *Жасанды тіл*, *Идо*, *Интерлингвистика*, *Лексификатор*, *Халықаралық тіл*, *Эсперанто*).

Интерлингвистика (лат. *inter* арасында + фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *interlinguistics* – халықаралық қарым-қатынастар үшін *Жасанды тілдерді*, математикалық және *Ақпараттық тілдерді* құрастыру және оларды зерттеу ісімен шұғылданатын лингвистикалық пән (қара. *Бағдарламалау тілдері*, *Қосалқы тіл II*, *Халықаралық тіл*).

Интернационаландыру (лат. *inter-* арасында + *nation* тайпа, халық) ағыл. *internationalisation* – *Тіл идеологиясының* бір түрі, белгілі бір халықтың, ұлттың қарым-қатынас құралы үшін, *Ресми тіл* немесе білім берудің, сауда жасаудың тілі ретінде басқа тілді қабылдау, алу идеясына негізделеді. Мыс., ағылшын тілі – Үндістанда ресми тілдердің бірі (қара. *Вернакуландыру*, *Вестерндендіру*, *Негізгі*

нию структур внешней социальной деятельности. И. сопровождает формирование *Языковой способности* человека в *Онтогенезе языка*, интеллектуальные процессы осмысления (см. *Методы социолингвистики*).

Интерлингва (от лат. *inter-* между + *lingua* язык) англ. *interlingua* – международный *Вспомогательный язык*, грамматическая структура которого построена на латинской основе, словарь включает корни всех европейских языков. И. была предложена в 1903 г. Джузеппе Пеано (см. *Апостериорные языки*, *Априорные языки*, *Волапюк*, *Идо*, *Интерлингвистика*, *Искусственный язык*, *Лексификатор*, *Международный язык*, *Эсперанто*).

Интерлингвистика (от лат. *inter* между + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *interlinguistics* – лингвистическая дисциплина, занимающаяся построением и изучением *Искусственных языков* для международного общения, математических и *Информационных языков* (см. *Вспомогательный язык*, *Международный язык*, *Языки программирования*).

Интернационализация (от лат. *inter-* между + *nation* племя, народ + суффикс *-изация*) англ. *internationalisation* – разновидность *Языковой идеологии*, основанная на идее принятия неместного языка с более широким объемом функций как *Официального языка* или языка образования, торговли, напр., английский язык в Индии как один из официальных языков (см. *Вернакулизация*, *Вестернизация*, *Коренной язык*, *Мест-*

тіл, Жергілікті тіл, Тіл саясаты, Тілдік жағдаят, Тілдік жоспарлау).

Интернационалды лексика (лат. *inter-* арасында + *nation* тайпа, халық) – *Интернационализм* екінші мағынасымен бірдей.

Интернационализм (лат. *inter-* арасында + *nation* тайпа, халық + *-изм*) ағыл. *internationalism* – 1. Барлық халықтардың теңдігінің, ынтымақтастығы мен бірлігінің идеялық-саяси ұстанымы (*Ұлтшылдыққа қарама-қайшы*). 2. Ағыл. *international words* – *Интернационалды лексика*; бірнеше тілдің ортақ сөздік қорына қатысы бар, пайда болуы мен тарихи дамуы жағынан туыстас, нысандары мен мазмұны сәйкес ең кем дегенде үш тілде қатар қолданылатын сөздер және терминдер. Әдетте интернационализм – ғылым, мәдениет, өнер, саясат және т.б. салаларының терминдері, мыс., қазақ және орыс тілдерінде – *филология, форум, республика, парламент, сенат* және т.б. (қара. *Кірме, Пуризм*).

Интерпретация (лат. *interpretatio* делдалдылық) ағыл. *interpretation* – *Әлеуметтік лингвистика* әдістерінің бірі; талдауға түсетін нақты фактілер мен сапаларды ұғындыру, этникалық, әлеуметтік, демографиялық, діни, демографиялық және тілдік белгілер арасындағы себеп-салдарлық қарым-қатынастарды түсіндіру ғылымының, оның ішінде *Әлеуметтік лингвистика* ғылымының даму деңгейіне байланысты талдау-түсіндірудің мүмкіндіктері өзгеруі мүмкін (қара. *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Әлеуметтік*

ный язык, Языковая политика, Языковая ситуация, Языковое планирование).

Интернациональная лексика (от лат. *inter-* между + *nation* племя, народ) – то же, что *Интернационализм* во втором значении.

Интернационализм (от лат. *inter-* между + *nation* племя, народ + *-изм*) англ. *internationalism* – 1. Идеино-политический принцип равенства, солидарности и сотрудничества всех народов, в противоположность *Национализму*. 2. Англ. *international words* – то же, что *Интернациональная лексика*; слова и термины, характеризующиеся принадлежностью к общему лексическому фонду ряда языков, близкие по происхождению или историческому развитию, совпадающие по форме и/или содержанию, функционирующие в более чем трех языках одновременно. Как правило, И. – это термины из области науки, культуры, искусства, политики и др., напр., в казахском и русском языках *филология, форум, академия, республика* и др. (см. *Заимствование, Пуризм*).

Интерпретация (от лат. *interpretatio* посредничество) англ. *interpretation* – один из *Методов социолингвистики*; истолкование привлекаемых к анализу конкретных фактов и признаков, объяснение причинно-следственных отношений и иных корреляций между признаками этнического, социального, демографического, конфессионального, демографического и языкового характера. Возможности И. могут меняться в зависимости от уровня развития науки в целом и *Социолингвистики*, в частности (см. *Достоверность социолингвистических*

лингвистика зерттеу бағдарламасы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Байқау, Байқаушы парадоксы, Корреляциялық талдау, Интроспекция, Реинтерпретация, Социометрия, Сұхбат, Сыпаттылық).

Интерференция (лат. *inter* арасы + *ferens* (*ferentis*) алып барушы, тасушы) ағыл. *interference* – Қостілді адамның бір тілінің екінші тілге саналы емес әсерінің үдерісі, сондай-ақ осы ықпалдың нәтижесі. Интерференция, әдетте, *Үстем тілдің* екінші тілге әсері арқылы жүзеге асырылады. Интерференцияны *Нормадан* ауытқушылықпен байланыстырады (У.Вайнрайх), тілдердің кондырылуы, шалыс айқасуы деп қарастырылады (Э.Хауген). Интерференция тілдің әр қаттауында әртүрлі байқалады, мыс., фонетикалық-фонологиялық деңгейде *Акцентті* ажырата алмау, редукцияның белгілерін көшіру, ал морфологияда екі тілдің грамматикалық сапаларын ұлғайту Интерференция болады. Интерференция дербес және бұқаралық болып бөлінеді. Бұқаралық Интерференция әбден орныққаннан кейін әуелі Қостілді адамның, кейінірек Біртілді адамның *Тілдік құзыретіне*, *Коммуникативтік құзыретіне* ықпал ете алады (қара. *Адстрат*, *Қателерді талдау*, *Қостілділік*, *Субстрат*, *Суперстрат*, *Тілдердің араласуы*, *Тілдік қатынас*).

Интроспекция (лат. *introspectare* ішке қарай қарау) ағыл. *introspection* – өз бетінше өз тілдік қабілетін байқау, өз *Тілдік санасын* интуитивті немесе арнайы ұйымдастырылған түрде (А.Вежбицкая бұны жаттықтырылған интроспекция деп атайды) бақылау арқылы

данных, *Интервью*, *Интроспекция*, *Корреляционный анализ*, *Наблюдение*, *Организация социолингвистического исследования*, *Парадокс наблюдателя*, *Программа социолингвистического исследования*, *Реинтерпретация*, *Репрезентативный*, *Социометрия*).

Интерференция (от лат. *inter* между + *ferens* (*ferentis*) несущий, переносящий) англ. *interference* – процесс бессознательно-го воздействия одного из языков *Билингва* на другой язык, а также результат этого воздействия. Направление И. чаще всего осуществляется в сторону от *Доминирующего языка*. И. связывают с отклонением от *Нормы* (У.Вайнрайх), рассматривают как наложение (переплетение) языков (Э.Хауген). И. по-разному проявляется на разных уровнях языка, напр., на фонетико-фонологическом как *Акцент*, неразличение фонем, перенос свойств редукции и проч.; на морфологическом как генерализация грамматических свойств двух языков и проч. И. может быть индивидуальной и массовой. Массовая И., закрепившись, может воздействовать на *Языковую компетенцию*, *Коммуникативную компетенцию* билингвов, а затем и *Монолингвов* (см. *Адстрат*, *Анализ ошибок*, *Двуязычие*, *Смешение языков*, *Субстрат*, *Суперстрат*, *Языковой контакт*).

Интроспекция (от лат. *introspectare* смотреть внутрь) англ. *introspection* – самонаблюдение, один из распространенных методов получения информации о *Языке* путем интуитивного или специально организованного (тренированная И., по А.Вежбицкой)

Тіл туралы ақпарат алудың кең таралған әдістердің бірі. Интроспекция жан-жақты қолданылады, мыс., *Өрістік зерттеулерді* жүргізу кезінде (сауалнама толтыру кезеңінде және т.б.) іске қатысы бар маңызды, ақпаратты алу көбіне-көп зерттеушінің лингвистикалық және *Тілдік құзыреті*, оның тілге деген көзқарастары (тілді құндылық деп бағалай білуі) арқылы жүзеге асады. *Сұхбат*, *Сауалнама жүргізу*, *Байқау*, *Тестілеу* сияқты әдістермен байыпты сабақтастырғанда ғана интроспекция ақпарат алудың сенімді тәсілі бола алады (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері*, *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру*, *Интерпретация*, *Соссюр-Лабов парадоксы*).

Информант (лат. *informatio* ақпарат + *-ант*) ағыл. *informant* – сынаққа түсуші, *Экспериментке* енгізіліп, *Сауалнаманың*, *Сұхбаттың* сұрақтарына жауап айту (жазу) арқылы ақпарат беретін адам. Ақпарат берушілердің жиынтығы *Басты жиынтықты* құрайды, яғни тілдік ерекшеліктерге ие ақпарат берушілердің көп саны нақты әлеуметтік лингвистика зерттеуінің объектісі бола алады (қара. *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы*, *Респондент*, *Сыпаттылық*, *Іріктеу*, *Іріктеу жиынтығы*).

Информанттарды іріктеу (лат. *informatio* ақпарат + *-ант*) – *Іріктеу* терминімен бірдей.

Ирредента (итал. *irredenta terra* босатылмаған жер, еркіндік алмаған жер) – тарихи

наблюдения над собственным *Языковым сознанием*. И. как получение релевантной информации широко используется, напр., при проведении *Полевых исследований* (на этапе составления анкет, опросных листов и проч.), обеспечивается во многом благодаря лингвистической и *Языковой компетенции* исследователя, его ценностных ориентаций и установок по отношению к языку. И. может стать надежным способом получения информации только при взвешенном сочетании с *Наблюдением*, *Интервью*, *Анкетированием*, *Тестированием* и проч. (см. *Достоверность социолингвистических данных*, *Интерпретация*, *Методы социолингвистики*, *Организация социолингвистического исследования*, *Парадокс Соссюра-Лабова*, *Программа социолингвистического исследования*).

Информант (от лат. *informatio* сообщение + *-ант*) англ. *informant* – испытуемый, лицо, включенное в *Эксперимент* и поставляющее информацию в виде ответов на вопросы *Анкет*, *Интервью* и пр. В совокупности И. составляют *Генеральную совокупность*, т.е. множество И., чьи языковые особенности являются объектом конкретного социолингвистического исследования (ср. *Выборочная совокупность*, *Выборка*, *Достоверность социолингвистических данных*, *Репрезентативный*, *Респондент*).

Отбор информантов (от лат. *informatio* сообщение + *-ант*) – то же, что *Выборка*.

Ирредента (от итал. *irredenta terra* неосвобожденная земля) – часть какого-либо

тұрғыдан өзі туып-өскен елмен шектесетін аудандарда тұратын *Этностың* (халықтың, ұлыстың, этникалық қауымдастықтың бір бөлігі; мыс., Ресейде, Ауғанстанда және т.б. тұратын қазақ ирредентасы) (қара. *Диаспора*, *Диаспора тілі*, *Диаспораның экзоген тілі*, *Диаспораның эндоген тілі*, *Дивергенция*, *Тілдердің дивергентті дамуы*).

Калька (фр. *calque* көшірме, еліктеу) ағыл. *translation loan word, calque* – шет тілге тән сөздің немесе сөз тіркесінің нақпа-нақ, сөзбе-сөз аударылуы арқылы жасалған сөз және сөз тіркесі (қара. *Кірме*, *Байырғы сөз*).

Кәсіби сәйкестілік ағыл. *professional identity* – жеке адамның *Сәйкестілігінің* бір түрі; кәсіпке өзінің қатысты екендігін жеке адамның сезінуі (*Сана-сезім*, өзін-өзі тендестіруі, өзін-өзі айқындауы). Әдетте, кәсіби сәйкестілік *Өзін-өзі сәйкестендірудің* көмегі арқылы айқындалады (қара. *Азаматтық сәйкестілік*, *Әлеуметтік сәйкестілік*, *Гендер сәйкестілігі*, *Діни сәйкестілік*, *Жас сәйкестілігі*, *Тілдік сәйкестілік*, *Этникалық сәйкестілік*).

Квалитатив тұрғыдан қарау (лат. *qualitas* – сапа) ағыл. *qualitative approach* – әлеуметтік лингвистика зерттеулерінің айрықша *Әдіснамасы*; бұл нақты бір мәнмәтіндегі *Тілдік* мінез-құлықтың мағынасын ұғыну үшін *Сөйлеушілердің Тіл практикасының* нақты жағдайларына егжей-тегжейлі талдау жасау дегенді білдіреді. (Мыс., ауру адам мен дәрігер арасындағы әңгімеде қазақ тілінен орыс тіліне ауысудың

Этноса (народа, народности, этнической общности), проживающая в приграничных со страной ее исторического происхождения районах, например, казахская И., живущая в России, Афганистане и др. (см. *Диаспора*, *Дивергентное развитие языков*, *Дивергенция*, *Экзогенный язык диаспоры*, *Эндогенный язык диаспоры*, *Язык диаспоры*).

Калька (от фр. *calque* копия, подражание) англ. *translation loan word, calque* – слово или выражение, образованное посредством буквального перевода иноязычного слова или выражения (см. *Заимствование*, *Исконное слов*).

Профессиональная идентичность (от лат. *identicus* тождественный) англ. *professional identity* – одна из *Идентичностей* личности; осознание (*Самосознание*, самоотождествление, самоопределение) личностью своей принадлежности к профессии. Как правило, П.и. определяется с помощью *Самоидентификации* (см. *Возрастная идентичность*, *Гендерная идентичность*, *Гражданская идентичность*, *Религиозная идентичность*, *Социальная идентичность*, *Этническая идентичность*, *Языковая идентичность*).

Квалитативный подход (от лат. *qualitas* качество) англ. *qualitative approach* – особая *Методология* социолингвистических исследований, заключающаяся в детальном анализе конкретных случаев использования *Языка Говорящими*, чтобы понять значение *Языкового поведения* в определенном контексте, напр., цель перехода с казахского языка на русский язык в разговоре пациента с врачом. К.п. используется в *Социолингвистике*

мақсаты). *Квалитатив тұрғыдан қарау* Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасында және *Этнографияда* қолданылады, *Квантитатив тұрғыдан қарауға* қарама-қарсы (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Жүйелі тұрғыдан қарау*).

Квантитатив тұрғыдан қарау (лат. *quantitas* сан) ағыл. *quantitative approach* – әлеуметтік лингвистика зерттеулерінің айрықша *Әдіснамасы*; бұл әртүрлі *Әлеуметтік топтардың* тілдік бірліктерді пайдалануының жалпы тенденциялары мен дистрибуциясын анықтау дегенді білдіреді. Квантитатив тұрғыдан қарау *Тіл-жарыспаларын* зерттеуде қолданылады, ол *Квалитатив тұрғыдан қарауға* қарама-қарсы қойылады, алайда бір зерттеу жұмысын жүргізу үшін квалитативті және квантитатив тұрғыдан қарау әдістерін қатар, араластыра игеру үшін мүмкіндігі бар (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Жүйелі тұрғыдан қарау*).

Кездейсоқ іріктеу ағыл. *random sampling* – *Басты жиынтықтың* әрбір элементі таңдалу мүмкіндігіне ие *Іріктеудің* бір түрі. Кездейсоқ іріктеу лотерея немесе кездейсоқ сан көмегімен жүзеге асырылады, бірақ ауқымды жиынтықтар үшін кездейсоқ сандар әдісі басымдылыққа ие. Кездейсоқ түрде тек қана жекеленген элементтер ғана емес, сондай-ақ *Ұялы іріктеуге* тән топтар да таңдалып алынуы мүмкін (*Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы, Жүйелі іріктеу, Көпсатылы іріктеу, Саналы іріктеу, Стратталған іріктеу, Үлестік іріктеу*).

общения и Этнографии, противопоставляется *Квантитативному подходу* (см. *Методы социолингвистики, Системный подход*).

Квантитативный подход (от лат. *quantitas* количество) англ. *quantitative approach* – особая *Методология* социолингвистических исследований, заключающаяся в выявлении общих тенденций и дистрибуции использования языковых единиц разными *Социальными группами*. К.п. используется в исследованиях *Языковых вариантов* (напр., У. Лабовым). При К.п. широко используются статистические приемы анализа. К.п. противопоставляется *Квалитативному подходу*, однако часто используется комбинирование квалитативных и квантитативных методов в рамках одного исследования (см. *Методы социолингвистики, Системный подход*).

Случайная выборка англ. *random sampling* – вид *Выборки*, при котором каждый элемент *Генеральной совокупности* имеет некоторую вероятность быть отобранным. С.в. осуществляется либо лотереей, либо с помощью таблицы случайных чисел, однако для больших совокупностей преимущество имеет метод случайных чисел. Случайным образом могут отбираться не только отдельные элементы, но и группы, как это принято в *Гнездовой выборке* (см. *Квотная выборка, Методы социолингвистики, Многоступенчатая выборка, Неслучайная выборка, Программа социолингвистического исследования, Си-*

Кезектілік (әңгімелесуде) ағыл. *turn-taking* – Қарым-қатынас кезінде Сөйлеу актісіне қатысушылардың өз кезегінің ретін (диалогқа араласу) үйлестіруіне ықпал жасайтын құралдар. Сөйлеушілер ағымдағы, яғни сөйлеу барысындағы реплика кезінде кезектің ретін (вербалды және бейвербалды) жеткізетін белгілерді сәйкестендіруге және сөйлеу барысына өз Репликасымен араласу сәтін айқындауға қабілетті. Бұл репликалар арасындағы барынша қысқа үзіліс кезінде де тиімді әңгіме құруға мүмкіндік береді. Кезектілік Мәнмәтінге және сөйлеушілерге байланысты өзгермелі сипатта болады (қара. Әңгіме менеджменті, Әңгіме талдау, Дуэт, Сөйлеу актілер теориясы, Сызба, Сценарий, Фрейм, Футинг, Біқшам жауап).

Кирилл әліпбиі ағыл. *Cyrillic* – ең көне славян Әліпбиінің бірі (екіншісі – глагол әліпбиі, Византия жарғылық жазуынан бастау алады, осы жазуға (Ш, Ψ, Ж, Ч, Ц, Б, ІЖ, Ж, Ъ, Ь, Ы) әріптерін қосу арқылы Кирилл әліпбиі жасалған. Грек жазуының негізінде әліпби жасауға үш мәрте ұмтылыстың нәтижесінде кирилл әліпбиі пайда болды (копт және гот әліпбиінен кейін). Кирилл әліпбиінің жасалу мерзіміне қатысты әралуан болжам бар, олардың негізгісі – Кирилл әліпбиі глагол әліпбиінен кейін жасалған әліпби. Кирилл әліпбиі бірнеше кезеңді бастан өткерді: кеңінен таралды, бастапқы ареал аймағынан шығып, жаулап алу сипатында болды (М.В.Арапов), керісінше қолданылу аясы тарылған да кезең болды. Алғашында славян және славян емес тілдерге дінмен

стематическая выборка, Стратифицированная выборка).

Очередность (в разговоре) англ. *turn-taking* – средства, с помощью которых участники Речевого акта координируют свою очередность (вступление в диалог) в Обществе. Говорящие способны идентифицировать сигналы передачи очередности (вербальные и невербальные) во время текущей реплики и определить момент, когда можно вступать со своей Репликой. Это позволяет создавать эффективный разговор даже при крайне коротких паузах между репликами. О. варьирует в зависимости от Контекста и говорящих (см. Анализ разговора, Дуэт, Менеджмент разговора, Минимальный ответ, Сценарий, Схема, Теория речевых актов, Фрейм, Фунтинг).

Кириллица англ. *Cyrillic* – один из древнейших (наряду с глаголицей) славянских Алфавитов, восходящий к византийскому уставному письму, к которому были добавлены дополнительные буквы (Ш, Ψ, Ж, Ч, Ц, Б, ІЖ, Ж, Ъ, Ь, Ы). К. является третьей попыткой создания алфавита (после коптского и готского) на основе греческого письма. Существуют различные версии относительно времени создания К., основная из них заключается в том, что К. – более поздний (чем глаголица) алфавит. К. переживала разные периоды: широкого распространения, экспансии за пределы первоначального ареала (М.В.Арапов) и, напротив, сужения сферы применения. Поначалу использование К. распространялось вместе с православной религией в славянские и неславянские языки

бірге таралды. X–XI ғ.ғ. қарай Шығыс Еуропа (Болгария, Хорватия, Сербия, Моравия) елдерінің барлығына ортақ әліпбиге айналды; 988 ж. кейін Киев Русінде қолданылды. Болгарияда Кирилл әліпбиімен жазылған ең байырғы мәтіндер X ғ. бастау алады, ал Ресейде XIX ғ. бастап жазылған мәтіндер бар. XVI ғ. Рим шіркеуі ықпалының біртіндеп ұлғаюы нәтижесінде чех және поляк тілдерінде Кирилл әліпбиі латын әліпбиімен ауыстырылды; 1860 ж. румын тілі де осы үдеріске қосылды. *Орыстандыру* саясаты (1940 ж. бастап) кезеңінде Кеңес Одағының көптеген тілдері Кирилл әліпбиіне ауыстырылды. Қазіргі таңда Кирилл әліпбиі орыс, белорус, украин, болгар, және б. тілдерінің негізгі әліпбиі болып саналады. Серб тілі (Босния және Герцеговина, Черногория, Сербия) және молдаван тілі (Молдова Республикасы мен Приднестровье) Кирилл және латын әліпбилерін қатар пайдаланады. Кирилл әліпбиінің бастапқы үлгісі славян-шіркеу тілінде сақталған, ол 800 ж. бойы қолданылып келеді. Тәуелсіздік алғаннан кейін Молдова, Түркіменстан, Өзбекстан, Әзірбайжан елдерінің Кирилл әліпбиінен латын әліпбиіне көшуі жүзеге асырылды. Қазақстанда қазақ тілін *Латын әліпбиіне* толық аударуды 2025 ж. дейін жоспарды (қара. *Графика, Графикалау, Жазба тіл, Жазу, Латындандыру*).

Китуба – Креол тілдердің бірі (*Пиджин* тіл болуы мүмкін): Китуба өзінің даму жолында төмендегідей сатылардан өтті: киконго (тайпааралық тілдік қарым-қатынас құралы, тайпа тілдерімен қатар сауда тілі ретінде, сондай-ақ ауқымды кеңістіктерде миссионерлік қызметтің тілі ретінде

и к X–XI вв К. становится общепотребительным алфавитом во всех странах Восточной Европы (Болгарии, Хорватии, Сербии, Моравии), после 988 г. – в Киевской Руси; древнейшие тексты, написанные К., относятся к X в. в Болгарии, к XI в. – в России. Постепенно рост влияния римской церкви к XVI в. привел к замене К. на *Латиницу* в чешском и польском языках; в 1860 г. румынский язык также был включен в этот процесс. Процесс распространения К. в XIX–XX вв. захватил языки народов России, в период политики *Русификации* (1940 г.) на К. были переведены многие языки Советского Союза. В настоящее время К. остается основным алфавитом для русского, белорусского, украинского, болгарского и др. языков. Два языка – сербский (Босния и Герцеговина, Черногория, Сербия) и молдавский (Республика Молдова и непризнанная Приднестровская Молдавская Республика) используют параллельно К. и латиницу. Первозданная К. сохранена только в церковнославянском языке, который пользуется ею более восьмисот лет. После обретения независимости переход с К. на *Латиницу* был осуществлен в Молдове, Туркмении, Узбекистане, Азербайджане. В Казахстане принято решение о переводе казахского языка на *Латиницу* до 2025 года (см. *Графизация, Графика, Латинизация, Письменный язык, Письмо*).

Китуба – один из Креольских языков (возможно *Пиджин* язык), прошедший в своем развитии следующие стадии: киконго (средство межплеменного общения, который использовался наряду с племенными языками в качестве торгового языка, а также средства миссионерской деятельности на больших простран-

жұмсалады) → киконго (қалаларға қоныс аударып, сөздік қоры мен грамматикасын қарқынды түрде байытқан әртүрлі тайпа өкілдері үшін ана тілі және бірден-бір тіл) → китуба Бельгия Конгосының Оңтүстік-батыс бөлігіне және Француз Экваторлы Африкаға кеңінен тараған; қарым-қатынастың көптеген салаларында (білім беруде, өндірісте, *Бұқаралық ақпарат құралдарында* және т.б.) кеңінен қолданылады (қара. *Аралас тіл, Креолдану, Тілдердің араласуы, Тілдік қатынас, Шатшаң креолдану*).

Клише (фр. *cliché*) – нақты бір сөйлеу жағдаятында, қарым-қатынаста ойды, бағалауды жеткізу үшін қолданылатын, дайын сөз орамы. Тілдік табиғаты жағынан клишеге тілдік *Стереотип*, штамп, фразеологизм, сондай-ақ әр адамның өзі ұнатып, жиі қайталап айтатын сөз орамы жақын келеді. Клишенің басты міндеттерінің бірі – *Сөйлеушінің Әлеуметтік топқа* қатыстылығын таныту (қара. *Арго, Гендер стереотиптері, Жаргон, Жастар тілі, Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасы, Социолект, Сөйлеу актісі*).

Код (фр. *cod* < лат. *codex* кітап) ағыл. *code* – *Тіл, Тіл-жарыспа*; кезкелген таңбалық жүйе; код аталымы тіл жүйесінің абстрактілі табиғатын айрықшалап көрсету үшін жұмсалады. Бернстайннің пікіріне қарағанда (1977); код тілді пайдалануға қарым-қатынас жөніндегі екі бағыт үшін жалпы термин. Біріншісі – ықшамдалған (тарылған, азайтылған) код (*restricted code*), екіншісі жетілдірілген код (*elaborated code*). Ықшамдалған код *Коммуникацияға* қатысушылардың жалпы бағдарлы (фондық) білімінің, мәдени және әлеуметтік

ствах) → киконго (родной и единственный язык, который использовался представителями разных племен, переселившихся в города, и стремительно обогащавшийся в значительной части словаря и грамматики) → К. как язык повсеместно распространенный в Юго-Западной части Бельгийского Конго и во Французской Экваториальной Африке и используемый в многочисленных сферах общения (образовании, производстве, *Средствах массовой информации* и др.) (см. *Креолизация, Смешанный язык, Смешение языков, Стремительная креолизация, Языковой контакт*).

Клише (от фр. *cliché*) – готовый, воспроизводимый в определенных ситуациях и сферах общения речевой оборот, лаконично выражающий мысль, оценку, отношение. По языковой природе к К. близки речевые *Стереотипы*, фразеологизмы, штампы, излюбленные обороты и проч. Одна из основных функций К. – демонстрация включенности *Говорящего* в *Социальную группу* (см. *Арго, Гендерные стереотипы, Жаргон, Молодежный язык, Речевой акт, Социолект, Социолингвистика общения*).

Код (от фр. *cod* < лат. *codex* книга) англ. *code* – *Язык, Вариант языка*, любая знаковая система; термин К. используется для подчеркивания абстрактной природы языковой системы. К., согласно Бернстайну (1977) – общий термин для двух установок по отношению к использованию языка: суженный К. (*restricted code*) и усовершенствованный К. (*elaborated code*). Суженный К. предполагает наличие общих фоновых знаний, культурной и социальной истории участников *Коммуникации*, это позволяет ис-

тарихының бар екендігін білдіреді, бұл пайдаланылатын тілдің нақтырақ, ал мағынаның тұйық (имплицитті) болуына ықпал етеді. Ықшамдалған кодты меңгеру жетілдірілген код қолданылатын мектептегі әлеуметтік-экономикалық төменгі топтан шыққан оқушылардың артта қалуының бір себебі болып табылады. Жетілдірілген код үшін коммуникацияға қатысушылардың жалпы бағдарлы білімінің, әлеуметтік, мәдени, тарихының болуы міндетті емес, сондықтан тілді пайдаланушылар өз ойларын жеткізуде бай сөздік қорын, күрделі грамматикалық құрылымдарды жұмсайды (қара. *Мәдени код, Сөйлеу этнографиясы, Тіл меңгеру деңгейі, Тіл меңгеруді жоспарлау, Тіл таралуын жоспарлау, Фоссилдану*).

Кодтардың алмасуы (фр. *cod* < лат. *codex* кітап) ағыл. *code-switching* – бір Коммуникативтік актісі көлемінде *Коммуникацияға* қатысушылардың бір тілді / *Тіл-жарыспаларын* екінші тілмен / тіл-жарыспаларымен ауыстыруы. Кодтардың алмасуының бес түрі ажыратылады: а) басқа тілді пайдаланушыға қарата сөйлеген кезде немесе *Адресат* ауысқан кезде; ә) коммуникативті акті барысында өзгерістер болған жағдайда; б) *Әлеуметтік рөл* немесе сөйлеушінің рөлі ауысқан кезде (мысалы, ашық-жарқын әңгімелесуге ауысу); в) бөгде адамның сөзінен дәйексөздер келтірілген жағдайда; г) кездейсоқ (қателесіп), яки әдейі басқа белгілі тілге «жылжу» жағдайында. Кодтардың алмасуы кезінде бір тілде сөйленген сөздің арасында басқа тілдің элементтерін пайдалану – *Тілдердің араласуы* байқалады (қара. *Бөгде сөз, Диглоссия, Интерференция, Код, Кірме, Қостілділік, Тілдік қатынас*).

пользуемому языку быть более конкретным, а смыслу – имплицитным. Владение только суженным К. считается одной из причин отставания учащихся из более низких социально-экономических слоев в школе, в которой используется усовершенствованный К. Усовершенствованный К. не предполагает наличие у участников коммуникации общих фоновых знаний, культурной и социальной истории, поэтому его носителями для выражения разнообразного содержания используются сложные грамматические конструкции и обширный словарь (см. *Культурный код, Планирование распространения языка, Планирование усвоения языка, Уровень владения языком, Фоссилизация, Этнография речи*).

Переключение кодов (от фр. *cod* < лат. *codex* книга) англ. *code-switching* – смена участниками *Коммуникации* одного языка / *Варианта языка* другим языком/вариантом языка в пределах одного *Коммуникативного акта*. Выделяют пять различных видов П.к.: а) при обращении к носителю другого языка, или при смене *Адресата*; б) при изменении в протекании коммуникативного акта; в) при изменении *Социальных ролей* или ролевых функций говорящего (напр., при переходе к доверительной беседе); г) при цитировании чужих высказываний; д) при случайном (ошибочном) или намеренном «соскальзывании» на другой хорошо известный язык. При П.к. наблюдается *Смешение языка* – использование в речи на одном языке элементов другого (слов, фраз и более крупных единиц) (см. *Вкрапление, Двужычие, Диглоссия, Заимствование, Интерференция, Код, Языковые контакты*).

Койне (грек. *koine* < *koine dialektos* жалпы тіл) ағыл. *contact vernacular* – 1. Өзге *Диалектілерді* қолданыстан ығыстырып, аттикалық диалект негізінде Көне Грекияда (біздің эрамызға дейінгі IV–III ғ.ғ.) пайда болған жалпыхалықтық тіл. Койне орта-грек және жаңа-грек тілдерінің негізін қалады. 2. Қазіргі әлеуметтік лингвистикада койне – бір немесе бірнеше диалектіден (интердиалект) жасалған, ел тұрғындарының арасындағы әртүрлі диалектімен сөйлейтін топтардың өзара диалектіаралық қарым-қатынас орнатуына қызмет көрсететін тіл (қара. *Акролект, Арго, Базилект, Жаргон, Жастар тілі, Құпия тілдер, Мезолект, Сленг, Социолект, Топ тілі*).

Кокни (ағыл. *cockney* қораз *cock* деген сөзден шығуы мүмкін) – Лондон тұрғындарының *Қарапайым тілі*; ағылшын британ вариантының *Диалектісі* (негізінен Лондонның шығыс ауданында қолданылады) (қара. *Акролект, Арго, Базилект, Жаргон, Жастар тілі, Мезолект, Құпия тілдер, Сленг, Социолект, Топтық тіл*).

Коммодификация (ағыл. *commodity* тауар) ағыл. *commodification* – Тілдің тауарға айналу үдерісі; бұл ретте тіл тек қарым-қатынас құралы емес, сонымен қатар иемденетін тауар/дағды түрінде қарастырылады. *Сыни дискурстық талдауда Жаһанданумен*, аралас-құраластықпен қатар коммодификация пост-модернизм кезеңіндегі қоғамның сипаттамасы ретінде қарастырылады (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Тіл саясаты*).

Коммуникант (лат. *communicare* қарым-қатынас жасау) ағыл. *communicant* –

Койне (от греч. *koine* < *koine dialektos* общий язык) англ. *contact vernacular* – 1. Общеразодный язык, возникший в Древней Греции (IV–III вв. до н. э.) на базе аттического диалекта и вытеснивший из употребления другие *Диалекты*. К. легло в основу средне-греческого и ново-греческого языков. 2. В современной социолингвистике К. – язык, возникший на базе одного или нескольких диалектов (интердиалект) и служащий средством междиалектного общения разнодиалектных групп населения страны (см. *Акролект, Арго, Базилект, Групповой язык, Жаргон, Мезолект, Молодежный язык, Сленг, Социолект, Тайные языки*).

Кокни (от англ. *cockney* возможно, от *cock* петух) – лондонское *Просторечие, Диалект* британского варианта английского языка (гл. обр. восточного района Лондона) (см. *Акролект, Арго, Базилект, Групповой язык, Жаргон, Мезолект, Молодежный язык, Сленг, Социолект, Тайные языки*).

Коммодификация (от англ. *commodity* товар) англ. *commodification* – процесс трансформации *Языка* в товар, когда язык рассматривается не как простое средство общения, а как приобретаемый навык/товар. В *Критическом дискурсном анализе* К., наряду с *Глобализацией*, гибридность и др., рассматривается как характеристика общества периода пост-модернизма (см. *Методы социолингвистики, Языковая политика*).

Коммуникант (от лат. *communicare* общаться) англ. *communicant* – участник *Коммуни-*

Коммуникативті актіге қатысушы вербалды // бейвербалды қарым-қатынасқа қатысушы (*Сөйлеуші* ↔ *Тыңдаушы*; жазушы ↔ оқушы (жазған адам ↔ оқыған адам), жіберуші → қабылдап алушы, *Адресант* → *Адресат*, продуцент – *Реципиент*) адамдар және қоғамдық институттар (үкімет, партиялар, фирмалар) коммуникант бола алады (қара. *Дискурс*, *Коммуникативтік жағдаят*, *Коммуникативтік орта*, *Коммуникация*, *Сөйлеу актісі*, *Сөйлеу іс-әрекеті*).

Коммуникативтік акт (лат. *communicatio* хабарлама, хабарлау және *actus* іс-қимыл) ағыл. *communicative act* – нақты *Коммуникативтік жағдаяттың* шеңберінде *Коммуникацияның* бір мәрте жүзеге асырылуы (қара. *Адресант*, *Адресат*, *Әлеуметтік лингвистикалық аймақ*, *Дискурс*, *Коммуникант*, *Коммуникативтік орта*).

Коммуникативтік жағдаят (лат. *communicatio* хабарлама, хабарлау) ағыл. *communicative situation* – *Коммуникацияны* жүзеге асыру жағдаяты, жағдаяттың өзгермелі сипаттарынан тұрады; бұл сипаттар: *Сөйлеуші*, *Тыңдаушы*, қарым-қатынастың мақсаты, қарым-қатынастың реңкі (ресми, бейтарап, достық), қарым-қатынас құралдары (*Тіл*, *Диалект*, *БІМ-ишара тілі* және т.б.), қарым-қатынас тәсілдері (ауызша, жазбаша, интернет және т.б.), қарым-қатынас орнатылатын орын, коммуникативтік актіге қатысушылардың арасындағы қарым-қатынас. Коммуникативті жағдаят қоғам дамуының деңгейіне тәуелді болады, мыс., қарым-қатынас аялары сантүрлі, ақпараттық ауқымдылық тән, тұрғындары қалаға шоғырланған қоғамдағы коммуникативті жағдаят-

кативного акта, вербального/невербального общения (*Говорящий* ↔ *Слушающий*, пишущий ↔ читающий, отправитель ↔ получатель, *Адресант* ↔ *Адресат*, продуцент ↔ *Реципиент*). К. могут быть люди и общественные институты (правительства, партии, фирмы и т.п.) (см. *Дискурс*, *Коммуникативная ситуация*, *Коммуникативная среда*, *Коммуникация*, *Речевая деятельность*, *Речевой акт*).

Коммуникативный акт (от лат. *communicatio* сообщение и *actus* действие) англ. *communicative act* – однократное осуществление *Коммуникации* в рамках определенной *Коммуникативной ситуации* (см. *Адресант*, *Адресат*, *Дискурс*, *Коммуникант*, *Коммуникативная среда*, *Социолингвистическая зона*).

Коммуникативная ситуация (от лат. *communicatio* сообщение и *situatio* положение) англ. *communicative situation* – ситуация осуществления *Коммуникации*, складывается из ситуативных переменных, задающих ее изменение: *Говорящий*, *Слушающий*, цель общения, тональность общения (официальное, нейтральное, дружеское), средство общения (*Язык*, *Диалект*, *Язык жестов*, мимика и проч.), способ общения (устный, письменный, Интернет и др.), место общения, отношения между *Коммуникантами*. К.с. зависит от степени развития общества, напр., К.с. в урбанизированном обществе с присущим ему разнообразием сфер общения, плотностью общения, информационной насыщенностью и др. (Татарстан, Башкортостан, Чувашия) существенно отличается от

тың (Татарстан, Башқұртстан, Чувашия) ауыл тұрғындарының біртекті әлеуметтік құрылымы бар елдердегі (Алтай, Тува, Хакасия) коммуникативтік жағдаяттан айырмашылығы бар (қара. *Адресант, Адресат, Әлеуметтік лингвистикалық аймақ, Дискурс, Коммуникативтік акт, Коммуникативтік орта, Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасы, Паратіл, Сөйлеу оқиғасы*).

Коммуникативтік құзырет (лат. *communicatio* хабарлама, хабарлау) ағыл. *communicative competence* – нақты әлеуметтік-мәдени жағдаятта тілді пайдалану нормаларын білу. *Коммуникация* сәтті, табысты болу үшін грамматиканы білу жеткіліксіз. *Сөйлеуші* қарым-қатынастың қағидалары мен нормаларын меңгеруі, *қандай жағдайда, не туралы, қашан және кіммен қалай Қарым-қатынасты* өткізуді білуі қажет. Мыс., әртүрлі *Конситуация* барысында *Сөйлеу әдебінің* әралуан нысандарын (айталық, алғыс білдіру, көңіл айту және т.б. кезінде), төменгі және жоғарғы *Стильді* дұрыс, икемді қолдана білу *Сөйлеушінің* коммуникативті құзыретін танытады (қара. *Әлеуметтік жарыспалау, Әңгіме талдау, Жарыспалылық, Құзырет, Мәдени сенделіс, Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі, Сөйлеу этнографиясы, Тіл-жарыспа, Тілдік қабілет, Тілдік құзырет*).

Коммуникативтік орта (лат. *communicatio* хабарлама, хабарлау) ағыл. *communicative sphere* – тарихи тұрғыдан қалыптасқан этноәлеуметтік тілдік қауымдастық, бұндай қоғам шартты түрде тұрақты, ұдайы ішкі коммуникативті байланыстары және аумақтық шоғырлануы арқылы сипатталады (В.А.Виноградов, А.И.Коваль,

К.с. стран с более гомогенной социальной структурой сельского населения (Алтай, Тува, Хакасия) (см. *Адресант, Адресат, Дискурс, Коммуникативная среда, Коммуникативный акт, Параязык, Речевое событие, Социоллингвистика общения, Социоллингвистическая зона*).

Коммуникативная компетенция (от лат. *communicatio* сообщение и *competere* соответствовать, подходить) англ. *communicative competence* – знание норм использования языка в определенных социально-культурных ситуациях. Для успешной *Коммуникации* недостаточно знания только грамматики, *Говорящий* должен владеть правилами и нормами *Общения*, знать, о чем, когда, где, как и с кем принято говорить, напр., уместное использование высокого/низкого *Стиля*, использование *Речевого этикета* в разных *Конситуациях* (напр., при выражении благодарности, соболезнования и т.п.) (см. *Анализ разговора, Барьер в межкультурной коммуникации, Вариант языка, Вариативность, Компетенция, Культурный шок, Социальная вариация, Этнография речи, Языковая компетенция, Языковая способность*).

Коммуникативная среда (от лат. *communicatio* сообщение) англ. *communicative sphere* – исторически сложившаяся этносоциоязыковая общность, характеризующаяся относительно стабильными и регулярными внутренними коммуникативными связями и определенной территориальной локализованностью (В.А.Виноградов, А.И.Коваль,

В.Я.Пархомский). Коммуникативті орта ішкі коммуникативті байланыстардың қарқындылығының деңгейіне қарай ажыратылады. Тілдік ұжым (А.Д.Швейцер), *Тілдік қауымдастық* (Дж.Гамперц) деген ұғымдарға сәйкес келеді, алайда олардан коммуникативті белгінің жетекші белгі болуына қарай айырмаланады. Бір коммуникативтік ортаның аумағы, әдетте, мемлекеттің аумағынан кіші болады, оның шекарасы бір тілдің таралу аумағымен сәйкес түспейді. Коммуникативтік ортаны этнотілдік ареал ретінде *Диалектілермен* (өйткені диалектілер бір тілдің ішіндегі *Изоглоссалардың* шоғыры арқылы анықталады), *Тілдік одақпен* (бұл екі немесе бірнеше өзара түйісетін тілдердің құрылымындағы пайда болған тиімді қасиеттердің негізінде анықталады) теңбе-тең қарастыруға болмайды (қара. *Адресант, Адресат, Әлеуметтік лингвистикалық аймақ, Дискурс, Коммуникативтік акт, Коммуникативтік жағдаят, Коммуникация*).

Коммуникация (лат. *communicatio* < *communicare* байланыстыру, қарым-қатынас жасау, ортақ ету) ағыл. *communication* – *Қарым-қатынас* терминімен бірдей; белгіленген таңбалар жүйесі арқылы қоғамдағы адамдардың ақпарат алмасуы (жіберу және қабылдау). Коммуникация вербалды таңбалар (*Тіл*) және бейвербалды құралдар (паратілдік құралдар, *Ым-ишара тілі*) арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Коммуникация *Адресанттан Адресатқа* ақпаратты жіберу мен кодтаудың бірбағытты үрдісі ретінде, *Коммуниканттардың* бірлескен іс-әрекеті ретінде қарастырылады. Коммуникация функциялары: қатынастық, ақпараттық, қоздырғыштық, координациялық, түсіну,

В.Я.Пархомовский). К.с. выделяется по степени интенсивности внутренних коммуникативных связей, соотносится с понятиями языковой коллектив (А.Д.Швейцер), *Языковая общность* (Дж.Гамперц), но отличается от них выделением коммуникативного признака в качестве ведущего. Территория одной К.с. обычно меньше, чем государство. Ее границы не совпадают с зоной распространения одного языка. К.с. как этноязыковой ареал не может приравниваться ни к зонам *Диалектов* (их выделяют внутри одного языка по пучкам *Изоглоссы*), ни к *Языковым союзам* (их выделяют на основе благоприобретенных свойств в структуре двух или нескольких смежных языков) (см. *Адресант, Адресат, Дискурс, Коммуникативная ситуация, Коммуникативный акт, Коммуникация, Социолингвистическая зона*).

Коммуникация (от лат. *communicatio* < *communicare* делать общим, связывать, общаться) англ. *communication* – то же, что *Общение*; передача и прием (обмен) информации в человеческом обществе с помощью принятой системы знаков. К. может осуществляться с помощью вербальных знаков (*Язык*) и невербальных (параязыковых, *Язык жестов*) средств. К. рассматривается как однопользовательный процесс кодирования и передачи информации от *Адресанта* к *Адресату*; как совместная деятельность *Коммуникантов*. Функции К.: контактная, информационная, побудительная, координационная, понимания, эмотивная, оказания влияния и др. (см. *Дискурс, Коммуникативная ситуация, Комму-*

эмотивтік, ықпал ету және т.б. (*Әлеуметтік лингвистикалық аймақ, Дискурс, Коммуникативтік акт, Коммуникативтік жағдаят, Коммуникативтік орта, Коммуникация, Паралингвистика, Паратіл, Тіл қызметі*).

Компоненттік талдау (лат. *componentis* құрамындағы) ағыл. *component analysis* – қарапайым мағыналық бөлшектерді (сема, семантикалық көбейткіш) жиынтық түрінде тануға мүмкіндік беретін талдау, бұл үшін морфеманың, сөздің, грамматикалық нысанның және категориялардың мағыналары талданады (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру*).

Конвергенция (лат. *converge* жақындаймын) ағыл. *convergence, linguistic acculturation* – 1. Тарихи даму үдерісінде тілдік бірліктердің жақындасуы немесе сәйкес келуі; *Дивергенция* құбылысына қарама-қарсы. 2. Ұғымдық жағынан *Тілдердің конвергентті дамуы* деген түсінікпен теңбе-тең келеді (қара. *Тіл даму заңдары, Тілдердің дивергентті дамуы, Тілдің дамуы*).

Консерватор (лат. *conservator* сақтаушы, қорғаушы) – тіл қолданысының нақ қазіргі кезеңінде тілдік ұжымға тән тілдік нысандарды ұстанатын адам, тілді пайдаланушы. Әдетте, ер адамдар, аға ұрпақ өкілдері мен ауыл тұрғындары консерватор болып есептеледі (қара. *Инноватор, Тілдің дамуы*).

никативная среда, Коммуникативный акт, Коммуникация, Паралингвистика, Параязык, Социолингвистическая зона, Функции языка).

Компонентный анализ (от лат. *componentis* составляющий и греч. *analysis* разложение, расчленение) англ. *component analysis* – анализ значения морфем, слов, грамматических форм и категорий, который позволяет представить его в виде комбинации (суммы) элементарных смысловых компонентов (сем, семантических множителей) (см. *Методы социолингвистики, Организация социолингвистического исследования*).

Конвергенция (от лат. *converge* схожусь, приближаюсь) англ. *convergence, linguistic acculturation* – 1. Сближение или совпадение языковых единиц в процессе исторического развития; явление, противоположное *Дивергенции*. 2. То же, что *Конвергентное развитие языков* (см. *Дивергентное развитие языков, Законы развития языка, Развитие языка*).

Консерватор (от лат. *conservator* охранитель) – носитель языка, который придерживается лингвистических форм, присущих в настоящий момент данному языковому коллективу, и не принимает языковые инновации. Считается, что мужчины, представители старшего поколения и сельские жители более консервативны (см. *Инноватор, Развитие языка*).

Конситуация (лат. *co(n)* бірге + *situatio* жағдай) – *Коммуникацияның Мәнмәтін* және қолданылу жағдаятының (тілдік емес фон) шарттары (қара. *Дискурс, Коммуникант, Коммуникативтік акт, Коммуникативтік жағдаят, Сөйлеу актісі*).

Конституциялық тіл (лат. *constitutio* орнықтыру, құрылым) – елдің Конституциясы қолдайтын айрықша *Тіл мәртебесі*, мыс., 1965 ж. дейін ағылшын тілі Үндістанда конституциялық тіл мәртебесінде болды, кейін *Ассоциативтенген тіл* мәртебесін алды (қара. *Автохтон тілі, Жергілікті тіл, Жұмыс тіл, Мемлекеттік тіл, Негізгі тіл, Негізгі ұлт тілі, Ресми тіл*).

Конструктивті тілдік заңнама (лат. *constructio* құрастыру, құру, жасау) – мемлекетте *Мемлекеттік тілдің, Ресми тілдің*, сондай-ақ басқа тілдердің қолданылуына кепілдік беретін заңнама (қара. *Деструктивті тілдік заңнама, Тілдік заңнама*).

Конструктивтілік (лат. *constructio* құрастыру, құру, жасау) ағыл. *constructivism* – 1. Жалпы әдіснамалық тұжырымдама; бұл тұжырымдама бойынша, зерттеу барысында алынған деректер зерттеушінің құру-құрастыру қызметінің нәтижесі болып табылады және *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығына жеткілікті негіз бола алмайды*. 2. *Сәйкестілікті* мәдени тұрғыдан құрастырылған айрықша белгі деп түсіну, бұндай жағдайда нақты мүдделерін қанағаттандыру және белгілі

Конситуация (от лат. *co(n)* вместе + *situatio* положение) – условия *Контекста* и ситуации (неязыковой фон) *Коммуникации* (см. *Дискурс, Коммуникант, Коммуникативная ситуация, Коммуникативный акт, Речевой акт*).

Конституционный язык (от лат. *constitutio* установление, устройство) – особый *Статус языка*, поддерживаемый Конституцией страны, напр., до 1965 г. английский язык в Индии обладал статусом К.я., позже получил статус *Ассоциированного языка* (см. *Автохтонный язык, Государственный язык, Коренной язык, Местный язык, Официальный язык, Рабочий язык, Титульный язык*).

Конструктивное языковое законодательство (от лат. *constructio* составление, построение) – законодательство, гарантирующее функционирование не только *Государственного языка, Официального языка*, но и других языков в государстве (см. *Деструктивное языковое законодательство, Языковое законодательство*).

Конструктивизм (от лат. *constructio* составление, построение + *-изм*) англ. *constructivism* – 1. Общая методологическая концепция, согласно которой полученные в ходе исследования данные являются результатом конструктивной деятельности исследователя и сами по себе не могут быть достаточным основанием *Достоверности Социолингвистических данных*. 2. Понимание *Идентичности* как культурно конструируемого феномена, при этом считается, что идентичность сознательно выбирается (конструируется) индивидом или группой

бір мақсаттарға қол жеткізу үшін жеке адам немесе топ саналы түрде қолданыстағы жиынтықтан бір сәйкестілікті таңдап алады (құрастырады) деп саналады. *Этникалық сәйкестілік* және *Азаматтық сәйкестілік*, мәселен, құқықты шектеудің және лауазым сатыларын сақтаудың жалпы тарихын мойындау арқылы, саяси құрылым ауысуының нәтижесі, жаңа әлеуметтік бірлестіктердің пайда болуы, жаңа мемлекеттің құрылуы арқылы және т.б. қалыптасуы мүмкін. Конструктивизмге этникалық сәйкестіліктің қалыптасуына негіз болатын *Сана мен Тілді* басты символ ретінде айрықша бағалау тән (қара. *Діни сәйкестілік, Инструменталдық, Примордиалдық, Тілдік сәйкестілік*).

Контент-талдау (ағыл. *content* мазмұн, мән) – мәтіннің және басқа да ақпарат көздерінің өзіндік (мазмұндық) сипаттамаларын анықтау және бағалау әдісі, бұл әдіс алғаш рет 1949 ж. баяндалды. Сандық және сандық емес (сапалық) контент-талдау аталады. Сандық емес контент-талдау жұмсалы жиілігіне қарамастан мәтіндегі мазмұн модельдерін анықтау, мазмұнның сапалық модельдерінің түрлерін белгілеуге бағытталған. Сандық контент-талдау ауқымды *Мәтіндерге, Бұқаралық ақпарат құралдарына* (хаттар, бұқаралық үгіт-насихат құралдары, хаттамалар және т.б.) жасалады. Бұндай жағдайда машиналық өңдеудің көмегі арқылы қандайда бір түсініктің жұмсалы жиілігі немесе тақырыпты дамытудың үрдісі анықталады, кейде бәсекелес ұйымдардың, фирмалардың жасырын ниеттері мен жоспарларын айқындауға болады. Контент-талдаудың үш элементі аталады: а) талдау негізінің

из существующего репертуара идентичностей для удовлетворения определенных интересов и достижения определенных целей. *Этническая идентичность* и *Гражданская идентичность* могут формироваться, напр., путем признания общей истории дискриминации и субординации; как результат смены политических структур; появления новых социальных объединений или создания нового государства и др. Для К. характерен особый интерес к *Сознанию* и *Языку* как ключевым символам, вокруг которых создается этническая идентичность и пр. (см. *Инструментализм, Примордиализм, Религиозная идентичность, Языковая идентичность*).

Контент-анализ (от англ. *content analysis* < *content* содержание, суть + *analysis* разложение, расчленение) – метод выявления и оценки специфических (содержательных) характеристик текстов и других носителей информации, процедура которого впервые была описана в 1949 г. Различают неколичественный и количественный К.-а. Неколичественный К.-а. направлен на выявление моделей содержания в тексте независимо от частоты его употребления и установление типов качественных моделей содержания. Количественный К.-а. построен на массивах *Текстов, Средствах массовой информации* (письмах, средствах массовой пропаганды и агитации, протоколах и т.п.), при этом с помощью машинной обработки определяется частота употреблений какого-либо понятия или тенденция развития темы, иногда выявляются скрытые намерения и планы конкурирующих фирм, организаций и проч. Как правило, выделяются три элемента К.-а.:

категориалды моделі (бұл талдаудың сөздік сипаттамасы берілетін межелері мен категориялары, «іздістіру образы» деп те атауға болады), ә) зерттеу объектісінің белгілері (терминдер, тақырып, сипат, басты тұлғасы, хабарлама, жағдаят, іс-қимыл) және б) олардың аспектілері. Контент-талдауды жүргізудің рет-тәртібі әдетте, бірімен-бірі сабақтас бірнеше операциядан тұрады (зерттеу бағдарламасының әзірлемесінен бастап алынған аналитикалық ақпаратты бастапқы талдауға дейін), контент-талдауды жүргізудің рет-тәртібі, сондай-ақ жекелеген операцияларды жүргізудің сенімділігін қамтамасыз ететін арнаулы тәсілдерді де қамтиды (кодтаудың тұрақтылығы, категориялар жүйесінің, мәтінді талдау бөлшектеріне бөлудің тұрақтылығы және т.б.). Кодтаудың рет-тәртібін арнайы білімі бар кодтаушылар немесе зерттеушінің өзі ЭЕМ-де жүзеге асырады. *Сауалнама мен Сұхбаттың ашық сұрақтарын талдау кезінде Өрістік зерттеу* барысында алынған ақпараттың *Сенімділігін* қамтамасыз ету жағынан контент-талдау жақсы нәтиже көрсетті. *Тіл білімінен басқа контент-талдау әлеуметтануда, ақпарат теориясында, математикалық статистикада, математикалық логикада және т.б. қолданылады. (қара. Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Код).*

Контингент (лат. *contingens /contingentis* түйісетін, үлестің есебіндегі) – бірыңғай әлеуметтік сипаттамаларға ие адамдардың жиынтығы (қара. *Әлеуметтік топ, Басты жиынтық, Тілдік қауымдастық, Іріктеу*).

категориальная модель предмета анализа (параметры и категории анализа, которые получают словесное описание, т. наз. «поисковый образ»), признаки объекта исследования (термины, тема, характер, герой, сообщение, ситуация, действие) и их аспекты. Процедура К.-а. состоит обычно из нескольких последовательных операций (от разработки программы исследования до первичного анализа полученной аналитической информации) и включает специальные приемы, связанные с обеспечением надежности проведения отдельных операций (устойчивости кодирования, устойчивости системы категорий, устойчивости разбиения текста на единицы анализа и др.). Кодировочная процедура может быть осуществлена специально обученными кодировщиками или самим исследователем на ЭВМ. Хорошо зарекомендовал себя К.-а. при анализе открытых вопросов *Анкет* и *Интервью*, обеспечивая *Надежность* информации, полученной в ходе *Полевых исследований*. Помимо *Языкознания*, К.-а. используется в социологии, теории информации, математической статистике, математической логике и др. (см. *Код, Методы социолингвистики, Организация социолингвистического исследования*).

Контингент (от лат. *contingens/ contingentis* соприкасающийся, выпадающий на долю) – совокупность людей однородных социальных характеристик (см. *Выборка, Генеральная совокупность, Социальная группа, Языковая общность*).

Контрастивтік лингвистика (лат. *contrarius* қарама-қарсы + фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *contrastive linguistics* – конфронтативті лингвистика; ұқсастықтар мен айырмашылықтарды табу мүддесінде негізінен екі тілдің материалдарын салыстыратын лингвистикалық бағыт (екі тіл арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар туралы білім салыстырылатын тілдердің біріне оқытып-үйретудің оңтайлы стратегиясын құруға мүмкіндік береді) (қара. *Интерференция, Қателерді талдау, Салғастырмалы лингвистика*).

Конформдылық (лат. *conformis* – ұқсас) ағыл. *conformism* – топ, көпшілік тарапынан болатын қысымға (нақты немесе ойдан шығарылған) жеке адамның мойынсұнуы, көндігуі, бағынуы. Конформдылық көпшіліктің көзқарастарымен бірдей, ортақ емес мінез-құлықтың, бағалау мен тұжырымдардың бейімделуі арқылы байқалады. Сыртқы конформдылық және ішкі конформдылық деген түрлері ажыратылады. Сыртқы конформдылық – топ тарапынан болатын қысымға жеке адамның бағынғандығын әдейі танытып көрсетуі; ішкі конформдылық – топтың позициясын қабылдағанының белгісі ретінде жеке адамның дербес, өзіндік тұжырымдарының өзгертілуі, бағындырылуы (қара. *Әлеуметтену, Конформшылдық*).

Конформшылдық (лат. *conformis* ұқсас, жақын) – жеке адамның әлеуметтік нормаларды, құндылықтарды бойына сіңіре білу, басқалардың көзқарастарының әсерімен өзінің бастапқы пікірін, бағалауын өзгерте білу қабілеті, икемі. Конформшылдық

Контрастивная лингвистика (от лат. *contrarius* противоположный + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *contrastive linguistics* – конфронтативная лингвистика; лингвистическое направление, сравнивающее (в основном) два языка для обнаружения их сходств и контрастов, знание о которых позволяет строить рациональную стратегию обучения одному из сравниваемых языков (см. *Анализ ошибок, Интерференция, Сопоставительная лингвистика*).

Конформизм (от лат. *conformis* подобный) англ. *conformism* – податливость человека давлению (реальному или воображаемому) группы, большинства. К. проявляется в приспособлении поведения, оценок и установок к ранее не разделяемой позиции большинства. Различают внешний К. (демонстративно подчеркиваемое подчинение человека давлению группы), внутренний К. (реальное преобразование/подчинение индивидуальных установок человека как принятие позиции группы), *Нонконформизм* и *Социальный конформизм* (см. *Конформность, Социализация*).

Конформность (от лат. *conformis* подобный, сходный) – способность (склонность) человека усваивать социальные нормы, ценности и поведение, изменять свои первоначальные оценки под влиянием мнения других. К. является необходимым элементом *Социализации*.

Әлеуметтенудің қажетті элементі болып табылады (қара. *Әлеуметтік конформдылық, Конформдылық, Нонконформдылық*).

Корреляциялық талдау (лат. *correlatio* арақатынас) ағыл. *correlation analysis* – тілдік құбылыстар арасындағы бар сәйкестіктер мен ұқсастықтарды талдау, мысалы, У. Лабов, Н. Вахтин және т.б. екі өзгермеліліктің тәуелділіктерін анықтайды: тәуелсіз *Әлеуметтік лингвистикалық өзгермелілік (Респонденттердің жасы, білімі т.б.)*, тәуелді әлеуметтік лингвистикалық өзгермелілік (*Тіл меңгеру деңгейі, дифтонгтың ортақтандыру деңгейі т.б.*). Корреляциялық талдау тілдік құбылыстардың өзара тәуелділігін анықтауға мақсатталған статистикалық нәтижелерді өңдеу үшін қолданылады (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері*).

Көне жазба тіл ағыл. *language with an old established system of writing* – байырғы (тұрақты) жазба әдеби дәстүрі бар тіл (қара. *Әдеби тіл, Жазба тіл, Жазбасы жоқ тіл, Жаңа жазба тіл, Жазу*).

Көпсатылы іріктеу ағыл. *multi-stage sampling* – *Кездейсоқ іріктеудің* бір түрі, бұнда әрбір кезең үшін *Басты жиынтықтан Информанттардың* нақты бір жиынтығы іріктеліп алынады. Көпсатылы іріктеуде таңдаудың әрбір сатысының (әрбір саты ұяларының орналасу реті) бірліктері таңдалады, ең төменгі сатының бірліктері бақылау бірліктері болып табылады. Басты жиынтық тым ауқымды болған реттерде көпсатылы іріктеу пайдаланылады, алай-

қи (см. *Конформизм, Нонконформизм, Социальный конформизм*).

Корреляционный анализ (от лат. *correlatio* соотношение) қаз. *корреляциялық талдау*, англ. *correlation analysis* – анализ существующих между языковыми явлениями соответствий и согласованности, напр., У. Лабов, Н. Вахтин и др. выявляют зависимости двух переменных: независимой *Социальной переменной* (возраст, образование *Респондентов* и проч.), зависимой *Социолингвистической переменной* (*Уровень владения языком, степень централизации дифтонга и пр.*). К.а. широко используется при обработке статистических результатов для установления взаимозависимости языковых явлений (см. *Методы социолингвистики*).

Старописьменный язык англ. *language with an old established system of writing* – язык с древней (устойчивой) письменной литературной традицией (см. *Бесписьменный язык, Литературный язык, Младописьменный язык, Письменный язык, Письмо*).

Многоступенчатая выборка англ. *multi-stage sampling* – вид *Случайной выборки*, при которой из *Генеральной совокупности* на основе процедуры поэтапного отбора объектов для каждого этапа отбирается определенная совокупность *Информантов*. При М.в. различают единицы каждой ступени отбора (иерархия гнезд разных ступеней), единицы самой нижней ступени являются единицами наблюдения. М.в. используется там, где генеральная совокупность чрезвычайно велика,

да сатылардың саны көбейген сайын қате жіберудің мүмкіндігі де ұлғая түседі. Көпсатылы іріктеу мен *Ұялы іріктеуді* ұштастыру ең тиімді жол болып саналады (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру*, *Жүйелі іріктеу*, *Саналы іріктеу*, *Стратталған іріктеу*, *Үлестік іріктеу*, *Іріктеу*).

Көптілді адам ағыл. *polyglot* – *Полиглот* ұғымымен бірдей; бірнеше тілді меңгерген, білетін адам (қара. *Біртілді адам*, *Көптілділік*, *Қостілді адам*).

Көптілділік ағыл. *multilingualism* – жеке адамның немесе қоғамның екі немесе одан да көп тілді қолдануы; *Мультилингвизм*, *Полилингвизм* ұғымымен бірдей. Көптілділік Қазақстан, Ресей, Үндістан, Таиланд және т.б. көптеген елдерге тән (қара. *Әртілділік көрсеткіштері*, *Диглоссия*, *Қостілділік*).

Көпұлттық тіл ағыл. *polinational language* – *Тіл-жарыспа*; ұлттық тұрғыдан біртекті емес тіл, ұлттық тұрғыдан сәйкестілікке ие емес тіл, яғни бір немесе бірнеше ұлт (ұлттық-мемлекеттік қауымдастық) *Ұлт тілі*, *Мемлекеттік тіл*, *Ресми тіл* ретінде қолданатын тіл. Көпұлттық тіл бірегей тілдің жұмсалымының айрықша нысандарын (Г.В. Степанов), *Әдеби тілдің* ұлттар дәстүріне, қажеттіліктері мен жағдайларына бейімделуінің нысандарын (А.И. Домашнев), плюралистік орталықтандырылған әдеби тіл дегенді (Г. Клосс) білдіреді. Көпұлттық тілдің өзіндік белгілері *Тілді*

однако с увеличением количества ступеней возрастает вероятность ошибки. Оптимальным считается сочетание М.в. с *Гнездовой выборкой* (см. *Выборка*, *Квотная выборка*, *Методы социолингвистики*, *Неслучайная выборка*, *Организация социолингвистического исследования*, *Программа социолингвистического исследования*, *Систематическая выборка*, *Стратифицированная выборка*).

Полиглот (от греч. *polyglottos* многоязычный < *poly* много + *glotta* язык) англ. *polyglot* – человек, который владеет несколькими языками (см. *Монолингв*, *Билингв*, *Многоязычие*).

Многоязычие англ. *multilingualism* – то же, что *Мультилингвизм*, *Полилингвизм*; использование индивидом или обществом более двух языков. М. свойственно многим странам, в том числе Казахстану, России, Индии, Таиланду и др. (см. *Двужычие*, *Диглоссия*, *Показатели разноязычия*).

Полиациональный язык (от греч. *poly* много, многое + лат. *natio* народ) англ. *polinational language* – *Вариант языка*, национально негетогенный язык, национально неидентичный язык, т.е. используемый двумя и более нациями (национально-государственными общностями) в качестве *Национального языка*, *Государственного языка*, *Официального языка* и др. П.я. представляет собой особые формы функционирования единого языка (Г.В. Степанов), формы адаптации единого *Литературного языка* к условиям, потребностям и традициям наций (А.И. Домашнев), плюрицентрический

қалыптандыруында және әр мемлекет үшін өзіндік *Нормалардың* жасалуында байқалады (А.И. Смирницкий). Көпұлттық тіл бірегей әдеби тіл нормаларының бір түрі болып табылады (мыс., ағылшын тілінің американдық стандарты). Көпұлттық тілге жататындар: Ұлыбританиядағы, АҚШ-тағы, Канададағы, Австралиядағы, Жаңа Зеландиядағы ағылшын тілі; Франциядағы, Бельгиядағы, Канададағы, Швейцариядағы француз тілі; Германиядағы, Австриядағы, Швейцариядағы неміс тілі; Испаниядағы және Латын Америкасының көптеген елдеріндегі испан тілі; Португалия мен Бразилиядағы португал тілі. Бірнеше ұлттық-мемлекеттік қауымдастыққа (мыс., Ресей Федерациясы республикаларында, ТМД-ға мүше мемлекеттерде) бірдей қызмет ететін орыс тілі де көпұлттық тіл ретінде қарастырылады (Рудяков А.Н., Журавлева Е.А.) К.т. ретінде қарастырады. Н. Вахтин, А. Мустайоки, Е. Протасова, Э. Сулейменова және басқалар орыс тілінің диверсификациялануы туралы айтады (қара. *Сәйкестендіру, Тіл қызметі*).

Креативтілік (ағыл. *creative* шығармашылық < лат. *creation* жасау) ағыл. *creativity* – *Сөйлеуші* мен *Тыңдаушының* жаңа сөздер мен сөз тіркестерін емін-еркін, шектеусіз көлемде қолдануы және түсінуі. Көптеген *Сөйлеу оқиғасы* мен жағдаяттарының алдын ала анықтығы мен нормалығына қарамастан сөйлеуші *Сценарийді* қайталап қана қоймайды, сонымен қатар өзара жаңа әңгіме желісін түзеді; бұрынғы дайын тілдік нысандармен қатар жаңа сөйлемдерді шығармашылықпен сақтап қана қоймайды, тіпті оларға өзгерістер енгізеді (қара. *Әңгіме талдау, Дуэт, Клише, Кілт, Қарым-*

литературный язык (Г. Клосс). Специфические черты П.я. проявляются в *Кодификации языка* и образовании собственной (для каждого государства) *Нормы* (А.И. Смирницкий). П.я. является разновидностью *Нормы* единого литературного языка (напр., американский стандарт английского языка). К П.я. относятся: английский в Великобритании, США, Канаде, Австралии, Новой Зеландии; французский во Франции, Бельгии, Канаде, Швейцарии; немецкий в Германии, Австрии, Швейцарии; испанский в Испании и большинстве стран Латинской Америки; португальский в Португалии и Бразилии. Русский язык, обслуживающий одновременно несколько национально-государственных общностей (напр., в республиках Российской Федерации, в государствах-участниках СНГ), также рассматривается как П.я. (Рудяков А.Н., Журавлева Е.А.). Н. Вахтин, А. Мустайоки, Е. Протасова, Э. Сулейменова и др. предпочитают говорить о диверсификации русского языка (см. *Идентификация, Функции языка*).

Креативность (от англ. *creative* творческий < лат. *creation* создание) англ. *creativity* – способность *Говорящих* и *Слушающих* понимать и производить неограниченное количество новых высказываний. Несмотря на заданность и нормированность многих *Речевых событий* и ситуаций, говорящие не просто воспроизводят *Сценарий*, а взаимно конструируют новый разговор; не просто повторяют готовые речевые формулы, а творчески создают новые предложения; не просто следуют правилам языкового поведения, а видоизменяют их (см. *Анализ разговора, Дуэт, Клише, Ключ, Продуктивные*

қатынас әлеуметтік лингвистикасы, Сөйлеу актілер теориясы, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-әрекетінің өнімді түрлері, Сөйлеу іс-әрекеті, Стереотип, Сценарий, Сызба, SPEAKING, Фрейм, Футинг).

Креол тілдер (фр. *creole*) ағыл. *creolized languages* – қызметін ұлғайта отырып және құрылымына түзетулер енгізу арқылы Пиджиннің белгілі бір Тілдік қауымдастық үшін Ана тіліне айналуы, мыс., китуба → киконго (конго), «полицейлік моту → хири-моту» (Папуа Жаңа Гвинея) және т.б. креол тілдер басқа тілдердің айтарлықтай ықпалындағы тілдік жүйенің бір түрі ретінде қарастырылады. Мыс., У.Вайнрайхтың пікірі бойынша, хиндустани тілінің бір тармағы парсы тілінің ықпалына түсіп, урду тіліне, екіншісі санскриттің әсерінен хинди тіліне айналған. Креол тілдер негізінен Үнді мұхиты аралдарында, Африка мен Америкада таралған. Креол тілдер аралас *Жаргон* сияқты болғандықтан, *Жазбасы жоқ тілдердің* немесе *Жаңа жазба тілдердің* (бұл *Латын әліпбиі* негізінде халықаралық фонетикалық транскрипцияның таңбаларымен толықтырылып, жасалған жазу) қатарына енеді. Креол тілдер XIX ғ. соңына қарай зерттеле бастады. Креол тілдерді *Қосалқы тіл* немесе *Ресми тілдер* ретінде қолдану тән; креол тілдердің бұндай әлеуметтік-мәдени стратификациясының төрт кезеңі ажыратылады: а) креол тілдері мәдени және ұлттық *Сәйкестіліктің* нышаны ретінде қабылдау; б) креол тілдерді *Әдеби тіл* ретінде мойындау; в) креол тілдердің басқару және білім салаларында қолданылуы. Та-

виды речевой деятельности, Речевая деятельность, Речевой акт, Социолингвистика общения, Стереотип, Сценарий, Схема, SPEAKING, Теория речевых актов, Фрейм, Футинг).

Креольские языки (от франц. *creole*) англ. *creolized languages* – языки, являющиеся результатом превращения Пиджинов с необходимым расширением функций и корректировкой структуры в Родные языки для каких-либо Языковых общностей, напр., китуба → киконго (Конго), «полицейский моту» → хири-моту (Папуа-Новая Гвинея) и др. К.я. рассматриваются как разновидность языковой системы, находящейся под значительным влиянием других языков, напр., по мнению У. Вайнрайха, одна разновидность хиндустани, оказавшись под влиянием персидского, превратилась в урду, вторая из-за воздействия санскрита превратилась в хинди. К.я. получили распространение, главным образом, на островах Индийского океана, в Африке и Америке. К.я., как смешанные *Жаргоны*, относятся, как правило, к *Бесписьменным языкам* или *Младописьменным языкам* (письменность на основе *Латиницы* с добавлением знаков международной фонетической транскрипции). К.я. стали изучаться с кон. XIX в. Для К.я. характерно употребление их в качестве *Вспомогательных языков* и *Официальных языков*, такая социокультурная стратификация К.я. характерна для тех районов, где долгое время сохранялся колониальный режим. В этом плане выделяется четыре этапа социокультурной стратификации К.я.: а) признание К.я. как языка; б) принятие К.я. как символа культурной и национальной

лас тудыратын мәселелер: креол тілдер *қашан* дербес тіл болады; креол тілдерді анықтаудың *межелері қандай*; креол тілдердің *қызмет көлемі* қаншалықты және т.б. географиялық жағынан алшак және әртүрлі негіздерден жасалған креол тілдердің құрылымдық (морфологиялық және синтаксистік) ұқсастығына қатысты мәселе айрықша назар аудартады (қара. *Аралас тіл, Тілдердің араласуы, Тілдердің конвергентті дамуы, Тілдік қатынас*).

Креолдану (фр. *creole* + косымша *-дану*) ағыл. *creolization* – Пиджиндердің қызметі мен құрылымының үйлесуі арқылы жүзеге асатын, пиджиндердің *Креол тілдерге* ауысу үдерісі (қара. *Аралас тіл, Нативтену, Тіл корпусын жоспарлау, Тілдердің араласуы, Тілдік қатынас, Шатшаң креолдану*).

Кроссинг (ағыл. *crossing < to cross* түйісу, қиылысу) – миноритар *Әлеуметтік топтың Тілін* немесе *Тіл-жарыспасын* ба-сым әлеуметтік топ өкілдерінің қолдануы. Мыс., ақ нәсілді ағылшын – біртiлді қала жастарының *Креол тілді* (Rampton 1985) пайдалануы (қара. *Басым тіл, Қосалқы тіл II, Миноритар тіл, Үстем тіл*).

КСРО-дағы әлеуметтану бағыты – XX ғ. 20–30-ыншы жж. ерекше бағыт ретінде қалыптасты және ол Б.А.Ларин, Е.Д.Поливанов, В.М. Жирмунский, М.В. Сергиевский, Л.П.Якубинский, К.Н.Державин және

Идентификации; в) признание К.я. *Литературным языком*; г) использование К.я. в сфере управления и образования. Спорными продолжают оставаться вопросы: *когда* К.я. становится самостоятельным языком, *каковы критерии*, по которым можно определить К.я., *каков объем функций* К.я. и др. Особого внимания заслуживает вопрос о структурном (морфологическом и синтаксическом) сходстве географически отдаленных и образованных от различных основ К.я. (см. *Конвергентное развитие языков, Смешанный язык, Смешение языков, Языковой контакт*).

Креолизация (от франц. *creole* + суффикс *-изация*) англ. *creolization* – процесс превращения *Пиджинов* в *Креольские языки*, сопровождающийся расширением функций и гармонизацией структуры пиджинов (см. *Корпусное планирование, Нативизация, Смешанный язык, Смешение языков, Стремительная креолизация, Языковой контакт*).

Кроссинг (от англ. *crossing < to cross* скрещиваться, пересекаться) – использование *Языка* или *Варианта языка* миноритарной *Социальной группы* представителями доминантной социальной группы. Напр., использование *Креольского языка* белой англо-моноязычной городской молодежью (Rampton 1985) (см. *Вспомогательный язык, Доминантный язык, Доминирующий язык, Миноритарный язык*).

Социологическое направление в СССР (от лат. *soci(etos)* – общество) – сложилось как особое направление в 20-30-е годы XX в. и представлено трудами Б.А.Ларина, Е.Д.Поливанова, В.М.Жирмунского, М.В.Сер-

т.б. ғалымдардың еңбектерінде көрсетілген. КСРО-дағы әлеуметтану бағытында *Тіл құрылысының тұжырымдамасы, Жазбасы жоқ тілдер үшін жазуды және Әліпбиді жасау*, КСРО ұлт тілдерінің әліпбилері мен оқулықтарын, сөздіктерін дайындап шығару ісі қамтылды. Е.Д.Поливановтың пікірі бойынша, әлеуметтану бағытының басты міндеттері – *Тіл мен Диалектіні* әлеуметтану тұрғысынан анықтау, тілге қарым-қатынас құралы ретінде бағалаушылық талдау жасау, әлеуметтік-экономикалық және тілдік өзгерістер арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды зерделеу, өмір сүру үшін күрестің құралы ретінде (және оның жеке-леген жақтарына) бағалау-талдау, мәдениет тарихымен байланысты тіл дамуының жалпы типологиялық сызбасы, *Тіл саясаты* болуы тиіс. Е.Д.Поливанов *Тілдік қатынас және Қостілділік* теориясын дамытуды жалғастырды, қазақ, дүңған, өзбек, түркімен, тәжік, жапон, қытай және т.б. тілдердің әліпбиі мен грамматикасының әзірленуіне атсалысты; *Сөйлеу іс-әрекетін* еңбек қызметі ретінде қарастырды және (Н.Я.Маррға қарама-қарсы) әлеуметтік-экономикалық факторлар тілдің дамуына тікелей емес, жанама, тілдік ұжым арқылы әсер ететіндігін дәлелдеді. Л.П.Якубинский *Тіл мен Сөйлеудің* жағдаяттық стратификациясы теориясын қалыптастырды, ол тілдік құралдарды таңдау қарым-қатынастың жағдайына, нысандарына (тікелей // жанама, монолог // диалог), қарым-қатынастың максаттарына байланысты деп есептеді; әралуан қоғамдық-экономикалық формациялардағы тілдің дамуы проблемасын ілгері шығарды, *Интерференция* және тілдік байланыстар проблемасын зерттеді. КСРО-да-

гневского, Л.П.Якубинского, К.Н.Державина и др. В С.н. разработана концепция *Языкового строительства*, создания письменности и *Алфавитов* для *Бесписьменных языков*, написания букварей, учебников, словарей национальных языков СССР. По мнению Е.Д.Поливанова, главными задачами С.н. должны быть определение *Языка* и *Диалектов* с социологической точки зрения, оценочный анализ языка как орудия общения, изучение причинных связей между социально-экономическими и языковыми изменениями, оценочный анализ языка (и его отдельных сторон) как средства борьбы за существование, общая типологическая схема эволюции языка в связи с историей культуры, *Языковая политика*. Е.Д.Поливанов продолжил развивать теорию *Языковых контактов* и *Двуязычия*, принял участие в разработке алфавитов и грамматик казахского, дунганского, узбекского, туркменского, таджикского, японского, китайского и др. языков, рассматривал *Речевую деятельность* как трудовую и доказывал (вопреки Н.Я.Марру), что социально-экономические факторы влияют на языковую эволюцию не непосредственно, а опосредованно, через языковой коллектив. Л.П.Якубинский сформулировал теорию ситуативной стратификации *Языка* и *Речи*, считал, что выбор языковых средств обусловлен условиями общения, формами общения (непосредственной/опосредованной, монологической/диалогической), целями общения, поставил проблему развития языка в разных общественно-экономических формациях, изучал проблему *Интерференции* и языковых контактов. С конца 30-х до 60-х гг. XX в. наблюдается спад социолингвистических исследований в связи с изменением языковой

ғы тіл саясатының өзгеруіне байланысты ХХ ғ. 30-ыншы ж. аяғынан 60-ыншы жж. дейін әлеуметтік лингвистикалық зерттеулер жүргізу бәсең сипат алды (қара. *Әлеуметтану бағыты, Әлеуметтік лингвистика, Қоғам әлеуметтік лингвистикасы*).

Кілт ағыл. *key* – негізгі *Фреймді* мүлде басқа оқиға ретінде өзгертуге мүмкіндік беретін конвенциялар жиынтығы; мыс., жеке достық әңгіме кезінде полицей мен жәбірленуші арасындағы әңгімені бейнелеу осыған жатады (қара. *Әңгіме талдау, Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасы, Сөйлеу актілер теориясы, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-әрекеті, Сызба, SPEAKING, Футинг*).

Кірме ағыл. *borrowing, loan-word* – 1. Бір тіл единицаларының басқа тілге ену үдерісі. 2. Нақты бір тілге екінші тілден енген сөздер, сөз тудырушы қосымшалар және құрылымдар. Мыс., қазақ тіліндегі *табиғат, галым, жәрмеңке, менеджмент, әсемпаз, наразы, университет, деканат, магистр*; орыс тіліндегі *семинар, почтальон, курорт, джип, бутерброд, интервокальный* дегендер кірме тілдік бірліктер. Кей реттерде кірме *Интерференция* ретінде қарастырылады (Э. Хауген), тағы бір зерттеушілер кірме тілдің сөздік құрамына қосымша деп есептейді (У. Вайнрайх). (қара. *Варваризм, Калька, Кодтардың алмасуы, Экзотизм, Этнографизм, Тілдік қатынас*).

Кірістірілген байқау ағыл. *participant observation* – *Байқаудың* бір түрі; бұндай жағдайда зерттеуші өзі бақылайтын *Әлеуметтік топтың, Әлеуметтік желінің, Микроәлеуметтік қауымдастықтың*

политика СССР (см. *Социолнгвистика, Социолнгвистика общества, Социологическое направление*).

Ключ ағыл. *key* – набор конвенций, который позволяет трансформировать основной *Фрейм* как совсем иное событие, напр., имитация разговора между полицейским и потерпевшим во время частной дружеской беседы (см. *Анализ разговора, Речевая деятельность, Речевой акт, Социолнгвистика общения, Схема, SPEAKING, Теория речевых актов, Футинг*).

Заимствование – ағыл. *borrowing, loan-word* – 1. Процесс перехода элементов одного языка в другой. 2. Слова и выражения, словообразовательные аффиксы и конструкции, вошедшие в определенный язык из других языков. Напр., рус. яз. *семинар, почтальон, курорт, джип, бутерброд, интервокальный*; каз. яз. *табиғат, галым, жәрмеңке, совхоз, алам, сәнқой, әсемпаз, наразы, беймаза, университет, деканат, магистр*. Иногда 3. рассматривают как *Интерференцию* (Э. Хауген), другие считают 3. дополнением к языковому инвентарю, а не его переустройство (У. Вайнрайх) (см. *Варваризм, Калька, Переключение кодов, Экзотизм, Этнографизм, Языковой контакт*).

Включенное наблюдение ағыл. *participant observation* – разновидность *Наблюдения*, при котором исследователь становится членом *Социальной группы, Социальной сети, Микросоциальной общности*, за которой

мүшесі болады. Кірістірілген байқау белгілі бір дәрежеде *Байқаушы парадоксын* жеңуге ықпал етеді (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Квалитатив тұрғыдан қарау, Сенімділік, Сөйлеу этнографиясы*).

Қазақстан тілдері – Қазақстан аумағында 1999 ж. санағы бойынша 117 тіл тіркелген бар; оның ішінде қазақ тілі – Қазақстанның *Мемлекеттік тілі, Автохтон тілі, Негізгі ұлт тілі*; орыс тілі («Мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады» – Қазақстан Республикасының Конституциясы 7-інші бап, 2-інші тармақ), *Диаспора тілдері, Иммигрант тілдері*. Генеалогиялық жіктемеге сәйкес Қазақстандағы тілдер 8 генетикалық топқа және ішкі шағын топтарға бөлінеді, олар Әлемдегі аса ірі *Тілдік әулеттерді* және тілдердің микроәулетін танытады. Атап айтқанда, алтай әулеті, үнді-еуропа әулеті, орал әулеті, қытай-тибет әулеті, иберия-кавказ әулеті, семит-хамит (афразия) әулеті, палеоазиат (чукот-коряк, чукот-камчат) әулеті, аустроазия әулеті. Алтай тілдік әулеті төмендегідей топтарға жіктеледі: а) **түркі тілдері**: әзірбайжан, алтай, башқұрт, ғағауыз, долған, қазақ, қарайым, қарақалпақ, қарашай-балқар, қырым-татар, құмық, қырғыз, ноғай, татар, тофалар, тува, түрік, түркімен, өзбек, ұйғыр, хакас, чуваш, шор, якут (саха) тілдері; ә) **моңғол тілдері**: бурят, қалмық, *моңғол* (халха моңғол) тілдері); б) **тұңғыс-маньчжур тілдері**:

он наблюдает. В.н. позволяет в известной степени преодолеть *Парадокс наблюдателя* (см. *Квалитативный подход, Методы социолингвистики, Надежность, Организация социолингвистического исследования, Этнография речи*).

Языки Казахстана – на территории Казахстана переписью 1999 г. было зарегистрировано 117 языков, в их числе казахский язык – *Государственный язык, Автохтонный язык, Титульный язык* Казахстана; русский язык (который «официально употребляется наравне с казахским языком» Конституция Республики Казахстан, Статья 7, пункт 2), *Языки диаспор, Иммигранские языки*. Согласно генеалогической классификации, Я.К. распределяются по восьми генетическим классам и подклассам, представляющим крупнейшие *Языковые семьи* и макросемьи языков мира: алтайская семья, индо-европейская семья, уральская семья, китайско-тибетская семья, иберийско-кавказская семья, семито-хамитская (афразийская) семья, палеоазиатская (чукотско-корякская, чукотско-камчатская) семья, аустроазиатская семья. Алтайская семья языков представлена следующими группами: **тюркские языки**: азербайджанский, алтайский, башкирский, гагаузский, долганский, казахский, караимский, каракалпакский, карачаево-балкарский, крымско-татарский, кумыкский, кыргызский (киргизский), ногайский, татарский, тофаларский, тувинский, турецкий, туркменский, узбекский, уйгурский, хакасский, чувашский, шорский, якутский (саха); **монгольские языки**: бурятский, калмыцкий, монгольский (халха монгольский); **тунгусо-маньчжурские языки**: нанайский,

нанай, негидал, орок, ороch, удэгей, ульч, эвенкі, эвен тілдері; в) **оқшауланған тілдер**: корей және жапон тілдері. Үнді-еуропа тілдік әулетінің топтары төмендегілер: а) **славян тілдері**: белорус, болгар, поляк, орыс, серб, словак, украин, хорват, чех тілдері; ә) **балтық тілдері**: латыш, литва тілдері; б) **герман тілдері**: ағылшын, идиш, неміс, нидерланд, швед тілдері; в) **үнді тілдері**: урду, хинди, сыған тілдері; **иран тілдері**: белудж, курд, осетин, парсы, пушту, рушан, талыш, тат, тәжік, шугнан тілдері; г) **роман тілдері**: испан, итальян, молдова, румын, француз тілдері; д) **оқшауланған тілдер**: албан, армян, грек тілдері. Орал тілдік әулетінің топтары: а) **финн-угор тілдері**: венгр, вепс, ижор, карел, коми-зырян, коми-пермяк, лив, мансы, таулық мари, далалық мари, мордва, мокша, мордва эрзя, саам, удмурт, фин, ханты, эстон тілдері; ә) **самодий тілдері**: нганасан, ненец, селькуп, энец тілдері. Қытай-тибет тілдік әулетінің тілдері: дұнған, қытай. Иберия-кавказ тілдік әулетінің топтары төмендегілер: а) **абхаз-адыгей тілдері**: абаз, абхаз, адыгей (кях), кабардин-черкес; ә) **кارتвел тілдері**: грузин тіл; б) нах-дагестан тілдері: авар, агул, даргин, ингуш, лак, лезгин, рутул, табасаран, удин, цахур, шешен тілдері. Семит-хамит (афразия) тілдік әулетіне енетін семит тілдері: араб, ассирия (жаңа сириялық), иврит. Палеоазиялық тілдік әулетінің топтары төмендегіше: а) **чукот-камчат тілдері**: ительмен, коряк, чукот; ә) **эскимос-алеут тілдері**: алеут және эскимос тілдері; б) **юкагир-чуван тілдері**: чуван және юкагир тілдері; в) **кет-асан тілдері**: кет тілі; **оқшауланған**

негидальский, орокский, ороchский, удэгейский, ульчский, эвенкийский, эвенский; **изолированные языки**: корейский, японский. Индоевропейская семья языков представлена следующими группами: **славянские языки**: белорусский, болгарский, польский, русский, сербский, словацкий, украинский, хорватский, чешский; **балтийские языки**: латышский, литовский; **германские языки**: английский, идиш, немецкий, нидерландский, шведский; **индийские языки**: урду, хинди, цыганский; **иранские языки**: белуджский, курдский, осетинский, персидский, пушту, рушанский, таджикский, талышский, татский, шугнанский; **романские языки**: испанский, итальянский, молдавский, румынский, французский; **изолированные языки**: албанский, армянский, греческий. Уральская семья языков представлена следующими группами: **финно-угорские языки**: венгерский, вепсский, ижорский, карельский, коми-зырянский, коми-пермяцкий, ливский, мансийский, марийский горный, марийский луговой, мордовский мокша, мордовский эрзя, саамский, удмуртский, финский, хантыйский, эстонский; **самодийские языки**: нганасанский, ненецкий, селькупский, энецкий. Китайско-тибетская семья языков представлена: дунганским, китайским. Иберийско-кавказская семья языков представлена следующими группами: **абхазо-адыгские языки**: абазинский, абхазский, адыгейский (кяхский), кабардино-черкесский; **картвельские языки**: грузинский; **нахско-дагестанские языки**: аварский, агульский, даргинский, ингушский, лакский, лезгинский, рутульский, табасаранский, удинский, цахурский, чеченский. Семито-хамитская (афразийская) семья языков представлена семитскими языками: арабский,

тілдер: нивх тілі. Аустроазиялық тілдік әулетіне вьетнам тілі жатады. Қазақстан тілдерінің ішінде төрт *Тілдің туні* бар: **жалғамалы тілдер** – алтай, орал, палеоазиялық, иберия-кавказ тілдік әулеті; Қазақстан тілдері қатарындағы **флективті тілдер** – үнді-еуропалық тілдік әулеті; **дараланушы тілдер** – қытай-тибет, аустроазиялық тілдік әулеті; ал инкорпоратив типтің түрі палеоазиялық тілдік әулетін қамтиды. Қазақстан тілдері референтті этностарының саны бойынша төмендегі мемлекеттерді атау қажет: I. Миллионнан астам адам пайдаланатын тілдер (Миллиондардың тілі деп те атауға болады); бұлар – қазақ және орыс тілдері. II. Жүз мыңнан астам адам пайдаланатын тілдер – белорус, неміс, өзбек, ұйғыр, татар, украин тілдері. III. Елу мыңнан астам адам қолданатын тілдер – әзірбайжан, корей, түрік тілдері. IV. Он мыңнан астам адамның тілдері – армян, башқұрт, грек, дұнған, ингуш, курд, қырғыз, молдова, мордва (мокша, эрзя), поляк, тәжік, шешен, чуваш және т.б. тілдер. V. Мыңнан астам адам пайдаланатын тілдер – авар, болгар, грузин, иврит, идиш, қарақалпақ, қарашай-балқар, қырым-татар, латыш, лезгин, литва, мари (далалық, таулық), осетин, парсы, түркімен, удмурт, сыған, эстон және т.б. тілдері. VI. Бес жүз адамның тілдері – бурят, ғағауыз, даргин, коми-пермяк, қалмық, құмық, лак, моңғол, румын, талыш, финн, чех және т.б. тілдері. VII. Жүзден астам адам пайдаланатын тілдер – абхаз, агулл, адыгей, алтай, ассирия, венгр, карел, коми-зырян, ноғай, рутул, табасаран, удин, хакас, чуван, шор, якут (саха) және т.б. тілдері. VIII. Оннан

ассирийский (новосирийский), иврит. Палеоазиатская семья языков представлена следующими группами: **чукотско-камчатские языки:** ительменский, корякский, чукотский; **эскимосско-алеутские языки:** алеутский, эскимосский; **юкагирско-чуванские языки:** чуванский, юкагирский; **кетско-асанские языки:** кетский; изолированные языки: нивхский. Аустроазиатская семья языков представлена вьетнамским языком. Среди Я.К. имеются языки всех четырех *Типов языка:* к **агглютинативному типу** относятся Я.К., представляющие алтайскую, уральскую, палеоазиатскую, иберийско-кавказскую семьи языков; к **флективному типу** относятся Я.К., представляющие индо-европейскую семью языков; к **изолирующему типу** относятся Я.К., представляющие китайско-тибетскую, аустроазиатскую семьи языков; к **инкорпорационному типу** относятся языки, которые включаются в палеоазиатскую семью языков. По численности референтных этносов Я.К. представлены следующими группами: I. Языки-миллионники, т.е. языки с числом носителей более миллиона – это казахский и русский языки. II. Языки с числом носителей сто тысяч и более – это белорусский, немецкий, татарский, узбекский, уйгурский, украинский языки. III. Языки с числом носителей более пятидесяти тысяч – это азербайджанский, корейский, турецкий языки. IV. Языки с числом носителей более десяти тысяч – это армянский, башкирский, греческий, дунганский, ингушский, курдский, кыргызский, молдавский, мордовский (мокша, эрзя), польский, таджикский, чеченский, чувашский и др. языки. V. Языки с числом носителей более тысячи – это аварский, болгарский, грузинский, иврит, идиш, каракалпакский, карачаево-

астам адамның тілдері – абазин, албан, белудж, вепс, долган, ижор, кабардин-черкес, карайым, коряк, нанай, ненец, рушан, словак, тат, тофалар, тува, удэгей, ханты, хорват, цахур, чукот, швед, шугнан, эвенк, эвен, жапон және т.б. тілдері. IX. Оннан да аз адамның тілі – алеут, ительмен, кет, лив, мансы, негидал, нивх, ороч, саам, селькуп, серб, ульч, энец, юкагир және т.б. тілдері. Қазақстан тілдерінің ішінде мемлекеттік мәртебеге ие болған тіл – қазақ тілі. Қазақстан тілдеріне қатысты *Тіл саясаты және Тілдік жоспарлау* қазіргі таңда бірқатар мемлекеттік нормативті құжаттар арқылы реттеледі (қара. *Әлем тілдері, Диаспора тілі, Диаспораның экзоген тілі, Диаспораның эндоген тілі, Тіл мәртебесі, Тілдерді топтастыру, Тілдерді дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы, Тілдік жағдаят, Тілдік заңнама, Тілдің типі, Этнотілдік жағдаят*).

балкарский, крымско-татарский, латышский, лезгинский, литовский, марийский (луговой, горный), осетинский, персидский, туркменский, удмуртский, цыганский, эстонский и др. языки. VI. Языки с числом носителей более пятисот – это бурятский, гагаузский, даргинский, калмыцкий, коми-пермяцкий, кумыкский, лакский, монгольский, румынский, талышский, финский, чешский и др. языки. VII. Языки с числом носителей более ста – это абхазский, агульский, адыгейский, алтайский, ассирийский, венгерский, карельский, коми-зырянский, ногайский, рутульский, табасаранский, удинский, хакасский, чуванский, шорский, якутский (саха) и др. языки. VIII. Языки с числом носителей более десяти – это абазинский, албанский, белуджский, вепсский, долганский, ижорский, кабардино-черкесский, караимский, корякский, нанайский, ненецкий, рушанский, словацкий, татский, тофаларский, тувинский, удэгейский, хантыйский, хорватский, цахурский, чукотский, шведский, шугнанский, эвенкийский, эвенский, японский и др. языки. IX. Языки с числом носителей менее десяти – это алеутский, ительменский, кетский, ливский, мансийский, негидальский, нивхский, ороцкий, саамский, селькупский, сербский, ульчский, энецкий, юкагирский и др. языки. Статус Я.К. определен в отношении казахского языка (государственный язык). *Языковая политика и Языковое планирование* в отношении Я.К. регламентируются в настоящее время рядом государственных документов и актов (см. *Государственная программа развития и поддержки языков, Классификация языков, Статус языка, Тип языка, Экзогенные языки диаспор, Эндогенные языки диаспор, Этноязыковая ситуация, Язык диаспоры, Языки*

Қазақстандағы тілдік жағдаят – экзо-глосты, теңгермелі емес, диглосты және демографиялық тұрғыдан теңбе-тең емес түрде сипатталады. Қазақстан – генетикалық жағынан әртүрлі *Тілдік әулеті* мен *Тілдің типтерінде* сөйлейтін тұрғындары бар көптілді ел. Оның ішінде 1999 ж. жүргізілген *Халық санағының* мәліметтері бойынша түркі халықтары көп (қазақтар – 7985039, өзбектер – 370663, татарлар – 248954, ұйғырлар – 210365, әзірбайжандар – 78295, түріктер – 75933, башқұрттар – 23225, чуваштар – 11851, қырғыздар – 10897, қарақалпақтар – 1497, түрік-месхеттер – 2761, қырым татарлары – 1006 және т.б.). Сонымен қатар славян тілділер (орыстар – 4479620, украиндер – 547254, белорусстар – 111927, поляктар – 47297). Республикада 353441 неміс, 317999 шешен, 99665 кәріс, 32764 курд, 25659 тәжік ұлттарының өкілдері тұрады. Алайда «*Этникалық топтар* халықтарының тілдері атқаратын қызметінің көлемі жағынан бірдей емес» («Қазақстан Республикасы тіл саясатының тұжырымдамасы»), сондай-ақ коммуникативтік кеңістіктегі тілдердің нақты бөлінісі демографиялық және функционалды қуатты екі тілдің – қазақ және орыс тілдерінің пайдасына шешілген. Өйткені екітілді және үштілді қауымдастықтың өкілдері республикада шашыраңқы орналасқан (ұйғыр, корей ұлттары өкілдерін және т.б. есептемегенде) және олардың өз ұлттық-аумақтық құрылымы жоқ. Шашыраңқы орналасу қазақ ұлты өкілдеріне де тән екендігін (елдің оңтүстік және батыс өңірлерін есептемегенде) ескеру қажет, сондықтан өте ауқымды аумақтың

мира, Языковая ситуация, Языковое законодательство).

Языковая ситуация в Казахстане (от лат. *situacio* положение) – характеризуется как экзоглоссная, несбалансированная, диглоссная и демографически неравновесная. Казахстан представляет собой многоязычную страну с населением, говорящим на языках разных генетических *Языковых семей* и структурных *Типов языка*, среди них, по данным *Переписи населения* 1999 г., преобладают носители тюркских (казахи – 7985039, узбеки – 370663, татары – 248954, уйгуры – 210365, азербайджанцы – 78295, турки – 75933, башкиры – 23225, чувашы – 11851, киргизы – 10897, каракалпаки – 1497, турки-месхетинцы – 2761, крымские татары – 1006 и др.) и славянских языков (русские – 4479620, украинцы – 547054, белорусы – 111927, поляки – 47297 и др.), в республике проживают также немцы – 353441, чеченцы – 317999, корейцы – 99665, курды – 32764, таджики – 25659 и др. Однако «языки народов *Этнических групп* неравнозначны по объему выполняемых ими функций» («Концепция языковой политики Республики Казахстан»), и реальное распределение языков в коммуникативном пространстве осуществляется в пользу двух демографически и функционально мощных языков – казахского и русского, поскольку большинство двуязычных и трехязычных сообществ расселено дисперсно (за исключением уйгурского, дунганского и некоторых других) и не имеет своих национально-территориальных образований. Следует учитывать, что дисперсное расселение характерно и для казахского населения (за исключением южных и западных регионов страны), поэтому

иесі – қазақ *Этносы* коммуникативті қуатты орыс тілімен тілдік өзара, ұдайы ықпалдастықта болады. *Қазақстандағы тілдік жағдаяттың* өзіндік ерекшелігі – генетикалық және типологиялық әралуан тілдердің молдығында ғана емес, сонымен қатар коммуникативті кеңістікте екі үлкен тілдің – қазақ тілі мен орыс тілінің – қатар қолданысына байланысты. Ал бірегей коммуникативті кеңістік шартты түрдегі тұрақты өлшем ретінде қазақ және орыс тілдерінің функционалды «әл-қуатының» межелерін танытады. Қазіргі таңда *Тіл мәртебесін жоспарлау* жүзеге асырылған, қазақ тілінің қолданылу аясын кеңейтуге бағытталған Қазақстандағы тілдік жағдаят заңнамалық түрде жасалуда, *Тілді нормаландыру және жетілдіру* бойынша іс-шаралар жүргізілуде (қара. *Әлем тілдері, Диаспора тілі, Диаспораның экзоген тілі, Диаспораның эндоген тілі, Иммигрант тілі, Қазақстан тілдері, Қалыптанған тіл, Мемлекеттік тіл, Тіл корпусын жоспарлау, Тіл мәртебесін жоспарлау, Тіл меңгеруді жоспарлау, Тіл саясаты, Тіл таралуын жоспарлау, Тілді дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы, Тілдік жағдаят, Тілдік заңнама, Тілдің өміршеңдігі*).

Қалыптанған тіл ағыл. *codified language* – *Әдеби тіл, Стандарт тіл* ұғымдармен бірдей; қағидалары мен *Нормасы* әртүрлі нормативті сөздіктерде (түсіндірме, орфографиялық, орфоэпиялық және т.б.), грамматикада, анықтамалықтарда, тіл мәдениеті бойынша еңбектерде бекітілген *Тіл*. Қалыптанған тіл – бірегей әдеби тілдің

казахский *Этнос*, рассредоточенный на громадной территории, находится в регулярном языковом взаимодействии с другим коммуникативно мощным русским языком. Свообразие Я.с.К. создается не столько наличием большого количества генетически и типологически разнообразных языков, сколько софункционированием в общем коммуникативном пространстве двух больших языков-партнеров – казахского и русского, а единое коммуникативное пространство как некая относительно постоянная величина задает социолингвистические параметры функционального 'здоровья' казахского и русского языков. В настоящее время осуществлено *Статусное планирование языка*, законодательно создается новая Я.с.К., расширяющая сферы применения казахского языка, проводятся мероприятия по *Нормализации языка* и модернизации (см. *Витальность языка, Государственная программа развития и поддержки языков, Государственный язык, Иммигрантский язык, Кодифицированный язык, Корпусное планирование языка, Планирование распространения языка, Планирование усвоения языка, Статусное планирование языка, Экзогенный язык диаспоры, Эндогенный язык диаспоры, Языки диаспор, Языки Казахстана, Языки мира, Языковая политика, Языковая ситуация, Языковое законодательство*).

Кодифицированный язык (от лат. *codificatio* систематизация < фр. *cod* < лат. *codex* книга) англ. *codified language* – то же, что *Литературный язык, Стандартный язык; Язык*, правила и *Норма* которого установлены в нормативных словарях разного рода (толковых, орфографических, орфоэпических и др.), грамматиках, справочниках, пособиях

бір тармағы ретіндегі *Ауызекі сөйлеу* бар көрінісі (қара. *Тіл корпусын жоспарлау, Тіл таралуын жоспарлау, Тілді қалыптандыру, Тілді нормаландыру, Тілдік жарыспа, Тілдік жоспарлау*).

Қарапайым тіл ағыл. *folk language* – Әдеби тілді меңгермеген қала тұрғындарының *Сөйлеуі* және сөйлеуде ұшырасатын тілдік бірліктер. Қарапайым тіл термині орыс тіліне қатысты қолданылады. Француз қарапайым тілінде (*langue populaire*) *Арго* мен *Жаргон* элементтері молынан кездеседі, сондықтан ол француз тілінің стильдік тармағы болып табылады; ағылшынша қарапайым тіл (*nonstandard, illiterate speech*); бұл да – ағылшын тілінің функционалды-стильдік бір тармағы; *Сленг*; немісше қарапайым тіл (*Halbmundart, Umgangssprache*) – неміс тілінің функционалды және әлеуметтік белгілері бар күрделі кешенді құбылыс (В.И. Беликов, Л.П. Крысин). Қарапайым тіл негізінен тұрмыстық жағдайда, тек қана ауызша нысанда көрініс табады, көркем әдебиеттің стильдік әлеуетін арттыру үшін жұмсала алады (қара. *Әдеби тіл, Жазба тіл, Қалыптанған тіл, Норма, Тілді қалыптандыру*).

Қарым-қатынас ағыл. *communication, interaction* – Коммуникация ұғымымен бірдей.

Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасы (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) ағыл. *interactional sociolinguistics* – тікелей пайдалануда (бетпе-бет отырып әңгімелесуде), мәнмәтіндегі тілді және қарым-қатынастың

по культуре речи. К.я. создается при наличии единого литературного языка, разновидностью которого является *Разговорная речь* (см. *Кодификация языка, Корпусное планирование языка, Нормализация языка, Планирование распространения языка, Языковое планирование, Языковой вариант*).

Просторечие англ. *folk language* – речевые элементы и *Речь* в целом городского населения, не владеющего *Литературным языком*. П. – термин, используемый применительно к русскому языку; французское П. *langue populaire* насыщено элементами *Арго, Жаргонов* и является стилистической разновидностью французского языка; английское П. *nonstandard, illiterate speech* – это функционально-стилистическая разновидность английского языка, *Сленг*; немецкое П. *Halbmundart, Umgangssprache* содержит сложный комплекс функциональных и социальных черт немецкого языка (В.И. Беликов, Л.П. Крысин). П. реализуется исключительно в устной форме и преимущественно в бытовых ситуациях, может использоваться для стилизации в художественных произведениях (см. *Кодифицированный язык, Кодификация языка, Литературный язык, Норма, Письменный язык*).

Общение англ. *communication, interaction* – то же, что *Коммуникация*.

Социоллингвистика общения (от лат. *soci (etos)* общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *interactional sociolinguistics* – раздел *Социоллингвистики*, изучающий язык в контексте его непо-

(мыс., *Кодтардың алмасуы, Кезектілік* (әңгімелесуде), *Үндемеу* және т.б.) әралуан сипаттамаларын зерттейтін, *Әлеуметтік лингвистиканың* бір тармағы. Әдетте, қарым-қатынастың әлеуметтік лингвистикасы арқылы *Сөйлесушілердің* арасындағы қарым-қатынасты зерделеу үшін тілдің нақты әлеуметтік-мәдени *Конситуациялардағы* игерілу тәсілдері, тіл мен *Сәйкестіліктің, Мәдениетаралық коммуникацияның* өзара қарым-қатысы, тіл мен *Биліктің, Тілдегі гендерлік асимметрияның* және т.б. байланысы талданады (қара. *Әлеуметтік психоллингвистика, Социометрия, Сөйлеу актісі, Сөйлеу этнографиясы, Тілдік қоғамдастық, Этнолингвистика*).

Қаріп ағыл. *font, script* – *Әліпби* нышандарының жиынтығы; әріптердің бірдейлігі, нысаны (тіке; иіліңкі; ирек); қанықтылығы (ашық, басыңқы, қою басыңқы); өлшемі арқылы сипатталады, колтаңба қаріп, сурет сияқты қаріп, нақышталған қаріп және терім қаріп деген түрлері бар (қара. *Графика, Жазба тіл*).

Қателерді талдау ағыл. *error analysis* – тілді үйренушінің *Сөйлеуінде* ұшырасатын *Нормадан* және тіл жүйесінен ауытқушылықтарға талдау жасау; бұның мақсаты – қателердің пайда болу себептерін, жіберілген қателердің тілді қолданудағы маңыздылығын, сондай-ақ қателерді болдырмау мүмкіндіктерін анықтау. Қателерді талдау олардың алдын алудың оңтайлы жолдары мен әдістерін қарастыра отырып, қателерді маңыздылығына қарай топтастыруға ықпал етеді. Қателерді талдау *Контрастивтік лингвистикада* және өзінің мақсаттарына

средственного использования («в разговоре лицом к лицу») и описывающий различные характеристики *Общениа* (напр., *Переключение кодов*, очередность говорения, *Молчание* и т.д.). Обычно в С.о. анализируются способы использования языка в конкретных социально-культурных *Конситуациях* для изучения отношений между *Говорящими*, взаимосвязи языка и *Идентичности, Межкультурной коммуникации*, связи языка и *Власти, Гендерной асимметрии в языке* и др. (см. *Речевой акт, Социометрия, Социопсихоллингвистика, Этнография речи, Этнолингвистика, Языковое сообщество*).

Шрифт (от нем. *Schrift*) англ. *font, script* – набор символов *Алфавита*, характеризующийся одинаковым характером рисунка буквы; формой (прямой, наклонный, курсив); насыщенностью (светлый, полужирный, жирный); размером. Различают рукописный, рисованный, гравированный и наборный Ш. (см. *Графика, Письменный язык*).

Анализ ошибок (от греч. *analysis* разложение, расчленение) англ. *error analysis* – анализ отклонений от *Нормы* и системы изучаемого языка в *Речи* обучаемого для того, чтобы выяснить их источник, степень существенности для использования языка, определения возможностей их устранения. А.о. позволяет строить иерархию ошибок с тем, чтобы выбрать оптимальную стратегию и тактику их предупреждения. А.о. используется в *Контрастивной лингвистике* и по своей направленности (*анализ ошибок → сравнение языков*) противоположен контрастивному

қарай (*қателерді талдау* → *тілдерді салыстыру*), контрастивті талдауға қарама-қайшы (*тілдерді салыстыру* → *қателерді болжау*) жағдайда пайдаланылады (қара. *Интерференция, Салғастырмалы лингвистика, Тіл меңгеру деңгейі, Фоссилдану*).

Қауымдастық ағыл. *community* – тарихи тұрғыдан тұрақты элеуметтік байланыстар және қарым-қатынастар бойынша топтасқан, қайталанбас ерекшеліктері бар екендігін танытатын тілдік, этникалық, мәдени және т.б. белгілерге ие адамдар жиынтығы. Қауымдастықтың үлгілері – ру, тайпа, отбасы, қауым, *Ұлыс, Ұлт* (қара. *Микроэлеуметтік қауымдастық, Тілдік қауымдастық*).

Қоғам ағыл. *society* – 1. Өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсаттарында жүзеге асырылатын өзара байланыстарының, өзара іс-қимылдарының тарихи тұрғыдан қалыптасқан нысандары негізінде топтасқан, тұрақтылық, тұтастық, өзбетінше даму және мінез-құлықты айқындайтын айрықша элеуметтік құндылықтары мен нормаларының бар болуы арқылы сипатталатын адамдар жиынтығы. 2. Өзіндік ерекшеліктерін адамдардың бір-біріне қарым-қатысы, *Мәдениет*, өмір сүру жағдайларының тұтастығы құрайтын адамзат қауымдастығы. Қоғам – адамдардың өзара іс-қимылының жемісі. 3. Экономикалық, саяси, құқықтық, адамгершілік және өзге де қарым-қатынастарды атқаратын элеуметтік институттардың тұтас жүйесі. Қоғамның түрлері: рулық, отбасылық-туыстық, элеуметтік-таптық, ұлттық-этникалық, аумақтық-қоныстық қоғам, *Микроэлеуметтік*

анализу (*сравнение языков* → *предсказание ошибок*) (см. *Интерференция, Сопоставительная лингвистика, Уровень владения языком, Фоссилизация*).

Общность англ. *community* – совокупность людей, объединенная исторически сложившимися устойчивыми социальными связями и отношениями и обладающая рядом языковых, этнических, культурных и др. признаков, которые придают ей неповторимое своеобразие. Примерами О. могут быть род, племя, семья, община, *Народность, Нация* (см. *Микросоциальная общность, Языковая общность*).

Общество англ. *society* – 1. Совокупность людей, объединенных исторически сложившимися формами их взаимосвязи и взаимодействия в целях удовлетворения своих потребностей, характеризующаяся устойчивостью, целостностью, саморазвитием и наличием особых социальных ценностей и норм, определяющих их поведение. 2. Человеческая общность, специфику которой составляют отношения людей друг к другу, единство условий жизнедеятельности, *Культуры*. О. – это продукт взаимодействия людей. 3. Целостная система социальных институтов, выполняющих функции регулирования экономических, политических, правовых, нравственных и иных отношений. Разновидности О.: родовое и семейно-родственное, социально-классовое, национально-этническое, территориально-поселенческое О., *Микросоциальные общности* (см. *Социализация, Социальная идентичность,*

қауымдастық (қара. Әлеуметтену, Әлеуметтік алғышарттар, Әлеуметтік сәйкестілік, Қоғамның әлеуметтік құрылымы, Тіл әлеуметтануы, Тіл және қоғам, Тілдік қауымдастық).

Қоғам әлеуметтік лингвистикасы (фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *sociolinguistics of society* – қоғам, Тілдік қауымдастық (Микроәлеуметтік қауымдастық, Қостілді қауымдастық, Біртілді қауымдастық) тарапынан тілдің әлеуметтік айқындалған ерекшеліктерін, Тілдік жағдаятты, Тілдік жоспарлауды, Тіл саясатын және қоғамдағы Тілдің жай-күйін, қоғамдағы Қостілділікті және Диглоссияны, Қостілді білім проблемаларын және т.б. зерттейтін, Әлеуметтік лингвистиканың бір саласы (қара. Макроәлеуметтік лингвистика, Микроәлеуметтік лингвистика).

Қоғамдық сана ағыл. *social conscience* – әртүрлі Әлеуметтік топтардың, Ұлттардың, тұтастай алғанда қоғамның мүдделері мен түсініктерінің рухани қызметте бейнеленуі (қара. Сана, Сана-сезім, Сәйкестілік, Тілдік сана, Тілдік сана-сезім, Тілдік сәйкестілік, Этникалық сәйкестілік).

Қоғамның әлеуметтік құрылымы ағыл. *social structure* – объективті өмір сүретін қоғамдық таптар, Әлеуметтік топтар және Микроәлеуметтік қауымдастықтар арасындағы тұрақты, реттелген байланыстардың жиынтығы немесе аталған элементтердің арасындағы өзара байланыстардың жиынтығы. Қоғамның әлеуметтік құрылымы қоғамдық өмір аяла-

Социология языка, Социальная структура общества, Социальные условия, Язык и общество, Языковая общность).

Социоллингвистика общества (от лат. *soci* (*etos*) общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *sociolinguistics of society* – раздел Социоллингвистики, изучающий социально детерминированные особенности языка со стороны общества, Языковой общности (Микросоциальной общности, Двужычной общности, Одноязычной общности и проч.), а также Языковую ситуацию, Языковое планирование, Языковую политику и Языковое состояние в обществе, Двужычие и Диглоссию в обществе, проблемы Двужычного образования и мн. др. (см. Макросоциоллингвистика, Микросоциоллингвистика).

Общественное сознание англ. *social conscience* – отображение в духовной деятельности интересов, представлений различных Социальных групп, классов, Наций, общества в целом (см. Идентичность, Сознание, Самосознание, Этническая идентичность, Языковая идентичность, Языковое самосознание, Языковое сознание).

Социальная структура общества (от лат. *socialis* общественный и *structura*) англ. *social structure* – совокупность устойчивых и упорядоченных связей между объективно существующими общественными классами, Социальными группами и Микросоциальными общностями, или совокупность названных элементов и взаимоотношений между ними. С.с.о. отличается от структуры

рының (экономикалық, саяси, рухани және әлеуметтік) жиынтығы болуы себепті қоғам құрылымынан айырмаланады. Қоғамның әлеуметтік құрылымы қоғамның топтарға саралануын (олардың қайсыбір дәрежеде әлеуметтік тұрғыдан ерекшеліктері бар), сондай-ақ топтар арасындағы байланыстар жүйесін бейнелейді (қара. *Әлеуметтену, Әлеуметтік желі, Социолект, Тіл және қоғам*).

Қолданбалы әлеуметтік лингвистика (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) ағыл. *applied sociolinguistics* – *Әлеуметтік лингвистиканың тармағы; оның көздейтіні – нақты бір үдерістерді реттеуге, Тіл саясатына қатысты болжамдар жасауға, Тілдік жоспарлауды (әсіресе Тіл меңгеруді жоспарлау, Тіл таралуын жоспарлау) жүзеге асыруға, сондай-ақ Ана тілін, Екінші тілді оқып-үйрену мәселелеріне байланысты әлеуметтік лингвистикалық міндеттерді практикалық тұрғыдан шешу (қара. Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Теориялық әлеуметтік лингвистика, Тілдік құрылыс, Эксперименталды әлеуметтік лингвистика).*

Қосалқы мәдениет ағыл. *subculture* – қандайда бір үстем емес *Әлеуметтік топтардың* (шағын топтардың) *Мәдениеті* (құндылықтардың, наным-сенімдердің, қарым-қатынастардың, өмірлік бағдарларының және т.б. жиынтығы); бұндай мәдениет ірі мәдени тұтастықтардың көлемінде басым әлеуметтік топтың мәдениетінен өзгешеленеді. Мыс., хиппи, панк, рокер, скинхэд және т.б. қосалқы мәдениет; олар қоғамға қарсы екендігін

общества как совокупность сфер общественной жизни (экономической, политической, духовной и социальной), отражающая его дифференциацию на группы, в той или иной мере социально отличающихся друг от друга, а также систему связей между ними (см. *Социализация, Социальная группа, Социальная сеть, Социолект, Язык и общество*).

Прикладная социолингвистика (от лат. *soci (etos)* общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *applied sociolinguistics* – раздел *Социолингвистики*, ориентированный на практическое решение социолингвистических задач, связанных с регулированием определенных процессов, прогнозированием *Языковой политики*, осуществлением *Языкового планирования* (в особенности *Планирования усвоения языка, Планирование распространения языка*), а также с проблемами обучения *Родному языку, Второму языку* (см. *Языковое строительство, Организация социолингвистического исследования, Теоретическая социолингвистика, Экспериментальная социолингвистика*).

Субкультура (от лат. *sub* под + культура) англ. *subculture* – *Культура* (совокупность ценностей, убеждений, отношений, жизненных стилей и проч.) той или иной доминирующей *Социальной группы* (подгруппы), которая отличается от культуры определенной (доминирующей) социальной группы в пределах более крупного культурного образования, напр., С. хиппи, панков, рокеров, скинхэдов и проч., демонстрирующих свою оппозицию обществу посредством стиля

кіім үлгісі, *Девиянтты* тәртіп, мінез-құлықтың ауытқушылығы, рәсімдер, тілдік ерекшеліктер арқылы көрсетеді (қара. *Арго, Гендерлект, Жаргон, Жастар тілі, Норма, Социолект*).

Қосалқы тіл I – адам қызметінің әралуан кәсіби салаларына, *Әлеуметтік топтарға* және т.б. қызмет ететін, *Ұлттық тілдің* функционалды түрі (қара. *Микроәлеуметтік қауымдастық, Қоғамның әлеуметтік құрылымы, Социолект, Тіл өмір сүруінің нысандары, Тілді пайдалану аясы, Тілді пайдалану ортасы*).

Қосалқы тіл II ағыл. *auxiliary language* – *Табиғи тілмен* қатар, қосалқы (көмекші) құрал ретінде қолданылатын, табиғи тілге сәйкес тіл (қара. *Ақпараттық тіл, Бағдарламалау тілдері, Волапук, Жасанды тіл, Идо, Халықаралық тіл, Эсперанто*).

Қосарланған елдер – саяси жағынан шартты түрде теңбе-тең екі/үш этнолингвистикалық топ қатар өмір сүрген елдер; мыс., Швейцария, Бельгия, Фиджи, Канада (қара. *Гомоген елдер, Мозаика елдер, Тілдік жағдаят, Тілдік қауымдастық, Экзоглос мемлекеттер, Эндоглос мемлекеттер, Этникалық топ*).

Қостілді адам ағыл. *bilingual* – *Билингв* ұғымымен бірдей; екі (немесе бірнеше) тілді меңгерген адам. Қостілді адамның тілдерді білу, меңгеру деңгейі әртүрлі дәрежеде болады. Кезкелген жағдаятта, қызметтің әр алуан саласында екі тілді тең дәрежеде қолдана

одежды, *Девиянтного* поведении, ритуалов, языковых особенностей (см. *Арго, Гендерлект, Жаргон, Молодежный язык, Норма, Социолект*).

Подъязык – функциональная разновидность *Национального языка*, обслуживающая различные профессиональные сферы человеческой деятельности, *Социальные группы* и проч. (см. *Микросоциальная общность, Социальная структура общества, Социолект, Среда использования языка, Сфера использования языка, Формы существования языка*).

Вспомогательный язык англ. *auxiliary language* – аналог *Естественного языка*, используемый как дополнительное средство общения наряду с ним (см. *Волапук, Информационный язык, Идо, Искусственный язык, Международный язык, Эсперанто, Языки программирования*).

Двоичные страны – страны, в которых существуют две (три) политически относительно равные этнолингвистические группы, напр., Швейцария, Бельгия, Фиджи, Канада (см. *Гомогенные страны, Мозаичные страны, Этническая группа, Экзоглосные государства, Эндоглосные государства, Языковая общность, Языковая ситуация*).

Билингв (от лат. *bi...* дву(х) < *bis* дважды + *lingua* язык) англ. *bilingual* – лицо, владеющее двумя (и более) языками. Степень владения Б. языками может быть различной. Для Б., использующего оба языка в равной степени во всех сферах деятельности, исполь-

алатын қостілді адам үшін *Амбилингв* аталымы, екі тілдегі *Тілдік құзыреті* толыққанды қалыптаспаған адам үшін *Семилингв* термині пайдаланылады (қара. *Амбилингвизм, Диглоссия, Біртілді адам, Көптілді адам, Қостілділік, Семилингвизм*).

Қостілді білім ағыл. *bilingual education* – оқыту екі тілде жүргізілетін білім беру жүйесі (тілдердің бірі білім алушының *Ана тілі, Бірінші тілі* болуы да, болмауы да мүмкін). М. Сигуанның және У. Маккидің пікірлеріне қарағанда, қостілді білім беру мақсаттарына, көлеміне қарай бөлінеді. Мақсаттарына қарай қостілді білім беру (екі тілде де немесе тілдердің бірінде *Тілдік құзыретке* қол жеткізу) деген сөз; ал көлеміне қарай қостілді білім беру оқу бағдарламасының көлемі бірдей немесе оқу бағдарламасында тілдердің біріне артықшылық беріледі деген түсінікті қамтиды. Сонымен қатар қостілді білім беру білім алушының тілі мен оқыту тілінің арасалмағына қарай (білім алушының тілі оқытудың тіліне сәйкес келеді немесе сәйкес келмейді), тілдер арасындағы әлеуметтік-мәдени арақашықтыққа қарай (тілдердің бірі *Диалект, Тіл беделі, Тіл мәртебесі* арасында айырмашылықтар болуы мүмкін) ажыратылады (қара. *Басым тіл, Екінші тіл, Көптілділік, Қостілді білім типтері, Қостілділік, Үстем тіл*).

Қостілді білім типтері (фр. *type* < греч. *typos* нұсқа) ағыл. *types of bilingual education* – *Қостілді білім* ерекшеліктерін ескере отырып, қостілді білім типтерін М. Сигуан және У. Макки (1990) төмендегідей топтарға бөледі: а) оқыту тілі оқушының

зуюа термин *Амбилингв*, для Б. с неполной *Языковой компетенцией* в обоих языках – *Семилингв* (см. *Амбилингвизм, Монолингв, Семилингвизм, Билингвизм, Полиглот, Двуязычие, Диглоссия*).

Двуязычное образование англ. *bilingual education* – система образования, при которой обучение ведется на двух языках (один из них может быть/или не быть *Родным языком, Первым языком* учащегося). Д.о., согласно М. Сигуану и У. Макки, может различаться по целям (добиться равной *Языковой компетенции* в обоих языках, или только в одном из двух языков), по объему, занимаемому двумя языками в учебной программе (одинаковый объем; один из языков занимает преимущественное положение), по отношению между языком учащегося и основным языком обучения (язык учащегося совпадает или не совпадает с основным языком обучения), по социокультурной дистанции между языками (один из языков может быть *Диалектом*, может наблюдаться разный *Престиж языка, Статус языка* и пр.) (см. *Второй язык, Двуязычие, Доминантный язык, Доминирующий язык, Многоязычие, Типы двуязычного образования*).

Типы двуязычного образования (от фр. *type* < греч. *typos* отпечаток, форма, образец) англ. *types of bilingual education* – с учетом особенностей *Двуязычного образования* Т.д.о. представлены М. Сигуаном и У. Макки (1990) следующими группами: а) язык об-

Ана тілінен айырмаланады, яғни ана тілі білім жүйесінде мүлдем қолданылмайды (немесе оқуға дайындық барысында ғана қолданылуы мүмкін), сондықтан басты басымдық *Тілдік бірдейлестіру* мен *Тілдік шоғырландыруға* беріледі; ә) оқыту тілі оқушының ана тілінен айырмаланады, бірақ оқытудың барлық кезеңінде ана тіліне мән беріледі, осыған байланысты оқытудың тілдік плюрализмі жөнінде айтуға болады; б) оқыту тілі мен оқушының ана тілі оқытудың барлық сатысында теңбе-тең бөлінген, басты басымдық – *Қостілділікті* қалыптастыру; в) оқыту тілі оқушының ана тіліне сәйкес келеді; дегенмен қайсыбір кезеңде басқа тілге (*Миноритар тілге*) үйрету жүргізіледі, бұл тіл кейбір пәндер бойынша оқыту тілі болуы мүмкін, басты басымдық – қостілділікті қалыптастыру; г) оқыту тілі оқушының ана тіліне сәйкес келеді, дегенмен оқытудың қайсыбір кезеңдерінде шет тілін оқыту енгізіледі, басты басымдық – оқушының мәдениет бойынша білімін, оның кәсіби және әлеуметтік мүмкіндіктерін кеңейту; д) бастапқы сатыларда оқыту оқушының ана тілінде жүргізіледі, бірте-бірте оқыту тілі шет тілі бола бастайды, басты басымдық – шет тілі бойынша терең білім алуға және ана тілі арқылы қол жеткізуге болмайтын білімді алуға мүмкіндік беріледі; е) ана тілімен шет тілі оқытудың барлық кезеңдерінде оқыту тілі болып табылады (қара. *Тіл меңгеруді жоспарлау, Тіл саясаты, Тіл таралуын жоспарлау*).

Қостілді қауымдастық ағыл. *bilingual community* – топ ішіндегі тілдік қарым-

учения отличается от *Родного языка* учащегося, который полностью отсутствует в системе образования (или используется для подготовки к обучению), поэтому основной приоритет отводится *Языковой унификации* и *Языковой интеграции*; б) язык обучения отличается от родного языка учащегося, но ему уделяется внимание на всех этапах обучения, поэтому можно говорить о языковом плюрализме обучения; в) язык обучения и родной язык учащегося равномерно распределены на всех ступенях обучения, основной приоритет – формирование *Двуязычия*; г) язык обучения совпадает с родным языком учащегося, однако на каких-то этапах ведется обучение иному языку (*Миноритарному языку*), который может быть даже языком обучения по некоторым предметам, основной приоритет – формирование *двуязычия*; д) язык обучения совпадает с родным языком учащегося, однако на каких-то этапах вводится обучение иностранному языку, основной приоритет – расширить культуру учащегося, его профессиональные и социальные возможности; е) на начальных этапах обучение ведется на родном языке учащегося, постепенно языком обучения становится иностранный язык, основной приоритет – дать возможность получения глубоких знаний по иностранному языку и знаний, недоступных с помощью родного языка; ж) иностранный язык и родной язык учащегося одновременно и на всех этапах являются языками обучения (см. *Планирование распространения языка, Планирование усвоения языка, Языковая политика*).

Двуязычная общность англ. *bilingual community* – *Языковая общность*, использу-

қатынас үшін екі немесе одан да көп тілді пайдаланатын *Тілдік қоғамдастық* (кара. *Біртілді қауымдастық*, *Көптілділік*, *Қауымдастық*, *Қостілділік*).

Қостілділік ағыл. *bilingualism* – *Билингвизм* ұғымымен бірдей; жеке адамның немесе қоғамның екі немесе бірнеше тілді меңгеруі // қолдануы. Қостілділіктің бірнеше түрі бар: дербес қостілділік – нақты бір этностың жекелеген мүшелерінің екі тілді білуі және пайдалануы, сондай-ақ бұқаралық қостілділік – этностың көпшілігінің екі тілді білуі және пайдалануы; басқаша айтқанда, дербес қостілділік жеке адамның қабілетіне байланысты; бұқаралық қостілділік ұжымда пайдаланылады. Аймақтық қостілділік – елдің белгілі бір аймағы, ауданы тұрғындарының екі тілді білуі және қолдануы. Ұлттық қостілділік – елдің нақты бір этносының екі тілді білуі. Табиғи қостілділік – екі тілді пайдаланушылардың бір-біріне тікелей ықпалы нәтижесінде екі тілді меңгеруі және қолдануы. Жасанды қостілділік – *Екінші тілді* оқып-үйрену үшін мақсатты түрде, арнайы жасалған алғышарттардың нәтижесінде адамдардың екі тілді білуі және пайдалануы. Сонымен қатар таза қостілділік (Л.В. Щерба) немесе координативті қостілділік (Ч. Остуд, У. Вайнрайх, С. Эрвин және т.б.) аталады, бұл екі тілдің әрқайсысы *Қостілді адамда* өзбетінше дербес жүйе түрінде қалыптасады дегенді білдіреді. Ал субординативті қостілділік (У. Вайнрайх) – екінші тілді меңгерудің бастапқы кезеңі; бұндай жағдайда екінші тілдің тілдік бірліктері, семантикалық негізден тыс, бірінші тілдің тілдік бірліктерімен тұспа-тұс келеді. Қостілділіктің *Қосымша қостілділік*

ующая два и более языков для внутригруппового общения (см. *Двұязычие*, *Многоязычие*, *Общность*, *Одноязычная общность*).

Двұязычие ағыл. *bilingualism* – то же, что *Билингвизм*; владение/использование индивидом или обществом двух/нескольких языков. Различают индивидуальное Д. – знание и использование двух языков отдельными членами определенного этноса и массовое Д. – знание и использование двух языков большинством этноса; индивидуальное зарождающееся Д. и коллективное существующее Д.; региональное Д. – знание и использование двух языков жителями определенного района страны и национальное Д. – знание двух языков данным этносом страны; естественное Д. – знание и использование двух языков как следствие непосредственного взаимодействия носителей этих языков и искусственное Д. – знание и использование двух языков как следствие преднамеренных и специально создаваемых условий изучения *Второго языка* и др. Различают также чистое Д. (Л.В. Щерба), или координированное Д. (Ч. Остуд, У. Вайнрайх, С. Эрвин и др.), когда каждый из двух языков существует у *Билингва* как отдельная система; смешанное Д. когда два языка сливаются в одну систему; и субординативное Д. (У. Вайнрайх) – ранняя стадия усвоения второго языка, когда его единицы, минуя собственную семантическую базу, соотносятся с единицами первого языка. Различают дополнительное Д. (билингв использует второй язык без потери *Языковой компетенции* в первом) и замещающее Д. (билингв по мере овладения вторым языком теряет *Компетенцию* в первом). Раз-

(яғни қостілді адам бірінші тіл бойынша *Тілдік құзыретіне* нұқсан келтірместен екінші тілді қолданады), алмастырушы қостілділік (яғни қостілді адам екінші тілді пайдалана келе бірінші тіл бойынша тілдік құзыретін жоғалтады) деп аталатын түрлері де бар. Функционалды (мәдени) қостілділік тәрізді түрлер (*Функционалды қостілділік, Этникалық қостілділік*) де бар. Жер бетіндегі барлық тұрғындардың жартысына жуығы қостілді адамдар екендігі анықталған. Кейбір елдер үшін қостілділік – сирек кездесетін құбылыс (АҚШ, Франция, Ұлыбритания және т.б.), ал тағы бір елдерде қостілділікті қалыпты жағдай деп таниды (Үндістан, Батыс Африка, Таиланд, Папуа, Жаңа Гвинея, Камерун және т.б.) (қара. *Біртілді адам, Біртілділік, Көптілділік, Қосарланған елдер, Қостілді білім, Қостілді білім типтері, Мозаика тілдер, Тілді таңдау, Тілдің ауысуы, Экзоглос мемлекеттер, Эндоглос мемлекеттер*).

Құзырет ағыл. *competence* – сөйлеу барысында қолдану мүддесінде тілді үйренген адамның алған білімінің, тілді үйрену барысында қалыптастырған білік-дағдыларының жиынтығы, білімі мен білік-дағдыларын қолдана білу қабілеті (қара. *Коммуникативтік құзырет, Тілдік құзырет*).

Құзыреттілік – жеке адамның (оқушының және т.б.) қызметтің, соның ішінде *Сөйлеу іс-әрекетінің* әмбебап тәсілдерін меңгергендігін танытатын білім нәтижесі.

Құпия тілдер ағыл. *secret languages* – оқшауланған *Әлеуметтік топтардың* (кезбе саудагерлер, колөнершілер, қайыршылар)

личают также функциональное (культурное) Д. (*Функциональное двуязычие*) и этническое Д. (*Этническое двуязычие*). Установлено, что около половины всего населения земли является двуязычным. Для некоторых стран Д. – редкий феномен (США, Франция, Великобритания и др.), для других – это норма (Индия, Западная Африка, Таиланд, Папуа Новая Гвинея, Камерун и др.) (см. *Выбор языка, Двоичные (троичные) страны, Двуязычное образование, Многоязычие, Мозаичные страны, Монолингв, Монолингвизм, Смена языка, Типы двуязычного образования, Экзоглосные государства, Эндоглосные государства*).

Компетенция (от лат. *competere* соответствовать, подходить) англ. *competence* – совокупность полученных знаний, умений и навыков, сформированных в процессе обучения языку с целью адекватного употребления единиц языка в речи (см. *Коммуникативная компетенция, Языковая компетенция*).

Компетентность – результат образования, выражающийся в овладении учащимися универсальными способами деятельности, в том числе *Речевой деятельности*.

Тайные языки англ. *secret languages* – *Искусственные языки* (условные языки) обособленных *Социальных групп* (бродячих тор-

Жасанды тілдері (шартты тілдері). Құпия тілдер өздерінің мақсаттарына қарай астыртындық функциясын атқарады. Құпия тілдерде айрықша лексикалық құрам және сөзжасам жүйесі болады (300–400 тұынды емес сөздерден жасалған). Жалпы қолданыстағы сөздер буындарды ауыстыру немесе алмастыру (мыс., полиция – лопица) арқылы өзгереді; латын, грек, түркі, финно-угор т.б. тілдеріне тән лексика, Диалектизмдер, басқаларға түсініксіз сөздер қолданылады (қара. *Жаргон, Жастар тілі, Социолект*).

Лакуна (лат. *lacuna* ойыс, қуыс, ор) ағыл. *lacuna* – 1. Мәтіннің жетіспей тұрған жері, мәтіннің бос орны (түсіп қалған сөздің, сөз тіркесінің орны). 2. Бір тілде лексика арқылы берілген мағынаны жеткізетін сөздің екінші тілде жоқ болуы. Ю.С. Степановтың көзқарасы бойынша, лакуна – «әлемнің семантикалық картасындағы ақтаңдақтар». Лакуна тілдерге салғастырмалы талдау жүргізу барысында анықталады, ол мәдениеттер арасындағы айырмашылықтарға байланысты (қара. *Салғастырмалы лингвистика, Тіл және мәдениет*).

Латын әліпбиі (лат. *latinus* латын) ағыл. *Latin script* – көне римдіктер пайдаланған және әлемдегі мыңдаған *Жазба тілдер* әліпбиінің негізі болған *Әліпби және Жазу*. Латынша грек жазуынан бастау алады және б.э. дейінгі VII ғ. пайда болған деп есептеледі (*Кирилл әліпбиі* мың жарым жыл кейін жасалған). Қазіргі латын әліпбиінің екі нұсқасы бар: көбірек пайдаланылатыны – антиква (нақты латын әліпбиі), сирек-

говцев, ремесленников, нищих). Т.я. в силу своего назначения выполняют конспиративную функцию. Т.я. отличают особый лексический состав и система словообразования (не более 300–400 непроеводных основ). Общеупотребительные слова могут изменяться путем перестановки или замены слогов (полиция – *лопица*); используется лексика латинского, греческого, тюркского, финно-угорского и др. происхождения, *Диалектизмы*, непонятные для других носителей языка (см. *Жаргон, Молодежный язык, Социолект*).

Лакуна (от лат. *lacuna* углубление, впадина, полость) англ. *lacuna* – 1. Пробел, пропуск, недостающее место в тексте. 2. Отсутствие слов для значений, лексически выраженных в других языках. По Ю.С. Степанову, Л. – «белые пятна на семантической карте мира». Л. выявляются при сопоставлении языков и обусловлены различием соответствующих культур (см. *Сопоставительная лингвистика, Язык и культура*).

Латиница (от лат. *latinus* латинский) англ. *Latin script* – *Алфавит* и *Письмо*, которым пользовались древние римляне и которое стало основой алфавита многочисленных *Письменных языков* мира. Л. восходит к греческому письму и датируется VII в. до н.э. (в отличие от *Кириллицы*, которая появилась на полторы тысячи лет позже). Современная Л. имеет два варианта: преимущественно используется антиква (собственно Л.), реже –

теу қолданылатыны – фрактура (готикалық шрифт) (қара. *Графика, Графикалау, Жазба тіл, Латындандыру*).

Латындандыру (лат. *latinus* латын) ағыл. *latinization* – қолданыстағы Жазу жүйесінен бас тарту (ерікті түрде немесе күштеу арқылы) және *Латын әліпбиі* негізінде жаңа жазу жасау. XX ғ. 20-сыншы жж. большевиктер жоспарлаған *Кирилл әліпбиі*н латын әліпбиіне ауыстыру бағдарламасы ішінара орындалды: орыс тіліне қатысты латындандыру талқылаудан әрі аспады (бұны қолдағандар В.И.Ленин, А.В.Луначарский, Н.Ф.Яковлев болды; 1929 ж. РСФСР Білім халық комиссариатының арнаулы комиссиясы құрылды). 1923–1939 жж. арасында Кеңес Одағындағы 50 тіл үшін латындандыру жүзеге асырылды. Латындандыру үдерісі араб графикасы негізіндегі жазуы бар тілдерді де қамтыды (Орта Азияның, Волга жағалауындағы түркі тілдері, Солтүстік Кавказ тілдері, Сібір тілдері, угро-финн тілдері). Кейін Кеңес Одағындағы латындандыру кезеңін латын әліпбиінен қолданылу аясын тарылту, көптеген тілдердің *Әліпбиіне Кирилл әліпбиінің «экспансиясы»* үдерісі ауыстырды (М.В.Арапов). Алайда М.В.Арапов көптеген тілдерге, оның ішінде орыс тіліне де қатысты рөлін «жорға жүрісті» деп атаған латындандыру үдерісі жалғастырылуда; І Петрдің реформасынан басталған латындандыру «өткен ғасырдың 20-сыншы жж. сияқты кейде қарқынды, шапшаң жүрді, кейде сталиндік контрреформа кезеңіндегі тәрізді баяулап, бәсеңдеді, алайда ол өз бағытын өзгерткен жоқ» деп санайды; Қазақстан Республикасында қазақ тілінің Кирилл әліпбиінен Латын әліпбиіне өту

фрактура (готический шрифт) (см. *Графизация, Графика, Латинизация, Письменный язык*).

Латинизация (от лат. *latinus* латинский) англ. *latinization* – отказ (добровольный или принудительный) от существующей системы *Письма* и создание новой письменности на основе *Латиницы*. Программа замены *Кириллицы* латиницей, которую планировали провести в 20-е гг XX в. большевики, была выполнена частично: Л. в отношении русского языка только обсуждалась (сторонниками были В.И.Ленин, А.В.Луначарский, Н.Ф.Яковлев; в 1929 г. была образована специальная комиссия Народного Комиссариата просвещения РСФСР), а в 1923–1939 гг. Л. была осуществлена для 50 языков Советского Союза, при этом в процесс Л. были включены языки с письменностью на арабской основе (тюркские языки Средней Азии, Поволжья, языки Северного Кавказа, языки Сибири, угро-финские языки). Затем период Л. в Советском Союзе сменил противоположный процесс сокращения сферы использования латиницы и «экспансии» в *Алфавиты* многих языков кириллицы (М.В.Арапов). Однако процесс Л., названный М.В.Араповым «ползучей Л.», в отношении многих языков, в том числе русского языка, продолжается, начавшись с реформы Петра I, он «то резко ускорялся, как это имело место в 20-е годы прошлого века, то замедлялся, как в годы сталинской контрреформы, но не менял своего направления». (латиница, связанная с представлением о прогрессе, о том, что престижно, модно, броско, включается в графический облик русских кириллических надписей в рекламе,

туралы Қаулысына 2017 ж. қол қойылды. (латын әліпбиі – прогрестің бір белгісі сияқты, ол – артықшылыққа ие, айрықша көзге түседі, заманның адымына лайық деген түсініктерге байланысты латын әріптері Кирилл жазудың графикалық бет-бейнесіне араласа бастады, ол жарнамаларда, *Бұқаралық ақпарат құралдарының* тілінде және т.б. қолданылады. Интернетте, SMS-те «транслит» кеңінен пайдаланылады, ол латын әріптері арқылы транслитерация мен транскрипция арасында мәмілегер сияқты қызмет атқарады). Әсіресе, *Жаһандану* және жаңа технологиялар заманында латындандыру Кирилл әліпбиінің қолданылу аясын үздіксіз тарылтып келеді, сонымен қатар XX ғ. және XXI ғ. тоғысында румын, хорват, словен, әзірбайжан, молдаван, өзбек, түркімен тілдері үшін латындандыру жүзеге асырылды. Қазақ тілінің латын әліпбиіне өту туралы шешім жаңашыл әрі интеграциялық үрдіс ретінде бағаланады. Латын әліпбиіне өтуді 2025 жылы аяқтау жоспарланған. Жаңа әліпбиге көшу кезеңінде Кирилл әліпбиі қолданылатын болады (қара. *Графика, Графикалау, Жазба тіл, Жазбасы жоқ тіл*).

Лексификатор (грек. *lexis* сөз, сөйленіс) ағыл. *lexifier language* – *Пиджин, Креол* тілдерді жасаудағы негіз-тіл, мыс., *Пиджин-инглиш* үшін ағылшын тілі, ал руссенорск тілі үшін – орыс және норвег тілдері *Лексификатор* болып табылады (қара. *Аралас тіл, Креолдану, Тілдердің араласуы, Тілдік қатынас, Шапшаң креолдану*).

Лениншілдік ағыл. *leninism* – *Марксшылдықты* (таным теориясын; материалистік диалектиканы, тап күресі және пролетариат

языке *Средств массовой информации* и т.п.; в Интернете, SMS и др. широко используется «транслит» как компромисс между транслитерацией и транскрипцией с помощью латинских букв). Л., особенно в эпоху *Глобализации* и новых технологий постоянно сокращает сферы использования кириллицы, кроме того Л. на рубеже XX и XXI вв. была осуществлена для румынского, хорватского, словенский, азербайджанского, молдавского, узбекского, туркменского языков. В Республике Казахстан Указ о переводе казахского языка с Кириллицы на Латиницу подписан в 2017 г. Латинизация письменности казахского языка расценивается как модернизационный и интеграционный процесс. Завершение перевода казахского языка на латиницу планируется к 2025 году, в период адаптации к новому алфавиту по-прежнему будет использоваться кириллица (см. *Бесписьменный язык, Графизация, Графика, Письменный язык*).

Лексификатор (от греч. *lexis* слово, выражение) англ. *lexifier language* – язык-основа при создании *Пиджин, Креольских языков*, напр., Л. *Пиджин-инглиш* является английский язык, Л. языка руссенорска – русский и норвежский языки (см. *Креолизация, Смешанный язык, Смешение языков, Стремительная креолизация, Языковой контакт*).

Ленинизм англ. *leninism* – учение В.И.Ленина, развившего в новых исторических условиях *Марксизм*: теорию познания; мате-

диктатурасы теориясын; мемлекет және төңкеріс, партия туралы ілімді, империализм теориясын және т.б.) жаңа тарихи жағдайларда дамытатын В.И.Ленин ілімі (қара. *Әдіснама, Неомарксшылдық, Структурализм*).

Лингвистикалық антропология (фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл және грек. *anthropos* адам + *logos* ілім) ағыл. *linguistic anthropology* – *Тіл біліміндегі* бағыт; оның негізгі мақсаты – *Тілді Мәдениеттің* ресурсы, және *Сөйлеудің* мәдени практиканың айрықша қоры ретінде зерттеу. Лингвистикалық антропология әралуан әлеуметтік және мәдени *Сөйлеу оқиғаларына* тән *Жазу* және оқылым практикасын қоса есептегенде сөйлеу практикасының түрлерін зерделейді (мыс., амандасу, өтініш, жиналыс, балаларға кітап оқып беруге тост айту және т.б.). Негізгі бағдар *Тілдік қоғамдастықта* тілдік бірліктердің әлеуметтік-маңызды бөлінісін емес, керісінше нақты *Мәнмәтіндегі Тіл практикасына* шоғырланады. Зерттеудің әдістері мен мақсаттары жағынан лингвистикалық антропология елеулі дәрежеде *Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасына* жақындайды (қара. *Антропологиялық лингвистика, Сөйлеу оқиғасы, Сөйлеу ықпалы, Сөйлеу іс-әрекеті, Сөйлеу этнографиясы*).

Лингвистикалық бұрылыс (фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *linguistic shift* – адамның мінез-құлқын зерделеді мүдде ететін, *Тіл білімі* және басқа да қоғамдық ғылымдардың (әлеуметтік мінез-құлық теориясы) өзара қарым-қатынасындағы іргелі әдіснамалық ілгерілеу. *Тіл Қарым-қатынастың*, сондай-ақ

реалистическую диалектику; теорию классовую борьбы и диктатуры пролетариата; учение о государстве и революции, партии; теорию империализма и др. (см. *Методология, Неомарксизм, Структурализм*).

Лингвистическая антропология (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык и греч. *anthropos* человек + *logos* учение) англ. *linguistic anthropology* – направление в *Языкознании*, основной целью которого является исследование *Языка* как особого ресурса *Культуры* и говорения как культурной практики. Л.а. изучает разновидности речевой практики, включая практику *Письма* и чтения, характерных для разных социальных и культурных *Речевых событий* (напр., приветствия, просьбы, собрания, чтение книг детям, тосты и др.). Основной интерес сосредоточивается на *Языковом поведении* в реальном *Контексте*, а не на социально-значимом распределении языковых единиц в *Языковом сообществе*. В значительной степени (в методах и целях исследования) Л.а. сближается с *Социолингвистикой общения* (см. *Антропологическая лингвистика, Речевая деятельность, Речевое воздействие, Речевое событие, Этнография речи*).

Лингвистический поворот (от фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *linguistic shift* – фундаментальный методологический сдвиг во взаимоотношениях *Языкознания* и других общественных наук (теории социального поведения), заключающийся в обращении к изучению человеческого поведения. *Язык*

Мәтін мен *Мәдениетті* жасаудың құралы ғана емес, сонымен қатар адамның мінез-құлқын түсіндірудің аса қуатты құралы ретінде қарастырылады. *Постмодернишылдық* бойынша, зерттеулер, мәдениетті мәтін, әлеуметтік мінез-құлқ ретінде қарастыратын көзқарастар және т.б. көбіне-көп лингвистикалық бұрылысқа негізделеді (қара. *Әдіснама, Структурализм, Эпистемология*).

Лингвистикалық география (фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл және грек. *go* жер + *grapho* жазу) ағыл. *linguistic geography* – тілдік фактілердің аумақтық бөлінісін және олардың картаға түсірілуін зерттейтін лингвистикалық бағыт (қара. *Ареал, Ареал лингвистикасы, Диалектология, Изоглосса*).

Лингвистикалық ықтимал болжамы (фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) – *Сепир-Уорф* болжамымен бірдей.

Лингвоним (лат. *lingua* тіл + грек. *опута* есім) – *Этноним* бойынша тілдің атауы; мыс., қазақ → қазақ тілі; орыс → орыс тілі, ағылшын → ағылшын тілі (қара. *Әлем тілдері, Экзоэтноним, Эндоэтноним*).

Лингвоцид (лат. *lingua* тіл + лат. *caedere* өлтіру, дәлме-дәл: тілді жою) – тілдің бірте-бірте жойылуына әкеліп соқтыратын, *Тілді пайдалану аясын* тарылтуға немесе мүлдем қысқартуға бағытталған жағдайлардың жасалуы (қара. *Ажалды тіл, Геноцид, Жоғалу жолындағы тіл, Миноритар тіл, Тілді жоғалту, Тілдік үстемдік, Тілдің ауысуы, Өлі тіл*).

рассматривается как мощнейшее средство объяснения поведения человека, а не только средство *Общения* и порождения *Текста* и *Культуры*. На Л.п. часто основаны исследования в *Постмодернизме*, в исследованиях культуры как *Текста*, социального поведения и др. (см. *Методология, Структурализм, Эпистемология*).

Лингвистическая география (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык и греч. *go* земля + *grapho* пишу) англ. *linguistic geography* – лингвистическое направление, изучающее территориальное распределение языковых фактов и их картографирование (см. *Ареал, Ареальная лингвистика, Изоглосса, Диалектология*).

Гипотеза лингвистической относительности (от греч. *hypothesis* предположение и фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) – то же, что *Гипотеза Сепира-Уорфа*.

Лингвоним (от лат. *lingua* язык + греч. *опута* имя) – название языка по *Этнониму*, напр., казах → казахский язык, русский → русский язык, англичанин → английский язык (см. *Экзоэтноним, Эндоэтноним, Языки мира*).

Лингвоцид (от лат. *lingua* язык + лат. *caedere* убивать, букв. уничтожение языка) – создание условий, при которых сужаются или совсем сокращаются *Сферы использования языка*, что приводит к его постепенному исчезновению (см. *Геноцид, Исчезающий язык, Мертвый язык, Миноритарный язык, Смена языка, Умирующий язык, Утрата языка, Языковая экспансия*).

Линкос (лат. *lingua* тіл + *kosmos* ғаламшар) – логикалық мәнді *Жасанды тіл*, оны жерден тысқары *Өркениетпен* қарым-қатынас жасау үшін Г.Фрейденталь ұсынған (қара. *Ақпараттық тіл, Априор тілдер, Апостериор тілдер, Қосалқы тіл II, Халықаралық тіл*).

Lapsus linguae, Лансус лингве (лат. *Lapsus linguae* < *lapsus* төмендеу, құлау, жылжу + *lingua* тіл) – тілдік қате, тұспал, тұспалдама (қара. *Парафазия*).

Lingua franca (итал. *Lingua franca*) ағыл. *Lingua franca* – 1. Өртүрлі тілдерді пайдаланушылардың арасындағы *Коммуникацияда* қызмет ететін тіл; өзіндік сипатқа ие, аралас *Дәнекер-тіл*, ол қарым-қатынастың нақты әлеуметтік-экономикалық ортасында (мыс., саудада) әртілді тұрғындарға қызмет көрсетеді. 2. *Жасанды тіл*, ол орта ғасырларда француз, провансаль, итальян, жаңа грек және араб тілдері лексикасының араласуы нәтижесінде Жерорта теңізі жағалауында пайда болып, араб және түрік көпестерінің еуропалықтармен (өйткені олар жалпылама түрде франкілер деп аталған болатын) сауда қарым-қатынастары үшін қосалқы құрал ретінде жұмсалды. Лингва франканы қарқынды пайдалану *Койненің* туындауына әкеліп соқтыруы мүмкін; Лингва франканы нақты бір жалпыұлттық немесе *Халықаралық тілмен* теңдестіру ақиқатқа сәйкес келмейді (қара. *Аралас тіл, Креол тілдер, Лексификатор, Пиджин*).

Линкос (от лат. *lingua* язык + *kosmos* вселенная) – логический смысловой *Искусственный язык*, предложенный Г.Фрейденталем, для общения с внеземными *Цивилизациями* (см. *Априорные языки, Апостериорные языки, Вспомогательный язык, Информационный язык, Международный язык*).

Lapsus linguae, Лансус лингве (от лат. *Lapsus linguae* < *lapsus* падение, скольжение + *lingua* язык) – речевая ошибка, оговорка, обмолвка (см. *Парафазия*).

Lingua franca (от итал. *Lingua franca*) англ. *Lingua franca* – 1. Язык, служащий средством *Коммуникации* между носителями разных языков; своеобразный смешанный *Язык-посредник*, обслуживающий разноязычное население в определенной социально-экономической среде общения (например, торговле). 2. *Искусственный язык*, возникший в средние века в Средиземноморье как результат смешения лексики французского, провансальского, итальянского, новогреческого и арабского языков, ставший вспомогательным средством для торгового общения арабских и турецких купцов с европейцами, которых обобщенно называли франками. Интенсивное использование Л.ф. может привести к образованию *Койне*, отождествление Л.ф. с конкретным общенациональным языком или с каким-либо *Международным языком* является неверным (ср. *Креольские языки, Лексификатор, Пиджин, Смешанный язык, Креольские языки*).

Мажоритар тіл (фр. *majoritaire* < *majorite* көпшілік < лат. *major* үлкен, көлемді) – ел немесе аймақ тұрғындарының көпшілігінің Тілі; ұлттық белгілері жағынан көпшіліктің, саны көлемді *Этностың тілі* (қара. *Автохтон тіл, Диаспора тілі, Жергілікті тіл, Мемлекеттік тіл, Миноритар тіл, Мозаика елдер, Негізгі тіл, Негізгі ұлт тілі, Ресми тіл, Тілдік қауымдастық, Экзоглос мемлекеттер, Эндоглос мемлекеттер*).

Макроэлеуметтік лингвистика (грек. *makros* үлкен, көлемді + фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *macrosociolinguistics* – элеуметтік факторларға тәуелді болатын және тұтастай алғанда қоғамды немесе адамдардың ауқымды жиынтығын сипаттайтын үдерістер мен қарым-қатынастарды зерттейтін, *Элеуметтік лингвистиканың* бір бөлігі. Макроэлеуметтік лингвистиканың құзыретіне тілдің элеуметтік саралануы мәселелері, жаппай *Қостілділік, Тілді нормаландыру, Тілді қалыптандыру, Тіл саясаты, Тіл корпусын жоспарлау үдерістері, Тілдік қақтығыс* проблемалары және т.б. енеді (қара. *Микроэлеуметтік лингвистика*).

Маргинал (фр. *marginal* – қосалқы, шектеулі, парактың шетіне жазылған) ағыл. *marginal* – қандайда бір *Тілдер, Мәдениет, Элеуметтік топтар* арасында аралық, шектес дәрежеде тұрған, бұрынғы элеуметтік байланыстарын жоғалтқан, өмір сүрудің жаңа жағдайларына бейімделмеген, өмірдің шет жиегінде тұрған адам. Көбіне-көп маргинал – көшіп келушілердің, этникалық аз топтардың өкілдері, қалаға ауысқан ауыл

Мажоритарный язык (от фр. *majoritaire* < *majorite* большинство < лат. *major* большой) – *Язык* большинства населения страны или региона; национального большинства, язык многочисленного *Этноса* (см. *Автохтонный язык, Государственный язык, Коренной язык, Местный язык, Миноритарный язык, Мозаичные страны, Официальный язык, Титульный язык, Экзоглосные государства, Эндоглосные государства, Язык диаспоры, Языковая общность*).

Макросоциолингвистика (от греч. *makros* большой + лат. *soci (etos)* общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *macrosociolinguistics* – раздел *Социолингвистики*, изучающий процессы и отношения, которые обусловлены социальными факторами и характеризуют общество в целом или достаточно большие совокупности людей. В компетенцию М. входят проблемы социальной дифференциации языка, процессы массового *Двуязычия, Нормализации языка, Кодификации языка, Языковая политика* и *Языковое планирование*, проблемы *Языковых конфликтов* и проч. (см. *Микросоциолингвистика*).

Маргинал (от фр. *marginal* побочный, предельный, написанный на полях) англ. *marginal* – человек, находящийся в промежуточном, пограничном положении между какими-либо *Языками, Культурамаи, Социальными группами*, утративший прежние социальные связи и не приспособившийся к новым условиям жизни; лицо, находящееся на периферии жизни. Чаще всего М. – это представители мигрантов, этнических мень-

тұрғындары, босқындар, қаңғыбастар (қара. *Диаспора тілі, Маргиналдану, Маргиналдық, Микроәлеуметтік қауымдастық*).

Маргиналдану (фр. *marginal* қосалқы, шектеулі, парақтың жиегіне жазылған) – басым топпен *Тілдік қатынасқа* түсуден бас тарта отырып, миноритар *Этникалық топтың Мәдениет және Тілдің ауысуы* стратегиясы (қара. *Маргинал, Маргиналдық, Тілдік қауымдастық*).

Маргиналдық (фр. *marginal* қосалқы, шектеулі, парақтың жиегіне жазылған) – кейінгі, қосалқы, маңызды емес, елеулі емес; қоғам дамуы нәтижесінде екі немесе бірнеше *Тіл мен Мәдениеттің* шегінде тұрған адамдардың немесе жеке тұлғалардың жай-күйі; олар бірнеше мәдениеттің біреуіне де етене сіңісіп кете алмайды (қара. *Антропологиялық лингвистика, Лингвистикалық антропология, Маргинал, Маргиналдану, Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі, Микроәлеуметтік қауымдастық*).

Марксылдық ағыл. *Marxism* – К. Маркс пен Ф. Энгельс негізін қалаған философиялық, экономикалық және әлеуметтік-саяси көзқарастардың жүйесі, оның құрамына философиялық материализм және диалектика, тарихты материалистік тұрғыдан түсіну (қоғамдық формациялар теориясы); капиталистік қоғам қозғалысы, экономикалық заңдарының негіздемесі (қосымша құн теориясы); тап күресі теориясы, пролетариат төңкерісі және коммунистік қоғамға өту теориясы енеді.

шинств, сельские жители, перемещенные в города, бомжи, бродяги (см. *Маргинализация, Маргинальность, Микросоциальная общность, Язык диаспоры*).

Маргинализация (от фр. *marginal* побочный, предельный, написанный на полях) – стратегия *Смены языка и Культуры* миноритарной *Этнической группой*, одновременно воздержание от *Языковых контактов* с доминантной группой (см. *Маргинал, Маргинальность, Языковая общность*).

Маргинальность (от фр. *marginal* побочный, предельный, написанный на полях) – вторичный, второстепенный, несущественный, незначительный; состояние групп людей или личностей, которые поставлены общественным развитием на грань двух или нескольких *Языков и Культур*, участвуют во взаимодействии этих культур, но не примыкают полностью ни к одной из них (см. *Антропологическая лингвистика, Барьер в межкультурной коммуникации, Лингвистическая антропология, Маргинал, Маргинализация, Микросоциальная общность*).

Марксизм англ. *Marxism* – основанная К. Марксом и Ф. Энгельсом система философских, экономических и социально-политических взглядов, включающая: философский материализм и диалектику; материалистическое понимание истории (теорию общественных формаций); обоснование экономических законов движения капиталистического общества (теорию прибавочной стоимости и др.); теорию классов и классовой борьбы; теорию пролетарской революции и перехода к коммунистическому обществу.

Марксшылдықтың бірнеше салалары бар: *Лениншілдік, Неомарксшылдық* және т.б. Марксшылдық *Сыни дискурстық талдауға, Тілді феминистік сынауға* елеулі әсерін тигізді.

Масс-медиа (лат. *mass* жаппай, бұқара + *media/medium* құрал) ағыл. *mass-media* – *Бұқаралық ақпарат құралдарымен* (БАҚ) бірдей: баспасөз, кино, телевизия, бейне және ұнтаспалар, ұнпарақтар, жарнама, радио, Интернет және т.б. (қара. *Мультимедиа*).

Мәдени код (фр. *cod* < лат. *codex* кітап) – «Қоршаған ортаға *Мәдениет* тарапынан тасалатын, әрі қоршаған ортаны бөлшектерге бөлетін, категориялайтын, құрылымдайтын және бағалайтын тор» (В. Красных). Соматикалық мәдени код, уақытша мәдени код, кеңістікті мәдени код, рухани мәдени код деген түрлерге ажыратылады (қара. *Код, Мәдени сәйкестілік, Неогумбольдтшылдық, Сепир-Уорф болжамы, Тіл және мәдениет*).

Мәдени сәйкестілік ағыл. *cultural identity* – *Мәдениетке* (Қосалқы мәдениетке), *Этносқа, Әлеуметтік топқа, Этникалық топқа* қатысына қарай жеке адам тарапынан бекітілетін *Сәйкестілік* (қара. *Аккультурация, Гендер сәйкестілігі, Жас сәйкестілігі, Инкультурация, Тілдік сәйкестілік, Этникалық сәйкестілік*).

Мәдени сенделіс ағыл. *cultural shock* – *Аккультурация* үдерісі кезінде жеке адамның өз басынан өткеретін психикалық өткір жағдай.

Различают несколько интерпретаций М.: *Ленинизм, Неомарксизм* и др. М. оказал значительное влияние на *Критический дискурсный анализ, Феминистскую критику языка*.

Масс-медиа (от лат. *mass* массовый, масса + *media/medium* средство, посредничество) англ. *mass-media* – то же, что *Средства массовой информации* (СМИ): пресса, кино, телевидение, аудио- и видеокассеты, плакаты, реклама, радио, Интернет и др. (см. *Мультимедиа*).

Культурный код (от лат. *cultura* и фр. *cod* < лат. *codex* книга) – «сетка, которую *Культура* набрасывает на окружающий мир, членит, категоризирует, структурирует и оценивает его. К.к. соотносятся с древнейшими архетипическими представлениями человека» (В. Красных). Различают соматический (телесный) К.к., временной К.к., пространственный К.к., духовный К.к. (см. *Гипотеза Сепира-Уорфа, Код, Культурная идентичность, Неогумбольдианство, Язык и культура*).

Культурная идентичность (от лат. *cultura* и лат. *identicus* тождественный) англ. *cultural identity* – *Идентичность*, устанавливаемая индивидом по отношению к *Культуре* (*Субкультуре*) *Этноса, Социальной группы, Этнической группы* (см. *Аккультурация, Возрастная идентичность, Гендерная идентичность, Инкультурация, Этническая идентичность, Языковая идентичность*).

Культурный шок (от лат. *cultura* и фр. *chok* толчок, удар) англ. *cultural shock* – острое психическое состояние, который человек

Мәдени сенделіс жағымды да, жағымсыз да эмоция, физикалық сезім тудыруы мүмкін (қара. *Инкультурация, Мәдени код, Мәдени сәйкестілік, Мәдениетаралық коммуникация, Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі, Мәдениет, Стереотип, Тіл және мәдениет*).

Мәдениетаралық коммуникация (лат. *communicatio* < *communicare* ортақ ету, байланыстыру, қарым-қатынас жасау) ағыл. *cross-cultural communication* – кросс-мәдени коммуникация; мәдени айырмашылықтары *Коммуниканттардың* коммуникативті *Құзыретінде* елеулі түрде, айқын байқалатын жағдайда жүзеге асырылатын *Қарым-қатынас* (қарым-қатынас сәтті/сәтсіз жүзеге асырылуы мүмкін). Мәдениетаралық қарым-қатынасқа қатысушылар өз мәдениетіне, өз *Коммуникативтік ортасына* тән дискурсивті стратегияны пайдаланудың дағдыларын байқатады, сөйтіп, қарым-қатынастың когнитивті және прагматикалық жақтарының өзгеруіне әсер етеді (қара. *Коммуникативтік акт, Мәдени код, Мәдени сенделіс, Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі, Сөйлеу этнографиясы, Тілдік құзырет*).

Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі (лат. *communicatio* < *communicare* бірдей ортақ ету, байланыстыру, қарым-қатынас жасау) ағыл. *cross-cultural communication barrier* – *Мәдениетаралық коммуникацияның* табысты жүруіне кедергі жасайтын, табиғаты, сипаттамасы мен ықпалы жағынан әралуан факторлар: мыс., *Стереотип, Этноорталықтандыру* және т.б. (қара. *Әңгіме менеджменті, Коммуникация, Қарым-қатынас әлеуметтік лингви-*

переживает в процессе *Аккультурации*. К.к. может вызывать как положительные, так и отрицательные эмоции и физические ощущения (см. *Барьер в межкультурной коммуникации, Инкультурация, Культура, Культурная идентичность, Культурный код, Межкультурная коммуникация, Стереотип, Язык и культура*).

Межкультурная коммуникация (от лат. *cultura* и лат. *communicatio* < *communicare* делать общим, связывать, общаться) англ. *cross-cultural communication* – кросс-культурная коммуникация; *Общение (Коммуникация)*, осуществляемое в условиях значительных культурных различий в коммуникативной *Компетенции* его *Коммуникантов*, влияющих на удачу/неудачу самого общения. Коммуниканты, участвующие в М.к., могут переносить навыки использования дискурсивных стратегий из своей *Культуры, Коммуникативной среды*, изменяя когнитивные и прагматические стороны общения (см. *Барьер в межкультурной коммуникации, Коммуникативный акт, Культурный код, Культурный шок, Этнография речи, Языковая компетенция*).

Барьер в межкультурной коммуникации (от фр. *barriere* и лат. *communicatio* < *communicare* делать общим, связывать, общаться) англ. *cross-cultural communication barrier* – факторы, различные по природе, силе и характеру, препятствующие успешности *Межкультурной коммуникации*, напр., *Стереотипы, Этноцентризм* и др. (см. *Коммуникация, Культура, Культурный шок, Менеджмент разговора, Социолингвистика*

стикасы, Мәдени сенделіс, Мәдениетаралық коммуникацияның стратегиясы, Мәдениет, Сөйлеу этнографиясы).

Мәдениетаралық коммуникацияның стратегиясы (лат. *communicatio* < *communicare* бірдей ортақ ету, байланыстыру, қарым-қатынас жасау және грек. *strategia* < *stratos* әскер + *ago* жүргіземін, бастаймын) ағыл. *strategy of cross-cultural communication* – Көптілділік жағдайында Этникалық топтардың қарым-қатынасы мен мінез-құлқы. Төмендегідей түрлерге бөлінеді: миноритар этникалық топтар үшін – *Ассимиляция, Шоғырландыру, Оқшаулау* және *Маргиналдану* стратегиялары; басты этникалық топтар үшін – *Мультимәденилік, «Балқыма қазаны», Сегрегация* және *Айырым белгі* стратегиялары (қара. *Басым тіл, Мажоритар тіл, Мәдениетаралық коммуникация, Мемлекеттік тіл, Миноритар тіл, Негізгі ұлт тілі, Ресми тіл, Тілдік қатынас*).

Мәдениет ағыл. *culture* – адам жасаған, сондай-ақ қоғам дамуының белгілі бір деңгейіне тән рухани және материалдық құндылықтардың жиынтығы. Мәдениет ұғымы *Тіл, салт, дәстүр, наным-сенімнің, құндылықтар мен салттардың, көркемөнер жетістіктерінің* барша жиынтығы ұғымдарын қамтиды. Кей реттерде *Мәдениет* ұғымы *Өркениет* ұғымының синонимі ретінде жұмсалады (қара. *Ақкультурация, Инкультурация, Қосалқы мәдениет, Мәдени код, Мәдени сәйкестілік, Мәдени сенделіс, Мәдениетаралық коммуникация, Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі, Постструктурализм, Структурализм, Тіл және мәдениет*).

общения, Стратегия межкультурной коммуникации, Этнография речи).

Стратегия межкультурной коммуникации (от греч. *strategia* < *stratos* войско + *ago* веду и лат. *communicatio* < *communicare* делать общим, связывать, общаться) англ. *strategy of cross-cultural communication* – отношения и поведение *Этнических групп* в условиях *Многоязычия*. Выделяются следующие С.м.к.: для миноритарной этнической группы стратегии *Ассимиляции, Интеграции, Изоляции* и *Маргинализации*; для доминантной этнической группы выделяются стратегии *Мультикультурализма, «Плавильного котла», Сегрегации* и *Исключения* (см. *Государственный язык, Доминантный язык, Мажоритарный язык, Межкультурная коммуникация, Миноритарный язык, Официальный язык, Титульный язык, Языковой контакт*).

Культура (от лат. *cultura*) англ. *culture* – совокупность духовных и материальных ценностей, созданных человеком и характерных для определенного уровня развития общества. К. включает *Язык, обычаи, традиции, всю совокупность убеждений, ценностей и обычаев, художественные достижений* и др. Иногда К. используется как синоним понятия *Цивилизация* (см. *Акультурация, Барьер в межкультурной коммуникации, Инкультурация, Культурная идентичность, Культурный код, Культурный шок, Межкультурная коммуникация, Постструктурализм, Структурализм, Субкультура, Язык и культура*).

Мәнмәтін ағыл. *context* – 1. Мәтін шарттылығы, қандайда бір сөздің немесе фразаның мағынасын нақтылауға, түсінуге мүмкіндік беретін шағын мәтін. 2. Нақты тілдік бірліктің ауызша және жазбаша сөйлеуде қолданылуының әлеуметтік орта, қарым-қатынас жағдаяты, *Коммуниканттардың* жыныс айырмашылығы, *Дискурс практикасы* әлеуметтік сипаттамалары сияқты алғышарттары (қара. *Дискурс, Коммуникативтік жағдаят, Коммуникация, Конситуация*).

Мәтін ағыл. *text* – мағыналық тұтастыққа ие, көлемі шектеусіз, өзара байланыстағы тұтас тілдік туынды. Мәтіннің күрделі семантикалық табиғаты бар, сондықтан ол – *Тіл білімінің* (мәтін лингвистикасы, мәтінтану), семиотиканың, герменевтиканың, палеографияның, әдебиеттанудың, деректанудың және т.б. пәні. Мәтін ауызша және жазбаша бола алады, жалпы семиотикалық тұрғыдан мәтін ретінде би, рәсім, салт т.б. түрлерді тануға болады. Тілден тыс факторларды (әлеуметтік, мәдени, психологиялық) ескере отырып мазмұны және мақсаты толыққанды қарастырылатын мәтінді тілдік *Қарым-қатынастың* үдерісіне қосу барысында баламалы түрде сипаттауға болады (қара. *Дискурс, Коммуникативтік акт, Коммуникативтік жағдаят, Коммуникативтік орта, Коммуникация, Конситуация, Сөйлеу актісі, Сыни дискурстық талдау, Түпнұсқа мәтін*).

Мезолект (грек. *mesos* орта, ортадағы, аралық + *(dia)lektos* диалект) ағыл. *mesolect* – *Социолекттердің* шеңберінде төмен әлеумет-

Контекст (от лат. *contextus* соединение, тесная связь) англ. *context* – 1. Словесное (и несловесное) окружение; текстовая обусловленность, позволяющая уточнить значение какого-либо слова или фразы. 2. Условия (определяемые социальной средой, ситуацией общения, полом и социальными характеристиками *Коммуникантов, Дискурсивной практикой* и пр.) употребления данной языковой единицы в устной и письменной речи (см. *Дискурс, Коммуникативная ситуация, Коммуникация, Конситуация*).

Текст (от лат. *textus* ткань, сплетение, структура, связное изложение) англ. *text* – связное, цельное языковое произведение неограниченной длины, обладающее смысловой целостностью. Сложная семантическая природа Т. делает его предметом изучения *Языкознания* (лингвистики текста, текстологии), семиотики, герменевтики, палеографии, литературоведения, источниковедения и мн. др. наук. Т. может быть устным, письменным, при общем семиотическом подходе в качестве Т. могут получать описание танец, ритуал, обряд и т.п. Адекватное описание Т., рассматриваемого во всей полноте своего выражения и цели с учетом внеязыковых факторов (социальных, культурных, психологических), получает при включении его в процесс языкового *Общания* (см. *Аутентичный текст, Дискурс, Коммуникативная ситуация, Коммуникативная среда, Коммуникативный акт, Коммуникация, Конситуация, Критический дискурсивный анализ, Речевой акт*).

Мезолект (от греч. *mesos* средний, промежуточный + *(dia)lektos* диалект) англ. *mesolect* – *Вариант языка*, имеющий низкий соци-

тік мәртебеге ие *Тіл-жарыспа*. Мезолект аталымы посткреол континуумындағы *Тілдік жағдаятты* сипаттауда жиі жұмсалады; мыс., Ямайкада ағылшын тілі *Акролект* болып саналады; ямайка креолы – *Базилект*, ал басқа жарыспалар – мезолект (қара. *Диалект*, *Суперлект*, *Тілдік қауымдастық*).

Мемлекеттік тіл ағыл. *official, state language* – белгілі бір мемлекетте *Сәйкестіліктің*, біртұтастықтың рәмізі, белгісі ретінде қабылданатын *Тіл*; белгілі бір мемлекеттің аумағында таралған, айрықша саяси-құқықтық (заң дәрежесіндегі) мәртебесі бар тіл; нақты бір елдің тұрғындарының ұлттық құрамына қарамастан мекемелер мен ұйымдарда, сот ісінде, құқық қорғау органдарында, білім орындарында іс қағаздарын жүргізу үшін міндетті тіл; «мемлекеттік және қоғамдық өмірде айрықша маңызды функцияларды атқаратын» («Қазақстан Республикасы тіл саясатының тұжырымдамасы») қоғамдық қызметі кең ауқымды тіл; егемен мемлекеттің лингвистикалық тәуелсіздігінің негізгі белгісі (Б. Хасанов). Мемлекеттік тіл мемлекеттіліктің басқа да рәміздерімен (ту, елтаңба, әнұран) теңбе-тең дәрежеде мемлекеттің Конституциясы және Тілдер туралы заң арқылы заңды түрде бекітіледі. «Мемлекеттік тіл – елтаңба, ту, әнұран сияқты мемлекеттік нышан» (Н. Назарбаев, Қазақстан халықтары ассамблеясының XII сессиясының кезекті мәжілісінде сөйлеген сөзінен). Жан-жақты дамыту мақсатында мемлекеттік тіл мемлекеттің арнайы қорғауында болады. «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тіл және басқа тілдер мемлекеттің қорғауында болады. Мемлекеттік органдар осы тілдердің

альный статус в континууме *Социолектов*. Термин М. часто используется при описании *Языковой ситуации* в посткреольном континууме, напр., англ. язык на Ямайке является *Акролект*ом, ямайский креол – *Базилект*ом, другие варианты – М. (см. *Диалект*, *Суперлект*, *Языковая общность*).

Государственный язык англ. *official, state language* – *Язык*, ассоциирующийся с определенной страной, где он воспринимается как символ *Идентичности* с государством; язык, имеющий особый политико-правовой (юридический) статус, распространенный на территории определенного государства; язык, обязательный в данной стране для ведения делопроизводства в учреждениях, судопроизводстве, преподавании в школах и др. независимо от национального состава населения; язык максимальной общественной функции, выполняющий «наиболее важные функции в государственной и общественной жизни» («Концепция языковой политики Республики Казахстан»); основной признак лингвистического суверенитета независимого государства (Б.Х. Хасанов). Г.я., наравне с другими символами государственности (флагом, гербом, гимном), юридически закрепляется Конституцией государств и Законами о языках. Г.я. пользуется специальной поддержкой государства в целях его развития («Государственный и все другие языки в Республике Казахстан находятся под защитой государства. Государственные органы создают необходимые условия для функционирования и развития этих языков». Из «Закона Республики Казахстан о языках в Республике Казахстан», ст. 23). По объему понятия Г.я. – то же, что и *Официальный*

қолданылуы мен дамуына қажетті жағдайлар жасайды» («Қазақстан Республикасындағы Тілдер туралы заң», 23-інші бап). Ұғымдық жағынан қарағанда, мемлекеттік тіл – *Ресми тіл* деген түсінікті білдіреді, алайда кейбір елдерде аталған екі ұғымның құқықтық жағынан айырмашылығы бар. Мемлекеттік және қоғамдық ұйымдарды басқару ісі, іс қағаздары, сот ісі, елдің дипломатиялық өкілдіктерінің қызметі, оқу орындарында білім беру, халықаралық келісім-шарттарды жасау, ресми-іскери хат алмасу, сондай-ақ *Бұқаралық ақпарат құралдарының* қызметі және т.б. мемлекеттік тілде жүргізіледі. Мемлекеттік тіл қоғамның әралуан салаларында шоғырландыру қызметін атқарады, мемлекетті нығайтудың, елдің мәдени-шаруашылық жағынан дамуын қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Сонымен қатар әлемдегі практика көрсетіп отырғанындай, федерациялық мемлекеттерде екі немесе одан да көп мемлекеттік тілді қолдану тәжірибесі бар. Мыс., Швейцарияда төрт мемлекеттік тіл болса (неміс, француз, итальян, ретороман), Бельгияда екі мемлекеттік тіл (финн және швед) пайдаланылады. Ағылшын тілі 114 аумақта (яғни мемлекеттер мен олардың қарамағындағы аумақтарда) мемлекеттік тіл немесе ұлттаралық қарым-қатынас тілі ретінде қолданылады. Испан тілі 27 елдің, француз тілі 24 елдің, португал тілі 12 елдің мемлекеттік тілі. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі – қазақ тілі; оның мәртебесі төмендегі құжаттар арқылы айқындалған және бекітілген: Қазақстан Республикасының Конституциясы (онда былай деп көрсетілген: «Қазақстан Республикасында мемлекеттік тіл – қазақ тілі», 7-інші бап, 1-інші тармақ);

язык, однако, по правовому положению в некоторых странах отличается от него. На Г.я. осуществляются управление государственными и общественными органами и организациями, делопроизводство, судопроизводство, деятельность дипломатических представительств страны, заключаются международные договоры, ведется официальная переписка и общение, развитие культуры, преподавание в системе среднего и высшего образования, деятельность *Средств массовой информации* и т.д. Г.я. выполняет интеграционную функцию в различных сферах жизни общества, является важным средством укрепления государственности, обеспечения культурного и хозяйственного развития страны. С одной стороны, мировая практика показала целесообразность в федеративных государствах двух и более Г.я. Напр., в Швейцарии – четыре Г.я. (немецкий, французский, итальянский, ретороманский); в Бельгии – два Г.я. (французский и фламандский); в Финляндии – два Г.я. (финский и шведский) и т.д. С другой стороны, английский язык является Г.я. или языком межэтнического общения на 114 территориях (т.е. государствах и принадлежащих им территориях), испанский язык – на 27, французский язык – на 24, португальский язык – на 12. В Казахстане Г.я. является казахский язык, статус которого был установлен и подтвержден рядом документов: Конституцией Республики Казахстан («В Республике Казахстан государственным языком является казахский язык» – ст. 7, пункт 1); законом «О языках в Казахской ССР» от 22 сентября 1989 г.; «Законом о языках в Республике Казахстан» от 11 июля 1997 г. Последними документами определено главное направление *Языкового*

1989 ж. 22 қыркүйекте бекітілген «Қазақ КСР-індегі тілдер туралы заң»; 1997 ж. 11 шілдеде бекітілген мемлекеттік тіл «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы заң». Соңғы құжаттар да *Тілдерді реттеудің* басты бағыттары көрсетілген, яғни қоғамдық маңызға ие барлық салаларда қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі мәртебесіне сәйкес қызмет атқаруы үшін нысаналы түрде жағдайлар жасау қажеттігі нақтыланған. Ресей Федерациясының заңдарына сәйкес орыс тілі – Ресей Федерациясының мемлекеттік тілі (Ресей Федерациясының Конституциясы, 68-інші бап). Республикалардың мемлекеттік тілдерімен бірлесе отырып, орыс тілі тіл саласындағы федерализм ұстанымының жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді, Ресей Федерациясындағы барлық халықтар үшін *Ұлтаралық тілдің* тарихи тұрғыдан қалыптасқан функцияларын атқарады, мемлекеттік басқару тілі болып табылады, ресми ауызша және жазбаша қарым-қатынаста, сот ісінде, әкімшілік және атқару органдарында, заңнамалық құжаттар дайындауда, білім салаларында, ғылым мен мәдениетте, бұқаралық ақпарат құралдарында пайдаланылады (қара. *Автохтон тілі, Ассоциативтенген тіл, Жергілікті тіл, Жұмыс тіл, Конституциялық тіл, Негізгі тіл, Негізгі ұлт тілі, Тіл мәртебесі, Тілді дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы, Тілдік заңнама, Тілдік федерализм*).

Менталдылық (лат. *mentalis* – саналы, рухани < *mens* ой, ақыл) – этномәдени, қоғамдық дағдылардың, рухани қағидалардың, *Стереотиптердің* жиынтығы. *Тілді* пайдаланушының ойын, ерік-жігерін, сезімін жеткізетін белгі ретінде менталдылық тілде,

регулирования: сознательное и целенаправленное создание условий для выполнения казахским языком тех функций в общественно-значимых сферах, которые предписываются статусом Г.я. и которые ранее были заняты русским языком. Согласно российскому законодательству, русский язык – Г.я. Российской Федерации (ст. 68 Конституции Российской Федерации) совместно с Г.я. республик обеспечивает реализацию принципа федерализма в языковой сфере, выполняет исторически сложившиеся функции *Межнационального языка* всех народов Российской Федерации, является языком государственного управления, используется в официальном устном и письменном общении, в деятельности законодательных, исполнительных и судебных органов, в образовании, науке и культуре, средствах массовой информации (см. *Автохтонный язык, Ассоциированный язык, Государственная программа развития и поддержки языка, Конституционный язык, Коренной язык, Местный язык, Рабочий язык, Статус языка, Титульный язык, Языковое законодательство, Языковой федерализм*).

Ментальность (от лат. *mentalis* умственный, духовный < *mens* разум) – совокупность этнокультурных, общественных навыков и духовных установок, *Стереотипов*. М. реализуется в *Языке*, его глубинных изменениях как выражение чувств, мыслей

оның тереңнен бастау алатын өзгерістерінде жүзеге асырылады. Кейде менталдылық бейсаналық немесе санадан үстем құбылыс деп саналады (қара. *Мәдениет, Менталитет, Сана, Сана-сезім*).

Менталитет (лат. *mentalis* сананың, рухани < *mens* ақыл, ой) ағыл. *mentality* – адамдардың әлеуметтік ортаның, ұлттық дәстүрлердің ықпалына байланысты қалыптасқан жеке-дара және *Қоғамдық санасының*, олардың өмірлік ұстанымдарының, *Мәдениетінің*, мінез-құлқының аса айрықша ерекшеліктері; ақыл-ойдың көрінісі, дүниетаным. Тілге қатысты этникалық (немесе ұлттық), мәдени менталитет зерделенеді. Тіл ақиқат дүниені менталды құрылымдау және нақтылау қызметін атқарады, әрбір тілде менталитет пен *Менталдылық* түйісіп отырады (қара. *Сана, Сана-сезім*).

Метатіл (грек. *meta* кейін, соң) ағыл. *metalanguage* – *Тіл білімі* зерттейтін тіл-объектіні (нысанын) сипаттайтын *Тіл*; екінші қатардағы тіл (қара. *Әдіснама, Әлеуметтік лингвистика*).

Мигрант (лат. *migratio* қоныс аудару) ағыл. *migrant* – тұрақты тұрғылықты орнын өзгерту (ауыстыру) мақсатында мемлекеттік шекарадан өткен адам (қара. *Диаспора, Иммиграция, Миграция, Репатриант, Репатриация, Оралман, Эмигрант, Эмиграция*).

Миграция (лат. *migratio* қоныс аудару) ағыл. *migration* – адамдардың бір ел ішінде немесе ел аумағынан тыс жерлерге ауысуы, көшуі; адамдардың ел, аудан, мемлекет арасындағы

и воли носителя языка. Иногда М. понимается как разновидность бессознательного или сверхсознания (см. *Культура, Менталитет, Самосознание, Сознание*).

Менталитет (от лат. *mentalis* умственный, духовный < *mens* разум) англ. *mentality* – уникальные особенности индивидуального и *Общественного сознания* людей, их жизненных позиций, *Культуры*, моделей поведения, обусловленные социальной средой, национальными традициями и т.п.; склад ума, мировосприятие. М. определяет умонастроение и жизненную позицию человека. По особенностям языка изучаются этнический (национальный) М., культурный М. и проч. Язык осуществляет функции ментальной структуры и категоризации действительности, и в каждом языке пересекаются М. и *Ментальность* (см. *Самосознание, Сознание*).

Метаязык (от греч. *meta* после, за) англ. *metalanguage* – *Язык*, на котором описывается язык-объект, изучаемый *Языкознанием*; язык второго порядка (см. *Методология, Социоллингвистика*).

Мигрант (от лат. *migratio* переселение) англ. *migrant* – лицо, пересекающее государственные границы с целью изменения постоянного места жительства (см. *Диаспора, Иммиграция, Миграция, Оралман, Репатриант, Репатриация, Эмигрант, Эмиграция*).

Миграция (от лат. *migratio* переселение) англ. *migration* – передвижение, перемещение, переселение, переезд людей внутри страны или за ее пределы; социально-экономический

қозғалысының, ауысуының жиынтығын білдіретін әлеуметтік-экономикалық және демографиялық үдеріс; *Урбанданудың* айрықша тетігі. Миграция үдерістерін, *Мигранттардың* тілдік жағдайын зерттеу – әлеуметтік лингвистика саласына қатысты жұмыстардың негізгі бағыттарының бірі. Ішінара, теңселмелі, науқандық және қайта оралмайтын миграция, табиғи және жасанды; еріксіз миграция, ішкі миграция түрлері аталады. Еріксіз миграция болуының себептері: ұлтаралық қақтығыстар, соғыс қимылдары, экологиялық апаттар, ұлтшылдық саясаты, *Лингвоцид*, *Геноцид* және т.б. Миграция нәтижесінде *Тілдің ауысуы*, *Тілді ығыстыру* байқалуы мүмкін (қара. *Демография*, *Диаспора*, *Иммиграция*, *Оралман*, *Репатриант*, *Репатриация*, *Халық санағы*, *Эмиграция*).

Микроәлеуметтік қауымдастық (грек. *micro* аз, шағын) – *Шағын әлеуметтік топ* (отбасы, мектеп сыныбы, өндірістік бригада, студенттер легі, спорт командасы және т.б), ол демографиялық және әлеуметтік көрсеткіштер, сондай-ақ қарым-қатынастың дағдылы ортасындағы ұдайы коммуникативтік байланыс арқылы сипатталады. Микроәлеуметтік қауымдастық шағын болған сайын оның тілдік бірізділігі жоғары; микроәлеуметтік қауымдастық топтың шынайы түріне мейлінше етене, жақын болса, онда тілдік мінез-құлық үлгілері де бірыңғай, бірізді болады (мыс., тілдік құралдардың стандартты жиынтығы, оларды пайдаланудың ережелері, сөйлесу қарым-қатынасының тактикасы, бейвербалды элементтер, *Клишенің* жоғары дәрежесі, молдығы және т.б.) (қара. *Әлеуметтік*

и демографический процесс, представляющий собой совокупность перемещений, совершаемых людьми между странами, районами, государствами; важнейший механизм *Урбанизации*. Изучение миграционных процессов, языкового состояния *Мигрантов* – одно из основных направлений социолингвистической работы. Выделяют эпизодическую, маятниковую, сезонную и безвозвратную М.; естественную и искусственную, вынужденную М.; внутреннюю М. Причины вынужденной М.: межнациональные конфликты, военные действия, экологические катастрофы, националистическая политика, *Лингвоцид*, *Геноцид* и др. В результате М. может наблюдаться *Смена языка*, *Вытеснение языка* (см. *Демография*, *Диаспора*, *Иммиграция*, *Мигрант*, *Оралман*, *Перепись населения*, *Репатриант*, *Репатриация*, *Эмиграция*).

Микросоциальная общность (от греч. *micro* малый + лат. *soci (etos)* общество) – то же, что *Малая социальная группа* (семья, школьный класс, производственная бригада, студенческие потоки, спортивная команда и т.п.), характеризующаяся общностью демографических и социальных показателей, а также регулярными коммуникативными контактами в привычной среде общения. Чем меньше М.о., тем выше ее языковая однородность, чем ближе М.о. к идеальному виду группы, тем выше однородность моделей языкового поведения (напр., стандартный набор языковых средств, правил их использования, тактик речевого общения, невербальных компонентов, высокая степень клишированности и проч.) (см. *Демография*, *Клише*, *Микросоциоллингвистика*, *Социаль-*

топ, Демография, Микроәлеуметтік лингвистика, Социолект, Стереотип, Тілдік қауымдастық).

Микроәлеуметтік лингвистика (грек. *micros* аз, шағын және фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *microsociolinguistics* – шағын деңгейдегі (отбасы, басқа да шағын топтар, шағын ұжым және т.б.), сондай-ақ *Шағын әлеуметтік топтардағы, Микроәлеуметтік қауымдастықтағы* тіл үдерістері мен құбылыстарын зерттейтін *Әлеуметтік лингвистиканың* бір тармағы (қара. *Макроәлеуметтік лингвистика, Тілдік қауымдастық).*

Миноритар тіл (франц. *minoritaire* аз халықтарға қатысты < лат. *minor* кіші) ағыл. *minority language* – 1. Этникалық, саяси және демографиялық жағынан аз халықтың тілі. 2. Белгілі бір мерзім көлемімен және кеңістік шеңберімен тұйықталған, шектелген мемлекеттің аумағындағы *Мажоритар тілге, Негізгі ұлт тіліне* қатысты жағынан алғанда, нақты бір аз *Этностың* тілі: миноритар тіл мажоритар тілмен, негізгі ұлт тілімен бір аумақта қатар өмір сүреді. Қазақстандағы барлық тілдер (негізгі тұрғындардың тілі – қазақ тілін есептегенде), әрине, миноритар тілі болып саналмайды, өйткені «бұл тілдер мемлекеттің аумағында дәстүрлі түрде қолданылғанымен, осы аумақтың нақты географиялық кеңістігіне тікелей байланысты бола алмайды» (European Charter 1992), бірақ *Диаспоралар тілі* не/немесе *Иммигрант тілдер* ретінде қарастырылуы тиіс. 1992 ж. деректеріне сай Миноритар тілдерге сөйлеушілер 100 адамнан аз 155 тіл

ная группа, Социолект, Стереотип, Языковая общность).

Микросоциолингвистика (от греч. *micros* малый + и лат. *soci (etos)* общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *microsociolinguistics* – раздел *Социолингвистики*, изучающий языковые процессы и явления на микроуровне (семья, другие малые группы, коллективы и т.д.), в *Малых социальных группах, Микросоциальных общностях* (см. *Макросоциолингвистика, Языковая общность).*

Миноритарный язык (от франц. *minoritaire* относящийся к меньшинству < лат. *minor* меньший) англ. *minority language* – 1. Язык этнического, политического или демографического меньшинства. 2. Язык конкретного *Этноса*, представленный меньшим числом носителей по отношению к *Мажоритарному языку, Титульному языку* и сосуществующий с ним (с ними) на территории данного локализованного во времени и пространстве государства. При втором понимании М.я. все языки Казахстана, естественно, за исключением казахского (титульного *Автохтонного языка* коренного населения), не могут быть (в пределах территории данного локализованного во времени и пространстве государства) признаны М.я. (поскольку «эти языки, хотя и используются традиционно на территории государства, тем не менее не могут быть прямо привязаны в конкретному географическому пространству на этой территории» (European Charter 1992), а должны квалифицироваться как *Языки диаспор и/или Иммигрантские языки*. По данным

(әлемдегі 6 604 тілдің 7%), сондай-ақ сөйлеушілер саны санаққа келмейтін 1215 тіл (18%) жатқан. Миноритар тілдердің жоғалу қарқыны *Өркениеттің* етек алуы мен *Жаһандану* үдерісіне байланысты үдеді. Соңғы жылдарды аталмыш тілдерде сөйлеушілер саны 10000-ға кемісе, тілдердің ширек бөлігі 1000-ға дейін кеміді. Австралияда 250 миноритар тілдің 100 тілі *Өлі тілдерге* айналса, келесі 100 өлуге айналуда; 1926 жылы КССР-да 194 тіл саналса, бүгінде ТМД бойынша тілдер саны тек 120–150-ді құрайды. Сөйлеушілері 100 адамнан аспайтын тілдер бір-екі ұрпақ ауысу уақыты шеңберінде мүлдем жоғалып кетеді деп есептелінеді. Кейбір ғалымдардың пікірінше, ХХІ ғ. соңына дейін барлық тілдің тек 10%-ы ғана сақталып қалады. Бірақ бұл үдерістерге қазір дамып келе жатқан *Этникалық сана-сезім, Тілдік сана-сезім* қарсы тұра алады (см. *Ажалды тіл, Жергілікті тіл, Негізгі тіл, Өлі тіл, Тіл қазасы, Тілді жоғалту, Тілдің ауысуы, Этникалық тіл*).

Мозаика елдер (итал. *mosaico* < лат. *musivum*) – көп Тілдер және Этникалық топтар бірлесе өмір сүретін елдер, мыс., Нигерия, Үндістан, Папуа Жаңа Гвинея (қара. *Гомоген елдер, Қосарланған елдер, Тілдік жағдаят, Экзоглос мемлекеттер, Эндоглос мемлекеттер*).

Мониторинг (лат. *monitor* бақылау, қадағалау жасайтын) ағыл. *monitoring* – нақты нысанның немесе үдерістің жай-күйіне *Байқау* жасайтын әдістеме және

1992 г. к М.я. могут быть отнесены 155 языков (7% из 6 604 языков мира) с количеством говорящих менее 100 человек, а также 1215 языков (18%) с количеством говорящих, трудно поддающихся подсчету. Скорость исчезновения М.я. на земле возросла в связи с распространением *Цивилизации* и процессами *Глобализации*. За последние годы половина языков уменьшилась более чем на 10000 носителей, четверть языков уменьшилась более чем на 1000 носителей. В Австралии из 250 М.я. коренного населения 100 языков перешли в разряд *Мертвых языков* и 100 находится на этом пути; в 1926 г. в СССР насчитывалось 194 языка, сегодня – 120–150 языков стран СНГ и т.п. Считается, что языки с количеством носителей менее 100 человек исчезнут в течение одного-двух поколений. Некоторые пессимистически настроенные ученые считают, что к концу ХХІ в. уцелеет только 10% всех языков. Однако этой тенденции противостоит все возрастающее *Этническое самосознание, Языковое самосознание* и проч. (см. *Умиравший язык, Коренной язык, Мертвый язык, Местный язык, Смена языка, Смерть языка, Потеря языка, Этнический язык*).

Мозаичные страны (от итал. *mosaico* < лат. *musivum*) – страны, в которых сосуществует много *Языков* и *Этнических групп*, напр., Нигерия, Индия, Папуа Новая Гвинея (см. *Гомогенные страны, Двоичные страны, Мозаичные страны, Экзоглосные государства, Эндоглосные государства, Языковая ситуация*).

Мониторинг (от лат. *monitor* тот, кто надзирает) англ. *monitoring* – методика и система *Наблюдений* за состоянием определенного объекта или процесса, дающая возможность

жүйе; мониторинг нысанның, үдерістің даму сатыларын бақылауға, оларды бағалауға, әртүрлі сыртқы факторлар әсерінің нәтижелерін жедел анықтауға мүмкіндік береді. Мониторинг нәтижелері нысанды немесе үдерісті басқару ісіне түзетулер жасауға ықпал етеді (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Тілдік жоспарлау*).

Монолингвизм (грек. *monos* бір, тұтас + лат. *lingua* тіл + қосымша *-изм*) ағыл. *monolingualism* – Біртілділік ұғымымен бірдей (қара. *Билингвизм, Біртілді қауымдастық, Қостілділік, Біртілді адам*).

Мультилингвизм (лат. *multum* көп + *lingua* тіл) ағыл. *multilingualism* – Көптілділік ұғымымен бірдей.

Мультимәденилік (лат. *multum* көп) ағыл. *multiculturalism* – *Идеологияның* бір түрі; қоғамда мәдени, тілдік *Плюрализмді* сақтау стратегиясы. Мультимәдениліктің артықшылықтары: *Тіл және Мәдениеттің* әралуандығын сақтау, ұлтшылдықтан (шовинизмнен), нәсілдік наным-сенімнен бас тарту және т.б.; ал мультимәдениліктің кемшіліктері әлеуметтік қарым-қатынастарды этникаландыру (бір этникаға телу), әлеуметтік айырмаларды құқықтық және ұйымдастыру жағынан бекіту және т.б. (қара. *Дискриминация, Жаһандану, Миноритар тіл, Тіл және дін, Тілдік құқық*).

Мультимедиа (лат. *multum* көп + *media* орталық, шоғырлану) ағыл. *multimedia* – компьютердің көмегі арқылы ақпарат алмасудың әралуан ортасын, құралдары

наблюдать их в развитии, оценивать, оперативно выявлять результаты воздействия различных внешних факторов. Результаты М. дают возможность вносить корректировки по управлению объектом или процессом (см. *Методы социоллингвистики, Языковое планирование*).

Монолингвизм (от греч. *monos* один, единый, единственный + лат. *lingua* язык + суффикс *-изм*) англ. *monolingualism* – владение и использование обществом или индивидом одного языка (см. *Билингв, Двуязычие, Монолингв, Одноязычная общность*).

Мультилингвизм (от лат. *multum* много + *lingua* язык) англ. *multilingualism* – то же, что *Многоязычие*.

Мультикультурализм (от лат. *multum* много + *cultura*) англ. *multiculturalism* – разновидность *Идеологии* и стратегия сохранения культурного и языкового *Плюрализма* в обществе. Достоинства М.: сохранение разнообразия *Языков* и *Культур*, отказ от шовинизма, расовых предрассудков и др.; недостатки проявляются в этнизации социальных отношений, институционализации культурных различий и др. (см. *Глобализация, Дискриминация, Миноритарные языки, Язык и религия, Языковое право*).

Мультимедиа (от лат. *multum* много + *media* центр, средоточие) англ. *multimedia* – технологии, позволяющие с помощью компьютера интегрировать различные среды, средства

мен тәсілдерін интерактивті ретте шоғырландыруға мүмкіндік беретін технологиялар. Мультимедиа бейнемен, дыбыспен, *Мәтінмен* жұмыс істеуге мүмкіндік береді, өте ауқымды ақпарат қорын сақтау, онымен танысу, пайдалану мүмкіндігін қамтамасыз етеді (қара. *Бұқаралық ақпарат құралдары, Масс-медиа*).

Нативизм (ағыл. *nativism, innateness* < *native* табиғи, туабытты, туған) ағыл. *nativism* – *Тілді* туабытты деп санайтын тұжырымдама, *Тілдік қабілет* пен тіл құрылымы адамның биологиялық бағдарламасына енеді (мыс., қан айналымы сияқты) деп қарастыратын, генеративті лингвистиканың басты қағидаларының бірі (қара. *Тілдің пайда болуы*).

Нативтену (ағыл. *native* табиғи, туабытты, туған) ағыл. *nativization* – *Пиджин* тілдердің *Креол тілдерге* өзгеру үдерісі, бұл ретте *Қосалқы тілдің Ана тіліне*, кейде қоғамның бірден-бір тіліне айналуы үдерісі жүреді (қара. *Аралас тіл, Креолдану, Лексификатор, Тілдердің араласуы, Тілдік қатынас, Шапшаң креолдану*).

Натурализм (лат. *naturalis* табиғи) ағыл. *naturalism* – ғылым *Әдіснамасындағы* бағыт, оған сәйкес табиғат материалдық және рухани барша дүниенің (оның ішінде материалды, рухани құбылыстар және *Тілдің* де) эмбебап түсініктемесі ретінде қарастырылады. И. Канттың пікірі бойынша натурализм – айналада болып жатқан құбылыстың барлығын табиғат фактілерінен

и способы обмена информацией в интерактивном режиме. М. дают возможность работать с изображением (видео), звуком, *Текстом*, обеспечивают возможность хранения огромных массивов информации, произвольного интерактивного доступа к ее элементам и воспроизведение на экране компьютера видеосюжетов со звуковым сопровождением (см. *Масс-медиа, Средства массовой информации*).

Нативизм (от англ. *nativism, innateness* < *native* природный, прирожденный, родной, врожденный) англ. *nativism* – концепция врожденности *Языка*, одно из главных положений генеративной лингвистики, согласно которому *Языковая способность* и языковая структура входят в биопрограмму человека аналогично, напр., системе кровообращения (см. *Происхождение языка*).

Нативизация (от англ. *native* природный, прирожденный, родной) англ. *nativization* – процесс преобразования языков *Пиджин* в *Креольские языки*, при котором происходит превращение *Вспомогательного языка* в *Родной язык* и иногда единственный язык социума (см. *Креолизация, Лексификатор, Смешанный язык, Смешение языков, Стремительная креолизация, Языковой контакт*).

Натурализм (от лат. *naturalis* природный, естественный) англ. *naturalism* – направление в *Методологии* науки, согласно которому природа рассматривается как универсальное объяснение всего сущего (материального и духовного, в том числе *Языка*). Согласно И. Канту, Н. – это выведение из фактов природы всего происходящего; попытка объяснить понятия морали чисто

бөліп шығару; мораль түсінігін табиғи қабілет, ой-ниет, ішкі сезім, мүдделердің күресі арқылы түсіндіруге ұмтылыс (Руссо, Конт, Ницше); биологиялық факторларды тарихтағы, қоғам дамуындағы негізгі жасампаз күштер, артықшылыққа ие және айрықша деп санау; көркем шығармаларда ақиқат шындықты шынайы (идеалистіктен тыс) суреттеу талабын қою және т.б. (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Неопозитивтілік, Объективтілік, Позитивизм, Сыпаттылық*).

Негіз тіл – оқушының бастапқы тілі (*Ана тілі* болуы міндетті емес), оның негізінде *Екінші тілге, Тіл-мақсатқа* оқыту жүргізіледі (қара. *Қостілді адам, Қостілділік, Өткінші тіл, Өтпелі тіл, Тіл меңгеру деңгейі, Тіл-эталон, Фоссилдану*).

Негізгі тіл ағыл. *indigenous language* – отарлауға, бодандыққа түскенге дейін өз жерімен үздіксіз тарихи байланысы болған, *Мәдениетті, салт-дәстүрді, тілді* сақтауға, дамытуға және жас ұрпаққа беруге ұмтылатын (негізгі) халықтың *Тілі*. Негізгі тіл жергілікті, негізгі *Этностың Этникалық сәйкестілігінің, Тілдік сәйкестілігінің* басты белгісі болып табылады, негізгі этнос өкілдері *Халық санағы* кезінде негізгі тілді өзінің басты (негізгі, ана тілі) ретінде көрсетеді. Негізгі тіл ұғымының аясы *Негізгі ұлт тілі* түсінігінен тар. Финляндияда қызық *Тілдік жағдаят* қалыптасқан: финн және швед тілдері *Ресми тілдер* болып табылады, ал саам (тілді пайдаланушылардың саны – 3000), сыған (10000 адам), сондай-ақ

природными способностями, побуждениями, инстинктами, борьбой интересов (Руссо, Конт, Ницше); преобладающее или исключительное подчёркивание биологических факторов в качестве основных образующих сил в истории, в развитии общества; требование к художественным произведениям быть неидеализированным, неподдельным воспроизведением действительного и др. (см. *Достоверность социолингвистических данных, Методы социолингвистики, Объективизм, Неопозитивизм, Позитивизм, Репрезентативный*).

Базовый язык (от лат. *basis* основа, основание) – исходный язык учащегося (не обязательно *Родной язык*), на основе которого ведется обучение *Второму языку, Языку-цели* (см. *Билингв, Двужычие, Интеръязык, Переходный язык, Уровень владения языком, Фоссилизация, Язык-эталон*).

Коренной язык англ. *indigenous language* – язык (коренного) народа, имеющего неразрывную историческую связь с землей до колонизации, стремящегося сохранить, развивать и передать молодому поколению *Культуру, традиции, Язык*. К.я. является главным признаком *Этнической идентификации, Языковой идентификации* коренных *Этносов*, которые указывают его в качестве основного языка в *Переписях населения*. Понятие К.я. уже понятия *Титульный язык*, которое преимущественно употребляется в настоящее время. Интересная *Языковая ситуация* сложилась в Финляндии, в которой финский и шведский языки являются *Официальными языками*, а К.я. объявлены саамский (3000 носителей), цыганский

Ым-ишара тілі (мылқау адамдардың тілі, 10000 адам) – негізгі тіл. Негізгі тілдер ретінде жарияланған, алайда 31000 адам пайдаланатын орыс тілі бұндай мәртебеге ие емес (А.С. Мустайоки). Жергілікті, негізгі халықтардың құқықтары Жергілікті халықтардың құқықтары туралы декларацияда, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде, Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактілерде көрсетілген (қара. *Автохтон тілі, Диаспора тілі, Жергілікті тіл, Мажоритар тіл, Миноритар тіл, Этникалық тіл*).

Негізгі ұлт тілі ағыл. *titular language* – мерзіммен және кеңістікпен шектелген мемлекетті (немесе басқа да әкімшілік мемлекеттік құрылымды) танытатын нақты *Этностың (Ұлттың)* тілі. Негізгі ұлт тілі – атауы этностың атауымен және нақты ұлттық-мемлекеттік немесе ұлттық-аумақтық құрылымның атауымен бірдей тіл. Негізгі ұлт тілі термині бірнеше коннотациялық мағынаға ие; дегенмен оны қазіргі әлеуметтік лингвистикалық жұмыстар үшін ыңғайлы етуге бірнеше жағдайлар әсер етеді: а) негізгі ұлт тілі (*indigenos languages*) ұғымының көлеміне сәйкес келмеуі; ә) Кеңес әлеуметтік лингвистикасындағы *Этникалық топтың* тілін білдіру үшін пайдаланылған *Этникалық тіл* терминіне қарама-қайшылық; б) ТМД елдеріндегі *Тілдік жағдаят* жөніндегі қазіргі еңбектерде осы терминнің жан-жақты жұмсалуды (Nagendoorn, 2001). Қазақстандағы негізгі ұлт тілі – қазақ тілі, Грузияда – грузин тілі, Германияда – неміс тілі (қара. *Автохтон*

(10000 носителей) языки, а также *Язык жестов* (язык глухих, 10000 носителей), однако русский язык (31000 носителей) не получил подобной статусной характеристики (А.С. Мустайоки). Права К.я., как и права коренных народов, защищаются в Декларации о правах коренных народов, Международном пакте о гражданских и политических правах, Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах и пр. (см. *Автохтонный язык, Мажоритарный язык, Местный язык, Миноритарный язык, Язык диаспоры, Этнический язык*).

Титульный язык (от лат. *titulus* надпись, почетное звание, правовое основание) англ. *titular language* – язык конкретного *Этноса (Нации)*, представляющего данное локализованное во времени и пространстве государство (или иное административно-государственное образование). Т.я. – это язык, название которого одинаково с названием этноса и данного национально-государственного или национально-территориального образования. Термин Т.я. обладает целым рядом коннотаций, однако вполне приемлемым для современных социолингвистических работ его делает ряд обстоятельств: а) несоответствие с объемом понятия *Коренной язык*; б) противопоставленность термину *Этнический язык*, использовавшемуся в советской социолингвистике для обозначения языка *Этнической группы*; в) достаточно широкое использование термина в современных работах по *Языковой ситуации* в странах СНГ (Nagendoorn, 2001). Т.я. в Казахстане является казахский язык, в Грузии – грузинский язык, в Германии – немецкий язык (см. *Автохтонный язык, Государственный язык*,

тілі, Жергілікті тіл, Мемлекеттік тіл, Ресми тіл, Тілдік жоспарлау).

Неогумбольдтшылдық (грек *neos* жаңа + Гумбольдт) – *Тілді* бірегей, ерекше құбылыс ретінде сипаттауға жаңа идиоэтникалық тұрғыдан келетін *Тіл білімі* бағыты. XIX ғ. 50–70-інші жж. неогумбольдтшылдық германистиканың Мюнстер мектебінің (Й. Трир) және Бонн университеті тілші-ғалымдарының (Й. Л. Вайсгербер) айналасына шоғырланды. Неогумбольдтшылдық *Лингвистикалық ықтимал болжамына* байланысты (қара. *Әлемнің тілдік бейнесі, Этнолингвистика*).

Неологизм (грек. *neos* жаңа + *logos* сөз) ағыл. *neologism* – жаңадан пайда болған ұғымды, затты немесе құбылысты атайтын жаңа сөз немесе сөз тіркесі. XIX ғ. 60-ыншы жж. қазақ және орыс тілдері үшін *космонавт, космодром, ракета* жаңа сөз болды. Жалпы қолданысқа түскеннен кейін сөз неологизм болмайды (қара. *Инноватор, Кірме*).

Неомарксистік (грек. *neos* жаңа) ағыл. *neo-Marxism* – неогегельяншылдық, феноменология, неофрейдизм, *Структурализм* және т.б. рухында К. Маркс ілімін жаңғырта тарататын қоғамдық ой ағымы (қара. *Лениншілдік, Марксистік*).

Неопозитивтілік (грек. *neos* жаңа + лат. *positivus* жағымды, оң) ағыл. *neopositivism* – *Позитивизмнен* бастау алатын *Әдіснама* ғылымындағы бағыт. Неопозитивтілікке сәйкес әлеуметтік құбылыстар табиғи және әлеуметтік-тарихи шындық (*На-*

Местный язык, Официальный язык, Языковое планирование).

Неогумбольдтианство (от греч. *neos* новый + Гумбольдт) – направление в *Языкознании*, характеризующееся новым идиоэтническим подходом к описанию *Языка* как уникального явления. В 50-70-х гг XIX в. Н. концентрировалось вокруг Мюнстерской школы германистики (Й. Трир) и лингвистов Боннского университета (Й.Л. Вайсгербер). Н. связано с *Гипотезой лингвистической отнесенности* (см. *Этнолингвистика, Языковая картина мира*).

Неологизм (от греч. *neos* новый + *logos* слово) англ. *neologism* – новое слово или словосочетание, обозначающее вновь появившееся понятие, предмет или явление, напр., Н. 60-х гг. для казахского и русского языков следует считать слова *космонавт, космодром, ракета*. После того, как слово входит в широкое употребление, оно перестает быть Н. (см. *Заимствование, Инноватор*).

Неомарксизм (от греч. *neos* новый + марксизм) англ. *neo-Marxism* – течение общественной мысли, интерпретирующее учение К. Маркса в духе неогегельянства, феноменологии, неофрейдизма, *Структурализма* и т.д. (см. *Ленинизм, Марксизм*).

Неопозитивизм (от греч. *neos* новый + лат. *positivus* положительный) англ. *neopositivism* – направление в *Методологии*, восходящее к *Позитивизму*. Согласно Н., социальные явления должны рассматриваться с точки зрения законов, общих для есте-

турализм) үшін ортақ заңдар тұрғысынан қарастырылуы тиіс; жаратылыстану әдістерінің көмегі арқылы (*Сциентизм*) зерделенуі, зерттеулер құнды пікірлерден тәуелсіз болуы керек (*Объективтілік*), ұғымдардың анықтамасы ұғынықты болуы (операционализм), субъективті факторлар мінез-құлық арқылы түсіндірілуі (*Бихевиоризм*) және т.б. қажет. Алғашқы неопозитивизм мектебі – Вена үйірмесі мен логикалық позитивизм *Тіл білімі* мен *Әлеуметтік лингвистикаға* елеулі әсер етті (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері*, *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы*, *Сыпаттылық*).

Нонконформдылық (фр. *non* жоқ + *conformisme* бейімделу < лат. *conformis* – ұқсас) ағыл. *non-conformism* – топта немесе қоғамда басым сипаттағы нормаларды, қағидаларды, құндылықтар мен бағаны қабылдамау (мойындамау), келіспеу (қара. *Әлеуметтену*, *Әлеуметтік конформдылық*, *Конформдылық*, *Конформшылдық*).

Норма (лат. *norma* ереже, үлгі) ағыл. *norm* – тілдің әрбір нақты даму кезеңінде тіл құралдарын қолдану және іріктеу қағидаларының жиынтығы; тіл құрылымына сәйкес келетін, дәстүрлі сипат алған, қарым-қатынас үдерісі кезінде пайдаланылатын барынша тұрақты тілдік бірліктер жиынтығы. Тілдік құралдардың нормалылығы тілдің мақсатты-стильдік жіктелуін, саралануын қамтамасыз етеді. Тілдік норма ұғымы *Әдеби тіл* ұғымымен тығыз байланысты, өйткені әдеби тілге нормалылық тән. Тілдік норма тілдің тұтастығын, жалпыға бірдей түсініктілігін (коммуникативтік жарам-

ственной (природной) и социально-исторической реальности (*Натурализм*); должны изучаться с помощью методов естествознания (*Сциентизм*); исследования должны быть свободными от ценностных суждений (*Объективизм*); определения понятий должны быть операциональными (операционализм); субъективные факторы должны объясняться через поведение (*Бихевиоризм*) и т.д. Сильное влияние на *Языкознание* и *Социолингвистику* оказала школа раннего Н. – Венский кружок и логический позитивизм (см. *Достоверность социолингвистических данных*, *Методы социолингвистики*, *Репрезентативный*).

Нонконформизм (от фр. *non* не + *conformisme* приспособляться < лат. *conformis* – похожий) англ. *non-conformism* – несогласие, неприятие (неподчинение) норм, установок, ценностей, оценок, которые доминируют в группе или обществе (см. *Конформизм*, *Конформность*, *Социализация*, *Социальный конформизм*).

Норма (от лат. *norma* правило, образец) англ. *norm* – совокупность унифицированных языковых средств, правил их выбора и употребления в каждый данный момент развития языка. Нормативность языковых средств обеспечивает функционально-стилистическую дифференциацию языка. Понятие Н. тесно связано с понятием *Литературный язык*, который называют также нормированным. Н. обеспечивает целостность, общепонятность (коммуникативную пригодность) языка, вместе с тем Н. динамична, зависит от общих условий употребления (коммуникативная целесообразность), которое созна-

дылығын) қамтамасыз етеді, сонымен қатар тілдік норма қозғалмалы, қолданыстың жалпы алғышарттарына тәуелді (коммуникативті нысаналылық), Норманың игерілуін қоғам (білім жүйесі, лексикографиялық еңбектер, көркем әдебиет, *Бұқаралық ақпарат құралдары* және т.б.) саналы түрде реттеп отырады (қара. *Қалыптанған тіл, Тіл корпусын жоспарлау, Тілді нормаландыру, Тілді қалыптандыру, Тілдік жоспарлау*).

Native language (ағыл. *native* табиғи, туабытты + *language* тіл) – туабытты тіл, адамның дербес тілдік дамуы болған және адамның зияткерлік, еңбек, эмоциялы және т.б. қызметі жүзеге асырылатын онтогенетикалық бастапқы тіл (қара. *Ана тілі, Әлеуметтену, Бірінші тіл, Үстем тіл, Тіл онтогенезі, Тілдік қабілет*).

Native speaker (англ. *native* табиғи, туабытты + *speaker* сөйлеуші) – тілдік дамуы мен тілдік өмірі белгілі бір тілде жүзеге асырылатын және сол тілдің толыққанды иесі саналатын адам (қара. *Амбилингв, Ана тілі, Біртілді адам, Қостілді адам, Семиллингв*).

Обцен (тыйым) лексика (лат. *obscenus* ұят, әдепсіз) ағыл. *obscene* – табуланған (тыйым салынған) айтуға ыңғайсыз, әдепсіз, әдеби емес дәрегі сөз немесе сөз тіркесі, боғауыз сөз. Обцен (тыйым) лексиканың жұртшылық алдында қолданылуына қатаң тыйым салынуы әдетте секс, сексуалды сала, «тән» тақырыптарына байланысты (қара. *Әдеби тіл, Вульгаризм, Дисфемизм, Инвектива, Табу, Эвфемизм*).

тельно регулируется обществом (образованием, системой лексикографических источников, языком художественной литературы, *Средствами массовой информации* и др.) (см. *Нормализация языка, Кодификация языка, Кодифицированный язык, Корпусное планирование языка, Языковое планирование*).

Native language (англ. *native* природный, прирожденный + *language* язык) – онтогенетически первичный язык, в котором произошло индивидуальное языковое развитие человека и осуществляется его интеллектуальная, трудовая, эмоциональная и др. деятельность (см. *Родной язык, Первый язык, Доминирующий язык, Онтогенез языка, Социализация, Языковая способность*).

Native speaker (англ. *native* природный, прирожденный + *speaker* говорящий) – человек, чье языковое развитие и языковая жизнь осуществляется на данном языке и который может рассматриваться как его полноценный носитель (см. *Амбилингв, Родной язык, Монолингв, Билингв, Семиллингв*).

Обценная (запретная) лексика (от лат. *obscenus* неприличный, зорный) англ. *obscene* – табуированное (запретное) непристойное (неприличное, непечатное, нецензурное, нелитературное) бранное слово или выражение, ругательство (ругательная лексика), матизм (матерное слово или выражение). Жесткий запрет на публичное употребление О.л. чаще всего связан с темой секса, сексуальной сферы,

Объективтілік (нем. *Objektivismus* < лат. *obъекtus* нысан, пән) англ. *objectivism* – Әдіснама бағыты; бұл бойынша зерттеудің пәнін қарастыру мен бағалау зерттеушінің өз мүддесіне және алдын ала ойластырылған көзқарастарына қарамастан жүзеге асырылуы тиіс. Дегенмен объективтілік зерттеушінің субъективті көзқарастарына толық түрде, мүлдем тәуелсіз болуы мүмкін емес деп саналады (салыс. математика және тарих) (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Интроспекция, Неопозитивтілік, Сенімділік, Сыпаттылық, Позитивтілік*).

Окциденталь ағыл. *occidental* – қосалқы халықаралық *Жасанды тілдердің* бірі, оны Э. Валь (Эстония, 1922) жасаған, бірақ бұл тіл кеңінен тарала алған жоқ. Окциденталь *Апостериор тілдердің* қатарына енеді (қара. *Априор тілдер, Идо, Интерлингвистика, Қосалқы тіл II, Халықаралық тіл, Эсперанто*).

Оқшаулау ағыл. *isolation* – миноритар *Этникалық топтың* Тіл мен Мәдениетті сақтап қалу стратегиясы; басым топпен Тілдік қатынас жасауда тартыну, өзін-өзі қалық ұстау (қара. *Басым тіл, Миноритар тіл, Плюрализм, Сегрегация, Тіл саясаты, Тілдік жоспарлау, Шоғырландыру*).

«телесного» (см. *Вульгаризм, Дисфемизм, Инвектива, Литературный язык, Табу, Эвфемизм*).

Объективизм (от нем. *Objektivismus* < лат. *obъекtus* предмет) англ. *objectivism* – направление в *Методологии*, согласно которому изучение и оценка предмета исследования должны осуществляться независимо от собственных пристрастий и предвзятых мнений исследователя. Однако считается, что О. не может быть полностью независимым от субъективности исследователя (ср. математику и историю) (см. *Достоверность социолингвистических данных, Интроспекция, Методы социолингвистики, Надежность, Неопозитивизм, Позитивизм, Репрезентативный*).

Окциденталь англ. *occidental* – один из вспомогательных международных *Искусственных языков*, созданный Э. Вальем (Эстония, 1922), не получивший широкого распространения. О. относится к *Апостериорным языкам* (см. *Априорные языки, Вспомогательный язык, Идо, Интерлингвистика, Международный язык, Эсперанто*).

Изоляция англ. *isolation* – стратегия сохранения *Языка и Культуры* миноритарной *Этнической группой* и одновременно воздержание от *Языковых контактов* с доминантной группой (см. *Доминантный язык, Интеграция, Миноритарный язык, Плюрализм, Сегрегация, Языковая политика, Языковое планирование*).

Оралман (каз. *оралу* қайтып келу) – Қазақстан Республикасына қайта оралған этникалық қазақ-*Репатриант*. XX ғ. 90-ыншы жж. бастап Қазақстанда оралмандарға қолдау көрсету саясаты жүргізіле бастады, этникалық қазақтардың өз Отанына *Репатриациясы* бағдарламасының құқықтық негізі жасалды («Этникалық қазақтардың тарихи отанына репатриациясының тұжырымдамасы», 1998). Қазақ *Диаспорасының* елеулі бөлігі Моңғолияда, Қытайда, Түркияда, Өзбекстанда, Ресейде, Түркіменстанда және т.б. бар; олардың елге оралуы үшін жыл сайынғы үлес бөлінген, сондай-ақ қаржылық және материалдық қолдау көрсетілген. Қазақстан Республикасы Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігінің мәліметі бойынша тек 1991 ж. Қазақстанға 433 отбасы немесе 110 мың оралман көшіп келген (қара. *Мигрант, Миграция, Эмиграция*).

Ортақ тіл ағыл. *universal language* – *Әмбебап тіл* ұғымымен бірдей (қара. *Әлемдік тіл, Дәнекер-тіл, Жасанды тіл, Халықаралық тіл*).

Орыстандыру ағыл. *russification* – КСРО-да қолданылған *Тіл идеологиясының* түрі. Орыстандыру негізінде тілдік жұтылу (*Ықпал*), бірыңғай орыс тілін пайдаланатын кеңес халқын құру идеясы болды. Бұл үшін XX ғ. 30-ыншы жж. бастап *Тілді пайдалану аясы* (орыс тілінің) кеңейтіле бастады, Латын әліпбиінен *Кирилл әліпбиіне* ауыстыру (20-сыншы жж.) жүзеге асырылды, *Ұлттық тілдердің* грамматикасы орыс тілі грамматикасының үлгісі бойынша жасалды, *Кірме* сөздер үдерісі бақылауға алынды (кірме сөздер үшін басты арна – орыс тілі),

Оралман (от каз. *оралу* возвращение) – этнический казах-*Репатриант*, вернувшийся в Республику Казахстан. С начала 90-х гг. XX в. в Казахстане стала проводиться политика поддержки О., сформирована правовая база программы *Репатриации* этнических казахов на родину («Концепция репатриации этнических казахов на историческую родину», 1998). Наиболее многочисленные *Диаспоры* казахов имеются в Монголии, Китае, Турции, Узбекистане, России, Туркменистане и др., которые получили ежегодные квоты на возвращение в страну, а также финансовую и материальную поддержку. По данным Министерства труда и социальной защиты, только с 1991 г. в Казахстан въехало 433 семей, или 110 тыс. О. (см. *Мигрант, Миграция, Эмиграция*).

Всеобщий язык англ. *universal language* – то же, что *Универсальный язык* (см. *Искусственный язык, Международный язык, Мировой язык, Язык-посредник*).

Русификация англ. *russification* – разновидность *Языковой идеологии*, существовавшей в СССР. В основе Р. лежала идея языковой *Ассимиляции*, создания советского народа с единым русским языком, для этого, начиная с 30-х гг XX в., расширились *Сферы использования* (русского) языка, осуществлялась смена *Алфавита* с латиницы (введенной в 20-е гг) на *Кириллицу*, создавались грамматика *Национальных языков* по образцу русской граммматики, контролировался процесс *Заимствования* (источником заимствований мог быть только русский язык),

қазақ есімдерін орыстандыру жүргізілді (-ов, -ев, -ин қосымшалары, әкесінің атын жазу енгізілді), *Тіл* (орыс тілін) *меңгеруді жоспарлау*, *Тіл* (орыс тілін) *таралуын жоспарлау* мақсатты түрде жүзеге асырылды (қара. *Вернакуландыру*, *Вестерндендіру*, *Тілдік жағдаят*, *Тілдік жоспарлау*, *Тіл саясаты*).

Өзін-өзі сәйкестендіру ағыл. *self-identification* – әлеуметтік, саяси-құқықтық, этникалық, тілдік және т.б. *Сәйкестілігін* жеке адамның өзінің жүзеге асыруы. Әлеуметтік (қоғамдық, әмбебап) өзін-өзі сәйкестендіру (мыс., *Мен – қазақстандықпын*. *Мен – профессормын*) және дербес өзін-өзі сәйкестендіру (*Мен – кереметпін!*) деген түрлері бар (қара. *Тілдік сәйкестілік*, *Этникалық сәйкестілік*).

Өкімет ағыл. *power* – 1. *Әлеуметтік лингвистика* ғылымында қоғамдық, әкімшілік құрылымдар мен институттардың *Тілдік жоспарлау* бойынша әлеуметтік маңызды шешімдерді қабылдауға және тартуға қатысу дәрежесі. Өкімет ұғымы жеке тұлғалардың және *Әлеуметтік топтардың* тілдік немесе басқадай да қайнаркөздерге қарым-қатысы бірдей емес дегенді білдіреді; қоғам мүшелерінің тілдік мінез-құлқын бақылауға қабілетті, сондай-ақ тілдік құралдарды, *Тіл-жарыспаларды* өздеріне қолайлы, жан-жақты ыңғайда іріктеуге мүмкіндігі бар адамдар өкіметке ие. 2. *Коммуникация* теорияларында, *Сөйлеу актісі теориясында* өкімет *Сөйлеушінің – Тыңдаушының* басымдылығына (микродеңгей), сондай-ақ әлеуметтік топтардың қарым-қатысына

проводилась Р. казахских имен (изменения фамилий, введение отчеств), планомерно осуществлялось *Планирование усвоения (русского) языка* и *Планирование распространения (русского) языка* и мн.др. (см. *Вернакулизация*, *Вестернизация*, *Языковая политика*, *Языковая ситуация*, *Языковое планирование*).

Самоидентификация (*само- + identicare* отождествлять + *-фикация*) англ. *self-identification* – осуществление личностью собственной социальной, политико-правовой, этнической, языковой и др. *Идентификации*. Различают социальную (общественную, универсальную) С. (*Я – казахстанец*. *Я – профессор*) и индивидуальную (уникальную) С. (*Я – молодец!*) (см. *Этническая идентичность*, *Языковая идентичность*).

Власть англ. *power* – 1. В социолингвистике В. – степень участия общественных, административных структур и институтов в принятии и распространении социально-важных решений по *Языковому планированию*. Понятие В. основано на том, что разные индивиды и *Социальные группы* имеют неодинаковый доступ к языковым и иным ресурсам: большей В. обладают те, кто имеет доступ к более широкому или наиболее выгодному набору языков и *Вариантов языка* и способны контролировать *Языковую практику* членов общества. 2. В теориях *Коммуникации*, *Теории речевых актов* В. связана с доминированием *Говорящего – Слушающего* при общении (микроуровень), а также с отношениями социальных групп и их влиянием на использование языка (макроуровень). 3. В *Критическом дискурсном анализе* В.

және олардың тілді пайдалануға ықпалына (макродеңгей) байланысты қарастырылады. 3. *Сыни дискурстық талдауда* өкімет – *Дискурстағы* қарым-қатынастарды жүзеге асыру мүддесінде байқалатын тілдік қабілет (қара. *Идеология, Тіл идеологиясы, Тіл саясаты*).

Өлі тіл ағыл. *dead language* – Тілді пайдаланушылардың (халық, ұлт және т.б.) жоғалуы салдарынан немесе *Тілдің ауысуы* себепті қолданыстан шыққан, сондай-ақ жазба ескерткіштер арқылы ғана белгілі тілдің шартты атауы. Өлі тіл ғылым немесе дін тілі ретінде ғана (латын тілі, санскрит) қолданыста сақтала алады. Сирек ұшырасатын жағдай – өлі тілдің қоғамдық топтардың (айрықша абыздар тобының табынушы тілі ролінде) тілі және *Әдеби тіл* (санскрит, латын тілі, көне славян тілі) ретінде жарыса, қатар қолданылуы. Мысалы, эфиосемит тілдерінің бірі; Эфиопияның эпиграфиясы мен христиан әдебиетінің тілі гезз (гез, гыыз, эфиоп тілі) 1–2-інші мыңжылдықтарға дейін ауызекі сөйлеу тілі ретінде қолданылды және шіркеудегі монофизизмнің табынушы тілі болып сақталып қалды. Айрықша әлеуметтік алғышарттар туындағанда табынушы өлі тіл ауызша және жазбаша әдеби тілге айналуы мүмкін; бұған мысал ретінде *Ивритті* атауға болады. Өлі тілді зерттеудегі аса маңызды проблема – оның қалпына келтірілуі (реконструкциясы), бұндай жағдайда тілдің айтылу ерекшеліктерін қалпына келтіру айрықша қиындықтар тудырады. Өлі тілді жаңадан шығару үшін жазулардың (жазылған мәтіндердің) әралуан тәсілдерін салыстыру, қазіргі қолданыстағы тілдермен салғастырмалы түрде

связывается с языковыми способами реализации отношений в *Дискурсе* (см. *Идеология, Языковая идеология, Языковая политика*).

Мертвый язык англ. *dead language* – условное название для *Языка*, вышедшего из употребления в результате исчезновения его носителей или *Смены языка*, а также для языка, известного только по письменным памятникам или записям. М.я. могут сохраняться в живом употреблении в качестве языка науки или религии (латинский язык, санскрит). Более редкий случай – одновременное использование М.я. как сословного (кастового жреческого в его культовой роли) и *Литературного языка* (санскрит, латинский язык, старославянский язык). Например, гезз (гез, гыыз, эфиопский язык) – один из эфиосемитских языков, язык эпиграфии и христианской литературы Эфиопии, использовался в качестве разговорного до 1–2-го тысячелетия и сохранился лишь как культовый язык монофизизма в церкви. В исключительных социальных условиях возможно превращение М.я. культа в литературный письменный и разговорный язык как это произошло с *Ивритом*. Важнейшей проблемой изучения М.я. является его реконструкция, при этом наибольшие затруднения вызывает воссоздание произношения. Восстановление М.я. основывается на сопоставлении различных способов написания, сравнении с живыми родственными языками и других методах. Исчезновение из активного употребления

қарау негізге алынады. Белсенді қолданыстағы тілдердің жоғалуы және олардың өлі тілге айналуы *Жаһандану* үдерісіне, *Өркениеттің*, *Бұқаралық ақпарат құралдарының*, Интернеттің таралуына байланысты қарқынды сипат алды. Ең қарапайым болжамдарға қарағанда ХХІ ғасырда қазіргі қолданыстағы алты миллион тілдің 10% -ы ғана «тірі қалады» (қара. *Әлем тілдері*, *Дін тілі*, *Жоғалу жолындағы тіл*, *Миноритар тіл*, *Тіл қазасы*, *Тілді ығыстыру*, *Тілдің жаңғыруы*).

Өркениет ағыл. *civilization* – 1. Қоғамдық дамудың, нақты қоғам қол жеткізген материалдық және рухани *Мәдениеттің* деңгейі. 2. Қазіргі әлемдік мәдениет.

Өрістік зерттеу ағыл. *field work* – 1. Тар мағынасында – тұрғын орнында *Сауалнама жүргізу* (үйде, сыныпта, өндіріс орнында және т.б.). 2. Кең мағынада – зерттеу нысанын табиғи (жергілікті) жағдайларда зерделеу. Өрістік зерттеу – әлеуметтік лингвистикалық зерттеудің мағызды кезеңі; бұл ретте бастапқы ақпаратты жинау, «тексеруден өткізу» немесе «эмпирикалық тексеруден өткізу» жүзеге асырылады. Өрістік зерттеу *Диалектілерді*, *Жазбасы жоқ тілдерді* зерттеу тактикасына, сондай-ақ *Лингвистикалық географиядағы* деректерді жинау тәжірибесіне сүйенеді (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеулер жоспары*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру*, *Квалитатив тұрғыдан қарау*, *Квантитатив тұрғыдан қарау*, *Этнография*).

языков и превращение их в М.я. значительно интенсифицировалось в связи с *Глобализацией* и распространением *Цивилизации*, *Средств массовой информации*, Интернета. По самым пессимистическим прогнозам считается, что из шести с половиной тысяч существующих в настоящее время языков к концу ХХІ в. уцелеет лишь 10% (см. *Возрождение языка*, *Миноритарный язык*, *Исчезающий язык*, *Смерть языка*, *Вытеснение языка*, *Язык религии*, *Языки мира*).

Цивилизация (от лат. *civilis* гражданский) англ. *civilization* – 1. Уровень общественного развития, материальной и духовной *Культуры*, достигнутый данным обществом. 2. Современная мировая культура.

Полевое исследование англ. *field work* – 1. В узком смысле – *Анкетирование (опрос)* на «месте» (на дому, в классе, на предприятии и т.д.). 2. В широком смысле – изучение объекта исследования в естественных (полевых) условиях. П.и. является важным этапом социолингвистического исследования, во время которого осуществляется сбор первичной информации или «эмпирическое обследование». П.и. в социолингвистике опирается на практику изучения *Диалектов*, *Бесписьменных языков*, а также на опыт сбора данных в *Лингвистической географии* (см. *Квалитативный подход*, *Квантитативный подход*, *Методы социолингвистики*, *Организация социолингвистического исследования*, *Программа социолингвистического исследования*, *Этнография*).

Өткінші тіл ағыл. *interlanguage* – *Аппроксимативті жүйе*, *Өтпелі тіл*, делдал-жүйе, векторлық жүйе, жақындастырушы жүйе, тіл-аралық жүйемен бірдей; бұл – *Ана тілінің* белгілерін *Тіл-мақсаттың* элементтерін (бірақ құрылымы жағынан тәуелсіз) сіңірген тіл жүйесі. Өткінші тілге дербестік (құрылымы тәуелсіз), бірізділік (дамудың бірдей кезеңдері және сабақтастығы), жұпынылық (құрылымдық жағынан алғанда) және *Фоссилдану* тән. Өткінші тіл ана тілінің трансференциясы тіл-мақсаттың қағидаларын, коммуникация стратегиясы мен оқыту стратегиясын ұлғайту нәтижесінде қалыптасады. Өткінші тілді ұдайы ұшырасатын қателер көрсете алады (қара. *Аралас тіл*, *Контрастивтік лингвистика*, *Қателерді талдау*, *Незізгі тіл*).

Өтпелі тіл – *Өткінші тіл*, *Аппроксимативті жүйе* ұғымымен бірдей.

Паралингвистика (ағыл. *paralinguistics* < греч. *para* қасында, жанында + фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *paralinguistics* – *Сөйлеуге* ілесе жүретін және *Коммуникацияның* тиімділігіне ықпал ететін, акустикалық және көзге байқалатын бейвербалды құралдардың (ым, ишара, дене қалыбы және т.б.) жиынтығын қарастыратын лингвистикалық пән (қара. *Паратіл*, *Ым-ишара тілі*).

Паратіл (грек. *para* қасында, жанында) ағыл. *paralanguage* – *Сөйлеуге* ілесе жүретін және тар мағынада алғанда сөйлеу болып саналмайтын құбылыстар және факторлар: дауыстың жоғарылығы, пауза,

Интеръязык (от лат. *inter* между + язык) англ. *interlanguage* – то же, что *Аппроксимативная система*, *Переходный язык*, система-посредник, векторная система, сближающая система, межъязыковая система – языковая система, вобравшая в себя черты *Родного языка* и освоенные элементы *Языка-цели*, но структурно от них независимая. И. обладает автономностью (структурной независимостью), единообразием (одинаковые этапы и последовательность развития), бедностью (в структурном отношении) и *Фоссилизацией*. Формирование И. происходит в результате трансференции родного языка и обобщения (генерализации) правил языка-цели, стратегии коммуникации и стратегии обучения. Сигналом И. служат систематические ошибки (см. *Анализ ошибок*, *Базовый язык*, *Контрастивная лингвистика*, *Смешанный язык*).

Переходный язык – то же, что *Интеръязык*, *Аппроксимативная система*.

Паралингвистика (от англ. *paralinguistics* < греч. *para* возле, около + *lingua* язык) англ. *paralinguistics* – лингвистическая дисциплина, изучающая совокупность акустических и визуальных невербальных средств (жесты, мимика, поза и т.п.), сопровождающих *Речь* и влияющих на эффективность *Коммуникации* (см. *Параязык*, *Язык жестов*).

Параязык (от греч. *para* возле, около + язык) англ. *paralanguage* – явления и факторы, сопровождающие *Речь* и не являющиеся собственно речью в узком понимании: громкость, паузы, модуляции голоса, мимика, же-

дауыстың ырғағы, ым, ишара, сөйлеуші мен тыңдаушының өзара көзбен «сөйлесуі». Паратілді *Паралингвистика* зерттейді (қара. *Ым-ишара тілі*).

Парафазия (нем. *Paraphasie* < греч. *para* қасында, жанында + *aphasia* жансыздану) ағыл. *paraphasia* – *Сөйлеудің* бұзылу нысандарының бірі: сөзді, буынды, сөз ішіндегі әріптерді, сөйлем ішіндегі сөздерді шатастыру (қара. *Lapsus linguae*).

Патуа (фр. *patois* – сөйленіс) ағыл. *patois* – ауыл-аймақ көлеміндегі жергілікті тілдің ерекшелігі, *Диалект*, облыстық *Жаргон*, сөйлеудің қарапайым мәнері.

Пиджин (бұрмаланған ағыл. *business* іс) ағыл. *pidgin* – *Қосалқы тіл* (аралас тіл, сауда тілі, бодандық, этникааралық тіл); *Тілдік қатынастар* жағдайында тілдердің құрылымы мен лексикасын қарапайымдандыру нәтижесі ретінде табиғи жолмен жасалған. Пиджин фонемалардың қарапайым құрамы және оларды пайдалану ережелерінің де қарапайымдылығы, жеңіл құрылымды морфология, көбіне-көп бір тілдің лексикасын игеру (*Лексификатор*), семантиканы ұлғайтудың әмбебап үдерістері арқылы сипатталады. Пиджин шектеулі коммуникативті қызмет атқарады және бұл тілде сөйлеушілердің ешқайсысы үшін де *Ана тілі* болып есептелмейді. Пиджин – әралуан ұлт, ұлыс өкілдері араласа өмір сүретін ортада этникааралық қарым-қатынас құралы ретінде қолданылады. Оңтүстік-Шығыс Азияда, Океанияда, Африкада 50 шақты пиджин және тілдердің пиджинделген нысаны ұшырасады, аздап

сты, визуальный контакт между говорящим и слушающим. П. изучается *Паралингвистикой* (см. *Язык жестов*).

Парафазия (от нем. *Paraphasie* < греч. *para* возле, около + *aphasia* онемение) англ. *paraphasia* – одна из форм нарушения *Речи*: перепутывание слов, слогов, букв в слове, слов в предложении (см. *Lapsus linguae*).

Патуа (от фр. *patois* говор) англ. *patois* – *Диалект*, *Жаргон*, просторечная манера говорить, провинциальная речь.

Пиджин (искаженное англ. *business* дело) англ. *pidgin* – *Вспомогательный язык* (торговый, гибридный, колониальный, межэтнический язык), образованный естественным путем как результат упрощения структуры и лексики языков в условиях *Языковых контактов*, характеризующийся простотой состава фонем и правил их реализации, слабо выраженной морфологией, построением лексики преимущественно за счет одного языка, универсальными процессами расширения семантики и др., выполняющий ограниченные коммуникативные функции и не являющийся *Родным языком* ни для кого из говорящих на нем. П. используется как средство межэтнического общения в среде смешанного населения. Известно около 50 П. и пиджинизированных форм языков в Юго-Восточной Азии, Океании, Африке, в меньшей мере в Америке. Подавляющее большинство П. образовано на базе английского языка. Наряду с традиционно определяемыми как П.

Америкада да кездеседі. Пиджиндердің басымы көпшілігі ағылшын тілінің негізінде жасалған. Дәстүрлі түрде пиджин деп анықталатындармен қатар *Pidgin-english*, сабир, бичламалар (Океания), ток-писин (Жаңа Гвинея), «полициялық моту» (қазіргі хири-моту) – этникааралық қарым-қатынастың негізгі тілі (Папуа–Жаңа Гвинея). Пиджин қатарына *Трасянка*, *Суржик* қосыла бастады. Қолайлы алғышарттар болған жағдайда пиджин *Креол тілдерге* айнала алады (қара. *Аралас тіл*, *Lingua franca*, *Конвергенция*, *Креолдану*, *Нативтену*, *Тілдердің араласуы*, *Тілдердің конвергентті дамуы*, *Тілдік қатынас*, *Чинук*, *Шапшаң креолдану*).

Плюрализм (фр. *pluralisme* < лат. *pluralis* мол, көп) ағыл. *pluralism* – *Тіл саясатының* бір түрі; ол елді мекендейтін барлық халықтардың *Тілдері* мен *Мәдениеттің* өзіндік, төлтума сипаттарын (*Сәйкестілік*) сақтауға бағытталған. Барлық халықтардың құқықтық бостандықтары қамтамасыз етілген жағдайда, тілдік, мәдени, этникалық және т.б. мәселелер шешілген жағдайда плюрализмге қол жеткізуге болады (қара. *Тіл идеологиясы*, *Тілдік жоспарлау*).

Позитивтілік (лат. *positivus* жағымды, оң) ағыл. *positivism* – философиядағы және *Әдіснамадағы* бағыт; оған сәйкес ақиқатқа негізделген, шынайы білімнің бірегей, сенімді қайнаркөзі тек бастапқы, эмпирикалық зерттеулер (яғни ешбір күмән тудырмайтын, жағымды, фактіге негізделген, ойлау арқылы, метафизикалық түсіндіруден тыс) болып табылады. Позитивтіліктің негізін қалаушы – О. Конт, терминді ұсынушы да осы ғалым. Позитивтіліктің қағидалары: а) бастапқы тәжірибе мен түсінікті

Pidgin-english, сабир, бичламалар (Океания), ток-писин (Новая Гвинея), «полицейский моту» (современный хири-моту – основной язык межэтнического общения, Папуа–Новая Гвинея) и др., к П. стали относить *Трасянку*, *Суржик* и т.п. При благоприятных условиях П. могут преобразовываться в *Креольские языки* (см. *Конвергентное развитие языков*, *Конвергенция*, *Креолизация*, *Lingua franca*, *Нативизация*, *Смешанный язык*, *Смешение языков*, *Стремительная креолизация*, *Чинук*, *Языковые контакты*).

Плюрализм (от фр. *pluralisme* < лат. *pluralis* множественный) англ. *pluralism* – разновидность *Языковой политики*, направленной на сохранение самобытности (*Идентичности*) *Языков* и *Культур* всех народов, населяющих страну. П. достигается при обеспечении правовой свободы всех народов в решении языковых, культурных, этнических и проч. проблем (см. *Языковая идеология*, *Языковое планирование*).

Позитивизм (от лат. *positivus* положительный) англ. *positivism* – направление в философии и *Методологии*, согласно которому единственным достоверным источником истинного, действительного знания могут быть только эмпирические исследования (т.е. несомненные, позитивные, фактические данные, свободные от умозрительных метафизических объяснений). Основоположником П. считается О. Конт, предложивший теорию и сам термин. Постулаты П.: а) разделение эмпирического опыта и утверждений, ко-

ажырату, өйткені олар ақиқатқа сәйкес, жалған, түсініксіз болуы мүмкін (кезкелген абстрактілі немесе бағалауыш түсінік; мыс., *қызыл іңір*); ә) бастапқы бағдарланған ғылым үшін онтологиялық мәселелер мәнді емес; б) нағыз ғылым – эмпирикалық, бастапқы бағдарланған ғылым, ал объективті эмпирикалық ойлау – бірден-бір ғылыми ойлау; в) теориялық қорытындыларды тек эмпирикалық деректердің негізінде ғана жасауға болады. Позитивизмнің қатаң нысаны әлеуметтік ғылымдардың дамуына кері әсер етті, өйткені зерттеуде сандық әдістердің басым болуы ғылымның концептуалды-теориялық дамуына шектеу қойды. 1960–70 жж. постпозитивистік философия пайда болды, мыс., сыни реализм, *Антипозитивизм*; позитивизмнің қазіргі нысаны – *Неопозитивизм* (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Сыпаттылық*).

Полиглот (грек. *polyglottos* көптілді < *poly* көп + *glotta* тіл) ағыл. *polyglot* – *Көптілді адам* ұғымымен бірдей; бірнеше тілді меңгерген адам (қара. *Біртілді адам, Көптілділік, Қостілді адам*).

Полилингвизм (грек. *poly* көп + лат. *lingua* тіл) – *Қостілділікпен* бірдей (қара. *Амбилингвизм, Көптілділік, Семиллингвизм, Тілдік қабілет*).

Постструктурализм (лат. *post* кейін, соңнан, содан соң + фр. *structuralism* < лат. *Struktura* құрылым) ағыл. *post-structuralism* – *Структурализмнен* бастау алатын және оған қарама-қайшылық ретінде қалыптасқан

торые могут быть правдивыми, ложными и бессмысленными (любое абстрактное или оценочное утверждение, напр., *красивый закат*); б) онтологические проблемы не являются значимыми для эмпирически-ориентированной науки; в) настоящая наука – это эмпирически-ориентированная естественная наука, а объективное эмпирическое мышление – единственно научное мышление; г) теоретические обобщения можно делать лишь на основе эмпирических данных. П. в своей жесткой форме оказал негативное влияние на развитие социальных наук, поскольку преобладание качественных методов исследования ограничило ее концептуально-теоретическое развитие. В 1960–70-е гг. появились постпозитивистские философии, например, критический реализм, *Антипозитивизм*, современной формой П. является *Неопозитивизм* (см. *Достоверность социолингвистических данных, Методы социолингвистики, Репрезентативный*).

Полиглот (от греч. *polyglottos* многоязычный < *poly* много + *glotta* язык) англ. *polyglot* – человек, который владеет несколькими языками (см. *Монолингв, Билингв, Многоязычие*).

Полилингвизм (от греч. *poly* много + лат. *lingua* язык) – то же, что *Билингвизм* (см. *Амбилингвизм, Многоязычие, Семиллингвизм, Языковая способность*).

Постструктурализм (от лат. *post* позже, затем, после + фр. *structuralism* < лат. *struktura*) англ. *post-structuralism* – направление, восходящее к *Структурализму* и ставшее его противоположностью: если структурализм

бағыт. Структурализм ашық және тұйық түрде сәйкес келетін және тұрақты құрылымдардың өмір сүретінін танытса, постструктурализм, керісінше, тұрақты емес өзгерістер ұстанымын, тілдегі мағыналарды түсінудің мүмкін еместігі ұстанымын (өйткені тілде мағына тіркелмеген, бекітілмеген), жеке адамдардың ұдайы дамуы және өзгеруі ұстанымын алға шығарады. Постструктурализм, сондай-ақ *Тіл мен Мәдениет* туралы негізгі қағидаларды қайта қарады, өйткені структурализм құрылымда «құрылымның жоқ екендігін» танып-білуге және түсіндіруге қабілетсіз болып шықты. Постструктурализм лингвистикалық *Редукционизм* мен логоорталықтандырудың (бұған сәйкес мәдениет пен ойлау тілдің билігіне және *Әкімет* (билік) тіліне арқа сүйейді) дамуына ықпал етті (қара. *Әдіснама, Неопозитивтілік, Объективтілік, Позитивтілік*).

Пошталық сауалнама жүргізу ағыл. *postal survey* – *Сауалнама жүргізудің* жазбаша түрі, бұған сәйкес *Респонденттер* пошта арқылы алған *Сауалнама* парағын толтыруы қажет. Пошталық сауалнама жүргізу кемшіліктері: бақылау жасау мүмкін болмайды (топпен немесе отбасымен бірге толтыруы мүмкін); сауалнаманы жол-жөнекей толтыруы немесе толық толтырмауы; қате жіберуі; сауалнама парағын көрсетілген мерзімде қайтармауы; қайтарылған сауалнамалар пайыз жағынан төмен болуы және т.б. мүмкін. Пошталық сауалнама жүргізудің артықшылықтары: сауалнама жүргізуді ұйымдастырудың барынша жеңіл жолы; респонденттер *Іріктеу* қағидаларына қатаң сәйкестік бойынша (сайлаушылардың тізімін пайдалануға болады) жүзеге асырылады; са-

имплицитно и эксплицитно предполагает существование идентифицируемых и стабильных структур, то П., напротив, выдвигает принцип изменения, а не стабильности, принцип недоступности понимания значения в языке (т.к. оно не является в языке фиксированным), принцип постоянного развития и изменения индивидов. П. подверг пересмотру также основные положения о *Языке* и *Культуре*, поскольку структурализм оказался неспособным осмыслить и объяснить «неструктурность» в структуре, способствовал развитию лингвистического *Редукционизма* и логоцентризма (согласно которому за культурой и мышлением стоит власть языка и язык *Власти*) (см. *Методология, Неопозитивизм, Объективизм, Позитивизм*).

Почтовое анкетирование (от фр. *enquête*) англ. *postal survey* – разновидность письменного *Анкетирования*, письменного *Опроса*, состоящая в заполнении респондентами *Анкет*, полученных по почте. Недостатки П.а.: отсутствие контроля за заполнением анкеты (возможно групповое/ семейное заполнение анкеты); формальное/ неполное заполнение анкеты; ошибки; невыполнение сроков возврата анкет; низкий процент возврата анкет и др. Преимущества П.а.: достаточно легкая организация анкетирования; отбор респондентов осуществляется в строгом соответствии с правилами *Выборки* (можно использовать списки избирателей); не требуется специальная подготовка *Анкетеров*; стоимость П.я. сводится к тиражированию анкеты и почтовым

уалнама жүргізушілерді арнаулы даярлықтан өткізу қажет емес; пошталық сауалнама жүргізудің құны сауалнама парақтарын көбейту құнымен салыстырғанда пошта шығындарының көлемінде ғана; жедел өткізіледі; сауалнаманы қайтаруға ынталандыру мүмкіндігі бар (респондентпен бірнеше мәрте дербес сөйлесу, сауалнама жүргізілетіні және оған қатысуға шақыру туралы алдын ала хабарлау; сауалнама тақырыбының өзектілігіне иландыру; сауалнаманы қайтару қажеттілігі туралы жазбаша және телефон арқылы қайыра еске салу; сауалнама парағын қайтарудың жоғары пайыз көрсетуін қамтамасыз етуге тиімді ашықхаттар, алғысхаттар жіберу); сондай-ақ сауалнама жүргізудің рет-тәртібі мен техникалық жақтарын (сауалнама парағын графикалық ресімдеу, сауалнаманың логикасы, тілі мен стилі) жетілдіруге мүмкіндіктер бар (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Байқаушы парадоксы, Дербес сауалнама жүргізу, Информант, Макроәлеуметтік лингвистика, Микроәлеуметтік лингвистика, Сенімділік, Сұхбат, Сыпаттылық, Топтық сауалнама жүргізу, Эксперимент, Эксперименталды әлеуметтік лингвистика*).

Прагматика (грек. *pragmatos* іс-әрекет) ағыл. *pragmatics* – тілді қолданыс // жұмсалым кезінде (Л. Витгенштейн, Ч. Пирс, Ч. Моррис), яғни нақты тілдік жағдаяттағы тілдің қызметін, түсіндірілуін және ықпал етуін зерттейтін *Тіл білімі* саласы. Прагматика семантика сияқты сөз мағынасын зерделейді, алайда праг-

расходам; оперативность; возможность стимулирования возврата анкет (неоднократное персональное обращение к респонденту, предварительное извещение об анкетировании и приглашение к его участию, убеждение в актуальности темы анкетирования, повторные письменные и телефонные напоминания о необходимости возврата анкеты, благодарственные открытки/календари и т.п., что обеспечивает достаточно высокий процент возврата анкет); возможности совершенствования процедуры технической стороны анкетирования (графического оформления анкет, логики, языка, стиля анкет и пр.) и др. (см. *Групповое анкетирование, Достоверность социолингвистических данных, Индивидуальное анкетирование, Интервью, Информант, Макросоциолингвистика, Методы социолингвистики, Микросоциолингвистика, Надежность, Организация социолингвистического исследования, Парадокс наблюдателя, Репрезентативный, Эксперимент, Экспериментальная социолингвистика*).

Прагматика (от греч. *pragmatos* действие) англ. *pragmatics* – раздел *Языкознания*, изучающий язык в его употреблении/функционировании (Л. Витгенштейн, Ч. Пирс, Ч. Моррис), т.е. производство, интерпретацию и воздействие языка в конкретной речевой ситуации. П., как и семантика, изучает языковое значение, однако основным для

матика үшін ең бастысы – *Сөйлеушінің/Тыңдаушының* сөйленістің айқын және жабырын мүдделері, сөйлеу тактикасы, тілдік мінез-құлықтың типтері, пресуппозиция тұрғысынан және т.б. мағынаны түсінуі (қара. *Коммуникативтік құзырет, Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасы, Сөйлеу, Сөйлеу актісі*).

Практика (грек. *prakticos* іс-әрекетті, белсенді) ағыл. *practice* – *Сыни дискурстық талдауда* тілді әлеуметтік құрылымның жаңғыртылған түрі ретінде пайдалану; орта топ өкілдерінің тілдік практикасы әлеуметтік жағынан ыңғайлы деп саналады, бұл өз кезегінде осы әлеуметтік топтың қоғамдағы орнының басым болуына ықпал етеді (қара. *Өкімет, Сауаттылық*).

Примордиалдық (лат. *primordium* бастауы, пайда болуы) – *Сәйкестілікті* нақтылық, анықталғандық деп тану арқылы зерттеу; бұл ретте әрбір адам нақты, өзгермейтін топтарға, санаттарға (адамнан және қоғамнан тыс, объективті өмір сүретін) қатысты болады. Примордиалдыққа сәйкес адам дүниеге келмей жатып-ақ нақты *Этникалық топқа*, дінге, *Тілге*, әлеуметтік нормаға тиесілі. Примордиалдықтың дәйексіздігі сәйкестілікті зерттеудің тың бағыттарының (*Инструменталдық және Конструктивтілік*) пайда болуына жол ашады (қара. *Діни сәйкестілік, Тілдік сәйкестілік, Этникалық сәйкестілік*).

Пуризм (лат. *purus* – таза) ағыл. *purism* – *Тілді* кезкелген өзге тілдің әсерінен тазарту және қорғау (кейде тіпті тілде *Интернационалды лексиканың* жасалу

П. является интерпретация значения *Говорящим/Слушающим* с точки зрения явных и скрытых целей высказывания, речевой тактики и типов речевого поведения, пресуппозиций и проч. (см. *Коммуникативная компетенция, Социолингвистика общения, Речевой акт, Речь*).

Практика (от греч. *prakticos* іс-деятельный, активный) англ. *practice* – в *Критическом дискурсном анализе* использование языка как воспроизведения социальных структур, напр., языковая П. представителей среднего класса считается социально более приемлемой, что способствует, в свою очередь, доминированию этой социальной группы в обществе (см. *Власть, Грамотность*).

Примордиализм (от лат. *primordium* начало, происхождение) – подход к изучению *Идентичности* как чего-то данного, фиксированного, когда каждый человек может быть отнесен к конкретным, неизменяемым группам, категориям, которые существуют объективно, вне человека и общества. Согласно П., человек рождается уже принадлежащим к определенной *Этнической группе*, религии, *Языку*, социальным нормам. Несостоятельность П. привела к появлению иных подходов к изучению идентичности: *Инструментализма* и *Конструктивизма* (см. *Религиозная идентичность, Этническая идентичность, Языковая идентичность*).

Пуризм (от лат. *purus* чистый) англ. *purism* – стремление очистить и оградить *Язык* от любого иноязычного влияния (иногда вопреки процессам образования в языке *Интернаци-*

үдерістеріне қарамастан); сондай-ақ нормаға түспеген тілдік элементтерден тілді тазарту, қорғау да пуризм болып саналады. Пуризмнің жағымды (табиғи ұлттық мәдениет пен тілдің дамуына қамқорлық, ана тілінің байлығын, оның сөзжасамдық қорын сарқа пайдалануға ұмтылыс) және жағымсыз (пуризмді қолдаушылардың сыңаржақтылығы, тарихи дамуды, қарқынды *Тілдің дамуын түсінбеуі*) жақтары бар. Қоғам дамуындағы маңызды өзгерістерге байланысты тіл құрылымында да елеулі және шапшаң түрде сонылықтар, жаңалықтар туындай бастаған кезеңдерде пуризм көрініс береді (қара. *Варваризм, Вульгаризм, Диалект, Инвектива, Кірме, Қарапайым тіл, Неологизм, Обсцен (тыйым) лексика*).

Pidgin-English (бұрмаланған ағыл. *business* іс + *English* ағылшын тілі) – Шығыс порттарында (Жапония, Калифорния, Оңтүстіктегі теңіздер, Гонконг) қолданылатын, *Пиджин* тілдердің, *Аралас тілдердің* бірі. Пиджин-инглиш сөздік қоры жағынан ағылшын тілі, грамматикасы жағынан қытай тілі болып табылады (қара. *Қосалқы тіл II, Лексификатор, Пиджин, Тілдердің араласуы, Тілдік қатынас*).

Редукцишлдік (лат. *reductio* қайта оралу, оңайлату, жеңілдету) ағыл. *reductionism* – *Әлеуметтік лингвистикадағы* әдіснамалық тұжырымдама; бұған сәйкес жоғарғы нысандарды (*Тіл жүйесі*) төменгі нысандарға (тіл жүйесінің құбылыстарына, элементтеріне және т.б.) тән заңдылықтар негізінде түсіндіруге болады (қара. *Әдіснама, Әлеуметтік*

ональной лексики), а также от ненормированных языковых элементов. П. имеет как положительные (забота о развитии самобытной национальной культуры и языка, обращение к богатствам родного языка и его словообразовательным ресурсам), так и отрицательные (субъективность последователей П., неисторичность, непонимание поступательного *Развития языка*) моменты и др. П. чаще всего появляется в периоды значительных и быстрых изменений в языке, связанных с важными преобразованиями в обществе (см. *Варваризм, Вульгаризм, Диалект, Заимствование, Инвектива, Неологизм, Обсценная лексика, Просторечие*).

Pidgin-English (искаженное англ. *business* дело + *English* английский язык) – один из языков *Пиджин, Смешанных языков*, употребляемый в портах Востока (Японии, Калифорнии, южные моря, Гонконг). П.-и. является английским по словарю и китайским по своей грамматике (см. *Вспомогательный язык, Лексификатор, Пиджин, Языковые контакты, Смешение языков*).

Редукционизм (от лат. *reductio* возвращение, упрощение, облегчение) англ. *reductionism* – методологическая концепция в *Социолингвистике*, согласно которой высшие формы (система *Языка*) могут быть объяснены на основе закономерностей, присущих низшим формам (явлениям, элементам системы языка и т.п.) (см. *Методология, Методы*

лингвистика әдістері, Постструктурализм, Структурализм).

Реинтерпретация (лат. *re-* қайталау мағынасындағы қосымша + *interpretatio* делдалдық) ағыл. *reinterpretation* – қайыра ұғындыру; Әлеуметтік лингвистика әдістерінің бірі; бұрын зерттелген, талданған материалды қайтадан, екінші рет түсіндіру, дәйектеу. Бір мемлекеттің әртүрлі кезеңінде жүргізілген Халық санағының мәліметтері бірнеше мәрте реинтерпретацияны қажет етеді; мыс., «Әлемнің жазба тілдері: Ресей Федерациясы тілдері» халықаралық әлеуметтік лингвистикалық энциклопедия үшін 1989 ж. халық санағының мәліметтерін өңдеу барысында Б. Сильвер жүргізген санақ деректерін өңдеудің жетілдірілген нұсқасы пайдаланылды (қара. *Әдіснама, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Интерпретация*).

Репатриант (лат. *re-* қайталау мағынадағы қосымша + *patria* отан, туған ел) ағыл. *repatriate* – Отанына қайтып оралған адам. Қазақстанда репатриант орнына *Оралман* термині пайдаланылады (қара. *Мигрант, Миграция, Репатриация, Эмиграция*).

Репатриация (лат. *re-* қайталау, қарама-қарсы кимыл + *patria* атамекен, отан) англ. *repatriation* – әрқилы себептердің, жағдайлардың ықпалынан өзге мемлекеттердің аумағында тұрған адамдардың ата тегі шыққан, ата-бабалары бұрын тұрған елге қайта оралуы. Репатриация халықаралық келісімшарттар арқылы жүзеге асырылады

социоллингвистика, Постструктурализм, Структурализм).

Реинтерпретация (от лат. *re-* приставка со значением повторять, возобновлять + лат. *interpretatio* посредничество) англ. *reinterpretation* – один из *Методов социоллингвистики*; повторное (вторичное) истолкование, разъяснение исследованного ранее материала. Неоднократной Р. могут подвергаться данные *Переписей населения*, проводившихся в разные этапы жизни одного государства, напр., при обработке данных Всесоюзной переписи населения 1989 г. для международной социоллингвистической энциклопедии «Письменные языки мира: Языки Российской Федерации» использовался модифицированный вариант обработки данных переписей Б. Сильвера (см. *Интерпретация, Методология, Организация социоллингвистического исследования*).

Репатриант (от лат. *re-* приставка, обозначающая повторение действия, противоположное действие + *patria* родина, отечество) англ. *repatriate* – лицо, возвращающееся (вернувшееся) на родину. В Казахстане казахи-Р. получили название *Оралманов* (см. *Мигрант, Миграция, Репатриация, Эмиграция*).

Репатриация (от лат. *re-* приставка, обозначающая повторение действия, противоположное действие + *patria* родина, отечество) англ. *repatriation* – возвращение в страну постоянного проживания/происхождения лиц, оказавшихся в силу различных обстоятельств на территории других государств. Обычно Р. осуществляется на основе между-

(қара. *Миграция, Оралман, Репатриант, Эмиграция*).

Реплика (фр. *replique* < *repliquer* жауап беру, қарсы болу) ағыл. *turn* – әңгімелесу бірлігі. Реплика вербалды және бейвербалды (*Үндемеу, көзқарас, қолдың қозғалысы және т.б.*) болуы мүмкін. Кейбір репликалар бірнеше *Сөйлеуші (Дуэт)* арқылы жасалады. *Сөйлеу актісі* шеңберіндегі сөйленістің барлығы бірдей толыққанды кезекті реплика ретінде бағаланбайды; кейбір репликалар басқа репликаны қолдау қызметін атқарады (одағай, қайталау, бас изеу сияқты бейвербалды іс-әрекет). Реплика сөйлеушінің басқа әңгімесінің немесе монологының бөлігі болуы мүмкін, сұхбаттасушыға арналмауы да мүмкін (мыс., қарсы болуға түсініктеме және т.б.) (қара. *Әңгіме талдау, Кезектілік (әңгімелесуде), Кілт, Сөйлеу актілері теориясы, Сөйлеу іс-әрекеті, Сценарий, SPEAKING, Фрейм, Футинг, Біқиам жауап*).

Ресми тіл ағыл. *official language* – нақты бір аумаққа таралған және тиісінше құқықтық (заңнамалық) мәртебеге ие, ауқымды қоғамдық функция атқаратын тіл; ұғымның көлемі жағынан *Мемлекеттік тіл* ұғымымен теңбе-тең; алайда құқықтық жағдайы бойынша бірқатар елдерде ресми тілдің мемлекеттік тілден айырма белгілері бар. Мыс., ағылшын және француз тілдері Канаданың ресми тілдері болып табылады, олар Канаданың Парламентінде, Үкіметтік мекемелерінде қолданылуы жағынан бірдей мәртебеге, тең құқыққа және артықшылықтарға ие. Қазақстанда орыс тіліне ресми тіл мәртебесі формалды түрде берілмеген; алайда 1997 ж. 11 шілдеде

народных договоров (см. *Миграция, Оралман, Репатриант, Эмиграция*).

Реплика (от фр. *replique* < *repliquer* отвечать, возражать) англ. *turn* – единица разговора. Р. может быть вербальной и невербальной (*Молчание, взгляд, движение рукой и т.п.*). Некоторые Р. создаются несколькими *Говорящими (Дуэт)*. Не все высказывания в пределах *Речевого акта* анализируются как полноценные очередные Р., некоторые из них выполняют функцию поддержки других Р. (междометия, повторы, невербальные действия, напр., кивок головой). Р. могут быть частью иного разговора или монолога говорящего, могут не предназначаться собеседнику (напр., комментарии возражения и т.п.) (см. *Анализ разговора, Ключ, Минимальный ответ, Речевая деятельность, Очередность (в разговоре), Сценарий, SPEAKING, Теория речевых актов, Фрейм, Футинг*).

Официальный язык (от лат. *officialis* должностной) англ. *official language* – язык максимальной общественной функции, распространённый на определенной территории и имеющий соответствующий правовой (юридический) статус; по объёму понятия то же, что и *Государственный язык*, однако по правовому положению в некоторых странах отличается от него. Напр., английский и французский языки являются О.я. Канады и обладают одинаковым статусом, равными правами и привилегиями в отношении использования их в парламенте и правительственных учреждениях Канады. Русскому языку в Казахстане формально статус О.я. не придан, однако в статье 5 Закона «О язы-

бекітілген «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» заңның 8-інші бабында былай деп көрсетілген: «Мемлекеттік тіл Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, ұйымдарының және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жұмыс және іс қағаздарын жүргізу тілі болып табылады, орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады». Қазақстанда іс-қағаздарын жүргізу мемлекеттік қазақ тілде, сондай-ақ орыс тілінде жүзеге асырылады; тілдік белгілері бойынша азаматтардың құқықтарын бұзуға жол берілмейді; оқу орындарында екі тіл де міндетті оқу пәндері болып саналады және білім туралы құжатқа жазылатын пәндер тізбесіне енеді (қара. *Қазақстандағы тілдік жағдаят, Тіл қызметі, Тіл мәртебесі, Тілдік жағдаят, Тілдік заңнама*).

Респондент (ағыл. *respondent* < лат. *respondens* жауап беруші) ағыл. *respondent* – *Сауаланаманың, Сұхбаттың* сұрақтарына жауап беретін (сынақтан өтетін) адам. (қара. *Басты жиынтық, Информант, Сауалнамашы, Сұхбат жүргізуші, Іріктеу*).

Реципиент (лат. *recipientis* қабылдаушы) ағыл. *recipient* – қабылдаушы; хабарламаны немесе ақпаратты қабылдап алатын адам; *Тыңдаушы, оқитын адам; Адресат* (қара. *Адресант, Коммуникант, Коммуникация*).

Сабир (лат. *sapere* – түсіну) ағыл. *Sabir* – *Лингва франкадан* бастау алатын және крест жорығы дәуірінде пайда болған *Қосалқы тіл*. Сабирдің сөздік қорында испан, грек, түрік, араб тілдерінен енген сөздер өте көп, бұл жайт сабирдің қолданылу аясының

қах в Республике Казахстан» от 11 июля 1997 г. № 151-1 отмечается, что «в государственных организациях и органах местного самоуправления наравне с казахским официально употребляется русский язык». В Казахстане ведение документации обеспечивается на государственном казахском языке, а также русском языке; не допускается ущемление прав граждан по языковому признаку; в учебных заведениях оба языка являются обязательными учебными предметами и входят в перечень дисциплин, включаемых в документ об образовании (см. *Статус языка, Функции языка, Языковое законодательство, Языковая ситуация, Языковая ситуация в Казахстане*).

Респондент (от англ. *respondent* < лат. *respondens* отвечающий) англ. *respondent* – испытуемый, лицо, отвечающее на вопросы *Анкеты, Интервью* (см. *Анкеты, Выборка, Генеральная совокупность, Интервьюер, Информант*).

Реципиент (от лат. *recipientis* принимающий) англ. *recipient* – лицо, принимающее сообщение или информацию; *Слушающий; читающий; Адресат* (см. *Адресант, Коммуникант, Коммуникация*).

Сабир (от лат. *sapere* понимать) англ. *Sabir* – *Вспомогательный язык, восходящий к Лингва франка* и возникший в эпоху крестовых походов. В лексиконе С. содержится множество слов из испанского, греческого, турецкого, арабского языков, что способствовало

кеңеюіне ықпал жасады (қара. *Дәнекер тіл, Креол тілдер, Креолдану, Лексификатор, Lingua franca, Пиджин*).

Салғастырмалы лингвистика (фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *contrastive-comparative linguistics* – салғастырмалы-типологиялық тіл білімі; генетикалық байланыстарына және типологиялық құрылымына қарамастан негізінен екі тілді немесе бірнеше тілдерді олардың өзіндік сипаттарын немесе жүйелік тұтастығын анықтау мақсатында салғастыратын лингвистикалық бағыт. Салғастырмалы лингвистика өзінің мақсаттары бойынша лингвистикалық типологияға жуықтайды. Салғастырмалы лингвистика үшін жекелеген құбылыстар, құбылыстар жиынтығы, үлгілер және *Til типтері* арасындағы құрылымдық теңбе-тендікті немесе құрылымдық айырмашылықты белгілеу бірдей дәрежеде маңызды. Қазақстанда салғастырмалы лингвистика бойынша қазақ және орыс тілдерінің құрылымдық-типологиялық ерекшеліктерін сипаттайтын еңбектер бар (Ахметжанова З.Қ., Жаналина Л.Қ., Исабеков С.Е., Исенғалиева В.А., Сәйкиев Х.М., Сүлейменова Э.Д., Хасанов Б.Х және т.б.) (қара. *Контрастивтік лингвистика, Тілдік әулет*).

Сана ағыл. *conscience* – адамның қоршаған кеңістікте, уақыт көлемінде, өзін жеке тұлға ретінде тануына мүмкіндік беретін техникалық үдерістердің және мінез-құлықтың тәжірибесін, тұтастығын, әралуандығын қамтамасыз ететін жиынтықты білдіретін, ақиқат шындықты бейнелеудің ең жоғарғы нысаны. Сана – ойлау, пайымдау

расширению сферы его использования (см. *Креолизация, Креольские языки, Лексификатор, Lingua franca, Пиджин, Язык-посредник*).

Сопоставительная лингвистика (от фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) англ. *contrastive-comparative linguistics* – сопоставительно-типологическое языкознание; лингвистическое направление, сопоставляющее два (в основном) и более языков независимо от их генетических связей и типологической структуры для выявления специфичности, или системной идиоматичности. С.л. сближается по своим целям с лингвистической типологией, для С.л. одинаково важно установление структурного тождества и структурного различия между отдельными явлениями, группами явлений, моделями или *Тупами языков*. С.л. в Казахстане представлена трудами ученых, описывающих структурно-типологические особенности казахского и русского языков (Ахметжанова З.К., Жаналина Л.К., Исабеков С.Е., Исаев М.К., Исенғалиева В.А., Сайкиев Х.М., Сулейменова Э.Д., Хасанов Б.Х. и мн.др.) (см. *Контрастивная лингвистика, Семья языков*).

Сознание англ. *conscience* – высшая форма отражения реальной действительности, представляющая собой совокупность психических процессов, позволяющих человеку ориентироваться в окружающем пространстве, времени, собственной личности и обеспечивающая преемственность опыта, единства и многообразия поведения. С. – есть

және ақиқат шындыққа өз қарым-қатысын айқындау қабілеті (қара. *Сәйкестілік, Сана-сезім, Тілдік сана, Тілдік сана-сезім, Тілдік сәйкестілік, Этникалық сана-сезім*).

Сана-сезім ағыл. *self-consciousness* – тілге, зияткерлікке, дене шымырлығына, жеке басына тән ерекшеліктерді, әлеуметтік-этникалық және кәсіби қатыстылығын, қоғамдық қарым-қатынастардағы орнын, *Менталитетін*, мақсат-мүдделерін, адамгершілік бет-бейнесін, мінез-құлық уәжін және т.б. жеке адамның өзінің сезінуі және бағалауы. Топтардың, қауымдастықтардың, әралуан қабаттардың сенім-санасы туралы да айтылады (қара. *Сәйкестілік, Этникалық сана-сезім, Этникалық сәйкестілік, Тілдік сана, Тілдік сана-сезім, Тілдік сәйкестілік*).

Санақ таксономия әдісі (грек. *taxis* ретімен орналасу + *nomos* заң) – *Әлеуметтік лингвистика әдістерінің* бірі; бұның мәнісі – жалпы белгілері (ұқсастығы, туыстастығы және т.б.) біріктірілетін *Таксондарды* – топтарды, типтерді бөлу. Санақ таксономия әдісі мыс., *Тіл меңгеру деңгейіне* қарай *Информанттардың* немесе *Бірінші тілді*, яки *Екінші тілді* пайдалану қарқындылығы бойынша *Қостілді адамдардың* әралуан топтарын (таксондарды) ажыратуда игеріледі (қара. *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Таксономия*).

Саналы іріктеу ағыл. *non-random sampling, non-probability sampling* – таңдау нысаналы түрде де, стихиялы түрде де жүзеге асырылатын *Іріктеу* түрі. Осыған байланысты саналы іріктеудің екі түрі ажыратылады:

способность мыслить, рассуждать и определять свое отношение к действительности (см. *Идентичность, Самосознание, Этническое самосознание, Языковая идентичность, Языковое самосознание, Языковое сознание*).

Самосознание англ. *self-consciousness* – осознание и оценка индивидом своей языковой, физической, интеллектуальной, личностной специфики, социально-этнической и профессиональной принадлежности, своего места в общественных отношениях, *Менталитета*, целей, интересов, нравственного облика, мотивов поведения и др. Можно говорить о С. класса, группы, слоя, *Общностей* и др. (см. *Идентичность, Этническая идентичность, Этническое самосознание, Языковая идентичность, Языковое самосознание, Языковое сознание*).

Метод численной таксономии (от греч. *taxis* расположение по порядку + *nomos* закон) – один из *Методов социолингвистики*, заключающийся в выделении *Таксонов* – групп, типов, классов, объединяемых на основе общего признака (сходства, родства и пр.). М.ч.т. используется, напр., при выделении различных групп (таксонов) *Информантов по Уровню владения языком*, или по интенсивности использования *Билингвами Первого языка* или *Второго языка* и проч. (см. *Организация социолингвистического исследования, Таксономия*).

Неслучайная выборка англ. *non-random sampling, non-probability sampling* – вид *Выборки*, при которой отбор осуществляется как целенаправленно, так и стихийно. Поэтому различают две разновидности Н.в.:

нысаналы түрде саналы іріктеу (мақсатты, қалауы бойынша таңдау) және стихиялы түрде саналы іріктеу. Алғашқысы алдын ала нақтыланған, айқындалған ұстаным бойынша, тілдік бірліктерді таңдау (мыс., біртүпес өкілдерді таңдап алу; бұл біртүпес өкілдер әдісі деп аталады) «қарлы түйіншек» әдісі, нысаналары үлес арқылы таңдау (*Үлестік іріктеу*) арқылы сипатталады. Егер *Басты жиынтық* біртүпес бірліктерді, біртүпес жағдаяттарды бөліп көрсетуге мүмкіндік жасаса, онда саналы іріктеу осындай біртүпес өкілдерден тұрады. Сондықтан біртүпес өкілдерді таңдап алуға негізделген саналы іріктеу *Сыпаттылық* зерттеуді қамтамасыз ете алады, бірақ бұл ретте біртүпес өкілдерді таңдау дәйекті негізде жүзеге асырылуы тиіс. «Қарлы түйіншек» әдісі басты жиынтықтың шекарасын белгілеу мүмкін болмаған ретте тиімділік танытады; оның ерекшелігі – саналы іріктеуді респонденттердің өздері (бірінші респонденттерді есептегенде) қалыптастырады, олар іріктеудің қатарына өздерінің таныстарын, туыстарын, әріптестерін және т.б. қосады. Стихиялы түрде саналы іріктеу еркін жүргізіледі, ол белгілі бір дәрежеде зерттеушіге тәуелді болады. Мыс., *Бұқаралық ақпарат құралдарының* көмегі арқылы кездейсоқ ұшырасқан адаммен, сатып алушылармен, жолаушылармен және т.б. сауалнама жүргізу (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Жүйелі іріктеу, Интроспекция, Кездейсоқ іріктеу, Көпсатылы іріктеу, Стратталған іріктеу, Ұялы іріктеу, Үлестік іріктеу*).

целенаправленная (целевая, выбор по усмотрению) и стихийная. Целенаправленная разновидность Н.в. характеризуется: выбором единиц или групп единиц по какому-либо заранее определенному принципу, напр., выбор типичных объектов (метод типичных представителей), метод «снежного кома», выбор объектов по квоте (*Квотная выборка*). Если *Генеральная совокупность* позволяет выделить типичные единицы, типичные случаи и т.п., то Н.в. состоит именно из таких типичных представителей. Поэтому Н.в., основанная на отборе типичных представителей, может обеспечить *Репрезентативные* исследования только в случае, если отбор типичных представителей осуществлен обоснованно. Метод «снежного кома» хорошо зарекомендовал себя в случаях, когда генеральная совокупность имеет трудно очерчиваемые границы, его особенность заключается в том, что Н.в. формируется самими респондентами (за исключением первых респондентов), которые включают в выборку своих знакомых, родственников, коллег и т.п. Стихийная разновидность Н.в. формируется произвольно и в известной степени независимо от исследователя, напр., *Опрос с помощью Средств массовой информации*, анкетирование первого встречного, опросы покупателей, пассажиров и т.п. (см. *Гнездовая выборка, Интроспекция, Методы социолингвистики, Многоступенчатая выборка, Организация социолингвистического исследования, Программа социолингвистического исследования, Систематическая выборка, Случайная выборка, Стратифицированная выборка*).

Сауалнама ағыл. *questionnaire* – Сауалнама жүргізудің негізгі құралы, сауалнама парағы, зерттеудің бағдарламалық мақсаттарына байланысты сұрақтардың құрылымды-жүйелі түрдегі жинағы. Сауалнама бірнеше бөлімнен тұрады: кіріспеде сауалдарды берудің мақсаттары мен міндеттері түсіндіріледі; сауалнама жүргізетін ұйымның атауы көрсетіледі; сауалнаманың құпиялылық дәрежесі нақтыланады. Негізгі бөлімде зерттеудің мақсат-міндеттерінен туындайтын Сауалнама сұрақтары топтастырылады. Паспорттау бөлімінде Респонденттің әлеуметтік-демографиялық және өзге де сипаттамалары беріледі. Сауалнама – Әлеуметтік лингвистиканың сан алуан мәселелеріне қатысты зерттеулер (соның ішінде Сұхбат) жүргізудегі ең маңызды, әрі қажетті құрал (қара. Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеу жоспары, Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы, Информант, Сыпаттылық, Эксперимент).

Сауалнама жүргізу ағыл. *questionnaire survey* – жазбаша Сұрастырымның негізгі түрлерінің бірі, Сауалнама толтыру арқылы Респондентпен қарым-қатынас кезінде жүзеге асырылады. Сауалнама жүргізудің кемшілігі бар, өйткені ол көбіне-көп шынайы Тілдік практиканы емес, керісінше жеке адамның өзінің тілдік мінез-құлқы туралы өз көзқарасын, өзіне-өзі есеп беруін қамтиды; сондықтан сауалнама жүргізуді әлеуметтік лингвистикаға қатысты бастапқы ақпарат жинаудың өзге де (ең алдымен Тестілеу, Сұхбат алу және т.б.) байланыстыру қажет. Сауалнама жүргізу Микроәлеуметтік қо-

Анкета (от фр. *enquete*) англ. *questionnaire* – опросный лист, вопросник, основной инструментарий *Опроса, Анкетирования*; структурно организованный набор вопросов, каждый из которых связан с программными и процедурными задачами исследования. А. состоит из вводной части (обращение к Респонденту с пояснением целей и задач опроса; указание организации, проводящей опрос; уточнение степени анонимности опроса и т.п.), основной части (*Вопросы анкеты*, вытекающие из целей и задач исследования) и паспортизации (объективные социально-демографические и другие характеристики респондента). А. – незаменимый инструмент в изучении различных проблем Социолингвистики при проведении анкетирования и *Интервью* на разных этапах социолингвистического исследования (см. *Достоверность социолингвистических данных, Информант, Методы социолингвистики, План социолингвистических исследований, Програма социолингвистического исследования, Репрезентативный, Эксперимент*).

Анкетирование (от фр. *enquete*) англ. *questionnaire survey* – один из основных видов письменного *Опроса*, осуществляемого при общении с Респондентом с помощью *Анкеты*. Недостатком А. считается то, что оно воспроизводит скорее не *Языковую практику*, а самоотчет (мнение) респондента о собственном речевом поведении, поэтому А. необходимо сочетать с другими методами сбора первичной социолингвистической информации, в первую очередь, с *Тестированием, Интервью* и др. А. применяется как при обследовании *Микросоциальных общностей*, так и в макросоциолингвистических

ғамдастықты зерттеуде, сондай-ақ макро-элеуметтік зерттеулер барысында қолданылады. Сауалнама жүргізу *Топтық сауалнама жүргізу, Дербес сауалнама жүргізу және Пошталық сауалнама жүргізу* түрлеріне ажыратылады. Сауалнама жүргізуге төмендегідей талаптар қойылады: сауалнама жүргізуге дайын болу қажет; сауалнаманың тақырыбы, мақсаттары, маңыздылығы және өткізу ережелері жөнінде әңгіме өткізіледі; респонденттердің уәждемесі қалыптастырылады; сауалнама жүргізу үшін қалыпты жағдаят көзделеді; бейсауат әңгіме, бөгде дыбыс, телефон қоңырауы кедергі жасаймайтын, қатар отырған адамдардың бірлесіп жауап беруіне мүмкіндік тудырмайтын кең орын (аудитория, зал) таңдалады; топтық сауалнама жүргізу кезінде сауалнаманы арнайы жәшікке жинау ұсынылады (бұл сауалнама қорытындыларының құпиялылығы сақталатындығын көрнекі түрде дәлелдейді); *Сауалнамашының* респондентке қандайда бір ықпалы болуға тиіс емес; сауалнаманың негізгі ақпарат бөлімінің (жауап берушінің элеуметтік және тілдік паспорты) нақты толтырылуын міндетті түрде қадағалау қажет, өйткені сауалнамаға талдау жасау және өңдеу жұмысы негізгі ақпарат бөлімінің мәліметтеріне сүйенеді (қара. *Әлеуметтік лингвистикалық деректердің шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Информант, Макроэлеуметтік лингвистика, Сыпаттылық*).

Сауалнама сұрағы ағыл. *survey question* – зерттелетін құбылыстың белгілері туралы ақпарат алу мүддесіндегі, *Сауалнама* көлеміндегі сұрақ-сөйленіс. Зерттеу

исследованиях. Различают *Групповое А., Индивидуальное А., Почтовое А.* Требования к проведению А.: респонденты должны быть подготовлены к А. (предварительная беседа о теме, целях, значимости, правилах А., сформирована мотивации респондентов к А.); создана стандартная ситуация для проведения А.; помещение для А. должно быть удобным (отсутствие посторонних и производственных шумов, телефонных звонков и т.п.), просторным (предупреждающим возможность совместных ответов с рядом сидящими); при групповом А. рекомендуется собирать анкеты в урну (наглядная агитация анонимности А.); устранено влияние *Анкетера* на ответы респондентов; контроль за обязательностью заполнения паспортной части анкеты (социальный и языковой паспорт респондента), поскольку обработка и анализ ответов анкеты всегда осуществляется в корреляции с этой частью анкеты (см. *Достоверность социолингвистических данных, Информант, Макросоциолингвистика, Методы социолингвистики, Организация социолингвистического исследования, Репрезентативный*).

Вопрос анкеты (от фр. *enquete*) англ. *survey question* – вопрос-высказывание в пределах *Анкеты*, рассчитанный на получение информации о признаках изучаемого явления.

мақсаттарына қарай сауалнама сұрағы төмендегідей түрлерге ажыратылады:

а) бағдарламалық-тақырыптық (зерттелетін құбылыс жөнінде тұжырымдар жасауға ықпал ететін мазмұндық, нәтижелі сұрақтар);

ә) рәсімдік (*Сауалнама жүргізудің* оңтайлы болуына әсері бар функционалды сұрақ). Пәндік мазмұнына қарай фактілер, білім, нұсқаулар, мінез-құлықтың уәждемесі, тіл беделі туралы сауалнама сұрақтары болады. *Респонденттің* жеке басына қатысты тікелей (сауалнама толтырушының өз ұстанымы беріледі) және жанама (сауалнама толтырушы топтың, ұжымның атынан пікір білдіреді) сауалнама сұрағы болады. Алдын ала дайындалған балама жауаптар сауалнамада беріліп, дайын жауаптарды жазу ғана көзделетін жағдай жабық сауалнама сұрағы деп, ал респонденттің өзбетінше, еркін түрде жауап беру жағдайы ашық сауалнама сұрағы деп аталады. Сұрақ-сүзгілер, бақылау және жетек сұрақтар, сондай-ақ мақсатты-психологиялық сауалнама сұрағы бір тақырыптан екінші тақырыпқа ауысу үшін пайдаланылады. Сауалнама сұрағының кемшілігі: сұрақтарға берілетін жауаптар тілді пайдаланушылардың әлеуметтік айырым белгілерін емес, олардың психологиясындағы айырмашылықтарды жеткізуі мүмкін (*Информанттардың* бір бөлігі ғана өз сөзіне, пікіріне бақылау жасай отырып, шынайы жауап береді), осыған байланысты сауалнама сұрағы белгіленген тәртіпте бірінен кейін бірі орналасуы, өзара ұштасқан түрде болуы қажет (кара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Байқаушы парадок-*

В зависимости от отношения к цели исследования различают программно-тематические В.а. (содержательные, результативные, по которым строятся выводы об изучаемом явлении) и процедурные В.а. (функциональные, способствующие оптимизации самой процедуры опроса). По предметному содержанию различают В.а. о фактах, знаниях, установках, мотивах поведения, престижности языка. По отношению к личности *Респондента* выделяют прямые (выражающие собственную позицию респондента) и косвенные В.а. (респондент высказывается с позиции группы, коллектива). В.а. могут быть закрытыми (когда заранее заготовленные альтернативные ответы включены в анкету и покрывают все возможные ответы) и открытыми (когда респондент самостоятельно формулирует ответ). Вопросы-фильтры, контрольные и наводящие, а также функционально-психологические В.а. используются для снятия напряжения, для перехода от одной темы к другой и т.д. Недостатком В.а. считается то, что ответы на них могут отражать не социальные различия носителей языка, а разницу в их психологии (только часть *Информантов* легко контролирует свою речь и отвечает так, как они действительно говорят), поэтому В.а. должны следовать друг за другом в установленном порядке, должны быть «перекрестными», контрольными и проч. (см. *Анкеты, Достоверность социолингвистических данных, Интервью, Методы социолингвистики, Надежность, Опрос, Организация социолингвистического исследования, Парадокс наблюдателя, Репрезентативный*).

сы, Сауалнамашы, Сенімділік, Сұхбат, Сыпаттылық).

Сауалнамашы – сауалнама жүргізетін, жеке Респонденттің Сауалнама парағын толтыруын қамтамасыз ететін және қадағалайтын адам. Сауалнамашы сауалнама нәтижелерінің Сенімділігіне, әрі табысты болуына жауап береді. Сауалнамашы сауалнама парағының мазмұнымен және оны толтыру жөніндегі нұсқаумен мұқият танысуға, адамдардың барлығына бірдей қолайлы жағдайда (бөгде адамдардың, бейсауат әңгіменің, телефон қоңырауының кедергі жасамауы және т.б.) Сауалнама жүргізуге, сауалнама парағын қалай толтыру ережелерін түсіндіруге, сауалнамадағы адамның жеке басына қатысты ақпараттың жария болмауын қадағалауға міндетті. Сауалнама жүргізудің және оның нәтижелерінің сапасы сауалнамашы өз міндеттерін қалай атқаратынына байланысты (қара. Әлеуметтік лингвистика әдістері, Байқаушы парадоксы, Информант, Сұхбат жүргізуші).

Сауаттылық ағыл. *literacy* – бекітілген тіл Нормасына сәйкес мәтінді оқи білу, түсіну, сондай-ақ Мәтін жасау қабілеті. Тұрғындардың сауаттылық деңгейі 15 жастан бастап анықталады. Сауаттылық индексі тұрғындардың жалпы санына шаққанда сауатты адамдардың санының қанша екендігі арқылы белгіленеді. Сауаттылық когнитивті, мәдени, әлеуметтік және т.б. аспектілер бойынша зерделенеді. Дәстүр бойынша Тілді пайдалану аясында және Мәнмәтінде сауаттылықтың бірнеше түрі игерілетіндігі айтылады; олар: академиялық, компьютерлік, арифметикалық және т.б. сауаттылық

Анкетер (от фр. *enqueteur*) – лицо (организатор, оператор), осуществляющее Анкетирование, Опрос, наблюдающее и обеспечивающее заполнение Респондентом Анкеты. А. обеспечивает Надежность результатов анкетирования и его успешность. А. обязан добросовестно изучить содержание анкеты и инструкцию по ее заполнению; проводить анкетирование в ситуации, удобной для заполнения анкеты всеми респондентами (отсутствие посторонних, телефонных звонков, разговоров и т.п.); уметь объяснять правила заполнения анкеты; обеспечить анонимность ответов респондента и неразглашение личной информации, содержащейся в анкетах; обеспечить возврат анкет и т.д. От выполнения А. своих обязанностей зависит качество результатов опроса (см. Интервьюер, Информант, Методы социолингвистики, Парадокс наблюдателя).

Грамотность англ. *literacy* – способность читать, понимать и создавать Тексты в соответствии с установленной Нормой языка. Уровень Г. населения определяется с 15 лет, индекс Г. исчисляется отношением числа грамотных к численности населения в целом. Изучение Г. ведется в различных аспектах: когнитивном, культурном, социальном и др. Традиционно признается, что в разных Сферах использования языка и Контекстах используются различные виды Г.: академическая, компьютерная, арифметическая и др. (см. Языковое планирование, Планиро-

(қара. *Сауаттылықты жоспарлау, Тіл меңгеруді жоспарлау, Тілдік жоспарлау*).

Сауаттылықты жоспарлау ағыл. *literacy planning* – тұрғындардың сауатсыздығын жоюға, азайтуға бағытталған *Тілдік жоспарлаудың* бір түрі (қара. *Сауаттылық, Тіл меңгеруді жоспарлау*).

Сәйкестендіру ағыл. *identification* – 1. әлеуметтануда, психологияда – жеке адамның өзін басқа адаммен, топпен, үлгімен эмоциялық және өзге де жақтарынан теңдестіру үдерісі. Терминді енгізген – 3. Фрейд. Психологиялық талдау бойынша әдебиетте сәйкестендіру үлгісі ретінде баланың өзін-өзі ата-анасымен немесе басқа адаммен бірдейлестіруі аталады. 2. Әлеуметтануда және әлеуметтік психологияда сәйкестендіру, бір жағынан, еліктеу мінез-құлқы, екінші жағынан (әсіресе жеке тұлғаға қатысты еңбектерде) – объектімен эмоциялық тұтасу дегенді білдіреді. 3. *Әлеуметтік лингвистикада* сәйкестендіру – жеке адамның нақты бір *Этноспен, Тілмен, Мәдениетпен, Дінмен, Жас* мөлшерімен, мемлекетпен, кәсіппен және т.б. өзін теңдестіруі деген мағынада жұмсалады (қара. *Сәйкестілік*).

Сәйкестілік англ. *identity* – 1. *Мемлекетке, Этносқа, Тілге, Мәдениетке*, дінге, жеке тұлғаға, жынысқа (*Гендер*), кәсіпке, топқа қатысты екендігін жеке адамның өзінің сезінуі, өзін-өзі теңдестіруі. Сәйкестілікті түсіну әртүрлі: *Примордиалдық, Инструменталдық, Конструктивтілік*. Сәйкестілік әрдайым қозғалыста болады: адам өзінің сәйкестілігін нақты айқындауға ылыми да қабілетті емес («маргиналды сәйкестілік»

вание грамотности, Планирование усвоения языка).

Планирование грамотности англ. *literacy planning* – тип *Языкового планирования*, направленный на уменьшение, ликвидацию безграмотности населения (см. *Грамотность, Планирование усвоения языка*).

Идентификация (от лат. *identicare* отождествлять + *-фикация*) англ. *identification* – 1. В социологии, психологии – процесс эмоционального и иного (само)отождествления индивида с другим человеком, группой, образцом. Термин введен 3.Фрейдом. В психоаналитической литературе в качестве моделей И. обычно фигурирует И. ребенка с родителем того или другого пола. 2. В социологии и социальной психологии И. обозначает, с одной стороны, имитацию, подражательное поведение, с другой (особенно в исследовании личности) – эмоциональное слияние с объектом. 3. В *Социолингвистике* И. – это процесс (само)отождествления индивида (личности) с определенным *Этносом, Языком, Культурой, Религией, Возрастом, государством, профессией* и проч. (см. *Идентичность*).

Идентичность (от лат. *identicare* отождествлять) англ. *identity* – 1. Осознание (самоотождествление, самоопределение) личностью своей принадлежности к государству, *Этносу, Языку, Культуре*, религии, социуму, полу (*Гендеру*), возрасту, профессии, классу и т.д. Существует различное понимание И.: *Примордиализм, Инструментализм, Конструктивизм*. И. динамична: человек не всегда способен четко определить свою И. (возмож-

болуы мүмкін); бір сәйкестілікті екінші сәйкестілік ауыстырады (КСРО азаматы болды – кейін Қазақстан азаматы атанды; христиан дініндегі адам мұсылман дініне көшті). Сонымен қатар саяси және өзге мүдделер үшін сәйкестілікті тізгіндеп, реттеп отыруға болады (мыс., этникалық жұмылдыру, азаматтық қоғамды шоғырландыру жағдайында), жаңа сәйкестілікті жасау, тіпті «сату» жағдайы да бар (мыс., Кеңестік сәйкестілік). Сәйкестілік санқырлы, жан-жақты, олардың барлығы адам санасында жиынтықты сәйкестілік құрайды: *Жас сәйкестілігі, Гендер сәйкестілігі, Азаматтық сәйкестілік, Кәсіби сәйкестілік, Әлеуметтік сәйкестілік, Діни сәйкестілік, Этникалық сәйкестілік, Тілдік сәйкестілік* және т.б. Сәйкестіліктің жиынтықты құрылымында басты категориялар болады. Ең маңызды жетекші сәйкестілік – тілдік, этникалық, жыныстық, отбасылық, әлеуметтік, кәсіби, азаматтық және жас мөлшерінің сәйкестілігі; оларды «басқалармен» салыстыру межесі анықтайды. Жиынтықты сәйкестіліктің құрамында жекелеген сәйкестілік жағдаятқа қарай өзгеріп отырады, сол себепті белгілі бір кезеңде жетекші сипатта болған сәйкестілік жағдаяттың әсерінен маңыздылығы жағынан кейінге ығысуы мүмкін. Сәйкестілік пен *Өзін-өзі сәйкестендіру* арасында сәйкессіздік те болады. Бұндай жағдайда қалыптастырылған сәйкестілікке қарама-қайшылық, тұрақсыздық тән. Сәйкестілік алғашқыда ежелден бар және тілден тыс орныққан категория ретінде ұғындырылды, қазіргі кезде Сәйкестілік тіл практикасы үдерісіндегі, *Дискурстағы* ұғым ретінде аталады (қара. *Сәйкестендіру*).

на «маргинальная И.»); одна идентичность меняется на другую (был гражданином СССР – стал гражданином Казахстана; был христианином – стал мусульманином); более того, можно манипулировать И. для политических и иных целей (напр., при этнической мобилизации, интеграции гражданского общества), создавать и даже «продавать» новые И. (например, советская И.) и т.п. И. множественна, и все И. образуют в сознании человека суммарную И. (т. наз. идентификационную матрицу): *Возрастная идентичность, Гендерная идентичность, Гражданская идентичность, Профессиональная идентичность, Социальная идентичность, Религиозная идентичность, Этническая идентичность, Языковая идентичность* и др. В структуре суммарной И. существуют ведущие категории – наиболее важные, базисные И. (чаще всего это языковые, этнические, половые, возрастные, семейные, социальные, профессиональные, гражданские), которые определяют параметры сравнения себя с «другими». Место тех или иных И. в структуре суммарной И. меняется в зависимости от ситуации, поэтому базисными могут становиться то одни, то другие И. Возможны несоответствия между И. и *Самойдентификацией*. В таком случае выработанные И. будут противоречивыми и неустойчивыми. И. ранее рассматривалась как данная и фиксированная внеязыковая категория; в современном понимании И. трансформируется и конструируется в процессе языковой практики, в *Дискурсе* (см. *Идентификация*).

Сегрегация (лат. *segregatio* бөліну) ағыл. *segregation* – миноритар топты *Оқишаулауға* мәжбүрлеп көндіру стратегиясы; *Дискриминацияның* бір түрі; ұлттық және тілдік проблемаларды шешуде *Біртұтастыққа* қарама-қарсы сыңаржақтылық. Сегрегацияны мақұлдайтындар ұлттық-нәсілдік мәселелерді шешу үшін тұрғындардың нәсілдік және *Этникалық топтарының* өзара араласуын мүлдем болдырмау немесе барынша азайту (бөлек аудандарға, көшелерге орналасу, бөлек оқыту, демалыс мерзімі бөлек және т.б.) қажет деп есептейді. Сегрегацияның оңтүстік африкалық нұсқасы – *Апартеидті* БҰҰ адамзатқа қарсы қылмыс деп таныды. Сегрегация мемлекеттегі *Тілдік жағдаятқа* әсер етеді. АҚШ-тағы қара нәсілді тұрғындар сегрегациясының нәтижесі, У. Лавовтың пікірлеріне қарағанда, әлеуметтік және тілдік *Жарыспалылық*, өзіндік фонетикасы бар, семантикалық және грамматикалық құрылымында айырмашылықтар бар *Black English-тің* пайда болуы (*қара. Геноцид, Демократтандыру, Лингвоцид, Миноритар тіл, Плюрализм, Тілдік нигилизм, Ұлт, Шоғырландыру, Ықпал, Этнос*).

Сексизм (ағыл. *sexism* < *sexus* жыныс) – жыныстық қатыстылығына қарай адам *Дискриминациясының* идеологиясы және практикасы; бұл тілдік нысанда да байқалуы мүмкін. Сексизм термині әйелдерге, *Гендер стереотиптерге* қарсы наным-сенімді білдіру үшін 60-ыншы жж. пайда болды, бұған сәйкес ер адамдардың әйелдерден зияткерлік, психологиялық және дене шымырлығы жағынан артықшылығы бар. Бұл ретте ер адамдардың артықшылығы табиғи берілген,

Сегрегация (от лат. *segregatio* отделение) англ. *segregation* – стратегия принуждения миноритарной группы к *Изоляции*; вид *Дискриминации*; противоположная *Унитаризму* крайность в решении национальных и языковых проблем. Сторонники С. видят решение национально-расовых проблем в исключении или максимальном уменьшении соприкосновения расовых и *Этнических групп* населения (проживание в разных кварталах, отдельное обучение, отдельные места отдыха и т.д.). Южноафриканский вариант С. – *Апартеид* признан ООН преступлением против человечества. С. сказывается на *Языковой ситуации* в государстве. Результатом С. черного населения США, по мнению У. Лавова, является социальная и языковая *Вариативность*, появление *Black English* со специфической фонетикой, различиями в семантических и грамматических структурах (см. *Ассимиляция, Демократизация, Геноцид, Интеграция, Лингвоцид, Миноритарный язык, Нация, Плюрализм, Этнос, Языковой нигилизм*).

Сексизм (от англ. *sexism* < *sexus* пол) – идеология и практика *Дискриминации* человека по половой принадлежности, может проявляться и в языковой форме. Термин С. появился в 60-е гг. для обозначения предубеждений против женщин, *Гендерных стереотипов*, согласно которым существует интеллектуальное, физическое, психологическое превосходство мужчин над женщинами. При этом мужское превосходство рассматривается как естественная

мәңгілік сипат ретінде қарастырылады. Сексизм әйелдердің құқығын осылайша шектеудің ерекшеліктеріне және оның тілде бейнеленуіне нақтылық берді (тілдің феминистік сыны), мыс., әйелдерді атау үшін ер атауларын пайдалану және т.б. (қара. *Әйел тілі, Гендер, Гендер лингвистикасы, Гендер стереотиптері, Гендерлект, Ер адам тілі және әйел тілі, Лингвоцид, Тілдегі гендерлік асимметрия, Тілді феминистік сынау*).

Семилингв (лат. *semi* жартылай + *lingua* язык) ағыл. *semilingual* – жартылай тілдік құзыретке ие адам; *Ана тілінде де, Екінші тілде де* толыққанды *Тілдік құзыреті* жоқ адам; екі тілде күрделі құрылымдарды айтуда қиындықтарды сезінетін адам (қара. *Біртүлділік, Интерференция, Коммуникативтік құзырет, Креол тілдер, Қостілділік, Пиджин, Өткіңші тіл, Семилингвизм, Тілдік құзырет, Тілдік қатынас*).

Семилингвизм (лат. *semi* жартылай + *lingua* тіл) ағыл. *semilingualism* – тілді жартылай меңгеру, *Ана тілінде де, Екінші тілде де* толыққанды *Тілдік құзыреттің, Коммуникативтік құзыреттің* жоқ болуы. Семилингвизм кезінде екі тілде де күрделі құрылымдарды айтуда қиындықтар туындайды. Семилингвизмнің себептерінің бірі – ана тілі мен төл мәдениетке, басқа мәдениет пен тілге негативті қарым-қатынас (қара. *Амбилингвизм, Креол тілдер, Креолдану, Қостілділік, Өткіңші тіл, Пиджин, Суржик, Трасянка, Тілдік қатынас*).

данность, нечто вечное. С. сделал видимыми особенности подобной дискриминации женщин и отражение ее в языке, напр., использование слов мужского рода для обозначения женщин, преимущественная препозиция названий в форме мужского рода по отношению к названиям в форме женского рода и проч. (см. *Гендер, Гендерлект, Гендерная асимметрия в языке, Гендерная лингвистика, Гендерные стереотипы, Женский язык, Лингвоцид, Мужская и женская речь, Феминистская критика языка*).

Семилингв (от лат. *semi* полу + *lingua* язык) англ. *semilingual* – человек, не обладающий полной *Языковой компетенцией* ни в *Родном языке*, ни во *Втором языке*, испытывающий затруднения в выражении сложных конструкций на обоих языках (см. *Двуязычие, Интерференция, Интеръязык, Коммуникативная компетенция, Креольские языки, Монолингвизм, Пиджин, Семилингвизм, Языковая компетенция, Языковой контакт*).

Семилингвизм (от лат. *semi* полу + *lingua* язык) англ. *semilingualism* – полужычие, отсутствие полной *Языковой компетенции, Коммуникативной компетенции* как в *Родном языке*, так и во *Втором языке*. При С. возникают затруднения в выражении сложных конструкций на обоих языках. Одной из причин С. может быть негативное отношение как к родной, так и ко второй культуре и языку (см. *Амбилингвизм, Билингвизм, Интеръязык, Креолизация, Креольские языки, Пиджин, Суржик, Трасянка, Языковой контакт*).

Сенімділік ағыл. *reliability* – қайырадан жинақталған мәліметтің бастапқы мәліметке сәйкес келуі. *Талаптарға жарамдылық* және *Сыпаттылықпен* бірге сенімділік *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығын* түзеді. Әлеуметтік лингвистикалық ақпаратты сенімділік арқылы өлшеу – *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастырудың* аса маңызды кезеңдерінің бірі, өйткені бастапқы мағлұматтардың сипаттамасы бағалауға қажетті қателердің болуына жол бермейді. Мыс., кейбір белгілердің үлесін анықтау барысында қате 5%-дан аспаса, ал зерттеуші мәліметтердің айырмасы 10%-дан жоғары болған жағдайлар үшін *Іріктеудің* деректерін *Басты жиынтыққа* таратқысы келген жағдайда, көрсетілген ақпарат сенімді болып табылады. Керісінше соншалықты маңызды емес айырмаларды (мыс., 4–6%) зерделеу мақсаты қойылған реттерде ақпарат сенімсіз болып шығады. Әлеуметтік лингвистикалық зерттеулердің сенімділігін қамтамасыз ету үшін сыртқы және ішкі бақылау пайдаланылады. Сыртқы бақылау уақытқа, жағдаятқа, жабдықтарға, зерттеудің рет-тәртібіне, сондай-ақ зерттеуші мен зерттеу нысанына және т.б. қатысты болады. Ішкі бақылау барлық іріктеу бойынша және әртүрлі шағын нысанды іріктеу кезінде нақты белгілердің бөліну сипатын зерттеуді талап етеді (қара. *Әдіснама, Әлеуметтік лингвистика әдістері*).

Сепир-Уорф болжамы – *Лингвистикалық ықтимал болжамымен* бірдей; Сепир-Уорф болжамына сәйкес тіл адамның шындық дүниені қабылдауына және ойлауына айқын түрде әсер етеді. Болжамның автор-

Надежность англ. *reliability* – соответствие повторно полученных данных исходным. Н. вместе с *Валидностью* и *Репрезентативностью* создает *Достоверность социолингвистических данных*. Измерение Н. социолингвистической информации – один из важнейших этапов *Организации социолингвистического исследования*, характеристика качества эмпирических данных, которые не допускают неучтенных ошибок, или ошибок, которые можно оценить. Напр., если ошибка при определении доли некоторого признака не превышает 5%, а исследователь намерен экстраполировать данные *Выборки* на *Генеральную совокупность* лишь для случаев, когда разница данных превышает 10%, то эта информация является надежной. Если же ставится задача изучения менее существенных различий (напр., в 4–6%), то информация является ненадежной. Для обеспечения Н. социолингвистических исследований используется внешний и внутренний контроль. Внешний контроль соблюдается по отношению ко времени, ситуации, инструменту, процедуре исследования, а также по отношению к исследователю, объекту исследования и др. Внутренний контроль требует изучения распределения данного признака по всей выборке и в различных подвыборках (см. *Методология, Методы социолингвистики*).

Гипотеза Сепира-Уорфа (от греч. *hypothesis* предположение) – то же, что *Гипотеза лингвистической относительности*; согласно Г.С.-У., язык имеет определяющее влияние на восприятие человеком действительности

лары – америкалық ғалымдар Э. Сепир және Б.Л. Уорф. Олар өз болжамдарын В. фон Гумбольдттың тұжырымдарымен және американдық *Этнолингвистика* идеяларымен байланыстырады. Сепир-Уорф болжамының дәлелдемелері үшін пайдаланылған дәйектер төмендегілер: а) тілдер ақиқат шындықты (заттарды, кеңістікті, уақытты және т.б.) әртүрлі ажыратады және тілдер ақиқат шындықты әр тілге тән өзіндік, қайталанбайтын сөз-ұғымдар арқылы жеткізеді; ә) тіл адамның мінез-құлқын реттеп отырады; б) тілдердің әртүрлі болуы ақиқат шындық, логика, тіпті ойлаудың нәтижелері туралы айырмашылықтарды айқындайды және т.б. Сепир-Уорф болжамына сәйкес *Әлемнің тілдік бейнесі* нақты тіл (оның лексикасы мен грамматикасы) адамға телігін жіктемелік желіге байланысты. Халық тілінің өз *Мәдениетіне* әсерінің деңгейі мен сипаты әлі де пікірталастар тудыруда, бұл мәселе этнолингвистикаға, әлемнің тілдік бейнесін зерттеуге қатысты тұжырымдарда, *Тілдік сана*, лингвомәдени бірліктер, халық таксономиясы (мыс., адам денесінің атаулары, туыстық терминдер, өсімдіктер мен жануарлардың, гүлдер мен олардың реңктерінің атаулары және т.б.) туралы зерттеулерде сипатталып келеді (қара. *Неогумбольдттың шындығы, Тіл және мәдениет*).

Синхронды әлеуметтік лингвистика (грек. *synchronos* бірізгілік + фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *synchronic sociolinguistics* – *Әлеуметтік лингвистиканың* бір саласы, ол *Тіл мен қоғамның* қарым-қатынастары (статика) мен үдерістерін (динамика), оның ішінде тілдік

и мышление. Авторы гипотезы – американские ученые Э. Сепир и Б.Л. Уорф во многом связывали свою гипотезу со взглядами В. фон Гумбольдта и идеями американской *Этнолингвистики*. Аргументы, которые использовались в качестве доказательств Г.С.-У.: языки по-разному расчленяют действительность (предметы, пространство, время и т.п.) и представляют ее в неповторимых, специфических для каждого языка словах-понятиях; язык регулирует поведение человека; различия языков определяют разницу в представлениях о действительности, логику и даже результаты мышления и др. *Языковая картина мира*, согласно Г.С.-У., зависит от той классификационной сети, которую конкретный язык (его лексика и грамматика) навязывает человеку. Вопрос о степени и характере влияния языка народа на его *Культуру* продолжает оставаться дискуссионным и получает описание в этнолингвистике, положениях о языковой картине мира, *Языковом сознании*, лингвокультуремах, народной таксономии (напр., обозначениях частей тела, терминах родства, названиях растений и животных, названиях цвета и его оттенков и др. (см. *Неогумбольдтианство, Язык и культура*).

Синхроническая социолингвистика (от греч. *synchronos* одновременный и лат. *soci* (*etos*) общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *synchronic sociolinguistics* – раздел *Социолингвистики*, изучающий отношения (статика) и процессы (динамику) связей *Языка и общества*, в том числе и про-

Әлеуметтену үдерістерін зерттейді (қара. *Диахронды әлеуметтік лингвистика*).

Сленг ағыл. *slang* – 1. Көбіне-көп жастар тіліне тән *Жаргон*. 2. Ағылшын немесе американдық ауызекі тіл лексикасын сөйлеуге араластырып қолдану (қара. *Арго, Жастар тілі, Социолект*).

Слоган (ағыл. *slogan* ұран) – таптаурын сөз тіркесі, ұран сипатындағы *Клише*; қысқа, ықшам ұран; ол тауар жарнамасында, жарнама идеясын ықшам нысанмен беруде қолданылады (қара. *Тілді пайдалану аясы*).

Сонылықтың бейімделуі ағыл. *adaptation of innovation* – тілді пайдаланушылардың саналы түрде (жоспарлы түрде) негізделген тілдік немесе коммуникативті жаңа қолданыстарды қабылдау үдерісі. Сонылықтың бейімделуінің төрт дәрежесі ажыратылады: хабардарлық (ұғыну), бағалау және тілдегі жаңалықтарды пайдалануға қатысты білім мен дағды (қара. *Неологизм, Тіл таралуын жоспарлау, Тілді қалыптандыру, Тілдік жоспарлау, Тілдің дамуы, Урболингва*).

Соссюр-Лабов парадоксы (грек. *paradoxos* кенет, қапыл, оғаш, ақылға қонбайтын) – Ф. де Соссюр және У. Лабов қалыптастырған құбылыс. Ф. де Соссюр *Тіл мен Сөйлеуді* қарама-қарсы қойып, тілді әлеуметтік тұрғыдан сипаттады (тіл – «бір қоғамдық ұжымға қатысты адамдардың барлығының сөйлеу практикасы арқылы жасалатын қойма; бұл – әрбір адамның миында өмір сүретін грамматикалық жүйе»; «тіл – сөйлеу қызметі фактілерінің әртекті жиынтығындағы

цессы языковой *Социализации* (см. *Диахроническая социолингвистика*).

Сленг англ. *slang* – 1. *Жаргон*, чаще всего молодежный. 2. Вкрапление в речь английской или американской разговорной лексики (ср. *Арго, Молодежный язык, Социолект*).

Слоган (от англ. *slogan* лозунг, девиз) – шаблонный речевой оборот, лозунговое *Клише*; краткий лозунг, представляющий собой рекламу товара; краткая формулировка рекламной идеи (см. *Сфера использования языка*).

Адаптация новшества (от лат. *adaptatio* < *adaptare* приспособлять) англ. *adaptation of innovation* – процесс принятия носителями языка запланированного языкового или коммуникативного нововведения. Выделяются четыре степени А.н.: осведомленность (осознание), оценка, знание и умение использовать языковые новшества (см. *Инноватор, Кодификация языка, Неологизм, Планирование распространения языка, Развитие языка, Урболингва, Языковое планирование*).

Парадокс Соссюра-Лабова (от греч. *paradoxos* неожиданный, странный) – сформулирован Ф. де Соссюром и У. Лабовым. Противопоставляя *Язык и Речь*, Ф. де Соссюр описывал язык как социальное (язык – «клад, практикой речи отлагаемый во всех, кто принадлежит к одному общественному коллективу, это грамматическая система, существующая у каждого в мозгу», «язык есть нечто определенное в разнородном множестве фактов речевой деятельности»), а речь – ин-

нақтылық»); ал сөйлеу – дербес. Тіл – мәнді және біртекті; сөйлеу – қосалқы және әртекті құбылыстар. Ф. де Соссюр жасаған тіл мен сөйлеуді бөлудің негізінде У. Лабов парадокс ұғымын қалыптастырды; оның *Интроспекция* мәселесіне тікелей қатысы бар. Егер *langue* бір тілдік ұжым мүшелері үшін ортақ тілді білу дегенді білдірсе, *langue*-ні зерттеу кезкелген сөйлеушінің ішкі түйсіктен туындайтын түсініктеріне негізделеді. Бұл өзінің тыныш кабинетінде отырып, тілдің элеуметтік аспектілерін қарастыратын тілші-ғалымға да қатысты. Алайда *parole*, яғни тілдің дербес аспектісі, нақты бір ұжымды элеуметтік лингвистикалық тексеруден өткізу негізінде ғана қарастырыла алады (қара. *Элеуметтік лингвистика әдістері*, *Элеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы*, *Элеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру*, *Байқау*, *Сенімділік*, *Сыпаттылық*).

Социолект (лат. *soci(etas)* қоғам + (*dia*) *lektos* диалект) ағыл. *sociolect* – элеуметтік *Диалект*; қандай да бір *Элеуметтік топқа* (сондай-ақ кәсіби топқа, жас мөлшеріне және т.б. қатысты топтарға), *Микроэлеуметтік қауымдастыққа*, *Қосалқы мәдениетке* тән тілдік ерекшеліктердің жиынтығы. Социолект *Коммуникацияның* дербес, әрі толыққанды жүйесі болып саналмайды, оған тек нақты лексикалық, морфологиялық және синтаксистік ерекшеліктер тән. Социолектіге *Жаргон*, *Арго*, *Сленг*, *Жастар тілі* жатады. XX ғасырдың аяғында жалпы қолданыстағы тілге әралуан социолектіні үстемдік ретінде ендіру көрініс берді (мыс., В. Тучковтың «Танцор», «Танцор-2», «Танцор-3» атты

индивидуальное; язык как существенное и однородное, а речь – побочное и разнородное явления. На основании соссюровского разделения языка и речи У. Лабов сформулировал парадокс, который имеет непосредственное отношение к проблеме *Интроспекции*: если *langue* представляет собой знание языка, общее для членов данного языкового коллектива, то изучение *langue* возможно на основе интуитивного представления любого говорящего, в том числе самого лингвиста, который может исследовать социальный аспект языка в тиши своего кабинета; однако *parole*, т.е. индивидуальный аспект языка, может исследоваться только на основе социолингвистического обследования данного коллектива (см. *Достоверность социолингвистических данных*, *Методы социолингвистики*, *Наблюдение*, *Надежность*, *Организация социолингвистического исследования*, *Репрезентативность*).

Социолект (от лат. *soci(etas)* общество + (*dia*) *lektos* диалект) англ. *sociolect* – социальный *Диалект*; совокупность языковых особенностей, присущих какой-либо *Социальной группе* (а также профессиональной, возрастной, сословной и проч. группам), *Микросоциальной общности*, *Субкультуре*. С. отличается от *Диалекта* и *Идиолекта*. С. не может считаться самостоятельной и полноценной системой *Коммуникации*, ему свойственны лишь конкретные лексические, морфологические и синтаксические особенности. К С. относятся *Жаргоны*, *Арго*, *Сленг*, *Молодежный язык*. Для конца XX в. особо характерно агрессивное внедрение различных С. в общеупотребительный язык (напр., язык произведений В. Тучкова «Танцор»,

шығармаларының тілі компьютер жаргонымен байытылған). Социолект әртүрлі *Әлеуметтік мәртебеге* ие (қара. *Акролект, Базилект, Мезолект, Суржик, Топ тілі, Трасянка, Тілдік жағдаят*).

Социометрия (лат. *societas* қоғам + грек *metreo* – өлшеймін) ағыл. *sociometry* – шағын топтардың, *Микроәлеуметтік қауымдастықтардың* құрылымы мен қолданысы сандық өлшеумен шұғылданатын пән (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Әлеуметтік топ, Квантитатив тұрғыдан қарау, Статистикалық талдау*).

Социум (лат. *socium* жалпы, ортақ, бірлескен) – *Қоғам* ұғымымен бірдей (қара. *Әлеуметтік алғышарттар, Әлеуметтік рөл, Әлеуметтік сәйкестілік, Әлеуметтік топ, Қоғамның әлеуметтік құрылымы, Тіл әлеуметтануы, Тіл және қоғам*).

Сөйленіс ағыл. *utterance* – 1. Кең мағынада алғанда сөйленіс – тілдік қарым-қатынастың бірлігі. 2. Прагматика саласында сөйленіс нақты бір *Мәнмәтінде* тілдің абстрактілі бірлігінің (сөйлемнің) жүзеге асырылуы. – 3. *Сөйлеу актілер теориясында* сөйленіс *Репликамен* теңдестіріледі (қара. *Сөйлеу іс-әрекеті*).

Сөйлеу ағыл. *speech* – 1. *Тіл* арқылы жеткізілетін және *Коммуникацияның* жағдайлары мен мақсаттары арқылы айқындалатын, қарым-қатынастың тарихи қалыптасқан түрі. 2. Нақты бір *Тілдік қауымдастықтың* басқа мүшелерімен тіл арқылы өзара іс-қимыл жасау мүддесінде *Сөйлеуші* пайдаланатын *Сөйлеу іс-әрекеті; Тыңдаушыға*

«Танцор-2» и «Танцор-3», перенасыщенный компьютерным жаргоном). С. могут иметь разный *Социальный статус* (см. *Акролект, Базилект, Групповой язык, Мезолект, Суржик, Трасянка, Языковая ситуация*).

Социометрия (от лат. *societas* общество + греч. *metreo* измеряю) англ. *sociometry* – дисциплина, занимающаяся количественным измерением структуры и функционирования малых групп, *Микросоциальных общностей* (см. *Квантитативный подход, Методы социолингвистики, Организация социолингвистического исследования, Социальная группа, Статистический анализ*).

Социум (от лат. *socium* совместное, общее) – то же, что *Общество* (см. *Социальная группа, Социальная идентичность, Социальная роль, Социальная структура общества, Социальные условия, Социология языка, Язык и общество*).

Высказывание англ. *utterance* – 1. В самом широком смысле В. – это единица языкового общения. 2. В прагматике В. – это реализация абстрактной единицы языка (предложения) в конкретном *Контексте*. 3. В *Теории речевых актов* В. приравнивается *Реплике* (см. *Речевая деятельность*).

Речь англ. *speech* – 1. Та или иная исторически сложившаяся разновидность общения, опосредованная *Языком* и определяемая обстоятельствами и целью *Коммуникации*. 2. *Речевая деятельность*, которую использует *Говорящий*, применяя язык для взаимодействия с другими членами данной *Языковой общности*; использование разно-

қарата айтылып, оны іс-әрекет жасауға ынталандыру мақсатында күрделі мазмұнды ақпаратты жеткізу үшін әралуан тілдік құралдарды пайдалану. Сөйлеудің түрлері: сыртқы сөйлеу (дыбыспен «қаумаланған») және ішкі (іштей) сөйлеу. 3. Сөйленістің синтаксистік құрылымының бір түрі, мыс., авторлық сөйлеу, төл сөйлеу, төлеу сөйлеу (қазақ тілтаным бойынша еңбектерде автор сөзі, төл сөз, төлеу сөз деген терминдер қолданылады) (қара. *Интерриорлану, Іштей сөйлеу*).

Сөйлеу актілері теориясы (лат. *actus* іс-қимыл және грек. *theoria* байқау, зерттеу) ағыл. *speech act theory, theory of speech acts* – 1. *Сөйлеу іс-әрекетін* түсіндіруге бағытталған кезкелген идеялар кешені, тілдік қызмет теориясы ұғымына мәндес аталым. 2. Тыңдаушымен тікелей қарым-қатынас жағдаятында *Сөйлеушінің* сөйленісті айтуынан тұратын сөйлеу актісін зерттейтін лингвистикалық ілім. Сөйлеу актілері теориясы: а) *Сөйлеу актісін* көп деңгейлі құрылым ретінде қарастырады және зерттеудің негізгі нысанасы ретінде иллокутивті деңгейге (сөйлеушінің коммуникативті мақсат, ниеті мен бағыты) баса назар аударады; ә) тілдік өзара іс-әрекет үдерістеріне түсіндіру үшін сөйлеушінің мақсатын ескереді; б) сөйлеу актісінің алғышарттары мен жағдайларына орай (яғни сөйлеушінің психологиялық жай-күйі, оның көздеген мүддесі, әлеуметтік мәртебесі, қарым-қатынас жағдаяты туралы түсінігі, сонымен қатар *Тыңдаушының* да білімі, мүддесі, әлеуметтік мәртебесі) *Интенцияның* басқа экстралингвистикалық факторлармен өзара байланысын

образных средств языка для передачи сложного содержания, включающего, помимо собственно информации, обращение к *Слушающему* и побуждение его к действию. Выделяются: Р. внешняя (облеченная в звуки, имеющая звуковой выражение) и Р. внутренняя. 3. Один из видов синтаксического построения высказывания, напр., авторская Р., прямая Р., косвенная Р. и др. (см. *Внутренняя речь, Интериоризация*).

Теория речевых актов (от греч. *theoria* наблюдение, исследование и лат. *actus* действие) англ. *speech act theory, theory of speech acts* – 1. Любой комплекс идей, направленных на объяснение *Речевой деятельности*, синоним теории речевой деятельности. 2. Лингвистическое учение, предметом которого является акт речи, состоящий в произнесении *Говорящим* высказывания в ситуации непосредственного общения со слушающим. Т.р.а. рассматривает: а) *Речевой акт* как многоуровневое образование и выделяет иллокутивный уровень (коммуникативную цель, намерение, установку говорящего) в качестве основного объекта исследования; б) учитывает цели говорящего для объяснения процессов речевого взаимодействия; в) выявляет взаимосвязь *Интенции* с другими экстралингвистическими факторами в соответствии с условиями и обстоятельствами речевого акта – психологическим состоянием говорящего, его интересами, социальным статусом, его представлениями о ситуации общения и в т.ч. о *Слушающем* (его знаниях, интересах, социальном статусе); г) выявляет основные формы отражения

анықтайды; в) пайдаланылатын сөйлемнің тілдік құрылымындағы сөйлеушінің иллокутивті мақсатының бейнеленуінің негізгі нысандарын айқындайды. Сөйлеу актілері теориясының негізі ағылшын ғалымдары Дж.Остиннің, Дж.Серлдің, Дж.Грайстың және П.Ф.Стросонның идеялары арқылы қаланған (қара. *Әңгіме талдау, Коммуникативтік акт, Коммуникация, Сөйлеу этнографиясы*).

Сөйлеу актісі (лат. *aktus* – іс-қимыл) ағыл. *speech act* – *Адресаты* бар, белгілі бір қоғамның әлеуметтік-тілдік мінез-құлқының қағидаларымен реттелетін, алдын ала ойластырылған, мақсатты, нақты бір сөйлеу жағдайында *Сөйлеуші* айтатын, *Тыңдаушы* қабылдайтын сөйленіс. Сөйлеу актісінің үш түрі ажыратылады: а) локутивті акт (*locutionary act*), яғни сөйленістің грамматикалық тұрғыдан дұрыс мағынасын айту актісі; ә) иллокутивті акт (*illocutionary act*), басқаша айтқанда, сөйлеуші тарапынан уәде, ант, қысым болу актісі; б) перлокутивті акт (*perlocutionary act*), яғни тыңдаушыға ықпал ету актісі (мыс., иландыру, сендіру). Зерттеулердің негізгі нысанасы – иллокутивті акт, бұл сөйлеушінің коммуникативті мақсатын, *Интенцияның*, ұстанған бағытын және т.б. сипаттауға мүмкіндік береді. *Сөйлеу актілері теориясында* сөйленіс мағынасының сөйленістің құрылымынан дербес болатындығы айрықша аталады (бір сөйленіс *Мәнмәтінге* қарай әртүрлі мағынаны иелене алады; мыс., «Күн өте салқын!» деген сөйленіс ауа райы туралы фактіні, жылырақ киінуге бұйрық беруді немесе терезені жабуға өтініш жасауды білдіре алады). Мінсіз, жетілген сөйлеу актісі мен

иллокутивной цели говорящего в языковой структуре употребляемого предложения. Ядро Т.р.а. составляют идеи, изложенные англ. логиком Дж.Остином, а также Дж.Серлем, Г.Грайсом и П.Ф.Стросоном (см. *Анализ разговора, Коммуникативный акт, Коммуникация, Этнография речи*).

Речевой акт (от лат. *actus* действие) англ. *speech act* – намеренное, целенаправленное, регулируемое правилами социально-речевого поведения данного общества произнесение/восприятие *Говорящим / Слушающим* в определенной *Коммуникативной ситуации* (обстановке речи) высказывания, имеющего *Адресат*. Выделяются три типа Р.а.: локутивный акт (*locutionary act*), т.е. акт произнесения грамматически правильного имеющего значение высказывания; иллокутивный акт (*illocutionary act*), т.е. акт перформативности говорящим (напр., угроза, обещание, клятва); перлокутивный акт (*perlocutionary act*), т.е. акт воздействия на слушающего (напр., убеждение). Основным объектом исследований являются иллокутивные акты, позволяющие описывать коммуникативную цель, *Интенцию*, установку говорящего и др. В *Теории речевых актов* подчеркивается автономность значения высказывания от его структуры (одно и то же высказывание может иметь разные значения в зависимости от *Контекста*, напр., высказывание «Холодно!» может быть констатацией факта, означать приказ одеться теплее или просьбу закрыть окно). Несмотря на критику несоответствия идеальных Р.а. и действительной

шынайы сөйлеу практикасының сәйкес келмейтіндігі жөніндегі сыни пікірлерге қарамастан (шынайы сөйлеу практикасында сөйленісте бірнеше иллокутивті қызмет болуы мүмкін; екіұдай мағынаға жол беріледі және т.б.), сөйлеу актісі ұғымы *Әңгіме талдауда* және *Дискурста* кеңінен қолданылады (қара. *Адресант, Сөйлеу, Сөйлеу актілер теориясы, Сөйлеу оқиғасы, Сөйлеу ықпалы, Сөйлеу іс-әрекеті, SPEAKING, Фрейм, Фунтинг*).

Сөйлеу әдебі ағыл. *speech etiquette* – *Тіл практикасының ұлттық, өзіндік ерекшеліктерге ие қағидалары; бұл ережелер әңгімелесушімен «сыпайы, биязы» байланыс жасауға (байланысты орнату, оны қолдап отыру, байланысты тоқтату) қоғам тарапынан бекітілген қалыпты нысандар мен тілдік бірліктер жүйесі арқылы жүзеге асырылады. Сөйлеу әдебінің жағдаяттары ретінде назар аудару және назарды өзіне аудару, амандасу, танысу, шақыру, өтініш, кеңес беру, ұсыныс жасау, келісу, қарсы болу, кешірім сұрау, көңіл айту, қошемет сөз айту, құттықтау, қоштасу және т.б. түрлерді атауға болады (қара. *Мәдениетаралық коммуникация, Мәдениетаралық коммуникацияның стратегиясы, Мәдениет, Сөйлеу, Сөйлеу рәсімі, Сөйлеу іс-әрекеті, Стереотип, Сыпайылық*).*

Сөйлеу оқиғасы ағыл. *speech event* – тілдік мінез-құлықтың белгілі *Нормаларымен, қағидаларымен байланысты (дәріс, сұхбат, отбасы дастарханының басындағы әңгіме, дұға оқу, телефон арқылы сөйлесу және т.б.), Сөйлеу іс-әрекетінің мәдени тұрғыдан танылатын фактісі. Сөйлеу оқиғасы бірнеше*

речевой практики, в которой высказывание может иметь несколько иллокутивных функций, одна иллокутивная функция может выражаться несколькими высказываниями, допускается двусмысленность и т.д., понятие Р.а. широко используется в *Анализе разговора* и *Дискурса* (см. *Адресант, Речевая деятельность, Речевое воздействие, Речевое событие, Речь, SPEAKING, Теория речевых актов, Фрейм, Фунтинг*).

Речевой этикет (от фр. *etiquette* < *ethos* – обычай, характер) англ. *speech etiquette* – национально-специфические правила *Языкового поведения*, реализующиеся в системе устойчивых формул и выражений, принятых в предписываемых обществом ситуациях «вежливого» контакта с собеседником (установление контакта, его поддержание, прерывание). Ситуациями использования Р.э. могут быть обращение и привлечение внимания, приветствие, знакомство, приглашение, просьба, совет, предложение, согласие/отказ, извинение, соболезнование, комплимент, поздравление, прощание и др. (см. *Вежливость, Культура, Межкультурная коммуникация, Речевая деятельность, Речевой ритуал, Речь, Стереотип, Стратегия межкультурной коммуникации*).

Речевое событие англ. *speech event* – культурно распознаваемый факт *Речевой деятельности*, связанный с определенными *Нормами* и правилами речевого поведения (лекция, интервью, разговор за семейным ужином, молитва, телефонный разговор и т.п.). Р.с. состоит из нескольких *Речевых*

Сөйлеу актілерінен тұрады. Сөйлеу оқиғасына сонымен қатар *Әдеби оқиғалар* да жатқызылады (қара. *Коммуникативтік акт, Коммуникативтік жағдаят, Коммуникативтік орта, Коммуникация, Сөйлеу этнографиясы, SPEAKING, Тіл, Фрейм, Футинг*).

Сөйлеу рәсімі ағыл. *speech ritual* – бірнеше мәрте қайталанатын және тым қалыптан-дырылған *Сөйлеу актілері* мыс., таптаурын, қалып, *Клише*; діни рәсім, қайтыс болған адамды жерлеу, бата беру, құттықтау айту және т.б. кезінде қолданылатын, қалыпқа түскен нысандар. Сөйлеу рәсімінің стильдік белгісі өте айқын (қара. *Коммуникация, Сөйлеу ықпалы, Сөйлеу әдебі*).

Сөйлеу ықпалы ағыл. *perlocutionary effect* – жеке адамның немесе ұжымның *Санасына* және мінез-құлқына *Табиғи тілдің* (сондай-ақ *Паратілдің, Графиканың*) құралдары арқылы жүзеге асырылатын ықпал. Кезкелген *Сөйлеу актісі* сөйлеу ықпалын жасауға қабілетті; алайда сөйлеу ықпалының тиімділігі бірнеше факторларға байланысты. Бұндай факторларды сөйлеу ықпалы теориясы зерттейді; мыс., үгіт-насихат жұмысында, жарнамада, сайлау науқанында қолданылатын бірыңғай шоғырландырылған қайталау, эмоциялы қысым; әсер ету техникалары, логикалық тұзақ, эстетикалық амал-айла, риторикалық тәсілдер және дәлелдемелер теориясы және т.б. сөйлеу ықпалының ең күшті жағдайы – тіл арқылы ептілік, айла-шарғы жасау, бұл ретте ықпалдың нысанасы өзіне жасалатын әсерді сезіне алмайды және өзіне нұқсан келтіретіндей іс-әрекеттерге баруы мүмкін

актов. К Р.с. относят также так называемые *Литературные события* (см. *Коммуникативная ситуация, Коммуникативная среда, Коммуникативный акт, Коммуникация, SPEAKING, Фрейм, Футинг, Этнография речи, Язык*).

Речево́й ритуал (от лат. *ritualis* обрядовый < *ritus* обряд, обычай) англ. *speech ritual* – повторяющиеся и крайне формализованные *Речевые акты*, напр., штампы, шаблоны, *Клише*, формулы благопожелания во время религиозных церемоний, похорон, благо-словения, проклятия, поздравлений, приветствий и мн.др. Р.р. обычно крайне стилизован и часто архаичен (см. *Коммуникация, Речевое воздействие, Речево́й этикет*).

Речевое воздействие англ. *perlocutionary effect* – воздействие, осуществляемое средствами *Естественного языка* (а также *Параязыка, Графики*) на *Сознание* и поведение индивида или коллектива. Любой *Речево́й акт* способен оказывать Р.в., однако его эффективность зависит от ряда факторов, которые описываются теорией Р.в., напр., массивное повторение и эмоциональное давление, используемое в пропаганде, рекламе, избирательных кампаниях; суггестивные техники, логические ловушки, эстетические уловки, приемы риторики и теории аргументации и проч. Сильный случай Р.в. – языковое манипулирование, при котором объект воздействия не осознает осуществляемого на него воздействия и может действовать даже во вред себе (см. *Анализ разговора, Паралингвистика, Речево́й акт, Язык жестов*).

(қара. *Әңгіме талдау, Паралингвистика, Сөйлеу актісі, Ым-ишара тілі*).

Сөйлеу іс-әрекеті ағыл. *speech activity* – хабарламаны берудің және қабылдаудың *Тіл* арқылы жеткізілетін, *Коммуникативтік жағдаятқа* байланысты белсенді, мақсатты үдерісі (И.А. Зимняя); адам қызметінің маңызды бөлігі (А.А. Леонтьев); ауызша, жазбаша нысандарда немесе ауызша-жазбаша нысанда жүзеге асырылатын, сөйлеу іс-әрекетінің негізгі (*Айтылым, Тыңдалым, оқылым, жазылым*) және қосалқы (есте сақтау бойынша жазу, ауызша қайтадан айту, аударма, конспект жасау және т.б.) түрлерінің жиынтығы (қара. *Әдеби оқиға, Коммуникация, Сауаттылық, Сөйлеу, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-әрекетінің өнімді түрлері, Сөйлеу іс-әрекетінің өнімсіз түрлері, Сөйлеу оқиғасы*).

Сөйлеу іс-әрекетінің өнімді түрлері ағыл. *speech production activities* – сөйлеудің туындауына байланысты *Сөйлеу іс-әрекетінің* түрлері (қара. *Айтылым, Сөйлеу, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-әрекетінің өнімсіз түрлері, Тыңдалым*).

Сөйлеу іс-әрекетінің өнімсіз түрлері ағыл. *speech comprehension activities* – ауызша (*Айтылым*) және жазбаша (оқылым) сияқты сөйлеу түрлерін қабылдаумен байланысты *Сөйлеу іс-әрекетінің* түрлері (қара. *Сөйлеу, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-әрекетінің өнімді түрлері*).

Сөйлеу этнографиясы (грек. *ethnos* ұлт, тайпа + *grapho* жазамын) ағыл. *ethnography*

Речевая деятельность англ. *speech activity* – активный, целенаправленный, опосредованный *Языком* и обусловливаемый *Коммуникативной ситуацией* процесс передачи и приема сообщений (И.А. Зимняя); важнейшая часть деятельности человека (А.А. Леонтьев); совокупность основных (*Говорение, Аудирование, чтение, письмо*) и вспомогательных (запись по памяти, устное воспроизведение, перевод, конспектирование и др.) видов Р.д., которые могут осуществляться в устной, письменной форме, или устно-письменной форме (см. *Грамотность, Коммуникация, Литературное событие, Продуктивные виды речевой деятельности, Рецептивные виды речевой деятельности, Речевое событие, Речевой акт, Речь*).

Продуктивные виды речевой деятельности (от лат. *productus* произведенный) англ. *speech production activities* – виды *Речевой деятельности*, связанные с порождением речи (см. *Аудирование, Говорение, Речевой акт, Речь, Рецептивные виды речевой деятельности*).

Рецептивные виды речевой деятельности (от лат. *receptio* принятие, прием) англ. *speech comprehension activities* – виды *Речевой деятельности*, связанные с восприятием речи, как устной (*Аудирование*), так и письменной (чтение) (см. *Продуктивные виды речевой деятельности, Речевой акт, Речь*).

Этнография речи (от греч. *ethnos* племя, народ + *grapho* пишу) англ. *ethnography of*

of communication; ethnography of speech – Әлеуметтік лингвистиканың бір тармағы; әралуан мәдени-әлеуметтік жағдаяттардағы тілді пайдаланудың *Нормалары* мен қағидаларын зерделейді. Сөйлеу этнографиясының өзекті, басты ұғымы – *Коммуникативтік құзырет*; зерттеудің басты мақсаты – *кімге арнап, кіммен және қашан* сөйлеуге рұқсат етілетіндігін, нақты жағдаяттарда қандай *Тілдер* немесе *Тіл-жарыспа* пайдаланылатындығын, көп сөйлеудің немесе үндемеудің қалыпқа түскен қандайлық сипаттары бар екендігін, қалыпты құрылымдарды жұмсау (мыс., амандасу немесе көңіл айту және т.б.) қалай жүзеге асырылатындығын анықтау (қара. *Коммуникативтік акт, Коммуникативтік жағдаят, Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасы, Құзырет, Сөйлеу актісі, Тіл және мәдениет, Үндемеу, Фатикалық, Этнография*).

Сөйлеуші ағыл. *speaker* – Сөйлеу актісінің белсенді қатысушысы; *Айтылымның* – Сөйлеу іс-әрекетінің өнімді түрлерінің бірі субъектісі (қара. *Адресат, Коммуникация, Сөйлеу, Сөйлеу іс-әрекеті, Тыңдаушы, Тіл қызметі*).

Стандарт тіл (ағыл. *standard* үлгі, эталон) ағыл. *standard language* – *Қалыптанған тіл* ұғымымен бірдей; нормаланған *Әдеби тіл, Стандарттауға* түскен тіл; *Нормалары* жалпыға міндетті және *Арго, Диалект, Жаргон, Қарапайым тіл, Койнеге* карама-қарсы дұрыс деп саналатын үлгі тіл. Көпорталықтандырылған стандарт тіл (мыс., қазіргі корей әдеби тілінің

communication; ethnography of speech – раздел *Социолингвистики*, изучающий *Нормы* и правила использования языка в различных социально-культурных ситуациях. Центральным понятием Э.р. является *Коммуникативная компетентность*, а главной целью исследований – определение, *кому, с кем и когда* разрешается говорить, какие *Языки* или *Варианты языка* используются в определенных ситуациях, как много принято говорить или молчать, как осуществляется использование формульных конструкций (напр., соболезнования или приветствия) и мн. др. (см. *Коммуникативная ситуация, Коммуникативный акт, Компетенция, Молчание, Речевой акт, Социолингвистика общения, Фатический, Этнография, Язык и культура*).

Говорящий англ. *speaker* – активный участник, субъект *Речевого акта, Адресант*, порождающий высказывание; субъект *Говорения* как *Продуктивного вида речевой деятельности* в пределах устного вербального общения (см. *Адресат, Коммуникация, Речевая деятельность, Речь, Слушающий*).

Стандартный язык (от англ. *standard* образец, эталон) англ. *standard language* – то же, что *Кодифицированный язык*, нормированный *Литературный язык*; язык, подвергнутый *Стандартизации*, образцовый *Язык, Нормы* которого воспринимаются как общеобязательные и правильные в противоположность *Арго, Диалектам, Жаргонам, Просторечию, Койне* и др. Различают по-

екі түрі бар: Оңтүстік Кореяда 1933 ж. орталық диалектінің сеул сөйленісіне негізделген стандарт тіл (*пхёджунмаль*) қалыптанған; ал Солтүстік Кореяда 1966 ж. пхеньян сөйленісіне негізделген (*мунхвао*) «әдеби тіл» қабылданды) және жалқы орталықтандырылған стандарт тіл (Қазақстандағы қазақ тілі, Ресей Федерациясындағы орыс тілі) деген екі түрі ажыратылады (қара. *Тіл корпусын жоспарлау, Тілді қалыптандыру, Тілді нормаландыру, Тілдік жоспарлау*).

Стандарттау (ағыл. *standard* үлгі, эталон < *to stand* – тұрақты болу) ағыл. *standardization* – *Тіл корпусын жоспарлаудың* бір типі; грамматиканы, емлені, орфоэпияны, тыныс белгілерін, стилистиканы, сөздікті *Нормаға* келтіру жолы арқылы стандартты, *Әдеби тіл* жасау үдерісі (қара. *Қалыптанған тіл, Тілді қалыптандыру, Тілдік жоспарлау*).

Статистикалық талдау (нем. *statistic*) ағыл. *statistical analysis* – сандық сипаттамаларды алу және тілдік құбылыстарды зерттеу үшін статистиканың әдістері мен тәсілдерін пайдалану (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Әлеуметтік лингвистикалық өзгермеліліктер, Жүйелі тұрғыдан қарау, Квантитатив тұрғыдан қарау, Социометрия*).

Стереотип (грек. *stereos* қатаң + *typos* таңба, із) ағыл. *stereotype* – тым айқын *Айрықшалану* арқылы сипатталатын және жағымсыз құбылыс ретінде бағаланатын *Әлеуметтік лингвистикалық өзгермелі-*

лицентричный С.я. (две разновидности современного корейского литературного языка: в Южной Корее в 1933 г. был кодифицирован С.я. (*пхёджунмаль*) с опорным сеульским говором центрального диалекта; в Северной Корее в 1966 г. был принят «культурный язык» (*мунхвао* с опорным пхеньянским говором) и моноцентричный С.я. (казахский язык в Казахстане, русский язык в Российской Федерации) (см. *Кодификация языка, Корпусное планирование языка, Нормализация языка, Языковое планирование*).

Стандартизация (от англ. *standard* образец, эталон < *to stand* быть устойчивым) англ. *standardization* – тип *Корпусного планирования языка*; процесс создания стандартного, *Литературного языка* путем приведения к *Норме* грамматики, орфографии, орфоэпии, пунктуации, стилистики, словаря (см. *Кодификация языка, Кодифицированный язык, Языковое планирование*).

Статистический анализ (от нем. *Statistik* + греч. *analysis* расчленение, разложение) англ. *statistical analysis* – использование методов и приемов статистики для получения количественных характеристик языковых явлений (см. *Методы социолингвистики, Квантитативный подход, Организация социолингвистического исследования, Системный подход, Социолингвистические переменные, Социометрия*).

Стереотип (от греч. *stereos* твердый + *typos* отпечаток) англ. *stereotype* – *Социолингвистическая переменная*, характеризующаяся чрезмерной *Маркированностью* и оценивающаяся негативно. Напр., произнесение [дж]

ліктер. Мыс., «Жамбыл» сөзін айтқанда [дж] қолданылуын қазақ тілінің стандартты нұсқасын пайдаланушылар әзіл етеді (қара. *Айрықша белгі, Әлеуметтік лингвистикалық өзгермелілік, Гендер стереотиптері, Гендерлект, Жарыспалылық, Индикатор, Кодтардың алмасуы, Социометрия, Статистикалық талдау*).

Стиль (фр. *style* < *stylos* өткір ұшы бар жазуға арналған таяқша) ағыл. *style* – әрауан дәстүрге және *Тілді пайдалану аясына* байланысты қалыптасқан тілдік құралдардың жиынтығы арқылы айырмаланатын, *Тілдің* мейлінше көлемді түрі. Стильді ажырату адам қызметінің әрқилы салаларына (ғылым, құқық, саясат, өнер, тұрмыс), мәтін авторының өзіне тән рөліне (ғалым, азамат, журналист, жазушы, заңгер, ата-ана және т.б.), *Адресаттың* өзіне тән рөліне (оқушы, мекеме, газет-журнал оқырманы, ересек адам, бала және т.б.), мақсаттарына (оқу, құқықтық қарым-қатынастарды орнату, ықпал ету және т.б.); сөйлеудің белгілі бір типін артықшылықпен пайдалануға (баяндау, сипаттау, ойталқы); сөйлеудің қайсыбір нысанын артықшылықпен пайдалануға (жазбаша, ауызша); сөйлеудің түрлерін пайдалануға (монолог, диалог, полилог); *Коммуникацияның* типтерін пайдалануға (қоғамдық және жеке) және жанрлар жиынтығына (мыс., ғылыми стиль үшін – диссертация, мақала және т.б.; ресми-іскери стиль үшін – бұйрық, анықтама және т.б.) негізделген. Тілді жұмсаудың саналуан барлық түрінің ішінде екі негізгі түр аталады: *Әдеби тіл* және *Ауызекі сөйлеу тілі*. Әртүрлі стильдер тілдік құралдарды таңдау мен оларды құрастырудың ұстанымдары

в слове «Жамбыл» служит предметом шуток со стороны носителей стандартного варианта казахского языка (см. *Вариативность, Гендерлект, Гендерные стереотипы, Индикатор, Маркер, Переключение кодов, Социолингвистические переменные, Социометрия, Статистический анализ*).

Стиль (от фр. *style* < *stylos* палочка с острым концом для письма) англ. *style* – наиболее крупная разновидность *Языка*, отличающаяся набором языковых средств, обусловленных различными традициями и *Сферами использования языка*. Выделение С. основано на различиях сфер человеческой деятельности (наука, право, политика, искусство, быт); специфической роли автора текста (ученый, гражданин, журналист, писатель, юрист, родитель и т.д.); специфической роли *Адресата* (ученик, учреждение, читатель газет или журналов, взрослый, ребёнок и т.д.); цели (обучение, установление правовых отношений, воздействие и т.д.); преимущественном использовании определённого типа речи (повествование, описание, рассуждение); преимущественном использовании той или иной формы речи (письменной, устной); использовании вида речи (монолог, диалог, полилог); использовании типа *Коммуникации* (общественная или частная) и набора жанров (напр., для научного С. – диссертация, статья и т.п.; для официально-делового С. – приказ, справка и т.п.) и др. Среди всего многообразия разновидностей употребления языка выделяются две основные: *Литературный язык* и *Разговорная речь*. Различные С. различаются принципами отбора и комбинации языковых средств: научный С., офици-

арқылы айырмаланады: ғылыми стиль, ресми-іскери стиль, көсемсөз стилі және көркем әдеби стиль. Мыс., ғылыми стильге сөйлеуді алдын ала ойлап-пайымдау, монологтық түр, баяндаудың логикалық сабақтастығы, дәлдікке, айқындылыққа, мазмұнның бірмағыналылығына және толыққандылығына ұмтылыс, терминдер мен абстрактілі лексиканың молынан игерілуі, *Нормаға* барынша бейімділік, өз жанрларының болуы (монография, ғылыми мақала, баяндама, оқулық және т.б.) тән (қара. *Әлеуметтік жарыспалау, Жарыспалылық, Қалыптанған тіл, Стандарт тіл, Стильдік жарыспалау, Тілді қалыптандыру*).

Стильдік жарыспалау (фр. *style* < *stylos* өткір ұшы бар жазуға арналған таяқша) ағыл. *stylistic variation* – *Стильге* қарай жеке тұлғаның сөйлеуінде қолданылатын тілдік нұсқа. Мыс., орыс тілінде «что» деген сөз кейде [што] түрінде де, ал ауызекі сөйлеу тілінде [чѐ] болып қолданылады. Қазақ тілінде *барсаңшы, келсеңші* деген өтініш мағынасындағы сөздердің [барсай, келсей] жарыспа нұсқалары бар [бұны диалекті қатарынан әдеби тілге енген // ене бастаған жарыспа деп санауға болады] (қара. *Әлеуметтік жарыспалау, Тіл-жарыспа*).

Стратталған іріктеу (лат. *stratum* қабат) ағыл. *stratified sampling* – *Кездейсоқ іріктеудің* бір түрі; бұл ретте таңдаудың алдында бастапқы жиынтықты статистикалық немесе сапалық жағынан біртектес шағын жиынтықтарға (*Әлеуметтік топтар, қабаттар, страттар*) стратификация жасау (қабаттарға, аудандарға бөлу) рет-тәртібі

ально-деловой С., публицистический С. и художественный С. Напр., научному С. присуще предварительное обдумывание высказывания, монологический характер, логическая последовательность изложения, стремление к точности, ясности, однозначности и насыщенности содержания, высокая степень присутствия терминов и абстрактной лексики, строгий отбор языковых средств, тяготение к *Норме*, собственные жанры (монография, научная статья, доклад, учебник и т.п.) (см. *Вариативность, Кодификация языка, Кодифицированный язык, Социальная вариация, Стандартный язык, Стилистическая вариация*).

Стилистическая вариация (от фр. *style* < *stylos* палочка с острым концом для письма и лат. *variatio* изменение) англ. *stylistic variation* – языковая *Вариативность* в речи индивида в зависимости от *Стиля*. Напр., произношение слова «что» как [што] в более формальной речи и [чѐ] в русской разговорной речи; появление в казахском языке при выражении просьбы вместо *барсаңшы, келсеңші* диалектных [барсай, келсей] (см. *Вариант языка, Социальная вариация*).

Стратифицированная выборка (от лат. *stratum* слой + *facere* делать) англ. *stratified sampling* – вид *Случайной (вероятностной) выборки*, при которой отбору предшествует процедура стратификации (расслоения, районирования) исходной совокупности на статистически или качественно однородные подсовкупности (*Социальные группы,*

жүргізіледі. Кездейсоқ немесе нысаналы сипатқа ие бірліктерді таңдау әрбір қабатқа тәуелді емес, сондықтан стратталған іріктеу *Іріктеудің* бірқатар түрлерімен теңбе-тең. Қарапайым кездейсоқ іріктеумен салыстырғанда стратталған іріктеу бағалаудың ең жоғарғы дәлдігіне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Біртектес шағын жиынтықтар экономикалық-географиялық аудандарға бөлумен сәйкес келуі мүмкін, бұндай жағдайда стратталған іріктеуге бөлу теңбе-тең болады. Стратталған іріктеуді анықтауда ескерілуге тиіс заңдылық бар: қабат қаншалықты біртектес болса, ол іріктеуде соншалықты аз көлемде көрініс береді (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеулер бағдарламасы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Жүйелі іріктеу, Көпсатылы іріктеу, Қоғамның әлеуметтік құрылымы, Саналы іріктеу, Ұялы іріктеу, Үлестік іріктеу*).

Страттандыру (лат. *stratum* қабат) ағыл. *stratification* – Қоғамның әркілі әлеуметтік және тілдік мінез-құлқы (оның ішінде *Әлеуметтік мәртебе, Әлеуметтік тап* бойынша бөлінісі) арқылы сипатталатын әралуан *Әлеуметтік топтарға* бөлінуі. *Әлеуметтік лингвистикада* қауырт стратификация және бірте-бірте стратификация ажыратылады, олардың сипаты *Әлеуметтік өзгермелілікке* тәуелді (қара. *Әлеуметтік алғышарттар, Әлеуметтік желі, Қоғамның әлеуметтік құрылымы, Қоғам әлеуметтік лингвистикасы, Тілдік қауымдастық, Тілдің әлеуметтік лингвистикасы*).

слои, страты). Отбор единиц, который может носить как случайный, так и неслучайный (целенаправленный) характер, производится независимо из каждого слоя, поэтому С.в. равносильна ряду *Выборка*. С.в. позволяет достичь достаточно высокой точности оценок по сравнению с простой случайной выборкой. Однородные подсовкупности могут совпадать с экономико-географическим районированием, в таких случаях распределение С.в. бывает более равномерным. Существует закономерность, которая должна учитываться при определении С.в.: чем однороднее слой, тем меньшим объемом он может быть представлен в выборке (см. *Гнездовая выборка, Квотная выборка, Методы социолингвистики, Многоступенчатая выборка, Неслучайная выборка, Организация социолингвистического исследования, Программа социолингвистического исследования, Систематическая выборка, Социальная структура общества*).

Стратификация (от лат. *stratum* слой + *facere* делать) англ. *stratification* – деление *Общества* на разные *Социальные группы*, характеризующиеся различным социальным и языковым поведением, в том числе делением по *Социальному статусу* и *Социальным классам*. В *Социолингвистике* различают резкую С. и постепенную С., характер которых зависит от *Социальных переменных* (см. *Социальная сеть, Социальная структура общества, Социальные условия, Социолингвистика общества, Социология языка, Языковая общность*).

Структурализм (фр. *structuralisme* < лат. *Structura* құрылым) ағыл. *structuralism* – XX ғ. басындағы *Тіл білімінде* қалыптасқан бағыт (*Әдіснама*, әдіс және зерттеудің парадигмасы); ол *Мәдениетті* қарым-қатынастың шартты түрдегі, тұрақты тұтастығы ретінде ұйымдасқан таңбалар жүйесінің жиынтығы (*Тіл*, ғылым, өнер, мифология, мода, жарнама және т.б.) деп қарастырады. Структурализм қарым-қатынастардың элементтерден, синхронияның диахрониядан басымдығы нәтижесінде пайда болады (Э. Дюркгейм, Ф. де Соссюр, К. Леви-Стросс, Р. Барт, Прага лингвистикалық үйірмесі, глоссематика және т.б.) (қара. *Неопозитивтік*, *Объективтік*, *Позитивтік*, *Постструктурализм*).

Субстрат (лат. *sub* асты + *stratum* қабат) ағыл. *substrate* – нақ осы *Тілдің* ішкі даму заңдарынан ығыстырылмаған, бұрын осы лингвогеографиялық аймаққа таралған тілден бастау алатын тілдік жүйе белгілерінің жиынтығы; мұрагер тіл өзі ығыстырған тілдер элементтерінің оған қайырадан қосылуы. Субстрат *Қостілділік* кезеңі арқылы негізгі тұрғындар тілінің келгіншілердің ықпалымен болатын тілдік *Ықпалын* және жан-жақты этникалық ығыстыруды көздейді. Субстрат тілдің фонетикалық, морфологиялық және т.б. қаттауларында тілге бұрыннан тән емес категориялардың енуі түрінде байқалуы мүмкін, мыс., Балқанның ең байырғы тұрғындары фракий тілінің жоғалған іздерінің балқан халықтары-келгіншілердің тілдерінде көрінуі (бұл әсіресе румын және албан тілдерінде айқын байқалады) субстрат болып табылады. Кейде әдеби

Структурализм (от фр. *structuralisme* < лат. *structura*) англ. *structuralism* – направление (*Методология*, метод и парадигма исследования) в *Языкознании* первой трети XX в., связанное с рассмотрением *Культуры* как совокупности знаковых систем (*Языка*, науки, искусства, мифологии, моды, рекламы и проч.), организованных как относительно устойчивая совокупность отношений. С. исходит из примата отношений над элементами, синхронии над диахронией и др. (Э. Дюркгейм, Ф. де Соссюр, К. Леви-Стросс, Р. Барт, Пражский лингвистический кружок, глоссематика и др.) (см. *Неопозитивизм*, *Объективизм*, *Позитивизм*, *Постструктурализм*).

Субстрат (от лат. *sub* под + *stratum* слой, пласт) англ. *substrate* – совокупность черт языковой системы, невыводимых из внутренних законов развития данного *Языка* и восходящих к языку, распространенному ранее на данной лингвогеографической территории; включение в язык-преемник элементов вытесненных им языков. С. предполагает широкое этническое смещение и языковую *Ассимиляцию* пришельцами языка коренного населения через стадию *Двуязычия*. С. может проявляться на фонетическом, морфологическом и т.п. уровне языка в виде вхождения ранее несвойственных ему категорий, напр., С. – следы исчезнувшего фракийского языка древнейших жителей Балкан в новых языках балканских народов-пришельцев, особенно заметен фракийский С. в румынском и албанском языках. Иногда говорят о диалектном С. в речи носителей литературного языка (см. *Адстрат*, *Двоич-*

тілді пайдаланушылардың сөйлеуіндегі диалектілік субстрат туралы айтылады (қара. *Адстрат, Интерференция, Қосарланған елдер, Қостілді қауымдастық, Лингвистикалық география, Мозаика елдер, Негізгі тіл, Суперстрат, Тілдердің араласуы, Тілдердің конвергентті дамуы, Тілді ығыстыру, Тілдік континуум, Тілдік қатынас, Тілдік одақ, Тілдің даму заңдары, Тілдің дамуы*).

Суперлект (лат. *super* жоғарыда, жоғарыдан + *(dia)lektos* диалект) ағыл. *superlect* – қоғам Мемлекеттік тіл немесе Ресми тіл ретінде қабылдаған, мемлекет және заңнамалық құжаттар арқылы бекітілген, *Тілді дамыту мен қолданудың мемлекеттік бағдарламалары* арқылы қолдау табатын тіл (қара. *Социолект, Тіл беделі, Тіл – жарыспа, Тіл мәртебесі, Тілдік заңнама*).

Суперстрат (лат. *super* жоғарыдан + *stratum* қабат) ағыл. *superstrate* – негізгі тұрғындар тіліндегі келгінші-жеңімпаздар тілінің іздері. Суперстрат аталымын алғаш рет В. Вартбург (1932) қолданды. Суперстрат ұғымының *Субстрат* және *Адстрат* терминдеріне қатысы бар. Суперстратқа мысал ретінде (сақталған жергілікті тілге әсер еткен, келгіншілердің ығыстырылған тілі) волга-кама бұлғарларының түркі жергілікті ерекшеліктерін атауға болады, олар VII ғ. Балқанға еніп, жергілікті дак және фракия тайпаларымен, сондай-ақ келгінші славян тайпаларымен (VII ғ. басы) әбден сіңісіп, араласып кеткен болатын. 'Болгарлар' *Этнонимі* – болгар тіліндегі түркі суперстрат құбылыстарының бірі (қара. *Интер-*

ные страны, Двужычная общность, Интерференция, Конвергентное развитие языков, Коренной язык, Лингвистическая география, Мозаичные страны, Развитие языка, Законы развития языка, Языковой контакт, Суперстрат, Вытеснение языка, Смешение языков, Языковой континуум, Языковой союз).

Суперлект (от лат. *super* наверху, сверху + *(dia)lektos* диалект) англ. *superlect* – язык, санкционированный государством и юридическими актами и принятый обществом в качестве *Государственного языка* или *Официального языка*, поддерживаемый Государственными программами развития и поддержки языка (см. *Вариант языка, Престиж языка, Социолект, Статус языка, Языковое законодательство*).

Суперстрат (от лат. *super* наверху, сверху + *stratum* слой, пласт) англ. *superstrate* – следы языка пришельцев-победителей в языке коренного населения. Термин С. был впервые употреблен В. Вартбургом (1932). Понятие С. соотносится с *Субстратом* и *Адстратом*. Примером С. (вытесненного языка пришельцев, оказавшего влияние на сохранившийся местный язык) может быть тюркское наречие волжско-камских булгар, проникших в VII в. на Балканы и слившихся с местными племенами даков и фракийцев, а также с пришлыми (в начале VII в.) славянскими племенами. *Этноним* 'болгары' – это одно из тюркских суперстратных явлений в болгарском языке (см. *Вытеснение языка, Двоичные страны, Двужычная общность,*

ференция, Қосарланған елдер, Қостілді қауымдастық, Мозаика елдер, Негізгі тіл, Тілдердің араласуы, Тілдердің конвергентті дамуы, Тілді ығыстыру, Тілдік континуум, Тілдік қатынас, Тілдік одақ, Тіл даму заңдары, Тілдің дамуы).

Суперэтнос (лат. *super* – жоғарыда, жоғарыдан + грек. *ethnos* халық, тайпа) – нақты этникалық басымдылық негізіндегі *Этностар* бірлестігі. Мыс., араб суперэтноты ислам негізінде жекелеген тайпалардан қалыптасты, византиялық суперэтнос православия негізінде, ал орыс суперэтноты – ресейлік мемлекеттілік негізінде құралды (қара. *Суперлект, Ұлт, Этникалық топ, Этникалық тіл, Этникалық сана-сезім, Этноним*).

Суржик (укр. *суржик* бастапқы мағынасы: бидай мен қара бидайдың, қарабидай мен арпаның, арпа мен сұлының және т.б. қоспасы) – украин-орыс *Қостілділігі* жағдайында стихиялы түрде пайда болған, украин тілінің орыстандырылған нұсқасы (Н.П. Мечковская) (қара. *Креол тілдер, Пиджин, Семиллингвизм*).

Сұлба ағыл. *model* – зерттелетін объектіге ұқсастыра адам жасаған үлгі: макеттер, бейнелер, сызбалар, схемалар, сөзбен суреттелген бейнелер, математикалық формулалар, карталар және т.б. Сұлба шынайы, нақты объектіге қарағанда қарапайым, сондықтан оның ең маңызды белгілерін анықтауға қолайлы мүмкіндік бар (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері*).

Сұрастырым ағыл. *survey* – *Респондентпен* тікелей немесе арақашықтықты сақтау

Законы развития языка, Интерференция, Конвергентное развитие языков, Коренной язык, Мозаичные страны, Развитие языка, Смешение языков, Языковой контакт, Языковой континуум, Языковой союз).

Суперэтнос (от лат. *super* наверху, сверху + греч. *ethnos* народ, племя) – объединение *Этносов* на базе определенной этнической доминанты. Напр., арабский С. сформировался из отдельных племен на базе ислама, византийский – на базе православия, российский С. – на основе российской государственности (см. *Нация, Суперлект, Этническая группа, Этнический язык, Этническое самосознание, Этноним*).

Суржик (укр. *суржик* первоначальное значение: смесь зерна пшеницы и ржи, ржи и ячменя, ячменя и овса и т.п.) – стихийно возникший в условиях украинско-русского *Двуязычия* русифицированный вариант украинского языка (Н.П. Мечковская) (см. *Креольские языки, Пиджин, Семиллингвизм*).

Модель (от лат. *modulus* мера, образец) англ. *model* – создаваемое человеком подобие изучаемых объектов: макеты, изображения, схемы, чертежи, словесные описания, математические формулы, карты и т.д. М. всегда проще реального объекта и поэтому позволяют выделить в нем существенные черты (см. *Методы социоллингвистики*).

Опрос англ. *survey* – один из важных методов сбора социоллингвистической ин-

жағдайында әлеуметтік лингвистикалық ақпаратты жинақтаудың аса маңызды әдістерінің бірі. Сұрастырымның негізгі түрлері: *Сауалнама жүргізу*, *Тестілеу* және *Сұхбат*. Сұрастырымның артықшылығы мынада: оның көмегі арқылы әралуан әлеуметтік топтардың көптеген *Информанттарын* зерттеуге болады. Сұрастырымның негізгі мақсаты – тілді меңгерудің қоғамдық, топтық, ұжымдық, дербес жай-күйі жөнінде әлеуметтік лингвистикалық ақпарат алу; сондай-ақ тілге қатысты фактілер, оқиғалар, баға туралы мәлімет жинау. Бірқатар ғалымдардың есептеуі бойынша, сұрастырымның көмегі арқылы әлеуметтік лингвистикалық ақпараттың 70%-ы жиналады. Сұрастырым, әсіресе тікелей *Байқау* мүмкін болмайтын құбылыстар мен үдерістерді зерттеуде, сондай-ақ зерттелетін сала құжаттамалық ақпаратпен әлсіз қамтамасыз етілген жағдайларда әлеуметтік лингвистиканың басты әдісі. Сұрастырымның көмегі арқылы сапалы мәліметтерді жинақтау, алу үшін сенімді жабдықтардың болуына, респонденттердің сұрақтарға жауап беру кезіндегі мінез-құлқын дұрыс болжауға, сауалнама жүргізілетін орын мен ахуалға, *Сауалнамашы* және *Сұхбат жүргізушілерді* даярлауға байланысты (қара. *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы*, *Әлеуметтік лингвистика әдістері*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру*, *Сауалнама жүргізу*, *Сенімділік*, *Сұхбат*, *Сыпаттылық*, *Іріктеу*).

Сұхбат ағыл. *interview* – сұхбат кезінде зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес *Сұхбат жүргізуші* мен *Респондент* арасында тікелей, ашық-жарқын, шынайы

формации в ходе опосредованного или непосредственного общения с *Респондентом*. Основными видами О. являются: *Анкетирование*, *Тестирование* и *Интервью*. Преимущество О. заключается в том, что с его помощью можно изучить множество *Информантов* разных социальных групп. Основное назначение О. – получить социолингвистическую информацию о состоянии общественного, группового, коллективного, индивидуального владения языком, а также информацию о фактах, событиях, оценках, связанных с языком. По подсчетам некоторых ученых, с помощью О. собирается 70% социолингвистической информации. О. – ведущий метод социолингвистики, особенно в исследовании языковых явлений и процессов, мало доступных непосредственному *Наблюдению*, а также в случаях, когда изучаемая сфера слабо обеспечена документальной информацией. Получение качественных данных с помощью О. зависит от наличия надежного инструментария, правильного прогнозирования поведения респондентов при ответе на вопросы, места и обстановки, подготовки *Анкетеров* и *Интервьюеров* (см. *Анкетирование*, *Выборка*, *Достоверность социолингвистических данных*, *Интервью*, *Методы социолингвистики*, *Надежность*, *Организация социолингвистического исследования*, *Репрезентативный*).

Интервью (от ағыл. *interview* беседа) ағыл. *interview* – основано на непосредственном и прямом социально-психологическом взаимодействии между *Интервьюером* и *Ре-*

әлеуметтік-психологиялық өзара ықпал болады. Сұхбат, әдетте, зерттеудің пәнін нақтылау, *Сауалнама сұрақтары* мен жауаптарын бір жүйеге түсіру, сондай-ақ жаппай статистика деректерін толықтыру үшін *Сауалнама жүргізу* ісінің бастапқы сатысында өтеді. Ауқымды көлемдегі *Іріктеу* қажет болмаған жағдайда ақпарат жинаудың дербес әдісі ретінде де сұхбат жүргізуге болады. Сұхбатқа респондент болып сарапшылар, басқаша айтқанда, өз қызметі саласының мамандары қатыса алады, бұны сарапшылармен сұхбат деп атауға болады. Сұхбаттың *Сауалнамадан* айырмашылығы – сауалнама парағын (бланкіні) респонденттің жауабы негізінде сұхбат жүргізуші (немесе оның көмекшісі) толтырады, респондент пен сұхбат жүргізушінің қарым-қатынас жасауының құралдары көп (телефон, ұнтаспа, теледидар және т.б.) (см. *Әлеуметтік лингвистика әдістері*, *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру*, *Байқау*, *Байқаушы парадоксы*, *Интерпретация*, *Информанттарды іріктеу*, *Корреляциялық талдау*, *Кірістірілген байқау*, *Өрістік зерттеу*, *Сауалнама сұрағы*, *Социометрия*, *Сыпаттылық*, *Іріктеу жиынтығы*).

Сұхбат жүргізуші ағыл. *interviewer* – Сұхбат жүргізуші адам, *Респондентпен* тікелей қарым-қатынас нәтижесінде бастапқы әлеуметтік лингвистикалық ақпаратты жинаушы. Сұхбат жүргізуші төмендегідей талаптарға жауап беруі тиіс: сұхбаттың тақырыбы бойынша хабардар болу; респонденттің өмір салтына тән ерекше-

спондентом в соответствии с поставленной целью и задачами исследования. Применяется, как правило, на стадии подготовки массовых анкетных опросов для уточнения предмета исследования и формализации вопросов и ответов по *Анкете*, а также для дополнения данных массовой статистики. Используется также как самостоятельный метод сбора информации в случаях, когда не требуется больших *Выборок*. Респондентами могут выступать эксперты, т.е. специалисты в определенной области деятельности (так называемое экспертное И.). И. отличается от *Анкетирования* тем, что вопросник (бланк, анкету) заполняет интервьюер (или его помощник) по ответам респондента, средства общения интервьюера с респондентом и способы фиксации данных разнообразны (телефон, магнитофон, телевидение и проч.) (см. *Анкетирование*, *Включенное наблюдение*, *Вопрос анкеты*, *Выборочная совокупность информантов*, *Достоверность социолингвистических данных*, *Интерпретация*, *Корреляционный анализ*, *Методы социолингвистики*, *Наблюдение*, *Организация социолингвистического исследования*, *Парадокс наблюдателя*, *Полевое исследование*, *Программа социолингвистического исследования*, *Репрезентативный*, *Социометрия*).

Интервьюер (от англ. *interview* беседа) англ. *interviewer* – лицо, проводящее *Интервью*, ведущее сбор первичной социолингвистической информации в условиях непосредственного общения с *Респондентом*. И. должен отвечать следующим требованиям: осведомленность в теме интервью; знание особенностей образа жизни, стереотипов

ліктерді, ойлау-қабылдауына тән стереотиптерді білуі; қойылатын сұрақтың мазмұнын нақпа-нақ білуі, білімділік, тыңдай және айта білу (дауыс ырғағының дұрыстығы, тіл мәдениеті нормаларының сақталуы), көпшіл болу, шыдамдылық, ұстамдылық және т.б. (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Информант, Сауалнама, Сауалнама жүргізу, Сауалнамашы*).

Сценарий (итал. *scenario* < лат. < *scena* < грек. *skene* шатыр, күрке) ағыл. *script* – белгілі бір оқиғаға, жағдаятқа ұқсастырылатын, сөйлеу іс-әрекетінің стереотипті сабақтастығы. Мыс., дәрігерге бару үшін алдымен алдын ала жазылу (телефон шалу); қабылдау бөлімінде әңгімелесу; күту; саналуан сұрақтарға жауап беру арқылы дәрігермен сөйлесу (дәрігердің карап-тексеруі) және т.б. Оқиғаны түсіндіруге тікелей қатысы бар сценарийдің бөлігі – кеңістік, онда оқиға немесе іс-әрекет жасалады (мыс., дәрігердің кабинетіндегі үстел, орындық, жайма төсек, шымылдық, медициналық құрал-жабдық және т.б.) (қара. *Әңгіме менеджменті, Әңгіме талдау, Кезектілік (әңгімелесуде), Кілт, Сөйлеу актілер теориясы, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-әрекеті, Сөйлеу этнографиясы, Сызба, SPEAKING, Фрейм, Футинг*).

Сциентизм (лат. *scientia* ғылым, білім) ағыл. *scientism* – *Әдіснамадағы бағыт*; бұған сәйкес білімнің және әлем туралы көзқарас-пікірлердің қайнаркөзі ретінде ғылымның іргелі рөлі (ең алдымен математиканың

и особенностей мышления респондентов; точное знание содержания вопросов; эрудированность; умение говорить и слушать; терпеливость, сдержанность, общительность и др. (см. *Анкета, Анкетер, Анкетирование, Информант, Методы социолингвистики, Организация социолингвистического исследования, Программа социолингвистического исследования*).

Сценарий (от итал. *scenario* < лат. < *scena* < греч. *skene* шатыр, палатка) англ. *script* – стереотипная последовательность речевых действий, ассоциируемая с определенным событием или ситуацией. Напр., визит к врачу предполагает предварительную запись (звонок); разговор в регистратуре; ожидание; разговор (осмотр) с врачом со множеством вопросов и ответов и т.д. Частью С., от которого непосредственно зависит интерпретация события, является физическое пространство, в котором совершается событие или действие (напр., в кабинете врача: стол, стул, кушетка, ширма, медицинское оборудование и т.п.) (см. *Анализ разговора, Ключ, Менеджмент разговора, Очередность (в разговоре), Речевая деятельность, Речевой акт, Схема, SPEAKING, Теория речевых актов, Фрейм, Футинг, Этнография речи*).

Сциентизм (от лат. *scientia* наука, знание) англ. *scientism* – направление в *Методологии*, согласно которому утверждается основополагающая роль науки (в первую очередь, математики и физики) как источ-

және физиканың) көрсетіледі; ғылым қоғам дамуының негізгі күші деп саналады; қоғамның рухани өмірінде және мәдениетте ғылымның рөлі абсолют мәнге ие (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Неопозитивтілік, Объективтілік, Позитивтілік, Сыпаттылық*).

Сызба ағыл. *scheme* – жеке тұлғаның өз тәжірибесі мен мәдени біліміне негізделген нысана немесе оқиға туралы стереотипті когнитивті түсінік (мыс., емтихан). *Мәтінді* немесе оқиғаны әрқилы түсіндіру сызбаның айырмашылықтарына байланысты. Сызба және *Фрейм* көп ретте синоним ретінде қолданылады (қара. *Әңгіме талдау, Кезектілік (әңгімелесуде), Кілт, Сөйлеу актілер теориясы, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-әрекеті, Сөйлеу этнографиясы, Сценарий, SPEAKING, Фрейм, Футинг*).

Сыни дискурстық талдау (фр. *discours* сөйлеу, сөз сөйлеу) ағыл. *critical discourse analysis* – *Дискурсты, Дискурс практикасын*, олардың қолданылуы мен түрленуін *Өкіметке*, басымдылыққа, теңсіздікке қатысы жағынан зерттейтін пәнаралық ғылыми бағыт. Сыни дискурстық талдаудың өкілдері зерттеушінің бейтарап ролін жоққа шығарады, өйткені олар ғылым әлеуметтік интеракцияның нәтижесінде пайда болған, әлеуметтік құрылымның бір бөлігі деп есептейді. Сыни дискурстық талдаудың негізгі ұстанымдары: әлеуметтік мәселелерді зерттеу бағытын негізге алу; өкіметтің қарым-қатынастарын дискурсивті қарым-қатынас ретінде айқындау; дискурс қоғам мен мәдениетті танытады; дискурс *Идеоло-*

ника знаний и суждений о мире; сама наука считается основной силой общественного развития; роль науки в культуре и духовной жизни общества абсолютизируется (см. *Достоверность социолингвистических данных, Методы социолингвистики, Объективизм, Неопозитивизм, Позитивизм, Репрезентативный*).

Схема (от греч. *schemata* образ, вид, форма) англ. *scheme* – стереотипное когнитивное представление объекта или события, основанное на культурных знаниях и личном опыте индивида (напр., экзамен). Разная интерпретация *Текста* или события обусловлена различиями в С. Термины С. и *Фрейм* часто используются как синонимы (см. *Анализ разговора, Ключ, Речевая деятельность, Речевой акт, Очередность (в разговоре), Сценарий, SPEAKING, Теория речевых актов, Фрейм, Футинг, Этнография речи*).

Критический дискурсный анализ (от греч. *kritike* суждение, вынесение приговора, фр. *discours* речь, выступление и греч. *analysis* разложение, расчленение) англ. *critical discourse analysis* – междисциплинарное научное направление, изучающее *Дискурс, Дискурсивную практику*, их воспроизведение и трансформацию в отношении *Власти*, доминирования, неравенства. Представители К.д.а. отрицают нейтральную роль исследователя, считая, что наука является частью социальной структуры, возникающей в результате социальной интеракции. Основными установками К.д.а. являются: направленность на изучение социальных проблем; определение отношений власти как дискурсивных; дискурс представляет обще-

гияны жасайды; дискурс тарихилық сипатқа ие; қоғам мен мәтін арасындағы байланыс аралық қатынасқа ие; дискурс – әлеуметтік іс-қимылдың нысаны (Дейк). Сыни дискурстық талдау Маркс, Gramsci, Foucault, Habermas теорияларының әсері арқылы қалыптасты. Сыни дискурстық талдаудың нысандары, мәселен, гендерлік, нәсілдік, ұлттық және басқа да теңсіздік, масс-медиа тілі, саясат тілі, мекемелердегі коммуникация (дәрігер – пациент, шенеунік – келуші) және т.б. (қара. *Коммуникативтік акт, Коммуникация, Марксшылдық, Неомарксшылдық*).

Сыпайылық ағыл. *politeness* – әңгімеге қатысушылардың *Тілдік практикасының* көрінісі; бір-біріне құрмет көрсетудің әдістері; мыс., *Сен-Сіз* есімдіктерін, әңгімеге қатысушының лауазымын, атағын (мыс., *доктор, профессор*), қазіргі кезде сөйлеу этикетінің (әдебінің) мәдениетін көрсететін *ханым, мырза* сөздерін, әңгімеге қатысушының өз ісіне, кәсібіне қосқан үлесін көрсететін (мыс., әдебиеттің ақсақалы) шынайы қошемет сөздер мен сөз тіркестерін әңгіме барысында қосып отыру сыпайылықтың белгісі болып саналады. Сыпайылық теориясы бірнеше ыңғайда ажыратылады: а) Brown'а и Levinson'а теориясы (1987), ол «мен» ұғымына негізделген; яғни өзі туралы жария түрде насихаттау ілгері шығарылады (басқалардан жағымды баға алу, әлеуметтік арақашықтықты сақтау ниеті арқылы қалыптасқан «жағымды мен» және іс-қимылдың еркіндігін алу, басқалардың ықпалында болмау ниеті арқылы қалыптасқан «жағымсыз мен»). Тұтастай алғанда, осы теорияның негізгі бағыты – «менді» сақтап қалу көзделген іс-қимыл; әлеуметтік, белсенді

ство и культуру; дискурс создает *Идеологию*; дискурс историчен; связь между обществом и текстом опосредована; дискурс как форма социального действия (Дейк). К.д.а. сформировался под влиянием теорий Маркса, Gramsci, Foucault, Habermas. Объектами исследования К.д.а. являются, напр., гендерное, расовое, национальное и другое неравенство, язык масс-медиа, язык политики, коммуникация в учреждениях (доктор – пациент, чиновник – посетитель) и др. (см. *Коммуникативный акт, Коммуникация, Марксизм, Неомарксизм*).

Вежливость англ. *politeness* – отражение отношений между участниками разговора в *Речевом поведении*; способ демонстрации уважения, напр., использование местоимений *ты/Вы*, различных форм обращений (*профессор, доктор*), включение/невключение кого-то в разговор и др. Среди теорий В. различают: а) теорию Brown'а и Levinson'а (1987), основанную на понятии «лицо», публично манифестирующем представление о себе («позитивное лицо», формирующееся с желанием получить положительную оценку от других, сохранить социальную дистанцию, и «негативное лицо», формирующееся с желанием иметь свободу действия и нежеланием оказаться под чьим-либо влиянием). В целом В., согласно данной теории, – это действия по сохранению «лица», когда говорящий в процессе социальной интеракции использует разнообразие стратегии, позволяющие учитывать лицо собеседника и сохранять собственное лицо; б) теорию Leech'а (1983), основанную на максиммах Грайса. Согласно данной теории, В. является дополнением к принципу кооперации –

тілдік қарым-қатынас кезінде сөйлеуші әңгімелесушінің «менін» ескеруге және өзінің «менін» сақтап қалуға мүмкіндік беретін әралуан стратегияны пайдаланады. ә) Грайс қалыптастырған Leech теориясы бойынша, сыпайылық ақпаратты берудің мейлінше тиімді болуы ұстанымына толықтыру есебінде бағаланады (қара. *Әңгіме талдау, Әңгіме менеджменті, Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасы, Мәдени код, Honorifics, Сөйлеу этнографиясы, Фрейм*).

Сыпаттылық ағыл. *representative* – қандайда бір үлкен жиынтықтың (өзі осы жиынтықтың бір бөлігі болып табылады) маңызды сипаттамалары бар; біртектілік; осы сипат тән; көрнектілік. Мыс., Әлеуметтік лингвистикалық *Сауалнама* жүргізуді *Іріктеудің* сыпаттылығы – зерттеу нысаналарының *Басты жиынтығы* жөнінде толық және объективті түсінік тудыратын, зерделенетін барлық нысаналарға ішінара зерттеудің қорытындыларын пайдалануға мүмкіндік жасайтын, негізделген, дұрыс ұйымдастырылған іріктеу (қара. *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Сенімділік, Талаптарға жарамдылық*).

SPEAKING – *Сөйлеу оқиғасының* бөліктерін талдау үшін Д. Хумес жасаған акроним; бұған төмендегідей бөліктер енеді: *Setting* (қоршау, айналасы) – әңгімелесудің уақыты, орны, нақты жағдайлары, мәдени сипаттамалары және т.б.; *Participants* (қатысушылар) – әңгіме үдерісіне тартылған адамдардың барлығы; *Сөйлеушілер* және *Тыңдаушылар*; *Ends* (мақсаттары) әңгіме үдерісінде қатысушылар қол жеткізген және қол жеткізе

принципу максимальной эффективности передачи информации (см. *Анализ разговора, Культурный код, Менеджмент разговора, Социоллингвистика общения, Фрейм, Honorifics, Этнография речи*).

Репрезентативный (от фр. *representatif* представительный) англ. *representative* – представительный, имеющий существенные характеристики какой-либо большей совокупности, частью которой он является; типовой, характерный. Напр. Р. *Выборка* социоллингвистического *Анкетирования* – это обоснованная, правильно произведенная выборка, дающая полное и объективное представление о *Генеральной совокупности* объектов исследования, позволяющая распространять выводы частичного обследования на весь изучаемый объект (см. *Валидность, Достоверность социоллингвистических данных, Надежность, Организация социоллингвистического исследования*).

SPEAKING – акроним (Setting, Participants, Ends, Act Sequence, Key, Instrumentalities, Norms, Genres), созданный Д. Хумес'ом для анализа компонентов *Речевого события*, которое включает следующие компоненты: *Setting* (окружение) – время, место, физические условия, культурные характеристики разговора и др.; *Participants* (участники) – все, кто вовлечен в процесс разговора, *Говорящие* и *Слушающие*; *Ends* (цели),

алған мақсаттар; *Act sequence* (актілердің сабақтастығы) – *Сөйлеу актісінің* мазмұны мен нысаны; *Key* (*Kilm*) – тілдік актінің тоны (байсалды, әділге құрылған, бейтарап, достық шырайдағы); *Instrumentalities* (құрал) – *Тіл* немесе *Тіл-жарыспа* және коммуникация (ауызша, жазбаша) желілері; *Norms* (нормалар) – қарым-қатынастың және түсіндірудің нормалары; *Genres* (жанры) – шартты түрде ажыратылатын категориялар (поэма, хат, әңгіме, дұға және т.б.) (қара. *Коммуникативтік жағдаят, Норма, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-әрекеті, Сөйлеу этнографиясы, Футинг*).

Табиғи орта ағыл. *natural context* – Тілді үйренушінің әралуан *Коммуникативтік жағдаятта* тілдің шынайы иелерімен (жұмыста, мектепте, үйде, қызмет көрсету мекемелерінде, мәдени орындарда) ұдайы қарым-қатынас жасауы мүмкін болатын орта (қара. *Қостілді білім, Қостілді білім типтері, Қостілді қауымдастық, Қостілділік, Тіл меңгеруді жоспарлау, Тіл таралуын жоспарлау, Тілдік қауымдастық*).

Табиғи тіл ағыл. *natural language* – нақты мағынадағы *Тіл*; адамдардың ойлауын жеткізетін, қарым-қатынас үшін пайдаланылатын табиғи құрал; мыс., қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілі және т.б. (қара. *Ақпараттық тіл, Жасанды тіл*).

Табу (полинез. *tabu* белгілеу, айрықшалау + *ри* тұтастай > *tabu* > *tabu* тұтастай ай-

которые участники разговора пытаются достичь и смогли достичь в процессе разговора; *Act sequence* (последовательность актов) – содержание и форма *Речевого акта*; *Key* (*Ключ*) – тональность речевого акта (серьезная, шутливая, нейтральная, дружеская и др.); *Instrumentalities* (инструментарий) – *Язык* или *Варианты языка* и канал коммуникации (устный, письменный); *Norms* (нормы) – нормы общения и интерпретации; *Genres* (жанры), формально различаемые категории (поэма, письмо, рассказ, молитва и др.) (см. *Коммуникативная ситуация, Норма, Речевая деятельность, Речевой акт, Футинг, Этнография речи*).

Естественное окружение англ. *natural context* – окружение, в котором обучающийся *Языку* постоянно контактирует с его носителями в различных *Коммуникативных ситуациях* (на работе, в школе, дома, при чтении газет или просмотре телевизионных программ) (см. *Двуязычие, Двуязычная общность, Двуязычное образование, Планирование распространения языка, Планирование усвоения языка, Типы двуязычного образования, Языковая общность*).

Естественный язык англ. *natural language* – *Язык* в собственном смысле, человеческий язык как естественное орудие мысли и средство общения в отличие от его искусственно создаваемых субститутов или аналогов, напр., казахский язык, русский язык, английский язык и др. (см. *Информационный язык, Искусственный язык*).

Табу (от полинез. *tabu* отмечать, выделять + *ри* всецело *тари* > *tabu* – всецело выде-

рықшаланған; ерекше белгіленген) ағыл. *taboo* – 1. Нақты бір іс-әрекетке, оның ішінде атын атап айтуға болмайтын заттарға қатысты тілдік іс-әрекетке тыйым салатын алғашқы қауымдастық сипатындағы әлеуметтік институт. 2. Этномәдени факторлардың ықпалымен қолданылуына тыйым салынуы тиіс сөз немесе сөйленіс. Табудың пайда болуын діннен, ырыммен, моральдық тыйымдармен және адамгершілік нормаларымен, реттеушілік қызметі бар әлеуметтік институттармен, нышандық-таңбалық жүйелермен байланыстырады (қара. *Инвектива, Дисфемизм, Эвфемизм, Обсцен (тыйым) лексика*).

Таксон (грек. *taxis* реті бойынша орналасу + *nomos* заң) – қасиет-сапалары мен белгілерінің қандайда бір ортақтығы арқылы байланысатын нысаналар тобы; мыс., *Әлеуметтік лингвистикада Информанттар мен Респонденттердің* – қайсыбір белгілері бойынша *Микроәлеуметтік қауымдастықта* немесе *Басты жиынтықта* біріктірілетін тобы (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Таксономия*).

Таксономия (грек. *taxis* реті бойынша орналасу + *nomos* заң) ағыл. *taxonomy* – орналасқан құрылымы бар нысаналарды (мыс., *Микроәлеуметтік қауымдастық* көлемінде) жіктеу және жүйелеу теориясы (қара. *Таксон, Тілдерді топтастыру, Тілдердің әлеуметті-функционалдық топтастырылуы, Тілдің типі*).

Талаптарға жарамдылық ағыл. *validity* – зерттелген мәселеге ғылыми сипаттаманың сәйкес келуі. Талаптарға жарамдылық жә-

ланный, особо отмеченный) англ. *taboo* – 1. Первобытный социальный институт, представляющий собой запрет на определенные действия, в том числе речевые, по отношению к табуированным предметам. 2. Слово или выражение, употребление которых под влиянием этнокультурных факторов подлежит запрету. Происхождение Т. связывают с религией, суевериями, моральными запретами и нравственными нормами, регулятивными социальными институтами, с символическими знаковыми системами и проч. (см. *Дисфемизм, Инвектива, Обсценная (запретная) лексика, Эвфемизм*).

Таксон (от греч. *taxis* расположение по порядку + *nomos* закон) – группа объектов, связанных той или иной степенью общности свойств и признаков, напр., Т. в *Социолингвистике* – это группы *Информантов (Респондентов)*, объединяемых по какому-либо признаку в *Микросоциальной общности* или *Генеральной совокупности* (см. *Методика социолингвистических исследований, Организация социолингвистического исследования, Таксономия*).

Таксономия (от греч. *taxis* расположение по порядку + *nomos* закон) англ. *taxonomy* – теория классификации и систематизации объектов, имеющих, как правило, иерархическое строение, напр., Т. в пределах *Микросоциальной общности* (см. *Классификация языков, Социально-функциональная классификация языков, Таксон, Тип языка*).

Валидность (англ. *valid* обоснованный, действительный) англ. *validity* – соответствие научного описания тому, что исследовалось;

не *Сенімділік Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығын* құрайды. Сұрақтар дұрыс түсіндірілмегенде, яки *Сауалнама жүргізу* кезінде *Респонденттің* жауаптарын әдейі бұрмалаған жағдайда Талаптарға жарамдылыққа қол жеткізу мүмкін болмайды. Өз нәтижелерінің талаптарға жарамдылығын бағалау – *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерінің бағдарламасындағы* маңызды кезең (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Верификация, Эксперименттің талаптарға жарамдылығы*).

Тарихилық – Тілдің немесе *Тіл-жарыспаның* әмбебап сипаттамасы; тілді ұрпақтан ұрпаққа жеткізудің үздіксіз дәстүрінің болуы; бұл алдыңғы ұрпақпен тарихи-мәдени тұтастықты қалыптастырады. *Жасанды тілдерде, Өлі тілдерде және Пиджинде* тарихилық жоқ (қара. *Дивергенция, Конвергенция, Тілдердің дивергентті дамуы, Тілдердің конвергентті дамуы, Тіл даму заңдары, Тілдің дамуы*).

Тезаурус (грек. *thesaurus* – қазына, байлық, қор, игілік) ағыл. *thesaurus* – 1. Ақпаратты сақтау мен іздестірудің өздігінен басқарылатын жүйесінде игерілетін сөздік түрі. Тезаурус негізгі сөздердің (индекстердің) тізімін камтиды, бұндай сөздер құжаттардың мазмұнын сипаттайды және олардың арасындағы мағыналық байланысты көрсетеді. 2. Нақты бір тілдің лексикасын пәндік-тақырыптық топтар бойынша (*Әліпби* ретімен емес) барынша толық және жан-жақты камтитын сөздік (қара. *Ақпараттық тіл, Бағдарламалау тілдері*).

соответствие требованиям. В. вместе с *Надежностью* создает *Достоверность социолингвистических данных*. В. не может быть достигнута при неправильно понятых вопросах или намеренном искажении ответов *Респондентами* при *Анкетировании*. Оценка В. собственных результатов – важный этап *Программы социолингвистических исследований* (см. *Валидность эксперимента, Верификация, Методы социолингвистики, Организация социолингвистического исследования*).

Историчность – универсальная характеристика *Языка* или *Варианта языка*; существование непрерывной традиции передачи языка из поколения в поколение, которая создает историко-культурную общность с предыдущими поколениями. *Искусственные языки, Мертвые языки* и *Пиджины* характеризуются отсутствием И. (см. *Дивергентное развитие языка, Дивергенция, Законы развития языка, Конвергентное развитие языка, Конвергенция, Развитие языка*).

Тезаурус (от греч. *thesauros* – сокровище, клад, запас, обилие) англ. *thesaurus* – 1. Вид словаря, применяемого в автоматизированных системах хранения и поиска информации. Т. содержит список ключевых слов (индексов), которые характеризуют содержание документов и указывают на семантическую связь между ними. 2. Словарь, максимально и подробно охватывающий лексику данного языка по предметно-тематическим группам (а не по *Алфавиту*) (см. *Информационный язык, Языки программирования*).

Теңбе-тең қостілділік ағыл. *balanced bilingualism* – екі тілдің бірдей көлемдегі әлеуметтік функциялары орныққан теңбе-тең *Қостілділік* (қара. *Амбилингвизм, Көптілділік, Семиллингвизм, Тілдік қатынас*).

Теория (грек. *theoria* байқау, зерттеу) ағыл. *theory* – саналуан көзқарастар мен тұжырымдардың логикалық тұрғыдан өзара байланысқан жиынтығын білдіретін, нысаналардың заңдылықтары мен маңызды сипаттамалары туралы біртұтас түсінік беретін және қоршаған ақиқат шындыққа негізделген шынайы, нақты ғылыми ілімдер нысаны (қара. *Әдіснама, Әлеуметтік лингвистика, Әлеуметтік лингвистика әдістері, Болжам, Верификация*).

Теориялық әлеуметтік лингвистика (грек. *theoria* байқау, зерттеу және фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) ағыл. *theoretical sociolinguistics* – *Әлеуметтік лингвистиканың* бір тармағы, ол *Тіл мен қоғам* қарым-қатынастарының жалпы мәселелерін зерттейді, яғни *Тіл дамуының* мәнді заңдылықтарын анықтау және олардың әлеуметтік табиғатын дәлелдеу, тіл қолданысының әлеуметтік байланыстарын, тілді пайдаланудың әлеуметтік және жағдаяттық өзгермелілікке тәуелді екенін зерттеу, *Әлеуметтік рөлдерге, Сөйлеу актілерін* жүзеге асырудың шарттарына қарай тілдік қарым-қатынас үдерісіне талдау жасау, *Тілдік қатынастар, Интерференция* проблемалары және т.б. – теориялық әлеуметтік лингвистика саласының нысаналары (қара. *Әлеуметтік лингвистика, Әлеуметтік лингвистикалық өзгермеліліктер, Қарым-*

Паритетное двуязычие (от лат. *paritas (paritatis)* равенство) англ. *balanced bilingualism* – равноправное *Двуязычие* при одинаковом объеме социальных функций обоих языков (см. *Амбилингвизм, Многоязычие, Семиллингвизм, Языковой контакт*).

Теория (от греч. *theoria* наблюдение, исследование) англ. *theory* – форма достоверных научных знаний, представляющая множество логически увязанных между собой допущений и суждений, дающая целостное представление о закономерностях и существенных характеристиках объектов и основывающаяся на окружающей реальности (см. *Верификация, Гипотеза, Методология, Методы социолингвистики, Социолингвистика*).

Теоретическая социолингвистика (от нем. *theoretisch* < греч. *theoria* наблюдение, исследование и лат. *soci (etos)* общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *theoretical sociolinguistics* – раздел *Социолингвистики*, изучающий общие проблемы взаимоотношения *Языка и общества*: выявление существенных закономерностей *Развития языка* и доказательство их социальной природы, исследование социальной обусловленности функционирования языка, зависимости его использования от социальных и ситуативных переменных, анализ процессов речевого общения в связи с *Социальными ролями*, условиями реализации *Речевых актов*, проблемами *Языковых контактов, Интерференции* и проч. (см. *Прикладная социолингвистика, Социолингвистика, Социолингвистика личности, Социолингвистика общества, Социолингвистика общения, Со-*

қатынас әлеуметтік лингвистикасы, Қоғам әлеуметтік лингвистикасы, Қолданбалы әлеуметтік лингвистика, Тұлғаның әлеуметтік лингвистикасы, Тілдің әлеуметтік лингвистикасы, Эксперименталды әлеуметтік лингвистика).

Тест (ағыл. *test* зерттеу, сынау) – Информант атқаруға тиіс, нысаны, көлемі және мазмұны жағынан әралуан тапсырмалар, сөздер тізімі, мәтін үзінділері, жазбаша және ауызша тапсырмалар, олардың негізінде Информанттың Тілдік құзыретінің дәрежесі мен сипаты туралы қорытынды жасауға болады (қара. Ассоциативтік эксперимент, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Жауап беруші, Сауалнама, Сауалнама жүргізу, Сұхбат, Тестілеу).

Тестілеу (ағыл. *test* зерттеу, сынау) ағыл. *testing* – Тестілердің көмегі арқылы бастапқы әлеуметтік лингвистикалық ақпаратты алу. Тестілерді өткізу бірқатар шарттарды қадағалауды талап етеді: Тестілеудің мақсаты Информантқа беймәлім болуы тиіс; тест сұрақтары мен тапсырмалары әралуан мазмұн мен нысанда қайталана отырып, информанттың бір тілдік фактіні меңгергендігі туралы өзара тығыз байланыстағы қосымша ақпаратты алуға ықпал етуі қажет (қара. Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Сыпаттылық).

Толқындар теориясы (грек. *theoria* байқау, зерттеу) ағыл. *wave theory* – Лингвистикалық география ұстанымдарын тілдердің түптектік (генеалогиялық) жіктемесіне

циолингвистика языка, Социолингвистические переменные, Экспериментальная социоллингвистика).

Тест (от англ. *test* исследование, испытание) – разнообразные по форме, объему и содержанию задания, списки слов, фрагменты текстов, письменные и устные вопросы и задания, которые необходимо выполнить Информанту и на основании которых можно судить о степени и характере его Языковой компетенции (см. Анкетирование, Ассоциативный эксперимент, Интервью, Опрос, Организация социоллингвистического исследования, Тестирование, Респондент).

Тестирование (от англ. *test* исследование, испытание + *-ирование*) англ. *testing* – получение первичной социоллингвистической информации с помощью Тестов. Проведение Т. требует соблюдения ряда условий: цель Т. должна остаться неизвестной Информанту, вопросы и задания тестов должны, повторяясь в разных формах, выявлять дополнительную перекрещивающуюся информацию о владении информантом языковым фактом (см. Достоверность социоллингвистических данных, Организация социоллингвистического исследования, Репрезентативность).

Теория волн (от греч. *theoria* наблюдение, исследование) англ. *wave theory* – теория Й.Шмидта, возникшая как результат применения принципов Лингвистической геогра-

пайдаланудың нәтижесі ретінде пайда болған Й. Шмидт теориясы. Толқындар теориясы бойынша әрбір жаңа құбылыс нақты бір орталықтан (қаладан, экономикалық, саяси, мәдени орталықтан және т.б.) таралады да шеткергі жақтарға қарай бәсең толқын түрінде көмескілене (азая) бастайды. Дербес тіл дәрежесіне қарай біртіндеп дамиды әрбір *Диалект* – осындай толқындар тізбегі. Аралық желілер жоғалған жағдайда туыстас тілдер арасындағы айырмашылықтар айқын көзге түсуі мүмкін. Осындай аралық желілер сақталған болса, онда олардың арасындағы айырмашылықтар үздіксіз сипатта болады (мыс., француз және провансаль тілдері арасындағы), сөйтіп, туыстас тілдер аралық диалектілердің қатарлары арқылы біріне-бірі өтеді (қара. *Дивергенция, Изоглосса, Конвергенция, Тілдердің дивергентті дамуы, Тілдердің конвергентті дамуы, Тілдік әулет*).

Топ тілі – жеке адамдардың өзіндік ерекшеліктері бар қарым-қатынастары тұрақты түрде, ұзақ мерзімге созылған жағдайда қалыптасады. Топ тілі өзара бейімделу, өзара икемділік, мәселені бірдей түсінуге ұмтылыс, мәнмәтінге тәуелділік, *Жарыспалаудың* болмауы немесе оның аздаған көрінісі, стереотипті сөйленістің, *Калька* мен таптаурынның, қысқарған сөздердің көп болуы арқылы сипатталады (қара. *Арго, Әлеуметтік топ, Жаргон, Жастар тілі, Клише, Сленг, Социолект, Тіл-жарыспа*).

Топтық сауалнама жүргізу ағыл. *group survey* – жазбаша *Сауалнама* жүргізудің бір түрі; *Іріктеу* қағидаларына сәйкес

фиш к генеалогической классификации языков. Согласно Т.в., каждое новое явление распространяется из определенного центра (города, экономического, политического, культурного центра и т.п.) постепенно затухающими волнами к периферии. Каждый *Диалект*, постепенно развивающийся в самостоятельный язык, представляет собой сочетание таких волн. При исчезновении промежуточных звеньев могут наблюдаться более четкие различия между родственными языками. При сохранении таких звеньев различия между ними являются непрерывными (напр., между французским и провансальским), и родственные языки постепенно переходят друг в друга через ряд промежуточных диалектов (см. *Дивергентное развитие языков, Дивергенция, Изоглосса, Конвергентное развитие языков, Конвергенция, Семья языков*).

Групповой язык – складывается в условиях постоянной, достаточно длительной, совместной деятельности с характерными межличностными отношениями, снижающими напряженность. Г.я. характеризуется взаимным приспособлением, гибкостью, стремлением к однозначному пониманию, контекстуальной зависимостью, отсутствием или незначительной степенью *Вариаций*, наличием большого числа стереотипных выражений, *Калек*, шаблонов, аббревиатур (см. *Арго, Вариант языка, Жаргон, Клише, Молодежный язык, Сленг, Социальная группа, Социолект*).

Групповое анкетирование (от фр. *enquête*) англ. *group survey* – разновидность *Анкетирования*, письменного *Опроса*, состоящая

бір орынға (аудиторияға, залға) жиналған адамдар тобының бір мезгілде Сауалнама парақтарын толтыруы. Топтық сауалнама жүргізуді сауалнама жүргізуші өткізеді, бұл ретте *Респонденттер* жұмыс істейтін орны, оқу орны арқылы топтастырылады, нысаналы түрде көлемді аудитория таңдалады (кинотеатр, көрме залы, кітапхана және т.б.). Топтық сауалнама жүргізу үшін ең қолайлы, әрі кең тараған нысан – адамдардың жұмыс орны және оқу орны, өйткені бұндай жағдайда адамдарға сауалнаманы қайтарып беру мүмкіндігі болады. Кең көлемді аудитория сондай-ақ кейбір адамдарға кеңес беру үшін ыңғайлы. Сауалнама толтырудың мерзімі 45 минуттан аспауы керек. Респонденттердің шаршауына, абыржуына жол беруге болмайды. Сауалнаманың толыққанды толтырылуына алдын ала бақылау жасау қажет (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Дербес сауалнама жүргізу, Информант, Макроәлеуметтік лингвистика, Микроәлеуметтік лингвистика, Пошталық сауалнама жүргізу, Сыпаттылық, Эксперимент, Эксперименталды әлеуметтік лингвистика*).

Төзімділік ағыл. *tolerance* – басқа адамның өмір салтына, тіліне, мінез-құлқына, әдет-ғұрпына, сезіміне, көзқарасы мен пікіріне, діни сеніміне шыдамдылық. Этникааралық төзімділік және тіларалық төзімділік деген түрлер аталады (қара. *Сәйкестілік, Тілдік бейтараптылық, Ынтымақтастық*).

в одновременном заполнении *Анкет* группой людей, находящихся в одном помещении в соответствии с правилами *Выборки*. Г.а. проводится *Анкетами* по месту жительства *Респондентов*, месту работы, месту учебы, в целевых аудиториях (кинотеатре, выставках, библиотеках и т.п.); наиболее популярным и удобным является Г.а. по месту работы и учебы, поскольку позволяет обеспечить полный возврат анкет. Группа должна быть обзрима и доступна для индивидуальных консультаций; продолжительность заполнения анкеты не должна превышать 45 минут (не должно допускаться утомление, раздражение и т.п. респондентов); необходим предварительный контроль за полнотой заполнения анкеты (как паспортной, так и основной части) (см. *Достоверность социолингвистических данных, Индивидуальное анкетирование, Информант, Макросоциолингвистика, Методы социолингвистики, Микросоциолингвистика, Организация социолингвистического исследования, Парадокс наблюдателя, Почтовое анкетирование, Репрезентативный, Эксперимент, Экспериментальная социолингвистика*).

Толерантность (от лат. *tolerantia* терпение) англ. *tolerance* – терпимость к чужому образу жизни, *Языку*, поведению, обычаям, чувствам, мнениям, идеям, верованиям. Различают межэтническую Т. и межъязыковую Т. (см. *Идентичность, Солидарность, Языковая лояльность*).

Трайбализм (лат. *tribe* ру) ағыл. *tribalism* – рушылдық; рулық-тайпалық бөліністің қалдықтарын сақтаған, қоғамдағы тайпалық немесе этникалық сепаратизм; тайпалық бөлінуге, оқшаулануға ұмтылыс; рулық құрылыстың белгілерін (салт, алғашқы қауымдық сенім, тайпалық тілдер, тайпалық өзін-өзі басқару құрылымы және т.б.) сақтап қалуға ұмтылыс. Трайбализм тайпалардың бір мемлекеттік құрылым шеңберіне табысты шоғырлануына кедергі жасайды. Ол бір рудан тараған адамдарға артықшылықтар беру арқылы көрініс табады (мыс., мемлекеттік аппаратқа кадрларды іріктеуде). Трайбализмді ру-тайпалық отансүйгіш сезімнің көрінісі деп есептейтін көзқарастар да бар (қара. *Тіл және қоғам, Этникалық тіл*).

Трасянка (белорус. *трасянка* бастапқы мағынасы: мал азығы үшін шөп пен сабан қоспасы) – белорус-орыс *Қостілділігі* жағдайында стихиялы түрде пайда болған, белорус тілінің орыстандырылған нұсқасы (қара. *Аралас тіл, Креол тілдер, Креолдану, Лексификатор, Пиджин, Семилингвизм, Социолект, Суржик, Тіл-жарыспа, Тілдердің араласуы*).

Тұлғаның әлеуметтік лингвистикасы (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) ағыл. *sociolinguistics of individual* – нақты бір жеке адамның (*Біртілді адам, Қостілді адам, Амбиллингв, Семилингв*) Әлеуметтену нәтижесі ретіндегі оның тіліндегі әлеуметтік тұрғыдан айқындалған ерекшеліктерді; *Тілдік қабілет, Тілдік құзырет, Кодтардың алмасуы, Ана тілі, Фосилдану* мәселелерін зерттейтін Әлеуметтік лингвистиканың бір тармағы

Трайбализм (от лат. *tribe* племя) англ. *tribalism* – племенной или этнической сепаратизм в обществе, сохраняющем пережитки родоплеменного деления; приверженность к племенной обособленности; стремление сохранить атрибуты родового строя (обычай, первобытные верования, племенные языки, структуру племенного самоуправления и др.). Т. мешает успешной консолидации племен в пределах государственного образования. Т. может проявляться в предоставлении привилегий выходцам из одного рода (напр., при подборе кадров в государственном аппарате). Существует и такой подход, при котором Т. трактуется как проявление родоплеменного патриотизма (см. *Этнический язык, Язык и общество*).

Трасянка (белорусск. *трасянка* первоначальное значение: смесь сена с соломой для корма скота) – стихийно возникший в условиях белорусско-русского *Двуязычия* русифицированный вариант белорусского языка (Н.Б. Мечковская) (см. *Вариант языка, Креолизация, Креольские языки, Лексификатор, Пиджин, Семилингвизм, Смешанный язык, Смешение языков, Социолект, Суржик*).

Социоллингвистика личности (от лат. *soci* (etos) общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *sociolinguistics of individual* – раздел *Социоллингвистики*, изучающий социально детерминированные особенности языка конкретного субъекта (*Монолингва, Билингва, Амбиллингва, Семилингва* и проч.) как результат его *Социализации*; проблемы *Языковой способности, Языковой компетенции, Переключения кодов, Родного*

(қара. *Макроәлеуметтік лингвистика*, *Микроәлеуметтік лингвистика*).

Тұңғыш эксперимент (лат. *experimentum* байқау, тәжірибе) ағыл. *pilot experiment* – алдын ала эксперимент, *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығын қамтамасыз етуге қабілетті, жүргізу барысында әлеуметтік лингвистика зерттеулерінің тандалып алынған әдістері мен тәсілдерінің жұмсальдығы әлеуеті тексерілетін алдын ала эксперимент (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Сауалнама жүргізу, Сұхбат, Эксперимент*).*

Түпнұсқа мәтін ағыл. *authentic/original text* – түпнұсқа туынды, сондай-ақ туындыдан ешбір өзгертусіз алынған шынайы мәтін. *Әлеуметтік лингвистикада*, тілдерді оқыту әдістемесінде түпнұсқа мәтін – бейімделмеген (қарапайымдалмаған мәтін; заң ғылымында түпнұсқа мәтін – екінші тілде дайындалған мәтінге теңбе-тең екендігі ресми түрде мойындалған және онымен заң күші бірдей құжаттың мәтіні (қара. *Түпнұсқалылық, Мәтін*).

Түпнұсқалылық ағыл. *authenticity* – *Екінші тілді* оқыту және оны меңгеру теориясына сәйкес үйренушілер үшін мәдени және әлеуметтік маңызға ие интеракция мен мәтіндер, олар қарым-қатынастың табиғи жағдайында (оқу дәрісханаларында игерілетін алдын ала дайындалған, сұранысы төмен, жасанды мәнмәтіндерімен салыстыра қарағанда тілді белсенді және

языка, Фоссилизации и др. (см. *Макросоциоллингвистика, Микросоциоллингвистика*).

Пилотный эксперимент (от фр. *pilote* маневрирование и лат. *experimentum* проба, опыт) англ. *pilot experiment* – предварительный эксперимент, в ходе которого проверяется действительность избранных методов и приемов социоллингвистического исследования, способных обеспечить *Достоверность социоллингвистических данных* (см. *Анкетирование, Интервью, Методы социоллингвистики, Организация социоллингвистического исследования, Эксперимент*).

Аутентичный текст (от греч. *authentikos* совершенный, собственной рукой, подлинный) англ. *authentic/original text* – подлинный текст, исходящий из первоисточника, а также сам первоисточник. В *Социоллингвистике*, методике преподавания языков А.т. – это текст, не подвергавшийся адаптации (упрощению); в юриспруденции А.т. – это текст документа, официально признанный равнозначным другому тексту (составленному на другом языке) и имеющий с ним одинаковую юридическую силу (см. *Аутентичность, Текст*).

Аутентичность (от греч. *authentikos* совершенный, собственной рукой, подлинный) англ. *authenticity* – согласно теории усвоения и преподавания *Второго языка*, культурно и социально значимые для обучающихся интеракции и контексты, которые делают возможным активное использование языка в естественных условиях общения (в отличие от искусственно создаваемых рутинных и предсказуемых контекстов, создаваемых

шығармашылықпен қолдануға ықпал етеді) (қара. *Түпнұсқа мәтін, Сөйлеу іс-әрекеті*).

Тыңдалым ағыл. *oral comprehension* – *Сөйлеу іс-әрекетінің өнімсіз түрі*; ауызша айтылған сөзді, мәтінді, мәнмәтінді қабылдау және оның мазмұнын түсіну. *Тыңдаушының* сөйлеуді қабылдау кезіндегі қиындықтарын айқындайтын шарттарға сөйлеу әрекетінің бір мәртелігі және қысқа мерзімділігі, бейтаныс адамдардың сөйлеуін түсінудегі қиындықтар; жеке адамға тән сөйлеу және дауыс ерекшеліктері, көзбен көретін мүмкіндіктердің бар екендігі немесе жоқ екендігі жатқызылады (қара. *Адресант, Адресат, Айтылым, Сөйлеу, Сөйлеу іс-әрекеті, Сөйлеуші, Тілдік құзырет, Тіл қызметі*).

Тыңдаушы ағыл. *listener* – *Сөйлеу актісіне* белсенді қатысушы, сөйленісті қабылдаушы, *Адресат*; ауызша вербалды қарым-қатынас көлемінде *Сөйлеу іс-әрекетінің өнімсіз түрлерінің бірі* – *Тыңдалымның* субъектісі (қара. *Адресант, Коммуникант, Коммуникация, Сөйлеу, Сөйлеуші*).

Тіл ағыл. *language* – ойлаумен, халықтың *Менталитетімен, Мәдениетімен* үздіксіз, тығыз байланыстағы адам қарым-қатынасының әлеуметтік аса маңызды құралы; шартты, бірақ құрылымдық-негізделген мағынасы бар таңбалар мен нышандардың жүйесі. Тіл – адамдар арасындағы саналы әлеуметтік сөйлеу қарым-қатынасының негізі; адамдардың мінез-құлқын реттеудің, қоғамды және оның эралуан құрылымдық элементтерін басқарудың маңызды құралы (қара. *Сөйлеу, Сөйлеу іс-әрекеті, Тіл білімі, Тіл және қоғам*,

в учебной аудитории) (см. *Аутентичный текст, Речевая деятельность*).

Аудирование (от лат. *audire* слышать) англ. *oral comprehension* – *Рецептивный вид речевой деятельности*; восприятие языковой формы устного сообщения и понимание содержания высказывания. К условиям, определяющим трудности восприятия речи *Слушающим*, относят однократность и кратковременность самого речевого действия, затруднения в понимании речи незнакомых людей, индивидуальные особенности голоса и речи, наличие/отсутствие зрительной опоры (см. *Адресант, Адресат, Говорение, Говорящий, Речевая деятельность, Речь, Языковая компетенция*).

Слушающий англ. *listener* – активный участник, субъект *Речевого акта, Адресат*, воспринимающий высказывание; субъект *Аудирования* как рецептивного вида *Речевой деятельности* в пределах устного вербального общения (см. *Адресант, Говорящий, Коммуникант, Коммуникация, Речь*).

Язык англ. *language* – важнейшее социально обусловленное средство человеческого *Общения (Коммуникации)*, неразрывно связанное с мышлением, *Менталитетом, Культурой* народа; система знаков и символов, которые имеют условные, но структурно-обоснованные значения. Я. – основа сознательного социального речевого взаимодействия между людьми, важное средство регулирования их поведения, управления обществом и его структурными элементами (см. *Речевая деятельность, Речь, Язык и обще-*

Тіл және мәдениет, Тілдік қабілет, Тілдік қауымдастық).

Тіл әлеуметтануы – ағыл. *sociology of language* – *Тіл мен қоғамның* өзара қарым-қатысын зерттейтін, әлеуметтану ғылымының бір саласы; яғни бұл тармақ аясында әлеуметтік-таптық және кәсіби айырма белгілердің тілде бейнеленуі, әлеуметтік үдерістің тіл өзгерістеріндегі көрінісі; тілдің әлеуметтік функциялары, әлеуметтік бақылауды қамтамасыз етудегі және жаппай коммуникацияны жүзеге асырудағы тілдің рөлі, әлеуметтік сараланудың тіл саралануымен байланысы қарастырылады (қара. *Әлеуметтану бағыты, Әлеуметтік лингвистика, Дialeкт, КСРО-дағы әлеуметтану бағыты, Қоғам әлеуметтік лингвистикасы, Жаргон, Тұлғаның әлеуметтік лингвистикасы, Тіл қызметі, Тілдің әлеуметтік лингвистикасы).*

Тіл беделі ағыл. *language prestige* – Тілдің әлеуметтік маңыздылығының (Тілдің қоғамдағы орны мен рөлінің, қасиет-сапаларының, *Тілді қолдану аяларының*) жеке адам, топ, қоғам тарапынан салыстырмалы түрде бағалануы (қара. *Тіл мәртебесі, Тіл мәртебесін жоспарлау).*

Тіл білімі ағыл. *linguistics* – тілтаным, лингвистика; Тілдің мәні, құрылымы, қызметі, *Тілдің және Әлем тілдерінің, Табиғи тілдердің* және олардың ұқсастықтары – *Жасанды тілдердің* тарихи дамуы туралы ғылым. Әлеуметтік (гуманитарлық) ғылым бола отырып, тіл білімі психология, әлеуметтану, философия, этнография, антропология, логика, когнитивистика, герменевтика, математика және т.б.

ство, Язык и культура, Языковая общность, Языковая способность, Языкознание).

Социология языка (от лат. *soci(etos)* общество) англ. *sociology of language* – область социологии, исследующая взаимоотношения *Языка и общества*: выражение в языке социально-классовых и профессиональных различий, отражение социальных процессов в изменениях языка, социальные функции языка, роль языка в обеспечении социального контроля и в осуществлении массовой коммуникации, связь социальной дифференциации с дифференциацией языков (*Диалекты, Жаргон, Социоллингвистика, Социоллингвистика личности, Социоллингвистика общества, Социоллингвистика языка, Социологическое направление, Социологическое направление в СССР, Тайные языки, Функции языка).*

Престиж языка (от фр. *prestige* < лат. *praestigium* обман) англ. *language prestige* – сравнительная оценка индивидом, группой, обществом социальной значимости *Языка* (его позиции и положения в обществе, свойств, *Сфер использования языка*) (см. *Статус языка, Статусное планирование).*

Языкознание англ. *linguistics* – языковедение, лингвистика; наука о сущности, строении, *Функциях языка*, историческом *Развитии языка* и *Языков мира, Естественных языков* и их аналогов – *Искусственных языков* и др. Я., являясь социальной (гуманитарной) наукой, тесно связано с психологией, социологией, философией, этнографией, антропологией, логикой, когнитивистикой, герменевтикой, математикой и другими

ғылымдарымен тығыз байланыста болады. Тіл білімі жалпы тіл білімі, дербес Тіл білімі, теориялық тіл білімі, қолданбалы тіл білімі, *Әлеуметтік лингвистика*, *Паралингвистика* және т.б. салаларын қамтиды; оның тармақтары – фонетика, грамматика, лексикология, фразеология және семантика. Тіл білімінің өзіндік зерттеу әдістері бар (қара. *Антропологиялық лингвистика*, *Ареал лингвистикасы*, *Әдіснама*, *Әлеуметтану бағыты*, *Әлеуметтік лингвистика әдістері*, *Гендер лингвистикасы*, *Контрастивтік лингвистика*, *Лингвистикалық география*, *Салғастырмалы лингвистика*).

Тіл даму заңдары ағыл. *laws of language change* – тілдің шартты және абсолютті түрде игерілуі бойынша *Тілдердің дамуына* бағыттайтын, ұдайы жүретін тенденциялар. Шартты түрдегі ілгерілеуді көбіне-көп тілдік техника сипаттайды, мыс., әлемдегі әралуан тілдерде аналитизмнің пайда болуы және таралуы осыған дәлел бола алады. Абсолютті ілгерілеу қоғамдық өмірде күрделене түскен нысандарға және қарым-қатынастың тыңнан пайда болған қажеттіліктеріне тілдің бейімделуі арқылы сипатталады; бұған дәлел ретінде тілдің сөздік құрамының толығын және сөз мағыналарының кеңеюін атауға болады. Тілдің дамуына әсер ететін сыртқы (экстралингвистикалық) және ішкі (интралингвистикалық) факторлар болады. Сыртқы факторлар – қоғам өміріндегі саналуан оқиғалардың тілге ықпал жасауы, ал ішкі факторлар – өз мүмкіндіктеріне қарай тілдің өз ішінде дамуы (қара. *Актуация*, *Глоттогенез*, *Диахронды әлеуметтік лингвистика*, *Дивергенция*, *Конвергенция*,

науками. Я. включает общее Я. и частное Я., теоретическое Я. и прикладное Я., *Социолингвистику*, *Паралингвистику* и др.; Я. включает в себя такие разделы, как фонетика, грамматика, лексикология и фразеология, семантика; Я. имеет собственные методы исследования (см. *Антропологическая лингвистика*, *Ареальная лингвистика*, *Гендерная лингвистика*, *Контрастивная лингвистика*, *Лингвистическая география*, *Методология*, *Методы социолингвистики*, *Сопоставительная лингвистика*, *Социологическое направление*, *Теоретическая социолингвистика*, *Эпистемология*, *Этнолингвистика*).

Законы развития языка англ. *laws of language change* – постоянные тенденции, направляющие *Развитие языков* по линии относительного и абсолютного прогресса. Относительный прогресс чаще всего отражает языковая техника, напр., появление и распространение аналитизма в различных языках мира. Абсолютный прогресс выражается в приспособлении языка к усложняющимся формам общественной жизни и новым потребностям общения (так наз. сохранение коммуникативной пригодности), напр., рост словарного состава языка и расширение значений слов. Различают внешние (экстралингвистические) и внутренние (интралингвистические) факторы, которые оказывают влияние на развитие языка. Внешние факторы воздействуют на язык извне, поскольку обусловлены различными событиями в жизни общества, внутренние – развиваются внутри самого языка, они обусловлены возможностями самого языка, инерцией его развития (см. *Актуация*, *Глоттогенез*,

Тілдердің дивергентті дамуы, Тілдердің конвергентті дамуы, Тіл онтогенезі, Тіл филогенезі).

Тіл дербестігі ағыл. *autonomy of language* – *Тіл-жарыспаның* (әдетте стандартталған және қалыптанған) сипаттамасы; тілді қолданушы тілдің айрықша (дербес) тіл ретіндегі басқа тілдерден немесе осы тілдің жарыспаларынан айрықшаланатын тәуелсіздігін сезінеді, мыс., қазақ әдеби тілі оңтүстік, батыс және т.б. диалектілермен салыстырғанда тіл дербестігіне ие; тіл дербестігі хорват *vs.* серб, румын *vs.* молдаван тілдеріне тән. Тіл дербестігі терминін Э. Хауген ұсынған болатын, бұл термин ағылшын әлеуметтік лингвистикасында көбірек қолданылады, ал неміс диалектологиясы мен әлеуметтік лингвистикасында *Абстанд* термині қолданылады (қара. *Аусбау, Стандарт тіл, Суперлект, Тілді қалыптандыру, Тілдің қалыптануы, Ұлттық тіл, Этникалық тіл*).

Тіл-жарыспа ағыл. *language variant* – 1. *Ұлттық тілдің* немесе *Диалектінің* аумағынан шыққан (кейде *Әдеби тілдің*) аймақтық түрі. Мыс., АҚШ-та, Ұлыбританияда, Жаңа Зеландияда, Канадада, Үндістанда ағылшын тілінің тіл-жарыспасы; Канадада, Монакода, Бельгияда, Люксембург Ұлы Герцогтығында, Швейцарияда – француз тілінің тіл-жарыспасы; Испанияда және Латын Америкасының көптеген елдерінде – испан тілінің, Португалия мен Бразилияда – португал тілінің тіл-жарыспалары бар. Тіл-жарыспаларының ұлттық және басқа әралуан сипаттарын нақтылау үшін кейде

Диахроническая социоллингвистика, Дивергентное развитие языков, Дивергенция, Конвергентное развитие языков, Конвергенция, Онтогенез языка, Филогенез языка).

Автономность языка (от греч. *autos* сам + *nomos* закон) англ. *autonomy of language* – характеристика (обычно стандартного и кодифицированного) *Варианта языка*, носители которого ощущают его независимость как особого (отдельного) языка, отличающегося от других языков или вариантов данного языка, напр., казахский литературный язык обладает А. в отличие от южного, западного и др. диалектов; А. присуща сербскому *vs.* хорватскому, молдавскому *vs.* румынскому. Термин А. предложен Э. Хаугеном, используется преимущественно в англоязычной социоллингвистике; в немецкой диалектологии и социоллингвистике используется термин *Абстанд* (см. *Аусбау, Кодификация языка, Кодифицированность языка, Национальный язык, Стандартный язык, Суперлект, Этнический язык*).

Вариант языка (от фр. *variante* < лат. *varians* изменяющийся) англ. *language variant* – 1. Региональная разновидность *Языка* (иногда *Литературного языка*), вышедшего за рамки *Ареала* того или иного *Национального языка* или *Диалекта*. Напр., В.я. английского в США, Великобритании, Новой Зеландии, Канаде, Индии и др.; немецкого – в Австрии, Швейцарии; французского – в Канаде, Монако, Бельгии, Великом Герцогстве Люксембург, Швейцарии; испанского – в Испании и большинстве стран Латинской Америки; португальского – в Португалии и Бразилии и т.д. Для

Көпұлттық тіл түсінігі пайдаланылады, ол *Ұлттық тіл* мен тіл-жарыспаларының арақатынасын жаңаша түсінуге мүмкіндік береді. Бұл ретте тіл-жарыспалары бір-біріне қарым-қатысы тұрғысынан әлеуметтік, мәдени, саяси және лингвистикалық жағынан теңбе-тең деп бағаланады. 2. *Социолектілер* де тіл-жарыспалары болып есептеледі (қара. *Абстанд, Акролект, Аусбау, Мезолект, Стандарт тіл, Тілдің қалыптануы, Тілдің нормалануы*).

Тіл және дін ағыл. *language and religion* – қазіргі *Тіл білімінің (Тіл және қоғам, Тіл және мәдениет, Тіл және сана* проблемаларымен қатар) басты мәселелелерінің бірі; ол «адам феноменінің» өзіндегі тіл мен діннің іргелі орнына, адам психологиясы мен *Мәдениетінің* саналы түрде сезілмейтін, алайда ықпалы бар тетіктеріне байланысты (Н.Б. Мечковская). *Семиотика* тұрғысынан қарағанда тіл және дін – өзіндік мазмұнға ие және осы мазмұнды жеткізетін айрықша тәсілдері бар (әлемнің екі моделі) таңбалық екі жүйе; философия жағынан – *Қоғамдық сананың* екі нысаны (бұл ретте тіл – әмбебап құрал; қарым-қатынас техникасы; дін – қарым-қатынасқа көшірілетін әмбебап мән; адам мен қоғам үшін өсиетнамалық мән (қара. *Діни тіл, Мәдениет, Менталитет*).

Тіл және заң – қара.: *Тілдік заңнама*.

Тіл және қоғам ағыл. *language and society* – қазіргі *Тіл білімінің* басты

обозначения состояния неидентичности В.я. и национальности нередко используется понятие *Полиациональный язык*, которое позволяет по-новому подойти к пониманию соотношения *Национального языка* и В.я. При этом В.я. по отношению друг к другу могут оцениваться как паритетные в социальном, культурном, политическом и лингвистическом отношениях. 2. В.я. могут считаться также *Социолекты* (см. *Абстанд, Аусбау, Акролект, Кодификация языка, Мезолект, Нормализация языка, Стандартный язык*).

Язык и религия англ. *language and religion* – одна из основных проблем современного *Языкознания* (наряду с проблемами *Язык и общество, Язык и культура, язык и Сознание* и проч.), связанная с фундаментальной ролью Я.ир. в самом «феномене человека», неосознаваемыми, но влиятельными механизмами человеческой психологии и *Культуры* (Н.Б. Мечковская). Я.ир. с точки зрения *Семиотики* – две знаковые системы, обладающие собственным содержанием и особыми способами передачи этого содержания (две модели мира); с точки зрения философии – это две формы *Общественного сознания* (при этом язык – это универсальное средство, техника общения; религия – это универсальные смыслы, транслируемые в общении, заветные смыслы, самые важные для человека и общества (см. *Культура, Менталитет, Религиозный язык, Язык религии*).

Язык и закон – см. *Языковое законодательство*.

Язык и общество англ. *language and society* – одна из основных проблем современного

проблемаларының бірі; ол тілдің пайда болуы және *Тілдің дамуының, Тілдің* қолданылуы мен құрылымының қоғам арқылы айқындалатындығын зерттейді; басқаша айтқанда, *Тілдің пайда болуы ↔ homo sapiens* және адамзат *Қоғамының* пайда болуы; *Қоғамның әлеуметтік құрылымы ↔ тілдің әлеуметтік стратификациясы*; тіл бірліктерінің құрылымындағы әлеуметтік компоненттер; қоғам мен қоғамдық институттардың тіл құрылымына саналы ықпалы; *Тіл қызметі, Тілді жоспарлау*; тілдің функционалды көптірлілігі; біртүрлі және көптірлі қоғамдағы *Тілдің қолданылу ортасы* және т.б. – осы бағыттың нысаналары. Әлеуметтік лингвистика үшін тіл мен қоғамды ұйымдастырудың әрқилы деңгейлерінде (адамзат қоғамынан бастап, тұтастай алғанда *Микроәлеуметтік қауымдастыққа* дейін) әралуан кеңістік және мерзім шеңберінде зерделеу маңызды (қара. *Әлеуметтік лингвистика, Әлеуметтік топ, Біртүрлі қауымдастық, Көптірлілік, Қауымдастық, Қоғамның әлеуметтік лингвистикасы, Қостілді қауымдастық, Этноәлеуметтану*).

Тіл және мәдениет ағыл. *language and culture* – көпәспектті кешенді проблема; оған тілші-ғалымдармен қатар тарихшылар, философтар, психологтар, этнографтар, әдебиеттанушылар назар аударады. Лингвистикада тіл мен мәдениеттің, *Тіл тарихы* мен *Мәдениет тарихының* арасында тікелей себеп-салдарлы тәуелділік бар деген пікір жиі тұжырымдалады (К. Фосслер, В. Шмидт, Э. Сепир, Б. Уорф, Н.Я. Марр және т.б.). Қазіргі лингвистика бірыңғай, біржақты анықтама жасаудан қашқақтайды, Тіл бастапқы ма деген сауалды шешуге ұмтылыс

Языкознания, связанная с изучением детерминированности обществом возникновения, *Развития языка*, функционирования *Языка* и его структуры: *Происхождение языка ↔* возникновение *homo sapiens* и человеческого *Общества*; *Социальная структура общества ↔* социальная стратификация языка; социальные компоненты в структуре языковых единиц; сознательное воздействие общества и общественных институтов на структуру языка, *Функции языка, Языковое планирование* и др.; функциональное многообразие языков, *Сферы использования языка, Среды использования языка* в одноязычном и многоязычном обществе и т.д. Для *Социолингвистики* важно изучение Я.иО. на различных уровнях его организации (от человеческого общества в целом до *Микросоциальной общности*) в различных пространственных и временных рамках (см. *Двуязычная общность, Многоязычие, Общность, Одноязычная общность, Социальная группа, Социолингвистика, Социолингвистика общества, Этносоциология*).

Язык и культура (от лат. *cultura*) англ. *language and culture* – многоаспектная комплексная проблема, к которой обращаются не только лингвисты, но и историки, философы, психологи, этнографы, литературоведы. В лингвистике часто утверждается прямая причинная зависимость между Я.ик., историей *Языка* и историей *Культуры* (К. Фосслер, В. Шмидт, Э. Сепир, Б. Уорф, Н.Я. Марр и др.). Современная лингвистика стремится уйти от одностороннего детерминизма, не решая вопрос о первичности языка или культуры, поскольку детерминизм Я.ик.

жасамайды, өйткені тіл мен мәдениеттің айқындылығы, шамасы, өзара тұтастықта (қара. *Әлемнің тілдік бейнесі, Сепир-Уорф болжамы, Тілдік сана*).

Тіл идеологиясы (грек. *idea* түсінік + *logos* ілім, ғылым) ағыл. *language ideology* – элеуметтік проблемалар мен қақтығыстардағы, діндегі, *Мәдениет* пен ғылымдағы *Ұлттың, Этностың* және мемлекетті анықтау үшін *Әлеуметтік топтардың Тілге* қарым-қатысы, *Тіл мен қоғам* қарым-қатысы анықталатын көзқарастар мен идеялар (кейде нақтылау мүмкін болмайтын) жүйесі; ол сондай-ақ *Тілді сақтау* немесе *Тілдік жағдаятты* өзгерту мақсаттарын да қамтиды. Тіл идеологиясына *Вернакулизация, Вестернизация, Интернационалдандыру, Орыстандыру* мысал бола алады (қара. *Идеология, Тіл және дін, Тілдік жағдаят, Тілдік жоспарлау, Тілдік қақтығыс*).

Тіл корпусын жоспарлау (лат. *corpus* дене) ағыл. *corpus language planning* – тілдің негізгі корпусына (сөздік, терминология, грамматика) саналы, әрі нысаналы түрде қоғамдық ықпал ету үдерістері. Мыс., Қазақстандағы тіл корпусын жоспарлаудың басты міндеті – «Қазақ тілінің бірізділігі мен тиісті стандартқа келтірілуін қамтамасыз ететін орфографиялық, орфоэпиялық, тыныс белгілері ережелерін жүйеге салу басты міндет болып отыр. Қазақ тілінің терминологиялық лексикасының жиынтығын жасау аса қажет. Қазақ сөз мәдениетін жетілдіру орфографиялық, орфоэпиялық, түсіндірме сөздіктердің шығарылуын көздейді» («Қазақстан Республикасы тіл саясатының тұжырымдамасы») (қара. *Қалыптанған тіл, Норма,*

скорее всего взаимный (см. *Гипотеза Сепира-Уорфа, Языковая картина мира, Языковое сознание*).

Языковая идеология (от греч. *idea* понятие + *logos* учение, наука) англ. *language ideology* – система взглядов и идей (иногда иррациональных), в которой определяются отношения *Социальных групп к Языку, Языка и общества*, в определении *Нации, Этноса, Национальности* и государства, в социальных проблемах и конфликтах, в религии, *Культуре* и науке, а также содержатся цели по *Сохранению языка* или изменению *Языковой ситуации*. Примером Я.и. может служить *Вернакулизация, Вестернизация, Интернационализация, Русификация* (см. *Идеология, Язык и религия, Языковая политика, Языковое планирование, Языковой конфликт*).

Корпусное планирование языка (от лат. *corpus* тело) англ. *corpus language planning* – процессы сознательного и целенаправленного общественного воздействия на «корпус» языка – словарь, терминологию, грамматику. Напр., приоритетной задачей К.п.я. в Казахстане является «выработка системы орфографических, орфоэпических и пунктуационных правил казахского языка, обеспечивающих его унификацию и стандартизацию. Крайне необходимо создание корпуса казахской терминологической лексики. Совершенствование культуры казахской речи предполагает издание орфографического, орфоэпического, толкового словарей» («Концепция языковой политики Республики Казахстан») (см. *Кодификация языка, Коди-*

Стандарт тіл, Тіл мәртебесін жоспарлау, Тілді қалыптандыру, Тілді нормаландыру, Тілдік жоспарлау).

Тіл қазасы ағыл. *language death* – төлтума иесі жоқ тілдің *Өлі тілге* айналу үдерісі. ХХІ ғ. аяғына қарай әлемдегі тілдердің 90%-ы өлі тілге немесе *Ажалды тілге* айналады деген болжамдар айтылады. Әлем тарихының барлық тәжірибесі көрсетіп отырғанындай, *Өркениет* пен *Мәдениетке* сына түсуі, халықтар мен мемлекеттердің жоғалуы әрқашанда да *Тілді жоғалтудан, Тілдік сәйкестіліктен* бас тартудан, *Тілдік үстемдіктің* алдында тізе бүгуден басталады, өйткені *Ана тілін* жоғалтқан халық өзінің ұлттық ерекшелігін, мәдениетін, өзінің *Сәйкестілігін* сезініп-түйсінуді тоқтатады (қара. *Әлем тілдері, Лингвоцид, Миноритар тіл, Сәйкестендіру, Тілді ығыстыру, Тілдік үстемдік, Тілдің ауысуы, Тілдің жаңғыруы, Тілдің өміршеңдігі*).

Тіл қызметі ағыл. *functions of language* – *Тілдің* мәнді қасиет-сапалары мен міндеттерінің көрінуі. Тіл қызметінің бастылары – коммуникативті және когнитивті (танымдық, гносеологиялық, кейде экспрессиялы деп те аталады, яғни *Сана* қызметін жеткізу функциясы). Коммуникативтік тіл қызметі сөйлеуге қатысушылардың және *Коммуникативтік жағдаятты* бейімдейтін тіл құрылымының прагматикалық компонентін қалыптастырады: дейктикалық (сілтеу құралдары), есімдіктер, қаратпа сөздер жүйесі, сөз әдебі (этикет) нұсқалары, етістіктің бұйрық рай нысаны, уақыт жүйесі, темпоралды сөздер және т.б. К. Бюллер Тіл қызметінің үш түрін бөліп көрсетеді

фицированный язык, Нормализация языка, Норма, Стандартный язык, Статусное планирование языка, Языковое планирование).

Смерть языка ағыл. *language death* – процесс превращения живого языка в *Мертвый язык*, не имеющего исконных носителей. Предполагается, что 90% языков мира к концу ХХІ в. превратятся в мертвые или *Умирающие языки*. Весь опыт мировой истории свидетельствует о том, что разрушение *Цивилизации и Культуры*, исчезновение народов и государств всегда начинается с *Утраты языка*, с отказа от *Языковой идентичности*, с капитуляции перед *Языковой экспансией*, поскольку с утратой *Родного языка* народ перестает осознавать свою самобытность, свою культуру, свою *Идентичность* (см. *Витальность языка, Возрождение языка, Вытеснение языка, Идентификация, Лингвоцид, Миноритарный язык, Смена языка, Языки мира, Языковая экспансия*).

Функции языка (от лат. *functio* исполнение) ағыл. *functions of language* – проявление сущностных свойств и назначения *Языка*. Главными Ф.я. являются коммуникативная и когнитивная (познавательная, гносеологическая, иногда называемая экспрессивной, т.е. функция выражения деятельности *Сознания*). Коммуникативная Ф.я. формирует прагматический компонент языковой структуры, адаптирующий речь к ее участникам и *Коммуникативной ситуации*: дейктические (указательные) средства, систему местоимений, обращения, формулы этикета, повелительные формы глагола, систему времен, темпоральные слова и др. К. Бюллер выделяет три Ф.я. (репрезентативную, экс-

(репрезентативті, экспрессиялы және апеллятивті); Р.О. Якобсон алты түрі бар деп есептейді: референциалды (басқа терминология бойынша номинативті, денотативті), эмотивті, коннотативті (*Адресатқа* бағытталған), *Фатикалық* (байланыс орнатын), металингвистикалық және поэтикалық (қара. *Коммуникативтік акт, Коммуникация, Қоғамның әлеуметтік құрылымы, Тілдердің әлеуметтік-функционалдық топтастырылуы, Тіл және қоғам, Функционалдылық*).

Тіл-мақсат ағыл. *target language* – оқытудың мақсаты (немесе пәні) болып табылатын тіл. *Ана тілі* мен тіл-мақсаттың арасындағы айырмашылық тіл-мақсатты оқытудың мүдде еткен нәтижесі ретінде зерттеуге әсер етуі мүмкін (қара. *Қостілді білім, Қостілді білім типтері, Өткінші тіл, Тіл меңгеру деңгейі*).

Тіл мәртебесі ағыл. *language status* – заң субъектісі ретіндегі *Тілдің* құқықтық жағдайы, орны; тілдің әлеуметтік жүйедегі ұлттық және/немесе халықаралық заңнама-лық актілер арқылы айқындалатын орны. Тіл мәртебесінің құқықтығы нақ осы тілге белгілі көлемдегі функциялар бекітіледі, тіл нақты аяларда ресми реттелген түрде қолданылады дегенді білдіреді. Бұған қатысты бірнеше термин бар, оның ішінде *Мемлекеттік тіл, Ресми тіл, Жергілікті тіл, Конституциялық тіл, Ассоциативтенген тіл, Негізгі ұлт тілі, Жұмыс тіл, Әлемдік тіл, Миноритар тіл* және т.б. тәріздес аталымдар қолданылады. Мыс., қазақ тілінің мәртебесі Қазақстанда және Ресей Федерациясында әр басқа айқындалады; орыс тілінің мәртебесі де Қазақстанда, Қырғызстанда, Ресей Федерациясында, Латвияда және т.б. әр басқа.

прессивную, апеллятивную); Р.О. Якобсон – шесть Ф.я.: референциальную (в иной терминологии номинативную, денотативную), эмотивную, конативную (ориентирующуюся на *Адресат*), *Фатическую* (контактоустанавливающую), металингвистическую и поэтическую (см. *Коммуникативный акт, Коммуникация, Социальная структура общества, Социально-функциональная классификация языков, Функционализм, Язык и общество*).

Язык-цель англ. *target language* – язык, который является целью (или предметом) обучения. Различие между *Родным языком* и Я.-ц. может сказываться на изучении Я.-ц. как желаемом результате обучения (см. *Двуязычное образование, Интеръязык, Типы двуязычного образования, Уровень владения языком*).

Статус языка (от лат. *status* состояние, положение) англ. *language status* – правовое положение, ранг *Языка* как юридического объекта, место языка в социальной системе, определяемое национальными и/или международными законодательными актами. Правовой С.я. означает, что данному языку приписывается определенный объем функций и официально регламентированное использование в конкретной сфере, которые определяются рядом терминов, в том числе *Государственный язык, Официальный язык, Местный язык, Конституционный язык, Ассоциированный язык, Титульный язык, Рабочий язык, Мировой язык, Миноритарный язык* и др. Напр., С.я. казахского языка определяется по-разному в Казахстане и Российской Федерации; С.я. русского языка – в Казахстане, Кыргызстане, Российской Федера-

Көпұлтты Үндістанда 15 тіл (800 тілдің ішінде) Конституцияда конституциялық тіл ретінде аталған, 1965 ж. дейін ағылшын тілі хинди тілімен қатар ресми тіл болып саналды, кейін оның тіл мәртебесі ассоциативтенген тілмен ауыстырылды (қара. *Тілдік жағдаят, Тілдік жоспарлау, Тілдік заңнама, Тіл саясаты, Тілдік жай-күй*).

Тіл мәртебесін жоспарлау ағыл. *status language planning* – Тіл мәртебесін нысанады түрде, заңнамалық құжаттар арқылы реттеу (қара. *Мемлекеттік тіл, Тіл корпусын жоспарлау, Тіл саясаты, Тілдік жағдаят, Тілдік жоспарлау, Тілдік заңнама*).

Тіл меңгеру деңгейі ағыл. *language proficiency* – тілдік білім мен дағдылардың дәрежесі, ол әдетте, *Сөйлеу іс-әрекетінің* төрт түрі (оқылым, жазылым, *Айтылым*, тыңдалым; бұл аталғандар тілді білуді объективті түрде бағалау нысандарының бірі ретінде қарастырылады) бойынша дағдылардың негізінде таразыланады. Тіл меңгеру деңгейін осылайша түсіну кейде оны *Тілдік құзыретпен* теңбе-тең етеді. Тіл меңгеру деңгейін бағалаудың бірнеше бағыттары қалыптасқан: прагматикалық (И.Томпсон тіл меңгеру деңгейін анықтаудың стандарты, бірізді етілген төрт шкаласын ұсынды: кәсіби, біршама ілгері шыққан, орташа және бастапқы); әлеуметтік лингвистикалық (Л.П.Крысин адамның әлеуметтік мінез-құлқы мен тіл меңгеру деңгейі арасындағы өзара байланысты ескере отырып, өзіндік лингвистикалық, ұлттық-мәдени, энцикло-

педия, Латвия и проч. В многонациональной Индии 15 языков (из 800) упомянуты в Конституции в качестве конституционных языков, до 1965 г. английский язык, наряду с хинди, считался официальным языком, затем его С.я. был заменен на ассоциированный язык (см. *Языковая политика, Языковая ситуация, Языковое законодательство, Языковое планирование, Языковое состояние*).

Статусное планирование языка (от лат. *status* положение) англ. *status language planning* – целенаправленное законодательное урегулирование *Статуса языка* (см. *Государственный язык, Корпусное планирование языка, Языковая политика, Языковая ситуация, Языковое законодательство, Языковое планирование*).

Уровень владения языком англ. *language proficiency* – степень языковых знаний и умений, которые, как правило, измеряются на основе навыков в четырех видах *Речевой деятельности*: чтении, письме, *Говорении*, слушании, рассматриваемых как одна из форм объективации знания языка. У.в.я. в таком понимании иногда отождествляют с *Языковой компетенцией*. Существует несколько подходов к измерению У.в.я.: прагматический (И.Томпсоном предложена стандартная унифицированная шкала измерения из четырех У.в.я.: профессионального, продвинутого, среднего, начального); социолингвистический (Л.П.Крысин, учитывая корреляцию между социальным поведением человека и У.в.я., предлагает различать: собственно-лингвистический, национально-культурный, энциклопедический, ситуативный); функционально-ориентированный

педиялық, жағдаяттық деген түрлерді ұсынады); функционалды-бағдарлы (Ю.Н.Караулов, В.Г.Костомаров, Е.А.Быстрова тілді оқып-үйренудегі нысаналы мақсаттардың ауысатындығына назар аудартып, негізгі және жарыспалы тіл меңгеру деңгейі болатындығын айтады) және т.б. Тіл меңгеру деңгейін анықтауды стандарттауға ұмтылыс нәтижесінде саналуан тестілер жасалды. Еуропа кеңесі қабылдаған тіл меңгеру деңгейінің шкаласы, сондай-ақ «Шет тілді меңгерудің жалпыеуропалық құзыреті» бар, соңғысына сәйкес тілді меңгерудің алты деңгейі ажыратылады (A1, A2, B1, B2, C1, C2). Тіл меңгеру деңгейінің толық сипаттамасын Еуропалық Кеңестің сайтынан табуға болады: <http://culture.coe/int/lang> (қара. *Құзырет, Тіл меңгеруді жоспарлау, Тіл таралуын жоспарлау, Тілдік жоспарлау, Тілдік құзырет, Тілдік пәспорт*).

Тіл меңгеруді жоспарлау ағыл. *language acquisition planning* – Тілді жоспарлаудағы бағыт; оның мақсаты – Тілде сөйлеушілердің санын ұлғайту (қара. *Тіл корпусын жоспарлау, Тіл мәртебесін жоспарлау, Тіл таралуын жоспарлау, Тіл саясаты*).

Тіл моногенезі (грек. *monos* бір, жалқы + *genesis* туу, туылу) ағыл. *monogenes* – *Әлем тілдері* бір ғана қайнар көзден бастау алады деп санайтын лингвистикалық, діни, философиялық және мифологиялық түсініктер. Тіл моногенезі *Тілдің пайда болуын Homo sapiens*-тің пайда болуы проблемасымен байланыстырады және бұның болжалды дәлелі ретінде тілдердің барлық

(Ю.Н.Караулов, В.Г.Костомаров, Е.А.Быстрова, учитывая смену целевых установок при изучении языка, предлагают различать базовый и вариативный У.в.я.) и др. Стремление к стандартизации измерения У.в.я. привело к созданию многочисленных тестов, так существует принятая Советом Европы шкала У.в.я., или «Общеввропейские компетенции владения иностранным языком», согласно которой выделяется шесть уровней владения языком (A1, A2, B1, B2, C1, C2). Подробное описание У.в.я. можно найти на сайте Европейского Совета <http://culture.coe/int/lang> (см. *Компетенция, Планирование распространения языка, Планирования усвоения языка, Языковая компетенция, Языковое планирование, Языковой пәспорт*).

Планирование усвоения языка (от лат. *planus* плоский, ровный) англ. *language acquisition planning* – направление *Языкового планирования*, целью которого является увеличение числа говорящих на *Языке* (см. *Корпусное планирование, Планирование распространения языка, Статусное планирование, Языковая политика*).

Моногенез языка (от греч. *monos* один + *genesis* рождение) англ. *monogenes* – лингвистические, философские, религиозные и мифологические представления о происхождении *Языков мира* из единого источника; М.я. связывает *Происхождение языка* с проблемой происхождения *Homo Sapiens* и предлагает в качестве возможного доказательства существование единого источника (прямые-

макроәулеті үшін (нострат, койсан, солтүстік-кавказ-енисей-сино-тибет-на-дене және т.б.) бір қайнаркөздің (түптілдің) өмір сүргендігін алға тартады. Әрқилы орталықтардан шыққан тілдер мен халықтардың пайда болуы туралы бұған қарама-қарсы көзқарастар да болжам дәрежесінде (қара. *Тіл онтогенезі, Тіл филогенезі*).

Тіл нарығы ағыл. *linguistic market* – тілдің нақты бір «құнды» иеленуі, ол тілді пайдаланатын *Әлеуметтік топтардың* ықпал ету деңгейіне тәуелді болады. Тіл капитал ретінде ұғынылады, оның бар немесе жоқ болуы тілді меңгергендердің немесе үйренгісі келетіндердің әлеуметтік тұрғыдан жұмылуына әсер етуге қабілетті. Тіл нарығы терминінің жұмсалуды тілдерді бағалаудағы айырмашылықтарды ерекше етіп көрсетеді және қоғамдағы әлеуметтік, саяси *Биліктің* бөлінуіне *Тіл практикасының* тәуелді екендігіне назар аудартады (қара. *Тіл беделі, Тіл мәртебесі, Тілдік жағдаят*).

Тіл онтогенезі (грек. *on(ontos)* нағыз, мәнді + *genesis* пайда болу) ағыл. *ontogenesis, ontogeny* – дербес тілдік даму үдерісі; тіл онтогенезі *Тіл филогенезімен* тұтастықта және өзара шарттылықта қарастырылады (қара. *Глоттогенез, Тіл моногенезі, Тілдің пайда болуы, Тілдік қабілет*).

Тіл өмір сүруінің нысандары – (лат. *forma* сыртқы түр, нысан) *Табиғи тіл* түрлері; нақты әлеуметтік, аумақтық және кәсіби ортадағы қарым-қатынас үшін коммуникативті тұрғыдан жеткілікті, ұдайы және өзара байланыстағы *Тіл-*

ка всех макросемей (ностратической, койсанской, северо-кавказско-енисейско-сино-тибето-на-дене и др.). Противоположные точки зрения о происхождении языков и народов из разных центров также гипотетичны (см. *Онтогенез языка, Филогенез языка*).

Языковой рынок англ. *linguistic market* – обладание *Языком* определенной «стоимости», которая зависит от уровня влияния *Социальных групп*, использующих его. Язык понимается как капитал, наличие или отсутствие которого способно влиять на социальную мобильность тех, кто им владеет или стремится овладеть. Использование термина Я.р. подчеркивает различия в оценке языков и привлекает внимание к зависимости *Языковой практики* от распределения социальной и политической *Власти* в обществе (см. *Престиж языка, Статус языка, Языковая ситуация*).

Онтогенез языка (от греч. *on(ontos)* сущее + *genesis* происхождение) англ. *ontogenesis, ontogeny* – процесс индивидуального языкового развития; О.я. рассматривается в единстве и взаимообусловленности с *Филогенезом* языка (см. *Глоттогенез, Моногенез языка, Происхождение языка, Языковая способность*).

Формы существования языка (от лат. *forma* наружный вид, внешнее очертание) – разновидности *Естественного языка*; система регулярных и взаимосвязанных *Вариантов языка*, коммуникативно достаточных для общения в определенной социальной, тер-

жарыспаларының жүйесі. Тіл өмір сүруінің формаларының ең жоғарғы формасы – *Әдеби тіл*; басқа түрлері – аумақтық *Диалектілер*; диалектіден жоғары құрылымдар (*Койне*), элеуметтік диалектілер (*Арго*, касталық тілдер, *Жастар тілі*, *Жаргон*, құпия корпоративті тілдер және т.б.), *Қарапайым тіл*. Тіл өмір сүруінің барлық нысандары бір халықтың көлемінде тілдік құралдардың айрықша көлемімен, *Әлеуметтік мәртебесімен* (*Тіл қызметінің*, *Тілді пайдалану аяларының* көлемімен) *Норманың* ерекшеліктерімен (мыс., әдеби тілдің нормасы өте жоғары беделге ие), *Тілді қалыптандырумен*, тұрақтылығымен және т.б. сипатталады, бұл тілді қалыптанған, нормаланған, үлгі тіл деп атауға мүмкіндік береді (қара. *Әлеуметтік алғышарттар*, *Диглоссия*, *Қалыптанған тіл*, *Қоғамның әлеуметтік лингвистикасы*, *Стандарт тіл*, *Тілді пайдалану ортасы*, *Тілдік қауымдастық*).

Тіл практикасы (грек. *prakticos* іс-әрекетті, белсенді) ағыл. *language practice* – нақты коммуникативтік *Мәнмәтінде*, *Конситуацияда* қолданыстағы тілдік репертуардан *Кодтарды* // *Тілдерді* іріктеудің дағдылы модельдері. Тіл практикасы *Тілдік жағдаяттың* маңызды компоненттің бірі (қара. *Әлеуметтік жарыспалау*, *Кодтардың алмасуы*, *Коммуникативтік акт*, *Коммуникативтік орта*, *Коммуникация*, *Құзырет*, *Сөйлеу актісі*, *Сөйлеу іс-әрекеті*, *Сөйлеу ықпалы*, *Сөйлеу этнографиясы*, *Тіл өмір сүруінің нысандары*).

Тіл саясаты ағыл. *language policy* – мемлекеттік саясаттың бұлжымас бөлігі;

риториальной или профессиональной среде. Высшей Ф.с.я. является кодифицированный *Литературный язык*; другие Ф.с.я. – территориальные *Диалекты*, *Говоры*, различные наддиалектные образования (*Койне*), социальные диалекты (*Арго*, кастовые языки, *Молодежный язык*, *Жаргон*, тайные корпоративные языки и др.), *Просторечие*. Все Ф.с.я. в пределах данного народа характеризуются особым составом языковых средств, *Социальным статусом* (объемом *Функций языка*, *Сферами использования языка*), спецификой *Нормы* (напр., норма литературного языка обладает наивысшим престижем), *Кодификацией языка*, устойчивостью и др., что позволяет называть его кодифицированным, нормированным, образцовым, в отличие, напр., от диалектов) (см. *Диглоссия*, *Кодифицированный язык*, *Социальная структура общества*, *Социальные условия*, *Стандартный язык*, *Среда использования языка*, *Языковая общность*).

Языковая практика (от греч. *prakticos* деятельный, активный) англ. *language practice* – привычные модели выбора *Кодов/Языков* из существующего языкового репертуара в определенных коммуникативных *Контекстах*, *Конситуациях*. Я.п. является важным компонентом *Языковой ситуации* (см. *Коммуникативная среда*, *Коммуникативный акт*, *Коммуникация*, *Компетенция*, *Переключение кодов*, *Речевая деятельность*, *Речевое воздействие*, *Речевой акт*, *Социальная вариация*, *Формы существования языка*, *Этнография речи*).

Языковая политика (от греч. *politike* искусство управления государством) англ.

Тіл қызметіне, Тілдің дамуының барысына нақты *Тілді жоспарлау субъектілерінің* (мемлекеттік билік, *Әлеуметтік топтар, Элита, Халықаралық ұйымдар*, партиялар, таптар және т.б.) саналы және нысаналы ықпалының теориясы мен практикасы; қолданыстағы тілдердің жұмсалыуына, қарым-қатынастың жаңа тілдік құралдарына нысаналы, әрі ғылыми негізделген басшылық жасау. Тіл саясаты елдегі *Тілдік жағдаяттың* дамуындағы стратегиялық бағытты айқындайды, жүзеге асырылатын *Тілдік жоспарлауды* (оның ішінде *Тіл корпусын жоспарлау, Тіл мәртебесін жоспарлау, Тіл таралуын жоспарлау, Тіл меңгеруді жоспарлау*) реттейді, *Тілдік заңнамаларда, Тілді дамыту мен қолданудың мемлекеттік бағдарламасында* бекітіледі. Басқа да кезкелген саясаттағы сияқты тіл саясатының өзегінде *Билік* проблемалары, билікті алу, құру және оны пайдалану мәселесі тұрады. Тіл саясаты жабық түрде (заңдастыратын құжаттар, акциялар болмай-ақ, практикалық түрде жүзеге асырылмай-ақ; мыс., АҚШ-та *Имплицитті тіл саясаты* бар) немесе ашық түрде *Эксплицитті тіл саясаты* (арнаулы заң-ережелер, мемлекеттік бағдарламалар арқылы жүргізіледі) бола алады. Канадада «мәдени және тілдік мозаика» атты тіл саясаты бар, бұнда орталықтандырылған (Оттаваның федералды үкіметі жүргізетін) және *Тілдік федерализмнің* өңірлік тіл саясаты бар (оны провинциялардың үкіметі жүргізеді). *Вестерндендіру* тіл саясаты бар, ол батыс еуропалық тілдердің қолданылу аясын кеңейтуге бағытталған (мыс., *Латындандыруы*: түрік тілін алдыңғы кезеңдерде лексиканың 90%-ын құраған араб-парсы

language policy – неотъемлемая часть государственной политики; теория и практика сознательного и целенаправленного воздействия определенных *Субъектов языкового планирования* (государственной *Власти, Социальных групп, Элиты, Международных организаций*, партий, классов и др.) на *Функции языка, ход Развития языка*; целенаправленное и научно обоснованное руководство функционированием существующих языков, созданием и совершенствованием новых языковых средств общения. Я.п. определяет стратегический курс в развитии *Языковой ситуации* в стране, регулирует осуществляемое *Языковое планирование* (в т.ч. *Корпусное планирование языка, Статусное планирование языка, Планирование распространения языка, Планирование усвоения языка*), закрепляется в *Языковом законодательстве и Государственных программах развития и поддержки языка*. В центре Я.п., как и любой другой политики, стоят проблемы *Власти*, ее обретения, устройства и использования. Я.п. может существовать имплицитно (без декларируемых документов, акций и практического воплощения, как напр., в США, *Имплицитная языковая политика*) или эксплицитно (*Эксплицитная языковая политика*), подкрепляясь законами, актами, государственными программами и т.п. Существуют Я.п. «культурной и языковой мозаики» в Канаде, при которой сосуществует централизованная (проводимая федеральным правительством Оттавы) и региональная Я.п. *Языкового федерализма* (проводимая правительством провинции, в т.ч. Квебека); Я.п. *Вестернизации*, ориентированная на расширение сферы применения западно-европейских языков (напр., турецкая языковая модель с *Латинизацией*

сөздерінен арылтуға бағытталған түрік тілдік моделі); «истернизация» тіл саясаты аталады (бұл қасиеті араб тілі және оның *Графикасы* болған Ирандағы «Ұлы дәстүр» арқылы, Орта Азияның кейбір мұсылман елдерінде байқалатын батыс *Өркениетіне* тән реалий атауларын қабылдамау, *Интернационалдық лексиканы* және терминдерді араб-парсы тіліндегі баламалармен ауыстыру арқылы танылады). Осы аталғандармен қатар демократиялық тіл саясатына назар аудартуға болады, ол *Тіл мәртебесінен* тәуелсіз барлық тілдердің құқықтарын қорғайды. Қазақстандағы тіл саясаты тілдердің қатар өмір сүруіне мемлекеттің қарым-қатысының көрінісі болып табылады және ол орталықтандырылған (өйткені мемлекет тарапынан жүргізіледі және міндетті іс-шаралар жүйесін көздейді), перспективалық (өйткені *Қазақстандағы тілдік жағдаятты* өзгертуге бағытталған), демократиялық (қалың бұқараның мүдделерін ескереді), интернационалдық (негізгі стратегиялық бағыт – қазақ тілін, орыс тілін және өзге де *Этникалық топтардың* тілдерін дамыту), сындарлы (өйткені *Тіл қызметін*, қазақ тілінің қолданылу аяларын, әлеуметтік-коммуникативтік рөлін, өміршеңдігін ұлғайтуға, орыс тілінің сондай-ақ басқа тілдердің қолданылуы мен дамуына қолдау көрсетуге бағытталған) тіл саясаты ретінде бағаланады (қара. *Мемлекеттік тіл, Тілді дамыту мен қолданудың мемлекеттік бағдарламасы, Тілді қолдау, Тілдік бірдейлестіру, Тілдік жоспарлау, Тілдерді реттеу, Тілдік заңнама, Тілдің өміршеңдігі*).

Алфавита, очищением турецкого языка от арабских и персидских *Заимствований*, которые составляли в иные периоды 90% лексики); Я.п. «истернизации» (которая наиболее полно выражена в «Великой традиции» в Иране с сакральным арабским языком и его *Графикой*, неприятием многих реалий западной *Цивилизации*, которая проявляется в некоторых мусульманских странах Средней Азии как обучение арабской графике, замене *Интернациональной лексики* и терминологии арабскими и персидскими эквивалентами и проч.); Я.п. демократическая, защищающая права всех языков независимо от *Статуса языка*. Я.п. в Казахстане является концентрированным выражением отношения государства к вопросам языкового существования и оценивается как централизованная (поскольку проводится государством и предусматривает систему обязательных мероприятий), перспективная (поскольку направлена на изменение существующей *Языковой ситуации в Казахстане*), демократическая (поскольку учитывает интересы широких масс), интернациональная (поскольку основными стратегическими направлениями избраны развитие казахского языка, русского языка и языков всех других *Этнических групп*), конструктивная (поскольку направлена на расширение *Функций языка*, сфер применения, социально-коммуникативной роли и витальности казахского языка, поддержке функционирования и развития русского языка, а также других языков страны) (см. *Витальность языка, Государственная программа развития и поддержки языка, Государственный язык, Поддержка языка, Языковая унификация, Языковое законода-*

Тіл таралуын жоспарлау ағыл. *language spread planning* – Тілдік жоспарлаудың бір түрі; тілді оқып-үйренудің мүмкіндіктері мен ұмтылысты жақсарту, жағдай жасау үшін *Тіл қызметінің* қайта бөлінісі. Тілдің таралуын жоспарлау *Тілдің ауысуына* қарама-қарсы үдеріс ретінде қарастырылады. Оның себептері: а) тілдің таралуын жоспарлау кезінде *Ана тілінен* бас тартушылық болмайды, керісінше жеке адам тағы бір тілді иеленеді; ә) тілдің таралуын жоспарлау тілдік қоғамның немесе мемлекеттің шекарасын кеңейтеді, ал тілдің ауысуы ұлт ішіндегі өзгерістерге жатады (С.В. Paulston). А. Мартиненің көзқарастарын бойынша тілдің таралуын жоспарлау – нақ осы тіл қарым-қатынас құралы болып табылатын халықтың әскери, демографиялық саясатының немесе *Тіл саясатының* жанама, косалқы жемісі. Тілдің таралуын жоспарлау кейде *Тілді ығыстыруға*, одан әрі тілді ауыстыруға әкеліп соқтыруы мүмкін; мыс., Кеңес Одағында орыс тілінің таралуы коре мар тілінің (С. Сон) ауысуына жол ашты (қара. *Ажалды тіл, Миноритар тіл, Тіл қазасы, Тіл корпусын жоспарлау, Тіл мәртебесін жоспарлау, Тіл меңгеруді жоспарлау, Тілді жоғалту, Тілдік жоспарлау, Тілдің жаңғыруы, Тілдің өміршеңдігі*).

Тіл филогенезі (грек. *phyle* тайпа, ру, түр + *genesis* пайда болу) – адамға (биологиялық түр, *Homo sapiens*) тиесілі деп танылған тарихи *Тілдің дамуы*. Тіл филогенезі *Тіл онтогенезімен* бірлікте және өзара байланыста қарастырылады (қара. *Дивергенция,*

тельство, Языковое планирование, Языковое регулирование).

Планирование распространения языка (от лат. *planus* плоский, ровный) англ. *language spread planning* – тип *Языкового планирования*; перераспределение *Функций языка* для создания или улучшения возможностей и желаний учить язык и распространение языка путем влияния одновременно на количество говорящих и на функционирование языка. П.р.я. рассматривается как процесс, противоположный *Смене языка*: а) при П.р.я. не происходит отказа от *Родного языка*, а приобретает еще один язык; б) П.р.я. расширяет границы языкового общества или государства, а смена языка относится к случаям изменения внутри нации (С.В. Paulston). По А. Мартине, П.р.я. – побочный продукт военной, демографической или *Языковой экспансии* народа, чьим орудием общения и является данный язык. П.р.я. может иногда приводить к *Вытеснению языка* и далее к смене языка, напр., распространение русского языка в Советском Союзе привело к смене языка коре мар (С. Сон) (см. *Витальность языка, Возрождение языка, Корпусное планирование, Миноритарный язык, Планирование усвоения языка, Потеря языка, Смерть языка, Статусное планирование, Умирающий язык, Языковое планирование*).

Филогенез языка (грек. *phyle* племя, род, вид + *genesis* происхождение) – историческое *Развитие языка* как принадлежности человека (как биологического вида, *Homo sapiens*). Ф.я. рассматривается в единстве и взаимообусловленности с *Онтогенезом*

Конвергенция, Тілдердің дивергентті дамуы, Тілдердің конвергентті дамуы, Тілдік қабілет, Тілдің пайда болуы).

Тіл-эталон (фр. *etalon* жай, күй, қалып, үлгі) – бейтарап *Дәнекер-міл, tertium comparationis*, ол екі немесе одан да көп тілді өзара салыстыру үшін пайдаланылады. Тіл-эталон а) салыстырылатын тілдердің бірі (әсіресе семасиологиялық талдау ба-рысында); ә) салыстырылатын тілдердің негізінде құрастырылған, салыстыруға түскен тілдердің бірінде жүзеге асырылған мағыналары мен белгілері бар (бұл оларды салыстыруға мүмкіндік жасайды); б) дедуктивті жолмен анықталған нысандары мен мағыналары бар абстрактілі тіл үлгі-тіл бола алады (қара. *Контрастивтік лингвистика, Салғастырмалы лингвистика*).

Тілге көзқарас ағыл. *language attitude* – *Тіл*, тілді пайдаланушылар және тілдік *Жарыспалылық* туралы адамдардың көзқарастары мен пікірлері. Табиғаты жағынан тілге көзқарас әлеуметтік феномен болып табылады және *Тіл практикасына* әсер етеді.

Тілдегі гендерлік асимметрия (ағыл. *gender* түр, жыныс + грек. *asymmetria* сәйкессіздік, үйлесімсіздік) ағыл. *gender asymmetry in language* – элем бейнесі ер адам дүниетанымы тұрғысынан қалыптасады деген пікірге байланысты әртүрлі жыныс иелерінің тілдегі тең емес көрініс табуы (яғни элем бейнесі тек қана антропоцентрилік емес, сонымен қатар андроцентрилік), ал әйелдің дүниетанымы мүлдем есепке алын-

языка (см. *Дивергентное развитие языков, Дивергенция, Конвергентное развитие языков, Конвергенция, Происхождение языка, Языковая способность*).

Язык-эталон (от фр. *etalon* положение) – нейтральный *Язык-посредник, tertium comparationis*, используемый для сравнения между собой двух и более языков. Я.-э. может быть: а) один из сопоставляемых языков (особенно при семасиологическом анализе); б) язык, сконструированный на основе сопоставляемых языков, содержащий значения и признаки, реализованные хотя бы в одном из сравниваемых языков (что и делает возможным их сопоставление); в) абстрактный Я.-э., содержащий формы и значения, исчисленные дедуктивным путем (см. *Контрастивная лингвистика, Сопоставительная лингвистика*).

Отношение к языку англ. *language attitude* – взгляды и мнения людей о *Языке*, носителях языка и языковой *Вариативности*. По своей природе О.к.я. является социальным феноменом и влияет на *Языковую практику*.

Гендерная асимметрия в языке (от англ. *gender* род, пол и греч. *asymmetria* несо-размерность) англ. *gender asymmetry in language* – неравномерная представленность в языке обозначений лиц разного пола, обусловленная тем, что картина мира создается с мужской точки зрения (т.е. картина мира не только атпропоцентрична, но и андроцентрична), а женская или игнорируется, или предстает в роли «чужого», «другого».

байды немесе «бөгде», «бөтен» ретінде танылады. Тілдегі гендерлік асимметрияның мысалдары: а) көптеген тілде адам мен ер адам бір сөзбен бейнеленеді (қара. қаз. адам); ә) әйел адамның ер адамды атауы (номинациялауы) оның мәртебесін көтерсе, керісінше, ер адамның әйел адамды атауы әрқашан негативтілікке ие; б) ер адамға тән атауларды қолдану (ер адамдар үшін де, әйел адамдар үшін де) басымдылыққа ие; в) феминдік пен маскулиндіктің бір-біріне тек сапалық жақтан емес, сонымен қатар сандық жағынан қатан қарама-қарсылықта болуы және т.б. *Тілдік жоспарлаудың субъектілерінің* тілдегі гендерлік асимметрияға кірісулерін мысалға келтіруге болады: 60-шы жж. АҚШ-та «Әйелдерді босату» қозғалысы сексуалды бейнеленген сөздер мен сөйленістерге қарсы шыққан. Нәтижесінде *men* (*mailmen, chairmen* және т.б.) компонентті сөздерді қолданудан бас тартылды, өйткені аталмыш кәсіп түрлері ер адамдарға тән деп есептелінді. Қазір осы сынды сөздерді бейтарап сөздерге (*mailcarrier, chairperson* және т.б.) алмастыру орын алды. Қолданыстағы *doctors and their wives* «докторлар және олардың әйелдері» тіркесі *doctors and their spouses* «докторлар және олардың жұбайлары» дегенге ауыстырылды (Соопер 1996) (қара. *Әйел тілі, Гендерлект, Гендер лингвистикасы, Гендер сәйкестілігі, Гендер стереотиптері, Ер адам тілі және әйел тілі, Сексизм, Тілді феминистік сынау*).

Тілдерді реттеу ағыл. *language regulation* – *Тілдік қауымдастықта Тілдердің* теңбе-тең болуын сақтау, тілді пайдаланушылардың тілегіне сәйкес *Тілді дамытуды* және

Примеры Г.а.я.: а) во многих языках понятия *человек* и *мужчина* обозначаются одним словом (ср. каз. *адам*); б) номинация женщины мужским обозначением повышает ее статус и, напротив, номинация мужчины женским обозначением оказывается всегда негативной; в) предпочтительнее использование мужских обозначений (и для мужчин, и для женщин); г) резкое противопоставление феминности и маскулинности как в качественном, так и в количественном отношении и т.п. Известны примеры, когда *Субъекты языкового планирования* вмешиваются в Г.а.я., так в 60-е гг в США движение «Женское освобождение» выступило против сексуально-маркированных слов и выражений. Итогом стало избегание сложных слов с компонентом *men* (*mailmen, chairmen* и т.п.), поскольку это предполагает, что данные профессии являются мужскими, сейчас предписывается заменять такие слова на нейтральные (*mailcarrier, chairperson* и т.п.). Исчезли из употребления такие выражения, как *doctors and their wives* «доктора и их жены», их заменили на *doctors and their spouses* «доктора и их супруги» (Соопер 1996) (см. *Гендерлект, Гендерная идентичность, Гендерная лингвистика, Гендерные стереотипы, Женский язык, Мужская и женская речь, Сексизм, Феминистская критика языка*).

Языковое регулирование (от лат. *regula* норма, правило) англ. *language regulation* – процесс сохранения баланса *Языков* в *Языковой общности*, обеспечения *Развития языка*

сақтауды қамтамасыз ету үдерісі. Тілдердің реттелуі *Тіл саясатына* тікелей сәйкес, плюралистік (*Миноритар тілдерін* қолдауға, дамытуға ықпал ете отырып) болуы мүмкін; *Тілдерді жаңғырту* үдерісіне жақындай алады, *Тілдік жоспарлаудың* бір бөлігі бола алады. Мыс., «Ресей Федерациясы халықтарының тілдері туралы» заңда Ресейдегі барлық халықтардың тілдері «Ресей мемлекетінің ұлттық игілігі» делінген; заңның 3-інші бабында «Ресей Федерациясы халықтарының барлық тілдерінің тең құқығы» деген тұжырым бар, бұл тілге құқық субъектісі мәртебесін беруге болады дегенді білдіреді. «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы заңның» 6-ыншы бабында былай делінген: «Қазақстан Республикасының азаматының ана тілін қолдануына, қарым-қатынас, тәрбие, оқу және шығармашылық тілін еркін таңдауына құқығы бар». Осы заңның 7-інші бабында «Қазақстан Республикасында тілдік белгісі бойынша азаматтардың құқықтарын кемсітуге жол берілмейді» деп жазылған (қара. *Плюрализм, Тілдік заңнама, Тілдік құқық, Тілдің дамуы, Тілдің өміршеңдігі*).

Тілдерді топтастыру ағыл. *language classification* – *Әлем тілдерін* жалпы сипаттарына қарай (бір топқа біріктіру) және арнайы, өзіндік белгілеріне қарай

в соответствии с желанием его носителей. Я.р. прямо согласуется с особенностями *Языковой политики*, может быть плюралистичным (способствуя поддержанию и развитию *Миноритарных языков*), может сближаться с процессами *Возрождения языков*, может становиться частью *Языкового планирования*. Напр., Закон «О языках народов Российской Федерации» определяет все языки народов Российской Федерации как «национальное достояние Российского государства», в ст. 3 закона употреблена формулировка «равные права всех языков народов Российской Федерации», т.е. указано, что языкам может быть придан статус субъекта права. В ст. 6 Закона Республики Казахстан «О языках в Республике Казахстан» говорится: «Каждый гражданин Республики Казахстан имеет право на пользование родным языком, на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества». В ст. 7 этого закона «Недопустимость препятствования функционированию языков» утверждается: «В Республике Казахстан не допускается ущемление прав граждан по языковому признаку. Действия лиц, препятствующих функционированию и изучению государственного и других языков, представленных в Казахстане, влекут за собой ответственность в соответствии с законодательством Республики Казахстан» (см. *Витальность языка, Плюрализм, Развитие языка, Языковое законодательство, Языковое право*).

Классификация языков (от лат. *classis* разряд + *facere* делать + *-ация*) англ. *language classification* – распределение *Языков мира* по классам на основе общих (объединение

(әр топқа бөлу) топтастыру, бөлу. Тілдерді топтастыруда тілдердің генетикалық және құрылымдық ұқсастығы, *Тіл қызметінің* сипаты мен көлемі және т.б. ескеріледі. Тілдер жіктемесінің ең жетілдірілген түрі – тілдердің генеалогиялық жіктемесі; бұнда топтастыру үшін (тілдер әулетіне, тілдердің макроәулетіне бөлу) негізгі белгі ретінде тілдердің туыстастығы алынады; мыс., тілдердің үнді-еуропа әулеті, тілдердің алтай әулеті осылайша бөлінген. Тілдердің құрылымдық ұқсастығына қарай типтік топтастырудың бай тарихы бар. Ареал бойынша тілдер топтамасы тілдердің ұзақ уақыт бойында байланыс жасауы негізінде пайда болған ұқсастыққа сүйенеді, бұның генеалогиялық және типологиялық тілдер топтамасынан айырмашылығы – тілдердің кеңістік бойынша орналасуы басты сүйеніш болады. *Тілдерді әлеуметтік-функционалдық топтастыруы* тілдің әралуан салалардағы қызметінің мақсаты, көлемі мен сипаты тірек болады. Тілдер топтамасын *Табиғи тілдер және Жасанды тілдер* деп бөлу айрықша маңызға ие; жасанды тілдер *Ақпараттық тілдерге* және *Халықаралық тілдерге* ажыратылады. Тілдер топтамасын белгілердің жиынтығын негіз ете отырып құруға ұмтылыс болды (көпөлшемді тілдер топтамасы деп атауға болады). Бұған Э.Сепирдің концептуалды тілдер топтамасын жатқызуға болады, бұл топтастыру бойынша Дж.Гринберг ұсынған түсініктің типі, ұластыру техникасы мен мағыналардың синтезі және олардың сандық жарыспа нұсқалары ескеріледі. Қазіргі таңда қалыптасқан тілдер топтамасы тілдердің барлығын қамти алмайды, топтастырудың формалды логикасының күллі талапта-

в один класс) и специфических (разведение по разным классам) признаков, напр., генетического сходства, структурного сходства, характера и объема *Функций языка* и т. п. Наиболее разработанной является генеалогическая К.я., использующая генетическое тождество языков (родство языков) в качестве основного признака распределения языков по классам (семьям и макросемьям языков, напр., индо-европейская семья языков, алтайская макросемья языков и т.д.). Богатую историю имеет типологическая К.я., учитывающая при распределении на классы (типы языка) структурное сходство языков. Ареальная К.я. основана на сходстве, приобретенном языками в результате длительных контактов, и, в отличие от генеалогической и типологической К.я., учитывает пространственное расположение языков. *Социально-функциональная К.я.* основана на назначении, объеме и характере *Функций языка* в различных сферах деятельности. Особое место занимает К.я. на *Естественные языки* и *Искусственные языки* и последних – на *Информационные языки* и *Международные языки*. Предпринимались попытки построить К.я. на основании совокупности признаков (т. наз. многомерные К.я.), напр., концептуальная К.я. Э.Сепира, учитывающая тип понятия, технику соединения и синтез значений, и ее количественный вариант, предложенный Дж.Гринбергом. Существующие К.я. не охватывают всех языков, не отвечают всем требованиям формальной логики к классификации (распределение по классам должно осуществляться по существенным признакам, единому основанию, должно быть непрерывным, непротиворечивым и т.д.). Объективные причины отсутствия ис-

рына жауап бермейді (өйткені тілдерді топтастыру үшін ең маңызды белгілер, бірегей негіздеме алынуы тиіс; топтау үздіксіз, бірімен-бірі сабақтасатындай болуы қажет). Толыққанды, әрі әмбебап тілдер топтастыруының болмауының объективті себептері тілдердің саналуандығына, санқырлы ерекшеліктеріне, олардың ірілі-ұсақты белгілерін бірізді сипаттаудың мүмкін еместігіне байланысты (қара. *Ареал, Ареал лингвистикасы, Әлемдік тіл, Конвергенция, Мемлекеттік тіл, Ресми тіл, Тілдердің конвергентті дамуы, Тілдік әулет, Тілдік одақ, Тілдің типі, Филия*).

Тілдердің араласуы ағыл. *hybridization* – Тілдердің тоғысуымен бірдей; Кодтардың араласуы, Тілдік қатынастың нәтижесі ретінде тілдердің будандасуы. Тілдердің араласуы жаңа дербес тілдік бірліктер мен жекелеген тілдер бастапқыда туыстас емес екі немесе одан да көп тілдердің өзара белсенді іс-әрекеті, сөздіктердің «будандасуы», бір тілдің грамматикасын екінші тілде қолдану нәтижесінде жасалады деген болжамға негізделген. Тілдердің араласуы тілдік *Конвергенцияның* бір түрі ретінде қарастырылды, өйткені тілдердің шекарасы бұзылады, сөйтіп, *Тілдердің конвергентті дамуына* алғышарттар жасалады (қара. *Аралас тіл, Дивергенция, Креол тілдер, Креолдану, Кодтардың алмасуы, Лексификатор, Пиджин, Сабир, Тілдік қатынас, Тілдік одақ*).

Тілдердің әлеуметтік-функционалдық топтастырылуы (лат. *functio* орындау) – тілдердің функционалдық даму деңгейі, қоғамдық функциялардың көлемі және

черпывающей и универсальной К.я. связаны с соизмеримостью языков и отсутствием их единообразного описания (см. *Ареал, Ареальная лингвистика, Государственный язык, Конвергенция, Конвергентное развитие языков, Мировой язык, Официальный язык, Тип языка, Филия, Языковая семья, Языковой союз*).

Смешение языков англ. *hybridization* – то же, что *Скрещивание языков, Переключение кодов*, гибридизация языков как результат *Языкового контакта*. С.я. основано на предположении, что новые самостоятельные языковые единицы и отдельные языки могут образовываться в результате активного взаимодействия двух и/или более первоначально неродственных языков, гибридизации словаря, использования грамматики одного языка применительно к словарю другого. С.я. рассматривалось как один из видов языковой *Конвергенции*, когда нарушаются границы языков и создаются предпосылки для *Конвергентного развития языков* (см. *Дивергенция, Креолизация, Креольские языки, Лексификатор, Переключение кодов, Пиджин, Сабир, Смешанный язык, Языковой контакт, Языковой союз*).

Социально-функциональная классификация языков (от лат. *socialis* общественный + *functio* исполнение и фр. *classification* < лат. *classis*) – группировка языков по уровню их

т.б. бойынша топтастырылуы, жіктелуі. Тілдердің әлеуметтік-функционалдық топтастырылуы бойынша тілдердің топтамалық негіздемелерінің, нысаналы белгілерін, барлығын тұтастай қамтудың тұтастығын сақтауға тәуелді: *Көне жазба тілдер*, *Жаңа жазба тілдер*, *Жазбасы жоқ тілдер* (В.А.Аврорин, 1960); *Халықаралық тіл*, *Ұлтаралық тіл*, республикалар мен облыстардың *Әдеби тілдері*, қоғамдық функциялары шектеулі жазба тілдер, шағын ұлыстардың жазбасы жоқ тілдер (Ю.Д.Дешериев, 1960), макродәнекер-тіл, *Аймақтық тіл*, *Жергілікті тіл*, кәсіби, рәсімдік тілдер (В.А.Аврорин, 1975; Л.Б.Никольский, А.Д.Швейцер, В.Д.Бондалетов, 1987); *Диалектілер* және жергілікті мақсаттағы тілдер, *Дәнекер-тіл* (А.Мартине); нормаланбаған *Ана тілі*, нормаланған, алайда қазіргі кезде қолданылмайтын тілдер, *Пиджин*, *Жасанды тіл* сияқты аралас тілдер және маргиналды тілдер (У. Стюарт); негізгі тіл, тұрлаусыз тіл, арнаулы тіл (Ч.Фергюсон); косалқы аймақтық және аймақтық тілдер, әлеуметтік және кәсіби топтардың тілдері, діни және әкімшілік кодтар (Дж.Гамперц); ішкі топтық, сыртқы топтық коммуникация тілдері және арнаулы ақпарат тілдері (Ю.Найда, У.Уодерли); *Тілдік одақтар* (Р.О.Якобсон) (қара. *Тіл қызметі*).

Тілдердің дивергентті дамуы (лат. *divergo* ауытқимын, алшақтаймын) ағыл. *divergent language evolution* – немесе глоттогониялық *Дивергенция*, туыстас тілдердің, яки бір тілдің *Диалектілерінің* айрықша әлеуметтік-тарихи алғышарттардың салдарынан (*Ми-*

функционального развития, объема общественных функций и др. С.-ф.к.я. зависит от соблюдения единства основания классификации, целевой установки, охвата классифицируемых языков: *Старописьменные языки*, *Младописьменные языки*, *Бесписьменные языки* (В.А.Аврорин, 1960); *Международные языки*, *Межнациональные языки*, *Литературные языки* республик и областей, письменные языки с ограниченными общественными функциями, бесписьменные языки малых народностей (Ю.Д.Дешериев, 1960); язык-макропосредник, *Региональный язык*, *Местный язык*, профессиональный, ритуальный (В.А.Аврорин, 1975; Л.Б.Никольский, А.Д.Швейцер, В.Д.Бондалетов, 1987); *Диалекты* и языки местного значения, малораспространенные языки, *Языки-посредники* (А.Мартине); ненормированный *Родной язык*; нормированный, но не употребляющийся в настоящее время, смешанный язык типа *Пиджин*, *Искусственный язык* и маргинальные языки (У.Стюарт); основной язык, второстепенный язык, специальный язык (Ч.Фергюсон); субрегиональные и региональные языки, языки социальных и профессиональных групп, религиозные и административные коды (Дж.Гамперц); языки внутригрупповой, внегрупповой коммуникации и языки специальной информации (Ю.Найда, У.Уодерли); *Языковые союзы* (Р.О.Якобсон) (см. *Функции языка*).

Дивергентное развитие языков (от лат. *divergo* отклоняюсь, отхожу) англ. *divergent language evolution* – или глоттогоническая *Дивергенция*, расхождение родственных языков или *Диалектов* одного языка вследствие особых социально-исторических условий

грация, Тілдік қатынас, географиялық немесе саяси окшаулану және т.б.) бір-бірінен алшақтануы. Ортақ түптілдің ыдырауы нәтижесінде *Тілдік әулеттің* құрылуы тілдердің дивергентті дамуына айқын мысал бола алады. Тілдердің дивергентті дамуы идеясы салыстырмалы-тарихи тіл білімінің, тілдердің генеалогиялық топтамасының негізіне алынған. Тілдердің дивергентті дамуының кейінгі мысалы ретінде *Тіл-жарыспаның* пайда болуын атауға болады, мыс., ағылшын тілі жарыспалары – АҚШ-та, Австралияда, испан тілі жарыспалары – Мексикада. Тілдердің дивергентті дамуына қарама-қарсы түсінік – *Тілдердің конвергентті дамуы* (қара. *Аусбау, Жарыспалылық, Жаһандану, Көпұлттық тіл, Тіл дербестігі*).

Тілдердің конвергентті дамуы (лат. *converge* жақындаймын) ағыл. *convergent language evolution* – ұзақ мерзім бойындағы және қарқынды сипаттағы *Тілдік қатынастардың* салдарынан немесе бір-біріне жақындайтын *Субстрат* тілдердің негізінде бірнеше тілде (туыстас немесе туыстас емес) ортақ құрылымдық қасиеттердің пайда болуы. Мыс., бір тілдің *Диалектілерінің* өзара жақындасуы, осының нәтижесінде *Койне* пайда болады. Тілдердің конвергентті дамуының жарқын үлгісі ретінде *Пиджиннің, Креол тілдердің*, сондай-ақ *Тілдік одақтың* құрылуын атауға болады (қара. *Дивергенция, Конвергенция, Тіл даму заңдары, Тілдердің дивергентті дамуы, Тілдің дамуы*).

Тілдердің тоғысуы ағыл. *hybridization* – *Тілдердің араласуымен* бірдей.

(*Миграций, Языковых контактов*, географического или политического обособления и т.п.). Д.р.я. наглядно иллюстрируется формированием *Языковых семей* в результате расщепления общего праязыка. Идея Д.р.я. положена в основу сравнительно-исторического языкознания, генеалогической классификации языков. Примером недавнего Д.р.я. может служить образование *Вариантов языка*: английского – в США, Австралии и др.; испанского – в Мексике и т.п. Д.р.я. противопоставляется *Конвергентному развитию языков* (см. *Автономность, Аусбау, Вариативность, Глобализация, Полиациональный язык*).

Конвергентное развитие языков (от лат. *converge* схожусь, приближаюсь) англ. *convergent language evolution* – возникновение у нескольких языков (как родственных, так и неродственных) общих структурных свойств вследствие достаточно длительных и интенсивных *Языковых контактов* или на базе общего для конвергирующих языков *Субстрата*. Напр., взаимное сближение *Диалектов* одного языка, в результате которого возникает *Койне*. Наиболее ярко выраженным результатом К.р.я. является образование *Пиджин* и *Креольских языков*, а также *Языковых союзов* (см. *Дивергентное развитие языков, Дивергенция, Законы развития языка, Конвергенция, Развитие языка*).

Скрещивание языков англ. *hybridization* – то же, что *Смешение языков*.

Тілдерді дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы – белгілі бір елде тілдің/тілдердің қолданылуы мен дамуына нысаналы, әрі жоспарлы түрде басшылық жасау мүддесінде мемлекет қабылдайтын құжат. Қазақстан Республикасында осындай үш бағдарлама қабылданды: «Қазақстан Республикасында Тілдерді қолдану және дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» (5 қазан 1998 ж.); «2001–2010 жж. Қазақстан Республикасында Тілдерді қолдану және дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» (17 ақпан 2001 ж.); «2011–2020 жж. Қазақстан Республикасында Тілдерді қолдану және дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» (29 маусым 2011 ж.); Үшінші М.б. ҚР Конституциясының 7-ші және 93-ші баптарына; «ҚР тіл туралы» (11.06.1997) ҚР Заңына; (11.06.1997), ҚР тіл саясатына арналған тұжырымдамасына; мемлекеттік Елбасының Қазақстан халқына арналған «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауына сәйкес әзірленді.

Үшінші М.б. Мемлекеттік тілдің толық іске асырылу жағдайларын қамтамасыз ету жөніндегі стратегиялық мақсаттар мен міндеттердің талабына сәйкес әзірленген, елімізге жүргізіліп жатқан Тілдік құрылысының жетістіктерді, Тілдік жағдаятының жетіскерді, этнотілдік құрылымының өзгеруілін ескерген.

Үшінші М.б. басты мақсаттары:

1. Мемлекеттік тіл – ұлт бірлігінің басты факторы.
2. Мемлекеттік тілді көпшіліктің кеңінен қолдануына қол жеткізу.
3. Дамыған тіл мәдениеті – зиялы ұлттың әлеуеті.
4. Қазақстандықтардың лингвистикалық дәулетін арттыру.

Государственная программа развития и поддержки языков – документ, принимаемый правительствами государств для целенаправленного и планового руководства функционированием и развитием языка/языков в стране. В Республике Казахстан были приняты три подобные программы: «Государственная программа функционирования и развития языков в Республике Казахстан» (5 октября 1998 г.); «Государственная программа функционирования и развития языков в Республике Казахстан на 2001–2010 гг.» (17 февраля 2001 г.) «Государственная программа развития и функционирования языков в Республике Казахстан на 2011–2020 гг.» (29 июня 2011). Третья Г.п. разработана в соответствии со статьями 7 и 93 Конституции РК, Законом «О языках в РК» (11.06.1997), Концепцией языковой политики РК, Посланием Главы государства народу Казахстана «Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности Казахстана».

Третья Г.п. разработана в соответствии со стратегическими целями и задачами по обеспечению полноценного функционирования Государственного языка и учитывает реалии сложившейся Языковой ситуации, успехи Языкового строительства, сдвига в этноязыковой структуре населения. Основные цели третьей Г.п.: 1. Государственный язык – главный фактор национального единства. 2. Популяризация широкого применения государственного языка. 3. Развитая языковая культура – потенциал интеллектуальной нации. 4. Развитие лингвистического капитала казахстанцев.

В Г.п. названы целевые индикаторы измерения успешности Языковой политики в виде

М.б. тіл саясаты табыстылығының өлшеу-ішінің мақсаттық индикаторлары бірінші рет аталды, олар; мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерін меңгергендердің үлесі, БАҚ-та қазақтілді контенттің болуы, терминологиялық және ономастикалық қорлардың ретке келуі.

Тіл саясатының басты міндеттеріне сәйкес Мемлекеттік бағдарламады қарастырылған барлық іс-шаралар азаматтардың этнотілдік және мәдени мұқтаждары мен талаптарын толық қанағаттандыруға, елімізге ұлтаралық азаматтық келісімнің нығаюына ықпал етуге бағытталған.

Жаңа Мемлекеттік бағдарламаның басты бағыты – мемлекеттік тілдің қолдануының тиімділігін арттыру. Осылардың ішінде қазақ Тілінің қалыптандыруына ерекше басымдық беріледі, тіл жүйесі мен Узу-сты нормалаумен, салалық Терминдердің бірегейлендірумен, ономастикалық кеңістікті реттеу және қалыптандыруымен, ақпарат пен жарнама құралдарының ортологиясымен қамтамасыз етіледі (қара. *Қазақстан тілдері, Қазақстандағы тілдік жағдаят, Тіл саясаты*, (Тілді қалыптандыру, Қазақстан тілдері). *Тілдік жағдаят, Тілдік жоспарлау, Тілдік заңнама*).

Тілді жоғалту ағыл. *language loss* – жеке адамның немесе *Тілдік қауымдастықтың* тілден айырылуы (қара. *Ажалды тіл, Миноритар тіл, Өлі тіл, Тіл қазасы, Тілдің ауысуы*).

Тілді қалыптандыру ағыл. *language codification* – *Тілді нормаландыру*; Тіл нормаларының ғылыми қалыптасуына, сақталуына, жетілдірілуіне және таралуына

доли овладевших государственным, русским и английским языками, присутствия казахоязычного контента в СМИ, упорядоченности терминологического и ономастического фондов.

Все мероприятия, предусмотренные Государственной программой в соответствии с приоритетными задачами языковой политики, направлены на полноценное удовлетворение этноязыковых и культурных запросов и потребностей граждан, укрепление в стране межнационального гражданского согласия.

Генеральное направление новой Г.п. – максимальное обеспечение полноценного функционирования государственного языка. Важнейший приоритет среди них отдается Кодификации казахского языка, нормированию системы и Узуса, унификации отраслевых Терминов, упорядочению и кодификации ономастического пространства, ортологизации средств визуальной информации и рекламы (см. *Кодификация языка, Языки Казахстана*). (см. *Языки Казахстана, Языковая политика, Языковая ситуация, Языковая ситуация в Казахстане, Языковое законодательство, Языковое планирование*).

Потеря языка англ. *language loss* – утрата языка применительно к индивиду или *Языковой общности* (см. *Мертвый язык, Миноритарный язык, Умирающий язык, Смена языка, Смерть языка*).

Кодификация языка (от лат. *codificatio* систематизация) англ. *language codification* – то же, что *Нормализация языка*; целенаправленная разработка правил и предписаний, спо-

ықпал ететін ережелер мен нұсқаулардың нысаналы түрде жасалған талдамасы. Тілді қалыптандыру – тіл құрылымына барабар сәйкес келу, *Коммуникация* кезіндегі ұдайылық, жаппай қолданысқа түсу, сондай-ақ жұртшылықтың «мойындауы» деген сөз (мыс., қазақ тілінде соңғы кезде пайда болған мәтін, санат, зияткер деген сөздерді, әуежай, тұрғынжай, бағдаршам деген сөздердің бірге жазылуын атауға болады). Тілді қалыптандыру *Нормаға* қарағанда ертерек басталады, ол тіл практикасында байқалған құбылыстарды тіркеуге алады, қадағалайды. Әлеуметтік тұрғыдан *Тіл өмір сүруінің формаларының* ең маңыздылары, ең алдымен *Әдеби тіл*, тілді қалыптандырудың сүзгісінен өтеді. Қалыптанған әдеби норма грамматикада, сөздіктерде, анықтамаларда көрініс табады, оларға *Тіл дамуына* байланысты уақыт өткен сайын жаңартулар, өзгертулер мен толықтырулар енгізіледі. Тілді қалыптандырудың ұсынылатын нормалары, сондай-ақ білім орындары, *Бұқаралық ақпарат құралдары*, өнер мекемелері арқылы таралады (қара. *Ауызекі сөйле*, *Қалыптанған тіл*, *Стандарттау*, *Тіл корпусын жоспарлау*, *Тілдік жоспарлау*).

Тілді қолдау ағыл. *language support* – Тілдің ресми немесе өңірлік мәртебесі болмаса да, оны шектеулі функцияларды орындау үшін пайдалану; мыс., өзбек тілі – Қазақстанда білім беру тілі (қара. *Диаспора тілі*, *Жергілікті тіл*, *Мемлекеттік тіл*, *Миноритар тіл*, *Ресми тіл*).

Тілді мойындау – *Тіл мәртебесін* (мемлекеттік, аумақтық, ресми және т.б.)

собствующих научно-обоснованному формированию, сохранению, совершенствованию и распространению *Нормы* языка. К.я. предполагает адекватное соответствие структуре языка, регулярность и массовую воспроизводимость в *Коммуникации*, общественное «одобрение». К.я. носит ретроспективный характер по отношению к норме, фиксируя явления, сложившиеся в языковой практике. К.я. подвергаются наиболее важные в социальном отношении *Формы существования языка*, в первую очередь *Литературный язык*. Кодифицированная литературная норма отражается в грамматиках, словарях, справочниках, которые, в связи с *Развитием языка*, должны время от времени подвергаться редакции. Рекомендуемые К.я. нормы распространяются также через образовательные учреждения, *Средства массовой информации*, театр и т.п. (см. *Кодифицированный язык*, *Корпусное планирование языка*, *Разговорная речь*, *Стандартизация*, *Языковое планирование*).

Поддержка языка англ. *language support* – использование *Языка* для ограниченных функций без признания его официального или регионального статуса, например, узбекский язык как язык образования в Казахстане (см. *Государственный язык*, *Местный язык*, *Миноритарный язык*, *Официальный язык*, *Язык диаспоры*).

Признание языка – признание государственного, регионального, официального *Стату-*

мойындау (қара. *Тіл беделі, Тіл мәртебесін жоспарлау, Тілдік жоспарлау*).

Тілді нормаландыру (лат. *norma* ереже, үлгі) ағыл. *language normalization* – тілді *Нормаға* келтіру үдерісі, *Тілдің қалыптануы* (қара. *Ауызекі сөйлеу, Қалыптанған тіл*).

Тілді пайдалану аясы ағыл. *spheres of language use* – коммуникативті қажеттілігі, орны мен рөлі шартты түрде алғанда біртекті, қоғамдық қызметтің нақты бір түрі саласындағы қарым-қатынас. В.А. Аврориннің көзқарастарына сәйкес тілді пайдалану аясының төмендегідей түрлері бар: 1) шаруашылық қызметі; 2) қоғамдық-саяси қызметі; 3) ұйымдастырылған оқыту саласы; 4) көркем әдебиет; 5) жаппай коммуникация; 6) эстетикалық ықпал ету; 7) ауызша халық шығармашылығы; 8) ғылым; 9) іс жүргізудің барлық түрлері; 10) жеке хат алмасу; 11) діни табынушылық. Тілді пайдалану аясының тарам-тарам жіктелуіне Үндістанның тарихы үлгі бола алады: абыздардың төрт веданы орындауы үшін ведалық санскриттің белгілі бір функционалдық стилі қолданылды; буддизмнің діни-философиялық мектебі палимен байланысты болды; ал джайнизм пракритпен, ортодоксалды индуизм санскритпен, кейін хиндимен; ислам урдумен байланысты; Моғолдар билігі дәуірінде парсы тілі дипломатия мен әкімшіліктің тілі ағылшын тілі отарлық әкімшіліктің, қазіргі (индустық емес) білім беру, ғылым және мәдениет салаларының тілі болды. Ең маңызды Тілді пайдалану аялары

са языка (см. *Престиж языка, Статусное планирование языка, Языковое планирование*).

Нормализация языка (от лат. *norma* правило, образец) англ. *language normalization* – процесс приведения языка к *Норме*, то же, что *Кодификация языка* (см. *Кодифицированный язык, Разговорная речь*).

Сфера использования языка (от греч. *sphaira* шар) англ. *spheres of language use* – общение в области определенного вида общественной деятельности, характеризующейся относительной однородностью коммуникативных потребностей, места, темы и ролей. По В.А. Аврорину, выделяются следующие С.и.я.: 1) хозяйственной деятельности; 2) общественно-политической деятельности; 3) быта; 4) организованного обучения; 5) художественной литературы; 6) массовой коммуникации; 7) эстетического воздействия; 8) устного народного творчества; 9) науки; 10) всех видов делопроизводства; 11) личной переписки; 12) религиозного культа. Примером значительной дифференциации С.и.я. может служить история Индии: для исполнения четырех вед жрецами использовался определенный функциональный стиль ведического санскрита; религиозно-философская школа буддизма была связана с пали, джайнизм – с пракритами, ортодоксальный индуизм – с санскритом, а затем – хинди, ислам – с урду; персидский в период правления Моголов был языком администрации дипломатии и администрации; языком колониальной администрации, современного (не индуистского) образования, науки и культуры стал английский. Наи-

ретінде білім беру, кітап шығару, *Бұқаралық ақпарат құралдары*, дін, рухани мәдениет, ғылым, іс жүргізу және т.б. аталады (қара. *Мемлекеттік тіл, Тіл саясаты, Тілді пайдалану ортасы, Тілді дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы, Тілдік жоспарлау*).

Тілді пайдалану ортасы ағыл. *language domain* – қандай да бір белгілер (тілдік, туыстық, этникалық, әлеуметтік, аумақтық және т.б.) арқылы өзара байланыстағы және нақты *Тілдің өмір сүруінің формаларын* пайдаланатын адамдар *Қауымдастығы*. В.А. Аврорин Тілді пайдалану ортасының төмендегідей түрлерін көрсетеді: отбасындағы қарым-қатынас, ұжым ішіндегі қарым-қатынас, тұрғылықты пункт немесе шектеулі аймақ ішіндегі қарым-қатынас, адамдардың уақытша шоғырланған тобы арасындағы қарым-қатынас, санына қарамастан тұтас халықтың ішіндегі қарым-қатынас, жалпыадамзаттық қарым-қатынас және т.б. (қара. *Әлеуметтік алғышарттар, Әлеуметтік желі, Әлеуметтік рөл, Қоғамның әлеуметтік құрылымы, Тілді пайдалану аясы, Тілдің әлеуметтік лингвистикасы*).

Тілді сақтау ағыл. *language maintenance* – беделді тіл немесе *Үстем тіл* тарапынан қысым жасалатынына қарамастан *Қоғамның Ана тілін* немесе *Тіл-жарыспаны* пайдалану үдерісі (қара. *Ажалды тіл, Бағдарламалау тілдері, Тіл қазасы, Тіл беделі, Тіл таралуын жоспарлау, Тілдің ауысуы, Тілдік қатынас*).

более важными С.и.я. признаются образование, книгопечатание, *Средства массовой информации*, религия, духовная культура, наука, делопроизводство и др. (см. *Государственная программа развития и поддержки языка, Государственный язык, Языковая политика, Языковое планирование, Среда использования языка*).

Среда использования языка англ. *language domain* – *Общность* людей, связанных между собой теми или иными признаками (языковыми, родственными, этническими, социальными, территориальными и др.) и пользующихся определенными *Формами существования языка*. В.А. Аврорин выделяет следующие С.и.я.: семейное общение, общение внутри коллектива, общение внутри населенного пункта или ограниченного региона, общение при временном сосредоточении людей, общение внутри целого народа независимо от его численности, межнациональное общение, общечеловеческое общение и др. (см. *Социальная роль, Социальная сеть, Социальная структура общества, Социальные условия, Социология языка, Сфера использования языка*).

Сохранение языка англ. *language maintenance* – процесс использования *Родного языка* или *Варианта языка* *Обществом*, несмотря на давление со стороны более престижного или *Доминантного языка* (см. *Планирование распространения языка, Престиж языка, Смена языка, Смерть языка, Умирающий язык, Языковое планирование, Языковой контакт*).

Тілді таңдау ағыл. *language choice* –

1. Қостілділік жағдайында нақты сөйлеу жағдаятында, қарым-қатынастың, Қоғамның әлеуметтік құрылымының және Тілді пайдалану аясының ерекшеліктеріне қарай тілдердің немесе Тіл-жарыспаларының біріне артықшылық беріп пайдалану. 3. Диглоссия жағдайында Тіл өмір сүруінің формаларына артықшылық беріп пайдалану. Тілді таңдаудың әлеуметтік маңызы зор (қара. Социолект, Тілдің ауысуы).

Тілді феминистік сынау (феминистік лингвистика) (лат. *femina* әйел) ағыл. *feminist criticism of language* – Тіл біліміндегі бағыт; оның басты мақсаты – қоғамдық және мәдени өмірдегі ер адамдардың басымдығының тілде бейнеленуін зерттеу. Тілді феминистік сынау бойынша алғашқы еңбек – «Язык и место женщины» (авторы – Р. Лакофф); бұл жұмыста Тілдегі гендерлік асимметрия және Әлемнің тілдік бейнесінде әйел образының төмендетілуі баяндалған. Тілді феминистік сынаудың өзіндік ерекшелігіне айқын көзге түсетін пікірталасқа толы сипатын, өзіндік Әдіснамасының әзірленуін, сондай-ақ Тіл саясатына ықпал етуге және тілдегі Сексизмді жою үшін тілге реформа жасауға ұмтылысын жатқызуға болады (С. Тремель-Плетц, Л. Пуш, Ю. Кристева, А. Кирилина). Тілді феминистік сынау екі бағытта көрінеді: а) тілдегі гендерлік қайшылықты зерттеу (патриархалды стереотиптер, бұл бойынша қоғамда әйелге қосалқы рөл берілді және негативті қасиет-сапалар таңылады, тілдік артықшылықтар ер адамның пайдасына

Выбор языка англ. *language choice* – 1. Предпочтительное использование одного из языков/Вариантов языка при Двужычии в определенной речевой ситуации, в зависимости от сферы общения, особенностей контекста, Социальной структуры общества и Сферы использования языка. 2. Предпочтительное использование того или иного языка в определенной речевой ситуации при Переключении кодов. 3. Предпочтительное использование той или иной Формы существования языка при Диглоссии. В.я. социально значим (см. Смена языка, Социолект).

Феминистская критика языка (феминистская лингвистика) (от лат. *femina* женщина и *critica* суждение, вынесение приговора) англ. *feminist criticism of language* – направление в Языкознании, главная цель которого заключается в изучении отраженного в языке мужского доминирования в общественной и культурной жизни. Первым трудом Ф.к.я. стала работа Р. Лакофф «Язык и место женщины», в которой описана Гендерная асимметрия в языке и ущербность образа женщины в Языковой картине мира. К специфике Ф.к.я. можно отнести ее ярко выраженный полемический характер, разработку собственной Методологии, а также попытки повлиять на Языковую политику и реформировать язык в сторону устранения содержащегося в нем Сексизма (С. Тремель-Плетц, Л. Пуш, Ю. Кристева, А. Кирилина). Ф.к.я. представлена двумя подходами: а) изучение гендерной асимметрии в языке (патриархальные стереотипы, согласно которым женщине отводится второстепенная роль в обществе и приписываются негативные качества, языковые предпочтения осуществля-

шешіледі, әлемнің тілдік бейнесінде әйелдер еленбейді); ә) бір жынысты және аралас топтарда *Коммуникацияның* ерекшеліктерін зерттеу, өйткені бұндай топтар әйел адамдар мен ер адамдардың тілдік мінез-құлқының әртүрлі стратегиясын қалыптастырады (коммуникативті сәтсіздіктер, *Сөйлеушінің* әңгіме барысын бөлуі, сөйлеуді аяқтаудың мүмкін еместігі, *Үндемеу* және т.б.) (қара. *Әйел тілі, Гендер, Гендер лингвистикасы, Гендерлект, Ер адам тілі және әйел тілі, Сыни дискурстық талдау*).

Тілді ығыстыру ағыл. *language assimilation* – Тілдің ауысуының зорлықпен жүргізілуі, *Ана тілінің* басқа тілмен ауыстырылуы. Тілді ығыстыру мемлекеттің *Тіл саясаты* арқылы қолдау табуы мүмкін; мыс., бұрынғы Кеңес Одағында ұлттық тілдерге қатысты тілді ығыстыру орыс тілінің пайдасы үшін жүзеге асырылды. Тілді ығыстыру *Глоттогенез* үдерісінде, *Субстраттың* пайда болуына байланысты жүруі мүмкін (қара. *Ажалды тіл, Жозалу жолындағы тіл, Лингвоцид, Миноритар тіл, Тіл саясаты, Тілді жоғалту, Тілдік бірдейлестіру, Тілдік қатынас, Тілдік үстемдік*).

Тілдік әулет ағыл. *language family* – Тілдердің генеалогиялық топтамасына сәйкес тілдердің негізгі тобы, ол жалпы пайда болуы бір тіл-негізден болжамды түрде қалпына келтірілетін тілдерді біріктіреді. Мыс., *Қазақстандағы тілдер* (қазақ, орыс тілдерін, *Диаспораның экзоген тілдерін* және *Диаспораның эндоген тілдерін, Иммигрант тілдерді* қоса есептегенде) сегіз генетикалық топқа бөлінеді, олар *Әлемдегі* ең ірі тілдердің макроәулеттерін танытады,

ются в пользу мужского рода, игнорирование женщин в картине мира и т.д.); б) изучение особенностей *Коммуникации* в однополых и смешанных группах, которые формируют разные стратегии речевого поведения мужчин и женщин (коммуникативные неудачи, прерывание *Говорящего*, невозможность завершить высказывание, *Молчание* и т.д.) (см. *Гендер, Гендерлект, Гендерная лингвистика, Женский язык, Критический дискурстный анализ, Мужская и женская речь. Сексизм*).

Вытеснение языка англ. *language assimilation* – насильственная *Смена языка*, замена *Родного языка* иным языком. В.я. может поддерживаться *Языковой политикой* государства, напр., В.я. осуществлялось по отношению к национальным языкам бывшего Советского Союза в пользу русского языка. В.я. может осуществляться в процессе *Глоттогенеза*, образования *Субстрата* (см. *Исчезающий язык, Лингвоцид, Миноритарный язык, Потеря языка, Умирающий язык, Утрата языка, Языковой контакт, Языковая экспансия, Языковая политика, Языковая унификация*).

Языковая семья англ. *language family* – основная группа *Языков* согласно генеалогической *Классификации языков*, объединяющая *Языки* на основе гипотетически восстанавливаемого общего происхождения от одного языка-основы. Напр. *Языки Казахстана* (включая казахский, русский, *Экзогенные языки диаспор, Эндогенные языки диаспор, Иммигрантские языки*) распределяются по восьми генетическим классам и подклассам, представляющим крупнейшие Я.с. и макросемьи *Языков мира*:

мыс., алтай тілдік әулеті, үнді-еуропа тілдік әулеті, орал тілдік әулеті, қытай-тибет тілдік әулеті, семит-хамит (афразия) тілдік әулеті және аустроазиялық тілдік әулет (қара. *Автохтон тіл, Әлем тілдері, Диаспора тілі*).

Тілдік бейтараптылық ағыл. *language loyalty* – Тілге/тілдерге, Мемлекеттік тілге, Ана тіліне, Діни тілге, Миноритар тілге, Диаспора тіліне позитивті қарым-қатынас; бұл Тілдің сақталуына ықпал етеді (қара. *Төзімділік, Тілді қолдау, Ынтымақтастық*).

Тілдік бірдейлестіру ағыл. *linguistic unification* – нысаналы Тіл саясатының нәтижесінде жүргізілетін, бір Тілді және оның қолданылу аяларын тану үдерісі. Мыс., Иберия жарты аралындағы каталон, галисий, баск тілдерінің есебінен тілдік бірдейлестіру кастил (испан) тілінің пайдасына шешілген. Тілдік бірдейлестірудің негізгі қаруы тандалған тілде жүзеге асырылатын білім беру (әдетте, тегін және міндетті). Тілдік бірдейлестіру саяси бірдейлестірумен қатар жүргізіледі (қара. *Дискриминация, Жоғалу жолындағы тіл, Лингвоцид, Тіл қазасы, Тіл идеологиясы, Тілді қолдау, Тілді жоғалту, Тілдің ауысуы, Тілдің жылжуы, Тілді сақтау, Тілді ығыстыру, Тілдік үстемдік, Тілдің өміршеңдігі*).

Тілдік жағдаят ағыл. *language situation* – тілдің/тілдердің қоғамда нақты қолданылуы; нақты бір тарихи кезеңде белгілі бір

алтайская Я.с., индо-европейская Я.с., уральская Я.с., китайско-тибетская Я.с., иберийско-кавказская Я.с., семито-хамитская (афразийская) Я.с., палеоазиатская (чукотско-корякская, чукотско-камчатская) Я.с., аустроазиатская Я.с. (см. *Автохтонный язык, Языки диаспор, Языки мира*).

Языковая лояльность (от лат. *loyal* верный) англ. *language loyalty* – позитивное Отношение к языку (языкам), Государственному языку, Родному языку, Религиозному языку, Миноритарному языку, Языку диаспоры и др., способствующее Сохранению языка (см. *Поддержка языка, Солидарность, Толерантность*).

Языковая унификация (от лат. *unus(uni)* один + *facere* делать) англ. *linguistic unification* – процесс навязывания одного Языка и расширения сфер его применения, который осуществляется благодаря целенаправленной Языковой политике, напр. Я.у. в пользу кастильского (испанского) языка за счет других языков Иберийского полуострова (каталонского, галисийского, баскского). Главным орудием Я.у. является образование (обычно бесплатное и обязательное), осуществляемое на избранном языке. Как правило, Я.у. происходит совместно с политической унификацией (см. *Витальность языка, Вытеснение языка, Дискриминация, Исчезающий язык, Лингвоцид, Поддержка языка, Потеря языка, Сдвиг языка, Смена языка, Смерть языка, Сохранение языка, Языковая идеология, Языковая экспансия*).

Языковая ситуация (от лат. *situacio* положение) англ. *language situation* – контекст реального использования языка/языков в обществе;

аумақтық-әкімшілік құрылымда (этникалық *Қауымдастықта*) қолданылатын *Тілдердің, Тілдің өмір сүру формаларының*, аумақтық және әлеуметтік *Диалектілердің, Койне* мен *Жаргондардың* жиынтығы. Төмендегідей түрлері бар: эндоглосты (бір тілдің ішкі жүйелерінің жиынтығы) және экзоглосты (әртүрлі тілдердің жиынтығы) тілдік жағдаят; теңгермелі (коммуникативтік қуаты бірдей, әртүрлі функционалды тілдердің жиынтығы) және теңгермелі емес (әралуан коммуникативтік қуатқа ие, беделді және беделді емес тілдердің/*Тіл-жарыспаларының* жиынтығы) тілдік жағдаят; демографиялық жағынан теңбе-тең емес (әртүрлі демографиялық қуатқа ие тілдердің жиынтығы) тілдік жағдаят; диглосты және бейдиглосты тілдік жағдаят. Мыс., Венгриядағы тілдік жағдаят эндоглосты, теңгермелі емес және диглосты болып табылады, өйткені тұрғындардың 99,4%-ы венгр тілінде сөйлейді, 8 диалекті және қалыптанған венгр *Әдеби тілі* бар. Тілдік жағдаят нақты бір тарихи кезеңдердегі жағдайлардың, оның ішінде *Тіл саясаты* және *Тіл идеологиясының* ықпалымен өзгеруі мүмкін; мыс., Финляндиядағы Тілдік жағдаят осы елдің ұзақ ғасырлар бойында Швеция Корольдігінің құрамында болғандығымен анықталады. Шведтер тұрғындардың 6%-ын құрайтындығына қарамастан, финн және швед тілдерінің мәртебесі теңбе-тең, олар *Мемлекеттік тілдер* болып табылады, швед тілі екінші шет тілі ретінде мектептерде оқытылады, ал финн тілі бірінші шет тілі ретінде оқытылады. Франциядағы тілдік жағдаяттың белгісі – біртүрлі мемлекетте ұлттық және бірден-бір мемлекеттік тіл ретінде француз

совокупность *Языков, Форм существования языка*, территориальных и социальных *Диалектов, Койне, Жаргонов*, функционирующих в данном административно-территориальном объединении (в этнической *Общности*) в определенный исторический период. Различают эндоглосные (совокупности подсистем одного языка) и экзоглосные (совокупности различных языков) Я.с.; сбалансированные (совокупность функционально равнозначных языков/*Вариантов языков*, обладающих одинаковой коммуникативной мощностью) и несбалансированные (совокупность функционально престижных и непрестижных языков и вариантов, обладающих разной коммуникативной мощностью) Я.с.; демографически равновесные (совокупность языков одинаковой демографической мощности) и демографически неравновесные (совокупность языков разной демографической мощности) Я.с.; диглосные и недиглосные Я.с. Напр., Я.с. в Венгрии является эндоглосной, несбалансированной и диглосной (на венгерском языке говорит 99,4% населения, имеется 8 диалектов и кодифицированный венгерский *Литературный язык*). Я.с. может изменяться в каждый конкретный исторический период под воздействием меняющихся условий, в том числе *Языковой идеологии* и *Языковой политики*, напр., Я.с. в Финляндии во многом определяется тем, что на протяжении веков эта страна входила в состав Королевства Швеции. Несмотря на то, что шведы составляют всего 6% населения, два языка – финский и шведский – имеют равный статус и являются *Государственными языками*, шведский язык изучается в финских школах (в качестве второго иностранного), финский язык изучается в шведских школах

тілінің танылуы. Сонымен қатар Францияда *Этникалық топтардың* көптеген тілдері бар; олар: итальян тілінің окситан, каталан, корсика диалектілері, неміс тілінің эльзас сөйленістері, нидерланды тілінің фламанд сөйленістері, бретон тілі, баск тілі (олардың жағдайы француз тіліне құрылымдық жақындыққа, бірдейлендірілген әдеби нормасының болуына байланысты); аталғандар кейде *Диглоссияның* күрделі жағдаятын туындатады. Ресей Федерациясындағы тілдік жағдаяттың сипаты төмендегіше: бұл елде бір-біріне күрделі ықпал жасайтын 130 тіл бар, оларды пайдаланушылар 21 республикада және 10 автономдық округте біріне-бірі тығыз немесе бірінен-бірі алшақ орналасқан. Кейбір республикаларда (орыс тілінен басқа) екі немесе бірнеше тіл негізгі тіл болып саналады; мыс., Қабардин – Балқар Республикасында – қабардин және балқар тілдері; Мордва Республикасында – мордва мокена және мордва эрзя тілдері, Мари Эл Республикасында – таулық мари және далалық мари тілдері. Дағыстанда 11 әдеби тіл: авар, агул, даргин, құмық, лезгин, лак, ногай, рутул, тат, табасаран, цахур тілдері және 20 жазуы жоқ тілдер бар. Ресей Федерациясы республикаларындағы негізгі халықтардың *Жазба тілдерінің* барлығы да мемлекеттік тілдер деп жарияланған; мыс., Дағыстанда 14 тіл мемлекеттік тіл болып саналады; Қарашай-Шеркес Республикасында – 5 тіл, Қабардин – Балқар Республикасында, Мари Эл Республикасында – 3 тіл, Адыгей Республикасында, Алтай Республикасында, Башқұртстанда, Бурятияда, Ингушетияда, Татарстанда, Саха Республикасында, Тува Республикасында

(в качестве первого иностранного) и др. Во Франции Я.с. определяется тем, что национальным и единственным государственным языком этой практически моноязычной страны является французский язык. Вместе с тем во Франции имеется множество языков *Этнических групп*: окситанский, каталанский, корсиканские диалекты итальянского языка, эльзасские говоры немецкого языка, фламандские говоры нидерландского языка, бретонский язык, баскский язык, положение которых зависит от степени структурной близости к французскому языку, наличия унифицированной литературной нормы и др., что создает иногда сложные ситуации *Диглоссии*. Я.с. в Российской Федерации характеризуется сложным взаимодействием более 130 языков, носители которых компактно или дисперсно проживают в 21 республике и 10 автономных округах. В некоторых республиках основными языками (помимо русского языка) являются два или несколько языков: в Кабардино-Балкарской Республике – кабардинский и балкарский, в Республике Мордовия – мордовский мокша и мордовский эрзя, в Республике Марий Эл – горномарийский и луговомарийский, в Дагестане 11 литературных языков – аварский, агульский, даргинский, кумыкский, лезгинский, лакский, ногайский, рутульский, татский, табасаранский, цахурский и более 20 бесписьменных языков. Практически все *Письменные языки* коренных народов республик Российской Федерации объявлены государственными языками, так в Республике Дагестан государственными являются 14 языков, в Карачаево-Черкесской Республике – 5 языков, в Кабардино-Балкарской Республике, Республике Марий Эл – 3 языка, в Республике Адыгея, Республике

екі тіл – мемлекеттік тіл. Барлық республикаларда орыс тілі кеңінен қолданылады, бұл ретте көпұлтты Ресей Федерациясындағы *Тілдік қауымдастықтың* тілдік *Шоғырлануы* өте жоғары, елдің барлық тұрғындарының басым көпшілігі орыс тілін еркін меңгерген немесе бұл тілді шектеулі қарым-қатынас көлемінде жұмсай алады. Ресейде тілдік құрылыстың көпкомпонентті моделі қалыптасқан, өйткені республикалық заңнамалардың барлығында дерлік (Шешен Республикасы Парламентінің қаулысынан басқа) орыс тілінің мемлекеттік мәртебесі бекітілген. Тілді пайдаланушылардың ұлттық-демографиялық, әлеуметтік-лингвистикалық, материалдық-техникалық жағдайлары мен құндылық бағдарлары және олардың *Тілдік құзыреті* өзара үндестік тапқан жағдайда Ресей Федерациясы республикаларында қабылданған тілдер туралы заңдарды жүзеге асыру жағымды рөл атқара алады. В.М. Солнцев пен В.Ю. Михальченконың пікірлері бойынша, осы үдеріске жағымды факторлар (*Ана тілін* кеңірек пайдалануға ұмтылыс, тілді оқытатын мамандардың болуы, тілдің әлеуметтік қызметтерін лингвистикалық қамтамасыз етудің, тілдің әлеуметтік болашағының болуы) және жағымсыз факторлар (Ресей Федерациясындағы тілдердің көпшілігі мемлекеттік басқару саласында мүлдем қолданылмайды деуге болады, БАҚ-тағы, қызмет көрсету салаларындағы қолданысы шектеулі, негізгі ұлт өкілдерінің бір бөлігінде *Тілдік нигилизмнің* болуы, орыс тілінің сақталып келе жатқан *Тілдік үстемдігі*) әсер етеді (қара. *Автохтон тіл, Диглоссия, Жергілікті тіл, Қазақстандағы тілдік жағдаят, Қалыптанған тіл,*

Алтай, Республике Башкортостан, Республике Бурятия, Ингушской Республике, Республике Татарстан, Республике Саха, Республике Тува и др. по два языка. Во всех республиках широко функционирует русский язык, при этом уровень языковой *Интеграции* многонациональной *Языковой общности* Российской Федерации достаточно высок (подавляющее большинство всех жителей страны свободно владеет русским языком, или может использовать его для ограниченного актуального общения). В Российской Федерации принята многокомпонентная модель языкового устройства, т.к. большинство республиканских законодательных актов подтверждают статус русского языка как государственного (кроме Постановления парламента Чеченской Республики). Реализация законов о языках, принятых в республиках Российской Федерации, может сыграть положительную роль в случае гармонического сочетания объективных национально-демографических, национально-культурных, социально-лингвистических, материально-технических условий и ценностных ориентиров носителей языков и их *Языковой компетенции*. На этот процесс, по мнению В.М. Солнцева и В.Ю. Михальченко, оказывают влияние положительные (стремление шире употреблять *Родной язык*, наличие традиций преподавания языка как предмета и средства обучения, наличие лингвистического обеспечения социальных функций языка, наличие социальной перспективы для использования языков и др.) и отрицательные (большинство языков Российской Федерации почти не функционируют в сфере государственного управления, общественно-политической деятельности, ограниченно используются в *Средствах массовой инфор-*

Қосарланған елдер, Мозаика елдер, Негізгі тіл, Тілдерді реттеу, Тілдік заңнама, Тілдік жоспарлау, Тіл саясаты, Экzogлос мемлекеттер, Эндоглос мемлекеттер, Этнотілдік жағдаят).

Тілдік жай-күй ағыл. *state of language* – Тілдік жағдаяттың дамуындағы синхронды (статикалық) кезең (қара. Әлем тілдері, Қазақстандағы тілдер, Қазақстандағы тілдік жағдаят, Тілдік жоспарлау, Этнотілдік жағдаят).

Тілдік жарыспа ағыл. *language variant* – Әлеуметтік өзгермелілікке, стильдік ауыспалылыққа байланысты жарыса қолданылатын тілдік нысандардың көрінісі // жүзеге асырылуы. Мыс., қазақ тілінде ерін үндестігінің екінші буынға [u] немесе [y] таралуы // таралмауы; айталық, «жұлдыз» деген сөздегі осы жайт адамдардың жас мөлшері мен тұрғылықты мекеніне байланысты (қаладағы қазақ жастары жазба тілге бейімделген, сондықтан олар айтылуда ерін үндестігін сақтай қоймайды) (қара. Әлеуметтік жарыспалау, Жарыспалану, Жарыспалылық, Стильдік жарыспалау, Тіл-жарыспа).

машии, сферах обслуживания, наличие Языкового нигилизма части титульных народов, сохраняющая Языковая экспансия русского языка) факторы (см. *Автохтонный язык, Двоичные (троичные) страны, Диглоссия, Кодифицированный язык, Коренной язык, Местный язык, Мозаичные страны, Экzogлосные государства, Эндоглосные государства, Этноязыковая ситуация, Языковая политика, Языковая ситуация в Казахстане, Языковое законодательство, Языковое планирование. Языковое регулирование).*

Языковое состояние англ. *state of language* – синхронический (статический) этап в развитии Языковой ситуации (см. *Этноязыковая ситуация, Языки мира, Языки Казахстана, Языковая ситуация в Казахстане, Языковое планирование).*

Языковой вариант (от лат. *varians* изменяющийся) англ. *language variant* – проявление/реализация языковой формы, варьирующейся в зависимости от Социальных переменных и стилистических переменных, напр., в казахском языке распространение/нераспространение лабиального (губного) сингармонизма на второй слог [u] или [y] в словах, типа «жұлдыз», зависит от возраста и места проживания носителя языка (молодые городские казахи, более ориентированные на письменный язык, реже огубляют гласные второго слога по сравнению с представителями более старшего поколения и жителями сельских районов) (см. *Вариативность, Варьирование, Социальная вариация, Стилистическая вариация, Языковой вариант).*

Тілдік жоспарлау ағыл. *language planning* – Тілдік құрылыс ұғымымен бірдей; нақты Тілдік жоспарлаудың субъектілерінің тілді Тілдік жоспарлау объектілерінің Тіл практикасына ықпал етуі бойынша саналы, нақты іс-шаралар (ұмтылыстар); бұның мақсаты – тілдің қолданысын өзгерту (*Тіл мәртебесін жоспарлау*), тілдің құрылымын реттеу (*Тіл корпусын жоспарлау*), тілді меңгеру үшін жағдайлар жасау және // немесе саяси, білім, экономикалық, қоғамдық және лингвистикалық институттар арқылы тілдің мемлекет аумағында, мемлекет шекарасынан тыс жерлерде таралуына жағдайлар жасау (*Тіл таралуын жоспарлау*). Тілдік жоспарлау тілді дамыту мүддесінде арнаулы құрылған немесе осы үшін құзырлы саяси, білім, лингвистикалық және өзге де ұйымдар жоспарлайтын, *Тілге, Тілдің дамуына* саналы түрде өзгерістер енгізуді (мыс., КСРО-дағы 1920–30 жж. Әліпби комитеттері болды), әлеуметтік, экономикалық, саяси, демографиялық, психологиялық ауыспалылықты, сондай-ақ тиісінше *Тілдік қауымдастықтың* мүдделерін ескере отырып, тілді реформалауды қамтиды. Тілдік жоспарлау төмендегідей ретпен жүзеге асырылуы мүмкін: а) тиісінше саяси шешімдерді қоса есептегенде *Тіл саясаты* мен *Тіл идеологиясын* қалыптастыру; ә) іс-әрекеттің егжей-тегжейлі бағдарламасын жасау (*Тілді пайдалану аясын* кеңейту, *Әліпбиді* өзгерту, емлені өзгерту, *Тілді нормаландыру, Тілді қалыптандыру, Тілді стандарттау* және т.б. бойынша нақты іс-әрекеттерді қоса есептегенде); б) көзделген бағдарламалардың тиімділігіне баға беру, іс-қимыл мен мақсаттарды аралық және ақырғы кезеңдерде түзету (қара. *Латын*

Языковое планирование (от фр. *planer* выравнивать) англ. *language planning* – то же, что *Языковое строительство*; сознательные, конкретные мероприятия (попытки) по воздействию определенных *Субъектов языкового планирования* на *Языковую практику* носителей языка (*Объекты языкового планирования*) с целью изменения функционирования языка (*Статусное планирование языка*), регулирования структуры языка (*Корпусное планирование языка*), создания условий для овладения языком (*Планирование усвоения языка*), и/или по распространению языка в пределах и за пределы государственных границ (*Планирование распространения языка*) через политические, образовательные, экономические, общественные и лингвистические институты. Я.п. включает сознательное внесение изменений в *Язык и Развитие языка*, планируемых политическими, образовательными, лингвистическими и иными организациями, специально создаваемыми для этой цели или имеющими на это соответствующие полномочия (напр., Комитеты алфавитов в 20-30 гг. в СССР); рассмотрение и реформирование языка с учетом релевантных социальных, экономических, политических, демографических и психологических переменных, а также интересов соответствующей *Языковой общности*. Я.п. может осуществляться по следующей схеме: а) формирование *Языковой идеологии* и *Языковой политики*, включая принятие соответствующих политических решений; б) составление детальной программы действий (включая конкретные действия по расширению *Сфер использования языка*, реформы *Алфавита*, реформы орфографии, *Нормализации языка*, *Кодификации языка*,

әліпбиі, Латындандыру, Кирилл әліпбиі, Тіл корпусын жоспарлау, Тіл қызметі, Тіл мәртебесі, Тіл мәртебесін жоспарлау, Тілді дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы, Тілді қалыптандыру, Тілді нормаландыру, Тілдік жағдаят, Тілдік заңнама, Тілдік реформа).

Тілдік жоспарлау құралы – заңнамалық, қаржы-экономикалық тетіктер, әкімшілік реттеу, білім жүйесі, *Бұқаралық ақпарат құралдары*, әлеуметтік күш көрсету, сондай-ақ *Тілдік жоспарлау объектілеріне* ықпал ету мақсатында *Тілдік жоспарлау субъектілері* қолданатын құралдар (*Өкімет*, күш көрсету, жарнама, иландыру-үгіттеу жұмыстары) (қара. *Тіл саясаты, Тілдік жоспарлау*).

Тілдік жоспарлау объектілері (лат. *objektus* нысан, пән) – *Тіл практикасында Тілдік жоспарлау субъектілері* тарапынан саналы ықпал жасалатын топтар (интернационалды, ұлттық, қосалқы ұлттық деңгейлердегі) және адамдар (қара. *Тіл идеологиясы, Тіл саясаты, Тілдік жоспарлау*).

Тілдік жоспарлау субъектілері (лат. *subiectum*) – *Тілдік жоспарлау* үдерісін реттеуге құзыретті мемлекеттік билік органдары, қоғамдық институттар, ұйымдар, жеке адамдар. Қазақстанда Тілдік жоспарлаудың

Стандартизации языка и т.д.); в) оценка эффективности намеченных программ, коррекция действий и целей на промежуточных и конечных этапах (см. *Государственная программа развития и поддержки языков, Кириллица, Кодификация языка, Корпусное планирование языка, Латинизация, Латиница, Нормализация языка, Статус языка, Статусное планирование языка, Функции языка, Языковая реформа, Языковая ситуация, Языковое законодательство*).

Инструмент языкового планирования (от лат. *instrumentum* орудие) – законодательные, финансово-экономические механизмы, административное регулирование, система образования, квалификационно-аттестационные мероприятия, *Средства массовой информации*, социальное давление, а также средства (*Власть*, принуждение, реклама, убеждение), используемые *Субъектами языкового планирования* с целью воздействия на *Объекты языкового планирования* (см. *Языковая политика, Языковое планирование*).

Объекты языкового планирования (от лат. *objektus* предмет) – группы (интернационального, национального и субнационального уровней) и лица, чья *Языковая практика* подвергается сознательному воздействию со стороны *Субъектов языкового планирования* (см. *Языковая идеология, Языковая политика, Языковое планирование*).

Субъекты языкового планирования (от лат. *subiectum*) – корпус органов государственной власти, общественных институтов, организаций, частных лиц, которые в состоянии регулировать процесс *Языкового планирования*

субъектілеріне мыналар енеді: Үкімет, Білім және ғылым министрлігі, Мәдениет және ақпарат министрлігі Тіл комитеті, ҰҒА Тіл білімі институты, Әділет министрлігі мемлекеттік тілді ендіру бойынша бөлімі, Терминологиялық комитет, Мемлекеттік *Масс-медиа* басшылығы; сондай-ақ қоғамдық ұйымдар, атап айтқанда, «Қазақ тілі» қоғамы, «Лад» қоғамы, жекеменшік масс-медиа басшылығы, КазПРЯЛ; төмендегі ерікті ұйымдар: қазақ тілі үйірмелері; жеке тұлғалар (мыс., тілші-ғалымдар): қазақша-орысша және орысша-қазақша сөздіктердің авторлары, қазақ тіліндегі оқулықтар мен оқу құралдарының авторлары, журналистер, мұғалімдер және т.б. Бұл тізімге *Халықаралық ұйымдарды* да енгізуге болады, олар тілдік жоспарлау мәселелері бойынша шешімдер қабылдауға елеулі ықпал жасауға қабілетті. Халықаралық деңгейдегі субъектілер, мыс., БҰҰ, Еуропалық парламент, ТМД-ға мүше мемлекеттердің парламентаралық ассамблеясы, Орыс тілі мен әдебиеті оқытушыларының халықаралық ассоциациясы (МАПРЯЛ), British Council (Британдық Кеңес), Ағылшын тілі оқытушыларының халықаралық ұйымы (TESOL), Франккофония бойынша халықаралық ұйым, Португал тілі елдерінің достастығы, Білім, ғылым және мәдениет жөніндегі араб ұйымы (АЛЕКСО), Араб елдері лигасы және т.б. Аталған ұйымдардың қайсыбірі өз саясатын жүргізу үшін жеткілікті билікке ие және халықаралық талаптарды қадағаламайтын мемлекеттерге қатысты әртүрлі шешімдер қабылдауға қабілетті. *Қоғамның әлеуметтік құрылымының* кез келген деңгейінің өкілдері жоспарлаудың субъектілері бола алады,

вания. В корпус С.я.п. в Казахстане входят: правительство и авторизованные правительством агентства и институты: Министерство образования и культуры, Комитет по языкам Министерства культуры и информации, Институт языкознания РАН РК, Отдел по внедрению государственного языка Министерства юстиции, Терминологический комитет, руководство государственных *Масс-медиа*; общественные организации: общество «Қазақ тілі», «Лад», руководство частных массмедиа, КазПРЯЛ; низовые организации (добровольные организации); кружки казахского языка; частные лица (лингвисты или иные лица): авторы казахско-русских и русско-казахских терминологических словарей, ортологических словарей, авторы учебников и учебных пособий на казахском языке, журналисты, учителя и др. В данный список могут быть включены *Международные организации*, которые способны оказать значительное влияние на принятие решений по вопросам языкового планирования. Субъектами международного уровня являются, напр., ООН, Европейский парламент, Межпарламентская ассамблея государств-участников СНГ, Международная ассоциация преподавателей русского языка и литературы (МАПРЯЛ), British Council (Британский Совет), Международная организация преподавателей английского языка (TESOL), Международная организация по франкофонии, Содружество стран португальского языка, Арабская организация по вопросам образования, науки и культуры (АЛЕКСО), Лига арабских стран и мн. др. Некоторые из этих организации имеют достаточную власть, чтобы проводить свою политику и способны применить разного рода санкции

алайда *Элитаның* қолдауы болмайынша, тілдік жоспарлаудың табысты жүрмейтіндігі айқын (бұл ретте тілдік жоспарлау өз мүдделеріне сәйкес келген жағдайда ғана элита қолдау білдіретіндігін ескеру қажет) (қара. *Мемлекеттік тіл, Тіл идеологиясы, Тіл корпусын жоспарлау, Тіл мәртебесін жоспарлау, Тіл саясаты, Тілдік жоспарлау объектілері*).

Тілдік заңнама ағыл. *language legislation* – *Тіл саясатын* танытудың заңнамалық нысаны; бір мемлекеттің аумағында *Тілдің/Тіл-жарыспаларының* қолданылуын реттейтін заңдар, ережелер, Конституцияның жекелеген баптары және т.б. Конституция тілдің қолданылуына жалпы нұсқау және кепілдік береді, ал заңнамалық актілер оларды егжей-тегжейлі қарастырып, жүзеге асырады. Парламент пен Үкіметте арнаулы комиссиялар жұмыс жасайды, мыс., Түрік лингвистикалық қоғамы, Үндістан парламенті жанындағы ресми тіл мәселелері жөніндегі комиссия, ГФР Сыртқы істер министрлігі жанындағы неміс тілі мәселелері бойынша жұмыс тобы, Франциядағы француз тілі мәселелері бойынша жоғарғы комитет, Ресей Федерациясы Президенті жанындағы орыс тілі бойынша кеңес және т.б. *Деструктивті тілдік заңнама* (бір тілден басқа тілдерді пайдалануға тыйым салу; мыс., Францияда Ұлы төңкеріс кезеңінде «ұлттың бірлігі үшін» *Аймақтық тілдер* мен диалектілерді толық жою идеясы пайда

по отношению к государствам, не соблюдающим международные требования. С.я.п. могут оказаться представители любого уровня *Социальной структуры общества*, но очевидно, что без поддержки *Элиты* языковое планирование не может быть успешным (при этом следует иметь в виду, что элита поддержит языковое планирование только тогда, когда оно соответствует ее интересам) (см. *Государственный язык, Корпусное планирование языка, Статусное планирование языка, Объекты языкового планирования, Языковая идеология, Языковая политика*).

Языковое законодательство англ. *language legislation* – юридическая форма выражения *Языковой политики*; законы, отдельные статьи конституций и т.п., регулирующие употребление *Языка/Вариантов языков* в пределах отдельного государства. Конституции дают общие указания и гарантии употребления того или иного языка, законодательные акты осуществляют их детализацию. При парламентах и правительствах создаются специальные комиссии, напр., Турецкое лингвистическое общество, Комиссия по вопросам официального языка при парламенте Индии, Рабочая группа по делам немецкого языка при министерстве иностранных дел в ФРГ, Высший комитет по делам французского языка во Франции, Совет по русскому языку при Президенте Российской Федерации и др. Различают *Деструктивное Я.з.* (запрет на использование всех языков, кроме одного, напр., в период Великой революции во Франции во имя «единства нации» возникла идея полного уничтожения *Региональных языков* и диалектов) и *Конструктивное Я.з.* (обеспечение функционального сосуще-

болды) және сындарлы *Конструктивті тілдік заңнама* (тілдердің функционалды қатар қолданысын қамтамасыз ету) деген түрлерге ажыратылады. Қазақстанда Қазақстан Республикасының Конституциясы, Тіл саясаты туралы тұжырымдама, Тілдер туралы заң және т.б. негізінде жаңа *Тілдік жағдаят* жасалуда, ол *Мемлекеттік тіл* – қазақ тілінің қолданылу аясын кеңейтуге бағытталған, сонымен бірге тілді жетілдіруге және *Нормаландыруға* қатысты іс-шаралар жүргізілуде. Тіл саясатының бағыттарын реттейтін *Қазақстандағы тіл* туралы заңдар мен өзге де нормативті құжаттардың ұстанымдық ерекшелігі – олардың көпсубъектілі сипаты, өйткені заңдар арқылы тек *Негізгі ұлт тілін* ғана емес, сонымен қатар орыс тілін, Қазақстандағы басқа тілдерді реттеу тәртібі бекітіледі. Қазақстанда «Қазақстан Республикасы тіл саясатының тұжырымдамасы» (1996 ж. 4 қараша) және оған сәйкес жасалған «Тілдерді қолдану мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» (1998 ж. 5 қазан) және «Тілдерді қолдану мен дамытудың 2001–2010 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы» (2001 ж. 7 ақпан) бар. Олар республикада лингвистикалық өрістің қалыптасуының функционалды ұстанымын көздейді және Тілді жоспарлауды төмендегідей үш стратегиялық бағыт бойынша жүзеге асыруға бағытталған: а) мемлекеттік тілдің әлеуметті-коммуникативтік қызметін кеңейту және нығайту; ә) орыс тілінің жалпымәдени қызметін сақтау; б) Қазақстан халықтары тілдерін дамыту. Сонымен қатар Қазақстандағы тілдік заңнамада тілдер туралы заңдарды бұзғаны үшін

ствования языков). В Казахстане законодательно (Конституция, Концепция о языковой политике, Законы о языках и др.) создается новая *Языковая ситуация*, расширяющая сферы применения казахского *Государственного языка*, параллельно с этим проводятся мероприятия по модернизации и *Нормализации языка*. Принципиальной особенностью казахстанских законов о языках и других государственных документов, регулирующих направления языковой политики, является их полисубъектный характер, поскольку данные законы устанавливают порядок регулирования не только для *Языка титульной нации*, но и для русского и других *Языков Казахстана*. Действующая в стране «Концепция языковой политики Республики Казахстан» (4 ноября 1996) и разработанные в соответствии с ней «Государственная программа функционирования и развития языков» (5 октября 1998) и «Государственная программа функционирования и развития языков на 2001–2010 гг» (17 февраля 2001) построены с соблюдением «функционального принципа формирования лингвистического поля в республике» и направлены на осуществление *Языкового планирования* по трем стратегическим направлениям: а) расширение и укрепление социально-коммуникативных функций государственного языка; б) сохранение общекультурных функций русского языка; в) развитие других языков народов Казахстана. Вместе с тем Я.з. Казахстана предусмотрена ответственность за нарушение законодательства о языках: «Первые руководители государственных органов, организаций любой формы собственности, а также юридические и физические лица, виновные в нарушении законодательства

жауапкершілікке тарту көзделген (қара. *Лингвоцид, Қазақстандағы тілдік жағдаят, Тіл мәртебесі, Тіл саясаты, Тілді дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы, Тілді қалыптандыру, Тілді қолдау, Тілді нормаландыру, Тілдік жағдаят, Тілдік жоспарлау, Тілдік үстемдік*).

Тілдік кедергі ағыл. *language barrier* – жеке адамның *Тілді* // тілдерді білмеуіне, жеткіліксіз меңгеруіне байланысты толыққанды қарым-қатынас жасауға кедергі (дербес тілдік кедергі); көпэтникалық мемлекетте екі немесе бірнеше тілдердің қолданылуынан туындайтын (ішкі мемлекеттік тілдік кедергі); әлемдегі тілдік саналуандықтың болуына байланысты кедергі (жаһандық тілдік кедергі). Тілдік кедергі – *Жаһандану мен Интернационалдану* жолындағы үлкен тосқауылдардың бірі (қара. *Мәдениетаралық коммуникациядағы*

Республики Казахстан о языках, несут ответственность в соответствии с законодательством Республики Казахстан. Отказ должностного лица в принятии обращений граждан, мотивированный незнанием государственного языка, а также любое препятствование употреблению государственного и других языков в сфере их функционирования влекут за собой ответственность, предусмотренную законодательством Республики Казахстан» (Закон Республики Казахстан о языках в Республике Казахстан, ст. 24). Материалы по Я.з. в Казахстане систематизированы в сборниках «Языковая политика в Казахстане. Сборник документов 1921–1991 гг.» (Алматы, 1997); «Языковая политика. Сборник документов» (Астана, 1999); «Государственная языковая политика» (Алматы, 2005) (см. *Государственная программа развития и поддержки языка, Кодификация языка, Лингвоцид, Нормализация языка, Поддержка языка, Статус языка, Языковая политика, Языковая ситуация, Языковая ситуация в Казахстане, Языковая экспансия, Языковое планирование*).

Языковой барьер (от фр. *barriere*) англ. *language barrier* – препятствие для полноценного общения из-за незнания/недостаточного владения индивидом *Языка/языков* (индивидуальный Я.б.); функционирования двух и более языков в пределах полиэтнического государства (внутригосударственный Я.б.); наличия языкового многообразия в мире (глобальный Я.б.). Я.б. – одно из сильных препятствий на пути *Глобализации и Интернационализации* (см. *Барьер в межкультурной коммуникации, Двуязычие, Многоязычие, Общение, Переключение ко-*

кедергі, Кодтардың алмасуы, Көптілділік, Қарым-қатынас, Қостілділік, Тілдік қақтығыс, Тілдік қатынас, Фоссилдану).

Тілдік континуум (лат. *continuum* үздіксіз, тұтас) ағыл. *language continuum, dialect continuum* – үздіксіз, өзара байланыстағы тілдердің жиынтығы; олардың арасындағы айырмашылықтар сатылы сипатқа ие (қара. *Ареал, Ареал лингвистикасы, Изоглосса, Лингвистикалық география, Тілдік жағдаят, Тілдік жай-күй*).

Тілдік қабілет ағыл. *language ability, aptitude* – Тілдік қауымдастық мүшелерінің Тілді меңгеруін, қолдануы мен баламалы түрде қабылдауын қамтамасыз ететін адамның туа бітті немесе өмір тәжірибесі арқылы қалыптасқан психикалық функциясы (А.А.Леонтьев); адам *Санасында* қалыптасатын, *Сөйлеу іс-әрекетінің* саналы түрде сезіле бермейтін көпдеңгейлі жүйесі; тіл жүйесін жалпылама бейнелеуге қызмет ететін компоненттер жүйесі; әлеуметтік ықпалдың күшімен өмір бойы қалыптасатын психофизиологиялық тетік (А.М.Шахнарович) (қара. *Глоттогенез, Коммуникативтік құзырет, Коммуникативтік жағдаят, Коммуникация, Құзырет, Тіл меңгеру деңгейі, Тіл онтогенезі, Тіл филогенезі, Тілдің пайда болуы, Тілдік құзырет, Тілдік сана*).

Тілдік қақтығыс ағыл. *language conflict* – Тілдік қатынастар жағдайындағы Тілдердің айрықша өткір өзара қарым-қатынастары. Тілдік қақтығыстардың негізінде этнодемографиялық, әлеуметтік,

дов, *Фоссилизация, Языковой контакт, Языковой конфликт*).

Языковой континуум (от лат. *continuum* непрерывный, сплошной) англ. *language continuum, dialect continuum* – непрерывная связанная совокупность *Языков*, различия между которыми носят градуальный (ступенчатый) характер (см. *Ареал, Ареальная лингвистика, Изоглосса, Лингвистическая география, Языковая ситуация, Языковое состояние*).

Языковая способность англ. *language ability, aptitude* – врожденная или прижизненно формирующаяся психическая функция человека, обеспечивающая усвоение, производство и адекватное восприятие *Языка* членами *Языковой общности* (А.А.Леонтьев); многоуровневая система неосознаваемых правил *Речевой деятельности*, формирующаяся в *Сознании* человека; система компонентов, служащих обобщенным отражением системы языка; психофизиологический механизм, формируемый пожизненно под социальным воздействием (А.М.Шахнарович) (см. *Глоттогенез, Коммуникативная ситуация, Коммуникативная компетенция, Коммуникация, Компетенция, Онтогенез языка, Происхождение языка, Уровень владения языком, Филогенез языка, Языковая компетенция, Языковое сознание*).

Языковой конфликт (от лат. *conflictus* столкновение) англ. *language conflict* – острое взаимоотношения *Языков*, находящихся в условиях *Языковых контактов*. В основе Я.к. лежат этнодемографические,

идеологиялық, саяси және экономикалық себептер жатады, сондықтан Тілдік қақтығыстарды *Макроәлеуметтік лингвистика* және лингвистикалық қақтығыстану салалары зерттейді. Тілдік қақтығыстар көбіне-көп *Гетероген этнос* бар елде, әртүрлі *Тіл мәртебесі* бар және тілдер теңгермелі емес қоғамдық қызмет атқаратын елдерде туындайды. Мыс., ХХ ғ. 90-ыншы жж. басында бұрынғы Кеңес Одағының кейбір республикаларында пайда болған тілдік қақтығыстар – тілдер туралы заңдар мен *Тілдік жағдаяттың* сәйкес келмеуінің, осы заңдарды жүзеге асыруды тым асығыс шапшандатудың, аз ұлттардың *Тілдік құқықтарын* елемедінің нәтижесі. А.Н.Баскаковтың тұжырымдарына қарағанда, Орта Азия мен Қазақстандағы тілдік қақтығыстар себептері, ауқымы және кейінгі салдарлары бойынша үш топқа бөлінеді: а) *Автохтон тілдердің* иелері мен орыстілді тұрғындардың арасындағы тілдік қақтығыс кеңінен таралған, бұл қалыпты және әлеуметтік салдарларға апарып соқтырады; ә) өздерінің ұлттық-аумақтық құрылымы және тілдерінің ресми мәртебесі бар және осы аталғандарға ие емес *Этникалық топтардың* арасындағы тілдік қақтығыстар; б) әралуан *Тілдің өмір сүру формаларын* пайдаланушылардың арасындағы тілдік қақтығыстар. Тілдік қақтығыстар астыртын сипатта да, жасырын (латентті) немесе ашық қарсылық сипатында да болуы мүмкін. Тілдік қақтығыстардың ең сыңаржақ көріністері – *Тілдік нигилизм, Тілдік үстемдік, Тілді ығыстыру* (қара. *Көптілділік, Лингвоцид, Мозаика елдер, Тіл идеологиясы, Тіл мәртебесі, Тіл саясаты, Тілдерді реттеу, Тілдік жағдаят, Тілдік жоспарлау, Тілдік заңнама, Экзоглос мемлекеттер, Эндоглос мемлекеттер*).

социальные, идеологические, политические и экономические причины, поэтому Я.к. изучаются *Макросоциолингвистикой* и лингвистической конфликтологией. Часто Я.к. возникают в странах с *Гетерогенным этносом*, с языками, имеющими разный *Статус языка* и несбалансированные общественные функции. Напр., Я.к. начала 90-х гг ХХ в. в некоторых республиках бывшего Советского Союза (Латвия, Эстония, Украина и др.), возникший как результат несоответствия законов о языках и *Языковой ситуации*, поспешного форсирования реализации этих законов, игнорирования *Языковых прав* национальных меньшинств и др. По А.Н.Баскакову, Я.к. Средней Азии и Казахстана по причинам, масштабам и последствиям разделяются на три группы: а) Я.к. между носителями *Автохтонных языков* и русскоязычным населением наиболее распространены, типичны и чреваты социальными последствиями; б) Я.к. между *Этническими группами*, имеющими и не имеющими свои национально-территориальные образования и официального *Статуса языков*; в) Я.к. между носителями разных *Форм существования языка*. Я.к. может носить латентный характер, или, напротив, принимать форму открытого противостояния. Крайними проявлениями Я.к. являются *Языковой нигилизм, Языковая экспансия, Вытеснение языка* (см. *Лингвоцид, Многоязычие, Мозаичные страны, Статус языка, Экзоглосные государства, Эндоглосные государства, Языковая идеология, Языковая политика, Языковая ситуация, Языковое законодательство, Языковое планирование, Языковое регулирование*).

Тілдік қатынас ағыл. *language contact* – Тілдің немесе көптеген тілдердің құрылымы мен сөздік құрамына әсер ететін айрықша географиялық, тарихи және әлеуметтік жағдайлардың салдарынан екі немесе одан да көп тілдердің өзара ықпалдасуы. Мыс., қазақ және орыс тілдерінің тілдік қатынастары (қара. *Адстрат, Аралас тіл, Интерференция, Конвергенция, Креол тілдер, Пиджин, Субстрат, Суперстрат, Тілдердің араласуы, Тілдердің конвергентті дамуы, Тілдік одақ*).

Тілдік қауымдастық ағыл. *linguistic community* – Тілдік қоғамдастықпен бірдей; ортақ әлеуметтік, экономикалық, саяси және мәдени байланыстар арқылы біріктірілген және күнделікті өмірде осы ортаға таралған Тілдің/тілдердің көмегімен өзара, сондай-ақ әралуан әлеуметтік институттармен тікелей және жанама қарым-қатынасты жүзеге асыратын адамдар жиынтығы; ішкі топтық коммуникация үшін белгілі бір тілді қолданатын адамдардың тұрақты тобы (Л.Б. Никольский). Тілдік қауымдастық көлемінде тіл шоғырландырушы, ұйымдастырушы рөл атқарады, сөйтіп, осы тілді пайдаланатын кезкелген жеке адам тілді білу дәрежесіне, өзінің этникалық және әлеуметтік тегіне қарамастан, тілдік қауымдастықтың мүшесіне айналады (А.Е. Карлинский). *Біртілді қауымдастық, Қостілді қауымдастық* және *Көптілді қауымдастық* деген түрлерге ажыратылады. Тілдік қауымдастықтың шекарасы мемлекет шегінен шығып кетуі де, бір елдің немесе оның бір өңірінің аумағымен шектелуі де мүмкін. Тілдік қауымдастық бір ұйымның, әскери құрамалардың көлемінде де болады,

Языковой контакт (от лат. *contactus* прикосновение) англ. *language contact* – взаимодействие двух и более *Языков* вследствие особых географических, исторических и социальных условий, оказывающих влияние на структуру и словарный состав одного или многих из них. Напр., Я.к. казахского и русского языков (см. также *Адстрат, Интерференция, Креольские языки, Конвергентное развитие языков, Конвергенция, Пиджин, Смешанный язык, Смешение языков, Субстрат, Суперстрат, Языковой союз*).

Языковая общность англ. *linguistic community* – то же, что *Языковое сообщество*; совокупность людей, объединенных общими социальными, экономическими, политическими и культурными связями и осуществляющих в повседневной жизни непосредственные и опосредованные контакты друг с другом и с различными социальными институтами при помощи *Языка/языков*, распространенных в данной совокупности; устойчивая группа людей, которая использует определенный язык для внутригрупповой коммуникации (Л.Б. Никольский). Язык в пределах Я.о. выполняет консолидирующую роль, и любой индивид, использующий язык данной Я.о., независимо от степени владения им, а также своего этнического и социального происхождения, становится ее членом (А.Е. Карлинский). Различают одноязычную Я.о. и *Двуязычную общность*, или многоязычную Я.о. Границы Я.о. могут простираются за границы государств, ограничиваться пределами одной страны или ее региона; Я.о. образуется также в пределах организаций, военных подразделениях и проч., в таком случае принято говорить

бұндай жағдайда шағын тілдік қауымдастық (*Микроәлеуметтік қауымдастық*) туралы айтылады, бұны *Микроәлеуметтік лингвистика* зерттейді. Тілдік қауымдастық шағын болған сайын оның тілдік біртектілігі жоғары (қара. *Әлеуметтік топ, Көптілділік, Қауымдастық, Қостілділік, Макроәлеуметтік лингвистика, Мемлекеттік тіл, Тіл меңгеру деңгейі, Тілдік қатынас, Этнос*).

Тілдік қоғамдастық – Тілдік қауымдастықпен бірдей.

Тілдік құзырет ағыл. *language competence* – 1. Тілдік құзырет *Коммуникативті құзыреттің* бір бөлігі; *Конситуацияның* ерекшеліктеріне, *Сөйлеуші* мен *Тыңдаушының* арасындағы қарым-қатынастың сипатына, мақсатына қарай тілдік құралдарды әдепті және баламалы түрде қолданудың білік-дағдылары. 2. Өз *Этносының* тілін және *Екінші тілді* меңгеру. Осылайша ұғындырылғанда, *Тілдік құзырет* әр халықпен *Этникалық топтарда* әртүрлі; бұл туралы жан-жақты мәліметті *Халық санағы* арқылы алуға болады. Мыс., Ресей Федерациясында татар, башқұрт, чуваш ұлттары мектеп оқушыларының 15–25%-ы ғана, құмықтардың 30%-ы, алтай ұлтынан мектеп оқушыларының 50%-ы өз *Ана тілдерінде* оқиды, дегенмен *Респонденттердің* өз ана тілі мен *Екінші тілді* меңгеруіне қатысты өздері берген бағаға негізделген аталған фактілердің (көрсеткіштердің) субъективті сипаты тілдердің әлеуметтік базасының сандық межелерін, олардың даму динамикасын, шартты түрде *Тіл меңгеру деңгейін* нақтылауға ғана мүмкіндік жасайды (қара. *Коммуникативтік жағдаят, Тілдік қабілет*).

о малых Я.о. (*Микросоциальной общности*), изучением которых занимается *Микросоциоллингвистика*. Чем меньше численность Я.о., тем выше его языковая однородность (см. *Государственный язык, Дваязычие, Макросоциоллингвистика, Многоязычие, Общность, Одноязычная общность, Социальная группа, Уровень владения языком, Этнос, Языковой контакт*).

Языковое сообщество – то же, что *Языковая общность*.

Языковая компетенция (от лат. *competere* соответствовать, подходить) англ. *language competence* – 1. Я.к. как часть *Коммуникативной компетенции*; знания и умения корректного и адекватного использования языковых средств в зависимости от особенностей *Конситуации*, характера отношений между *Говорящим* и *Слушающим*, цели общения и мн. др. 2. Я.к. как владение языком своего *Этноса* и как владение *Вторым языком*. Я.к. в такой интерпретации различна у разных народов и *Этнических групп*, достаточно репрезентативные данные о ней можно получить из различных *Переписей населения*, напр., в Российской Федерации только 15–25% татарских, башкирских, чувашских, хакасских, 30% кумыкских, 50% алтайских школьников обучается на *Родных языках* и т.д., однако субъективный характер этих показателей, основанных на самооценке *Респондентами* владения родным языком и *Вторым языком*, позволяет установить лишь количественные параметры социальной базы языков, динамику их развития и относительный *Уровень владения языком*

Тілдік құқық ағыл. *language right* – жеке өмірде, қоғамдық өмірде нақты бір *Тілді* // *Тіл-жарыспасын* таңдау, зерттеу және пайдалану құқығы. *Тілдік жоспарлау* мен *Тіл саясатында* тілдік құқықты зерделеу – *Әлеуметтік лингвистикадағы* пәнаралық жаңа бағыт; бұл ХХ ғ. 80-інші жж. орта тұсынан бастап қарқынды дамып келеді. Тілдік құқықты талдаудың негізі адам құқықтары жөніндегі халықаралық құжаттар болып табылады. Оларда тілдік құқық БҰҰ Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында (1948); азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде (1966) (соңғы құжаттарда «әрбір жеке адамның өз *Ана тілін* пайдалану Құқығына ие» екендігі айтылған; 27-інші бап); Барлығы үшін білім жөніндегі бүкіләлемдік декларацияда (1990); Аз ұлттардың тілдік құқықтарын қорғау туралы шектеулі конвенцияда (1996) қамтылған жағдайларды табиғи дамыту түрінде қарастырылады. Аймақтық тілдер және аз ұлттардың тілдері бойынша Еуропалық Хартия былай деп атап көрсетеді: кейбір түбегейлі жоғалу қаупінің алдында тұрған *Аймақтық тілдер* мен *Миноритар тілді* қорғау Еуропаның мәдени байлығы мен дәстүрлерін сақтап қалуға және дамытуға ықпал жасайды. Осы Хартияға сәйкес жүзеге асырылатын ұстанымдардың бірі – аймақтық тілдер мен аз халықтар тілдерінің қоғамдық өмірде қолданылуын жеңілдету және // немесе көтермелеу. Хартияға қол қойған мемлекеттер аймақтық тілге, яки аз ұлттар тілін пайдалануға қатысты кезкелген негізсіз айырмаларды,

(см. *Коммуникативная ситуация, Языковая способность*).

Языковое право англ. *language right* – право выбора, изучения и использования определенного *Языка/Варианта языка* в личной и общественной жизни. Изучение Я.п. в *Языковом планировании* и *Языковой политике* – новое междисциплинарное направление в *Социолингвистике*, активно развивающееся в середины 80-х гг. ХХ в. Базой для разработки Я.п. являются международные документы по правам человека, в которых Я.п. рассматривается как естественное развитие положений, содержащихся во Всеобщей декларации прав человека ООН (1948); в Международном пакте о гражданских и политических правах (1966), в котором говорится, что «каждое лицо имеет право пользоваться *Родным языком*» (статья 27); во Всемирной декларации по образованию для всех (1990); в Рамочной конвенции о защите национальных меньшинств (1995); во Всеобщей декларации языковых прав человека (1996) и др. Европейская Хартия по региональным языкам и языкам меньшинств (1992) отмечает, что защита *Региональных языков* и *Миноритарных языков*, некоторые из которых находятся под угрозой окончательного исчезновения, содействует сохранению и развитию культурного богатства и традиций Европы. Одним из принципов, осуществляемых в соответствии с этой Хартией, является облегчение и/или поощрение использования региональных языков или миноритарных языков в общественной жизни. Государства, подписавшие Хартию, обязуются искоренять (если они еще не сделали этого) любое неоправданное различие, исключение, ограничение или предпочтение,

шектеулер мен артықшылықтар беруді жоюға, аймақтық тілдерде білім берудің кезкелген нысанын қол жеткізетіндей етуге, тарих пен мәдениетті оқытып-үйретуді қамтамасыз ету бойынша шаралар қолдануға міндеттенеді. Тілдік құқық бойынша соңғы құжаттардың бірі – Ұлттық, этникалық, діни және тілдік аз ұлттарға жататын адамдардың құқықтары туралы декларация (1992), оның 1-інші бабында «мемлекеттер олардың өздеріне тиесілі аумақтарда ұлттық немесе этникалық, мәдени, діни және тілдік аз ұлттардың өмір сүруін, өзіндік ерекшеліктерін сақтауын қорғайды және осы өзіндік ерекшеліктерінің дамуы үшін жағдайлар жасалуын қолдайды» делінген (қара. *Ана тілі, Жергілікті тіл, Негізгі тіл, Тілдік жағдаят, Тілдік заңнама, Тілдік қақтығыс*).

Тілдік құрылыс – Тілдік жоспарлау ұғымымен бірдей.

Тілдік мағлұмат – Еуропа тіл қоржынының бөлігі (Еуропа тіл қоржынының құрамында тілдік мағлұмат, Тілдік өмірбаян, Тілдік төлқұжат және әралуан тілдер мен мәдениетте Тілдік құзыретті сырттай бағалау және өзін-өзі бағалау үшін қолданылатын, Еуропалық Кеңес қабылдаған құжат болады). Тілдік мағлұмат тілдің практикалық қолданылуы және әрбір үйретілетін тіл бойынша мәдениетаралық қарым-қатынастың тәжірибесі туралы ақпаратты, сондай-ақ нақты мысалдарды қамтиды (қара. *Тіл меңгеру деңгейі*).

Тілдік нигилизм (лат. *nihil* ешнәрсе, ештеңе, дым) ағыл. *language nihilism* – ең сыңаржақ сыни сенімсіздік, *Ана тілін*

относящееся к использованию регионального языка или языка меньшинства, делать доступной любую форму образования на региональных языках, принимать меры по обеспечению преподавания истории и культуры. Одним из последних документов по Я.п. является Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным и этническим, религиозным и языковым меньшинствам (1992), в ст. 1 которой говорится, что «государства охраняют на их соответствующих территориях существование и самобытность национальных или этнических, культурных, религиозных и языковых меньшинств и поощряют создание условий для развития этой самобытности» (см. *Коренной язык, Местный язык, Родной язык, Языковая ситуация, Языковое законодательство, Языковой конфликт*).

Языковое строительство – то же, что *Языковое планирование*.

Языковое досье (от фр. *dossier* обратная сторона) – часть *Европейского языкового портфеля*, состоящего из Я.д., *Языковой биографии, Языкового паспорта* и принятого Советом Европы в качестве документа, используемого как для самооценки, так и для внешней оценки *Языковой компетенции* в различных языках и культурах. Я.д. содержит информацию и конкретные примеры практического использования языка и опыта межкультурного общения по каждому изучаемому языку (см. *Уровень владения языком*).

Языковой нигилизм (от лат. *nihil* ничто, ничего) англ. *language nihilism* – крайний скептицизм, отрицание *Родного языка*, не-

жөкқа шығару; өз туған халқы ғасырлар бойы жинақтап, қалыптастырған ұлттық-мәдени құндылықтарды, адамгершілік ұстанымдарын жөкқа шығару. Тілге сенімсіздік, мәселен, Ресей Федерациясында тұратын бірқатар ұлыстар өкілдерінің орыс тіліне артықшылықтар беруі, ана тілін әлеуметтік беделі төмен, ана тілі арқылы білім алу мүмкін емес деп танып, оны білуге ниет танытпауы арқылы байқалады (қара. *Аккультурация, Дискриминация, Жоғалу жолындағы тіл, Инкультурация, Маргиналдау, Өкімет, Төзімділік, Тіл қазасы, Тіл беделі, Тіл саясаты, Тілді жоғалту, Тілді сақтау, Тілді таңдау, Тілді ығыстыру, Тілдік жағдаят, Тілдің жаңғыруы, Тілдің ауысуы, Тілдік үстемдік, Бқрал*).

Тілдік одақ ағыл. *language union* – қарқынды, әрі ұзақ мерзім бойындағы қатынастар негізінде даму нәтижесінде, *Тілдердің конвергентті дамуы* нәтижесінде пайда болған, тілдердің ареалды-тарихи құрылымдық және материалдық қауымдасуығы. Тілдік одаққа *Балқан тілдер қоғамы, Поволжье (Волга-Кама) тілдік одағы* (бұған *-ганда* көсемшелі оралымдарының айрықша рөлі, мерзім жүйесіндегі, ажырату демеуліктерінің ұқсастықтары, тәуелдік жалғауының жекеше түрдегі 3-інші жағы қосымшаларының анықтауыш артикль ретінде қолданылуы, дауыстылардың редуциясы және т.б. тән), Орталық Азия тілдік одағы, Еуразия тілдік одағы мысал бола алады (қара. *Аралас тіл, Ареал лингвистикасы, Конвергенция, Лингвистикалық география, Тілдердің араласуы, Тілдердің конвергентті дамуы, Тілдік қатынас*).

приятие национально-культурных ценностей, моральных принципов и проч., выработанных родным народом. Я.н. проявляется, напр., в предпочтении представителями ряда национальностей, проживающих в Российской Федерации, русского языка родному языку как нежелание знать его из-за социальной непрестижности, невозможности получения на нем высшего образования и т.п. (см. *Аккультурация, Ассимиляция, Власть, Возрождение языка, Выбор языка, Вытеснение языка, Дискриминация, Инкультурация, Исчезающий язык, Маргинализация, Потеря языка, Престиж языка, Смена языка, Смерть языка, Сохранение языка, Толерантность, Языковая политика, Языковая ситуация, Языковая экспансия*).

Языковой союз англ. *language union* – ареально-историческая структурная и материальная общность *Языков*, приобретенная в результате интенсивного, длительного контактного и *Конвергентного развития языков*. Примерами Я.с. являются *Балканский Я.с., Поволжский (Волго-Камский) Я.с.* (которому свойственна особая роль деепричастных оборотов с *-ганда*, сходство в системе времени, в употреблении выделительных частиц, использование притяжательного суффикса 3-го л. ед. ч. в функции определительного артикля, появление редукции гласных и др.), *Центральноазиатский Я.с., Евразийский Я.с.* и др. (см. *Ареальная лингвистика, Конвергентное развитие языков, Конвергенция, Лингвистическая география, Смешанный язык, Смешение языков, Языковой контакт*).

Тілдік өзгермелілік ағыл. *linguistic variable* – екі немесе одан да көп нысандары мен лингвистикалық жарыспалары бар тілдің абстрактілі бірліктері. Мыс., қазақ тілінде [келе жатыр] және [келатыр]. Тілдік өзгермелілік барлық өзгерістер кезінде мағынасын сақтайды, әлеуметтік мәнді күйінде қалады. Әлеуметтік лингвистикалық зерттеулерде тілдік өзгермелілік тәуелді өзгермелілік ретінде көрініс табады, ал әлеуметтік факторлар (жас мөлшері, жынысы, әлеуметтік табы, мәнмәтіндік және стильдік факторлар) тәуелсіз өзгермелілік болып табылады (қара. *Әлеуметтік лингвистикалық өзгермеліліктер*).

Тілдік өмірбаян ағыл. *linguistic biography* – Еуропа тіл қоржынының бөлігі (Еуропа тіл қоржынының құрамында, сондай-ақ *Тілдік төлқұжат*, *Тілдік мағлұмат* және әралуан тілдер мен мәдениетте *Тілдік құзыретті* сырттай бағалау және өзін-өзі бағалау үшін қолданылатын, Еуропалық Кеңес қабылдаған құжат болады). Тілдік өмірбаян шетел тілі бойынша білік пен дағдыны өзі бағалауға арналған бақылау парақтарын қамтиды, бұл тілді меңгеру динамикасын талдауға және өзінің тілді оқып-үйренуін жоспарлауға мүмкіндік береді (қара. *Тіл меңгеру деңгейі*).

Тілдік репертуар (лат. *repertorium* тізім) ағыл. *language repertoire* – Қоғамның басқа мүшелерімен қарым-қатынас жасау үшін *Тілдік қауымдастық* немесе жеке адам пайдаланатын *Тілдердің*, *Тіл-жарыспаларының*, *Стильдердің*, тізбелердің жиынтығы (қара. *Әлеуметтік алғышарттар*, *Қоғам әлеуметтік лингвистикасы*, *Тіл өмір сүруінің нысан-*

Языковая переменная англ. *linguistic variable* – абстрактная единица языка, имеющая две или более формы или реализации – лингвистических варианта. Например, в казахском языке /келе жатыр/ и /келатыр/. При всех изменениях Я.п. сохраняет значение, оставаясь социально значимым. В социолингвистических исследованиях Я.п. выступают зависимыми переменными, во время как социальные факторы (возраст, пол, национальность, социальный класс, контекстуальные и стилистические факторы) являются независимыми переменными. Термин Я.п. также используется в *Диалектологии* (см. *Социолингвистические переменные*).

Языковая биография (от греч. *bios* жизнь + *grapho* пишу) англ. *linguistic biography* – часть *Европейского языкового портфеля*, состоящего также из *Языкового паспорта*, *Языкового досье*, который был принят Советом Европы в качестве документа, используемого как для самооценки, так и для внешней оценки *Языковой компетенции* в различных языках и культурах. Я.б. содержит контрольные листы самооценки умений и навыков в изучаемом иностранном языке, которые позволяют анализировать динамику его усвоения и планировать свою учебную деятельность (см. *Уровень владения языком*).

Языковой репертуар (от лат. *repertorium* список) англ. *language repertoire* – набор *Языков*, *Вариантов языка*, *Стилей*, регистров, используемых *Языковой общностью* или индивидом для общения с другими членами *Общества* (см. *Выбор языка*, *Социальная структура общества*, *Социальные условия*, *Среда использования языка*, *Сфера*

дары, *Тілді пайдалану аясы, Тілді пайдалану ортасы, Тілді таңдау, Тілдік жағдаят, Тілдік жай-күй, Этнотілдік жағдаят*).

Тілдік реформа (лат. *reformare* өзгерту, қайта жасау) ағыл. *language reform* – *Тілдің дамуы бойынша нысаналы, мақсатты әлеуметтік-тілдік іс-шаралар (жаналықтар енгізу), мыс., Тілді феминистік сынаумен, емлені өзгертумен, жазуды өзгертумен байланысты тілдік реформалар (қара. Графикалау, Латындандыру, Тілдерді реттеу, Тілдік жоспарлау, Тілдік құрылыс)*.

Тілдік сана ағыл. *linguistic conscience* – ұлттық қоғамдық *Сананың* маңызды бөлігі; нақты бір халықтың *Тіліне, Мәдениетіне* тән, кеңістікті, себеп-салдарлы, эмоциялы және т.б. байланыстары арқылы анықталатын әлем бейнесі. Нақты бір мәдениет иелерінің тілдік санасы (этникалық бейсаналылықты қоса алғанда) мәдениеттің өзекті компоненті, *Этностың* қоршаған ортаға бейімделуінің тетігі ретінде қарастырылады. Тілдік санаға қатысты зерттеулер этникалық сананың мәдениетаралық онтологиясы болатындығы туралы ойды бекіте түседі (қара. Ресей ҒА Тіл білімі институтының семинары, тақырыбы: «Язык, сознание, культура: детерминационная зависимость») (қара. *Әлемнің тілдік бейнесі, Тілдік сана-сезім, Тілдік сәйкестілік, Этникалық сана-сезім, Этникалық сәйкестілік*).

Тілдік сана-сезім ағыл. *linguistic self-conscience* – *Тілді* пайдаланушылардың өздері қай тілде сөйлейтіндігі, өздерін қандай *Этноспен, Этникалық топпен* сәйкестен-

использования языка, Формы существования языка, Этноязыковая ситуация, Языковая ситуация, Языковое состояние).

Языковая реформа (от лат. *reformare* преобразовывать, изменять) англ. *language reform* – целенаправленные социально-языковые мероприятия (нововведения) по совершенствованию и *Развитию языка*, напр., Я.р., связанная с *Феминистской критикой языка*, реформы орфографии, реформы письменности и т.п. (см. *Графизация, Латинизация, Языковое планирование, Языковое регулирование, Языковое строительство*).

Языковое сознание англ. *linguistic conscience* – существенная часть национального общественного *Сознания*; образ мира, определяемый пространственными, причинными, эмоциональными и проч. связями, свойственными *Языку* и *Культуре* данного народа. Я.с. (в совокупности с этническим бессознательным) носителей данной культуры рассматривается как ее основополагающий компонент, как механизм адаптации *Этноса* к окружающему миру. Исследованиями Я.с. утверждается мысль о наличии межкультурной онтологии этнических сознаний (см. работы семинара ИЯ РАН «Язык, сознание, культура: детерминационная зависимость») (см. *Этническая идентичность, Этническое самосознание, Языковая идентичность, Языковая картина мира, Языковое самосознание*).

Языковое самосознание англ. *linguistic self-conscience* – представление носителей языка о том, на каком *Языке* они говорят и с каким *Языком, Этносом, Этнической группой*

деңгейін қамтиды. Тілдік дағдылар «Шет тілдерді меңгерудің жалпы еуропалық құзыреттерінің» тілдік деңгейлерінің негізінде айқындалады. Тілдік төлқұжатта өзін-өзі бағалау деңгейлерінің шкаласы болады, жеке адам әртүрлі дәрежеде білетін тілдер санамаланады, оған берілген дипломдар мен сертификаттардың тізбесі көрсетіледі (қара. *Тіл меңгеру деңгейі, Тілдік заңнама, Тілдік құқық*).

Тілдік үстемдік ағыл. *language expansion* – *Тіл мәртебесін* өзгерту жолы арқылы бір *Тілдің* басқа *Тілдік қауымдастыққа* таралуы. Мыс., Кеңес Одағында орыс тілінің тілдік үстемдігі нысаналы, әрі дәйекті түрде жүзеге асырылды (тілдік үстемдік әсіресе КСРО ұлттық тілдерінің ортақ лексикалық қорын жасау идеясында айқын көрінеді), бұл ретте Тілдік үстемдіктің идеологиялық негізіне мемлекеттік және тілдік *Сәйкестіліктің* қажеттілігі алынды. *Диахронды элеуметтік лингвистикада* тілдік үстемдік дегеніміз – *Субстраттардың* пайда болуына әкелетін үдерістер. Мыс., Рим империясының Еуропаға таралуы кезінде осындай сипат болды (қара. *Глоттогенез, Кирилл әліпбиі, Латындандыру, Мемлекеттік тіл, Орыс-тандыру, Тіл саясаты, Тілді ығыстыру, Тілдік бірдейлестіру, Тілдік нилигизм, Тілдік сәйкестілік*).

Тілдік федерализм (фр. *federalisme* < лат. *foedus* одақ) ағыл. *language federalism* – *Тіл саясатының* бір түрі, бұған сәйкес бір мемлекеттегі әртүрлі *Тілдердің* құқықтық теңбе-теңдігіне кепілдік беріледі, ал кепілдік мемлекеттің әрбір саяси бірлігіне

ке. Языковые навыки определяются на основе языковых уровней «Общоевропейских компетенций владения иностранным языком». В Я.п. содержится шкала уровней (таблица) самооценки, перечисляются языки, которыми в разной степени владеет индивид, а также дается перечень дипломов и сертификатов, которыми он владеет (см. *Уровень владения языком, Языковое законодательство, Языковое право*).

Языковая экспансия (от лат. *expansio* расширение, распространение) англ. *language expansion* – распространение одного *Языка* путем изменения *Статуса языка* на иную *Языковую общность*. Напр., Я.э. русского языка целенаправленно и последовательно осуществлялась в Советском Союзе (особенно ярко Я.э. проявилась в идее создания общего лексического фонда национальных языков СССР), при этом идеологическим обоснованием Я.э. являлась необходимость государственной и языковой *Идентичности*. В *Диахронической социолингвистике* под Я.э. понимаются процессы, приводящие к образованию *Субстратов*, как, напр., при распространении латыни (языка Римской империи) в Европе (см. *Вытеснение языка, Глоттогенез, Государственный язык, Кириллица, Латинизация, Русификация, Языковая идентичность, Языковая политика, Языковая унификация, Языковой нигилизм*).

Языковой федерализм (от фр. *federalisme* < лат. *foedus* союз) англ. *language federalism* – разновидность *Языковой политики*, при которой даются гарантии юридического (правового) равенства различных *Языков* одного государства, позволяющие каждой по-

(республикаға, өлкеге, облысқа және т.б.) өзінің дербес тіл саясатын жүргізуіне мүмкіндік береді. Мыс., тілдік федерализм Швейцарияда, Канадада, Бельгияда жүзеге асырылады (бұл елдер конституция бойынша федерациялы мемлекеттер емес, бірақ өздерінің тіл саясаты бойынша федералды). Ресейде федеративті қарым-қатынастар әлі де түбегейлі қалыптасқан жоқ, соған карамастан бұл елде тілдік федерализм саясаты жүргізіледі. Ресейдегі тілдік федерализм төмендегідей сипатта: бір жағынан, тілді құрудың көпкомпонентті моделі қабылданған, бұл бойынша Ресей Федерациясының Конституциясына сәйкес республикалар өз *Мемлекеттік тілін* айқындау құқығына ие, сондай-ақ Ресей Федерациясының субъектілері өз азаматтарының тілдік құқықтарын қорғау туралы заңдар, басқа да құқықтық актілер қабылдай алады, сондықтан Ресей Федерациясы республикаларында Тілдер туралы заң, Конституция бар, оларда *Негізгі ұлт тілінің* мәртебесі бекітілген (мыс., Дағыстан Республикасында 14 тіл осындай мәртебеге ие). Екінші жағынан, тілдер туралы федералды заңдарға сәйкес («РСФСР халықтарының тілдері туралы заң (1991), «РСФСР халықтарының тілдері туралы» заңға өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» федералды заң (1998) Ресей Федерациясының барлық аумағы үшін мемлекеттік тіл ретінде орыс тілі қабылданған, сонымен қатар бұл заңдарда «Ресей Федерациясы аумағындағы барлық халықтардың тілдерін сақтауға, дамытуға және зерделеуге бағытталған, ғылыми негізделген тіл саясатын жүргізу» туралы ескертіледі (4-інші бап) және «Азаматтардың *Тілдік құқықтары*» деген түсінік енгізілген

литической единице государства (республике, кантону, краю, области и пр.) проводит свою автономную языковую политику, напр., политика Я.ф. проводится в Швейцарии, Канаде, Бельгии (не являясь по конституции федеративными государствами, эти страны являются таковыми по своей языковой политике). Политика Я.ф. проводится в Российской Федерации несмотря на то, что федеративные отношения в России окончательно не сложились. Практически Я.ф. в России проявляется в следующем: с одной стороны, принята многокомпонентная модель языкового обустройства, согласно которой в соответствии с Конституцией Российской Федерации признается право республик устанавливать свои *Государственные языки*, а также право субъектов Российской Федерации принимать законы и иные правовые акты о защите языковых прав граждан, поэтому в республиках Российской Федерации приняты конституции и Законы о языках, установившие статус *Титульных языков* как государственных (напр., в Республике Дагестан такой статус получили 14 языков); с другой стороны, согласно Федеральным Законам о языках (Закон «О языках народов РСФСР» (1991), Федеральный Закон «О внесении изменений и дополнений в Закон РСФСР «О языках народов РСФСР» (1998) государственным языком на всей территории Российской Федерации принят русский язык, здесь же содержится упоминание о проведении «научно обоснованной языковой политики, направленной на сохранение, развитие и изучение всех языков народов Российской Федерации на территории Российской Федерации» (статья 4) и введено понятие «*Языковых прав* граждан» (статья 5) (см. *Мозаичные страны, Экзогlossные госу-*

(5-інші бап) (қара. *Мозаика елдер, Тіл идеологиясы, Тілдік жоспарлау, Тілдік заңнама, Тілдік қауымдастық, Экзоглос мемлекеттер, Эндоглос мемлекеттер*).

Тілдің ауысуы ағыл. *language shift* – тілдің жоғалуы, *Тілдің жылжуы; Тілдік қауымдастықтың Ана тілінен басқа тілге, беделдірек немесе Басым тілге өтуі; Тіл қызметінің Этникалық тілден этникалық емес тілге ауысуы*. Тілдің ауысуы дербес (егер нақты тілді пайдаланушы жеке тұлға өзінің ана тілін басқа тілмен ауыстырса) және ұжымдық (нақты ұжым этникалық тілді басқа тілмен алмастырады) болуы мүмкін. Тілдің ауысуын шапшаңдататын негізгі жағдай – жаппай *Қостілділік*. Тілдің ауысуы ешқашанда ерікті түрде болмайды, ол саяси, экономикалық, мәдени және т.б. қысым арқылы жүреді. Тілдің ауысуының себептері: *Тілді пайдалану аясын жоғалту, оның тарылуы (бастапқыда – қалада, кейін – ауылда). Біртілді адамдардың азаюы/жоғалуы; тілді пайдаланушылар арасында (әсіресе балалар арасында) Қостілді адамдар санының ұлғаюы, Миграция, Жаһандану, индустрияландыру, Урбандану, демографиялық өзгерістер, білім саласындағы Тіл саясаты, Тіл таралуын жоспарлау, Тіл меңгеруді жоспарлау және т.б.* Мыс., Цинь династиясы құлағаннан кейін (1911) жеделдетілгендіктен, қытайлықтардың Манчжурияға жаппай көшуі манчжур ана тілін қытай тілімен ауыстыруға әкеліп соқтырды; прусс тілін пайдаланушылар (батыс балтық тобы) XVIII ғ. басында неміс тіліне көшті. 1989 ж. санақ бойынша Кеңес Одағындағы тілдің ауысуының ең жоғары пайызы еврейлерде (86, 62%),

дарства, Эндоглосные государства, Языковая идеология, Языковая общность, Языковое законодательство, Языковое планирование).

Смена языка англ. *language shift* – исчезновение языка, *Сдвиг языка* – переход *Языкового сообщества с Родного языка* на другой, более престижный или *Доминантный язык*; перенос *Функций языка* от *Этнического языка* к неэтническому. С.я. может быть индивидуальной (если конкретный носитель определенного языка заменяет свой родной язык другим) и коллективной (если определенный языковой коллектив заменяет этнический язык другим). Основным условием, предвещающим С.я., является массовое *Двуязычие*. Процесс С.я. никогда не бывает добровольным, может происходить под политическим, экономическим, культурным и проч. давлением. Причины С.я.: утрата *Среды использования языка*, сужение *Сферы использования языка* (сначала в городе, затем в деревне), уменьшение/исчезновение *Монолингвов* и появление большого числа *Билингвов* среди носителей языка (особенно среди детей), *Миграция, Глобализация, индустриализация, Урбанизация, демографические изменения, Языковая политика* в области образования, *Планирование распространения языка, Планирование усвоения языка* и др. Напр., массовая миграция китайцев в Маньчжурию, ускорившаяся после падения Циньской династии (1911), привела к замене маньчжурского родного языка китайским; носители прусского языка (западнобалтийская группа) к началу XVIII в. перешли на немецкий. Самый высокий процент С.я., по данным переписи 1989 г., в Советском Союзе наблюдался у евре-

ительмендерде (81, 26%), нивхілерде (80, 32%) байқалды. Қазіргі таңда тілдің ауысуы Қазақстандағы және ТМД-ға мүше басқа елдердегі корей диаспорасының арасында (корей мар тілінен орыс тіліне өту) байқалады (С. Сон) (қара. *Ажалды тіл, Жоғалу жолындағы тіл, Миноритар тіл, Өлі тіл, Тіл қазасы, Тіл беделі, Тілді ығыстыру, Тілдік жоспарлау, Тілдің өміршеңдігі*).

Тілдің әлеуметтік лингвистикасы (фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) ағыл. *sociolinguistics of language* – Тілдің әлеуметтік тұрғыдан айқындалған ерекшеліктерін (оның ішінде *Тілдің стратификациясы, Тілдің қалыптануы, Тілдің нормалануы, Тілдік одақ, Тіл қазасы, Тілді жоғалту, Гендерлект, Әдеби тіл, Диалект, Койне, Жаргон, Тілдің креолдануы* және т.б.), тілдің қоғамдық әлеуметтік табиғатын, оның әлеуметтік маңыздылығын, қоғамдағы *Тіл қызметін, Тілдің өмір сүру формаларын* және т.б. зерделейтін, *Әлеуметтік лингвистиканың* бір саласы. (қара. *Макроәлеуметтік лингвистика, Микроәлеуметтік лингвистика*).

Тілдің дамуы ағыл. *language development, change* – Тілдің өмір сүруінің негізін қалаушы бағыт: тілдің өзгере отырып, коммуникативті жарамдылығын сақтауы. Тілдің дамуы шартты-ықтималды және абсолютті даму салалары бойынша жүзеге асырылады. Шартты-ықтималды даму, әдетте, тілдің техникасын (мыс., әлемдегі әралуан тілдердің аналитикалық құрылымының дамуы) бейнелейді. Абсолютті даму қоғамдық өмірдің күрделене түскен нысандарына және қарым-қатынастың жаңа қажеттіліктеріне

ев – 86,62%, ительменов – 81,26%, нивхов – 80,32%. С.я. (переход с корей мар на русский язык) наблюдается в настоящее время у корейцев Казахстана и др. стран СНГ (С. Сон) (см. *Витальность языка, Вытеснение языка, Исчезающий язык, Мертвый язык, Миноритарный язык, Престиж языка, Смерть языка, Умирающий язык, Языковое планирование*).

Социоллингвистика языка (от лат. *soci* (etos) общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) англ. *sociolinguistics of language* – раздел *Социоллингвистики*, изучающий социально детерминированные особенности *Языка* (в том числе *Стратификацию языка, Кодификацию языка, Нормализацию языка, Языковой союз, Смерть языка, Потерю языка, Гендерлект, Литературный язык, Диалект, Койне, Жаргон, Креолизацию языка* и мн. др.), общественную социальную природу языка, его социальную значимость, общественные *Функции языка, Формы существования языка* и мн. др. (см. *Макросоциоллингвистика, Микросоциоллингвистика*).

Развитие языка англ. *language development, change* – основополагающая тенденция существования *Языка*: изменяясь, сохранять коммуникативную пригодность. Р.я. осуществляется по линии относительного и абсолютного прогресса. Относительный прогресс, как правило, отражает языковую технику, напр., развитие аналитического строя в различных языках мира. Абсолютный прогресс выражается в приспособлении языка к усложняющимся формам общественной жизни и новым потребностям

тілдің бейімделуі дегенді білдіреді. Тілдің дамуы тілдік қатпаулардың барлығына, сондай-ақ *Тіл практикасының* модельдеріне қозғау салады. Әдетте, тілдің дамуы баяу жүреді, кейде *Тілдік қатынас* жағдайында шапшаң жүзеге асырылады; мыс., *Шапшаң креолдану*. Тілдің дамуын зерттеуде оның себептері, *Ақтуалдану*, өзгерістердің болу/ болмау мүмкіндіктері, әлеуметтік мәтіннің рөлі, *Тілге көзқарас* және т.б. ескеріледі (қара. *Диахронды әлеуметтік лингвистика, Дивергенция, Конвергенция, Тілдердің дивергентті дамуы, Тілдердің конвергентті дамуы, Тіл даму заңдары*).

Тілдің жаңғыруы ағыл. *language revival* – 1. Мемлекеттің, тілші-ғалымдардың және жұртшылықтың *Өлі тілдерді, Жоғалу жолындағы тілдерді, Миноритарлық тілдерді* қалпына келтіруге бағытталған іс-шараларының жиынтығы. Тілдің жаңғыруының айқын үлгісі ретінде *Иврит* аталады. Франциядағы окситан және гаскон сияқты жоғалу жолындағы тілдердің, Ұлыбританиядағы мэн және корн тәрізді өлі тілдердің қайта жаңғыруы жемісті болды. Корн тіліне қатысты жағдай тілдің жаңғыруы мәселесінің күрделі екендігіне дәлел бола алады: корн тілінің үш жарыспасының тілдің жаңғыруына қолайлы қайсысын таңдау проблемасы шешілмеді, нақтырақ айтқанда, ортағасыр әдебиеті негізінде қалпына келтірілген, сондай-ақ корн тілінің дамуы тарихының орта кезеңіне қатысы бар жетілдірілген корн тілін таңдау, XVIII ғ. жазба құжаттар негізінде қалпына келтірілген қазіргі корн тіліне иек арту немесе ортағасыр корн тілі мен қазіргі корн тілінің арасындағы аралық жарыспаларын

общения. Развитие языка затрагивает все уровни, а также модели *Языковой практики*. Обычно Р.я. осуществляется медленно, иногда в условиях *Языкового контакта*, напротив, бывает быстрым, напр., *Стремительная креолизация*. При изучении Р.я. учитываются его причины, *Актуация*, возможность/невозможность изменений, роль социального контекста, *Отношение к языку* и др. (см. *Диахроническая социолингвистика, Дивергентное развитие языка, Дивергенция, Законы развития языка, Конвергентное развитие языка, Конвергенция*).

Возрождение языка қаз. *тілдің қайта жаңғыруы*, англ. *Language revival* – 1. Совокупность мер государства, лингвистов и общественности, направленная на восстановление *Мертвых языков, Умирающих языков, Исчезающих языков, Миноритарных языков*. Самым известным примером В.я. служит *Иврит*. Успешным было В.я. умирающих окситанского и гасконского во Франции, мертвых мэнского и корнского языков в Британии. Ситуация с корнским языком иллюстрирует сложность проблемы В.я.: не была решена проблема выбора одного из трех вариантов корнского языка, пригодного для проведения мер по его возрождению (унифицированного корнского языка, восстановленного на основе средневековой литературы и принадлежащего к среднему периоду истории развития корнского языка (1200–1500 гг); современного корнского языка, восстановленного на основе письменных документов XVIII в.; общеупотребительного корнского языка, представляющего собой компромиссный вариант между средне-

танытатын, жалпы қолданыстағы корн тіліне сүйену қиындықтары болды. 2. *Тіл саясаты субъектілерінің Тілдің өміршеңдігін* барынша қуатты етуге бағытталған іс-шараларының жиынтығы. Бұл ретте бұрынғы Кеңестер Одағындағы көптеген тілдерге қатысты тілдің жаңғыруын атауға болады. Қандайда бір тіл сөздік қоры мен грамматикалық құрылысы жеткіліксіз болуы себепті қоғамдық-саяси өмірдің, ғылым мен техниканың, өнердің және т.б. тілі бола алмайды деген тұжырымды Т. Скутнабб-Кангас «лингвистикалық соқыр-сенім» деп есептейді, өйткені тілдің функционалды қызметін тілдің ішкі құрылымы айқындай алмайды, керісінше, тіл функциясының кенеюі тіл құрылымының күрделенуіне, ұлғаюына ықпал етеді. Бұрын боданда болған және жаңадан құрылған бірқатар елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғанындай, қандайда бір тіл өзі бұрын қолданылмаған салада қызмет атқара бастасымен-ақ тілде осы салаға қатысты қажетті сөздер шапшаң пайда болады, грамматикалық құрылым күрделенеді (қара. *Жоғалу жолындағы тіл, Тіл-жарыспа, Тіл корпусын жоспарлау, Тіл қызметі, Тіл мәртебесін жоспарлау, Тіл саясаты, Тілдің ауысуы, Тілді пайдалану аясы, Тілдік жоспарлау, Тілдік үстемдік*).

Тілдің жылжуы ағыл. *language shift* – Тілдің ауысуымен бірдей.

ковым и современным корнским языками); к середине 1990-х гг около 2000 человек в разной степени владели корнским языком, который изучался ими в школе; как правило, все *Билингвы* владеют одной из разновидностей корнского языка и английским языком. 2. Совокупность мер, предпринимаемая *Субъектами языковой политики* и направленная на усиление *Витальности языка*. В этом смысле можно говорить о В.я. применительно ко многим языкам бывшего Советского Союза. Расхожее утверждение о том, что какой-либо язык не способен выступать в качестве языка общественно-политической жизни, науки, техники, искусства и проч., поскольку он не обладает достаточным словарем и грамматической структурой, Т. Скутнабб-Кангас относит к «лингвистическим предрассудкам»: не внутренняя структура языка определяет его функциональные возможности, а, наоборот, расширение функций влияет на расширение и усложнение языковой структуры. Причем, как показывает опыт целого ряда бывших колоний и вновь образовавшихся стран, как только какой-либо язык начинает функционировать в сферах, в которых он ранее не функционировал, в нем очень быстро появляются новые необходимые для этой сферы слова, усложняется грамматический строй (Т. Скутнабб-Кангас) (см. *Вариант языка, Корпусное планирование, Смена языка, Статусное планирование, Сферы использования языка, Умирающий язык, Функции языка, Языковая политика, Языковая экспансия, Языковое планирование*).

Сдвиг языка англ. *language shift* – то же, что *Смена языка*.

Тілдің қалыптануы – Тілдің нормалылығы, тілдің *Нормаға* сәйкестігінің деңгейі; тілдің дамыған терминологиялық және стильдік жүйесінің бар болуы. Тілдің қалыптануының ең жоғарғы деңгейі *Мемлекеттік тіл* үшін қажет. Мемлекеттік тілдің нормалылық дәрежесі төмен деңгейде болса, онда тілдің мемлекеттік басқару, білім, ғылым салаларындағы, өндірісте, Қарулы Күштерде қолданылу қызметі аясының тарылуына апарып соқтыратын қолайсыз жағдайлар қалыптасады (қара. *Қалыптанған тіл, Тіл корпусын жоспарлау, Тіл таралуын жоспарлау, Тілді қалыптандыру, Тілдік жоспарлау*).

Тілдің нормалануы (лат. *norma* ереже, үлгі) – *Тілдің қалыптануымен* бірдей.

Тілдің өміршеңдігі ағыл. *vitality* – тілдің өмір сүруге, дамуға қабілеттілігі, тілдің тұрақтылығы, «тірі қалуға» ұмтылысының жоғарылығы. Тілдің өміршеңдігі объективті және субъективті межелердің жиынтығы арқылы бағаланады. Олар төмендегілер: 1. Әлеуметтік-саяси меже; яғни *Тіл мәртебесін жоспарлау* мен *Тіл корпусын жоспарлау* саласында нысаналы *Тіл саясатын жүргізу; Тілді дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасының* қолданыста болуы; тілдің толыққанды қолданысы үшін әлеуметтік инфрақұрылымның дамуы (білім мекемелері, баспасөз, радиожелі, телекомпаниялар, кітап шығару ісі және т.б.); 2. Әлеуметтік-демографиялық меже; оның ішінде мемлекет аумағында осы тілде сөйлейтіндердің басқа тіл-

Кодифицированность языка (от лат. *codificatio* систематизация < фр. *cod* < лат. *codex* книга) – то же, что *Нормированность языка*, степень соответствия языка *Норме*, наличие развитой терминологической и стилистической системы. Максимальная степень К.я. требуется для *Государственного языка*, в случае низкой степени К. государственного языка складываются неблагоприятные условия, которые могут привести к сужению его функций в государственном управлении, образовании, науке, военном деле, промышленности, транспорте и т.д. (см. *Кодификация языка, Кодифицированный язык, Корпусное планирование языка, Планирование пространства языка, Языковое планирование*).

Нормированность языка (от лат. *norma* правило, образец) – то же, что *Кодифицированность языка*.

Витальность языка (от лат. *vitalis* жизненный) англ. *vitality* – жизнеспособность (жизненность), выживаемость, устойчивость, способность языка к выживанию и развитию. В.я. измеряется совокупностью объективных и субъективных параметров: 1. Социально-политические параметры, в том числе проведение целенаправленной *Языковой политики* в области *Статусного планирования языка* и *Корпусного планирования языка*, наличие действенных *Государственных программ поддержки и развития языка*, развитие социальной инфраструктуры полноценного функционирования языка (образовательные учреждения, органы печати, радиосеть, телекомпании и телепрограммы, книгоиздание и т.п.) и др. 2. Социально-демографические параметры, в том числе

дік ұжымдармен салыстырғанда сан жағынан көп болуы; нақты бір *Этникалық топтың* санына арасалмағы жағынан осы тілде сөйлейтіндердің сандық көрсеткішінің жоғарылығы; жас ұрпақтың арасында осы тілді *Ана тілі* ретінде санайтындардың сандық көлемі; *Қостілді адамдар* мен *Біртілді адамдар* (осы тілді пайдаланушылар) санының арақатысы; тілді пайдаланушылардың арасындағы *Қостілділік* деңгейі және т.б. 3. Лингвистикалық меже; басқаша айтқанда, *Әдеби тілдің* болуы, қолданылуы міндеті, негізгі қағидалары бір жүйеге түскен тілдік *Норма* талдамаларының және тұрақтылығының деңгейі; ішкі құрылымдық сипаттамалардың көрінісі (тілдегі жаңа сипаттардың таралу шапшаңдығы, шет тілдердің ықпалына шыдамдылығы, салалық терминологияның болуы, лексикалық құрамның даму динамикасы) және т.б. 4. Әлеуметтік-мақсатты меже; бұл *Тіл қызметі*, тілдің қоғамдық өмірдің әралуан салаларында (ең алдымен *Тілдік құзырет* қалыптасатын білім саласында, сондай-ақ гуманитарлық жаратылыстану, техникалық ғылым салаларында), *Бұқаралық ақпарат құралдарында*, әкімшілік қызметте, іс жүргізуде, сот органдарында, өнеркәсіп мекемелерінде қолданылуының қарқындылығы. 5. Ұлттық-мәдени меже, яғни ұлттық өнерде, театр мен кинода, діни дәстүрде, әдебиет (көркем, лексикографиялық, діни, іскери, оқу, терминологиялық) шығару ісінде, дәстүрлі колөнерде қолдану (қара. *Жоғалу жолындағы тіл*, *Миноритар тіл*, *Өлі тіл*, *Тіл қазасы*, *Тілдің ауысуы*, *Тілді ығыстыру*, *Тілдің жаңғыруы*).

количество носителей данного языка по отношению к другим языковым коллективам в пределах государства, количество носителей данного языка по отношению к общей численности данной *Этнической группы*, количество носителей данного языка (как *Родного языка*) среди младшего поколения, соотношение количества *Билингвов* и *Монолингвов* (носителей данного языка), степень *Двуязычия* среди носителей данного языка и др. 3. Собственно лингвистические параметры, в том числе наличие *Литературного языка*, степень разработки и стабильности языковой *Нормы* как совокупности наиболее унифицированных, устойчивых и обязательных реализаций, внутрискруктурные параметры (скорость распространения языковых инноваций, устойчивость языка к иноязычному влиянию, наличие отраслевых терминологий, динамика развития лексикона и др.), наличие *Диалектов* и их отношение к литературному языку и др. 4. Социально-функциональные параметры, которые измеряются количеством социальных *Функций языка* и интенсивностью его использования в наиболее важных сферах жизни общества, в первую очередь, в образовании (основной сфере формирования *Языковой компетенции*), науке (гуманитарной и естественно-технической), *Средствах массовой информации*, административной деятельности и делопроизводстве, судопроизводстве, промышленных предприятиях и других сферах производства. 5. Национально-культурные параметры, в том числе национальное искусство, театр, кино, религия, различные виды литературы (художественной, лексикографической, религиозной, деловой, учебной, терминологической и пр.), традиционные

Тілдің пайда болуы ағыл. *origin of language* – адам өмірінің ең байырғы нысандарымен байланысты және қоғамның пайда болу кезеңіне, сөйтіп, белгілі әлеуметтік *Тіл қызметінің* пайда болу мерзіміне қатысты. Тілдің пайда болуы – философиялық, әлеуметтанушылық, психологиялық, физиологиялық және лингвистикалық мәнді иеленетін жалпы проблема. Антикалық философия дәстүрінде тілдің пайда болуының екі негізгі теориясы көрініс тапты: *фюсей* теориясы, бұған сәйкес тіл табиғи жолмен пайда болған, «табиғаттан туған»; (Лукреций Кар және т.б.); және *тесей* теориясы, бұл бойынша тіл жасанды жолмен, «нұсқау арқылы» пайда болған (Демокрит және т.б.). XIX ғ. ортасына дейін тілдің пайда болуына қатысты барлық теория жоғарыда аталған теориялардың варианттары түрінде болып келді, мыс., дыбыс еліктеуіш теориясы, әлеуметтік келісім теориясы, еңбек теориясы. Кейінірек тілдің пайда болуын философиялық тұрғыдан түсіну алғашқы қауымдағы адам ұжымының еңбек қызметі дамуының үздіксіз ішкі байланысы, қалыптаса бастаған адам санасының дамуы, қарым-қатынас нысандары мен тәсілдерінің дамуы арқылы анықталды. Психологиялық жақтан қарағанда тіл (оның ішінде тілдің алғашқы қауымдық нысандары да) психикалық өмірдің барлық жақтарына да қатысады, тіл ойлауды ғана емес, сонымен қатар қабылдауды, жадыны, қиял-елесті, назар аударуды, эмоцияны және

промыслы и др. (см. *Возрождение языка, Вытеснение языка, Исчезающий язык, Мертвый язык, Миноритарный язык, Смена языка, Смерть языка*).

Происхождение языка англ. *origin of language* – связано с наиболее архаичными формами жизни людей и относится ко времени возникновения общества и как следствия – появления определенных социальных *Функций языка*. П.я. – это общая проблема возникновения *Языка*, получающая философское, социологическое, психологическое, физиологическое и лингвистическое осмысление. В античной философской традиции существовали две основные теории П.я.: теория *фюсей*, согласно которой язык возник естественным путем, от «природы» (Лукреций Кар и др.), и теория *тесей*, утверждавшая, что язык возник искусственным путем, «по установлению» (Демокрит и др.). До середины XIX в. все теории П.я. представляли собой варианты этих теорий, напр., звукоподражательная теория, теория социального договора, трудовая теория. Позже философское осмысление П.я. определялось неразрывной внутренней связью развития трудовой деятельности первобытного человеческого коллектива, развития сознания формирующегося человека и развития форм и способов общения. С психологической точки зрения язык (в том числе в его первобытных формах) участвует в различных сторонах психической жизни, опосредуя не только мышление, но и восприятие, память, воображение, внимание, эмоциональные и волевые процессы, участвуя в мотивации поведения и т.д. Социолингвистическая сторона проблемы П.я.

ерік-жігер үдерістерін жанама сипаттайды, мінез-құлықтың уәждемесіне араласады. Проблеманың элеуметтік-лингвистикалық жағы алғашқы қауымдық ұжымдағы қарым-қатынастың элеуметтік функциясы туралы мәселеге барып тіреледі. Қарым-қатынас функциясы «тобырды, топты ын-таландырудан» мінез-құлықты қоғамдық реттеу қызметіне дейін, одан әрі таңбалық функцияға дейін (қарым-қатынас құралы нақты қатыстылықты иеленгенде, яғни нақты тіл қалыптасқан жағдайда) дамыды деген пікір кең тараған. Тілдің пайда болуы физиологиялық тұрғыдан *Сөйлеудің* негізін білдіретін функционалды жүйенің (мидың әртүрлі тарамдарын біріктіретін) пайда болуымен байланыстырылады. Лингвистикалық тұрғыдан *Коммуникацияның* тілге дейінгі нысандарынан адамға тән *Табиғи тілдің* қалыптасу үдерісі қарастырылады (қара. *Глоттогенез, Тіл моногенезі, Тіл онтогенезі, Тіл филогенезі*).

Тілдің түні (фр. *type* < грек *typos* таңба, нысан, үлгі) ағыл. *language type* – Тіл құрылысының ең жалпы және қысқаша сипаттамасы, тілдің жекелеген белгілеріне (морфологиялық құрылымы, грамматикалық мағынаны жеткізу тәсілдері, іс-әрекет объектісі мен субъектісін бейнелеу жолдары және т.б.) сүйенетін, тілдердің негізгі түрлері туралы жалпылама түсінік. Тілдің типіне төмендегідей ерекшеліктер тән: а) динамикалық, өйткені тілдер өзгерістерге бейім және бұл жайт тіл мен мүлдем кемшіліксіз деп саналған тіл типінің арасындағы қарым-қатынаста, сондай-ақ тілдің типологиялық жіктемедегі орнында өзгерістер тудыруы мүмкін; ә) синх-

сводится к вопросу о социальных функциях общения в первобытном коллективе. Распространено мнение, что функции общения развивались от «стадной стимуляции» к функции общественной регуляции поведения и затем к знаковой функции (когда средства общения получили предметную отнесенность, т.е. сформировали собственно язык). Физиологически П.я. связывается с возникновением функциональной системы (объединяющей различные зоны коры головного мозга), которая представляет собой основу *Речи*. С лингвистической точки зрения рассматривается процесс становления человеческого *Естественного языка* из доязыковых форм *Коммуникации* (см. *Глоттогенез, Моногенез языка, Онтогенез языка, Филогенез языка*).

Тип языка (от фр. *type* < греч. *typos* отпечаток, форма, образец) англ. *language type* – наиболее общая и краткая характеристика строя *Языка*, обобщенное представление об основных разновидностях языков, опирающееся на отдельные признаки (морфологическую структуру, способ выражения грамматического значения, способ выражения объекта и субъекта действия и др.). Т.я. присущи следующие характерные особенности: а) динамичность, поскольку языки подвержены изменениям, и это может привести к изменению соотношения между языком и идеальным Т.я., а также места в типологической классификации; б) синхронность, поскольку представления об идеальном Т.я.

рондылық, өйткені мүлдем кемшіліксіз деп саналған тілдің типі туралы түсініктер негізінен синхронды сипаттау арқылы жасалған; б) шарттылық, өйткені бір тілде әртүрлі тіл типінің белгілері ұштасуы мүмкін. Тілдер өз табиғаты тұрғысынан көптипологиялы. Мүлдем кемшіліксіз деп саналатын тілдің типіне толықтай сәйкес келетін тіл жоқ, сондықтан қайсыбір тілді нақты бір тип қатарына жатқызу белгілі дәрежеде шартты түрде жүзеге асырылады. Тілдің типінің ең кең тарағандардың ішінде: жалғамалы (мыс., қазақ тілі), флективті (мыс., орыс тілі), полисинтетикалық (мыс., чукот тілі), окшаулаушы (мыс., қытай тілі) (қара. *Тілдік әулет, Тілдердің әлеуметтік-функционалдық топтастырылуы*).

Урбандану (лат. *urbs* қала) ағыл. *urbanization* – 1. Қалаға шоғырлану; тұрғындардың және экономикалық өмірдің қалаға жиналу үдерісі. 2. Қала тұрмысы салтының жаппай таралуы (қара. *Жаһандану, Урболингвистика*).

Урболект (лат. *urbs* қала + *(dia)lektos* диалект) – *Этникалық тілдің қалалық түрі* (Е.А.Хасенов) (қара. *Идиом, Социолект, Тіл, Урбандану, Урболингва, Урболингвистика*).

Урболингва (лат. *urbs* қала + *lingua* тіл) – *Тіл-жарыспаларының, Тіл өмір сүруінің нысандарының қала шеңберіндегі әлеуметтік өзара ықпалының жиынтығы* (Е.А. Хасенов). Осындай анықтама бойынша урболингва қаладағы *Тілдік жағдаят* ұғымына сәйкес келеді. Шындығында да урболингваның мақсаты – қоғамдық-тілдік практиканың

создавались, в основном, на синхронных описаниях; в) условность, поскольку в каждом конкретном языке могут сочетаться признаки разных Т.я. Языки по своей природе политипологичны. Нет языка, который бы полностью соответствовал представлениям об идеальном Т.я., поэтому отнесение того или иного языка к определенному типу осуществляется в известной степени условно. Наиболее распространенными Т.я. являются: агглютинативный Т.я. (напр., казахский язык), флективный Т.я. (напр., русский язык), инкорпорирующий Т.я. (напр., чукотский язык), изолирующий Т.я. (напр., китайский язык) (см. *Семья языков, Социально-функциональная классификация языков*).

Урбанизация (от лат. *urbs* город + *-изация*) англ. *urbanization* – 1. Процесс сосредоточения населения и экономической жизни в городах. 2. Повсеместное распространение городского образа жизни (см. *Глобализация, Урболингвистика*).

Урболект (от лат. *urbs* город + *(dia)lektos* диалект) – городская разновидность *Этнического языка* (Е.А. Хасенов) (см. *Идиома, Социолект, Урбанизация, Урболингва, Урболингвистика, Язык*).

Урболингва (от лат. *urbs* город + *lingua* язык) – совокупность разновидностей, *Вариантов языка, Форм существования языка* в их социальном взаимоотношении и функциональном взаимодействии в границах города (Е.А. Хасенов). В подобной формулировке У. совпадает с понятием *Языковая ситуация* города, и действитель-

барлық жағын ескере отырып, қала тіліне қатысты көлемді жағдаятты, макрожағдаятты, микрожағдаятты зерттеу. Мыс., Алматы қаласы урболингвасының этнолингвистикалық құрылымы 1980 ж. Еуразияның негізгі 11 *Тілдер әулетіне* енетін этнотілді құрады. Әлемдегі ірі қалалардың көпшілігінде көптеген нәсілдердің, *Этностардың, Тілдердің, Мәдениеттің*, діндердің өкілдері (олардың кәсіптері де әр басқа) орналасқан, сондықтан урболингва, бастапқы ұғымына сүйенсек, әрине, көптілді бірлестік. Сонымен қатар урболингва жүйелі-құрылымдық тұтастық ретінде *Идиомдардың* барлық типтерін өз бойына жинақтаған, тілдік даму мен тілдердің өзара ықпалының ең жоғарғы, дамыған нысанының ролін де атқаруға ұмтылыс жасайды. Дәстүрлі түсініктермен қатар урболингва ны сипаттау үшін Е.А. Хасенов біралуан жаңа аталымдарды (*Урболект*, урболингвогенез, урбожүйе, урбосоциум, урбоорталықтандыру және т.б.) қолдануды ұсынады (қара. *Урбандану, Урболингвистика*).

Урболингвистика (лат. *urbs* қала + фр. *linguistique* < лат. *lingua* тіл) – *Әлеуметтік лингвистиканың* бір тармағы, ол қаладағы *Тілдің пайда болуы, Тілдің дамуы, тілдің қолданылуы, Тіл өмір сүруінің формалары, Тілдік қатынастар*, қала тілі мен жалпы тіл дамуының өзара байланысы мәселелерін зерттейді (Е.А.Хасенов). Урболингвистиканың әлеуметтік лингвистикадан айырмашылығы, Е.А.Хасеновтің көзқарастары бойынша, мынада: әлеуметтік лингвистиканың нысанасы *Социум* болса, урболингвистика жұртшылықтың бір түрін – қалалық типтегі аумақ көлемінде орналасқан адамдарды зерттеуге бағытталған. Ныса-

но цель У. составляет изучение городских языковых мега-, макро- и микроситуаций по всем вертикалям и горизонталям общественно-языковой практики, напр., этнолингвистический корпус Алматинской У. к 1980 г. включал 101 этноязык, принадлежащий к 11 основным *Языковым семьям* Евразии. Большинство городов мира населены представителями многих рас, *Этносов, Языков, Культур*, вероисповеданий, родов занятий, поэтому эмпирически У. – это, как правило, многоязычный конгломерат, и У. как некая системно-структурную целостность претендует на роль высшей эволюционной формы языкового развития и взаимодействия, вбирающей в себя все остальные типы *Идиомов*. Для описания У., помимо традиционных понятий, Е.А. Хасенов предлагает использовать ряд новых терминов: *Урболект*, урболингвогенез, урбосистема, урбосоциум, урбоцентризм и др. (см. *Урболингвистика, Урбанизация*).

Урболингвистика (от лат. *urbs* город + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) – раздел *Социолингвистики*, изучающий возникновение, *Развитие языка*, функционирование языка/языков, *Формы существования языков, Языковые контакты* в городе, взаимную обусловленность процессов городского и языкового развития (Е.А.Хасенов). Отличие У. от социолингвистики, согласно Е.А.Хасенову, заключается в следующем: если объектом социолингвистики выступает языковой *Социум*, то У. направлена на изучение только одной разновидности социума – территориально-поселенческой общности городского типа. Такое вычленение объекта

наның осылайша бөлінісі бірқатар ғалымдар (Әл-Фарабиден, Ф. де Соссюрден, А.Мейеден бастап Б.А.Ларинге дейін) ажыратып көрсеткен қағидаттарға негізделген, яғни аталған ғалымдар «ел – қала – ауыл» үштігінің ішінде қала тілдің дамуына барынша қарқынды серпін береді және тілдік, ішкі тілдік сипаттамаларды тұтастай алғанда, қала ауылдың да, тіпті бүкіл елдің де алдына шығады. Міне, осыған байланысты әлеуметтік лингвистиканы тұтастықтың бір бөлігі деп танып және екеуіне де ортақ әдіснамалық тұғырнаманы негіз ете отырып, урболингвистика мәселені тереңдете түседі, сөйтіп, әлеуметтік лингвистиканың зерттеу кеңістігінің аясы мен шекарасын белгілі бір дәрежеде кеңейтеді (қара. *Урбандану, Урболект, Урболингва*).

Ұлт ағыл. *nation* – 1. Тарихи қалыптасқан *Этнос* типі; экономикалық өмірдің тұрақты тұтастығы (ортақтығы), *Тілі*, аумағы, *Мәдениет* пен тұрмыстың кейбір ерекшеліктері, психологиялық ерекшеліктері және *Этникалық сана-сезімі* арқылы сипатталатын, адамдардың тарихи қауымдастығы. 2. Белгілі бір этностың бақылауында болатын кез келген саяси-аумақтық бірлестік. Ұлт *Ұлыстың* орнын ауыстырады (қара. *Тілдік сана-сезім, Ұлт, Ұлттық тіл, Этникалық тіл*).

Ұлтаралық қарым-қатынас тілі ағыл. *language of interethnic communication* – *Дәнекер-тіл*; көпұлтты бір мемлекеттің аумағындағы әртүрлі *Этникалық тілдерді* пайдаланушылардың қарым-қатынас құралы ретінде қолданылатын тіл. Ұлтаралық

основано на разделяемом рядом ученых (от аль-Фараби, Ф. де Соссюра, А.Мейе до Б.А.Ларина) постулате о том, что в триаде «*страна – город – село*» город наиболее интенсивно стимулирует развитие языка и по совокупным экстралингвистическим и собственно лингвистическим характеристикам опережает не только село, но и страну в целом. Именно поэтому, относясь к социолингвистике как часть к целому и базируясь на общей с ней методологической платформе, У. углубляет и специализирует собственную предметную область, в свою очередь, определенным образом расширяя границы и сферы социолингвистики (см. *Урбанизация, Урболект, Урболингва*).

Нация (от лат. *natio* народ) англ. *nation* – 1. Исторически сложившийся тип *Этноса*, историческая общность людей, характеризующаяся устойчивой целостностью (общностью) экономической жизни, *Языка*, территории, некоторыми особенностями *Культуры* и быта, психологического склада и *Этнического самосознания*. 2. Любое политически-территориальное объединение, которое находится под контролем определенного этноса. Н. приходит на смену *Народности* (см. *Национальность, Национальный язык, Этнический язык, Языковое самосознание*).

Язык межнационального общения (меж- + лат. *natio* народ) англ. *language of interethnic communication* – *Язык-посредник*; язык, используемый как средство общения носителями различных *Этнических языков* в границах одного полинационального государства.

қарым-қатынас тілінің *Халықаралық тілден, Әлем тілінен* айырмашылығы – оның бір ғана мемлекет шекарасында пайдаланылатындығында. Ұлтаралық қарым-қатынас тілдері: АҚШ-та – ағылшын тілі, Алманияда – неміс тілі, Ресейде – орыс тілі. Кейбір елдерде ұлтаралық қарым-қатынас тілі ретіндегі *Тіл мәртебесі* заңнама арқылы бекітілген, мыс., Әзірбайжанда, Тәжікстанда, Түркіменстанда ұлтаралық қарым-қатынас тілі – орыс тілі; Қытайда ұзақ ғасырлар бойы келе жатқан жалғыз ұлтаралық қарым-қатынас тілі – қытай тілі (ол алғашында «гуаньхуа, кейін «гоюй» деп аталған; қазіргі атауы – «путунхуа») (қара. *Автохтон тіл, Жергілікті тіл, Жұмыс тіл, Мажоритар тіл, Мемлекеттік тіл, Миноритар тіл, Негізгі тіл, Ресми тіл, Тіл мәртебесі, Тіл мәртебесін жоспарлау*).

Ұлтаралық тіл – бір мемлекетте тұратын әртүрлі ұлт өкілдерінің өзара қарым-қатынас құралы ретінде пайдаланылатын *Тіл*. Ресей Федерациясының құрамына енетін республикаларда орыс тілі *Мемлекеттік тіл* мәртебесіне ие, сонымен қатар ұлтаралық тіл болып табылады (қара. *Аймақтық тіл, Әлемдік тіл, Мемлекеттік тіл, Ресми тіл, Тіл мәртебесі, Ұлт тілі*).

Ұлттық тіл ағыл. *national language* – 1. *Ұлттың* жалпы тілі. 2. Бір мемлекеттің аумағында қоғамдық өмірдің саяси, әлеуметтік және мәдени салаларында шоғырландыру қызметін атқаратын тіл. Ұлттық тілдің пайда болуы және дамуы – өте күрделі, ұзаққа созылатын, әр халықта бірдей емес, әралуан жолдармен дамитын

Отличие Я.м.о. от *Международного языка, Мирового языка* заключается в его использовании в границах одного государства. Я.м.о. считаются: английский в США, немецкий – в Германии, русский – в Российской Федерации. В некоторых странах *Статус языка* в качестве Я.м.о. утвержден законодательно, напр., в Азербайджане, Таджикистане, Туркмении Я.м.о. является русский язык; в Китае единственным Я.м.о. на протяжении многих веков является китайский язык (называвшийся сначала «гуаньхуа», затем «гоюй», в настоящее время «путунхуа») (см. *Автохтонный язык, Государственный язык, Коренной язык, Мажоритарный язык, Местный язык, Миноритарный язык, Официальный язык, Рабочий язык, Статус языка, Статусное планирование языка*).

Межнациональный язык (меж- + лат. *natio* народ) – *Язык*, который используется как средство общения между представителями разных национальностей внутри одного государства. В республиках, входящих в Российскую Федерацию, русский язык имеет статус *Государственного языка*, а также является М.я. (см. *Региональный язык, Национальный язык, Государственный язык, Официальный язык, Статус языка, Мировой язык*).

Национальный язык (от лат. *natio* народ) англ. *national language* – 1. Общий язык *Нации*. 2. Язык, выполняющий интеграционную функцию в рамках данного государства в политической, социальной и культурной сферах жизни общества. Образование и развитие Н.я. – сложный, длительный, часто болезненный процесс, идущий неравно-

үдеріс. 1953 ж. ЮНЕСКО сарапшылары тарапынан «*national language*» (бір мемлекеттік аумағында қоғамдық өмірдің саяси, әлеуметтік және мәдени салаларында шоғырландыру қызметін атқаратын тіл) және «*official language*» (мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу тілі) ұғымдарын ажырату туралы ұсыныс жасалды (қара. *Әдеби тіл, Жазба тіл, Жазбасы жоқ тіл, Мемлекеттік тіл, Тіл, Тілдік сана, Тілдік сана-сезім, Этникалық сана-сезім*).

Ұлтшылдық ағыл. *nationalism* – бір Ұлттың екінші ұлттан ұлттық айрықшалығы мен ұлттық артықшылығына негізделген *Идеология* және саясат. Ұлтшылдық – күрделі әлеуметтік құбылыс; онда тілдік, мәдени, экономикалық және саяси аспектілер ажыратылады (қара. *Геноцид, Интернационализм, Лингвоцид, Тіл идеологиясы, Тіл саясаты*).

Ұлыс ағыл. *people* – сатылық тұрғысынан қарағанда тайпа мен Ұлт арасында орын алатын этникалық қауымдастық нысаны. Ұлыс үшін *Тіл*, аумақ, шаруашылық және әлеуметтік-мәдени өмірдің ортақтығы тән (қара. *Тілдік сәйкестілік, Этникалық сана-сезім, Этникалық сәйкестілік, Этникалық тіл, Ұлттық тіл*).

Ұялы іріктеу ағыл. *cluster sampling* – *Кездейсоқ іріктеудің* бір түрі; бұл ретте *Басты жиынтықтан* шағын топтардан тұратын ұяның (топтың, кластердің) *Респонденттері*

мерно и разными путями у разных народов. Экспертами ЮНЕСКО в 1953 г. было рекомендовано разграничить понятия «*national language*» (как язык, выполняющий интеграционную функцию в рамках данного государства в политической, социальной и культурной сферах жизни общества) и «*official language*» (как язык государственного управления, законодательства, судопроизводства) (см. *Бесписьменный язык, Государственный язык, Литературный язык, Письменный язык, Этническое самосознание, Язык, Языковое самосознание, Языковое сознание*).

Национализм (от фр. *nationalisme* < лат. *natio* народ) англ. *nationalism* – *Идеология* и политика, основанные на идее национальной исключительности и национального превосходства одной *Нации* над другой. Н. – сложное социальное явление, в котором выделяются языковые, культурные, экономические и политические аспекты (см. *Геноцид, Интернационализм, Лингвоцид, Языковая идеология, Языковая политика*).

Народность англ. *people* – форма этнической общности, которая иерархически занимает место между племенем и *Нацией*. Н. обладает общностью *Языка*, территории, хозяйственной и социально-культурной жизни (см. *Национальный язык, Этническая идентичность, Этнический язык, Этническое самосознание, Этнос, Языковая идентичность*).

Гнездовая выборка англ. *cluster sampling* – вид *Случайной выборки*, при которой из *Генеральной совокупности* отбираются *Респонденты*, представляющие собой

алынады. Ұя – төменгі сатының мейлінше ұсақ бөлшектерінен тұратын, жоғары сатының бір бөлігі; ұяның өзі *Көпсатылы іріктеуге* сәйкес көпсатылы болуы мүмкін. Ұялы іріктеудің артықшылықтары – ұйымдастырудың тиімділігі (өйткені бірнеше шағын топтардан респонденттерді іріктеу қолайлы); техникалық жағынан орындалуы (әсіресе аймақтық топтарды ұялы іріктеу кезінде; өйткені *Сауалнама жүргізуге* ұсақ ұялардың көлемді саны қамтылуы мүмкін). Теңбе-тең ұяларды сұрыптап алу үшін кездейсоқ іріктеуді пайдалануға болады (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика деректер банкі, Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Жүйелі іріктеу, Саналы іріктеу, Стратталған іріктеу, Сұрастырым, Ұялы іріктеу, Үлестік іріктеу, Іріктеу*).

Үлестік іріктеу ағыл. *quota sampling* – Саналы іріктеудің бір түрі; бұл ретте *Информанттар Басты жиынтықтан* әлеуметтік-демографиялық, бақылау белгілеріне қарай іріктеліп алынады. Үлестік іріктеудің ұстанымы объектілерді олардың құрылымдық элементтеріне ұқсастыруға негізделген. Үлестік іріктеу кездейсоқ (өзіндік-кездейсоқ, болжамды) іріктеумен қатар жүргізілгенде ғана деректердің *Сенімділігіне* қол жеткізуге болады. Үлестік іріктеудің ең оңтайлы көлемі – 1000-нан 2500-ге дейінгі *Респондент*; үлес сипаттамасының саны біріне-

гнезда (группы, кластеры) более мелких единиц. Гнездо – это единица высшей ступени, состоящая из более мелких единиц низшей ступени, при этом число единиц, образующих гнездо, называют размером, а само гнездо может быть многоступенчатым в соответствии с *Многоступенчатой выборкой*. Преимущества Г.в. заключаются в организации (удобнее осуществлять отбор респондентов нескольких компактных групп) и техническом исполнении (особенно при Г.в. территориальных групп), поскольку в *Анкетирование* может быть вовлечено большее число малых гнезд. Для отбора гнезд равного объема может быть применена случайная выборка (см. *Банк социолингвистических данных, Выборка, Достоверность социолингвистических данных, Гнездовая выборка, Квотная выборка, Методы социолингвистики, Неслучайная выборка, Опрос, Организация социолингвистического исследования, Программа социолингвистического исследования, Систематическая выборка, Стратифицированная выборка*).

Квотная выборка (от лат. *quot* сколько) англ. *quota sampling* – вид *Неслучайной выборки*, при которой из *Генеральной совокупности* отбираются *Информанты* в соответствии со статистическими (социально-демографическими) контрольными признаками квот. Принцип отбора К.в. основан на подобии объектов их структурным элементам, *Надежность* данных может быть обеспечена сочетанием К.в. со *Случайной выборкой*. Оптимальная величина К.в. составляет от 1000 до 2500 *Респондентов*, число характеристик квоты не должно превышать четырех независимых или взаимосвязанных

бірі тәуелсіз және бірімен-бірі өзара байланысты төрт белгіден аспауы тиіс; олар респонденттердің басты жиынтығының құрылымын айқындайды. Үлестік іріктеу үлес межелерін коэффициентке көбейту арқылы нақтыланады: $k = n / 100$, бұнда n – іріктеудің көлемі. Үлестік іріктеу *Сауалнама жүргізуге, Сұхбатқа* кететін уақытты елеулі түрде қысқартады (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Жүйелі іріктеу, Көпсатылы іріктеу, Саналы іріктеу, Стратталған іріктеу, Ұялы іріктеу, Іріктеу*).

Үндемеу ағыл. *silence* – үндемеу коммуникативті тұрғыдан мәнді. Үндемеудің бірнеше деңгейі мен типі зерттелген: әңгіме кезіндегі үндемеу; коммуникативті стратегия ретіндегі үндемеу. Үндемеудің мәдени нормалары мен мағыналарындағы айырмашылықтар *Сөйлеушілердің Әлеуметтік мәртебесінің* көрсеткіші ретінде танылады. «Сөйлеу үшін» үндемеу және «сөйлеудің орнына» үндемеу деген түрлер ажыратылады: еуропалық мәдениетте әңгіме тізгінін ұстаған адам әңгімеге үстемірек араласады, көбірек сөйлеуге ұмтылады; бұндай жағдайда үндемеу әңгімеге баяу араласатын адамның белгісіне айналады. Көптеген мәдениеттерде әйелдерге тиесілі Үндемеу *Гендер лингвистикасында* қарастырылады. Үндемеу коммуникативтік тетік ретінде әртүрлі қолданылады: әртүрлі жағдаяттарда келісім, батылсыздық, бас тарту, үрей, сыпайылық және т.б. (қара. *Антропологиялық константа, Әңгіме менеджменті, Әңгіме*

признаков, отражающих структуру генеральной совокупности информантов. К.в. определяется умножением параметров квот на коэффициент $k = n/100$, где n – это объем выборки. К.в. существенно сокращает время, затрачиваемое на *Анкетирование, Интервью* (см. *Выборка, Гнездовая выборка, Методы социолингвистики, Многоступенчатая выборка, Неслучайная выборка, Организация социолингвистического исследования, Программа социолингвистического исследования, Систематическая выборка, Стратифицированная выборка*).

Молчание англ. *silence* – М. коммуникативно значимо. Изучены разные уровни и типы М: М. в разговоре, М. как коммуникативная стратегия, различия в культурных нормах и значениях М. М. выступает показателем *Социального статуса Говорящих*. Различают М. «для говорения» и М. «вместо говорения»: в европейской культуре доминирующий собеседник перебивает, стремится говорить дольше, в такой ситуации М. становится знаком доминируемого; в теории *Вежливости* М. «вместо говорения» рассматривается как признак негативной вежливости – отказ от стремления влиять на других и сохранение их лица, в таких случаях М. становится знаком доминирующего. М., предписываемое женщинам во многих культурах, изучается в *Гендерной лингвистике*. Как коммуникативный механизм М. может использоваться по-разному: в разных ситуациях выступает как согласие, нерешительность, отказ говорить, угроза, вежливость и др. (см. *Анализ разговора, Антропологиче-*

талдау, Қателерді талдау, Мәдени код, Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі, Лингвистикалық антропология, Сөйлеу этнографиясы, БІқшам жауап).

Үстем тіл ағыл. *primary language* – кейде: бастапқы тіл; Қостілділік жағдайында меңгерілу және қолданылу деңгейі басқа тілден анағұрлым жоғары тұрған тіл (*Тілдік құзырет, Коммуникативтік құзырет*). Үстем тіл *Ана тіліне, Бірінші тілге, Екінші тілге* сәйкес келуі де, сәйкес келмеуі де мүмкін. Үстем тіл қозғалмалы сипатқа ие; ол *Қостілді адамның* өмірінде ауысып, өзгеріп отырады (қара. *Басым тіл, Тіл меңгеру деңгейі*).

Фатикалық (грек. *phatos* айтылған) ағыл. *phatic* – байланыс орнататын, сөйлесуді байланыстыратын, сөйлеуге қатысы бар. Терминді Б. Малиновский (АҚШ) ұсынған (қара. *Сөйлеу актісі, Коммуникативтік акт, Коммуникативтік жағдаят, Коммуникативтік орта, Коммуникация*).

Филия (*фила*) (грек *phyle* тайпа, ру, түр) – *Тілдердің* аса ауқымды бірлестігі, оның құрамына тілдердің бір әулетімен салыстырғанда, алыс туыстастығы бар бірнеше тілдер әулеті енеді (қара. *Тілдерді топтастыру, Тілдік әулет*).

Фоссилдану (ағыл. *fossilization* тасқа айналу үдерісі < *fossilis* лат. кен) – 1. *Тіл-мақсаттың* «тасқа айналуы», дамуының тоқтатылуы немесе толыққанды *Тілдік құзыретке* қол

ская лингвистика, Барьер в межкультурной коммуникации, Культурный код, Лингвистическая антропология, Менеджмент разговорной, Минимальный ответ, Этнография речи).

Доминирующий язык (от лат. *dominans, dominantis* господствующий) англ. *primary language* – иногда: первичный язык; один из языков при *Двуязычии*, степень знания и использования которого (*Языковая компетенция, Коммуникативная компетенция*) превышает степень знания и использования другого языка. Д.я. может совпадать или не совпадать с *Родным языком, Первым языком, Вторым языком*. Д.я. — подвижная категория, может меняться в течение жизни *Билингва* (см. *Доминантный язык, Уровень владения языком*).

Фатический (от греч. *phatos* сказанный) англ. *phatic* – контактоустанавливающий, относящийся к речи, речеконтактный. Термин Б. Малиновского (США) (см. *Речевой акт, Коммуникативная ситуация, Коммуникативная среда, Коммуникативный акт, Коммуникация*).

Филия (*фила*) (греч. *phyle* племя, род, вид) – крупное объединение *Языков*, которое содержит несколько языковых семей, имеющих между собой более дальнее родство, чем языки одной семьи (напр., макросемья языков) (см. *Классификация языков, Языковая семья*).

Фоссилизация (от англ. *fossilization* процесс окаменения < лат. *fossilis* ископаемый) – 1. «Окаменение», прекращение развития *Языка-цели* или возвращение к начальным ста-

жеткізбей-ақ тілді меңгерудің бастапқы са- тыларына қайта оралу. 2. Жас мөлшеріне қарамастан *Қостілді адамның* тілінде «тасқа айналған» тілдік феномендердің сақталуы (бұнда осы феномендерді жеңуге де күш жұмсалады) (қара. *Интерференция, Құзырет, Өткінші тіл, Тіл меңгеру деңгейі, Тіл меңгеруді жоспарлау, Тілдік қабілет*).

Франгле (фр. *franglais* < *francais* фран- цуз тілі + *anglais* ағылшын тілі сөздерді біріктіріп жасалған) – құрамында ағылшын тіліне тән көптеген сөздер мен сөйленістер бар француз тілінің атауы. Терминді П. Этьембла ұсынған (1960) (қара. *Аралас тіл, Креол тілдер, Лексификатор, Пиджин, Френглиш*).

Француз элеуметтану мектебі – ХХ ғ. басындағы француз тіл біліміндегі бағыт; бұл мектеп А. Мейе шәкірттері мен ізба- сарларын біріктірді. Француз элеуметтану мектебі тілдегі өзгерістердің себептерін элеуметтік себеп-салдарлар, қоғамдық қайта өзгерістер арқылы түсіндірген Д. Дидроның, Ж.Ж. Руссоның, М. Брельдің, П. Лафаргтің көзқарастарын негізге алып, тілді қоғамдық құбылыс ретінде айқындады. А. Мейе тілдің элеуметтік табиғатын зерттеудің, *Социумның Тілге* ықпалының тетіктерін сипаттау, тілдің дамуы мен колданылуының жалпы заңдылықтарын анықтау бағдарламасын жасады. Тіл элеуметтік тұрғыдан қатаң айқындалатындықтан, А. Мейе әрбір «элеу- меттік құрылымға қандайда бір тілдік құрылым сәйкес келеді», «әрбір элеуметтік жіктеме лингвистикалық жіктемеде кө- рініс табады» деп есептеді. Француз элеуметтану мектебі О. Конт, Э. Дюрк-

диям владения им без достижения полной *Языковой компетенции*. 2. Сохранение «ока- меневших» языковых феноменов в языке *Билингва* независимо от возраста и усилий по их преодолению (см. *Интеръязык, Ин- терференция, Компетенция, Планирование усвоения языка, Уровень владения языком, Языковая способность*).

Франгле (фр. *franglais* соединение слов < *francais* французский язык + *anglais* англий- ский язык) – название французского языка, содержащего много английских слов и выра- жений. Термин П. Этьембла (1960) (см. *Кре- ольские языки, Лексификатор, Френглиш, Смешанный язык, Пиджин*).

Французская социологическая школа (от лат. *soci(etos)* общество) – направление во французском языкознании начала ХХ в., объединившее учеников и последователей А. Мейе. Ф.с.ш., основываясь на взглядах Д. Дидро, Ж.Ж. Руссо, М. Бреалья, П. Ла- фарга, объяснявших языковыи изменениз социальными причинами и общественными преобразованиями, определяла язык как общественное явление. А. Мейе была создана программа изучения социаль- ной природы языка, описания механизма влияния *Социума* на *Язык*, установления общих закономерностей эволюции и функ- ционирования языка. А. Мейе считал, что, поскольку язык социально жестко детерми- нирован, то каждой «социальной структуре соответствует та или иная языковая струк- тура», а «каждая социальная дифференци- ация может отражаться в дифференциации лингвистической». Ф.с.ш. испытывала

гейм сияқты әлеуметтанушы-позитивист ғалымдардың ықпалын сезінді. Француз әлеуметтану мектебінің идеяларын М. Грамон, Ж. Вандриес, Ж. Марузо, М. Коэн, Э. Бенвенист қолдады. Француз әлеуметтану мектебінің көзқарастары Ж.Марузоның «Лингвистикалық терминдер сөздігінде» толық қамтылған. Әлеуметтік лингвистикалық зерттеулер Женева мектебінде (Ф. де Соссюр, А.Сеше, Ш. Балли), Норвегияда (А. Саммерфельт), Румынияда (И. Йордан, А. Граур), Польшада (Е. Курилович) және т.б. қатар жүрді. Француз әлеуметтану мектебінің идеяларын ұстанушылардың еңбектерінде Функционализм маңызды орын алады (қара. *Әлеуметтік лингвистика, Неопозитивтілік, Позитивтілік, Тіл қызметі, Эксперименталды әлеуметтік лингвистика*).

Фрейм (ағыл. *frame* құрылым, рамка, кадр) – *Тілдік практиканың* нормаларын қоса есептегенде оқиғалардың, жағдаяттардың немесе іс-әрекеттің біртүрлі ұйымдастырылуы туралы білім, бұл білім алдыңғы тәжірибеге сүйенеді және нақты күтілетін жағдайларды алдын ала білудің салдары болып табылады. Оқиғаны немесе оған қатысушылардың мінез-құлқын (оның ішінде тілдік мінез-құлқын) фрейм термині арқылы түсіндіру жағдайды көзге елестетуге мүмкіндік береді, мыс., «баламен әңгіменің» айқын көрінісі – сұрақ-жауаптың жиынтығы бар, қарапайым тілдік құралдар қолданылады, баланың түсінгенін тексеру үшін саналан қайталамалар болады, әңгімеде ересек адамның рөлі басым (қара. *Әңгіме талдау, Кілт, Сөйлеу актілер теориясы, Сөйлеу*

влияние социологов-позитивистов О. Конта, Э. Дюркгейма. Идеи Ф.с.ш. поддерживали М. Грамон, Ж. Вандриес, Ж. Марузо, М. Коэн, Э. Бенвенист. Полнее всего взгляды Ф.с.ш. отражены в «Словаре лингвистических терминов» Ж. Марузо. Параллельные социолингвистические разработки велись в *Женевской школе* (Ф. де Соссюр, А. Сеше, Ш. Балли), в Норвегии (А. Саммерфельт), Румынии (И. Йордан, А. Граур), Польше (Е. Курилович) и др. В трудах последователей Ф.с.ш. важное место занимают положения *Функционализма* (А. Мартине) (см. *Неопозитивизм, Позитивизм, Социолингвистика, Теоретическая социолингвистика, Функции языка*).

Фрейм (от англ. *frame* структура, рамка, кадр) – знания о типичной организации события, ситуации или действия, включая нормы *Языковой практики*, основанные на предыдущем опыте и как следствие на предвидении определенных ожиданий. Интерпретация события или поведения его участников (в т.ч. языкового поведения) в терминах Ф. позволяет представить, напр., «разговор с ребенком» как множество вопросов-ответов, использование простых языковых конструкций, многочисленные повторы, проверку понимания и доминирующее положение взрослого в разговоре (см. *Анализ разговора, Ключ, Речевой акт, Сценарий, Схема, SPEAKING, Теория речевых актов, Футинг, Этнография речи*).

актісі, Сөйлеу этнографиясы, Сценарий, Сызба, SPEAKING, Футинг).

Френглиш (ағыл. *frenglish* < *French* француз тілі + *English* ағылшын тілі сөздері біріктіріп жасалған) – көптеген француз сөздері мен сөйленістері бар ағылшын тілінің атауы (қара. *Аралас тіл, Креол тілдер, Қосалқы тіл II, Лексификатор, Пиджин, Франгле*).

Функционалды қостілділік (лат. *functio* орындау) ағыл. *functional bilingualism* – *Этникалық қостілділікке* қарама-қарсы; бір халықтың екі тілді қатар қолдануында көрініс табады, бірақ мұнда біріншісі халықтың *Этникалық тілі* болса, екіншісі – арнаулы функцияларда немесе қарым-қатынастың ерекше жағдаяттарында қолданылатын үстемелі этникалық тіл. Мысалы, Үндістанда санскрит (көне үнді тілі) культ тілі, ал хинди халық тілі ретінде қолданылады; Қытайда мандарин, қытай ву, қытай мин нан және т.б. тілдерімен қатар барлық *Диалектілер* иелеріне ортақ жазба қытай тілі қолданылады (қара *Диглоссия, Қостілділік, Тілдік қатынас, Тіл саясаты*).

Функционалдылық (лат. *functio* орындау) ағыл. *functionalism* – *Структурализмнен* бастау алатын, *Тілдің* қарым-қатынас құралы ретінде және тіл мен тілдік құралдардың талқылануы қызмет етуі тұрғысынан түсіндірілетін *Әлеуметтік лингвистикадағы* әдіснамалық концепция. Функционалдылық И.А. Бодуэн де Куртенэнің, Ф. де Соссюрдің, О. Есперсеннің, Р.О. Якобсонның және Прага лингвистикалық үйірмесінің өкідерінің тілді қарастырудың телеологиялық принципі (максатталған жүйе ретінде) идеялары-

Френглиш (англ. *frenglish* соединение слов < *French* французский язык + *English* английский язык) – название английского языка, содержащего много французских слов и выражений (см. *Вспомогательный язык, Креольские языки, Лексификатор, Пиджин, Смешанный язык, Франгле*).

Функциональное двуязычие (от лат. *functio* исполнение) англ. *functional bilingualism* – противопоставляется *Этническому двуязычию*, наблюдается в ситуации, когда два языка используются одним народом, при этом один – это *Этнический язык* данного народа, другой – надэтнический язык, который используется в специальных функциях или особых ситуациях общения. Напр., в Индии санскрит (древнеиндийский язык) используется как культовый язык, а хинди – как народный язык; в Китае, наряду с китайским мандаринским, китайским ву, китайским мин нан и др., используется письменный китайский, общий для носителей всех *Диалектов* (см. *Диглоссия, Двуязычие, Языковая политика, Языковой контакт*).

Функционализм (от лат. *functio* исполнение) англ. *functionalism* – методологическая концепция в *Социолингвистике*, восходящая к *Структурализму* и состоящая в преимущественном рассмотрении *Языка* как средства общения и объяснении языка и языковых единиц с точки зрения их функционирования. Ф. восходит к идеям И.А.Бодуэна де Куртенэ, Ф. де Соссюра, О.Есперсена; Р.О.Якобсоном и представителями Пражского лингвистического кружка был выдвинут телеологический принцип рассмотрения языка (как целена-

нан бастау алады; *Тіл қызметінің* корпусы талдауға ұшырады; тілдің «қос мүшелік талдануы» принципі жасалынды (А. Мартине); Функционалдылық тілдік бірліктердің анағұрлым ірі бірліктер және тұтастай тіл құрамындағы қызметі тұрғысынан талдануында (Н.Д. Арутюнова) және *Мәтіндерді* стилистикалық қабаттану талдауында және т.б. көрініс табады (Д.Н. Шмелев). (қара *Әдіснама, Әлеуметтік лингвистика әдістері, Силь, Тіл және қоғам*).

Футинг (ағыл. *footing* тірек нүктесі) – сұхбаттасушыға, оқиғаға немесе *Қарым-қатынас* жағдаятына деген индивидтің ұстанымы. Футингтің өзгеруі сөйлеушілердің арасындағы қарым-қатынастың немесе оқиғалар *Фрейміндегі* өзгерістеріне алып келеді. Футинг қарым-қатынастың жиілік сипаттамасы болып табылады және *Сөйлеу актісінде*, мысалы, жиналыста есімі мен әкесінің аты қолданылатын ресми қаратпа сөзден жиналыстан кейінгі жеке сөйлесудегі тек қана есімнің қолданылуына ауысуда, сондай-ақ *Кодтардың алмасуында* айқын көрініс табады (қара. *Әңгіме талдау, Кілт, Сөйлеу актілер теориясы, Сөйлеу этнографиясы, Сызба, Сценарий, SPEAKING*).

Халық санағы ағыл. *census* – елдің барлық тұрғындары туралы мәліметтерді жинау мақсаты көзделетін арнайы ұйымдастырылған іс-шара; халық санағы кезінде елдің барлық тұрғындарының саны мен орналасуы, оларға тән нақты қасиет-сапалардың бар немесе жоқ екендігі, сондай-ақ қасиет-сапалардың қалайша танылатындығы мен дамуы тура-

правленной системы); подвергнут анализу корпус *Функций языка*; разработан принцип «двойного членения» языка (А.Мартине); Ф. проявляется в анализе языковых единиц с точки зрения ее функций в составе более крупных единиц и языка в целом (Н.Д. Арутюнова), в анализе стилистического расслоения *Текстов* (Д.Н. Шмелев) и мн. др. (см. *Методология, Методы социолингвистики, Силь, Язык и общество*).

Футинг (от англ. *footing* точка опоры) – позиция индивида по отношению к собеседникам, событию или ситуации *Общения*. Изменения Ф. влекут за собой изменения в отношениях с собеседниками или изменения во *Фрейме* события. Ф. является частой характеристикой общения и отчетливо проявляется в *Речевом акте*, напр., переход в обращении по имени и отчеству во время собрания на использование только имени в частной беседе после собрания, а также в *Переключении кодов* и др. (см. *Анализ разговора, Ключ, Сценарий, Схема, SPEAKING, Теория речевых актов, Этнография речи*).

Перепись населения англ. *census* – специально организованное мероприятие, цель которого заключается в сборе сведений обо всех жителях страны для получения демографических данных об их численности и размещении, наличии/отсутствии определенных свойств, мере их выраженности и развития. П.н. при правильной

лы демографиялық мағлұмат жинақталады. Алынған мәліметтер дұрыс сарапталған жағдайда халық санағы жеке адамдардың *Тілдік сана-сезімі* жөнінде қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Тәуелсіз Қазақстан Республикасындағы тұңғыш халық санағы 1999 ж. өткізілді (қара. *Демография, Демоскопия*).

Халықаралық тіл ағыл. *international language* – әртүрлі мемлекеттер халықтарының қарым-қатынас құралы ретінде қызмет ететін тіл. Халықаралық тілдің түрлері – табиғи *Ұлттық тіл*, ол нақты бір халықтың қарым-қатынас құралы және халықтар арасындағы қарым-қатынас құралы қызметін қатар атқара алады; жасанды халықаралық тіл, ол халықтар арасындағы қарым-қатынасты жүзеге асыру үшін арнайы құрастырылған коммуникативті жүйе, табиғи тілге ұқсас түр (*Волапюк, Идо, Эсперанто*; мыс., Халықаралық полицейлер ассоциациясының таңба-белгісінде «*Servo per Amikeso*» (Достық арқылы қызмет ету деген жазу бар), ол эсперантоша жазылған. Халықаралық тілдің үшінші түрі – аймақтық халықаралық тіл, оны белгілі аймақта өмір сүретін халықтар пайдаланады (қара. *Әлем тілдері, Жаһандану, Жасанды тіл, Қосалқы тіл II, Табиғи тіл, Этнос*).

Халықаралық ұйымдар ағыл. *international organizations* – ұлттық институттардан жоғары тұратын институттар; халықаралық ұйымдардың мақсаты – *Тілдер колданысының аса маңызды үдерістерін, Тілдік жоспарлауды, Тіл саясатын* жүзеге асыруды реттеу және монито-

интерпретации данных позволяет судить о *Языковом самосознании* индивидуумов. Первая перепись населения независимого государства была проведена в Республике Казахстан в 1999 г. (см. *Демография, Демоскопия*).

Международный язык англ. *international language* – язык, служащий средством общения народов разных государств. Различают естественный М.я. – *Национальный язык*, одновременно выполняющий функцию средства общения данного народа и функцию общения между народами; искусственный М.я. – коммуникативная система, аналог естественного языка, специально сконструированная для общения между народами (*Волапюк, Идо, Эсперанто*, напр., Международная полицейская ассоциация на своей эмблеме имеет слова *Servo per Amikeso* (Служение через дружбу), написанные на эсперанто); региональный М.я., используемый народами, живущими в определенном регионе (см. *Вспомогательный язык, Глобализация, Искусственный язык, Мировой язык, Естественный язык, Этнос*).

Международные организации англ. *international organizations* – наднациональные институты, целью которых является мониторинг и регулирование важнейших процессов функционирования *Языков*, осуществления *Языкового планирования, Языковой политики* и др. Основные функции

ринг жүргізу. Халықаралық ұйымдардың негізгі міндеттері: конгрестер және мәслихаттарды ұйымдастыруға, өткізуге ықпал жасау; сандық және нақты материалдарды жинақтау, оларға талдау жүргізу; жинақталған материалдарды жариялау және тарату; тілдердің қолданылуы мен дамуын зерделеу; қоғамдық пікір қалыптастыру және т.б. Халықаралық ұйымдарға Орыс тілі және әдебиеті оқытушыларының халықаралық ассоциациясы (МАПРЯЛ) жатады, оның ұжымдық мүшесі – Орыс тілі және әдебиеті оқытушыларының Қазақстан қоғамдық бірлестігі (ҚазПРЯЛ). Халықаралық ұйымдардың тағы бірі – FIPLV (Fédération Internationale des Professeurs de Langues Vivantes, World Federation of Modern Language Associations) және т.б. (қара. *Тіл жоспарлау субъектілері*).

Honorifics (лат. *honor* ар, құрмет) – *Адресатқа* деген құрметті білдіретін арнаулы тілдік бірліктер мен формалар. Honorifics тілдегі *Сыпайылықты* білдіру жүйесінің ажырамас компоненті болып саналады. Мәртебелер (орыс тіліндегі *доктор, профессор, генерал, тетя*), есімдіктер (қазақ тіліндегі *сен/Сіз*), есімдік жұрнақтар (қазақ тіліндегі *-сіз*) Honorifics-тің көріністері болып табылады. Кейбір тілдерде (жапон, кәріс, тай т.б.) Honorifics-тің арнаулы стилистикалық жүйелері бар; яван тілінде өздік есімдіктер қарапайым, орташа, сыпайы, аса сыпайы формаларына бөлінеді, мысалы, жекеше түрдегі екінші жақ өздік есімдіктері келесі формаларға ие: *kowe, dika, piyambakirun, panjenenganirum*. Сөйлеушінің мәртебесін түсіруге арналған тілдік формалар Honorifics-ке жатады (*Ваш покорный*

М.о.: содействие в организации и проведении конгрессов, конференций, сбор и анализ статистических и фактических материалов, их публикация и распространение; изучение функционирования и развития языков; создание общественного мнения и др. К М.о. относятся Международная ассоциация преподавателей русского языка и литературы (МАПРЯЛ), коллективным членом которой является Казахстанское общественное объединение преподавателей русского языка и литературы (КазПРЯЛ); FIPLV (Fédération Internationale des Professeurs de Langues Vivantes, World Federation of Modern Language Associations) и мн.др. (см. *Субъекты языкового планирования*).

Honorifics (от лат. *honor* честь, почет) – специальные языковые единицы и формы, используемые как знаки уважения к *Адресату*. Н. является неотъемлемым компонентом системы выражения *Вежливости* в языке. К Н. относятся титулы (в русском языке *доктор, профессор, генерал, тетя*), местоимения (в казахском языке *сен/Сіз*) и местоименные суффиксы (в казахском языке *-сіз*). Некоторые языки (японский, корейский, тайский и др.) имеют специальные стилистические системы Н.; в яванском языке личные местоимения делятся на обычные, средние, уважительные и сверхуважительные, напр., местоимение второго лица единственного числа соответственно имеет следующие формы: *kowe, dika, piyambakirun, panjenenganirum*. К Н. относятся формы, выражающие понижение статуса говорящего (*Ваш покорный*

слуга, Я – человек маленький). «Сэр, господин» және т.б. (Да, господин!) сынды қаратпа сөздер; Аулақтану стратегиясы да Нопогіфіске жатады. Сөйлеуде Нопогіфіс-ті қолдану элеуметтік арақашықтық пен адресат пен Адресант арасындағы Ынтымақтастық деңгейіне және жағдаяттың ахуалына тәуелді (қара. Коммуникант, Коммуникативтік акт, Коммуникативтік жағдаят, Коммуникативтік орта, Коммуникация, Мәдениетаралық коммуникация стратегиясы Үндемеу).

Чинук – Солтүстік Америка Орегон штаты үндіс тілдері әулетінің пенутиан Жазбасы жоқ тілі; тілдердің жалғамалы типіне жатады; дамыған полисинтетизм арқылы сипатталады (қара. Жазба тіл, Жаңа жазба тіл, Көне жазба тіл).

Шағын элеуметтік топ – Шағын элеуметтік қоғамдастық ұғымымен бірдей (қара. Элеуметтік топ, Жаргон, Жастар тілі, Социолект).

Шапшаң креолдану (фр. creole + қосымша -дану) ағыл. rapid creolization – тұрақты Пиджин алдын ала жасалмай-ақ Креол тілдің бір-екі ұрпақ бойында пайда болу үдерісі. Шапшаң креолдану қолданыстағы Тіл-мақсат қауымдастықтың басқа тілін біртіндеп ауыстыра алады деп санайтын Тілдің ауысуы үлгісіне қарама-қайшы келеді (қара. Аралас тіл, Конвергенция, Креолдану, Тілдердің араласуы, Тілдердің конвергентті дамуы Тілдік қатынас).

слуга, Я – человек маленький). К.Н. относятся такие обращения, как «сэр, господин» и др. (Да, господин!). Стратегия Избегания также является Н. Использование Н. в речи зависит от социальной дистанции и отношений доминирования и Солидарности между адресатом и Адресантом, степени формальности ситуации (см. Коммуникант, Коммуникативная ситуация, Коммуникативная среда, Коммуникативный акт, Коммуникация, Молчание, Стратегия межкультурной коммуникации).

Чинук – пенутианский Бесписьменный язык индейской семьи языков Северной Америки штата Орегон; принадлежит к агглютинативному типу языков и характеризуется развитым полисинтетизмом (см. Младописьменный язык, Письменный язык, Старописьменный язык).

Малая социальная группа (от лат. socii (etos) общество и фр. groupe) – то же, что Микросоциальная общность (см. Жаргон, Молодежный язык, Социальная группа, Социолект).

Стремительная креолизация (от франц. creole + суффикс -изация) англ. rapid creolization – процесс образования Креольского языка в течение одного-двух поколений без предварительного образования стабильного Пиджина. С.к. противоречит модели Смены языка, согласно которой существующий Язык-цель постепенно замещает другой язык в общине (см. Конвергентное развитие языков, Конвергенция, Креолизация, Смешанный язык, Смешение языков, Языковой контакт).

Шоғырландыру ағыл. *integration* – басым топпен тұрақты *Тілдік қатынас* орныққан жағдайда миноритар *Этникалық топтың Тіл мен Мәдениетті* сақтап қалу стратегиясы. Шоғырландыру *Жаһандануға* жақындайды, өйткені қазіргі әлемде мемлекетаралық шоғырландыру бағыты саясат, экономика салаларында ғана емес, сонымен қатар тіл, мәдениет, *Этнос* қарым-қатынастары бойынша да жүзеге асырылады. Шоғырландыру *Плюрализммен* бірігеді, өйткені бұлар – көпэтникалы мемлекеттегі *Тіл саясатының* екі негізгі моделі (қара. *Басым тіл, Демократияландыру, Жоғалу жолындағы тіл, Жаһандану, Дискриминация, Лингвоцид, Миноритар тіл, Оқшаулау, Орыстандыру, Плюрализм, Сегрегация, Тіл қазасы, Тіл идеологиясы, Тілді ығыстыру, Тілдік жоспарлау, Тілдік құқық*).

Ықпал ағыл. *assimilation* – *Тіл саясатының* бір түрі, жекелеген *Тілдер және Мәдениет Басым тіл* мен мәдениеттің пайдасына қарай өз дәстүрінен бас тартуға мәжбүр болады. Ықпал ашық түрде немесе анық аңғарылмайтындай нысанда жүруі мүмкін, ықпал аталымы күштеудің бірқатар тікелей, яки жанама шаралары арқылы жүзеге асыру дегенді білдіреді (қара. *Дискриминация, Оқшаулау, Орыстандыру, Плюрализм, Сегрегация, Тіл идеологиясы, Тіл саясаты, Тілді ығыстыру, Тілдік жоспарлау, Тілдік құқық, Тілдік үстемдік, Шоғырландыру, Этноорталықтандыру*).

Ықшам жауап ағыл. *minimal response* – одағайдан тұратын ең қысқа, ықшам *Реплика*, мыс., *А! Бәлі! Иә!* Әдетте, ықшам жауап әңгімеге дем беріп, оны жалғастыру үшін

Интеграция (от лат. *integratio* восполнение, восстановление) англ. *integration* – стратегия сохранения *Языка и Культуры* миноритарной *Этнической группой* при постоянном *Языковом контакте* с доминантной группой. И. сближается с *Глобализацией*, поскольку в современном мире тенденции к межгосударственной И. осуществляются не только в политической и экономической областях, но и в отношении языков, культур, *Этносов*. И. может сочетаться с *Плюрализмом* как две основные модели *Языковой политики* в полиэтническом государстве (см. *Вытеснение языка, Глобализация, Демократизация, Дискриминация, Доминантный язык, Изоляция, Исчезающий язык, Лингвоцид, Миноритарный язык, Плюрализм, Русификация, Сегрегация, Смерть языка, Языковая идеология, Языковое право, Языковое планирование*).

Ассимиляция (от лат. *assimilatio* уподобление) англ. *assimilation* – разновидность *Языковой политики*, при которой отдельные *Языки и Культуры* вынуждены отказаться от своих традиций в пользу *Доминантного языка* и культуры. А. может осуществляться открыто или в неявной форме, предполагает осуществление ряда мер прямого или косвенного принуждения (см. *Вытеснение языка, Дискриминация, Изоляция, Интеграция, Плюрализм, Русификация, Сегрегация, Этноцентризм, Языковая идеология, Языковая политика, Языковая экспансия, Языковое планирование, Языковое право*).

Минимальный ответ (от лат. *minimum* наименьшее) англ. *minimal response* – минимальная *Реплика*, содержащая только междометие, напр., *Аааа!, Да ну!, Мммм.*

пайдаланылады, дегенмен ықшам жауап басқа функцияларды да атқара алады; мыс., назар аудартуға ұмтылу, келісу/келіспеуді білдіру, әңгімеге араласқысы келетін ниетті таныту және т.б. (қара. *Әңгіме талдау, Дуэт, Кілт, Кезектілік, Сөйлеу актілер теориясы, Сөйлеу актісі, Сөйлеу іс-әрекеті, Сөйлеу этнографиясы, Сценарий, Сызба, SPEAKING, Фрейм, Футинг*).

БІМ-ишара тілі ағыл. *sign language* – ым мен ишара жасауға (кинетикалық) негізделген коммуникативті жүйе (кинетикалық тіл). БІМ-ишара тілінің екі түрі бар: 1. Қарым-қатынастың көне жүйесінің белгісі, ырымы. *Тілдің пайда болуы* турасындағы кеңінен таралған болжамдардың біріне сәйкес ым-ишара тілі *Глоттогенез* үдерісінде дыбыстық *Табиғи тілдерден* бұрын пайда болған. Бұндай болжамдарды дәлелдеу үшін этникааралық ым-ишара тілінің әралуан түрлері мысал ретінде ұсынылады, олар, сондай-ақ *Этностың* өз ішінде де қолданылады (мыс., Австралиядағы, АҚШ-тың Орталық Батысындағы ым-ишара тілі). Қазіргі кезде кезкелген тілге ым-ишара тілі ілесе жүреді, ол қарым-қатынастың қосымша коммуникативті-экспрессиялы құралы қызметін атқарады. 2. Есту қабілеті төмен адамдар үшін жасанды *Тіл-жарыспа*; бұл ретте ішінара өзгерістерге түскенімен, синтаксистік құрылымдар сақталады, ал лексика *Ана тілінің* сөздерін ымдау, ишаралау арқылы немесе әріптерді жеке-жеке атау арқылы жеткізіледі (саусақ әліпбиі арқылы таңбаланады). Бұндай ым-ишара тілінің таңбалары көбіне-көп жалпыға түсінікті ым мен ишараға сүйенеді. Мыс., Т. Хоп-

Обычно М.о. используют для поддержания разговора, однако М.о. может выполнять и ряд других функций: подчеркивание внимания, выражение согласия/несогласия, выражение желания вступить в разговор и т.п. (см. *Анализ разговора, Дуэт, Ключ, Речевая деятельность, Речевой акт, Очередность (в разговоре), Сценарий, Схема, SPEAKING, Теория речевых актов, Фрейм, Футинг, Этнография речи*).

Язык жестов англ. *sign language* – коммуникативная система, имеющая жестово-мимическую (кинетическую) основу (кинетический язык). Различают два вида Я.ж.: 1. Реликт древней системы общения. Согласно одной из распространенных гипотез *Происхождения языка*, Я.ж. в процессе *Глоттогенеза* предшествовал звуковым *Естественным языкам*. В качестве доказательства данной гипотезы приводятся разнообразные виды межэтнических Я.ж., которые используются также и внутри *Этноса* (напр., Я.ж. Австралии, Среднего Запада США и др.). В настоящее время любому языку в качестве дополнительного коммуникативно-экспрессивного средства общения сопутствуют Я.ж. и мимика. 2. Искусственный *Вариант языка* глухих, в котором синтаксические структуры, лишь частично редуцируясь, сохраняются, а слова заменяются жестами *Родного языка* или передаются побуквенно (дактилируются пальцевой азбукой). Знаки подобных Я.ж. часто опираются на общепонятные жесты и мимику. Напр., американский язык глухих *American Sign Language – AmSLan* (так называемый амслан), созданный в Т. Хопкинсом (1815), является визуальным языком,

кинс (1815) жасаған саңырау адамдардың америкалық тілі – *American sign language* – ACL (амслан деп аталады) көзбен көру тілі болып табылады; ол ағылшын тілімен түп-тегі бір құрылымға ие; морфологиялық редупликацияның кең таралған жүйесі бар; ым-ишараға морфологиялық өзгертулер жасалады, оның құрамына ым-ишараға жатпайтын компоненттер де енеді (дене қозғалысы, көзбен ишаралау, басты әр жаққа бұру және т.б.). Ым-ишара тілін жүйелі түрде алғаш рет сипаттағандардың бірі – В. Вундт. Бейвербалды семиотика мәселелері Г.Е. Крейдлин зерттеуде (қара. *Гетероген тілдер, Дактилология, Негізгі тіл, Паралингвистика, Паратіл*).

Ынтымақтастық ағыл. *solidarity* – адамдар арасындағы әлеуметтік жақындықтың немесе арақашықтықтың дәрежесі, топтық қауымдастық сезімі (қара. *Төзімділік, Тілдік бейтараптылық*).

Іріктеу ағыл. *sample, sampling* – *Іріктеу жиынтығымен* бірдей; *Информанттардың Басты жиынтығының* елеулі бөлігі. Іріктеу *Сыпаттылық*, яғни зерттеу объектілерінің барлық жиынтығы жөнінде толыққанды, әрі объективті түсінік бере алатын, ішінара зерделеу арқылы зерттелетін объекті туралы ортақ қорытынды жасауға мүмкіндік беретіндей негізделген болуы қажет. Іріктеу, сондай-ақ теңбе-тең болуы, яғни информанттардың негізгі жиынтығына тән маңызды белгілерді камтуы тиіс. Іріктеудің екі түрі бар: *Кездейсоқ іріктеу* және *Саналы іріктеу*. Кездейсоқ іріктеудің өзі төмендегідей тармақтарға ажыратылады: жеке-дара кездейсоқ іріктеу; бұның

обладает гетерогенной с английским языком структурой, имеет широко представленную систему морфологической редупликации, жесты подвергаются морфологическим модификациям, включают нежестовые компоненты (использование движений тела, взгляда, повороты головы и пр.). Одно из первых систематических описаний Я.ж. было сделано В. Вундтом. Проблемы невербальной семиотики разрабатываются Г.Е. Крейдлиным (см. *Гетерогенные языки, Дактилология, Коренной язык, Паралингвистика, Параязык*).

Солидарность (от фр. *solidaire* < лат. *in solido* в целом) англ. *solidarity* – степень социальной близости или дистанции между людьми; чувство групповой общности (см. *Толерантность, Языковая лояльность*).

Выборка англ. *sample, sampling* – то же, что *Выборочная совокупность*, представительная часть *Генеральной совокупности Информантов*, которая должна быть *Репрезентативной* (обоснованной, дающей полное и объективное представление обо всей совокупности объектов исследования, позволяющей распространять выводы частичного обследования на весь изучаемый объект), пропорциональной (должна содержать существенные признаки, характерные для генеральной совокупности информантов). Различают два вида В.: *Случайную В.* и *Неслучайную В.* К случайной В. относятся: собственно случайная В. (ее репрезентативность рассчитыв-

негізделуі болжам теориясының көмегіне сүйенеді; таңдаудың бұл түрі бойынша информанттардың басты жиынтығының барлық элементтері іріктеуде қамтылады; алайда информанттардың басты жиынтығы ауқымды болғандықтан, кездейсоқ іріктеу ебедейсіз сипат алады. Кездейсоқ іріктеудің екінші түрі *Жүйелі іріктеу* деп аталады; бұл Информанттардың басты жиынтығынан әрбір жиырмасыншы, оныншы немесе бесінші единицаны жүйелі түрде шығарып тастау арқылы жүзеге асырылады дегенді білдіреді. Кездейсоқ іріктеудің келесі түрі *Көпсатылы іріктеу* деп аталады; бұл ретте таңдау әрбір сатыдағы информанттарды іріктеудің бақылау – сандық белгілеріне негізделген. Кездейсоқ іріктеудің тағы бірі – *Ұялы іріктеу*. Бұл кейбірін тұтастай зерттеуден өткізу үшін басты жиынтықты ұяларға бөлу деген түсінікті қамтиды. Саны іріктеудің маңызды түрі – *Үлестік іріктеу*; ол үлесті айқындайтын бақылау – сандық белгілерге (әдетте, төрттен көп емес) сүйенеді. Іріктеу *Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламаларының* барлығы ескеріле отырып түбегейлі анықталады, алайда әлеуметтік лингвистика зерттеулерінің практикасы көрсетіп отырғанындай, *Тұңғыш эксперимент* үшін 100–250 адам жеткілікті болып саналады. Информанттардың басты жиынтығы 5000 адамға жетпесе, іріктеудің көлемі 500 адам арқылы нақтыланады; информанттардың саны 5000-нан көп болған жағдайда іріктеу үшін 2000–2500 адам белгіленеді. Іріктеудің жоғарыда аталған барлық түрлерін әлеуметтік лингвистикалық зерттеулердің нақты бір кезеңінде және аймақтық міндеттерді шешуде пайдалануға

вається с помощью теории вероятностей, все элементы генеральной совокупности информантов при таком отборе попадают в В., однако при большой величине генеральной совокупности информантов случайная выборка становится громоздкой); *Систематическая В.* (осуществляется путем систематического исключения из генеральной совокупности каждой двадцатой, десятой или пятой единицы); *Многоступенчатая В.* (отбор основан на контрольных статистических признаках для отбора информантов каждой степени); *Гнездовая В.* (отбору предшествует разделение генеральной совокупности на гнезда, часть из которых подвергается сплошному обследованию). Неслучайная (целенаправленная) В. включает в себя: *Квотную В.*, основанную на контрольных статистических признаках (как правило, не более четырех), определяющих квоты. В. устанавливается окончательно с учетом всей *Программы социолингвистического исследования*, вместе с тем практика социолингвистических исследований свидетельствует о том, что для *Пилотного эксперимента* достаточна В. объемом 100–250 человек. Если генеральная совокупность не насчитывает 5000 человек, объем В. определяется в количестве не менее 500 человек, при величине генеральной совокупности информантов более 5000 В. устанавливается не более 2000–2500 человек. Каждый из видов и подвидов В. может использоваться на определенном этапе и при решении локальных задач комплексного социолингвистического исследования (см. *Банк социолингвистических данных, Достоверность социо-*

болады (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы, Әлеуметтік лингвистика деректер банкі, Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Жүйелі іріктеу, Сенімділік, Стратталған іріктеу, Сыпаттылық*).

Іріктеу жиынтығы – *Іріктеу* ұғымымен бірдей.

Іштей сөйлеу ағыл. *inner speech* – 1. *Сөйлеу актісі* құрылымының өзгеруі теориясына сәйкес (Л.С. Выготский) дауыстап сөйлеу *Интериорланудың* онтогенетикалық нәтижесі. 2. Сөйлеу әрекетін жоспарлау және бақылау; ойлауды жүзеге асырудың нысаны; байқалмайтын ішкі артикуляция арқылы іштей сөйлеу (А.Н. Соколов). 3. Сөйленісті ойластыру, жоспарлау кезеңі (А. Леонтьев). 4. Сөйленістің семантикалық жобасын ұсыну құралы (А. Леонтьев). *Іштей сөйлеуде* айрықша ықшамдалған табиғи тіл пайдаланылады: эмбебап-пәндік код (И.Н. Горелов); семантикалық тіл (Ю.Д. Апресян); образдар мен сызбалар коды (Н.И. Жинкин) (қара. *Тілдік қабілет*).

Эвфемизм (грек. *euphemismos* жақсы + *phemi* сөйлеймін) ағыл. *euphemism* – сөйлеуші үшін дөрекі немесе әдепсіз болып танылған табуланған сөзді алмастыратын бейтарап сөздер немесе құрылымдар (қара. *Дисфемизм, Инвектива, Обсцен (тыйым) лексика, Табу*).

лингвистических данных, Методы социолингвистики, Надежность, Организация социолингвистического исследования, Программа социолингвистического исследования, Репрезентативный, Систематическая выборка, Стратифицированная выборка).

Выборочная совокупность – то же, что *Выборка*.

Внутренняя речь англ. *inner speech* – 1. Онтогенетической результат *Интериоризации* внешней речи в соответствии с теорией фазовой структуры *Речевого акта* (Л.С.Выготский). 2. Планирование и контроль речевых действий; форма реализации мышления; «речь про себя» (внутреннее проговаривание, сопровождаемое скрытыми артикуляциями, по А.Н. Соколову). 3. Фаза порождения речевого высказывания (планирование, замысел, по А.А. Леонтьеву). 4. Средство представления семантической схемы высказывания (А.А. Леонтьев). Во В.р. используется особо компрессированный естественный язык: универсально-предметный код (И.Н. Горелов); семантический язык (Ю.Д. Апресян); код образов и схем (Н.И. Жинкин) (см. *Языковая способность*).

Эвфемизм (от греч. *euphemismos* хорошо + *phemi* говорю) англ. *euphemism* – нейтральные слова или конструкции, заменяющие табуированное слово, которое представляется говорящему грубым или неприличным (см. *Дисфемизм, Инвектива, Обсценная (запретная) лексика, Табу*).

Экзоглос мемлекеттер (грек. *exo* сырттай + *glossa* тіл) – *Ресми тіл* қызметін атқару үшін жергілікті емес тілді таңдап алған мемлекеттер; мыс., Мали, Уганда, Мозамбик елдеріндегі ресми тілдер – француз, ағылшын және португал тілдері (қара. *Автохтон тіл, Жергілікті тіл, Мемлекеттік тіл, Негізгі тіл, Тіл саясаты, Тілдік жағдаят, Эндоглос мемлекеттер*).

Экзотизм (грек. *exoticos* бөгде, шетжерлік) ағыл. *exotism* – басқа тілден енген және *Сөйлеуге* айрықша (жергілікті) бояу үстеу үшін пайдаланылатын сөз немесе сөз тіркесі (қара. *Варваризм, Кірме, Байырғы сөз*).

Экзоэтноним (грек. *exo* сырттай + *ethnos* халық, тайпа + *онута* есім) – басқа халықтар беретін *Этнос* (*Этникалық топ, Ұлт, Ұлыс* және т.б.) атауы; мыс., немістердің *Эндоэтнонимі* *Deutsch* және қазақша экзоэтнонимі «немістер», түрікше және французша экзоэтнонимі «алеман», итальянша экзоэтноним – «тедеско», ағылшынша – «джермен», сербше – «шваб»; ал грузин экзоэтнонимі «кართვეли» болса, орысша экзоэтноним – «грузин» және т.б. Экзоэтноним де, эндоэтноним де *Этнонимнің* негізі бола алады (қара. *Лингвоним, Тілдік сана-сезім, Тілдік сәйкестілік, Ұлт, Этникалық сана-сезім, Этникалық сәйкестілік*).

Эксперимент (лат. *experimentum* байқау, сынама, тәжірибе) ағыл. *experiment* – дәл есепке алынатын жағдайларда зерттелетін

Экзоглосные государства (от греч. *exo* сна-ружи + *glossa* язык) – государства, выбирающие неместный язык для выполнения функции *Официального языка*, напр., в Мали, Уганде, Мозамбике официальными языками являются соответственно: французский, английский и португальский (см. *Автохтонный язык, Государственный язык, Коренной язык, Местный язык, Эндоглосные государства, Языковая политика, Языковая ситуация*).

Экзотизм (от греч. *exoticos* чуждый, иноземный) англ. *exotism* – слово или выражение, заимствованное из других языков и употребляемое для придания *Речи* особого (местного) колорита (см. *Варваризм, Заимствование, Исконное слово*).

Экзоэтноним (от греч. *exo* снаружи + *ethnos* народ, племя + *онута* имя) – название *Этноса* (*Этнической группы, Нации, Национальности* и др.), которое дают ему другие народы, напр., *Эндоэтноним* немцев *Deutsch* и русский Э. «немцы», турецкий и французский Э. «алеман», итальянский Э. «тедеско», английский Э. «джермен», сербский Э. «швабы»; эндоэтноним грузин «кართვეли» и русский Э. «грузин» и т.д. Основной *Этнонима* может служить как Э., так и эндоэтноним (см. *Лингвоним, Национальность, Этническая идентичность, Этническое самосознание, Языковая идентичность, Языковое самосознание*).

Эксперимент (от лат. *experimentum* проба, опыт) англ. *experiment* – научно поставленный опыт, наблюдение исследуе-

құбылысты байқау, ғылыми тұрғыдан жүргізілетін жұмыс; оның барысын қадағалауға және бірнеше мәрте қайталауға мүмкіндік болады; зерттелетін құбылыс туралы сандық және сапалық ақпарат алудың тәсілі. *Әлеуметтік лингвистикада* эксперименттің ерекшелігі зерттеу нысаналарының айырма белгілеріне, құбылыстардың өзара күрделі тәуелділігіне, *Әлеуметтік лингвистикалық өзгермелілікке* байланысты. Эксперименттің нысаналары – *Әлеуметтік топтар, Микроәлеуметтік қауымдастықтар, ұжымдар, жеке тұлға* (экспериментке қатысушылар); эксперименттің пәні – зерттелетін нысананың қасиет-сапалары арасындағы қарым-қатынастар және байланыстар. Эксперимент бірнеше кезеңде өтеді: дайындық, жедел және нәтиже беруші кезеңдер. Экспериментте бағдарлама мен эксперименттің өтуін/өткізуін бөліп атаған жөн. Эксперименттің бағдарламасы *Әлеуметтік лингвистикалық зерттеу бағдарламасының* барлық құрылымдық элементтерін, сондай-ақ зерттеудің *Болжамын* және факторлар болжамын (әлеуметтік лингвистикалық өзгермелілік) қамтиды. Экспериментті жүргізу кезінде факторларды сандық және сапалық таразылаудың маңызы зор. Эксперименттің барлық кезеңдерінде эксперименттің мүлтіксіздігін қамтамасыз ететін бақылау қажет. Эксперимент барысын бақылаудың құралдары ретінде төмендегілерді атауға болады: эксперимент жүргізушінің карточкаға жазуы, *Сұрастырылымның* әралуан түрлері; техникалық тәсілдер (кино-бейнетүсіргі, ұнтаспаға жазу және т.б.); *Байқаудың* құрал-жабдықтары сияқтылар: хаттама, күнделік, карточка, *Сауалнама* парағы. Экспериментті

мого явления в точно учитываемых условиях, позволяющих следить за его ходом и многократно воспроизводить; способ получения количественной и качественной информации об изучаемом явлении. Специфика Э. в *Социолингвистике* заключается в особенностях объекта исследования и более сложной причинной зависимости явлений, *Социолингвистических переменных* и др. Объектом Э. выступают *Социальные группы, Микросоциальные общности*, коллективы, личности (участники Э.), предметом Э. являются отношения и связи между свойствами изучаемого объекта. Э. проходит в несколько этапов: подготовительный, оперативный и результирующий. В Э. следует выделять программу и проведение Э. Программа Э. включает все структурные элементы *Программы социолингвистического исследования*, а также *Гипотезу* исследования и прогноз факторов (социолингвистические переменные). При проведении Э. принципиальное значение имеет качественное и количественное измерение факторов, на всех этапах проведения Э. необходим контроль, обеспечивающий чистоту Э. В качестве средств контроля за ходом Э. используются: обычная запись на карточки, осуществляемая экспериментатором, различные виды *Опроса*; технические приемы (кино- и видеосъемка, магнитофонные записи и т.д.); инструментарий, аналогичный инструментарию *Наблюдения*: протоколы, дневники, карточки, *Анкеты*. Э. различают по условиям проведения: лабораторные (осуществляемые в искусственных условиях) и *Полевые исследования* (осуществляются

өткізу жағдайларына қатысты түрлер бар: зертханалық (жасанды жағдайларда жүзеге асырылатын) және *Өрістік зерттеулер* (нысана үшін табиғи жағдайда жүргізіледі) (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика зерттеуінің бағдарламасы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Іріктеу, Эксперименттің талаптарға жарамдылығы*).

Эксперименталды әлеуметтік лингвистика (лат. *experimentum* байқау, сынама, тәжірибе және фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) ағыл. *experimental sociolinguistics* – *Әлеуметтік лингвистиканың* бір саласы; Әлеуметтік лингвистикалық *Эксперимент* арқылы алынған мәліметтерді зерделейді; эксперименттің көмегі арқылы *Тіл мен қоғамның* өзара ықпалын зерттеудің аралуан түрлерінің жалпы атауы. Эксперименталды әлеуметтік лингвистика кездейсоқ іріктелген тілдік фактіні емес, керісінше тілдің нақты құрылымдық ерекшеліктерін сипаттайды, мыс., айтылу ерекшеліктері, зат есім мен етістіктердің әрқилы топтарындағы сөздің өзгеру жүйесі және т.б. Эксперименталды әлеуметтік лингвистиканың дамуы М.В.Пановтың (Ресей) және У. Лабов (АҚШ) еңбектерімен байланысты; олар ХХ ғ. 60-ыншы жж. бірінен-бірі тәуелсіз түрде әлеуметтік лингвистиканың қажетті кезеңі және нақты теориялық тұжырымдарды жасаудың тәсілі ретінде экспериментке назар аударды. У.Лабов, Дж.Гамперц, М.В.Панов және т.б. жаппай зерттеу әдістемесін әзірледі, мыс., *Кодтардың алмасуы, Тұнғыш эксперимент* және т.б. (қара. *Әлеуметтік лингвистика,*

в естественных для объекта условиях) (см. *Валидность эксперимента, Выборка, Методы социолингвистики, Организация социолингвистического исследования, Программа социолингвистического исследования*).

Экспериментальная социолингвистика (от лат. *experementum* проба, опыт и *socioetos* общество + лат. *soci (etos)* общество + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) фр. *lingustique* < *lingua* язык) англ. *experimental sociolinguistics* – раздел *Социолингвистики*, изучающий данные, полученные путем социолингвистического *Эксперимента*; общее название различных видов исследований взаимодействия *Языка и общества* посредством экспериментов. Э.с. описывает не случайно выбранный языковой факт, а определенные структурные качества языка, напр., произносительные особенности, системы словоизменения разных классов существительных и глаголов и т.п. Развитие Э.с. связано с работами М.В.Панова в России и У.Лабова в США, которые в начале 60-х годов ХХ в. независимо друг от друга обратились к эксперименту как необходимому этапу социолингвистических исследований и способу доказательства определенных теоретических построений. У.Лабов, Дж.Гамперц, М.В.Панов и др. разработали методику массовых обследований, напр., эксперименты по изучению *Переключения кодов, Пилотажные эксперименты* и др.

Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Қолданбалы әлеуметтік лингвистика, Сауалнама, Сұрастырым, Сұхбат, Тіл-жарыспа, Теориялық әлеуметтік лингвистика).

Эксперименттің талаптарға жарамдылығы (лат. *experimentum* байқау, сынама, тәжірибе) – алынған нәтижелердің нақтылығына, дәлдігіне кепілдік беретін, *Эксперименттің* дәйектілігі. Эксперименттің талаптарға жарамдылығына қол жеткізу үшін эксперимент жүргізудің шарттарын, жауап берушілердің бұрын-соңды экспериментке қатысқандығын (немесе қатыспағандығын), *Респонденттерді* дұрыс *Іріктеу*, сондай-ақ олардың эксперимент кезіндегі табиғи көңіл-күйін (шаршаңқы, көңілі алаң емес пе, психикалық күйінде, денсаулығында өзгерістер жоқ па) ескеру қажет (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері*, *Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру*, *Верификация*, *Сыпаттылық*).

Экстраполяция (лат. *extra* жоғарыдан, сыртқы + *polire* тегіс ету, өңдеу) ағыл. *extrapolation* – ғылыми зерттеу әдістерінің бірі; құбылыстың бір бөлігін *Байқау* арқылы алынған қорытындыларды құбылыстың екінші бөлігіне таратуды қамтиды (қара. *Әлеуметтік лингвистика*, *Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру*, *Сауалнама жүргізу*).

Элита (фр. *elite* таңдалған) – зиялы қауым; *Қоғамның* іріктелген, таңдалған бөлігі; бұл – әлеуметтік өмірді айқындайтын

(см. *Анкета*, *Вариант языка*, *Интервью*, *Опрос*, *Организация социолингвистического исследования*, *Прикладная социолингвистика*, *Социолингвистика*, *Теоретическая социолингвистика*).

Валидность эксперимента (от англ. *validity* и лат. *experimentum* проба, опыт) – обоснованность *Эксперимента*, гарантирующая объективность и закономерность полученных результатов и выявленных зависимостей. Для достижения В.э. необходимо: учитывать условия проведения эксперимента; естественные изменения в состоянии *Респондентов* (усталость, снижение внимания, изменения в психическом/физическом состоянии и проч.); предыдущий опыт в участии экспериментов; правильность отбора респондентов и их соответствие *Выборке* и др. (см. *Верификация*, *Достоверность социолингвистических данных*, *Методы социолингвистики*, *Организация социолингвистического исследования*, *Репрезентативный*).

Экстраполяция (от лат. *extra* сверх, вне + *polire* делать гладким, отделывать) англ. *extrapolation* – метод научного исследования, заключающийся в распространении выводов, полученных из *Наблюдений* над одной частью явления, на другую его часть (см. *Анкетирование*, *Методы социолингвистики*, *Организация социолингвистического исследования*).

Элита (от фр. *elite* избранное) – избранная часть *Общества*, которую составляют люди, обладающие формальной властью в органи-

ұйымдар мен институттарда шартты түрде билікке ие, өз қызметі саласында ең жоғарғы баға алған адамдар; айрықша әсері және мәртебесі бар, зияткерлік және моральдық артықшылыққа ие, мәдени *Құзыреті* өте жоғары, шығармашылық қызметпен шұғылданатын зиялылар қауымы; харизматикалық жеке тұлғалар. Элита, әдетте, іштей ұйымшыл болады; қоғам дамуы үшін стратегиялық мәні бар шешімдерді қабылдауға, сондай-ақ шешімдердің қабылдануына ықпал етуге қабілеті, қажетті қорға ие. Саяси элита, әкімшілік элита, идеологиялық элита, шығармашылық элита, ғылыми және мәдени элита деген түрлер аталады (қара. *Тіл саясаты, Тіл жоспарлау субъектілері, Тіл жоспарлау объектілері, Тілдік жоспарлау*).

Эмигрант (лат. *emigrans* – көшіп кететін) ағыл. *emigrant* – басқа мемлекетке тұрақты қоныстану үшін көшкен/кеткен; өз азаматтығы бар немесе тұрақты мекені болып саналатын елден кеткен адам (қара. *Мигрант, Миграция, Оралман, Репатриант, Тіл саясаты, Тіл таралуын жоспарлау, Тілдік жоспарлау*).

Эмиграция (лат. *emigrare* көшіп кету, көшу) ағыл. *emigration* – экономикалық, саяси және басқа да себептерге байланысты азаматтардың өз елінен басқа елге тұрақты тұру үшін (яки ұзақ мерзімге) көшіп кетуі. Эмиграция нәтижесінде мемлекеттердегі *Тілдік жағдаятта* өзгерістер байқалуы мүмкін (қара. *Демография, Миграция, Оралман, Репатриант, Тіл саясаты, Тілдік жоспарлау*).

зациях и институтах, определяющих социальную жизнь; получившие наивысшие оценки в своей области деятельности; творческая интеллигенция, пользующаяся наибольшим влиянием и статусом; обладающая интеллектуальным или моральным превосходством, высокой степенью культурной *Компетенции*; харизматические личности. Э., как правило, бывает внутренне сплоченной, способна принимать или влиять на принятие стратегических для развития общества решения, обладает необходимыми ресурсами. Принято выделять политическую Э., административную Э., идеологическую Э., административную Э., творческую Э., научную Э., культурную Э. (см. *Объекты языкового планирования, Субъекты языкового планирования, Языковая политика, Языковое планирование*).

Эмигрант (от лат. *emigrans* – выселяющийся) англ. *emigrant* – лицо, выезжающее на постоянное место жительства в другое государство; покинувшее страну своего гражданства или постоянного проживания (см. *Мигрант, Миграция, Оралман, Планирование распространения языка, Репатриант, Языковая политика, Языковое планирование*).

Эмиграция (от лат. *emigrare* переселяться, выселяться) англ. *emigration* – выезд граждан из своей страны в другую на постоянное жительство (либо на длительный срок) по экономическим, политическим и другим причинам. В результате Э. могут наблюдаться изменения в *Языковой ситуации* государств (см. *Демография, Миграция, Оралман, Репатриант, Языковая политика, Языковое планирование*).

Эндоглос мемлекеттер (грек. *endon* ішкі + *glossa* тіл) – *Ресми тіл* қызметі үшін *Жергілікті тілді* таңдап алған мемлекеттер; мыс., Алжирде араб тілі ресми ұлттық тіл болып табылады (қара. *Автохтон тіл, Мемлекеттік тіл, Негізгі тіл, Тіл саясаты, Тілдік жағдаят, Экзоглос мемлекеттер*).

Эндоэтноним (грек. *endon* ішкі + *ethnos* халық, тайпа + *опута* есім) – *Этностың* (*Этникалық топтың, Ұлттың, Ұлыстың* және т.б.) өзіндік атауы. Эндоэтнонимге негіз ретінде географиялық немесе әкімшілік терминдер (мыс., шешендер – Шешен-ауыл мекенінің атауынан алынған; эзирбайжандар – көне Иран провинциясы Атропатен атауынан шыққан); хандардың есімі (өзбектер – Өзбек ханның есімінен алынған) және т.б. *Этнонимге* сондай-ақ эндоэтноним де, *Экзоэтноним* де негіз бола алады (қара. *Лингвоним, Тілдік сана-сезім, Тілдік сәйкестілік, Ұлт, Этникалық сана-сезім, Этникалық сәйкестілік*).

Эпистемология (грек. *epistemologia* < *episteme* білім + *logos* ғылым) ағыл. *epistemology* – таным теориясы; ол зерттеудің теориясын, мақсаты мен рөлін нақтылау үшін *Әдіснама* ғылымының мейлінше жалпы, философиялық негіздемелерін, ақиқаттылық, объективтілік, шынайылық, бастапқы дәлелдемелердің рөлі проблемаларын шоғырландырады (қара. *Әлеуметтік лингвистика әдістері, Әлеуметтік лингвистика деректерінің*

Эндоглосные государства (от греч. *endon* внутри + *glossa* язык) – государства, выбирающие *Местный язык* для выполнения функции *Официального языка*, напр., в Алжире официальным национальным языком является арабский язык (см. *Автохтонный язык, Государственный язык, Коренной язык, Экзоглосный государства, Языковая политика, Языковая ситуация*).

Эндоэтноним (от греч. *endon* внутри + *ethnos* народ, племя + *опута* имя) – самоназвание *Этноса* (*Этнической группы, Нации, Национальности* и др.). Основой Э. могут быть географические и административные термины (чеченцы – от названия населенного пункта Чечен-аул, азербайджане – от названия Атропатены, провинции древнего Ирана), имена ханов (узбеки от хана Узбека, грузины – от искаженного имени святого Горегия (Гурджи) и т.п. Основой *Этнонима* может служить как Э., так и экзоэтноним (см. *Лингвоним, Национальность, Этническая идентичность, Этническое самосознание, Языковая идентичность. Языковое самосознание*).

Эпистемология (от греч. *epistemologia* < *episteme* знание + *logos* наука) англ. *epistemology* – теория познания, сконцентрированная на изучении самых общих, философских оснований *Методологии*, проблем истинности, объективности, достоверности, роли эмпирических доказательств для подтверждения теории, цели и роли исследования (см. *Достоверность социолингвистических данных, Методы социолингвистики,*

шынайылығы, Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру, Сенімділік, Сыпаттылық).

Эсперанто (эсп. *Esperanto* үміттенетін) ағыл. *Esperanto* – халықаралық қосалқы *Жасанды тілдердің* ішінде ең кең тараған тіл (1887); оның атауы Варшавадағы полиглот көз дәрігері Л.Л. Заменгофтың – Эсперантоны жасаған адамның лақапатынан пайда болған. Эсперанто – *Апостериор тіл*; ол неміс және славян тілдерінің элементтері бар, түптөркіні роман тілдерінен алынған *Интернационалды лексиканың* негізінде жасалған (*teatro, gareto, ideo, materio, revolucio, telefono, fabriko* және т.б.). Е.А. Бокаревтің пікірі бойынша эсперанто дербес типті тілдерге жатады. Табиғи тілдермен салыстыра қарағанда, эсперантоның грамматикасы қарапайым және қатаң нормаландырылған (оның қағидаларына ескертулер тән емес): сөзтудырушы қосымшалар кеңінен және ұдайы қолданылады (*patro* әке; *patrino* шеше; *filo* ұл, *filino* қыз; *bona* жақсы, *malbona* жаман; *londa* ұзын, *mallonda* қысқа); зат есімдер *-o* қосымшасына, сын есімдер *-a* қосымшасына аяқталады, туынды үстеу үшін – *-e*, бұйрық рай нысаны үшін – *-i* қосымшалары тән; осы шақты *-as*, өткен шақты *-is*, келер шақты *-os* қосымшалары білдіреді. Бұл аталғандар эсперантоны меңгеруді барынша жеңілдетеді. Эсперантоның лексикасы ұдайы толығы үстінде, ал грамматикалық құрылысы аздаған өзгерістерге ұшыраған. Эсперанто көптеген елдерге (Польша, Ресей, Франция, Англия және т.б.) кеңінен тараған; халықаралық сипаты бар. Эсперантода көркем әдебиет, қоғамдық-саяси әдебиет, оқулықтар, сөздіктер шығарылады. Эсперантошылардың үндеуі:

Надежность, Организация социолингвистического исследования, Репрезентативный).

Эсперанто (эсп. *esperanto* надеющийся) англ. *Esperanto* – самый распространенный из вспомогательных международных *Искусственных языков* (1887), получивший свое название от псевдонима создателя Э. варшавского врача-окулиста и полиглота Л.Л. Заменгофа. Э. – типичный *Апостериорный язык*, построенный на основе *Интернациональной лексики* романского происхождения с германскими и славянскими элементами (*teatro, gazeto, ideo, materio, revolucio, telefono, fabriko* и др.). Согласно классификации Е.А. Бокарева, Э. относится к языкам автономного типа. Грамматика Э. по сравнению с *Естественными языками*, проста и строго нормализована (без исключений из правил): широко и регулярно используются словообразовательные аффиксы (*patro* отец, *patrino* мать; *filo* сын, *filino* дочь; *bona* хороший, *malbona* плохой; *longa* длинный, *mallonga* короткий); существительные имеют окончание *-o*, прилагательные – *-a*, производное наречие – *-e*, инфинитив – *-i*, настоящее время – *-as*, прошедшее время – *-is*, будущее время – *-os*. Все это делает Э. легко усваиваемым языком. Лексика Э. постоянно обогащается, а грамматический строй подвержен лишь незначительным изменениям. Э. получил широкое распространение во многих странах (Польша, Россия, Франция, Англия и др.) и приобрел международный характер, на Э. издается художественная и общественно-политическая литература, учебники, словари. Лозунг эсперантистов: «Эсперанто – не язык нации, но язык всех

«Эсперанто – ұлт тілі емес, ол – барша адамның тілі. Эсперантоның мүддесі – қайсыбір елдің тілін ауыстыру немесе ығыстыру емес, керісінше ол адамдар бірдей тілде сөйлесе алмаған жағдайда тілдік көпір қызметін атқаруы тиіс» (қара. *Априор тілдер, Интерлингвистика, Қосалқы тіл II, Лексификатор, Халықаралық тіл*).

Этникалық қостілділік (грек. *ethnos* халық, тайпа) ағыл. *ethnic bilingualism* – *Функционалды қостілділікке* қарама-қарсы қойылады; бір қауымдастықта екі тілдің қолданылуы осы тілдерде сөйлейтін екі халықтың екі тілді қатар пайдаланылуына байланысты термин. Мыс., Қазақстанда этникалық қостілділік бар (қара. *Әртілділік көрсеткіштері, Көптілділік, Қостілділік, Тілдік қатынас*).

Этникалық сана-сезім (грек. *ethnos* тайпа, халық) ағыл. *ethnic self-consience* – *Әлеуметтік сәйкестіліктің* бір формасы; өз-өзін анықтау, өз-өзін сәйкестендіру, белгілі бір *Этносқа* тәндікті сезіну; индивидуалды және топтық деңгейде көрініс таба алатын этникалық байланыстардың *Санада* бейнеленуі. Этникалық сана-сезім отбасылық тәлім-тәрбие үрдісі нәтижесінде және *Әлеуметтендіру* жағдайында қалыптасады (*Ассимиляцияның* болмауы жағдайында) жағымды сана-сезіммен сипатталады. Халықтың қалыптасуындағы этникалық сана-сезімнің шешуші рөлі БҰҰ жарғысымен Халықаралық құқықта бекітілген (1948). (қара. *Ана тілі, Сәйкестендіру, Тілдік сана, Тілдік сана-сезім, Ұлт, Этникалық сәйкестілік, Этникалық тіл*).

людей. Эсперанто не предназначен заменять или вытеснять язык какой-то страны, наоборот, он должен служить языковым мостом в тех случаях, когда люди не говорят на одинаковых языках» (см. *Априорные языки, Вспомогательный язык, Интерлингвистика, Лексификатор, Международный язык*).

Этническое двуязычие (от греч. *ethnos* племя, народ) англ. *ethnic bilingualism* – противопоставляется *Функциональному двуязычию*, наблюдается в ситуации, когда в одном социуме использование двух языков связано с взаимодействием двух народов, говорящих на этих языках, или с использованием одним народом двух языков. Напр., Э.д. в Казахстане (см. *Двуязычие, Многоязычие, Показатели разноязычия, Языковой контакт*).

Этническое самосознание (от греч. *ethnos* племя, народ) англ. *ethnic self-consience* – одна из форма *Социальной идентичности*; самоопределение, самоидентификация, чувство принадлежности к определенному *Этносу*; отражение в *Сознании* реально существующих этнических связей, которые могут проявляться как на индивидуальном, так и на групповом уровне. Э.с. складывается в процессе семейного воспитания и в условиях *Социализации* (при отсутствии *Ассимиляции*) характеризуется положительной самооценкой. Решающая роль Э.с. в формировании народа закреплена в Международном праве уставом ООН (1948) (см. *Идентификация, Нация, Родной язык, Этническая идентичность, Этнический язык, Языковое самосознание, Языковое сознание*).

Этникалық сәйкестілік (грек. *ethnos* халық, тайпа) ағыл. *ethnic identity* – жеке тұлғаның нақты бір *Этникалық топқа* тиесілі болатындығы, оған өзін-өзі теңдестіруі (қара. *Әлеуметтік сәйкестілік, Гендер сәйкестілігі, Діни сәйкестілік, Жас сәйкестілігі, Кәсіби сәйкестілік, Сәйкестілік*).

Этникалық стереотип (грек. *ethnos* халық, тайпа және *stereos* қатаң + *typos* таңба, із) ағыл. *ethnic stereotype* – әралуан *Этникалық топтардың* өкілдеріне тән моральдық, ақыл-ой, дене шымырлығы және т.б. қасиеттер туралы шартты түрде тұрақты қалыптасқан ұғым-түсініктерді білдіретін, қарапайым Ойсанада жүретін құбылыс. Этникалық стереотип құрылымы жағынан біртекті болмауы мүмкін және ерекшеліктерді нақтылаудан тұрады, мыс., өзіме тән ерекшелік vs. басқа этникалық топқа тән ерекшелік; басқа халықтардың өкілдеріне тән ерекшеліктерді эмоциялы-бағалауышты тұрғыдан бағалауға болады, мыс., «*немістер – еңбекқор*», «*қазақтар – кеңпейіл, қонақжай*». Авто-стереотип (өз этникалық тобына қатысты этникалық стереотипі) және гетеростереотип (басқа этникалық топтарға қатысты этникалық стереотип) болады (қара. *Гендер стереотиптері, Сәйкестендіру, Тілдік сана, Тілдік сана-сезім, Этникалық сәйкестілік, Этникалық тіл*).

Этникалық топ (грек. *ethnos* халық, тайпа) ағыл. *ethnic group* – *Этностың* (Ұлттың, Ұлыстың және т.б.) кең таралған атауы; бұл арқылы ортақ түптөркінге, *Сана-сезім, Этникалық сана-сезімге, Тілдік*

Этническая идентичность (от греч. *ethnos* народ, племя и лат. *identicus* тождественный) англ. *ethnic identity* – принадлежность, самоотождествление индивида с определенной *Этнической группой* (см. *Возрастная идентичность, Гендерная идентичность, Идентичность, Профессиональная идентичность, Социальная идентичность, Религиозная идентичность*).

Этнический стереотип (от греч. *ethnos* народ, племя и *stereos* твердый + *typos* отпечаток, след) англ. *ethnic stereotype* – характерное явление обыденного *Сознания*, выражающееся в относительно устойчивых представлениях о моральных, умственных, физических и других качествах, присущих представителям различных *Этнических групп*. Э.с. может быть неоднородным по структуре и состоит из констатации особенностей своей vs. чужой этнической группы, эмоционально-окрашенной оценки этих особенностей, определенного типа поведения по отношению к представителям того или иного народа, напр., «*немцы трудолюбивы*», «*казахи радушны и гостеприимны*». Различают *автостереотипы* (Э.с. в отношении своей этнической группы), *гетеростереотипы* (Э.с. в отношении других этнических групп) (см. *Гендерные стереотипы, Идентификация, Этническая идентичность, Этнический язык, Языковое самосознание, Языковое сознание*).

Этническая группа (от греч. *ethnos* народ, племя и нем. *Gruppe*) англ. *ethnic group* – распространенное обозначение *Этноса* (*Нации, Национальности* и др.), под которой понимается группа людей, обладающая общим

сәйкестілікке, Мәдениетке және т.б. ие адамдар тобы ұғынылады. Этникалық топ ұғымының екіұдайылығы, бір жағынан, қауымдастықтың этникалық тиесілі болатындығын мойындауға, екінші жағынан, Мәдениеттің, Тілдің, дәстүр мен салттардың және т.б. ортақтығына байланысты (қара. Ұлтшылдық, Этнография, Этнология, Этноорталықтандыру).

Этникалық тіл (грек. *ethnos* халық, тайпа) ағыл. *ethnic language* – нақты этностың тілі; этноспен *Өзін-өзі сәйкестендірудің* тілі; нақты этносқа тән тілді *Ана тілі* деп танудың бір түсінігі (қара. *Екінші тіл, Сәйкестендіру, Тілдік сана-сезім, Тілдік сәйкестілік, Үстем тіл, Этникалық сана-сезім, Этникалық сәйкестілік, Этникалық топ*).

Этноәлеуметтану (грек. *ethnos* халық, тайпа) ағыл. *ethnosociology* – әлеуметтану ғылымының сапасы; ол *Этностардың* түптөркінін, мәнін, қызметін, дамуының жалпы, ортақ заңдылықтарын, этникааралық қарым-қатынастарды (оның ішінде тілдік те) зерделейді. Этноәлеуметтану әлеуметтанудың, этнография мен тарихтың түйісінде қалыптасты, сөйтіп, күрделі кешенді мәселелерді қарастырады; яғни ұлттық факторлардың әлеуметтік ұйымшылдыққа және *Миграцияға* әсері; этникалық қатыстылығын ескере отырып, еңбек ресурстарын тиімді пайдалану және олардың ұтымды бөлінісі; халықтардың *Тілі мен мәдениетіндегі* өзгерістердің әлеуметтік алғышарттары, ұлттың *Сана-сезімінің*, ұлтаралық қарым-қатынастардың (*Тілдік қақтығыстарды* қоса есептегенде)

генезисом, *Самосознанием, Этническим самосознанием, Языковой идентичностью, Культурой* и др. Двусмысленность понятия Э.г. создается, с одной стороны, признанием общности этнической принадлежности, с другой – общностью *Культуры, Языка, традиций, обычаев* и т.п. (см. *Национализм, Этнография, Этнология, Этноцентризм*).

Этнический язык (от греч. *ethnos* племя, народ) англ. *ethnic language* – язык данного *Этноса*, язык *Самоидентификации* с этносом; одно из пониманий *Родного языка* как языка, свойственного данному этносу (см. *Второй язык, Доминирующий язык, Идентификация, Этническая группа, Этническая идентичность, Этническое самосознание, Языковая идентичность, Языковое самосознание*).

Этносоциология (от греч. *ethnos* племя, народ + *societas* общество + *logos* наука, учение) англ. *ethnosociology* – область социологии, изучающая генезис, сущность, функции, общие закономерности развития *Этносов*, межэтнические (в том числе языковые) отношения. Э. сложилась на стыке социологии, этнографии и истории и изучает сложный комплекс вопросов: влияние национальных факторов на социальную мобильность и *Миграцию*, проблемы эффективного использования и рационального распределения трудовых ресурсов с учетом их этнической принадлежности, социальную обусловленность изменений в *Языке и культуре* народов, социальную детерминированность национального *Самосознания*, межнациональных отношений (включая *Языковые конфликты*); национальные особенности ценностных ори-

элеуметтік айқындылығы, құндылықтардың, мінез-құлық *Стереотиптерінің*, мәдени мүдделердің, *Элеуметтік топтардағы* қажеттіліктердің ұлттық ерекшеліктері, этнотілдік үдерістердің элеуметтік аспектілері және т.б. этноэлеуметтанудың нысаналары болып табылады (қара. *Гендер стереотиптері, Тілдік қатынас*).

Этнографизм (грек. *ethnos* халық, тайпа + *graphie* жазамын) – қандайда бір нақты халықтың материалдық және рухани мәдениетінің заттарын, ұғым-түсініктерін немесе құбылыстарын атайтын сөз. Этнографизм көбіне-көп стилизация, шығарма кейіпкерінің тілдік сипаттама-сын беру, жергілікті реңк-баяуды таныту мақсаттарында көркем әдебиет тілінде қолданылады (қара. *Варваризм, Кірме, Байырғы сөз*).

Этнография (грек. *ethnos* халық, тайпа + *graphie* жазамын) ағыл. *ethnography* – 1. *Этнология* ұғымымен бірдей; халықтардың тұрмыстық және мәдени ерекшеліктерін, олардың пайда болу проблемаларын, таралуын және мәдени-тарихи өзара қарым-қатынастарды зерделейтін ғылым. Этнография – *Этностар* туралы кешенді ғылым; ол археологиямен, тарихпен, мәдениеттанумен, элеуметтанумен, антропологиямен, демографиямен, лингвистикамен және басқа да ғылымдармен тығыз байланысты. Этнографияны білу әсіресе *Этникалық топтармен* элеуметтік лингвистикалық жұмыс кезінде элеуметтік қызметтің тиімділігін арттыруға ықпал етеді. 2. Нақты қауымдастықтың немесе *Элеуметтік топтың* көзқарастары мен практикасын (оның ішінде тілдік те) жүйелі

энтаций, *Стереотипов* поведения, культурных интересов и потребностей в *Социальных группах*, социальные аспекты этноязыковых процессов и др. (см. *Гендерные стереотипы, Языковой контакт*).

Этнографизм (от греч. *ethnos* племя, народ + *graphie* пишу) – слово, обозначающее предмет, понятие или явление материальной и духовной культуры какого-либо конкретного народа. Чаще всего Э. используется в языке художественной литературы в целях стилизации, речевой характеристики героя произведения, создания местного колорита (см. *Варваризм, Заимствование, Исконное слово*).

Этнография (от греч. *ethnos* племя, народ + *grapho* пишу) англ. *ethnography* – 1. То же, что *Этнология*; наука, изучающая бытовые и культурные особенности народов, проблемы их происхождения, расселения и культурно-исторических взаимоотношений. Э. – комплексная наука об *Этносах*, тесно связанная с археологией, историей, культурологией, социологией, антропологией, демографией, лингвистикой и другими науками. Знание Э. способствует повышению эффективности социальных служб, особенно при социолингвистической работе с *Этническими группами*. 2. Системное исследование взглядов и практики (в том числе языковой) определенного сообщества или *Социальной группы*. Э. в таком смысле понимается как *Методология*: а) предписывается длитель-

түрде зерттеу. Осындай мағына тұрғысынан қарағанда, этнография *Әдіснама* ретінде ұғынылады, яғни: а) табиғи мәнмәтінде топтарды ұзақ мерзім бойында зерттеу жүргізіледі; ә) талдаудың категориялары алдын ала бекітілген (нұсқалған) түрде емес, керісінше талдау үдерісінде пайда болады; б) зерттеуші жағдаятты ішкі жақтан, оқиғаға қатысушылардың көзімен түсінуге ұмтылады; в) әралуан дереккөздердің (құжаттар, тарихи және статистикалық деректер) мәліметтері пайдаланылады; г) *Кірістірілген байқау* міндетті түрде жүргізіледі. *Әлеуметтік лингвистикада* этнография оқшау, жеке-дара түрде емес, керісінше кейбір этнографиялық әдістер мен тәсілдерді қолдану арқылы әдіснамалық тұрғыдан игеріледі (қара. *Сөйлеу этнографиясы, Этникалық, сана-сезім Этникалық тіл*).

Этнолингвистика (грек. *ethnos* халық, тайпа + фр. *linguistique* < лат. *lingua* язык) ағыл. *ethnolinguistics* – лингвистикалық бағыт; ол халықтың ұлттық *Мәдениеті* мен *Менталитетін* бейнелейтін тілдік құралдар мен нысандарды, *Әлемнің тілдік бейнесіндегі* ұлттық белгілерді танытушы, жеткізуші ретіндегі тілді, *Тіл мен мәдениет* арасындағы қарым-қатысты, сондай-ақ тілдің қолданылуы мен *Тілдің дамуындағы* лингвистикалық және этникалық факторлардың өзара ықпалын зерттейді. Этнолингвистиканың бастау арнасы – «мәдени антропология» (XIX–XX ғғ., АҚШ), осыған байланысты төмендегідей көзқарастар бар: а) Этнолингвистика туралы кейде *Антропологиялық лингвистика* немесе *Лингвистикалық антропология* туралы айтылады; б) этнолингвистика

ное исследование групп в их естественном контексте; б) категории анализа возникают в процессе анализа, а не являются предварительно установленными (предписанными); в) исследователь стремится понять ситуацию изнутри глазами участников событий; г) используются данные разных источников (документы, исторические и статистические данные и др.); д) обязательно проводится *Включенное наблюдение*. В *Социолингвистике* Э. часто применяется не в чистом виде, а как методологический подход с использованием некоторых этнографических методов и процедур (см. *Этнический язык, Этническое самосознание, Этнография речи*).

Этнолингвистика (от греч. *ethnos* народ, племя + фр. *linguistique* < *lingua* язык) англ. *ethnolinguistics* – лингвистическое направление, исследующее языковые формы и средства выражения национальной *Культуры, Менталитета* и психологии народа, язык как выразитель национальной *Языковой картины мира*, отношения между *Языком и культурой*, а также взаимодействия лингвистических и этнических факторов в функционировании и *Развитии языка*. Э. восходит к «культурной антропологии» (XIX–XX вв, США), поэтому: а) об Э. иногда говорят как об *Антропологической лингвистике*, или *Лингвистической антропологии*; б) Э. поначалу была ориентирована на изучение языков и культур народов, резко отличающихся от европейских; в) с Э. связан особый интерес к *Языковой способности*; г) суще-

бастапқыда еуропалық халықтар мен олардың тілдерінен мүлдем айырмашылығы бар халықтардың тілдері мен мәдениетін зерделеуге бағытталған болатын; б) *Тілдік қабілетке* айрықша қызығушылық этнолингвистикамен байланысты; в) этнолингвистика мәселелері және *Сепир-Уорф болжамының, Жаңа гумбольдтишылдықтың* арасында тығыз байланыс бар; г) этнолингвистикада *Өрістік зерттеулер* жүргізіледі, олар әралуан *Экспериментке, Информанттармен жұмысқа, Сандық талдауға* сүйенеді (қара. *Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасы, Сөйлеу этнографиясы, Тіл даму заңдары, Этноәлеуметтену, Этнография*).

Этнология (грек. *ethnos* халық, тайпа + *logos* ғылым, ілім) ағыл. *ethnology* – *Этнография* ұғымымен бірдей. Қазіргі ба-тыс әдебиетінде этнология «этнография» терминімен қатар қолданылады (қара. *Этникалық сана-сезім, Этникалық тіл*).

Этноним (грек. *ethnos* халық, тайпа + *онума* есім, атау) ағыл. *ethnonym* – этникалық қауымдастықтардың (*Этностардың, Этникалық топтардың, ру-тайпалардың, ұлыстардың, Ұлттардың*) әралуан түрлерінің атауы; мыс., казак, ағылшын, грек, карел, өзбек. Этноним этностарды бірдейлестіруге қызмет етеді. Этноним қатарында *Эндоэтноним* (автоэтноним, этностардың өзіндік атауы) және *Экзоэтноним* (аллоэтноним, нақты бір этносақа басқа этностар берген атау) болады (қара. *Лингвоним*).

Этноорталықтандыру (грек. *ethnos* халық, тайпа) ағыл. *ethnocentrism* – адамның коршаған ортадағы барша құбылыстарды

ствует тесная связь проблематики Э. и *Гипотезы Сепира-Уорфа, Неогумбольдтианства*; д) в Э. ведутся *Полевые исследования*, опирающиеся на разнообразные *Эксперименты, работу с Информантами, Количественный анализ* (см. *Законы развития языка, Социоллингвистика общества, Этнография, Этнография речи, Этносоциология*).

Этнология (от греч. *ethnos* народ, племя + *logos* наука, учение) англ. *ethnology* – то же, что *Этнография*. В современной западной литературе термин Э. используется наряду с термином «этнография» (см. *Этнический язык, Этническое самосознание*).

Этноним (от греч. *ethnos* народ, племя + *онума* имя, название) англ. *ethnonym* – название различных видов этнических общностей (*Этносов, Этнических групп, родов, племен, народов, народностей, Наций* и т.п.), напр., казах, англичанин, грек, карел, узбек. Э. служит идентификации этносов. Среди Э. выделяются *Эндоэтнонимы* (автоэтнонимы, самоназвания этносов) и *Экзоэтнонимы* (аллоэтнонимы, названия, данные этносам другими этносами) (см. *Лингвоним*).

Этноцентризм (от от греч. *ethnos* народ + лат. *centrum*) англ. *ethnocentrism* – свойство человека оценивать все явления окружающе-

өз *Этносы Мәдениетінің* стандарттары тұрғысынан бағалау қасиеті; *Этникалық сана-сезімнің* қоршаған ортаның барша құбылыстарын өз *Этникалық тобының* дәстүрлері мен құндылықтарының (оларды әмбебап үлгі/эталон деп тани отырып) таразысына салып қабылдауы және бағалауы (қара. *Тілдік сәйкестілік, Ұлтышылдық, Этникалық сәйкестілік, Этнография, Этнология*).

Этнос (грек. *ethnos* халық, тайпа) ағыл. *ethnic group* – нақты бір аумақта тарихи тұрғыдан қалыптасқан, адамдардың тұрақты қауымдастығы, оған тарихи *Мәдениеттің, Тілдің, Сана-сезімнің* ортақ, жалпы белгілері, тұрақты ерекшеліктері тән. Этностың негізгі және қосымша белгілері: тіл, халық өнері, салт-дәстүр, мінез-құлық нормалары, дағды, дін, нәсілдік жақындық, ататек (түптөркін); басқаша айтқанда, ұрпақтан ұрпаққа беріле отырып, этникалық мәдениетті және үздіксіздікті құрайтын мәдениет компоненттері (қара. *Тілдік сана, Тілдік сана-сезім, Тілдік сәйкестілік, Этникалық сана-сезім, Этникалық сәйкестілік, Этникалық топ, Этникалық тіл, Этноәлеуметтану, Этноорталықтандыру*).

Этнология жағдаят (грек. *ethnos* халық, тайпа) ағыл. *ethnolinguistic situation* – мемлекет, әкімшілік-саяси құрылым, аумақтық бірлестік, өңір шеңберіндегі *Этнос* пен *Тілдің* сатылы орналасуы және жай-күйі. Этнология жағдаятты объективті талдау *Тіл қызметін* ғана емес, сонымен қатар тілдерге қарым-қатысты, *Өзін-өзі сәйкестендірудің* азаматтық, этникалық және тілдік деңгейін, этникааралық

го мира с точки зрения стандартов *Культуры* собственного *Этноса*; свойство *Этнического самосознания* воспринимать и оценивать все явления окружающего мира сквозь призму традиций и ценностей собственной *Этнической группы*, выступающей в качестве универсального эталона (см. *Национализм, Этническая идентичность, Этнография, Этнология, Языковая идентичность*).

Этнос (от греч. *ethnos* племя, народ) англ. *ethnic group* – исторически сложившаяся на определенной территории устойчивая общность людей, обладающих общими чертами, стабильными особенностями *Культуры, Языка, Самосознания*, истории. Основные и дополнительные признаки Э.: язык, народное искусство, обычаи, обряды, традиции, нормы поведения, привычки, религия, расовая близость, генезис, т.е. такие компоненты культуры, которые, передаваясь из поколения в поколение, образуют так называемую этническую культуру и непрерывность (см. *Языковое самосознание, Языковое сознание, Этническая группа, Этническая идентичность, Этнический язык, Этническое самосознание, Этносоциология, Этноцентризм, Языковая идентичность*).

Этноязыковая ситуация (от греч. *ethnos* племя, народ + язык и лат. *situacio* положение) англ. *ethnolinguistic situation* – иерархия и состояние *Этносов* и *Языков* в пределах государства, административно-политического образования, территориального объединения, региона. Объективный анализ Э.с. требует учитывать не только *Функции языков*, но и отношение к языкам, уровень гражданской, этнической и языковой *Само-*

қарым-қатынастардың өршігу дәрежесін, діни ықпалдың дәрежесін, мінез-құлық *Стереотипін*, *Тілдік қақтығыстардың* болу мүмкіндігін, *Тіл меңгеру деңгейін* және т.б. ескеруді талап етеді (қара. *Сәйкестендіру*, *Сәйкестілік*, *Тілдік сана*, *Тілдік сәйкестілік*, *Тілдік жағдаят*, *Этникалық сана-сезім*, *Этникалық сәйкестілік*, *Этникалық топ*, *Этнолингвистика*).

идентификации, степень напряженности межэтнических отношений, степень конфессионального влияния, *Стереотипы* поведения, степень напряженности межэтнических отношений, возможность *Языковых конфликтов*, *Уровень владения языками* и мн. др. (см. *Идентификация*, *Идентичность*, *Этническая группа*, *Этническая идентичность*, *Этническое самосознание*, *Этнолингвистика*, *Языковая идентичность*, *Языковая ситуация*, *Языковое сознание*).

БИБЛИОГРАФИЯ**Словари и справочники**

1. *Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б.С.* Социологический словарь. – Казань, 1997
2. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов. – Москва, 1969
3. *Васильева Н.В., Виноградов В.А., Шахнарович А.М.* Краткий словарь лингвистических терминов. – Москва, 1995
4. *Вахек Й.* Лингвистический словарь Пражской школы / Под ред. А.А. Реформатского. – Москва, 1964
5. *Государственные языки в Российской Федерации:* Энциклопедический словарь-справочник / Под. ред. В.П. Нерознака. – Москва, 1995
6. *Исаев М.И.* Словарь этнолингвистических понятий и терминов. – Москва, 2001
7. *Кан Г., Калашикова Н., Сулейменова Э., Шаймерденова Н. и др.* Қазақстан Республикасы мемлекеттік этносаясат императивтері. Мемлекеттік органдарға арналған талдау материалдары мен әдістемелік ұсынымдар. Императивы государственной этнополитики Республики Казахстан. Аналитические материалы и методические рекомендации для государственных органов. Астана, 2012
8. *Красная книга языков народов России:* Энциклопедический словарь-справочник / Под. ред. В.П. Нерознака. – Москва, 1994
9. *Краткий словарь по социологии* / Сост. П.Д. Павленок. – Москва, 2000
10. *Қазақ тілі энциклопедиясы.* – Алматы, 1998
11. *Қалиев Ф.* Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2005
12. *Лингвистический энциклопедический словарь* / Под ред. В.Н. Ярцевой. – Москва, 1990
13. *Мемлекеттік тіл саясаты. Государственная языковая политика.* – Алматы, 2005
15. *Письменные языки мира. Языки Российской Федерации. Социоллингвистическая энциклопедия.* Книга 1. – Москва, 2000; Книга 2. – Москва, 2003
16. *Поливанов Е.Д.* Толковый терминологический словарь по лингвистике (1935-1937) // Е.Д. Поливанов. Труды по восточному и общему языкознанию. – Москва, 1991
17. *Потапов В.В.* Краткий лингвистический справочник. Языки и письменность. – Москва, 1997
18. *Розенталь Д.Э., Теленкова М.А.* Словарь-справочник лингвистических терминов. – Москва, 1985
19. *Романова О.И.* Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике. – Москва, 1996
20. *Русский язык.* Энциклопедия. Гл. ред. Ю.Н. Караулов. – Москва, 1997
21. *Русско-английский терминологический словарь-индекс* // Н. Хомский. Аспекты теории синтаксиса. – Москва, 1972
22. *Русско-английско-испанско-французско-китайский словарь лингвистических терминов* / Под ред. Ю.Н. Марчук, С.А. Яковлевой. – Москва, 2005

23. *Словарь гендерных терминов* <http://www.owl.ru/gender/172.htm>
24. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. и др. Словарь по языкознанию. Тіл білімі сөздігі / Под ред. Э.Д. Сулейменовой. – Алматы, 1998
25. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. Словарь социолингвистических терминов. – Алматы, 2002
26. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж., Смагулова Ж.С., Аканова Д.Х. Словарь социолингвистических терминов. Изд. 2-е, дополненное и переработанное. – Алматы: Қазақ университеті, 2007
27. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж., Смагулова Ж.С., Аканова Д.Х. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Словарь социолингвистических терминов. – Алматы: Арман-ПВ, 2007; 2008
28. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж., Аканова Д.Х. Языки народов Казахстана. Социолингвистический справочник / Под ред. Э.Д. Сулейменовой. – Алматы: Арман-ПВ, 2007
29. Тоғжанов Е., Сулейменова Э., Шаймерденова Н., Садуақасова А., Рақышева Б. ж.б. Этносаяси сөздік. Этнополитический словарь. Қазақстанның қоғамдық келісім және этносаралық толеранттылық саясаты және практикасы терминдері мен ұғымдары. – Астана, 2014
30. Хэмп Э. П. Словарь американской лингвистической терминологии / Под ред. В.А. Звегинцева. – Москва, 1964
31. *Энциклопедический словарь юного филолога.* – Москва, 1984
32. *Языки Российской Федерации и стран нового зарубежья: статус и функции.* – Москва, 2000
33. *Язык и общество.* Энциклопедия. – М.: Издательский центр «Азбуковники», 2016– 872 с.
34. *Языковая политика в Казахстане (1921-1990 годы): Сборник документов /* Ред.: Э.Д. Сулейменова. – Сост.: М.К. Айбасова, Р.К. Имажанова и др. – Алматы, 1997
35. *Языковая политика в Казахстане и пути ее реализации.* – Алма-Ата, 1990
36. *Языковая политика в Казахстане.* Сборник документов. – Астана, 1999
37. Brown K. *Encyclopedia of language and linguistics.* Elsevier Science Imprint, 2005
38. *Concise encyclopedia of sociolinguistics.* Edited by R. Mesthrie. Pergamon, 2001
39. *Grammer terimleri sozlugu.* Edited by Z. Korkmaz. Ankara, 1992
40. *International encyclopedia of linguistics.* Edited by W.J. Frawley. Oxford: Oxford University Press, 2003
41. *Lewandowski Gh.* Linguistisches Worterbuch. Heidelberg: Guelle und Meyer 1973-1975. Bd. 1-3
42. *Malmkjaer K.* The linguistics encyclopedia. London: Routledge, 2009
43. *Nash R.* Multilingual lexicon of linguistics and philology: English, French, German Russian. University of Miami Press, 1968
44. *Paternost J.* Russian-English glossary of linguistic terms. Pennsylvania State University, 1965

45. *Swann J., Deumert A., Lillis T., Mesthrie R.* A dictionary of sociolinguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004
46. *The Encyclopedia of Language and Linguistics.* Editor-in-Chief R. E. Asher. University of Edinburgh, 1992. Vol. 1-7
47. *The Routledge companion to sociolinguistics.* Edited by C. Llamas, L. Mullany, P. Stockwell. New York: Routledge, 2007

Учебники и учебные пособия

1. *Беликов В.И., Крысин Л.П.* Социоллингвистика. – Москва, 2001
2. *Белл Р.Т.* Социоллингвистика. Цели, методы и проблемы. – Москва, 1980
3. *Бондалетов В.Д.* Социальная лингвистика. – Москва, 1987
4. *Вахтин Н.Б., Головкин Е.В.* Социоллингвистика и социология языка. – Санкт-Петербург, 2004
5. *Дешериев Ю.Д.* Социальная лингвистика: К основам общей теории. – Москва, 1977
6. *Мечковская Н.Б.* Социальная лингвистика. – Москва, 2000
7. *Никольский Л.Б.* Синхронная социоллингвистика. – Москва, 1976
8. *Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка.* – Москва, 1970
9. *Сон С.Ю.* Этапы и процедура социоллингвистического анализа (на примере языка коре мар). – Алматы, 1998
10. *Социоллингвистика и социология языка.* Хрестоматия. Ответ. Ред. Н.Б. Вахтин. СПб, 2012
11. *Сулейменова Э.Д.* Казахский и русский языки: основы контрастивной лингвистики. – Алматы, 1996
12. *Швейцер А.Д., Никольский Л.Б.* Введение в социоллингвистику. – Москва, 1978
13. *Швейцер А.Д.* Современная социоллингвистика: Теория, проблемы, методы. – Москва, 1976
14. *Виденов М.* Увод в социоллингвистиката. – София, 2000
15. *Downes W.* Language and Society. Cambridge University Press, 1998
16. *Chambers J.K.* Sociolinguistic theory: Linguistic variation and its social significance. Wiley-Blackwell, 2008
17. *Coupland N.* Sociolinguistics: Theoretical debates. Cambridge University Press, 2016
18. *Grosjean F.* Life with Two Languages: An Introduction to bilingualism. Harvard University Press, 1984
19. *Fasold R.* The sociolinguistics of language. Oxford: Blackwell, 1991
20. *Fasold R.* The sociolinguistics of society. New York: Blackwell, 1984.
21. *Handbook of language and ethnic identity.* Edited by J. Fishman. New York: Oxford University Press, 2011
22. *The Handbook of sociolinguistics.* Edited by F. Coulmas. Wiley-Blackwell, 1997

23. *Holmes J.* An introduction to sociolinguistics. Pearson Longman, 2008
24. *Kaplan R., Baldauf R.* Language planning from practice to theory. Clevedon: Multilingual Matters, 1997
25. *Labov W.* Principles of Linguistic Change. Malden: Wiley Blackwell, 2010
26. *Lesley M., Matthew G.* Sociolinguistics: Method and interpretation. John Wiley & Sons, 2008
27. *Paulson C., Tucker R.* Sociolinguistics: The essential readings. Oxford: Blackwell, 2003
28. *Sociolinguistics: A reader.* Edited by N. Coupland, A. Jaworski. New York: St. Martin's Press, 1997
29. *Spolsky B.* Sociolinguistics. Oxford: Oxford University Press, 2001
30. *The bilingualism reader.* Edited by Lee Wei. New York: Routledge, 2000
31. *The Cambridge handbook of literacy.* Edited by D. Olson, N. Torrance. Cambridge: Cambridge University Press, 2008
32. *The handbook of educational linguistics.* Edited by B. Spolsky, F. Hult. Wiley-Blackwell, 2010
33. *The handbook of language and gender.* Edited by J. Holemes, M. Meyerhoff. Wiley-Blackwell, 2008
34. *The handbook of language socialization.* Edited by A. Duranti, E. Ochs B. Schieffelin. Oxford: Blackwell, 2012
35. *The Routledge handbook of sociolinguistics around the world.* Edited by M. Ball. Wiley-Blackwell, 2013
36. *Trudgill P.* Sociolinguistics: An introduction to language and society. New York: Penguin Books, 1995
37. *Wardhaugh R.* An Introduction to sociolinguistics. 6th edition. Wiley-Blackwell, 2009

Диссертации

1. *Абасилов А.М.* Мемлекеттік тілдің Қазақстан Республикасының солтүстік аймағындағы қызметі: социолінгвистикалық проблемалары, оларды шешу жолдары: Фил. ғыл. канд. автореф. – Алматы, 1998
2. *Абишева К.М.* Социально-языковая контактная деятельность в свете социолінгвистической контактологии: Дис. докт. фил. наук. – Алматы, 2003
3. *Алтынбекова О.Б.* Языковая ситуация в Казахстане: макро- и микросоциолінгвистическая парадигма: Дис. докт. фил. наук. – Алматы, 2006
4. *Асанбаева С.А.* Жарнама саласында мемлекеттік тілді қолдануды социолінгвистикалық өзекті мәселелері: Фил. ғыл. канд. автореф. – Алматы, 1999
5. *Алдабердіқызы А.* Корреляции социально-экономического статуса и читательской грамотности (английский vs. казахский, русский языки): Дис. доктора философии (PhD) – Алматы, 2017

6. *Досмухамбетова Г.А.* Функционирование казахского и русского языков в микросоциальной общности: Дис. канд. фил. наук. – Алматы, 2002
7. *Касымова Д. Ж.* Функционирование уйгурского языка и формы его существования (социолингвистическое исследование районов компактного проживания уйгуров в Казахстане): Дис. канд. фил. наук. – Алматы, 1995
8. *Кумарова А.М.* Социально-лингвистические проблемы функционирования казахской языковой среды в Республике Казахстан: Автореф. дис. канд. фил. наук. – Алматы, 1996
9. *Курманова Б.Ж.* Социально-лингвистические проблемы функционирования государственного языка в западном регионе Республики Казахстан: Автореф. дис. канд. фил. наук. – Алматы, 1999
10. *Пак Н.С.* Проблема исчезновения миноритарных языков: Автореф. дис. докт. фил. наук. – Алматы, 2004
11. *Ракишева Б.Н.* Социологический анализ языковых процессов в Республике Казахстан: Автореф. дис. канд. наук. – Алматы, 1995
12. *Саина С.Т.* Казахско-русское двуязычие в городах Казахстана (социально-лингвистическое исследование): Автореф. дис. канд. фил. наук. – Алма-Ата, 1983
13. *Смагулова Ж.С.* Языковое планирование: типология и модели: Дис. канд. фил. наук. – Алматы, 2004
14. *Сон С.Ю.* Социолингвистический анализ функционирования коре мар и русского языка в корейской диаспоре Казахстана: Дис. канд. фил. наук. – Алматы, 1999
15. *Хасанов Б.Х.* Социально-лингвистические проблемы функционирования казахского языка в Республике Казахстан: Автореф. дис. докт. фил. наук. — Алматы, 1992
16. *Хасенов Е.А.* Метаязык и социолингвистические перспективы урболингвистики: Дис. канд. фил. наук. – Алматы, 2006
17. *Шайбакова Д.Д.* Функционирование неорганического языка в полиэтническом обществе (на материале русского языка в Казахстане): Дис. докт. фил. наук. – Алматы, 2006
18. *Abish A.* Modality in Kazakh as spoken in China. Ph.D. Dissertation. Uppsala University, Sweden, 2014
19. *Dave B.* Politics of Language Revival: National identity and State Building in Kazakhstan. Ph.D. Dissertation. Ann Arbor, MI, USA, 1996
20. *DeLorme R.S.* Mother tongue, Mother's touch: Kazakhstan Government and School Construction of Identity and Language Planning Metaphors. Ph.D. Dissertation. Pennsylvania, USA, 1999
21. *Dotton Z.* Language Policy and Language Planning in Kazakhstan: About the Proposed Shift from the Cyrillic Alphabet to the Latin Alphabet. Ph.D. dissertation. Arizona State University, USA, 2017
22. *Rivers W.* Factors influencing attitudes towards language use among Kazakhstani university-level students. Ph.D. Dissertation. Bryn Mawr College, USA, 2003
23. *Schatz E.A.* «Tribes» and «Clans» in modern Power: the State-Led Production of subethnic Politics in Kazakhstan. Ph.D. Dissertation. Wisconsin-Madison, USA, 2000

24. *Smagulova J.S.* Language shift and revival in Kazakhstan: A multi-level analysis. Ph.D. Dissertation. King's College London, UK, 2012

Монографии, статьи

1. *Авина Н.* Родной язык в иноязычном окружении. – Москва-Вильнюс, 2006
2. *Аканова Д.Х., Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж.* Языковая ситуация и опыт языкового планирования в Казахстане // Решение национально-языковых вопросов в современном мире, стран СНГ и Балтии/Под ред. Е.П. Чельшева.–М., 2010.– С.316–347.
3. *Алпатов В. М.* 150 языков и политика: 1917-2000. Социолингвистические проблемы СССР и постсоветского пространства. – Москва, 2000
4. *Алтынбекова О.Б.* Этноязыковые процессы в Казахстане. – Алматы, 2006
5. *Аренов М., Калмыков С.* Современная языковая ситуация в республике Казахстан // Евразийское сообщество. – Алматы. 1995. № 3
6. *Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Т. 1-2.* – Москва, 1994-1996
7. *Баскаков А. Н.* Типы языковых конфликтов в регионе Средней Азии и Казахстана // Язык в контексте общественного развития. – Москва, 1994
8. *Баскаков А.Н., Насырова О.Д., Давлатназаров М.* Языковая ситуация и функционирование языков в регионе Средней Азии и Казахстана. – Москва, 1995
9. *Баскаков А.Н.* Языковая компетенция и типы языковых контактов тюркоязычных народов // Общее и восточное языкознание. – Москва, 1999
10. *Баскаков А.Н., Насырова О.Д.* Языковые ситуации в тюркоязычных республиках Российской Федерации. Краткий социолингвистический очерк // Языки Российской Федерации и стран нового зарубежья: статус и функции. – Москва, 2000
11. *Белоусов В.Н, Григорян Э.А.* Русский язык в межнациональном общении в Российской Федерации и странах СНГ. По данным социолингвистических опросов 1990-1995 гг. – Москва, 1996
12. *Блакар Р.* Язык как инструмент социальной власти // Язык и моделирование социального взаимодействия. – Москва, 1987
13. *Буркитбаева Г.Г.* Деловой дискурс: онтология и жанры. – Алматы, 2005
14. *Вайнрайх У.* Языковые контакты. – Киев, 1979
15. *Вайсгербер Й.Л.* Родной язык и формирование духа. – Москва, 2004
16. *Вежбицка А.* Антитоталитарный язык в Польше: механизмы языковой самообороны // Вопросы языкознания – Москва, 1993, №4
17. *Вопросы преподавания и статуса русского языка в государствах-членах ЕврАзЭС.* Материалы международного форума 31 мая 2005 г. – Санкт-Петербург, 2005
18. *Гак В.Г.* К типологии форм языковой политики // Вопросы языкознания – Москва, 1989, №5

19. *Гаркавец А.Н.* Принципы национальной политики и языкового строительства. – Алма-Ата, 1990
20. *Государственная программа функционирования и развития языков* // Казахстанская правда, 5 октября 1998 г.
21. *Государственная программа функционирования и развития языков на 2001-2010 годы* // Казахстанская правда, 17 февраля 2001
22. *Государственный общеобразовательный стандарт образования Республики Казахстан. Основные положения.* Астана, 2006
23. *Гришаева Л.И., Цурикова Л.В.* Введение в теорию межкультурной коммуникации. – Москва, 2006
24. *Журавлев В.К.* Диахроническая социолингвистика (предмет, задачи, проблемы) // Диахроническая социолингвистика. Зарубежный Восток: языковая ситуация и языковая политика. – Москва, 1986
25. *Забирова А.Т.* Миграция, урбанизация и идентификация у казахов. Case study. – Астана-Алматы, 2002
26. *Земская Е.А., Китайгородская М. В., Розанова Н. Н.* Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект. – Москва, 1993
27. *Исаев М.И.* Этнолингвистические проблемы Евразии (аспекты языкового планирования) // Общее и восточное языкознание. – Москва, 1999
28. *Исаев М.К.* Динамика фонетической интерференции при формировании казахско-английского билингвизма. – Алма-Ата, 1990
29. *Казахстанская идентичность: пути достижения.* Под ред. Е.З. Кажыбека. – Астана, 2006
30. *Қайдар Ә., Айтбайұлы Ө.* Тіл майданы. – Алматы, 2000
31. *Карасик В.И.* Язык социального статуса. – Москва, 2002
32. *Караулов Ю.Н.* Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть. – Москва, 1999
33. *Карлинский А. Е.* Основы теории взаимодействия языков. – Алма-Ата, 1990
34. *Карлинский А.Е.* Двухязычие и межэтническая коммуникация // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации и перевода. – Алматы, 2001
35. *Келльнер-Хайнеколе Б.Ю Ландау Я.М.* Языковая политика в современной Центральной Азии: национальная и этническая идентичность и советское наследие. – Москва: Центр книги Рудомино, 2015 – 320 с.
36. *Ким Г.Н.* Рассказы о родном языке. – Алматы, 2003
37. *Копыленко М.М., Саина С.Т.* Функционирование русского языка в различных слоях казахского населения. – Алма-Ата, 1982
38. *Копыленко М.М., Ахметжанова З.К.* Фонетическая интерференция в русской речи казахов. – Алма-Ата, 1984

39. Краус И. К общим проблемам социолингвистики // Вопросы языкознания. – Москва, 1974, №4
40. Крейдлин К.Е. Невербальная семиотика. – Москва, 2002
41. Крысин Л.П. О речевом поведении человека в малых социальных общностях (постановка вопроса) // Язык и личность. – Москва, 1989
42. Крысин Л.П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка. – Москва, 1989
43. Крючков Т.Б., Нарумов Б.П. Зарубежная социолингвистика: Германия, Испания. – Москва, 1991
44. Курганская В.Д., Дунаев В.Ю. Казахская модель межэтнической интеграции. – Алматы, 2002
45. Қазақстанның болашағы – мемлекеттік тілінде. Республикалық Дөңгелек үстелдің материалдары. – Астана, 2006
46. Малые языки Евразии: Социолингвистический аспект. – Москва, 1977
47. Мендикулова Г.М. Исторические судьбы казахской диаспоры. Происхождение и развитие. – Алматы, 1997
48. Методы социолингвистических исследований. – Москва, 1995
49. Мечковская Н.Б. Языковой контакт // Общее языкознание. – Минск, 1983
50. Новое в лингвистике. Вып. VI. Языковые контакты. – Москва, 1973
51. Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика. – Москва, 1975
52. Орусбаев А. Языковая жизнь Киргизии. – Фрунзе, 1990
53. Поливанов Е.Д. Статьи по общему языкознанию. – Москва, 1968
54. Полинская М.С. Полуязычие // Возникновение и функционирование контактных языков. – Москва, 1987
55. Принципы и методы социолингвистических исследований. – Москва, 1989
56. Принципы описания языков мира. Ред. В.Н. Ярцева и Б.А. Серебренников. – Москва, 1976
57. Проблемы интерлингвистики: Типология и эволюция международных искусственных языков. – Москва, 1976
58. Проблемы международного вспомогательного языка. – Москва, 1991
59. Речевое общение в условиях языковой неоднородности. – Москва, 2000
60. Русский язык в тюрко-славянских этнокультурных взаимодействиях. – Москва, 2005
61. Садыков Н. Казахстан и мир: социокультурная трансформация. – Астана, 2001
62. Словарь ассоциативных норм русского языка. Под ред. А.А. Леонтьева. – Москва, 1977
63. Социальная лингвистика в Российской Федерации (1992-1998) – Москва, 1998
64. Степанян А.А. Этнообщина как продукт диаспоральных процессов: Автореф. дисс. Канд. – Москва, 2004
65. Сулейменова Э.Д. Казахский и русский языки: основы контрастивной лингвистики. – Алматы: Рауан, 1992

66. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. Государственный язык: статусное и корпусное планирование // Мир языка и деловое общение – Алматы, 2002 – С. 3-15
67. Сулейменова Э.Д., Смагулова Ж.С. Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане. – Алматы, 2005
68. Сулейменова Э.Д. Языковая ситуация в Казахстане // Language, Culture and Society: the status of Russian in today's World. — Washington, 1997
69. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. Метаязык социолингвистики: проблемы дефинирования // Язык и общество на пороге нового тысячелетия. – Москва, 2001
70. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж., Смагулова Ж.С. Новая языковая идентичность в трансформирующемся обществе: Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан. – Алматы, 2005
71. Сулейменова Э.Д. Языковая политика и динамика языковой ситуации в Казахстане // Russian Language Journal – Volume 59 – Washington, DC, 2009a – С. 3-25
72. Сулейменова Э.Д., Ибраева Ж.К., Акберди М.И. Динамика языковой ситуации в Казахстане. – Алматы, 2009б – 387 с.
73. Сулейменова Э.Д. Макросоциолингвистика – Алматы, 2011а – 404 с.
74. Сулейменова Э.Д. Языковые процессы и политика – Алматы, 2011б – 130 с.
75. Сулейменова Э.Д. Язык как ресурс мягкой силы и ресурсы мягкой силы языка. – Алматы: Қазақ университеті, 2016 – 88 стр.
76. Сулейменова Э.Д., Акберди М.И., Койшыбаева Г. Выбор языка и корреляции языковой трансмиссии. – Алматы: Қазақ университеті, 2016 – 184 с.
77. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – Москва, 2000
78. Терминологиялық хабаршысы. Қазақстан Республикасы үкіметінің жанындағы Мемлекеттік терминологиялық комиссия бюллетені. – Астана, 2003-2016
79. Тюркские языки и этносы: языковые и этнодемографические процессы. Монография. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж., Насилов Д.М. и др. – Алматы: Қазақ университеті, 2015 – 381 с.
80. Хасанов Б.Х. Национальные языки, двуязычие и многоязычие: поиски и перспективы. – Алма-Ата, 1989
81. Хасанов Б.Х. Жубановедение в контексте формирования общего языкознания, социолингвистики и психолингвистики. Репрессии в области языка. – Актобе, 2000
82. Хасанұлы Б. Ана тілі – ата мұра. – Алматы: Жазушы, 1992
83. Хасанов Б.Х. Языки народов Казахстана: он молчания к стратегии развития. Алматы: Арда, 2007
84. Хусаинов К.Ш. Идеал – многоязычие // Новое поколение. – Алматы, 14 июля, 2000
85. Шаймерденова Н.Ж., Авакова Р.А. Язык и этнос. – Алматы, 2004
86. Этнолингвистическая самоидентификация казахстанцев: состояние и перспективы. Под ред. Е.З. Кажыбека. – Астана, 2006
87. Язык в контексте общественного развития – Москва, 1994

88. Язык и идентичность. Материалы Межд. конф. – Алматы, 2006
89. Язык и моделирование социального взаимодействия. – Москва, 1987
90. Язык и национализм в постсоветских республиках. – Москва, 1994
91. Языки Российской Федерации и стран нового зарубежья: статус и функции. – Москва, 2000
92. Языковые проблемы Российской Федерации и законы о языках. – Москва, 1994.
93. *Яхнов Х.* Социоллингвистика в России (90-е годы) // Русистика. – Берлин, 1998. № 1/2
94. *Advances in the Sociology of Language.* Edited by J. Fishman. Mouton, 1971-1972. Vol. 1-2
95. *Appel R., Muysken P.* Language contact and bilingualism. London, 1978
96. *Arends J., Muysken P., Smith N.* Pidgins and creoles: An introduction. Edited by J. Arends, P. Muysken, N. Smith N. Amsterdam, 1995
97. *Auer, P.* Bilingual conversation. John Benjamins, 1984
98. *Bahry, S., Sarfaroz N., Shamatov, D., Ahn, E., Smagulova J.* Bilingual education in Central Asia. In O. García et al. (eds.), Bilingual and multilingual education, Encyclopedia of language and education, 3rd ed. New York: Springer International Publishing, 2016
99. *Bourdieu, P.* Language and symbolic power. Cambridge: Polity Press, 1991
100. *Chambers, J.K.* Sociolinguistic theory. Oxford: Blackwell, 1995
101. Codeswitching in conversation. Edited by P. Auer. London: Routledge, 1998.
102. *Comrie, B.* The Languages of the Soviet Union. Cambridge: Cambridge University Press, 1981
103. *Cooper, R. L.* Language planning and social change. Cambridge: Cambridge University Press, 1989
104. Data Collection in Sociolinguistics: Methods and Applications. Edited by Ch. Mallinson, B. Childs, G. Van Herk. Routledge, 2017
105. Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication. Edited by J. Gumperz, D. Hymes. Wiley-Blackwell, 1972.
106. *Dixon R. M. W.* The rise and fall of languages. New York: Cambridge University Press, 1998
107. *Eastman C. M.* Language planning. San-Francisco: Chandler & Sharp Publishers, 1983
108. *Eckert P.* Linguistic variation as social practice. Oxford: Blackwell, 2000
109. *Edwards J.* Multilingualism: Understanding linguistic diversity. Bloomsbury Publishing, 2012
110. Endangered languages. Edited by R. Robins, E. Uhlen-beck. New York: Berg Publishers Ltd, 1991
111. *Fairclough N.* Language and power. London: Longman, 1989
112. *Fishman J.* Can threatened languages be saved? Clevedon: Multilingual Matters, 2000
113. *Grenoble L. A.* Language policy in the Soviet Union. Dordrecht-Boston: Kluwer Academic Publishers, 2003.
114. *Hoffmann Ch.* An Introduction to bilingualism. New York: Routledge, 1991
115. *Holm J.* An introduction to pidgins and creoles. Cambridge University Press, 1989
116. *Labov W.* The social stratification of English in New York City. 2nd edition. Cambridge University Press, 2006

117. *Labov W.* Language in the inner city: Studies in the Black English vernacular. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972
118. *Lakoff R.* Language and women's place. New York: HarperCollins, 1975
119. *Landau J.M., Keller-Heinkele B.* Politics of language in the ex-Soviet Muslim states. University of Michigan Press, 2001
120. Language change in Central Asia. Edited by Ahn, E., Smagulova, J. Berlin, Germany: Mouton de Gruyter, 2016.
121. Language planning in the Soviet Union. Edited by M. Kirkwood. Palgrave Macmillan, 1990
122. Language policy and language issues in the successor states of the former USSR. Edited by S. Wright, S. Clevedon: Multilingual Matters, 2000
123. *Lewis G.E.* Multilingualism in the Soviet Union. The Hague: Mouton, 1972
124. *Loveday L.* The Sociolinguistics of learning and using a non-native language. Oxford: Pergamon, 1982
125. Multilingualism in post-Soviet countries. Edited by A. Pavlenko. Clevedon: Multilingual Matters, 2008
126. *Muhamedova R.* Kazakh: A comprehensive grammar. London: Routledge, 2016.
127. One speaker, two languages: Cross-disciplinary perspectives on code-switching. Edited by L. Milroy, P. Muysken. Cambridge: Cambridge University Press, 1995
128. Readings in sociology of language. Edited by J. Fishman. DeGruyter Mouton, 1977
129. *Schegloff E.* Sequence organization in interaction: A primer in conversation analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 2007
130. *Smagulova J.* Language policies of *kazakhization* and their influence on language attitudes and use. International Journal of Bilingualism and Bilingual Education (11), 440-475, 2008.
131. *Smagulova J.* Early language socialization and language shift: Kazakh as Baby Talk. Journal of Sociolinguistics 18 (3), 370-387, 2014
132. *Smagulova J.* Ideologies of language revival: Kazakh as school talk. International Journal of Bilingualism, 2017. <https://doi.org/10.1177/1367006916684920>
133. Sociolinguistic perspectives on Soviet national languages. Their past, present and future. Edited by I. Kreindler. Berlin-New York-Amsterdam, 1985
134. Sociolinguistics and language education. Edited by N. Hornberger, S.L. McKay. Multilingual Matters, 2010
135. *Tavakoli H.* A dictionary of language acquisition: A comprehensive overview of key terms in first and second language acquisition. Rahnama Press, 2013
136. The handbook of historical sociolinguistics. Edited by J. M. Hernández-Campoy, J. C. Conde-Silvestre. John Wiley & Sons, 2012
137. The Turkic languages. Edited by J. Lars and E. Csato. London: Routledge, 1998.
138. *Tollefson J.W.* Planning language, planning inequality: Language policy in the community. London: Longman, 1991

ҚАЗАҚША-ОРЫСША ӘЛЕУМЕТТІК ТЕРМИНДЕР КӨРСЕТКІШІ

Абстанд – <i>Абстанд</i>	12, 31, 244
Автохтон тіл – <i>Автохтонный язык</i>	12, 71, 104, 128, 160, 169, 176, 177, 244, 271, 274, 305, 322, 327
Ад-хок болжамы – <i>Гипотеза ад-хок</i>	12
Адресант – <i>Адресант</i>	13, 16, 17, 124, 125, 126, 196, 214, 241
Адресат – <i>Адресат</i>	13, 16, 17, 124, 125, 126, 218, 240, 284
Адстрат – <i>Адстрат</i>	14, 19, 89, 115, 223
Ажалды тіл – <i>Умирающий язык</i>	14, 30, 159, 173, 256, 265, 268, 295
Азаматтық сәйкестілік – <i>Гражданская идентичность</i>	14, 57, 94, 117
Аймақтық тіл – <i>Региональный язык</i>	14, 106, 305
Айрықша белгі – <i>Маркер</i>	15, 57, 102, 219
Айрықшалану – <i>Маркированность</i>	15
Айтылым – <i>Говорение</i>	16, 215, 240
Айырым – <i>Исключение</i>	16
Академия – <i>Академия</i>	16
Аккомодация – <i>Аккомодация</i>	17, 19
Аккультурация – <i>Аккультурация</i>	17, 111, 165, 288
Акролект – <i>Акролект</i>	12, 18, 24, 104, 123, 211
Актуация – <i>Актуация</i>	18, 19, 243
Акцент – <i>Акцент</i>	18
Ақпараттық тіл – <i>Информационный язык</i>	19, 36, 62, 150, 159, 232, 234
Амблингв – <i>Амблингв</i>	20, 66, 180
Амблингвизм – <i>Амблингвизм</i>	20, 66, 150, 189, 207, 234
Америка әлеуметтік лингвистикасы – <i>Американская социолнгвистика</i>	20
Ана тілі – <i>Родной язык</i>	19, 20, 21, 67, 69, 180, 287, 291, 329
Аналогия – <i>Аналогия</i>	22, 34
Антипозитивизм – <i>Антипозитивизм</i>	23, 66
Антитіл – <i>Антиязык</i>	24
Антропологиялық константа – <i>Антропологическая константа</i>	18, 24, 111, 242, 308
Антропологиялық лингвистика – <i>Антропологическая лингвистика</i>	18, 20, 24, 90, 111, 158, 162
Апартеид – <i>Апартеид</i>	25, 91
Апостериор тілдер – <i>Апостериорные языки</i>	26, 65, 72, 101, 109, 113, 159

Аппроксимативті жүйе – <i>Аппроксимативная система</i>	26
Априор тілдер – <i>Априорные языки</i>	26 , 65, 72, 109, 113, 159, 181, 329
Аралас тіл – <i>Смешанный язык</i>	19, 27 , 29, 80, 85, 121, 136, 157, 160, 175, 187, 185, 239, 261, 284, 288, 310, 312, 316
Арго – <i>Арго</i>	24, 27 , 36, 81, 84, 98, 99, 121, 123, 149, 185, 209, 237
Ареал – <i>Ареал</i>	14, 28 , 64, 158, 260, 282, 312
Ареал лингвистикасы – <i>Ареальная лингвистика</i>	28 , 64, 109, 158, 242, 260, 282, 288
Ассоциативтенген тіл – <i>Ассоциативный язык</i>	29 , 40, 106, 169
Ассоциативтік эксперимент – <i>Ассоциативный эксперимент</i>	29 , 235
Аттриция – <i>Аттриция</i>	29
Аулақтану – <i>Избегание</i>	30
Аусбау – <i>Аусбау</i>	30 , 243, 244, 262
Ауызекі сөйлеу – <i>Разговорная речь</i>	31 , 266
Африкаанс – <i>Африкаанс</i>	26, 31
Әдеби оқиға – <i>Литературное событие</i>	32 , 217
Әдеби тіл – <i>Литературный язык</i>	31, 32 , 110, 132, 145, 180, 306
Әдіснама – <i>Методология</i>	23, 33 , 48, 50, 53, 61, 66, 71, 157, 158, 170, 189, 193, 208, 234, 242, 313
Әйел тілі – <i>Женский язык</i>	33 , 73, 74, 75, 206, 258, 270
Әлем тілдері – <i>Языки мира</i>	34 , 62, 142, 144, 159, 184, 248, 271, 275, 314
Әлемдік тіл – <i>Мировой язык</i>	39 , 80, 182, 260, 305
Әлемнің тілдік бейнесі – <i>Языковая картина мира</i>	40 , 177, 246, 290, 291
Әлеуметтану бағыты – <i>Социологическое направление</i>	21, 41 , 137, 241, 242
Әлеуметтену – <i>Социализация</i>	18, 41 , 43, 45, 56, 58, 111, 131, 147, 148, 179, 180
Әлеуметтік алғышарттар – <i>Социальные условия</i>	43 , 45, 56, 57, 147, 211, 222, 252, 268, 289
Әлеуметтік жарыспалау – <i>Социальная вариация</i>	15, 43 , 44, 102, 125, 221, 253, 275
Әлеуметтік желі – <i>Социальная сеть</i>	43 , 54, 148, 222, 268
Әлеуметтік конформдылық – <i>Социальный конформизм</i>	45 , 131, 179
Әлеуметтік лингвистика – <i>Социоллингвистика</i>	21, 25, 41, 43, 45 , 48, 56, 112, 137, 170, 234, 235, 241, 246, 311, 324, 325

Әлеуметтік лингвистика әдістері – <i>Методы социолингвистики</i>	23, 29, 33, 48 , 50, 52, 53, 61, 65, 82, 83, 104, 106, 112, 107, 116, 117, 118, 127, 130, 132, 133, 138, 173, 175, 178, 180, 185, 188, 190, 193, 199, 201, 22, 208, 210, 211, 219, 221, 225, 226, 227, 228, 233, 234, 237, 239, 242, 307, 308, 313, 320, 324, 325, 327
Әлеуметтік лингвистика деректер банкі – <i>Банк социолингвистических данных</i>	48, 49 , 52, 307, 320
Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы – <i>Достоверность социолингвистических данных</i>	23, 50 , 52, 63, 65, 71, 83, 114, 116, 175, 178, 180, 189, 191, 199, 201, 202, 210, 226, 228, 231, 236, 237, 320, 325, 327
Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы – <i>Программа социолингвистического исследования</i>	48, 50, 51 , 71, 107, 114, 116, 132, 199, 221, 226, 227, 306, 308, 320, 324
Әлеуметтік лингвистика зерттеулер жоспары – <i>План социолингвистических исследований</i>	52 , 185, 199
Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру – <i>Организация социолингвистического исследования</i>	33, 48, 50, 51, 52 , 63, 65, 71, 83, 107, 114, 116, 127, 130, 133, 138, 149, 185, 198, 193, 198, 199, 201, 202, 210, 211, 219, 201, 221, 226, 227, 231, 232, 233, 235, 236, 238, 239, 306, 308, 320, 325, 327
Әлеуметтік лингвистикалық аймақ – <i>Социолингвистическая зона</i>	54 , 124, 125, 126
Әлеуметтік лингвистикалық өзгермеліліктер – <i>Социолингвистические переменные</i>	15, 55 , 56, 102, 219, 235, 289
Әлеуметтік мәртебе – <i>Социальный статус</i>	55
Әлеуметтік өзгермелілік – <i>Социальная переменная</i>	43, 55, 56 , 235
Әлеуметтік психолингвистика – <i>Социопсихолингвистика</i>	48, 56 , 146
Әлеуметтік рөл – <i>Социальная роль</i>	15, 45, 56 , 58, 211, 268
Әлеуметтік сәйкестілік – <i>Социальная идентичность</i>	14, 56, 57 , 94, 100, 102, 117, 147, 211, 291, 330
Әлеуметтік тап – <i>Социальный класс</i>	58
Әлеуметтік топ – <i>Социальная группа</i>	16, 24, 27, 41, 43, 58 , 98, 99, 111, 130, 171, 211, 237, 246, 285, 316

Әлеуметтік шындық тіл – <i>Язык как социальная реальность</i>	58
Әліпби – <i>Алфавит</i>	59 , 79, 97, 98
Әмбебап тіл – <i>Универсальный язык</i>	60
Әңгіме менеджменті – <i>Менеджмент разговора</i>	17, 60 , 61, 119, 164, 228, 230, 308
Әңгіме талдау – <i>Анализ разговора</i>	60 , 93, 119, 125, 134, 138, 194, 213, 216, 228, 230, 308, 311, 313, 318
Әртілділік көрсеткіштері – <i>Показатели разноязычия</i>	61 , 133, 329
«Балқыма қазаны» – <i>«Плавильный котел»</i>	61
Бағдарламалау тілдері – <i>Языки программирования</i>	20, 36, 61 , 65, 70, 113, 150, 234, 268
Базилект – <i>Базилект</i>	12, 24, 62 , 65, 104, 123, 211
Байқау – <i>Наблюдение</i>	62 , 114, 210, 226
Байқаушы парадоксы – <i>Парадокс наблюдателя</i>	63 , 83, 114, 191, 202, 226
Байырғы сөз – <i>Исконное слово</i>	63 , 71, 90, 117, 332
Балқан тілдер одағы – <i>Балканский языковой союз</i>	28, 29, 39, 64
Басты жиынтық – <i>Генеральная совокупность</i>	65 , 130, 196
Басым тіл – <i>Доминантный язык</i>	20, 21, 50, 65 , 69, 81, 94, 136, 151, 164, 181, 309, 317
Бейсик – <i>Бейсик</i>	65 , 70
Билингв – <i>Билингв</i>	66 , 68
Билингвизм – <i>Билингвизм</i>	66 , 68, 173
Бихевиоризм – <i>Бихевиоризм</i>	20, 66
Болжам – <i>Гипотеза</i>	66 , 234,
Бөгде сөз – <i>Вкрапление</i>	67 , 122
Бұқаралық ақпарат құралдары – <i>Средства массовой информации</i>	67 , 174
Бүркемесіз диалект – <i>Неприкрытый диалект</i>	67 , 84
Білім ортасы – <i>Образовательное окружение</i>	67
Білім тілі – <i>Язык образования</i>	68
Біртұтастық – <i>Унитаризм</i>	68
Біртілді адам – <i>Монолингв</i>	66, 68 , 69, 133, 150, 154, 173, 180, 189
Біртілді қауымдастық – <i>Одноязычная общность</i>	68 , 69, 152, 173, 246
Біртілділік – <i>Монолингвизм</i>	66, 68, 69 , 154, 206
Бірінші тіл – <i>Первый язык</i>	20, 21, 23, 68, 69 , 180
Baby talk – <i>Baby talk</i>	69

Basic English – <i>Basic English</i>	65, 69
Варваризм – <i>Варваризм</i>	70 , 138, 192, 322, 332
Верификация – <i>Верификация</i>	71 , 233, 234, 325
Вернакуландыру – <i>Вернакулизация</i>	16, 71 , 108, 113, 182
Вестерндендіру – <i>Вестернизация</i>	16, 71 , 108, 113, 182
Волапюк – <i>Волапюк</i>	72 , 93, 110, 180, 113, 150
Вульгаризм – <i>Вульгаризм</i>	72 , 192
Гегемония – <i>Гегемония</i>	72
Гендер – <i>Гендер</i>	34, 43, 44, 73 , 75, 206, 270
Гендер лингвистикасы – <i>Гендерная лингвистика</i>	30, 34, 73 , 74, 95, 206, 242, 258, 270
Гендер сәйкестілігі – <i>Гендерная идентичность</i>	14, 56, 57, 73, 74 , 75, 94, 100, 117, 258, 291, 330
Гендер стереотиптері – <i>Гендерные стереотипы</i>	34, 73, 74 , 121, 206, 219, 258, 330, 332
Гендерлект – <i>Гендерлект</i>	15, 30, 34, 55, 73, 74 , 81, 111, 149, 206, 219, 258, 270
Геноцид – <i>Геноцид</i>	25, 75 , 159, 206, 306
Гетероген тілдер – <i>Гетерогенные языки</i>	76 , 78, 319
Гетероген этнос – <i>Гетерогенный этнос</i>	76 , 79
Гетероморф тілдер – <i>Гетероморфные языки</i>	76 , 79
Гиперкоррекция – <i>Гиперкоррекция</i>	19, 23, 76
Глоссарий – <i>Глоссарий</i>	77
Глоттогенез – <i>Глоттогенез</i>	43, 64, 77 , 89, 243, 252, 282, 292, 301
Гомоген елдер – <i>Гомогенные страны</i>	78 , 150, 173
Гомоген тілдер – <i>Гомогенные языки</i>	76, 78
Гомоген этнос – <i>Гомогенный этнос</i>	76, 78
Гомоморф тілдер – <i>Гомоморфные языки</i>	76, 78, 79
Графика – <i>Графика</i>	79 , 97, 98, 120, 146, 155, 157
Графикалау – <i>Графизация</i>	79 , 98, 120, 155, 157, 290
Граффити – <i>Граффити</i>	79
Дағдарысты жас – <i>Критический возраст</i>	80
Дактилология – <i>Дактилология</i>	80 , 319
Дәнекер тіл – <i>Язык-посредник</i>	80 , 94, 182, 196
Девантты – <i>Девантный</i>	56, 81
Демография – <i>Демография</i>	43, 81 , 82, 171, 314, 326
Демократтандыру – <i>Демократизация</i>	82 , 206, 317
Демоскопия – <i>Демоскопия</i>	82 , 314
Дербес сауалнама жүргізу – <i>Индивидуальное анкетирование</i>	82 , 191, 238

Деректер базасы – <i>База данных</i>	83
Деструктивті тілдік заңнама – <i>Деструктивное языковое законодательство</i>	83 , 128
Диалект – <i>Диалект</i>	12, 17, 28, 31, 33, 35, 83 , 98, 99, 108, 109, 166, 192
Диалектизм – <i>Диалектизм</i>	18, 84 , 99
Диалектология – <i>Диалектология</i>	28, 67, 84 , 109, 158
Диалектілер теңдесуі – <i>Выравнивание диалектов</i>	84
Диаспора – <i>Диаспора</i>	85 , 87, 88, 109, 116, 170, 171
Диаспора тілі – <i>Язык диаспоры</i>	12, 85 , 109, 116, 142, 144, 160, 161, 176, 266, 271
Диаспораның экзоген тілі – <i>Экзогенный язык диаспоры</i>	12, 85, 86 , 88, 109, 116, 142, 144
Диаспораның эндоген тілі – <i>Эндогенный язык диаспоры</i>	12, 85, 87 , 109, 117, 142, 144
Диахронды әлеуметтік лингвистика – <i>Диахроническая социолингвистика</i>	88 , 209, 243, 296
Дивергенция – <i>Дивергенция</i>	17, 78, 85, 89 , 99, 117, 233, 236, 243, 256, 261, 263, 296
Диверсификация – <i>Диверсификация</i>	89
Диглоссия – <i>Диглоссия</i>	21, 66, 67, 90 , 122, 150, 252, 274, 312
Дискриминация – <i>Дискриминация</i>	25, 76, 91 , 174, 271, 288, 317
Дискурс – <i>Дискурс</i>	91 , 92, 124, 126, 127, 128, 165, 166
Дискурс практикасы – <i>Дискурсная практика</i>	91, 92 , 93
Дискурс рет-гәртiбi – <i>Порядок дискурса</i>	91, 92 , 93
Дискурсты – <i>Дискурсный</i>	91, 92
Дискурсты қауым – <i>Дискурсная община</i>	91, 93
Дисфемизм – <i>Дисфемизм</i>	30, 72, 93 , 110, 180, 232, 321
Дуэт – <i>Дуэт</i>	60, 93 , 119, 134, 318
Дiн тiлi – <i>Язык религии</i>	28, 80, 93 , 184
Дiни сәйкестiлiк – <i>Религиозная идентичность</i>	14, 57, 94 , 112, 117, 129, 192, 291, 330
Дiни тiл – <i>Религиозный язык</i>	36, 94 , 245,
Екiншi тiл – <i>Второй язык</i>	19, 20, 21, 29, 69, 94 , 96, 151, 331
Ер адам тiлi және әйел тiлi – <i>Мужская и женская речь</i>	33, 73, 74, 95 , 206, 258, 270
Еуропа тiл қоржыны – <i>Европейский языковой портфель</i>	95
Жазба тiл – <i>Письменный язык</i>	35, 60, 79, 96 , 97, 98, 120, 132, 145, 146, 155, 157, 306, 316

Жазбасы жоқ тіл – <i>Бесписьменный язык</i>	24, 60, 79, 97 , 98, 132, 157, 306
Жазу – <i>Письмо</i>	80, 97 , 120, 132
Жаңа жазба тіл – <i>Младописьменный язык</i>	97, 98 , 132, 316
Жаңғырту – <i>Модернизация</i>	98
Жаргон – <i>Жаргон</i>	24, 28, 33, 36, 81, 84, 98 , 121, 123, 149, 155, 237, 241, 316
Жаргонизм – <i>Жаргонизм</i>	98
Жарыспалану – <i>Варьирование</i>	18, 99 , 262, 275
Жарыспалылық – <i>Вариативность</i>	18, 43, 55, 99 , 125, 219, 220, 262, 275
Жас – <i>Возраст</i>	22, 43, 44, 99 , 100
Жас мөлшерленуі – <i>Возрастная градация</i>	100
Жас сәйкестілігі – <i>Возрастная идентичность</i>	14, 57, 94, 100 , 117, 291, 330
Жасанды тіл – <i>Искусственный язык</i>	19, 26, 35, 60, 65, 100 , 113, 150, 182, 314
Жастар тілі – <i>Молодежный язык</i>	24, 28, 57, 81, 84, 98, 99, 101 , 121, 123, 149, 155, 209, 237, 316
Жасырын тіл саясаты – <i>Имплицитная языковая политика</i>	102
Жаһандану – <i>Глобализация</i>	36, 103 , 174, 302, 314, 317
Женева мектебі – <i>Женевская школа</i>	103
Жергілікті тіл – <i>Местный язык</i>	12, 15, 29, 40, 87, 88, 104 , 106, 113, 128, 160, 169, 171, 173, 176, 177, 266, 274, 287, 305, 322
Жиілік – <i>Частотность</i>	104
Жоғалу жолындағы тіл – <i>Исчезающий язык</i>	14, 30, 103, 104 , 107, 159, 184, 270, 288, 295, 297, 299, 317
Жұмыс тіл – <i>Рабочий язык</i>	29, 39, 105 , 128, 169, 305
Жүйелі тұрғыдан қарау – <i>Системный подход</i>	33, 106 , 117, 118, 219
Жүйелі іріктеу – <i>Систематическая выборка</i>	106 , 118, 133, 199, 221, 306, 308, 321
Иврит – <i>Иврит</i>	107
Идеология – <i>Идеология</i>	73, 107 , 183, 246
Идиолект – <i>Идиолект</i>	108
Идиом – <i>Идиом</i>	108 , 302
Идо – <i>Идо</i>	26, 72, 109 , 113, 150, 181
Изоглосса – <i>Изоглосса</i>	28, 109 , 158, 236, 282
Иммигрант – <i>Иммигрант</i>	109
Иммигрант тілі – <i>Иммигрантский язык</i>	109 , 144
Иммиграция – <i>Иммиграция</i>	109 , 170, 171
Инвектива – <i>Инвектива</i>	72, 93, 110 , 180, 192, 232, 321

Индикатор – <i>Индикатор</i>	15, 102, 110 , 219
Инкультурация – <i>Инкультурация</i>	18, 111 , 163, 165, 288
Инноватор – <i>Инноватор</i>	18, 67, 111 , 127, 178
Инструменталдык – <i>Инструментализм</i>	112 , 129
Интенция – <i>Интенция</i>	112
Интериорлану – <i>Интериоризация</i>	112 , 212
Интерлингва – <i>Интерлингва</i>	26, 113
Интерлингвистика – <i>Интерлингвистика</i>	26, 62, 101, 106, 109, 113 , 181, 329
Интернационалдандыру – <i>Интернационализация</i>	67, 108, 113
Интернационалды лексика – <i>Интернациональная лексика</i>	67, 90, 113
Интернационализм – <i>Интернационализм</i>	90, 114 , 306
Интерпретация – <i>Интерпретация</i>	114 , 116, 193, 227
Интерференция – <i>Интерференция</i>	14, 19, 27, 78, 80, 85, 115 , 122, 131, 146, 206, 223, 224, 284, 310
Интроспекция – <i>Интроспекция</i>	25, 29, 114, 115 , 181, 199
Информант – <i>Информант</i>	83, 116 , 191, 196, 199, 201, 202, 227, 238
Информанттарды іріктеу – <i>Отбор информантов</i>	116 , 227
Ирредента – <i>Ирредента</i>	86, 87, 88, 109, 116
Калька – <i>Калька</i>	117 , 138
Кәсіби сәйкестілік – <i>Профессиональная идентичность</i>	14, 57, 94, 117 , 237, 291, 330
Квалитатив тұрғыдан қарау – <i>Квалитативный подход</i>	24, 106, 117 , 138, 185, 211
Квантитатив тұрғыдан қарау – <i>Квантитативный подход</i>	24, 104, 106, 118 , 185, 219
Кездейсоқ іріктеу – <i>Случайная выборка</i>	118 , 199
Кезектілік – <i>Очередность</i>	61, 93, 118 , 194, 228, 318
Кирилл әліпбиі – <i>Кириллица</i>	79, 98, 119 , 276, 292
Китуба – <i>Китуба</i>	120
Клише – <i>Клише</i>	121 , 134, 237
Код – <i>Код</i>	121 , 122, 130
Кодтардың алмасуы – <i>Переключение кодов</i>	13, 15, 55, 61, 85, 111, 122 , 138, 219, 253, 261, 282
Койне – <i>Койне</i>	122
Кокни – <i>Кокни</i>	123
Коммодификация – <i>Коммодификация</i>	123
Коммуникант – <i>Коммуникант</i>	13, 91, 92, 123 , 128, 196, 241, 316

Коммуникативтік акт – <i>Коммуникативный акт</i>	32, 91, 92, 124 , 125, 126, 127, 128, 164, 166, 213, 216, 217, 229, 248, 253, 309, 316
Коммуникативтік жағдаят – <i>Коммуникативная ситуация</i>	13, 32, 91, 92, 124 , 126, 127, 128, 165, 166, 216, 217, 231, 282, 285, 309, 316
Коммуникативтік құзырет – <i>Коммуникативная компетенция</i>	96, 125 , 191, 206, 282
Коммуникативтік орта – <i>Коммуникативная среда</i>	32, 92, 124, 125 , 166, 216, 253, 309, 316
Коммуникация – <i>Коммуникация</i>	13, 21, 30, 32, 124, 126 , 127, 165, 167, 166, 196, 213, 215, 216, 217, 218, 229, 241, 248, 253, 282, 309, 316
Компоненттік талдау – <i>Компонентный анализ</i>	127
Конвергенция – <i>Конвергенция</i>	14, 17, 64, 78, 85, 89, 99, 127 , 187, 233, 236, 243, 256, 260, 263, 284, 288, 296, 316
Консерватор – <i>Консерватор</i>	111, 127
Конситуация – <i>Конситуация</i>	92, 127 , 165, 166
Конституциялық тіл – <i>Конституционный язык</i>	29, 40, 106, 128 , 169
Конструктивті тілдік заңнама – <i>Конструктивное языковое законодательство</i>	83, 128
Конструктивтілік – <i>Конструктивизм</i>	33, 112, 128
Контент-талдау – <i>Контент-анализ</i>	129
Контингент – <i>Контингент</i>	130
Контрастивтік лингвистика – <i>Контрастивная лингвистика</i>	130 , 185, 197, 243, 256
Конформдылық – <i>Конформизм</i>	45, 131 , 179
Конформшылдық – <i>Конформность</i>	45, 131 , 179
Корреляциялық талдау – <i>Корреляционный анализ</i>	55, 114, 132 , 227
Көне жазба тіл – <i>Старописьменный язык</i>	60, 97, 98, 132 , 316
Көпсатылы іріктеу – <i>Многоступенчатая выборка</i>	107, 118, 132 , 119, 221, 308
Көптілді адам – <i>Полиглот</i>	66, 68, 133 , 150, 189
Көптілділік – <i>Многоязычие</i>	20, 66, 91, 133 , 151, 152, 154, 189, 234, 246, 282, 283, 285, 329
Көпұлттық тіл – <i>Полинациональный язык</i>	39, 40, 99, 133 , 262
Креативтілік – <i>Креативность</i>	134
Креол тілдер – <i>Креольские языки</i>	27, 31, 33, 36, 80, 85, 134 , 160, 196, 206, 207, 224, 239, 261, 284, 310, 312
Креолдану – <i>Креолизация</i>	27, 31, 85, 121, 136 , 157, 175, 146, 187, 196, 207, 239, 261, 316

Кроссинг – <i>Кроссинг</i>	136
КСРО-дағы әлеуметтану бағыты – <i>Социологическое направление в СССР</i>	41, 104, 136 , 241
Кілт – <i>Ключ</i>	13, 60, 61, 93, 122, 134, 137 , 194, 228, 311, 317
Кірме – <i>Заимствование</i>	63, 67, 71, 90, 114, 117, 138 , 178, 192, 322, 332
Кірістірілген байқау – <i>Включенное наблюдение</i>	63, 138 , 227
Қазақстан тілдері – <i>Языки Казахстана</i>	39, 138 , 144, 265, 275
Қазақстандағы тілдік жағдаят – <i>Языковая ситуация в Казахстане</i>	82, 142 , 195, 265, 274, 275, 281
Қалыптанған тіл – <i>Кодифицированный язык</i>	31, 32, 144 , 145, 179, 218, 220, 247, 252, 266, 267, 274, 298
Қарапайым тіл – <i>Просторечие</i>	15, 144 , 192
Қарым-қатынас – <i>Общение</i>	125, 145 , 230, 282
Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасы – <i>Социолингвистика общения</i>	121, 134, 138, 145 , 191, 217, 235, 334
Қаріп – <i>Шрифт</i>	146
Қателерді талдау – <i>Анализ ошибок</i>	115, 131, 146 , 185, 308
Қауымдастық – <i>Общность</i>	68, 146 , 246, 285
Қоғам – <i>Общество</i>	43, 147
Қоғам әлеуметтік лингвистикасы – <i>Социолингвистика общества</i>	137, 147 , 222, 235, 246, 248, 268, 289
Қоғамдық сана – <i>Общественное сознание</i>	82, 148
Қоғамның әлеуметтік құрылымы – <i>Социальная структура общества</i>	43, 45, 58, 81, 148 , 150, 212, 221, 222, 252
Қолданбалы әлеуметтік лингвистика – <i>Прикладная социолингвистика</i>	149 , 235, 324
Қосалқы мәдениет – <i>Субкультура</i>	17, 24, 43, 58, 149 , 165
Қосалқы тіл I – <i>Подъязык</i>	149
Қосалқы тіл II – <i>Вспомогательный язык</i>	20, 36, 65, 72, 113, 136, 150 , 159, 181, 193, 312, 314, 329
Қосарланған елдер – <i>Двоичные страны</i>	14, 76, 78, 150 , 154, 173, 223, 224, 275
Қостілді адам – <i>Билингв</i>	20, 66, 68, 69, 133, 150 , 176, 180, 189
Қостілді білім – <i>Двуязычное образование</i>	68, 150 , 154, 249, 231
Қостілді білім типтері – <i>Типы двуязычного образования</i>	68, 151 , 154, 249, 231
Қостілді қауымдастық – <i>Двуязычная общность</i>	14, 68, 152 , 223, 224, 246

Қостілділік – <i>Двуязычие</i>	20, 61, 66, 68, 69, 78, 80, 100, 115, 122, 133, 150, 151, 152 , 173, 176, 207, 232, 282, 285, 329
Құзырет – <i>Компетенция</i>	125, 154 , 217, 250, 253, 282, 310
Құзыреттілік – <i>Компетентность</i>	154
Құпия тілдер – <i>Тайные языки</i>	28, 84, 123, 154
Лакуна – <i>Лакуна</i>	155
Латын әліпбиі – <i>Латиница</i>	79, 98, 155 , 276
Латындандыру – <i>Латинизация</i>	60, 79, 98, 120, 155 , 276, 280, 292
Лексификатор – <i>Лексификатор</i>	26, 27, 31, 70, 72, 85, 113, 157 , 160, 175, 193, 196, 239, 261, 310, 312, 329
Лениншілдік – <i>Ленинизм</i>	157 , 178
Лингвистикалық антропология – <i>Лингвистическая антропология</i>	24, 25, 157 , 308
Лингвистикалық бұрылыс – <i>Лингвистический поворот</i>	158
Лингвистикалық география – <i>Лингвистическая география</i>	28, 158 , 223, 242, 282, 288
Лингвистикалық ықтимал болжамы – <i>Гипотеза лингвистической относительности</i>	49, 159
Лингвоним – <i>Лингвоним</i>	35, 159 , 322, 327, 334,
Лингвоцид – <i>Лингвоцид</i>	26, 73, 76, 91, 103, 105, 159 , 206, 248, 270, 281, 306, 317,
Линкос – <i>Линкос</i>	159
Lapsus linguae – <i>Lapsus linguae</i>	159 , 186
Lingua Franca – <i>Lingua Franca</i>	80, 159 , 187, 196
Мажоритар тіл – <i>Мажоритарный язык</i>	12, 86, 160 , 165, 173, 176, 305
Макроәлеуметтік лингвистика – <i>Макросоциолингвистика</i>	21, 65, 83, 148, 160 , 191, 201, 238, 239, 285, 295
Маргинал – <i>Маргинал</i>	58, 161 , 162
Маргиналдану – <i>Маргинализация</i>	16, 161 , 162, 288
Маргиналдық – <i>Маргинальность</i>	16, 161
Маркшылдық – <i>Марксизм</i>	58, 73, 162 , 178, 229
Масс-медиа – <i>Масс-медиа</i>	162 , 174
Мәдени код – <i>Культурный код</i>	90, 122, 162 , 163, 164, 165, 230, 308
Мәдени сәйкестілік – <i>Культурная идентичность</i>	90, 100, 163 , 165
Мәдени сенделіс – <i>Культурный шок</i>	90, 125, 163 , 164, 165

Мәдениетаралық коммуникация – <i>Межкультурная коммуникация</i>	163 , 165, 215
Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі – <i>Барьер в межкультурной коммуникации</i>	17, 111, 125, 162, 163, 164 , 165, 218, 308
Мәдениетаралық коммуникацияның стратегиясы – <i>Стратегия межкультурной коммуникации</i>	164 , 215, 316
Мәдениет – <i>Культура</i>	17, 18, 24, 30, 32, 41, 43, 163, 164, 169, 215, 245
Мәнмәтін – <i>Контекст</i>	32, 165
Мәтін – <i>Текст</i>	165 , 280
Мезолект – <i>Мезолект</i>	18, 24, 58, 104, 123, 166 , 211
Мемлекеттік тіл – <i>Государственный язык</i>	15, 29, 40, 49, 104, 128, 144, 160, 165, 166 , 177, 249, 255, 260, 266, 268, 279, 285, 292, 306, 322, 327
Менталдылық – <i>Ментальность</i>	22, 169
Менталитет – <i>Менталитет</i>	22, 45, 169 , 245
Метатіл – <i>Метаязык</i>	170
Мигрант – <i>Мигрант</i>	109, 170 , 182, 194, 306
Миграция – <i>Миграция</i>	103, 170 , 182, 194, 326
Микроәлеуметтік қауымдастық – <i>Микросоциальная общность</i>	16, 41, 68, 98, 99, 147, 149, 161, 162, 171
Микроәлеуметтік лингвистика – <i>Микросоциоллингвистика</i>	21, 65, 83, 98, 99, 148, 161, 171 , 191, 238, 239, 295
Миноритар тіл – <i>Миноритарный язык</i>	12, 16, 30, 61, 86, 105, 109, 136, 159, 160, 165, 174, 176, 172 , 181, 184, 206, 248, 256, 265, 266, 270, 295, 299, 305, 317
Мозаика елдер – <i>Мозаичные страны</i>	14, 65, 76, 78, 79, 150, 154, 160, 173 , 223, 224, 275, 283, 293
Мониторинг – <i>Мониторинг</i>	173
Монолингвизм – <i>Монолингвизм</i>	68 , 69, 154, 173 , 206
Мультилингвизм – <i>Мультилингвизм</i>	20, 66, 91, 174 , 189, 234, 246, 282, 283, 285, 329
Мультимәденилік – <i>Мультикультурализм</i>	174 , 215, 245
Мультимедиа – <i>Мультимедиа</i>	67, 162, 174
Нативизм – <i>Нативизм</i>	174
Нативтену – <i>Нативизация</i>	136, 175 , 187
Натурализм – <i>Натурализм</i>	175
Негіз тіл – <i>Базовый язык</i>	94, 176 , 305

Негізгі тіл – <i>Коренной язык</i>	12, 29, 36, 40, 71, 86, 87, 88, 94, 104, 113, 128, 160, 169, 173, 176 , 185, 223, 224, 275, 287, 305, 319, 322, 327
Негізгі ұлт тілі – <i>Титульный язык</i>	12, 29, 40, 104, 106, 128, 160, 165, 169, 177
Неогумбольдтшылдық – <i>Неогумбольдтианство</i>	25, 40, 177 , 209
Неологизм – <i>Неологизм</i>	178 , 192, 210
Неомарксшылдық – <i>Неомарксизм</i>	157, 178 , 229
Неопозитивтілік – <i>Неопозитивизм</i>	24, 175, 178 , 181, 189, 222, 228, 311
Нонконформдылық – <i>Нонконформизм</i>	45, 131, 179
Норма – <i>Норма</i>	16, 31, 33, 84, 112, 145, 149, 179 , 231, 247
Native language – <i>Native language</i>	179
Native speaker – <i>Native speaker</i>	180
Обцен (тыйым) лексика – <i>Обценная (запретная) лексика</i>	72, 93, 180 , 192, 232, 321
Объективтілік – <i>Объективизм</i>	175, 180 , 189, 22, 228
Окциденталь – <i>Окциденталь</i>	26, 181
Оқшаулау – <i>Изоляция</i>	26, 82, 103, 181 , 317
Оралман – <i>Оралман</i>	109, 171, 181 , 194, 326
Ортақ тіл – <i>Всеобщий язык</i>	182
Орыстандыру – <i>Русификация</i>	103, 108, 182 , 292, 317
Өзін-өзі сәйкестендіру – <i>Самоидентификация</i>	182
Өкімет – <i>Власть</i>	183 , 191
Өлі тіл – <i>Мертвый язык</i>	36, 105, 159, 173, 183 , 265, 295, 299
Өркениет – <i>Цивилизация</i>	36, 184
Өрістік зерттеу – <i>Полевое исследование</i>	21, 185
Өткінші тіл – <i>Интеръязык</i>	26, 27, 185 , 186, 207, 249, 310
Өтпелі тіл – <i>Переходный язык</i>	26, 176, 186
Паралингвистика – <i>Паралингвистика</i>	127, 186 , 216, 319
Паратіл – <i>Параязык</i>	125, 127, 186 , 319
Парафазия – <i>Парафазия</i>	159, 186
Патуа – <i>Патуа</i>	98, 99, 186
Пиджин – <i>Пиджин</i>	27, 31, 36, 80, 85, 160, 186 , 193, 196, 207, 224, 239, 261, 284, 31, 312
Плюрализм – <i>Плюрализм</i>	82, 103, 181, 187 , 206, 259, 317
Позитивтілік – <i>Позитивизм</i>	24, 66, 175, 181, 188 , 189, 222, 228, 311
Полиглот (Көптілді адам) – <i>Полиглот</i>	66, 68, 133 , 150, 189
Полилингвизм – <i>Полилингвизм</i>	20, 66, 91, 165, 189 , 234, 246, 282, 283, 285, 329

Постструктурализм – <i>Постструктурализм</i>	189 , 193, 222
Пошталық сауалнама жүргізу – <i>Почтовое анкетирование</i>	83, 190 , 238
Прагматика – <i>Прагматика</i>	191
Практика – <i>Практика</i>	191
Примордиалдық – <i>Примордиализм</i>	112, 129, 191
Пуризм – <i>Пуризм</i>	16, 90, 114, 192
Pidgi-English – <i>Pidgin-English</i>	192
Редукшілдік – <i>Редукционизм</i>	33, 193
Реинтерпретация – <i>Реинтерпретация</i>	114, 193
Репатриант – <i>Репатриант</i>	109, 170, 171, 194 , 326
Репатриация – <i>Репатриация</i>	170, 171, 194
Реплика – <i>Реплика</i>	194
Ресми тіл – <i>Официальный язык</i>	15, 29, 39, 54, 104, 128, 160, 177, 195 , 260, 266, 305
Респондент – <i>Респондент</i>	65, 116, 165, 195
Реципиент – <i>Реципиент</i>	196
Сабир – <i>Сабир</i>	85, 196 , 261
Салғастырмалы лингвистика – <i>Сопоставительная лингвистика</i>	131, 146, 155, 196 , 242, 256
Сана – <i>Сознание</i>	40, 169, 170, 197 , 291
Сана-сезім – <i>Самосознание</i>	22, 41, 42, 169, 170, 197 , 291
Санақ таксономия әдісі – <i>Метод численной таксономии</i>	197
Саналы іріктеу – <i>Неслучайная выборка</i>	107, 117, 133, 198 , 221, 226, 306
Сауалнама – <i>Анкета</i>	199 , 227, 324
Сауалнама жүргізу – <i>Анкетирование</i>	53, 200 , 227, 235, 239, 325
Сауалнама сұрағы – <i>Вопрос анкеты</i>	201 , 227
Сауалнамашы – <i>Анкетер</i>	196, 202
Сауаттылық – <i>Грамотность</i>	32, 191, 203 , 217
Сауаттылықты жоспарлау – <i>Планирование грамотности</i>	203
Сәйкестендіру – <i>Идентификация</i>	14, 22, 134, 203 , 205, 291, 329, 330, 331, 336
Сәйкестілік – <i>Идентичность</i>	14, 15, 22, 21, 43, 56, 197, 204 , 291, 330, 336
Сегрегация – <i>Сегрегация</i>	73, 76, 82, 91, 103, 181, 205 , 317
Сексизм – <i>Сексизм</i>	34, 73, 74, 75, 91, 95, 206 , 258
Семилингв – <i>Семилингв</i>	20, 66, 180, 206

Семилингвизм – <i>Семилингвизм</i>	20, 66, 189, 207 , 224, 234, 239
Сенімділік – <i>Надежность</i>	63, 71, 138, 181, 191, 202, 207 , 210, 226, 231, 321, 327
Сепир-Уорф болжамы – <i>Гипотеза Сепира-Уорфа</i>	25, 208 , 246
Синхронды әлеуметтік лингвистика – <i>Синхроническая социоллингвистика</i>	89, 209
Сленг – <i>Сленг</i>	28, 98, 99, 123, 209 , 237
Слоган – <i>Слоган</i>	209
Сонылықтың бейімделуі – <i>Адаптация новшества</i>	112, 209 , 270
Соссюр-Лабов парадоксы – <i>Парадокс наблюдателя</i>	116, 210
Социолект – <i>Социолект</i>	18, 24, 27, 28, 36, 43, 45, 56, 57, 58, 82, 84, 98, 99, 102, 108, 111, 114, 121, 123, 148, 149, 150, 155, 171, 209, 211 , 223, 237, 239, 269, 302, 316
Социометрия – <i>Социометрия</i>	15, 48, 55, 102, 111, 114, 146, 171, 211 , 219, 227
Социум – <i>Социум</i>	211
Сөйленіс – <i>Высказывание</i>	212
Сөйлеу – <i>Речь</i>	191, 212 , 214, 215, 217, 218, 228, 240, 241
Сөйлеу актілері теориясы – <i>Теория речевых актов</i>	13, 60, 93, 112, 119, 134, 138, 194, 212 , 214, 228, 311, 313, 318
Сөйлеу актісі – <i>Речевой акт</i>	13, 16, 17, 32, 60, 61, 92, 93, 112, 121, 124, 128, 134, 138, 146, 166, 171, 213 , 215, 216, 217, 253, 309, 311, 318
Сөйлеу әдебі – <i>Речевой этикет</i>	214 , 215
Сөйлеу оқиғасы – <i>Речевое событие</i>	32, 61, 125, 158, 214, 215, 217
Сөйлеу рәсімі – <i>Речевой ритуал</i>	215
Сөйлеу ықпалы – <i>Речевое воздействие</i>	61, 158, 214, 215, 216 , 25,
Сөйлеу іс-әрекеті – <i>Речевая деятельность</i>	16, 20, 32, 60, 61, 93, 112, 1354, 138, 158, 194, 212, 214, 215, 216 , 217, 218, 228, 231, 240, 253, 318
Сөйлеу іс-әрекетінің өнімді түрлері – <i>Продуктивные виды речевой деятельности</i>	16, 134, 216, 217
Сөйлеу іс-әрекетінің өнімсіз түрлері – <i>Рецептивные виды речевой деятельности</i>	216, 217

Сөйлеу этнографиясы – <i>Этнография речи</i>	13, 17, 18, 21, 24, 25, 30, 32, 61, 90, 93, 111, 122, 124, 125, 138, 146, 158, 164, 213, 216, 217 , 228, 230, 231, 253, 308, 311, 313, 318, 333, 334
Сөйлеуші – <i>Говорящий</i>	12, 16, 17, 31, 218 , 240, 241
Стандарт тіл – <i>Стандартный язык</i>	12, 31, 32, 35, 218 , 220, 243, 248, 252, 266
Стандарттау – <i>Стандартизация</i>	16, 218
Статистикалық талдау – <i>Статистический анализ</i>	15, 49, 55, 104, 111, 211, 219
Стереотип – <i>Стереотип</i>	15, 17, 21, 34, 45, 57, 74, 111, 134, 163, 215, 219
Стиль – <i>Стиль</i>	43, 219 , 313
Стильдік жарыспалау – <i>Стилистическая вариация</i>	15, 43, 220 , 275
Стратталған іріктеу – <i>Стратифицированная выборка</i>	107, 118, 133, 199, 221 , 306, 308
Страттандыру – <i>Стратификация</i>	222
Структурализм – <i>Структурализм</i>	158, 165, 222
Субстрат – <i>Субстрат</i>	14, 19, 89, 115, 157, 158, 193, 222 , 284
Суперлект – <i>Суперлект</i>	12, 104, 223 , 224
Суперстрат – <i>Суперстрат</i>	14, 19, 89, 115, 223 , 249, 243, 284
Суперэтнос – <i>Суперэтнос</i>	224
Суржик – <i>Суржик</i>	27, 207, 211, 224 , 239
Сұлба – <i>Модель</i>	225
Сұрастырым – <i>Опрос</i>	225 , 306, 325
Сұхбат – <i>Интервью</i>	53, 114, 191, 202, 226 , 235, 239, 325
Сұхбат жүргізуші – <i>Интервьюер</i>	13, 196, 202, 227
Сценарий – <i>Сценарий</i>	60, 93, 119, 134, 194, 227 , 228, 311, 313, 318
Сциентизм – <i>Сциентизм</i>	228
Сызба – <i>Схема</i>	60, 119, 134, 138, 228 , 311, 313, 318
Сыни дискурстық талдау – <i>Критический дискурстный анализ</i>	73, 92, 93, 166, 228 , 270
Сыпайылық – <i>Вежливость</i>	215, 229
Сыпаттылық – <i>Репрезентативный</i>	29, 51, 52, 63, 65, 71, 83, 114, 116, 175, 178, 181, 189, 191, 199, 201, 202, 210, 226, 228, 230 , 236, 321, 326, 327
SPEAKING – <i>SPEAKING</i>	32, 60, 93, 94, 134, 138, 194, 214, 216, 227, 228, 231 , 311, 313, 318

Табиғи орта – <i>Естественное окружение</i>	231
Табиғи тіл – <i>Естественный язык</i>	22, 26, 34, 40, 232 , 314
Табу – <i>Табу</i>	30, 34, 72, 93, 95, 99, 110, 180, 232
Таксон – <i>Таксон</i>	232 , 233
Таксономия – <i>Таксономия</i>	198, 233
Талаптарға жарамдылық – <i>Валидность</i>	71, 231, 233
Тарихилық – <i>Историчность</i>	18, 233
Тезаурус – <i>Тезаурус</i>	234
Теңбе-тең кәстiлдiлiк – <i>Паритетное двуязычие</i>	234
Теория – <i>Теория</i>	67, 71, 234
Теориялық әлеуметтік лингвистика – <i>Теоретическая социолингвистика</i>	56, 149, 234 , 325
Тест – <i>Тест</i>	235
Тестiлеу – <i>Тестирование</i>	235
Толқындар теориясы – <i>Теория волн</i>	236
Топ тiлi – <i>Групповой язык</i>	28, 58, 84, 98, 99, 123, 211, 237
Топтық сауалнама жүргiзу – <i>Групповое анкетирование</i>	191, 237
Төзiмдiлiк – <i>Толерантность</i>	73, 238 , 271, 288, 319
Трайбализм – <i>Трайбализм</i>	238
Трасянка – <i>Трасянка</i>	27, 207, 211, 238
Тұлғаның әлеуметтік лингвистикасы – <i>Социолингвистика личности</i>	235, 239 , 241
Тұңғыш эксперимент – <i>Пилотный эксперимент</i>	49, 239
Түпнұсқа мәтiн – <i>Аутентичный текст</i>	166, 239 , 240
Түпнұсқалылық – <i>Аутентичность</i>	240
Тыңдалым – <i>Аудирование</i>	16, 215, 240
Тыңдаушы – <i>Слушающий</i>	13, 16, 31, 218, 240
Тiл – <i>Язык</i>	14, 30, 32, 35, 40, 41, 42, 43, 45, 216, 224, 241 , 302, 306
Тiл әлеуметтануы – <i>Социология языка</i>	147, 212, 241
Тiл беделi – <i>Престиж языка</i>	18, 23, 28, 33, 56, 62, 73, 77, 105, 223, 242 , 252, 267, 268, 288, 295
Тiл бiлiмi – <i>Языкознание</i>	24, 28, 32, 39, 241, 242
Тiл даму заңдары – <i>Законы развития языка</i>	127, 224, 234, 242 , 263, 296, 334
Тiл дербестiгi – <i>Автономность языка</i>	12, 31, 243 , 262
Тiл-жарыспа – <i>Вариант языка</i>	12, 17, 18, 24, 28, 30, 43, 89, 91, 125, 221, 223, 237, 239, 244 , 275, 297, 325

Тіл және дін – <i>Язык и религия</i>	94, 107, 174, 244 , 247
Тіл және заң – <i>Язык и закон</i>	245
Тіл және қоғам – <i>Язык и общество</i>	21, 25, 45, 59, 147, 148, 212, 238, 241, 245 , 248, 313
Тіл және мәдениет – <i>Язык и культура</i>	25, 41, 155, 163, 165, 209, 217, 241, 246
Тіл идеологиясы – <i>Языковая идеология</i>	16, 61, 68, 82, 102, 103, 108, 183, 188, 246 , 271, 277, 279, 283, 293, 306, 317
Тіл корпусын жоспарлау – <i>Корпусное планирование языка</i>	16, 31, 33, 136, 144, 179, 218, 247 , 249, 251, 256, 266, 276, 279, 297, 298
Тіл қазасы – <i>Смерть языка</i>	30, 103, 173, 184, 247 , 256, 265, 268, 288, 295, 299
Тіл қызметі – <i>Функции языка</i>	25, 94, 97, 98, 127, 134, 195, 218, 240, 241, 248 , 261, 262, 271, 276, 297, 311
Тіл-мақсат – <i>Язык-цель</i>	96, 248
Тіл мәртебесі – <i>Статус языка</i>	15, 16, 29, 40, 54, 83, 102, 142, 169, 195, 223, 242, 249 , 252, 277, 281, 283, 305
Тіл мәртебесін жоспарлау – <i>Статусное планирование языка</i>	15, 17, 98, 144, 242, 247, 249 , 251, 256, 267, 277, 279, 297, 305
Тіл меңгеру деңгейі – <i>Уровень владения языком</i>	18, 23, 94, 111, 122, 146, 176, 249, 250 , 282, 285, 287, 289, 292, 309, 310
Тіл меңгеруді жоспарлау – <i>Планирование усвоения языка</i>	122, 144, 152, 203, 232, 250, 251 , 310
Тіл моногенезі – <i>Моногенез языка</i>	78, 251 , 252, 301
Тіл нарығы – <i>Языковой рынок</i>	251
Тіл онтогенезі – <i>Онтогенез языка</i>	22, 43, 69, 78, 180, 143, 251, 252, 282, 301
Тіл өмір сүруінің нысандары – <i>Формы существования языка</i>	32, 43, 67, 99, 150, 252 , 253, 289
Тіл практикасы – <i>Языковая практика</i>	44, 253 , 283
Тіл саясаты – <i>Языковая политика</i>	15, 16, 60, 61, 68, 71, 72, 78, 82, 98, 103, 107, 108, 113, 123, 144, 152, 181, 182, 183, 249, 251, 253 , 265, 268, 270, 275, 277, 279, 281, 288, 292, 297, 306, 312, 322, 325, 326, 327
Тіл таралуын жоспарлау – <i>Планирование распространения языка</i>	122, 144, 152, 210, 232, 250, 251, 255 , 268, 293, 326
Тіл филогенезі – <i>Филогенез языка</i>	22, 69, 78, 243, 251, 256 , 282, 301
Тіл-эталон – <i>Язык-эталон</i>	81, 176, 256
Тілге көзқарас – <i>Отношение к языку</i>	103, 257

Тілдегі гендерлік асимметрия – <i>Гендерная асимметрия в языке</i>	34, 73, 74, 75, 95, 206, 257
Тілдерді реттеу – <i>Языковое регулирование</i>	16, 72, 255, 258 , 283, 290
Тілдерді топтастыру – <i>Классификация языков</i>	39, 76, 79, 142, 233, 259 , 309
Тілдердің араласуы – <i>Смешение языков</i>	14, 17, 19, 27, 29, 32, 64, 85, 105, 115, 121, 136, 157, 175, 187, 193, 223, 224, 239, 260 , 284, 288, 316
Тілдердің әлеуметтік-функционалдық топтастырылуы – <i>Социально-функциональная классификация языков</i>	45, 233, 248, 261 , 302
Тілдердің дивергентті дамуы – <i>Дивергентное развитие языков</i>	78, 85, 89, 99, 117, 127, 135, 236, 243, 256, 262 , 263, 296
Тілдердің конвергентті дамуы – <i>Конвергентное развитие языков</i>	14, 78, 89, 99, 187, 214, 234, 236, 243, 256, 260, 262 , 284, 288, 296, 316
Тілдердің тоғысуы – <i>Скрещивание языков</i>	27, 105, 236, 263
Тілді дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы – <i>Государственная программа развития и поддержки языка</i>	102, 142, 144, 169, 255, 263 , 268, 281
Тілді жоғалту – <i>Потеря языка</i>	30, 159, 173, 256, 265 , 270, 271, 288
Тілді қалыптандыру – <i>Кодификация языка</i>	12, 16, 28, 31, 33, 144, 145, 179, 210, 218, 220, 244, 247, 265 , 277, 281, 298
Тілді қолдау – <i>Поддержка языка</i>	26, 255, 266 , 271, 281
Тілді мойындау – <i>Признание языка</i>	267
Тілді нормаландыру – <i>Нормализация языка</i>	16, 31, 33, 112, 144, 179, 218, 247, 267 , 277, 281
Тілді пайдалану аясы – <i>Сфера использования языка</i>	30, 42, 43, 150, 209, 267 , 268, 289, 297
Тілді пайдалану ортасы – <i>Среда использования языка</i>	30, 150, 253, 268 , 289
Тілді сақтау – <i>Сохранение языка</i>	268 , 271, 288
Тілді таңдау – <i>Выбор языка</i>	154, 269 , 288, 289
Тілді феминистік сынау – <i>Феминистская критика языка</i>	73, 74, 75, 206, 258, 269
Тілді ығыстыру – <i>Вытеснение языка</i>	26, 30, 184, 223, 224, 248, 270 , 271, 288, 292, 295, 299, 317
Тілдік әулет – <i>Языковая семья</i>	39, 76, 78, 197, 236, 260, 270 , 302, 309
Тілдік бейтараптылық – <i>Языковая лояльность</i>	238, 271 , 319
Тілдік бірдейлестіру – <i>Языковая унификация</i>	68, 255, 270, 271 , 292

Тілдік жағдаят – <i>Языковая ситуация</i>	16, 18, 21, 71, 72, 76, 78, 79, 82, 91, 108, 142, 143, 144, 150, 173, 182, 195, 247, 249, 252, 265, 271 , 275, 277, 281, 283, 287, 288, 289, 322, 327, 336
Тілдік жай-күй – <i>Языковое состояние</i>	249, 275 , 289
Тілдік жарыспа – <i>Языковой вариант</i>	144, 275
Тілдік жоспарлау – <i>Языковое планирование</i>	16, 17, 21, 31, 33, 60, 61, 71, 72, 78, 82, 83, 98, 102, 103, 108, 109, 113, 114, 173, 177, 179, 181, 182, 188, 203, 210, 218, 247, 248, 249, 250, 255, 256, 265, 266, 267, 268, 275 , 277, 281, 283, 290, 293, 295, 298, 317, 326
Тілдік жоспарлау құралы – <i>Инструмент языкового планирования</i>	277
Тілдік жоспарлау объектілері – <i>Объекты языкового планирования</i>	67, 277 , 279, 326
Тілдік жоспарлау субъектілері – <i>Субъекты языкового планирования</i>	277 , 315, 326
Тілдік заңнама – <i>Языковое законодательство</i>	29, 82, 83, 91, 102, 128, 142, 144, 166, 195, 223, 245, 249, 255, 259, 265, 275, 277, 279 , 283, 287, 292, 293
Тілдік кедергі – <i>Языковой барьер</i>	103, 281
Тілдік континуум – <i>Языковой континуум</i>	14, 223, 282 , 310
Тілдік қабілет – <i>Языковая способность</i>	25, 42, 69, 111, 125, 180, 189, 224, 252, 256, 282 , 285, 321
Тілдік қақтығыс – <i>Языковой конфликт</i>	18, 62, 247, 282 , 287
Тілдік қатынас – <i>Языковой контакт</i>	14, 17, 19, 20, 27, 28, 32, 39, 85, 103, 115, 121, 122, 136, 138, 157, 165, 175, 187, 193, 207, 224, 230, 268, 270, 282, 284 , 285, 288, 312, 316, 329, 332
Тілдік қауымдастық – <i>Языковая общность</i>	16, 40, 48, 54, 59, 104, 130, 147, 150, 160, 161, 171, 222, 232, 241, 252, 284 , 293
Тілдік қоғамдастық – <i>Языковое сообщество</i>	146, 285
Тілдік құзырет – <i>Языковая компетенция</i>	58, 125, 154, 164, 207, 240, 250, 282, 285
Тілдік құқық – <i>Языковое право</i>	22, 26, 82, 91, 103, 105, 174, 259, 286 , 292, 317
Тілдік құрылыс – <i>Языковое строительство</i>	149, 287 , 290
Тілдік мағлұмат – <i>Языковое досье</i>	287
Тілдік нигилизм – <i>Языковой нигилизм</i>	206, 287 , 292

Тілдік одақ – <i>Языковой союз</i>	28, 39, 64, 85, 229, 260, 261, 284, 288
Тілдік өзгермелілік – <i>Языковая переменная</i>	55, 56, 288
Тілдік өмірбаян – <i>Языковая биография</i>	289
Тілдік репертуар – <i>Языковой репертуар</i>	289
Тілдік реформа – <i>Языковая реформа</i>	277, 290
Тілдік сана – <i>Языковое сознание</i>	21, 22, 41, 45, 148, 197, 216, 232, 290 , 291, 306, 329, 330, 335, 336
Тілдік сана-сезім – <i>Языковое самосознание</i>	17, 22, 41, 45, 148, 197, 290 , 304, 306, 322, 327, 329, 330, 331, 335
Тілдік сәйкестілік – <i>Языковая идентичность</i>	14, 22, 24, 56, 57, 74, 94, 100, 112, 117, 129, 148, 183, 290, 291 , 292, 306, 322, 327, 335, 336
Тілдік төлқұжат – <i>Языковой паспорт</i>	291
Тілдік үстемдік – <i>Языковая экспансия</i>	103, 159, 248, 270, 271, 281, 288, 292 , 297
Тілдік федерализм – <i>Языковой федерализм</i>	169, 292
Тілдің ауысуы – <i>Смена языка</i>	30, 76, 105, 154, 159, 173, 248, 265, 268, 269, 271, 294 , 297, 299
Тілдің әлеуметтік лингвистикасы – <i>Социолингвистика языка</i>	59, 222, 235, 241, 268, 288, 295
Тілдің дамуы – <i>Развитие языка</i>	18, 23, 112, 127, 210, 224, 234, 263, 295
Тілдің жаңғыруы – <i>Возрождение языка</i>	105, 107, 184, 248, 256, 288, 296 , 299
Тілдің жылжуы – <i>Сдвиг языка</i>	271, 297
Тілдің қалыптануы – <i>Кодифицированность языка</i>	244, 297
Тілдің нормалануы – <i>Нормированность языка</i>	244, 298
Тілдің өміршеңдігі – <i>Витальность языка</i>	105, 107, 144, 248, 255, 256, 259, 271, 295, 298
Тілдің пайда болуы – <i>Происхождение языка</i>	78, 175, 252, 256, 259, 300
Тілдің типі – <i>Тип языка</i>	39, 76, 78, 79, 142, 233, 301
Урбандану – <i>Урбанизация</i>	302 , 303, 304
Урболект – <i>Урболект</i>	302 , 304
Урболингва – <i>Урболингва</i>	18, 210, 270, 302 , 304
Урболингвистика – <i>Урболингвистика</i>	302, 303
Ұлт – <i>Нация</i>	21, 22, 43, 86, 206, 224, 304 , 322, 327, 329
Ұлтаралық қарым-қатынас тілі – <i>Язык межнационального общения</i>	81, 304
Ұлтаралық тіл – <i>Межнациональный язык</i>	15, 39, 40, 305
Ұлттық тіл – <i>Национальный язык</i>	12, 16, 39, 304, 305 , 306
Ұлтшылдық – <i>Национализм</i>	306 , 331, 335

Ұлыс – <i>Народность</i>	21, 306
Ұялы іріктеу – <i>Гнездовая выборка</i>	107, 199, 221, 306 , 307, 308
Үлестік іріктеу – <i>Квотная выборка</i>	107, 117, 133, 199, 221, 307
Үндемеу – <i>Молчание</i>	95, 217, 308 , 316
Үстем тіл – <i>Доминирующий язык</i>	30, 65, 136, 151, 180, 309 , 331
Фатикалық – <i>Фатический</i>	217, 309
Филия (фила) – <i>Филия (фила)</i>	260, 309
Фоссилдану – <i>Фоссилизация</i>	80, 122, 146, 176, 282, 309
Франгле – <i>Франгле</i>	310 , 312
Француз әлеуметтану мектебі – <i>Французская социологическая школа</i>	41, 45, 310
Фрейм – <i>Фрейм</i>	13, 32, 60, 61, 93, 119, 134, 194, 214, 216, 228, 230, 311 , 318
Френглиш – <i>Френглиш</i>	310, 311
Функционалды қостілділік – <i>Функциональное двуязычие</i>	312
Функционалдылық – <i>Функционализм</i>	348, 312
Футинг – <i>Футинг</i>	32, 60, 93, 119, 134, 138, 194, 214, 216, 228, 311, 313 , 318
Халық санағы – <i>Перепись населения</i>	82, 171, 313
Халықаралық тіл – <i>Международный язык</i>	15, 20, 26, 36, 40, 60, 70, 72, 81, 108, 113, 150, 159, 181, 182, 314 , 329
Халықаралық ұйымдар – <i>Международные организации</i>	314
Honorifics – <i>Honorifics</i>	230, 315
Чинук – <i>Чинук</i>	187, 316
Шағын әлеуметтік топ – <i>Малая социальная группа</i>	316
Шапшаң креолдану – <i>Стремительная креолизация</i>	32, 121, 136, 157, 175, 187, 316
Шоғырландыру – <i>Интеграция</i>	82, 103, 181, 206, 316 , 317
Ықпал – <i>Ассимиляция</i>	14, 61, 206, 288, 317
Ықшам жауап – <i>Минимальный ответ</i>	119, 194, 308, 317
Ым-ишара тілі – <i>Язык жестов</i>	36, 80, 186, 216, 318
Ынтымақтастық – <i>Солидарность</i>	238, 271, 319
Іріктеу – <i>Выборка</i>	107, 116, 130, 133, 196, 226, 307, 308, 319 , 324
Іріктеу жиынтығы – <i>Выборочная совокупность</i>	116, 227, 321
Іштей сөйлеу – <i>Внутренняя речь</i>	69, 212, 321
Эвфемизм – <i>Эвфемизм</i>	30, 33, 72, 99, 110, 180, 232, 321

Экзоглас мемлекеттер – <i>Экзогласные государства</i>	65, 76, 78, 79, 150, 154, 160, 173, 283, 293, 321 , 326, 327
Экзотизм – <i>Экзотизм</i>	138, 322
Экзоэтноним – <i>Экзоэтноним</i>	159, 322
Эксперимент – <i>Эксперимент</i>	29, 83, 191, 199, 239, 322
Эксперименталды әлеуметтік лингвистика – <i>Экспериментальная социоллингвистика</i>	49, 83, 149, 191, 235, 311, 324
Эксперименттің талаптарға жарамдылығы – <i>Валидность эксперимента</i>	233, 324, 325
Экстраполяция – <i>Экстраполяция</i>	325
Элита – <i>Элита</i>	325
Эмигрант – <i>Эмигрант</i>	109, 326
Эмиграция – <i>Эмиграция</i>	82, 109, 171, 182, 194, 326
Эндоглас мемлекеттер – <i>Эндогласные государства</i>	65, 76, 78, 79, 150, 154, 160, 173, 283, 293, 322, 326
Эндоэтноним – <i>Эндоэтноним</i>	159, 327
Эпистемология – <i>Эпистемология</i>	24, 33, 49, 52, 158, 327
Эсперанто – <i>Эсперанто</i>	26, 72, 113, 181, 328
Этникалық қостілділік – <i>Этническое двуязычие</i>	329
Этникалық сана-сезім – <i>Этническое самосознание</i>	21, 35, 197, 224, 290, 306, 322, 327, 329 , 331, 332, 334, 335, 336
Этникалық сәйкестілік – <i>Этническая идентичность</i>	14, 22, 24, 57, 94, 100, 117, 148, 183, 192, 197, 290, 291, 306, 302, 327, 329 , 330, 331, 334, 336
Этникалық стереотип – <i>Этнический стереотип</i>	330
Этникалық топ – <i>Этническая группа</i>	16, 61, 150, 224, 330 , 331, 335, 336
Этникалық тіл – <i>Этнический язык</i>	12, 22, 28, 40, 86, 173, 176, 224, 238, 291, 304, 306, 330, 331 , 332, 334, 335
Этноәлеуметтану – <i>Этносоциология</i>	246, 331 , 334, 335
Этнографизм – <i>Этнографизм</i>	138, 332
Этнография – <i>Этнография</i>	185, 217, 331, 332 , 334, 335
Этнолингвистика – <i>Этнолингвистика</i>	25, 40, 48, 146, 177, 333 , 336
Этнология – <i>Этнология</i>	331, 334 , 335
Этноним – <i>Этноним</i>	35, 224, 334
Этноорталықтандыру – <i>Этноцентризм</i>	31, 62, 317, 331, 334 , 335
Этнос – <i>Этнос</i>	22, 34, 43, 206, 285, 314, 335
Этнотілдік жағдаят – <i>Этноязыковая ситуация</i>	142, 275, 289, 335

ОРЫСША-ҚАЗАҚША ӘЛЕУМЕТТІК ТЕРМИНДЕР КӨРСЕТКІШІ

Абстанд – <i>Абстанд</i>	12, 31, 244
Автономность языка – <i>Тіл дербестігі</i>	12, 31, 243 , 262
Автохтонный язык – <i>Автохтон тіл</i>	12 , 71, 104, 128, 160, 169, 176, 177, 244, 271, 274, 305, 322, 327
Адаптация новшества – <i>Сонылықтың бейімделуі</i>	112, 209 , 270
Адресант – <i>Адресант</i>	13 , 16, 17, 124, 125, 126, 196, 214, 241
Адресат – <i>Адресат</i>	13 , 16, 17, 124, 125, 126, 218, 240, 284
Адстрат – <i>Адстрат</i>	14 , 19, 89, 115, 223
Академия – <i>Академия</i>	16
Аккомодация – <i>Аккомодация</i>	17 , 19
Аккультурация – <i>Аккультурация</i>	17 , 111, 165, 288
Акролект – <i>Акролект</i>	12, 18 , 24, 104, 123, 211
Актуация – <i>Актуация</i>	18 , 19, 243
Акцент – <i>Акцент</i>	18
Алфавит – <i>Әліпби</i>	59 , 79, 97, 98
Амблингв – <i>Амблингв</i>	20 , 66, 180
Амблингвизм – <i>Амблингвизм</i>	20 , 66, 150, 189, 207, 234
Американская социоллингвистика – <i>Америка әлеуметтік лингвистикасы</i>	20
Анализ ошибок – <i>Қателерді талдау</i>	115, 131, 146 , 185, 308
Анализ разговора – <i>Әңгіме талдау</i>	60 , 93, 119, 125, 134, 138, 194, 213, 216, 228, 230, 308, 311, 313, 318
Аналогия – <i>Аналогия</i>	22 , 34
Анкета – <i>Сауалнама</i>	199 , 227, 324
Анкетер – <i>Сауалнамашы</i>	196, 202
Анкетирование – <i>Сауалнама жүргізу</i>	53, 200 , 227, 235, 239, 325
Антипозивитизм – <i>Антипозивитизм</i>	23 , 66
Антязык – <i>Антитіл</i>	24
Антропологическая константа – <i>Антропологиялық константа</i>	18, 24 , 111, 242, 308
Антропологическая лингвистика – <i>Антропологиялық лингвистика</i>	18, 20, 24 , 90, 111, 158, 162
Апартейд – <i>Апартейд</i>	25 , 91
Апостериорные языки – <i>Апостериор тілдер</i>	26 , 65, 72, 101, 109, 113, 159
Аппроксимативная система – <i>Аппроксимативті жүйе</i>	26

Априорные языки – <i>Априор тілдер</i>	26, 65, 72, 109, 113, 159, 181, 329
Арго – <i>Арго</i>	24, 27, 36, 81, 84, 98, 99, 121, 123, 149, 185, 209, 237
Ареал – <i>Ареал</i>	14, 28, 64, 158, 260, 282, 312
Ареальная лингвистика – <i>Ареал лингвистикасы</i>	28, 64, 109, 158, 242, 260, 282, 288
Ассимиляция – <i>Ықпал</i>	14, 61, 206, 288, 317
Ассоциативный эксперимент – <i>Ассоциативтік эксперимент</i>	29, 235
Ассоциированный язык – <i>Ассоциативтенген тіл</i>	29, 40, 106, 169
Аттриция – <i>Аттриция</i>	29
Аудирование – <i>Тыңдалым</i>	16, 215, 240
Аусбау – <i>Аусбау</i>	30, 243, 244, 262
Аутентичность – <i>Түпнұсқалылық</i>	240
Аутентичный текст – <i>Түпнұсқа мәтін</i>	166, 239, 240
Африкаанс – <i>Африкаанс</i>	26, 31
База данных – <i>Деректер базасы</i>	83
Базилект – <i>Базилект</i>	12, 24, 62, 65, 104, 123, 211
Базовый язык – <i>Негіз тіл</i>	94, 176, 305
Балканский языковой союз – <i>Балқан тілдер одағы</i>	28, 29, 39, 64
Банк социолингвистических данных – <i>Әлеуметтік лингвистика деректер банкі</i>	48, 49, 52, 307, 320
Барьер в межкультурной коммуникации – <i>Мәдениетаралық коммуникациядағы кедергі</i>	17, 111, 125, 162, 163, 164, 165, 218, 308
Бейсик – <i>Бейсик</i>	65, 70
Бесписьменный язык – <i>Жазбасы жоқ тіл</i>	24, 60, 79, 97, 98, 132, 157, 306
Билингв – <i>Билингв</i>	66, 68
Билингв – <i>Қостілді адам</i>	20, 66, 68, 69, 133, 150, 176, 180, 189
Билингвизм – <i>Билингвизм</i>	66, 68, 173
Бихевиоризм – <i>Бихевиоризм</i>	20, 66
Baby talk – <i>Baby talk</i>	69
Basic English – <i>Basic English</i>	65, 69
Валидность – <i>Талаптарға жарамдылық</i>	71, 231, 233
Валидность эксперимента – <i>Эксперименттің талаптарға жарамдылығы</i>	233, 324, 325
Варваризм – <i>Варваризм</i>	70, 138, 192, 322, 332
Вариант языка – <i>Тіл-жарыспа</i>	12, 17, 18, 24, 28, 30, 43, 89, 91, 125, 221, 223, 237, 239, 244, 275, 297, 325

Вариативность – <i>Жарыспалылық</i>	18, 43, 55, 99 , 125, 219, 220, 262, 275
Варьирование – <i>Жарыспалану</i>	18, 99 , 262, 275
Вежливость – <i>Сыпайылық</i>	215, 229
Верификация – <i>Верификация</i>	71 , 233, 234, 325
Вернакулизация – <i>Вернакуландыру</i>	16, 71 , 108, 113, 182
Вестернизация – <i>Вестерндендіру</i>	16, 71 , 108, 113, 182
Витальность языка – <i>Тілдің өміршеңдігі</i>	105, 107, 144, 248, 255, 256, 259, 271, 295, 298
Включенное наблюдение – <i>Кірістірілген байқау</i>	63, 138 , 227
Вкрапление – <i>Бөгде сөз</i>	67 , 122
Власть – <i>Өкімет</i>	183 , 191
Внутренняя речь – <i>Иштей сөйлеу</i>	69, 212, 321
Возраст – <i>Жас</i>	22, 43, 44, 99 , 100
Возрастная градация – <i>Жас мәлшерленуі</i>	100
Возрастная идентичность – <i>Жас сәйкестілігі</i>	14, 57, 94, 100 , 117, 291, 330
Возрождение языка – <i>Тілдің жаңғыруы</i>	105, 107, 184, 248, 256, 288, 296 , 299
Волапюк – <i>Волапюк</i>	72 , 113, 150
Вопрос анкеты – <i>Сауалнама сұрағы</i>	201 , 227
Всеобщий язык – <i>Ортақ тіл</i>	182
Вспомогательный язык – <i>Қосалқы тіл II</i>	20, 36, 65, 72, 113, 136, 150 , 159, 181, 193, 312, 314, 329
Второй язык – <i>Екінші тіл</i>	19, 20, 21, 29, 69, 94 , 96, 151, 331
Вульгаризм – <i>Вульгаризм</i>	72 , 93, 110, 180, 192
Выбор языка – <i>Тілді таңдау</i>	154, 269 , 288, 289
Выборка – <i>Іріктеу</i>	107, 116, 130, 133, 196, 226, 307, 308, 319 , 324
Выборочная совокупность – <i>Іріктеу жиынтығы</i>	116, 227, 321
Выравнивание диалектов – <i>Диалектілер теңдесуі</i>	84
Высказывание – <i>Сөйленіс</i>	212
Вытеснение языка – <i>Тілді ығыстыру</i>	26, 30, 184, 223, 224, 248, 270 , 271, 288, 292, 295, 299, 317
Гегемония – <i>Гегемония</i>	72
Гендер – <i>Гендер</i>	34, 43, 44, 73 , 75, 206, 270
Гендерлект – <i>Гендерлект</i>	15, 30, 34, 55, 73, 74 , 81, 111, 149, 206, 219, 258, 270
Гендерная асимметрия в языке – <i>Тілдегі гендерлік асимметрия</i>	34, 73, 74, 75, 95, 206, 257
Гендерная идентичность – <i>Гендер сәйкестілігі</i>	14, 56, 57, 73, 74 , 75, 94, 100, 117, 258, 291, 330

Гендерная лингвистика – <i>Гендер лингвистикасы</i>	30, 34, 73 , 74, 95, 206, 242, 258, 270
Гендерные стереотипы – <i>Гендер стереотиптері</i>	34, 73, 74 , 121, 206, 219, 258, 330, 332
Генеральная совокупность – <i>Басты жиынтық</i>	65 , 130, 196
Геноцид – <i>Геноцид</i>	25, 75 , 159, 206, 306
Гетерогенные языки – <i>Гетероген тілдер</i>	76 , 78, 319
Гетерогенный этнос – <i>Гетероген этнос</i>	76 , 79
Гетероморфные языки – <i>Гетероморф тілдер</i>	76 , 79
Гиперкоррекция – <i>Гиперкоррекция</i>	19, 23, 76
Гипотеза – <i>Болжам</i>	66 , 234,
Гипотеза ад-хок – <i>Ад-хок болжамы</i>	12
Гипотеза лингвистической относительности – <i>Лингвистикалық ықтимал болжамы</i>	49, 159
Гипотеза Сепира-Уорфа – <i>Сепир-Уорф болжамы</i>	25, 208 , 246
Глобализация – <i>Жаһандану</i>	36, 103 , 174, 302, 314, 317
Глоссарий – <i>Глоссарий</i>	77
Глоттогенез – <i>Глоттогенез</i>	43, 64, 77 , 89, 243, 252, 282, 292, 301
Гнездовая выборка – <i>Ұялы іріктеу</i>	107, 199, 221, 306 , 307, 308
Говорение – <i>Айтылым</i>	16 , 215, 240
Говорящий – <i>Сөйлеуші</i>	12, 16, 17, 31, 218 , 240, 241
Гомогенные страны – <i>Гомоген елдер</i>	78 , 150, 173
Гомогенные языки – <i>Гомоген тілдер</i>	76, 78
Гомогенный этнос – <i>Гомоген этнос</i>	76, 78
Гомоморфные языки – <i>Гомоморф тілдер</i>	76, 78, 79
Государственная программа развития и поддержки языка – <i>Тілді дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы</i>	102, 142, 144, 169, 255, 263 , 268, 281
Государственный язык – <i>Мемлекеттік тіл</i>	15, 29, 49, 104, 128, 144, 160, 165, 166 , 177, 249, 255, 260, 266, 268, 279, 285, 292, 306, 322, 327
Гражданская идентичность – <i>Азаматтық сәйкестілік</i>	14 , 57, 94, 117
Грамотность – <i>Сауаттылық</i>	32, 191, 203 , 217
Графизация – <i>Графикалау</i>	79 , 98, 120, 155, 157, 290
Графика – <i>Графика</i>	79 , 97, 98, 120, 146, 155, 157
Граффити – <i>Граффити</i>	79
Групповое анкетирование – <i>Топтық сауалнама жүргізу</i>	191, 237
Групповой язык – <i>Топ тілі</i>	28, 58, 84, 98, 99, 123, 211, 237

Дактилология – <i>Дактилология</i>	80 , 319
Двоичные страны – <i>Қосарланған елдер</i>	14, 76, 78, 150 , 154, 173, 223, 224, 275 20, 61, 66, 68, 69, 78, 80, 100, 115, 122, 133, 150, 151, 152 , 173, 176, 207, 232, 282, 285, 329
Двуязычие – <i>Қостілділік</i>	14, 68, 152 , 223, 224, 231, 246
Двуязычная общность – <i>Қостілді қауымдастық</i>	68, 150 , 154, 231, 249
Двуязычное образование – <i>Қостілді білім</i>	56, 81
Девиантный – <i>Девантты</i>	43, 81 , 82, 171, 314, 326
Демография – <i>Демография</i>	82 , 206, 317
Демократизация – <i>Демократтандыру</i>	82 , 314
Демоскопия – <i>Демоскопия</i>	83 , 128
Деструктивное языковое законодательство – <i>Деструктивті тілдік заңнама</i>	12, 17, 28, 31, 33, 35, 83 , 98, 99, 108, 109, 166, 192
Диалект – <i>Диалект</i>	18, 84 , 99
Диалектизм – <i>Диалектизм</i>	28, 67, 84 , 109, 158
Диалектология – <i>Диалектология</i>	85 , 87, 88, 109, 116, 170, 171
Диаспора – <i>Диаспора</i>	88 , 209, 243, 296
Диахроническая социоллингвистика – <i>Диахронды әлеуметтік лингвистика</i>	78, 85, 89, 99, 117, 127, 135, 236, 243, 256, 262 , 263, 296
Дивергентное развитие языков – <i>Тілдердің дивергентті дамуы</i>	17, 78, 85, 89 , 99, 117, 233, 236, 243, 256, 261, 263, 296
Дивергенция – <i>Дивергенция</i>	89
Диверсификация – <i>Диверсификация</i>	21, 66, 67, 90 , 122, 150, 252, 274, 312
Диглоссия – <i>Диглоссия</i>	25, 76, 91 , 174, 271, 288, 317
Дискриминация – <i>Дискриминация</i>	91 , 92, 124, 126, 127, 128, 165, 166
Дискурс – <i>Дискурс</i>	91, 93
Дискурсная община – <i>Дискурсты қауым</i>	91, 92 , 93
Дискурсная практика – <i>Дискурс практикасы</i>	91, 92
Дискурсный – <i>Дискурсты</i>	30, 72, 93 , 110, 180, 232, 321
Дисфемизм – <i>Дисфемизм</i>	20, 21, 50, 65 , 69, 81, 94, 136, 151, 164, 181, 309, 317
Доминантный язык – <i>Басым тіл</i>	30, 65, 136, 151, 180, 309 , 331
Доминирующий язык – <i>Үстем тіл</i>	23, 50 , 52, 63, 65, 71, 83, 114, 116, 175, 178, 180, 189, 191, 199, 201, 202, 210, 226, 228, 231, 236, 237, 320, 325, 327
Достоверность социоллингвистических данных – <i>Әлеуметтік лингвистика деректерінің шынайылығы</i>	

Дуэт – <i>Дуэт</i>	60, 93 , 119, 134, 318
Европейский языковой портфель – <i>Еуропа тіл қоржыны</i>	95
Естественное окружение – <i>Табиғи орта</i>	231
Естественный язык – <i>Табиғи тіл</i>	22, 26, 34, 40, 232 , 314
Жаргон – <i>Жаргон</i>	24, 28, 33, 36, 81, 84, 98 , 121, 123, 149, 155, 237, 241, 316
Жаргонизм – <i>Жаргонизм</i>	98
Женевская школа – <i>Женева мектебі</i>	103
Женский язык – <i>Әйел тілі</i>	33 , 73, 74, 75, 206, 258, 270
Заимствование – <i>Кірме</i>	63, 67, 71, 90, 114, 117, 138 , 178, 192, 322, 332
Законы развития языка – <i>Тіл даму заңдары</i>	127, 224, 234, 242 , 263, 296, 334
Иврит – <i>Иврит</i>	107
Идентификация – <i>Сәйкестендіру</i>	14, 22, 134, 203 , 205, 291, 329, 330, 331, 336
Идентичность – <i>Сәйкестілік</i>	14, 15, 22, 21, 35, 43, 56, 197, 204 , 291, 330, 336
Идеология – <i>Идеология</i>	73, 107 , 183, 246
Идиолект – <i>Идиолект</i>	108
Идиом – <i>Идиом</i>	108 , 302
Идо – <i>Идо</i>	26, 72, 109 , 113, 150, 181
Избегание – <i>Аулақтану</i>	30
Изоглосса – <i>Изоглосса</i>	28, 109 , 158, 236, 282
Изоляция – <i>Оқшаулау</i>	26, 82, 103, 181 , 317
Иммигрант – <i>Иммигрант</i>	109
Иммигрантский язык – <i>Иммигрант тілі</i>	109 , 144
Иммиграция – <i>Иммиграция</i>	109 , 170, 171
Имплицитная языковая политика – <i>Жасырын тіл саясаты</i>	102
Инвектива – <i>Инвектива</i>	72, 93, 110 , 180, 192, 232, 321
Индивидуальное анкетирование – <i>Дербес сауалнама жүргізу</i>	82 , 191, 238
Индикатор – <i>Индикатор</i>	15, 102, 110 , 219
Инкультурация – <i>Инкультурация</i>	18, 111 , 163, 165, 288
Инноватор – <i>Инноватор</i>	18, 67, 111 , 127, 178
Инструмент языкового планирования – <i>Тілдік жоспарлау құралы</i>	277

Инструментализм – <i>Инструменталдық</i>	112 , 129
Интеграция – <i>Шоғырландыру</i>	82, 103, 181, 206, 316 , 317
Интенция – <i>Интенция</i>	112
Интервью – <i>Сұхбат</i>	53, 114, 191, 202, 226 , 235, 239, 325
Интервьюер – <i>Сұхбат жүргізуші</i>	13, 196, 202, 227
Интериоризация – <i>Интериорлану</i>	112 , 212
Интерлингва – <i>Интерлингва</i>	26, 113 , 101
Интерлингвистика – <i>Интерлингвистика</i>	26, 62, 109, 113 , 181, 329
Интернационализация – <i>Интернационалдандыру</i>	67, 108, 113
Интернационализм – <i>Интернационализм</i>	90, 114 , 306
Интернациональная лексика – <i>Интернационалды лексика</i>	67, 90, 113
Интерпретация – <i>Интерпретация</i>	114 , 116, 193, 227
Интерференция – <i>Интерференция</i>	14, 19, 27, 78, 80, 85, 115 , 122, 131, 146, 206, 223, 224, 284, 310
Интеръязык – <i>Өткінші тіл</i>	26, 27, 185 , 186, 207, 249, 310
Интроспекция – <i>Интроспекция</i>	25, 29, 114, 115 , 181, 199
Информант – <i>Информант</i>	83, 116 , 191, 196, 199, 201, 202, 227, 238
Информационный язык – <i>Ақпараттық тіл</i>	19 , 36, 62, 150, 159, 232, 234
Ирредента – <i>Ирредента</i>	86, 87, 88, 109, 116
Исключение – <i>Айырым</i>	16
Исконное слово – <i>Байырғы сөз</i>	63 , 71, 90, 117, 332
Искусственный язык – <i>Жасанды тіл</i>	19, 26, 35, 60, 65, 100 , 113, 150, 182, 314
Историчность – <i>Тарихилық</i>	18, 233
Исчезающий язык – <i>Жоғалу жолындағы тіл</i>	14, 30, 103, 104 , 107, 159, 184, 270, 288, 295, 297, 299, 317
Калька – <i>Калька</i>	117 , 138
Квалитативный подход – <i>Квалитатив тұрғыдан қарау</i>	24, 106, 117 , 138, 185, 211
Квантитативный подход – <i>Квантитатив тұрғыдан қарау</i>	24, 104, 106, 118 , 185, 219
Квотная выборка – <i>Үлестік іріктеу</i>	107, 117, 133, 199, 221, 307
Кириллица – <i>Кирилл әліпбиі</i>	79, 98, 119 , 276, 292
Китуба – <i>Китуба</i>	120
Классификация языков – <i>Тілдерді топтастыру</i>	39, 76, 79, 142, 233, 259 , 309
Клише – <i>Клише</i>	121 , 134, 237
Ключ – <i>Кілт</i>	13, 60, 61, 93, 122, 134, 137 , 194, 228, 311, 317

Код – <i>Код</i>	121 , 122, 130
Кодификация языка – <i>Тілді қалыптандыру</i>	12, 16, 28, 31, 33, 144, 145, 179, 210, 218, 220, 244, 247, 265 , 277, 281, 298
Кодифицированность языка – <i>Тілдің қалыптануы</i>	244, 297
Кодифицированный язык – <i>Қалыптанған тіл</i>	31, 32, 144 , 145, 179, 218, 220, 247, 252, 266, 267, 274, 298
Койне – <i>Койне</i>	122
Кокни – <i>Кокни</i>	123
Коммодификация – <i>Коммодификация</i>	123
Коммуникант – <i>Коммуникант</i>	13, 91, 92, 123 , 128, 196, 241, 316
Коммуникативная компетенция – <i>Коммуникативтік құзырет</i>	96, 125 , 191, 206, 282
Коммуникативная ситуация – <i>Коммуникативтік жағдаят</i>	13, 32, 91, 92, 124 , 126, 127, 128, 165, 166, 216, 217, 231, 282, 285, 309, 316
Коммуникативная среда – <i>Коммуникативтік орта</i>	32, 92, 124, 125 , 166, 216, 253, 309, 316
Коммуникативный акт – <i>Коммуникативтік акт</i>	32, 91, 92, 124 , 125, 126, 127, 128, 164, 166, 213, 216, 217, 229, 248, 253, 309, 316
Коммуникация – <i>Коммуникация</i>	13, 21, 30, 32, 124, 126 , 127, 165, 167, 166, 196, 213, 215, 216, 217, 218, 229, 241, 248, 253, 282, 309, 316
Компетентность – <i>Құзыреттілік</i>	154
Компетенция – <i>Құзырет</i>	125, 154 , 217, 250, 253, 282, 310
Компонентный анализ – <i>Компоненттік талдау</i>	127
Конвергентное развитие языков – <i>Тілдердің конвергентті дамуы</i>	14, 78, 89, 99, 187, 214, 234, 236, 243, 256, 260, 262 , 284, 288, 296, 316
Конвергенция – <i>Конвергенция</i>	14, 17, 64, 78, 85, 89, 99, 127 , 187, 233, 236, 243, 256, 260, 263, 284, 288, 296, 316
Консерватор – <i>Консерватор</i>	111, 127
Конситуация – <i>Конситуация</i>	92, 127 , 165, 166
Конституционный язык – <i>Конституциялық тіл</i>	29, 40, 106, 128 , 169
Конструктивизм – <i>Конструктивтілік</i>	33, 112, 128
Конструктивное языковое законодательство – <i>Конструктивті тілдік заңнама</i>	83, 128
Контекст – <i>Мәнмәтін</i>	32, 165
Контент-анализ – <i>Контент-талдау</i>	129
Контингент – <i>Контингент</i>	130

Контрастивная лингвистика – <i>Контрастивтік лингвистика</i>	130 , 185, 197, 243, 256
Конформизм – <i>Конформдылық</i>	45, 131 , 179
Конформность – <i>Конформшылдық</i>	45, 131 , 179
Коренной язык – <i>Негізгі тіл</i>	12, 29, 36, 40, 71, 86, 87, 88, 94, 104, 113, 128, 160, 169, 173, 176 , 185, 223, 224, 275, 287, 305, 319, 322, 327
Корпусное планирование языка – <i>Тіл корпусын жоспарлау</i>	16, 31, 33, 136, 144, 179, 218, 247 , 249, 251, 256, 266, 276, 279, 297, 298
Корреляционный анализ – <i>Корреляциялық талдау</i>	55, 114, 132 , 227
Креативность – <i>Креативтілік</i>	134
Креолизация – <i>Креолдану</i>	27, 31, 85, 121, 136 , 157, 175, 187, 146, 196, 207, 239, 261, 316
Креольские языки – <i>Креол тілдер</i>	27, 31, 33, 36, 80, 85, 134 , 160, 196, 206, 207, 224, 239, 261, 284, 310, 312
Критический возраст – <i>Дағдарысты жас</i>	80
Критический дискурсный анализ – <i>Сыни дискурстық талдау</i>	73, 92, 93, 166, 228 , 270
Кроссинг – <i>Кроссинг</i>	136
Культура – <i>Мәдениет</i>	17, 24, 30, 32, 41, 43, 163, 164, 165 , 169, 215, 245
Культурная идентичность – <i>Мәдени сәйкестілік</i>	90, 100, 163 , 165
Культурный код – <i>Мәдени код</i>	90, 122, 162 , 163, 164, 165, 230, 308
Культурный шок – <i>Мәдени сенделіс</i>	90, 125, 163 , 164, 165
Лакуна – <i>Лакуна</i>	155
Латинизация – <i>Латындандыру</i>	60, 79, 98, 120, 155 , 276, 280, 292
Латиница – <i>Латын әліпбиі</i>	79, 98, 155 , 276
Лексификатор – <i>Лексификатор</i>	26, 27, 31, 70, 72, 85, 113, 157 , 160, 175, 193, 196, 239, 261, 310, 312, 329
Ленинизм – <i>Лениншілдік</i>	157 , 178
Лингвистическая антропология – <i>Лингвистикалық антропология</i>	24, 25, 157 , 308
Лингвистическая география – <i>Лингвистикалық география</i>	28, 158 , 223, 242, 282, 288
Лингвистический поворот – <i>Лингвистикалық бұрылыс</i>	158
Лингвоним – <i>Лингвоним</i>	35, 159 , 322, 327, 334,

Лингвоцид – <i>Лингвоцид</i>	26, 73, 76, 91, 103, 105, 159 , 206, 248, 270, 281, 306, 317,
Линкос – <i>Линкос</i>	159
Литературное событие – <i>Әдеби оқиға</i>	32 , 217
Литературный язык – <i>Әдеби тіл</i>	31, 32 , 110, 132, 145, 180, 306
Lapsus linguae – <i>Lapsus linguae</i>	159 , 186
Lingua Franca – <i>Lingua Franca</i>	80, 159 , 187, 196
Мажоритарный язык – <i>Мажоритар тіл</i>	12, 86, 160 , 165, 173, 176, 305
Макросоциолингвистика – <i>Макроәлеуметтік лингвистика</i>	21, 65, 83, 148, 160 , 191, 201, 238, 239, 285, 295
Малая социальная группа – <i>Шағын әлеуметтік топ</i>	316
Маргинал – <i>Маргинал</i>	58, 161 , 162
Маргинализация – <i>Маргиналдану</i>	16, 161 , 162, 288
Маргинальность – <i>Маргиналдық</i>	16, 161
Маркер – <i>Айрықша белгі</i>	15 , 57, 102, 219
Маркированность – <i>Айрықшалану</i>	15
Марксизм – <i>Марксшылдық</i>	58, 73, 162 , 178, 229
Масс-медиа – <i>Масс-медиа</i>	162 , 174
Международные организации – <i>Халықаралық ұйымдар</i>	314
Международный язык – <i>Халықаралық тіл</i>	15, 20, 26, 36, 40, 60, 70, 72, 81, 108, 113, 150, 159, 181, 182, 314 , 329
Межкультурная коммуникация – <i>Мәдениетаралық коммуникация</i>	163 , 165, 215
Межнациональный язык – <i>Ұлтаралық тіл</i>	15, 39, 40, 305
Мезолект – <i>Мезолект</i>	18, 24, 40, 58, 104, 123, 166 , 211
Менеджмент разговора – <i>Әңгіме менеджменті</i>	17, 60 , 61, 119, 164, 228, 230, 308
Менталитет – <i>Менталитет</i>	22, 45, 169 , 245
Ментальность – <i>Менталдылық</i>	22, 169
Мертвый язык – <i>Өлі тіл</i>	36, 105, 159, 173, 183 , 265, 295, 299
Местный язык – <i>Жергілікті тіл</i>	12, 15, 29, 40, 87, 88, 104 , 106, 113, 128, 160, 169, 171, 173, 176, 177, 266, 274, 287, 305, 322
Метаязык – <i>Метатіл</i>	170
Метод численной таксономии – <i>Санақ таксономия әдісі</i>	197
Методология – <i>Әдіснама</i>	23, 33 , 48, 50, 53, 61, 66, 71, 157, 158, 170, 189, 193, 208, 234, 242, 313

Методы социолингвистики – <i>Әлеуметтік лингвистика әдістері</i>	23, 29, 33, 48 , 50, 52, 53, 61, 65, 82, 83, 104, 106, 107, 112, 116, 117, 118, 127, 130, 132, 133, 138, 173, 175, 178, 180, 185, 188, 190, 193, 199, 201, 22, 208, 210, 211, 219, 221, 225, 226, 227, 228, 233, 234, 237, 239, 242, 307, 308, 313, 320, 324, 325, 327
Мигрант – <i>Мигрант</i>	109, 170 , 182, 194, 306
Миграция – <i>Миграция</i>	103, 170 , 182, 194, 326
Микросоциальная общность – <i>Микроәлеуметтік қауымдастық</i>	16, 41, 68, 98, 99, 147, 149, 161, 162, 171
Микросоциолингвистика – <i>Микроәлеуметтік лингвистика</i>	21, 65, 83, 98, 99, 148, 161, 171 , 191, 238, 239, 295
Минимальный ответ – <i>Ықшам жауап</i>	119, 194, 308, 317
Миноритарный язык – <i>Миноритар тіл</i>	12, 16, 30, 61, 86, 105, 109, 136, 159, 160, 165, 174, 176, 172 , 181, 184, 206, 248, 256, 265, 266, 270, 295, 299, 305, 317
Мировой язык – <i>Әлемдік тіл</i>	39 , 80, 182, 260, 305
Младописьменный язык – <i>Жаңа жазба тіл</i>	97, 98 , 132, 316
Многоступенчатая выборка – <i>Көпсатылы іріктеу</i>	107, 118, 132 , 119, 221, 308
Многоязычие – <i>Көптілділік</i>	20, 66, 91, 133 , 151, 152, 154, 189, 234, 246, 282, 283, 285, 329
Модель – <i>Сұлба</i>	225
Модернизация – <i>Жаңғырту</i>	98
Мозаичные страны – <i>Мозаика елдер</i>	14, 65, 76, 78, 79, 150, 154, 160, 173 , 223, 224, 275, 283, 293
Молодежный язык – <i>Жастар тілі</i>	24, 28, 57, 81, 84, 98, 99, 101 , 121, 123, 149, 155, 209, 237, 316
Молчание – <i>Үндемеу</i>	95, 217, 308 , 316
Мониторинг – <i>Мониторинг</i>	173
Моногенез языка – <i>Тіл моногенезі</i>	78, 251 , 252, 301
Монолингв – <i>Біртілді адам</i>	66, 68 , 69, 133, 150, 154, 173, 180, 189
Монолингвизм – <i>Біртілділік</i>	66, 68, 69 , 154, 206
Монолингвизм – <i>Монолингвизм</i>	68, 69, 154, 173 , 206
Мужская и женская речь – <i>Ер адам тілі және әйел тілі</i>	33, 73, 74, 95 , 206, 258, 270
Мультикультурализм – <i>Мультимәденилік</i>	20, 66, 91, 174 , 189, 234, 246, 282, 283, 285, 329
Мультилингвизм – <i>Мультилингвизм</i>	174

Мультимедиа – <i>Мультимедиа</i>	67, 162, 174
Наблюдение – <i>Байқау</i>	62 , 114, 210, 226
Надежность – <i>Сенімділік</i>	63, 71, 138, 181, 191, 202, 207 , 210, 226, 231, 321, 327
Народность – <i>Ұлыс</i>	21, 306
Нативизация – <i>Нативтену</i>	136, 175 , 187
Нативизм – <i>Нативизм</i>	174
Натурализм – <i>Натурализм</i>	175
Национализм – <i>Ұлтшылдық</i>	306 , 331, 335
Национальный язык – <i>Ұлттық тіл</i>	12, 16, 39, 304, 305 , 306
Нация – <i>Ұлт</i>	21, 22, 43, 86, 206, 224, 304 , 322, 327, 329
Неогумбольдтианство – <i>Неогумбольдтшылдық</i>	25, 40, 177 , 209
Неологизм – <i>Неологизм</i>	178 , 192, 210
Неомарксизм – <i>Неомарксшылдық</i>	157, 178 , 229
Неопозитивизм – <i>Неопозитивтілік</i>	24, 175, 178 , 181, 189, 222, 228, 311
Неприкрытый диалект – <i>Буркемесіз диалект</i>	67 , 84
Неслучайная выборка – <i>Саналы іріктеу</i>	107, 117, 133, 198 , 221, 226, 306
Нонконформизм – <i>Нонконформдылық</i>	45, 131, 179
Норма – <i>Норма</i>	16, 31, 33, 84, 112, 145, 149, 179 , 231, 247
Нормализация языка – <i>Тілді нормаландыру</i>	16, 31, 33, 112, 144, 179, 218, 247, 267 , 277, 281
Нормированность языка – <i>Тілдің нормалануы</i>	244, 298
Native language – <i>Native language</i>	179
Native speaker – <i>Native speaker</i>	180
Образовательное окружение – <i>Білім ортасы</i>	67
Обценная (запретная) лексика – <i>Обцен (тыйым) лексика</i>	72, 93, 180 , 192, 232, 321
Общение – <i>Қарым-қатынас</i>	125, 145 , 230, 282
Общественное сознание – <i>Қоғамдық сана</i>	82, 148
Общество – <i>Қоғам</i>	43, 147
Общность – <i>Қауымдастық</i>	68, 146 , 246, 285
Объективизм – <i>Объективтілік</i>	175, 180 , 189, 22, 228
Объекты языкового планирования – <i>Тілдік жоспарлау объектілері</i>	67, 277 , 279, 326
Одноязычная общность – <i>Біртілді қауымдастық</i>	68 , 69, 152, 173, 246
Окциденталь – <i>Окциденталь</i>	26, 181
Онтогенез языка – <i>Тіл онтогенезі</i>	22, 43, 69, 78, 180, 143, 251, 252, 282, 301
Опрос – <i>Сұрастырым</i>	225 , 306, 325

Оралман – <i>Оралман</i>	109, 171, 181 , 194, 326
Организация социолингвистического исследования – <i>Әлеуметтік лингвистика зерттеулерін ұйымдастыру</i>	33, 48, 50, 51, 52 , 63, 65, 71, 83, 107, 114, 116, 127, 130, 133, 138, 149, 185, 198, 193, 198, 199, 201, 202, 210, 211, 219, 201, 221, 226, 227, 231, 232, 233, 235, 236, 238, 239, 306, 308, 320, 325, 327
Отбор информантов – <i>Информанттарды іріктеу</i>	116 , 227
Отношение к языку – <i>Тілге көзқарас</i>	103, 257
Официальный язык – <i>Ресми тіл</i>	15, 29, 39, 54, 104, 128, 160, 177, 195 , 260, 266, 305
Очередность – <i>Кезектілік</i>	61, 93, 118 , 194, 228, 318
Парадокс наблюдателя – <i>Байқаушы парадоксы</i>	63 , 83, 114, 191, 202, 226
Парадокс наблюдателя – <i>Соссюр-Лабов парадоксы</i>	116, 210
Паралингвистика – <i>Паралингвистика</i>	127, 186 , 216, 319
Парафазия – <i>Парафазия</i>	159, 186
Параязык – <i>Паратіл</i>	125, 127, 186 , 319
Паритетное двуязычие – <i>Теңбе-тең қостілділік</i>	234
Патуга – <i>Патуа</i>	98, 99, 186
Первый язык – <i>Бірінші тіл</i>	20, 21, 23, 68, 69 , 180
Переключение кодов – <i>Кодтардың алмасуы</i>	13, 15, 53, 61, 85, 111, 122 , 138, 219, 253, 261, 282
Перепись населения – <i>Халық санағы</i>	82, 171, 313
Переходный язык – <i>Өтпелі тіл</i>	26, 176, 186
Пиджин – <i>Пиджин</i>	27, 31, 36, 80, 85, 160, 186 , 193, 196, 207, 224, 239, 261, 284, 31, 312
Пилотный эксперимент – <i>Тұңғыш эксперимент</i>	49, 239
Письменный язык – <i>Жазба тіл</i>	35, 60, 79, 96 , 97, 98, 120, 132, 145, 146, 155, 157, 306, 316
Письмо – <i>Жазу</i>	80, 97 , 120, 132
«Плавильный котел» – <i>«Балқыма қазаны»</i>	61
План социолингвистических исследований – <i>Әлеуметтік лингвистика зерттеулер жоспары</i>	52 , 185, 199
Планирование грамотности – <i>Сауаттылықты жоспарлау</i>	203
Планирование распространения языка – <i>Тіл таралуын жоспарлау</i>	122, 144, 152, 210, 232, 250, 251, 255 , 268, 293, 326

Планирование усвоения языка – <i>Тіл меңгеруді жоспарлау</i>	122, 144, 152, 203, 232, 250, 251 , 310
Плюрализм – <i>Плюрализм</i>	82, 103, 181, 187 , 206, 259, 317
Поддержка языка – <i>Тілді қолдау</i>	26, 255, 266 , 271, 281
Подъязык – <i>Қосалқы тіл I</i>	149
Позитивизм – <i>Позитивтілік</i>	24, 66, 175, 181, 188 , 189, 222, 228, 311
Показатели разноязычия – <i>Әртілділік көрсеткіштері</i>	61 , 133, 329
Полевое исследование – <i>Өрістік зерттеу</i>	21, 185
Полиглот – <i>Көптілді адам, Полиглот</i>	66, 68, 133 , 150, 189
Полилингвизм – <i>Полилингвизм</i>	20, 66, 91, 165, 189 , 234, ь246, 282, 246, 282, 283, 285, 329
Полинациональный язык – <i>Көпұлттық тіл</i>	39, 40, 99, 133 , 262
Порядок дискурса – <i>Дискурс рет-тәртібі</i>	91, 92 , 93
Постструктализм – <i>Постструктализм</i>	189 , 193, 222
Потеря языка – <i>Тілді жоғалту</i>	30, 159, 173, 256, 265 , 270, 271, 288
Почтовое анкетирование – <i>Пошталық сауална-ма жүргізу</i>	83, 190 , 238
Прагматика – <i>Прагматика</i>	191
Практика – <i>Практика</i>	191
Престиж языка – <i>Тіл беделі</i>	18, 23, 28, 33, 56, 62, 73, 77, 105, 223, 242, 252, 267, 268, 288, 295
Признание языка – <i>Тілді мойындау</i>	267
Прикладная социолингвистика – <i>Қолданбалы әлеуметтік лингвистика</i>	149 , 235, 324
Примордиализм – <i>Примордиалдық</i>	112, 129, 191
Программа социолингвистического исследования – <i>Әлеуметтік лингвистика зерттеу бағдарламасы</i>	48, 50, 51 , 71, 107, 114, 116, 132, 199, 221, 226, 227, 306, 308, 320, 324
Продуктивные виды речевой деятельности – <i>Сөйлеу іс-әрекетінің өнімді түрлері</i>	16, 134, 216, 217
Происхождение языка – <i>Тілдің пайда болуы</i>	78, 175, 252, 256, 259, 300
Просторечие – <i>Қарапайым тіл</i>	15, 144 , 192
Профессиональная идентичность – <i>Кәсіби сәйкестілік</i>	14, 57, 94, 117 , 237, 291, 330
Пуризм – <i>Пуризм</i>	16, 90, 114, 192
Pidgin-English – <i>Pidgin-English</i>	192
Рабочий язык – <i>Жұмыс тіл</i>	29, 39, 105 , 128, 169, 249, 305

Развитие языка – <i>Тілдің дамуы</i>	18, 23, 112, 127, 210, 224, 234, 263, 295
Разговорная речь – <i>Ауызекі сөйлеу</i>	31 , 266
Региональный язык – <i>Аймақтық тіл</i>	14 , 106, 305
Редукционизм – <i>Редукишiлдік</i>	33, 193
Реинтерпретация – <i>Реинтерпретация</i>	114
Религиозная идентичность – <i>Діни сәйкестілік</i>	14, 57, 94 , 112, 117, 129, 192, 291, 330
Религиозный язык – <i>Діни тіл</i>	36, 94 , 245,
Репатриант – <i>Репатриант</i>	109, 170, 171, 194 , 326
Репатриация – <i>Репатриация</i>	170, 171, 194
Реплика – <i>Реплика</i>	194
Репрезентативный – <i>Сыпаттылық</i>	29, 51, 52, 63, 65, 71, 83, 114, 116, 175, 178, 181, 189, 191, 199, 201, 202, 210, 226, 228, 230 , 236, 321, 326, 327
Респондент – <i>Респондент</i>	65, 116, 165, 195
Рецептивные виды речевой деятельности – <i>Сөйлеу іс-әрекетінің өнімсіз түрлері</i>	216, 217
Реципиент – <i>Реципиент</i>	196
Речевая деятельность – <i>Сөйлеу іс-әрекеті</i>	16, 20, 32, 60, 61, 93, 112, 1354, 138, 158, 194, 212, 214, 215, 216 , 217, 218, 228, 311, 240, 253, 318
Речевое воздействие – <i>Сөйлеу ықпалы</i>	25, 61, 158, 214, 215, 216
Речевое событие – <i>Сөйлеу оқиғасы</i>	32, 61, 125, 158, 214, 215 , 217
Речевой акт – <i>Сөйлеу актісі</i>	13, 16, 17, 32, 60, 61, 92, 93, 112, 121, 124, 128, 134, 138, 146, 166, 171, 213 , 215, 216, 217, 253, 309, 311, 318
Речевой ритуал – <i>Сөйлеу рәсімі</i>	215
Речевой этикет – <i>Сөйлеу әдебі</i>	214 , 215
Речь – <i>Сөйлеу</i>	191, 212 , 214, 215, 217, 218, 228, 240, 241
Родной язык – <i>Ана тілі</i>	19, 20, 21 , 67, 69, 180, 287, 291, 329
Русификация – <i>Орыстандыру</i>	103, 108, 182 , 292, 317
Сабир – <i>Сабир</i>	85, 196 , 261
Самоидентификация – <i>Өзін-өзі сәйкестендіру</i>	182
Самосознание – <i>Сана-сезім</i>	22, 41, 42, 169, 170, 197 , 291
Сдвиг языка – <i>Тілдің жылжуы</i>	271, 297
Сегрегация – <i>Сегрегация</i>	73, 76, 82, 91, 103, 181, 205 , 317
Сексизм – <i>Сексизм</i>	34, 73, 74, 75, 91, 95, 206 , 258
Семилингв – <i>Семилингв</i>	20, 66, 180, 206
Семилингвизм – <i>Семилингвизм</i>	20, 66, 189, 207 , 224, 234, 239

Синхроническая социоллингвистика – <i>Синхронды әлеуметтік лингвистика</i>	89, 209
Систематическая выборка – <i>Жүйелі іріктеу</i>	106 , 118, 133, 199, 221, 306, 308, 321
Системный подход – <i>Жүйелі тұрғыдан қарау</i>	33, 106 , 117, 118, 219
Скрещивание языков – <i>Тілдердің тоғысуы</i>	27, 105, 236, 263
Сленг – <i>Сленг</i>	28, 98, 99, 123, 209 , 237
Слоган – <i>Слоган</i>	209
Случайная выборка – <i>Кездейсоқ іріктеу</i>	118 , 199
Слушающий – <i>Тыңдаушы</i>	13, 16, 31, 218, 240
Смена языка – <i>Тілдің ауысуы</i>	30, 76, 105, 154, 159, 173, 248, 265, 268, 269, 271, 294, 297, 299
Смерть языка – <i>Тіл қазасы</i>	30, 103, 173, 184, 247 , 256, 265, 268, 288, 295, 299
Смешанный язык – <i>Аралас тіл</i>	19, 27 , 29, 80, 85, 121, 136, 157, 160, 175, 185, 187, 239, 261, 284, 288, 310, 312, 316
Смешение языков – <i>Тілдердің араласуы</i>	14, 17, 19, 27, 29, 32, 64, 85, 105, 115, 121, 136, 157, 175, 187, 193, 223, 224, 239, 260 , 284, 288, 316
Сознание – <i>Сана</i>	40, 169, 170, 197 , 291
Солидарность – <i>Ынтымақтастық</i>	238, 271, 319
Сопоставительная лингвистика – <i>Салғастырмалы лингвистика</i>	131, 146, 153, 196 , 242, 256
Сохранение языка – <i>Тілді сақтау</i>	268 , 271, 288
Социализация – <i>Әлеуметтену</i>	18, 41 , 43, 45, 56, 58, 111, 131, 147, 148, 179, 180
Социальная вариация – <i>Әлеуметтік жарыспалау</i>	15, 43 , 44, 102, 125, 221, 253, 275
Социальная группа – <i>Әлеуметтік топ</i>	16, 24, 27, 41, 43, 58 , 98, 99, 111, 130, 171, 211, 237, 246, 285, 316
Социальная идентичность – <i>Әлеуметтік сәйкестілік</i>	14, 56, 57 , 94, 100, 102, 117, 147, 211, 291, 330
Социальная переменная – <i>Әлеуметтік өзгермелілік</i>	43, 55, 56 , 235
Социальная роль – <i>Әлеуметтік рөл</i>	15, 45, 56 , 58, 211, 268
Социальная сеть – <i>Әлеуметтік желі</i>	43 , 54, 148, 222, 268
Социальная структура общества – <i>Қоғамның әлеуметтік құрылымы</i>	43, 45, 58, 81, 147 , 150, 212, 221, 222, 252

Социально-функциональная классификация языков – <i>Тілдердің әлеуметтік-функционалдық топтастырылуы</i>	45, 233, 248, 261 , 302
Социальные условия – <i>Әлеуметтік алғышарттар</i>	43 , 45, 56, 57, 147, 211, 222, 252, 268, 289
Социальный класс – <i>Әлеуметтік тап</i>	58
Социальный конформизм – <i>Әлеуметтік конформдылық</i>	45 , 131, 179
Социальный статус – <i>Әлеуметтік мәртебе</i>	55
Социолект – <i>Социолект</i>	18, 24, 27, 28, 36, 43, 45, 56, 57, 58, 82, 84, 98, 99, 102, 108, 111, 114, 121, 123, 148, 149, 150, 155, 171, 209, 211 , 223, 237, 239, 269, 302, 316
Социолингвистика – <i>Әлеуметтік лингвистика</i>	21, 25, 41, 43, 45 , 48, 56, 112, 137, 170, 234, 235, 241, 246, 311, 324, 325
Социолингвистика личности – <i>Тұлғаның әлеуметтік лингвистикасы</i>	235, 239 , 241
Социолингвистика общения – <i>Қарым-қатынас әлеуметтік лингвистикасы</i>	121, 134, 138, 145, 191, 217, 235, 334
Социолингвистика общества – <i>Қоғам әлеуметтік лингвистикасы</i>	137, 147 , 222, 235, 246, 248, 268, 289
Социолингвистика языка – <i>Тілдің әлеуметтік лингвистикасы</i>	59, 222, 235, 241, 268, 288, 295
Социолингвистическая зона – <i>Әлеуметтік лингвистикалық аймақ</i>	54 , 124, 125, 126
Социолингвистические переменные – <i>Әлеуметтік лингвистикалық өзгермеліліктер</i>	15, 55 , 56, 102, 219, 235, 289
Социологическое направление – <i>Әлеуметтану бағыты</i>	21, 41, 137, 241, 242
Социологическое направление в СССР – <i>КСРО-дағы әлеуметтану бағыты</i>	41, 104, 136 , 241
Социология языка – <i>Тіл әлеуметтануы</i>	147, 212, 241
Социометрия – <i>Социометрия</i>	15, 48, 55, 102, 111, 114, 146, 171, 211 , 219, 227
Социопсихолингвистика – <i>Әлеуметтік психолингвистика</i>	48, 56 , 146
Социум – <i>Социум</i>	211

Среда использования языка – <i>Тілді пайдалану ортасы</i>	30, 150, 253, 268 , 289
Средства массовой информации – <i>Бұқаралық ақпарат құралдары</i>	67 , 174
Стандартизация – <i>Стандарттау</i>	218
Стандартный язык – <i>Стандарт тіл</i>	12, 31, 32, 35, 218 , 220, 243, 248, 252, 266
Старописьменный язык – <i>Көне жазба тіл</i>	60, 97, 98, 132 , 316
Статистический анализ – <i>Статистикалық талдау</i>	15, 49, 55, 104, 111, 211, 219
Статус языка – <i>Тіл мәртебесі</i>	15, 16, 29, 40, 54, 83, 102, 142, 169, 195, 223, 242, 249 , 252, 277, 281, 283, 305
Статусное планирование языка – <i>Тіл мәртебесін жоспарлау</i>	15, 98, 144, 242, 247, 249 , 251, 256, 267, 277, 279, 297, 305
Стереотип – <i>Стереотип</i>	15, 17, 21, 34, 45, 57, 74, 111, 134, 163, 215, 219
Стилистическая вариация – <i>Стильдік жарыспалау</i>	15, 43, 220 , 275
Стиль – <i>Стиль</i>	43, 219 , 313
Стратегия межкультурной коммуникации – <i>Мәдениетаралық коммуникацияның стратегиясы</i>	164 , 215, 316
Стратификация – <i>Страттандыру</i>	222
Стратифицированная выборка – <i>Стратталған іріктеу</i>	107, 118, 133, 199, 221 , 306, 308
Стремительная креолизация – <i>Шатшаң креолдану</i>	32, 121, 136, 157, 175, 187, 316
Структурализм – <i>Структурализм</i>	158, 165, 222
Субкультура – <i>Қосалқы мәдениет</i>	17, 24, 43, 58, 149 , 165
Субстрат – <i>Субстрат</i>	14, 19, 89, 115, 157, 158, 193, 222 , 284
Субъекты языкового планирования – <i>Тілдік жоспарлау субъектілері</i>	277 , 315, 326
Суперлект – <i>Суперлект</i>	12, 104, 223 , 224
Суперстрат – <i>Суперстрат</i>	14, 19, 89, 115, 223 , 249, 243, 284
Суперэтнос – <i>Суперэтнос</i>	224
Суржик – <i>Суржик</i>	27, 207, 211, 224 , 239
Сфера использования языка – <i>Тілді пайдалану аясы</i>	30, 42, 43, 150, 209, 267 , 268, 289, 297
Схема – <i>Сызба</i>	60, 119, 134, 138, 228 , 311, 313, 318
Сценарий – <i>Сценарий</i>	60, 93, 119, 134, 194, 227 , 228, 311, 313, 318
Сциентизм – <i>Сциентизм</i>	228
SPEAKING – <i>SPEAKING</i>	32, 60, 93, 94, 134, 138, 194, 214, 216, 227, 228, 231 , 311, 313, 318
Табу – <i>Табу</i>	30, 34, 72, 93, 95, 99, 110, 180, 232

Тайные языки – Құпия тілдер	28, 84, 123, 154
Таксон – Таксон	232 , 233
Таксономия – Таксономия	198, 233
Тезаурус – Тезаурус	234
Текст – Мәтін	165 , 280
Теоретическая социоллингвистика – Теориялық әлеуметтік лингвистика	56, 149, 234 , 325
Теория – Теория	67, 71, 234
Теория волн – Толқындар теориясы	236
Теория речевых актов – Сөйлеу актілері теориясы	13, 60, 93, 112, 119, 134, 138, 194, 212 , 214, 228, 311, 313, 318
Тест – Тест	235
Тестирование – Тестілеу	235
Тип языка – Тілдің типі	39, 76, 78, 79, 142, 233, 301
Типы двуязычного образования – Қостілді білім типтері	68, 151 , 154, 231, 249
Титульный язык – Негізгі ұлт тілі	12, 29, 40, 104, 106, 128, 160, 165, 169, 177
Толерантность – Төзімділік	73, 238 , 271, 288, 319
Трайбализм – Трайбализм	238
Трасянка – Трасянка	27, 207, 211, 238
Умирающий язык – Ажалды тіл	14 , 30, 159, 173, 256, 265, 268, 295
Универсальный язык – Әмбебап тіл	60
Унитаризм – Біртұтастық	68
Урбанизация – Урбандану	302 , 303, 304
Урболект – Урболект	302 , 304
Урболингва – Урболингва	18, 210, 270, 302 , 304
Урболингвистика – Урболингвистика	302, 303
Уровень владения языком – Тіл меңгеру деңгейі	18, 23, 94, 111, 122, 146, 176, 249, 250 , 282, 285, 287, 289, 292, 309, 310
Фатический – Фатикалық	217, 309
Феминистская критика языка – Тілді феминистік сынау	73, 74, 75, 206, 258, 269
Филия (фила) – Филия (фила)	260, 309
Филогенез языка – Тіл филогенезі	22, 69, 78, 243, 251, 256 , 282, 301
Формы существования языка – Тіл өмір сүруінің нысандары	32, 43, 67, 99, 150, 252 , 253, 289
Фоссилизация – Фоссилдану	80, 122, 146, 176, 282, 309
Франгле – Франгле	310 , 312

Французская социологическая школа – <i>Француз әлеуметтану мектебі</i>	41, 45, 310
Фрейм – <i>Фрейм</i>	13, 32, 60, 61, 93, 119, 134, 194, 214, 216, 228, 230, 311 , 318
Френглиш – <i>Френглиш</i>	310, 311
Функции языка – <i>Тіл қызметі</i>	25, 94, 97, 98, 127, 134, 195, 218, 240, 241, 248 , 261, 262, 271, 276, 297, 311
Функционализм – <i>Функционалдылық</i>	348, 312
Функциональное двуязычие – <i>Функционалды қостілділік</i>	312
Футинг – <i>Футинг</i>	32, 60, 93, 119, 134, 138, 194, 214, 216, 228, 311, 313 , 318
Honorifics – <i>Honorifics</i>	230, 315
Цивилизация – <i>Өркениет</i>	36, 184
Частотность – <i>Жиілік</i>	104
Чинук – <i>Чинук</i>	187, 316
Шрифт – <i>Қаріп</i>	146
Эвфемизм – <i>Эвфемизм</i>	30, 33, 72, 99, 110, 180, 232, 321
Экзогенный язык диаспоры – <i>Диаспораның экзоген тілі</i>	12, 85, 86 , 88, 109, 116, 142, 144
Экzogлосные государства – <i>Экzogлос мемлекеттер</i>	65, 76, 78, 79, 150, 154, 160, 173, 283, 293, 321 , 326, 327
Экзотизм – <i>Экзотизм</i>	138, 322
Экзоэтноним – <i>Экзоэтноним</i>	159, 322
Эксперимент – <i>Эксперимент</i>	29, 83, 191, 199, 239, 322
Экспериментальная социоллингвистика – <i>Эксперименталды әлеуметтік лингвистика</i>	49, 83, 149, 191, 235, 311, 324
Экстраполяция – <i>Экстраполяция</i>	325
Элита – <i>Элита</i>	325
Эмигрант – <i>Эмигрант</i>	109, 326
Эмиграция – <i>Эмиграция</i>	82, 109, 171, 182, 194, 326
Эндогенный язык диаспоры – <i>Диаспораның эндоген тілі</i>	12, 85, 87 , 109, 117, 142, 144
Эндоглосные государства – <i>Эндоглос мемлекеттер</i>	65, 76, 78, 79, 150, 154, 160, 173, 283, 293, 322, 326
Эндоэтноним – <i>Эндоэтноним</i>	159, 327
Эпистемология – <i>Эпистемология</i>	24, 33, 49, 52, 158, 327
Эсперанто – <i>Эсперанто</i>	26, 72, 113, 181, 328

Этническая группа – <i>Этникалық топ</i>	16, 61, 150, 224, 330 , 331, 335, 336
Этническая идентичность – <i>Этникалық сәйкестілік</i>	14, 22, 24, 57, 94, 100, 117, 148, 183, 192, 197, 290, 291, 306, 302, 327, 329 , 330, 331, 334, 336
Этнический стереотип – <i>Этникалық стереотип</i>	330
Этнический язык – <i>Этникалық тіл</i>	12, 22, 28, 40, 86, 173, 176, 224, 238, 291, 304, 306, 330, 331 , 332, 334, 335
Этническое двуязычие – <i>Этникалық қостілділік</i>	329
Этническое самосознание – <i>Этникалық сана-сезім</i>	21, 35, 197, 224, 290, 306, 322, 327, 329 , 331, 332, 334, 335, 336
Этнографизм – <i>Этнографизм</i>	138, 332
Этнография – <i>Этнография</i>	185, 217, 331, 332 , 334, 335
Этнография речи – <i>Сөйлеу этнографиясы</i>	13, 17, 18, 21, 24, 25, 30, 32, 61, 90, 93, 111, 122, 124, 125, 138, 146, 158, 164, 213, 216, 217 , 228, 230, 231, 253, 308, 311, 313, 318, 333, 334
Этнолингвистика – <i>Этнолингвистика</i>	25, 40, 48, 146, 177, 333 , 336
Этнология – <i>Этнология</i>	331, 334 , 335
Этноним – <i>Этноним</i>	35, 224, 334
Этнос – <i>Этнос</i>	22, 34, 43, 206, 285, 314, 335
Этносоциология – <i>Этноәлеуметтану</i>	246, 331 , 334, 335
Этноцентризм – <i>Этноорталықтандыру</i>	31, 62, 317, 331, 334 , 335
Этнологическая ситуация – <i>Этнологиялық жағдаят</i>	142, 275, 289, 335
Язык – <i>Тіл</i>	14, 30, 32, 35, 40, 41, 42, 43, 45, 216, 224, 241 , 302, 306
Язык диаспоры – <i>Диаспора тілі</i>	12, 85 , 109, 116, 142, 144, 160, 161, 176, 266, 271
Язык жестов – <i>БІМ-ишара тілі</i>	36, 80, 186, 216, 318
Язык и закон – <i>Тіл және заң</i>	245
Язык и культура – <i>Тіл және мәдениет</i>	25, 41, 155, 163, 165, 209, 217, 241, 246
Язык и общество – <i>Тіл және қоғам</i>	21, 25, 45, 59, 147, 148, 212, 238, 241, 245 , 248, 313
Язык и религия – <i>Тіл және дін</i>	94, 107, 174, 244 , 247
Язык как социальная реальность – <i>Әлеуметтік шындық тіл</i>	58
Язык межнационального общения – <i>Ұлтаралық қарым-қатынас тілі</i>	81, 304
Язык образования – <i>Білім тілі</i>	68
Язык религии – <i>Дін тілі</i>	28, 80, 93 , 184

Языки Казахстана – <i>Қазақстан тілдері</i>	39, 138 , 144, 265, 275
Языки мира – <i>Әлем тілдері</i>	34 , 62, 142, 144, 159, 184, 248, 271, 275, 314
Языки программирования – <i>Бағдарламалау тілдері</i>	20, 36, 61 , 65, 70, 113, 150, 234, 268
Языковая биография – <i>Тілдік өмірбаян</i>	289
Языковая идентичность – <i>Тілдік сәйкестілік</i>	14, 22, 24, 56, 57, 74, 94, 100, 112, 117, 129, 148, 183, 290, 291 , 292, 306, 322, 327, 335, 336
Языковая идеология – <i>Тіл идеологиясы</i>	16, 61, 68, 82, 102, 103, 108, 183, 188, 246 , 271, 277, 279, 283, 293, 306, 317
Языковая картина мира – <i>Әлемнің тілдік бейнесі</i>	40 , 177, 246, 290, 291
Языковая компетенция – <i>Тілдік құзырет</i>	58, 125, 154, 164, 207, 240, 250, 282, 285
Языковая лояльность – <i>Тілдік бейтараптылық</i>	238, 271 , 319
Языковая общность – <i>Тілдік қауымдастық</i>	16, 40, 48, 54, 59, 104, 130, 147, 150, 160, 161, 171, 222, 232, 241, 252, 284 , 293
Языковая переменная – <i>Тілдік өзгермелілік</i>	55, 56, 288
Языковая политика – <i>Тіл саясаты</i>	15, 16, 60, 61, 68, 71, 72, 78, 82, 98, 103, 107, 108, 113, 123, 144, 152, 181, 182, 183, 249, 251, 253 , 265, 268, 270, 275, 277, 279, 281, 288, 292, 297, 306, 312, 322, 325, 326, 327
Языковая практика – <i>Тіл практикасы</i>	44, 253 , 283
Языковая реформа – <i>Тілдік реформа</i>	277, 290
Языковая семья – <i>Тілдік әулет</i>	39, 76, 78, 197, 236, 260, 270 , 302, 309
Языковая ситуация – <i>Тілдік жағдаят</i>	16, 18, 21, 71, 72, 76, 78, 79, 82, 91, 108, 142, 143, 144, 150, 173, 182, 195, 247, 249, 252, 265, 271 , 275, 277, 281, 283, 287, 288, 289, 322, 327, 336
Языковая ситуация в Казахстане – <i>Қазақстандағы тілдік жағдаят</i>	82, 142 , 195, 265, 274, 275, 281
Языковая способность – <i>Тілдік қабілет</i>	25, 42, 69, 111, 125, 180, 189, 224, 252, 256, 282 , 285, 321
Языковая унификация – <i>Тілдік бірдейлестіру</i>	68, 255, 270, 271 , 292
Языковая экспансия – <i>Тілдік үстемдік</i>	103, 159, 248, 270, 271, 281, 288, 292 , 297
Языковое досье – <i>Тілдік мағлұмат</i>	287
Языковое законодательство – <i>Тілдік заңнама</i>	29, 82, 83, 91, 102, 128, 142, 144, 166, 195, 223, 245, 249, 255, 259, 265, 275, 277, 279 , 283, 287, 292, 293

Языковое планирование – <i>Тілдік жоспарлау</i>	17, 16, 21, 31, 33, 60, 61, 71, 72, 78, 82, 83, 98, 102, 103, 108, 109, 113, 114, 173, 177, 179, 181, 182, 188, 203, 211, 218, 247, 248, 249, 250, 255, 256, 265, 266, 267, 268, 275 , 277, 281, 283, 290, 293, 295, 298, 317, 326
Языковое право – <i>Тілдік құқық</i>	22, 26, 82, 91, 103, 105, 174, 259, 286 , 292, 317
Языковое регулирование – <i>Тілдерді реттеу</i>	17, 72, 255, 258 , 283, 290
Языковое самосознание – <i>Тілдік сана-сезім</i>	17, 22, 41, 45, 148, 197, 290 , 304, 306, 322, 327, 329, 330, 331, 335
Языковое сознание – <i>Тілдік сана</i>	21, 22, 41, 45, 148, 197, 216, 232, 290 , 291, 306, 329, 330, 335, 336
Языковое сообщество – <i>Тілдік қоғамдастық</i>	146, 285
Языковое состояние – <i>Тілдік жай-күй</i>	249, 275 , 289
Языковое строительство – <i>Тілдік құрылыс</i>	149, 287 , 290
Языковой барьер – <i>Тілдік кедергі</i>	103, 281
Языковой вариант – <i>Тілдік жарыспа</i>	144, 275
Языковой контакт – <i>Тілдік қатынас</i>	14, 17, 19, 20, 27, 28, 32, 39, 85, 103, 115, 121, 122, 136, 138, 157, 165, 175, 187, 193, 207, 224, 230, 268, 270, 282, 284 , 285, 288, 312, 316, 329, 332
Языковой континуум – <i>Тілдік континуум</i>	14, 223, 282 , 310
Языковой конфликт – <i>Тілдік қақтығыс</i>	18, 62, 247, 282 , 287
Языковой нигилизм – <i>Тілдік нигилизм</i>	206, 287 , 292
Языковой паспорт – <i>Тілдік төлқұжат</i>	291
Языковой репертуар – <i>Тілдік репертуар</i>	289
Языковой рынок – <i>Тіл нарығы</i>	251
Языковой союз – <i>Тілдік одақ</i>	28, 39, 64, 85, 229, 260, 261, 284, 288
Языковой федерализм – <i>Тілдік федерализм</i>	169, 292
Языкознание – <i>Тіл білімі</i>	24, 28, 32, 39, 241, 242
Язык-посредник – <i>Дәнекер тіл</i>	80 , 94, 182, 196
Язык-цель – <i>Тіл-мақсат</i>	96, 248
Язык-эталон – <i>Тіл-эталон</i>	81, 176, 256

**Элеонора Дүйсенқызы Сүлейменова
Нұрсұлу Жамалбекқызы Шәймерденова
Жұлдыз Сағидоллақызы Смағұлова
Дана Халелқызы Ақанова**

**ӘЛЕУМЕТТІК ЛИНГВИСТИКА ТЕРМИНДЕРІНІҢ СӨЗДІГІ
СЛОВАРЬ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ**

Жауапты редакторы	профессорлар Э.Д. Сүлейменова, А.М. Алдашева
Бас редакторы	Қ.Қараева
Редакторы	***
Техникалық редакторы	В.Бондарев
Көркемдеуші редактор	Е.Мельникова
Мұқабаның дизайні	В.Бондарев
Беттегендер	В.Бондарев, Е. Мельникова, Т.Жұмағұлова

Сатып алу үшін мына мекенжайларға хабарласыңыздар:

Астана қ., 4 м/а, 2 үй, 55 пәтер. Тел.: 8 (7172) 92-50-50, 92-50-54.

E-mail: astana@arman-pv.kz

Алматы қ., Ақсай-1А м/а, 28 Б үй. Тел.: 8 (727) 316-06-30, 316-06-31.

E-mail: info@arman-pv.kz

«Арман-ПВ» кітап дүкені

Алматы қ., Алтынсарин к/сі, 87 үй. Тел.: 8 (727) 303-94-43.

Теруге 27.03.07. берілді. Басуға 04.07.08. қол қойылды. Пішімі 82x92 1/16. Қағазы офсеттік. Қаріп түрі «Times New Roman».

Офсеттік басылыс. Шартты баспа табағы 35,0. Таралымы *** дана. Тапсырыс № 1436.

Тапсырыс берушінің файлдарынан Қазақстан Республикасы «Атамұра корпорациясы» ЖШС-нің

Полиграфкомбинатында басылды. 050002, Алматы қ., Макаев к., 41